

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Opera

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus

[Venedig], 4. Apr. 1497

[urn:nbn:de:bsz:31-300412](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:31-300412)

Lictantius Tertianus, Galesburg.

x D J 151

℥ 19878
℥ 15443
℥ 6706

CIVLVI

¹²
CO
₆₈

℥. 2. 6)
Lynida, Fr. V. 2. 2.
1863, f.
(= 2. 5. 4. 2. 2.)

WR 017
WR 018
WR 019

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Lactantij de diuinis institutorib^{us} cont^{ra} gentes. libri viij.

Eiusdem de ira dei. liber i.

Eiusdem de officio dei vel formatione hominis.

Ite eiusdem de fenice carmina.

Eiusdem de resurrectione dnica carme. Salve festa dies. ꝑc.

Eiusdem Hephitomon tractatus.

Tertulliani apologeticus cont^{ra} gentes. capit^{ula} xlvj.

Sermo de vita eterna.

Eusebii pamphili cesariensis ^{epi} de p^{ro}ph^{etia} euangelica libri xviij.

Lactantii Firmiani De diuinis institutionibus aduersus gentes, Rubricæ primi libri incipiunt.

- q Vanta sit & fuerit semper cognitio ueritatis, Et q nec sine religione sapientia, nec sine sapientia sit probanda religio; Ca. primum.
- De errore philosophorū euacuatū prouidentia; & publica statuētū fide. ca. ii.
- An pote state unius dei mundus regatur; an multorum; ca. iii.
- Quod sub uno humili deo particulares plures esse nō possunt. ca. iiii.
- De testimoniis poetarum. ca. v.
- De testimoniis prophetarū & philosophorū: Et de testimoniis Cottæ pontificis Trifmegisti. Et de decem Sibyllis. ca. vi.
- De testimoniis Apollinis & deorum ca. vii.
- De cecitate eorum qui plures deos opinātur; & unde hic error habuit originē. Et q corpus deo nō est necessarium; nec propagatio liberorum. ca. viii.
- De Hercule; & gestis eius; atq; ortu eius ex Ioue & Alcmena; & morte eius. ca. ix.
- De Asculapio; Apolline; Neptuno; ac Marte & Castore; polluce atq; Mercurio. c. x.
- De ipsius Iouis parentibus; & ortu; & uita eius flagitiosissima; morte & sepultura; & opificio poetarum. ca. xi.
- Quomō stoici figmēta poetarū ad philosophicā transferant rationē ca. xii.
- Quomodo poete & historici euacuant stoicorum traditionem de Ioue & Saturno & aliis diis. ca. xiii.
- Quid inde Ennius doceat in sacra historia. ca. xiiii.
- Qua ratione homines dii ceperint nominari. ca. xv.
- Qua ratione dii esse nō possunt quos sexus discernit. Et q in naturam dei non accidit aut sexus; aut coitus aut officium generādī. ca. xvi.
- Quod stoici fidem historiarum & poetarū figmenta inani physicatione peruertūt; & quæ miseræ & turpitudes de diis referantur. ca. xvii.
- Quomodo refellantur hi qui deos esse factos ex hominibus mentiūtur. ca. xviii.
- Quod deos uanos deum uerum nemo simul potest colere. ca. xix.
- De propria Romanorum religione. ca. xx.
- De sacrificiis & ministeriis eorum. ca. xxi.
- Quis auctor prædictarum uanitatū in Italia apud Romāos fuerit; & quis apud alias gentes. ca. xxii.
- Quo tempore ceperint uanæ superstitiones; & quibus auctoribus. ca. xxiii.
- Lactantii Firmiani de origine erroris Rubricæ libri. ii. incipiunt.
- q Vod rationis obliuio; & ignorātia sui facti hoies ingratos uideri dei qui colit in aduersis; & in prosperis contemnitur. ca. primum.
- Quæ fuerit prima causa fingendī simulachra. Et q uerissima dei imago est homo. Et q extra se deum nemo fideliter colit. ca. ii.
- Quod Cicero & alii qui uidebātur sapiētes; ceteris deterius peccauerint. ca. iiii.
- Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola. ca. iiii.
- Quod solus omnīū creator uerus deus est; solusq; colendus; nec elemēta; nec corpora caelestia aliqd diuinitatis habent; in quo & stoici desipiunt; qui stellas deos putāt quæ nō sua uoluntate mouent; sed dei. Et qua rōne eas sic fieri uoluit. ca. v.
- Quod nec terra; nec aqua; nec pars aliqua mundi; nec totus ipse deus est animatus; sicut stoici mentiuntur; qui quod astruunt; pariter & euertunt. ca. v.

- Quod dupliciter peccat insipientes, Et quod avaritia sub obtentu religionis colit praevalente ratione traditione maiorum; & quod fuerit maioris; quorum auctoritas iudicat ueritati. ca. vii.
- Quod ratione potius innitendum est; & quae miracula scripta sunt ad confirmationem erroris multorum. ca. viii.
- Quod per inuidiam diaboli intrauit mors; & pullulant radices errorum. Et quod deus ipse natura est; qui materiam primordiale & omnia fecit ex nihilo. ca. ix.
- Quod deus quatuor elementa distinxit; & quatuor qualitates; & quatuor tempora; & quod ex calore & humore sit uita; & quae homines igne; caetera aialia aqua magis utantur. ca. x.
- Quod creato mundo facta animalia propter homines sunt & tandem homo ipse. Et quid sit quod poeta finxerunt Deucalionem homines reparasse. Et quod Aristoteles fallum putauit mundum esse aeternum. Et quae sunt tres partes. ca. xi.
- Quod non de terra uel sponte nata sunt animalia; sed dispositione diuina cuius fecisset nos deus conscius; si scire expediret. ca. xii.
- Quare duo sexus mundi minoris id est hominis; & quid sit mors eius prima; quid secunda; & de primorum parentum culpa & poena. ca. xiii.
- Quod non Liber pater fuit inuentor uiri; sed Noe post diluuium. Et quae fuit origo gentium; & qui primi habuerunt scientiam astrorum; & ignorantiam dei. ca. xiiii.
- De iniquatione angelorum; & duobus generibus demonum; qui se persuaserunt ut deos colerent; quos etiam familiares philosophi habuerunt; ut Socrates. ca. xv.
- Quod hi prodesse putantur cum nocere desinunt; nec possunt aliquid in eos qui in fide solidati sunt; sed sancti subiecti eis tanquam serui obediunt. ca. xvi.
- Quod hi astrologiam autuspiciam & omnes artes reprobas inuenerunt; & persuaserunt cultum idolorum per miracula & uarias fallaciarum tendiculas. ca. xvii.
- Cur deus humano generi sic patiatur illud; & quod tribus de causis uana est deorum religio. ca. xviii.
- Quod in cultu simulachrorum nulla potest esse religio; nam a simulatione id est a fallacia dicta sunt. ca. xix.
- Breuis epilogus; quo docet gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere certamen. ca. xx.
- Lactantii Firmiani de falsa sapientia. Rubrica. iiii. libri feliciter incipiunt.
- Commendatur in primis ueritas; & omni praefertur eloquentiae & quare eam non sint assecuti philosophi aperietur. Et quare stilo simplici sacra scribantur eloquia. Et quod philosophis tunc maxime credendum est; cum suam ignorantiam profitentur.
- Caput primum.
- Quod ipso nomine philosophiae conuicitur quod inanis fuerit gentiliter philosophantium occupatio. ca. ii.
- Ex quibus rebus philosophia constet; & quis fuerit auctor academicae sectae; quae nihil recti diffinit; quod solam opinionem esse in philosophia gentilium; qui ideo plus audent quia errores eorum non arguit nisi deus. ca. iii.
- Quomodo Zeno & Socrates totam philosophiam sustulerunt de medio; & quasi quodam ciuili bello suis confecta est armis. ca. iiii.
- Contra academicos multa scire: natura rerum; & uitae necessitas cogit. ca. v.
- Quomodo sapientia in medio errantium fuerit; & Academici contra physicos, & physici contra academicos dimicauerunt. Et quae sint aristoteli exempla quaestionum. Et quod rationes caelestium siue naturalium sciri non possunt. ca. vi.
- De mortali philosophia; & quare sicut utilior ita de caeteris philosophiae partibus sit fa

- cilior; quæ fuerint oïum philosophorum fere sententiæ de summo bono: ca. vii.
- Quod uera sapientia docet summum bonum hominis non esse animi uel corporis uoluptatem aut aliquod eorum quæ a philosophis sunt proposita ca. viii.
- Quid sit uere sapientis summum bonum; & quæ uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo ca. ix.
- Quod ea quæ uidentur hominis esse propria; cæteris quoque animalibus communia sunt homini uero proprium est deum noscere & colere ca. x.
- Quod deus fecit hominem cupidum religionis & sapientiæ; quorum alterum constare sine altero non potest. Et quod nihil eorum quæ mortales appetunt; summum bonum sit. ca. xi.
- De duplici pugna corporis & animæ; & hostibus utriusque. Et quod uirtus non propter se appetenda est; sed propter uitam æternam; quæ summum bonum est; & uirtutem necessario sequitur; & in præsentibus haberi non potest ca. xii.
- Quod anima immortalis; & quare diuina traditio logicam non desiderat aut philosophiam sed ethicam solam; in qua docenda summi philosophi errauerunt; & quare philosophia non sit dux uitæ & uirtutum parens; expultrix & ultrix uitiorum; quod tamen Cicero & alii astruere conati sunt ca. xiii.
- Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiam inuentam esse ab hominibus; & nec datam hominibus a creatore. Et quomodo Cicero suis uerbis conuincitur. Et quod philosophia nec uerum docet; nec ad recte uiuendum instruit. ca. xiiii.
- Quod in eodem errore fuit Seneca. Et quid philosophia secundum ipsam. Et quod si cut deus unus & ueritas una; ita una & simplex sapientia; & quomodo philosophorum oratio pugnet cum uita. ca. xv.
- Quod recte docetes & male uiuentes teste Cicerone non utilitatem ex philosophia; sed inanem percipiunt delectationem. Et quod sapientia seipsam semper exercet in bonis actibus. Et quare non philosophia; sed sapientia ipsi iugiter insistendum sit. ca. xvi.
- Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri; quæ moribus omnium appositissima loquebatur; & quomodo Leucippum & Democritum habuerit auctores erroris; & fabros atomorum; & assertores uoluptatis. ca. xvii.
- Quomodo pythagorici & stoici contrario epicureis errore desipant sic animarum immortalitatem statuentes; ut eas in uaria corpora transire mentiantur; & uoluntariam mortem persuaferunt inaniter philosophantibus; ca. xviii.
- Quod Cicero & alii sapientissimi immortalitatem animarum sed infideliter docent. & quod mala uel bona mors sit ponderanda ex ante acta uita & gratia dei. ca. xix.
- Quod Socrates in eo fuit cordatior cæteris; quia a scrutinio cælestium & naturali causis disputationem suspendit; in quibus temere consumitur ingenium & tempus sed & in multis desipiunt; quorum subiiciuntur exempla. ca. xx.
- Quod Plato didicerit a Socrate; quod si obtineret; humani generis periret societas. ca. xxi.
- Quod dogma Platoni non erat nisi crisis fons; & fomes; & uirtutum omnium terminus. ca. xxii.
- De minoribus philosophis; & quatenus inuicem ratione ex rerum contemptu proficiunt & erroris assertores sint. ca. xxiii.
- De antipodibus quos idem esse finxerunt; quia opinati sunt mundum esse rotundum. ca. xxiiii.
- Quot & quanta prædicenda sunt; & alias necessarias gentiliter & philosophantibus; ut philosophiam nullus assequatur aut rarus ca. xxv.
- Quod doctrina cælestis sapientiam sola largiatur quam natura communis appeti. & quæ res philosophiam non inuenit; Et quæ efficax sit lex dei. & ecclesiæ sacramenta. ca. xxvi.

- Quod philosophi saepe recte præcipiunt: & interdum uident uerum: & quare nõ sit eis credendum: in quo solo nitatur conditio creaturæ & unde: nec nõ aut fortunæ: & quo modo philosophi suis inuicem gladiis pereunt. ca. xxvii.
- Quod fortuna nihil est: quã philosophi nõ mō deã: sed deũ metiũtur. Et quõ hunc errorem demones immiserint eis qui deũ nesciebãt & contenebant. ca. xxviii.
- Item repetitio de fortuna: & natura eius: & diffinitione eius. ca. xxix.
- Epilogus quo docet quõ trãseundum sit a uanitate philosophorũ recedentibus: & ad ueram sapientiam aspirantibus. s. ad uerbum dei in quo sola ueritas inuenitur & uirtus & beatitudo: & ab eis quæ dicta sunt: ad dicenda transitum facit. ca. xxx.
- Lactantii Firmiani de uera sapientia. Rubricæ libri quarti feliciter incipiunt;
 q. Vomodo unius sæculi error in omnem sit transfusus ætatem & orbem occupauerit: & Græcia post gloriam septem sapientum studio perquirendæ ueritatis exarserit & studiosi eius se maluerint philosophos q̄ sapientes appellari. ca. primũ
- Quod ibi est quærenda sapientia: ubi gentibus est stultitiæ rictus. Et quare Pythagoras & Plato litterarum persecutores non accesserunt ad iudæos. ca. ii.
- Quod sapientia & religio inseparabiliter cohæret: & q. necesse ẽ eosdẽ nõ diuersos ẽ secretarios sapientiæ & numinis sacerdotes: & quare cõtra naturã sit colere plures deos. & quare necessitate naturæ oportet dñm ẽ unũ unicuiq; sic & p̄m unũ. ca. iii.
- Quod sapientia spectat ad filios: religio ad seruos: & utriusq; fons deus unus solus & uerus: qui ingratum abdicat filium & fugitiuum punit seruum. ca. iiii.
- Quod oracula prophetarũ sollicitè inspicienda sunt: quos diuinitus esse locutos: rerum multo ante prædictarũ cõuincit euentus. Et quo tẽpore prophetauerit Moyses: quot annis Iosue rexit populũ: quot præfuerint iudices: q̄ diu regnauerint reges: quo tẽpore dominatus Cyrus. quod in philosophis & sapiẽtiæ fundamentũ. ca. v.
- Quod deus creator oium coipotentẽ genuit filiũ: & per eũ creauit uniuersa: testes: sunt Sibilla & Trismegistus: oracula cõsona pphetis & sapiẽtissimo salomoni. ca. vi.
- Quod nomen filii & angelis aut hominibus sit ignotum: licet nomen habeat quod non ab utrisq; adoratur: & unde dicatur Iesus: & unde christus. ca. vii.
- Quod filius his natus est: æternaliter de patre: tẽporaliter de uirgine matre: sed natiuitate inexcogitabili & ineffabili: Et quare dicatur uerbũ: & in quo ab aliis angelis differat & quare illi nõ dicãtur uerbũ uel uerba: & quare hominis spiritus dissolubilis. & quid Dauid & Salomon prophetauerint de hoc uerbo: & q. Salomon præcesserit Troianũ bellum: et quid Ioannes euangelista de eodem uerbo. ca. viii.
- Quod melius a græcis logos q̄ a latinis uerbum: et quid de deo senserint gentiles philosophi Zeno et Trismegistus. ca. ix.
- De secunda natiuitate filii: quã pphetæ multo ante prædixerũt: et quõ eductus sit Israel ab ægypto: et quibus ingratus beneficiis caput bouis in memoriã apis dei ægyptiorũ figurauerit: et quis ordo publicarũ fuerit potestatu usq; ad domini passionẽ. ca. x.
- Quæ fuerit causa incarnationis christi. ca. xi.
- De conceptu et partu uirginis prædicto a prophetis: de passione: resurrectione: ascensione et iudicio. ca. xii.
- Quod filius a patre ẽ secũdũ deitã: et q. geminæ substantiæ ẽ cõuincit: tũ ex operibus ppris: tũ ex oraculis prophetarũ: tũ ẽt Apollinis Millelii testimonio. Et quare nec ad Salomonẽ: nec ad aliũ q̄ ad christũ referri possunt uaticinia pphetarũ. ca. xiii.
- De æterno christi sacerdotio: quod prophetæ sicut & cætera prædixerũt sic exprimẽtes

- Iesum christum: ut oracula nec ad filiū Naue: nec ad filiū Isodech ualeāt retorqueri. Et de uis quas docuit christus qui nūq̄ suū honorē quæsiuit sed patris. Ca. xiiii.
- De baptismo christi & miraculis quæ gessit in carne ante passionē: quæ non modo a prophetis pronūciata sunt: sed etiam uaticinio Sibyllarū: sicut Cicero & Varro testantur: sed oracula ante christi aduētū nō potuerūt intelligi. Ca. xv.
- De passione christi quæ iudeis & scādalo & stultitiæ gētibus quō sūma uirtutē continent: & uerā & singularē sapiētīā & ueritatē: sicut prophetæ fuerūt prælocuti. Ca. xvi.
- Quomodo calūniati sunt eum quasi legis destructorē: & quid p̄figarauerit circumcisio Et quare in illa iussa sit fieri mēbro: & quare p̄hibitū sit carne sua illa uesci. Ca. xvii.
- Quæ cā & quis fuerit ordo dominicæ passionis: & quibus sit p̄nūciata oraculis. Ca. xviii.
- De miraculis quæ in passione domini contingerūt. De sepultura & resurrectione: Et a quibus testimoniis p̄phetarū fides roboretur istorū. Ca. xix.
- Quod p̄fectus in galileā dominus post resurrectionē discipulis scripturarū reserauit arcanā: & quare lex uetus dicatur testamētū nec potuerit intelligi añ mortē dñi & q̄ nouū testamētum ueteris adimpletio ē. Et quibus hoc ante prædictū sit testimoniis. Ca. xx.
- De ascensione domini: diuisione discipulorum ad nascētis ecclesiæ fundamentum iaciendum & roborādum. Et de miraculis eorum. & quomodo Petrus & paulus Romā ueniētes prophetauerūt regem in breui uenturum: qui Hyerosolimā destrueret & iudeos deleteret: eodem mō quo postea contingit. Ca. xxi.
- Quod argumētis reuincēdi sunt q̄ diuinis detrahūt sacramentis: & quibus argumentis utantur in fideles: ut dominicæ incarnationis fidē euacuent. Ca. xxii.
- Quod præceptoris morum uacillat auctoritas si nō facit ipse qd̄ docet: sicut in phariseis patet: q̄ cōtra sua præcepta uiuebāt: sed christus primo fecit q̄ postea docuit. Ca. xxiii.
- Quod caelestem doctorem perfectum esse oporteat. Et quare perfectus esse non possit sine corpis assumptione mortalis. Ca. xxiiii.
- Quod christus licet mortalitatem nostrā sūperit: non tamen natus est ut alii hoies: sed ex carne uirginis. Et quare cū immunis esse: a culpa: spōte subierit p̄nam. Ca. xv.
- De mysterio dominicæ crucis: & uirtute: & significatione eorū quæ christus gessit aut p̄tulit: & quomodo præfiguratus sit in imolatione agni legalis. Ca. xvi.
- De potentia signi crucis quantæ efficaciam sit inuocatio nominis crucifixi. Et quantum a dæmonis timeatur signū crucis. Ca. xxvii.
- De uera & singulari religione: & unde dicatur religio: uel secūdu Ci. uel alios. Ca. xxviii.
- De unitate patris & filii: ut liqueat quo unius dei possunt esse cultores q̄ duos colūt alterū præ: alterū filiū: p̄remq̄ immortalē: filiū mortalē: de quo superius dictū ē. Ca. xxix.
- De hæresibus: quas nō modo p̄phetæ: sed etiam christus & apostoli prædixerūt emerituras esse uitandas. & q̄ illa sola ecclesia catholica est & uera: in qua ē cōfessio & medicina peccatorū per penitentiā & fidei sacramēta. Ca. xxx.
- Lactāti Firmiani de iustitia libri quinti Rubricæ incipiūt.
- q̄ Vod iniquum & impium est ante damnare uel personam: uel causam: q̄ demerito eius cognoscere: & quare sapiētia iungēda sit religioni: & quod eloquentia seruit sæculi: & plarūq̄ ut amplius elucescat ex industria impugnat ueritatem quæ fere semper idoneis assertoribus indiget. Ca. primum
- Quod ex defectu ductorū data est temerariis hoibus audacia impugnādi ueritatē ignotā: & hoc p̄bat exemplo duorū philosophorū quos uiderat in Bithynia. Ca. ii.
- Quod a discipulis christi uoluntas mentiendi absuit: qui uitam exercebant contrariam A iii

- uiris, Et quid respondendum fuit blasphemiae eorum qui christum magnū fuisse mēti
sunt: & sibi ipsis contraria docuerunt. Ca. iiii.
- Quare hoc opus inceptum sit: & contra quos: & ad quid proficit. Ca. v.
- De iustitia quā nō modo philosophi: sed et poetarū qui eos praecesserūt rātis quae fieri uir
ribus: Et quō p uero haberi debeat nō fingēro poetico q, iustitia terras incolebta re
gnate Saturno: & aurea fuisse saecula: sed loue regnāre iustitiā esse fugatā. Ca. vi.
- Quod cupiditas fons malorum omnium expulsa iustitia suas idest iniquissimas pmul
gat leges: & quomodo sub Ioue naturā cōsortes seruituri subiecerit audax: auara: am
biuosa superba & crudelis impietas hominū: & aureum expulit seculum: quod sola fa
cit puritas uerā religionis. Ca. vii.
- De aduentu christi aureum saeculum restituentis in electis: idest uerā reformatis religio
nem. Et q uirtus inotescat: & proabatur exercitio uitiorū: ut liquidum sit quare deus ma
la esse permiserit. Ca. viii.
- Quare iustitia quae improbatio est non uideatur ab hominibus: & q homo dei templū ē
non aurū uel lapides quod deus uirtutibus colendus est: non corruptilibus donis: &
quod omnia mala ex eo pueniūt: quod plures dii coluntur: quia si unus solus uere co
leretur, omnes iura fraternitatis agnoscerēt & exercerent. Ca. ix.
- Quod iniqui iustitiam quam sibi abesse sentiunt: omnibus abesse putant. Et i eos qui iu
stiores & innocentissimi sunt atrocius sauiunt idest in seruos christi mensuram patrum
iplentes qui caput omnium iustorum christum occiderūt: eo quod dissimilitudo uitae
criminosae sitiat sanguinē innocentium. Ca. x.
- De impia iniquorum q deū nesciunt pietate. Et quid & ubi sit uera pietas: quam deorū
cultores assequi nequierūt propter subiectas causas. Ca. xi.
- Quod persecutores christianorū non modo bestiae fuerint: sed ipsis bestiis bruiiores &
truciores quibus & quare tormentis martyres afficiant. Ca. xii.
- Quomodo ipsi carnificibus grati facti sunt: qui diligūt inimicos. Et quod expetibilis ē
esse bonum & malum putari: q malum esse & uideri bonum. Ca. xiii.
- Quod ex eo patre iustitiae christianae religionis & ueritas fidei: quod de cultoribus deorū
crescit ecclesia: sed de ecclesia nec minis nec tormentis compelli possit ad cultum deo
rum licet quidam sacrificasse ex infirmitate legātur inuiti: qui tamen postea per pœni
tentiam in quo nouatiani cōfutantur: surrexerunt fortiores. Et quod patientia martyriū
solidissimum est christianae religionis fundamentum. Ca. xiiii.
- De uera uirtute christianorū: qui in cusmine paciētiā constituti: philosophos laudatores
paciētiā antecedūt uirtute patiendi & quod uanum & stultum est imaginatam: ter
rāq; ut deum colere. Ca. xv.
- Quare sapientes habētur pro stultis, & quomodo in duabus praecipue uirtutibus: pie
tate scilicet & æquitate iustitia constet & quid pietas secundum Trimegistum: & quid
æquitas secundum Ciceronem: quarum neutra assequi potuerūt. Romani uel graeci:
nec aliqui nisi christiani. Ca. xvi.
- De æquitate christianorum: quam philosophi non habentes: nec inuenire: nec defendere
potuerunt. Ca. xvii.
- Quomodo Carneades & iura pro utilitate sancita: & uerā in hominibus iustitiā nisi for
te stultis collegerit inueniri nō posse: & ciuilis iustitia sapientia quidē habeat sed iuu
stam. Naturalis aut iusta sit ubiq; sed sapiētia oīno nō habēt. Ca. xviii.
- Contra Carneades: q nec stultus potest eē iustus: nec sapiens iniustus. & quod innocen

- tibus & iustis deus semper optime cōsulit & necessaria prouidet; quæ patet ex diffinitione stultitiæ: & sapientiæ. Et quæ sit cognitio hominis & dei. ca. xviii.
- Quod ignorantia immortalitatis & dei veri prædiciorum causa errorum est: & mortem meretur æternā. Et q̄ homo non sit hominis genitor: sed minister generationis. Et quare deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari. ca. xix.
- De insania eorum qui deos colunt & nō audent ratione cōtendere cum fidelibus: Et quare sacramentorum suorum silentium indicant: & q̄ religio per patientiam defendenda est: & ratione potius q̄ sauitia: sero uel igne: & quantum & in quibus differunt religionis ueræ cultus & falsæ. ca. xx.
- Quod hostes suos adorat stulta gentilitas: quorum cultus non modo christiani: sed & philosophi & domestici cultores deorum destruunt. ca. xxi.
- Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium & quare uera religio uideatur inanis. ca. xxii.
- Quare deus electos suos tradita impiis potestate uexari patiatur. ca. xxiii.
- Quod bonorū tortores torquebunt. & malas bestias de terra auferet deus. ca. xxiiii.
- Lactantii Firmiani de uero cultu libri sexti Rubricæ incipiunt.
- q̄. Vod innocentia uerissimus dei cultus est: quam carnalis homo corpori deditus nescit. ca. primum.
- Quod deus nec esurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari: aut uina offerri uel lumina: & quare hæc offerantur diis gentium: quæ fidem rectam & uerā innocentiam offerre nesciunt: in quibus consistit dei cultus: & q̄ intra omnia quæ ad cultum dei pertinent: præstantissimum est homines ad ueritatem & iustitiam erudire: & quare nolit ab elementis incipere. ca. ii.
- De duabus uis: quarū altera uirtutū: altera uiciorum est: quæ in littera pitagorica figurant: & fidelius tractatur a christianis q̄ a phis: & de duob⁹ ducibus uariarū: ca. iii.
- De uia uirtutis: quæ in Elisios campos deducere dicitur: & uiciorum quæ ad impia tartara ducit & ducibus utriusq̄. ca. iiii.
- De falsa diffinitione philosophiæ: quam auctore Lucilio posuerunt philosophi: & uera differentia scientiæ & uirtutis. ca. v.
- Quod philosophi nescierunt quid esset bonum: aut malum: quia fontem boni lucidum nesciebant: nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse & quomodo constet Lucilium falso diffinuisse uirtutis officia. ca. vi.
- Quod in uia erroris est species sapientiæ & uirtutis: & q̄ uia ueritatis & sapientiæ est simplex: & angusta: & ardua: & deum habet ducem. ca. vii.
- Quare a philosophis ueritas inueniri nō poterat: nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab electis inuenitur per legē dei: cui potest Ciceronis diffinitio adaptari. ca. viii.
- Quod caput religionis & uia ueritatis ē deum fideliter noscere: & fideliter colere: & quare uniuersæ leges sint a gentibus institutæ: & quis sensum integritate uigeat: quam gratia largitur potius q̄ natura. ca. ix.
- Quod religio deo: misericordia homini debetur & quas causas & edificandi ciuitates & cōueniendi socialiter & inuentionis uerborum falso commenti sunt. ca. x.
- In quos præcipuæ sit humanitas exercenda: & in quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera: & quæ impensa præstantis. ca. xi.
- A quo sit speranda expectanda: & quæ & quanta sit uere liberalitatis merces: & quam inanis & nulla falsæ: & qui sunt gradus humanitatis. ca. xii.

- De premio: & q. in necessitate ex præcibus pauperū quisq. teneatur a deo: & tribus gradibus uirtutis. ca. xiii.
- Quod philosophi uera caruerunt humanitate: qui cum stoicis eam inter morbos animæ posuerunt ca. xiiii.
- Quomodo peripathetici uincant stoicos & doceant affectuū naturalium stimulos euelli nō posse sed mitigari: & q. ea quæ brutis animalibus data sunt singulo homini insita sunt uniuersa: & quomodo stoici mētis affectiones diffiniant. ca. xv.
- Quomodo peripathetici errauerunt: & q. bonus usus effectū uirtus est: malis uitiū: & q. usus ipse ex causa pensandus est. ca. xvi.
- Quod ea quæ philosophi uicia putant uirtutes sunt: si tñ referant ad finē debitū. scilicet ad deum: & q. insani sunt q. humanā naturā ingētis affectibus spoliare nituntur. ca. xvii.
- Quomodo præcepta dei quibus insistendum est: a philosophis dissident institutis: & q. sit patientiæ titulus. ca. xviii.
- Quod peripathetici stoicis obuiant in defensione affectuum: & quæ sint tres furia quas poetæ finxerunt: & quis earum sit usus & abusus. ca. xix.
- De quinque sensum uoluptatibus: & quare plus uoluptatis datum sit homini a natura q̄ cæteris animantibus. Et primum de uoluptate uisus & de spectaculis euitandis: & de ludorum & speculorum auctoribus. ca. xx.
- De uoluptate auriū: & quid sibi uelit diuinorum eloquiorū simplicitas: quæ oibus carminibus & floribus: pompisq. uerborū præferenda est. ca. xxi.
- De uoluptate olfactus & gustus: quem uir prudens euitare debet ut laqueos & tendiculas mortis. ca. xxii.
- De uoluptate tactus & quare in homine sit uehemētior q̄ in cæteris animalibus: & q̄tas per eum diabolus turpitudes ingerat: & spicula gehennæ: Et de licito coitu & illicito: Et quare intra omnia animantia sola mulier post cōceptum sit patiens uiri. Et quis sit continentia uel incontinentia fructus. ca. xxiii.
- De penitentia & fructu eius: & conscientia stimulis: & districto dei iudicio. Et quibus sacrificiis: & qua ara possit placari. ca. xxiiii.
- De dria domi & sacrificii diuini: & forma laudandi deū & orōnis forma & fructu. ca. xxv.
- Lactantii Firmiani de beata uita. Rubricæ libri septimi incipiant.
- q. Vid dictum in præcedentibus libris: quid restat dicendum in ultimo: qui sunt credituri ueritati: & qui non: & quare. ca. primum
- Quod aureū sæculum id est fœlicissimus status futurus est post iudicium. Et quare ratio mundi non potest ab homine apprehendi. Et q. ueram sapientiam non assequitur quis beneficio naturæ: sed gratia. ca. ii.
- Quantum errauerunt stoici de ratione mundi: & auctore omnium deo & homine per quem factus mundus: & quam manifeste contra epicurum rationibus doceatur mundum & omnia quæ in eo sunt dei prouidentia gubernari. ca. iii.
- Quod omnis res ad aliquem usum facta est: etiam illa quæ omnino uidentur esse mala: quare homo creatus sit corpore fragilis: & capax rationis. ca. iiii.
- Quare homo creatus sit & quare ex contrariis constet: & q. ei domicilium constitutum est in medio: & uita duplex proponitur: quarum alteram ministrat natura alteram largitur gratia: & quid significet q. homo primum quadrupedibus conformatur: & postea erigitur: et tandem utitur exercitio rationis. ca. v.
- Item quare mundus creatus sit: quare homo: q̄inans sit cultus deorum: ca. vi.

Quare philosophi nequiverunt comprehendere veritatem integre: quam tamen sicut exempla
 declarant: particulatim comprehendunt: tamen se defendere nequiverunt. Ca. vii.
 De immortalitate animae: & quibus ea argumentis Plato sit conatus astruere. Ca. viii.
 Quae sit de immortalitate animae fidelis assertio: & quod laborum virtutumque finis beata aeter-
 nitas est. Ca. ix.
 Item de immortalitate animae: & quod virtus semel habita perpetua & amitti non potest: & quod
 vita duplex est: & item mortes duae homini praeponuntur. Ca. x.
 De resurrectione corporum mortuorum: & morte: & animarum perpetuitate. Ca. xi.
 Item de immortalitate animae contra Lucretium & Epicurum. Et de differentia mentis & ani-
 mae: & corporum resurrectione. Ca. xii.
 Quibus testimoniis immortalitas animae approbat: & futurum iudicium dei: & quantum Ari-
 stoxenus alios uicerit in errore. Ca. xiii.
 De fine mundi & errore chaldeorum. De aetate mundi: & quod post sex aetates: id est sex mille
 annorum: status mundi mutabitur & renouabitur & quod mille anni sunt unus dies diei & quod
 post mille annos regnabunt electi dei in terra post iudicium. Ca. xiiii.
 Quod submersio Pharaonis & Aegyptiorum: & liberatio Hebraeorum de seruitute Aegypti
 praefiguravit liberationem electorum: & reprobationem danatorum: quae futura est in fi-
 ne mundi: & quod signa multa sicut illa: ita & haec praecedent liberationem: & quod Roma
 imperium ante delebitur. & quod in Asiam summa potestas omnium reuertetur. & quod
 bus aetatum gradibus. Roma creuerit & deficiat. Ca. xv.
 Quomodo imperii uentura sit destructio: & quae illi signa praecessura sunt secundum ua-
 ticinia prophetarum & Sybillarum. Ca. xvi.
 De aduentu magni prophetae qui Haelias dicitur: & quomodo interficietur ab Antichri-
 sto: & resurget die tertia & ascendet in caelum: & de persecutioe ecclesiae quam iheret An-
 tichristus: & de miraculis eius. Ca. xvii.
 Quomodo haec pronuntiata sunt & uaticiniis prophetarum: & oraculis gentilium ua-
 tum & uersibus sibyllinis. Ca. xviii.
 Quomodo Christus & quibus signis praecedentibus descendet de caelo ut interficiat An-
 tichristum: & tyrannos: et impios deleat de terra: et quod uigiliae nocturnae christianorum
 ideo institutae sunt: quod christus de nocte uenturus est: et quod dii et cultores eorum dabun-
 tur incendio: ut Sibylla praedixit. Ca. xix.
 Quomodo aperientur inferi et resurgent mortui: et quid iudicandi sunt: et qui non. et
 quomodo haec Sibylla praedixit et qua ratione anima cum immortalis sit: patibilis esse
 possit secundum stoicos. Ca. xx.
 De potentia dei: quae pro merito cuiusque potest: et homines: et angelos punire. De carnis
 immortalitate post resurrectionem. De differentia ignis gehennalis: et ignis communis
 et quid in electis: quid in reprobis operetur. Ca. xxi.
 Quod haec a quibusdam dicuntur esse poetica: et unde ad notitiam uenerint poetarum quibus
 de causis corruerint ueritate: et Lethaeum amnem et alia fantastica induxerint. Ca. xxii.
 De resurrectione: et quod Pythagoras et alii philosophi inepte locuti sunt: et de anastasi me-
 tientes animas in uaria transire corpora. Ca. xxiii.
 Quod secundum uaticinia Sibyllae post iudicium per mille annos regnabit in terra fili-
 us dei cum electis suis in sancta ciuitate quam constituet & quod diabolus uincietur mi-
 le annis: & omnis creatura mansuescet: & ad iucunditatem seruiet: & christus ab omni-
 bus coletur ut deus & dominus. Ca. xxiiii.

- Quod non restat ex quarundam scripturarum assertione nisi ducenti anni usque ad rerum innovationem. Et quod finis non aderit nisi Roma destructa. Ca. xv.
- Quod elapsis mille annis aurei saeculi post iudicium soluetur inter diabolus & concitabit gentes: ut sanctam expugnet civitatem: & obsidebunt eam. & quomodo eam omnino deus destruet & poenis aeternis tradet; electis hominibus translatis ad gloriam angelorum post resurrectionem secundam. Ca. xxvi.
- Exhortatio ut omnes properent ad suscipiendam cum religione sapientiam per quas ad beatissimam pervenit aeterna vitae beatitudinem. Ca. xxvii.
- Lactantii Firmiani de ira dei sequuntur capitula feliciter.
- Pro Roemium in quo praemittens ordinem dicendorum ad habendam veritatem docet deum esse cognoscendum. Ca. primus
- De gradibus per quos ad veritatem ascenditur; & qui de ipsis gradibus deiciant. Ca. ii.
- Quod nullus asseruit deum irasci & gratia non moveri. Ca. iii.
- Contra Epicurum disputat qui negabat deum irasci gratificari & omnia providere. Ca. iiii.
- Contra stoicos dicentes in deo fore gratiam; sed non iram. Ca. v.
- Quod deus irascitur. Ca. vi.
- Quod philosophi errant: & quod homines ab aliis animantibus maxime differunt religione quae hominis est propria. Ca. vii.
- Contra Epicurum religionem subvertentem & quod religio sit habenda. Ca. viii.
- Varias opiniones de mundo opificio; & gubernatione enumerat. Ca. ix.
- Quod mundus dei providentia factus sit & gubernetur. Ca. x.
- Vtrum unius dei an plurium deorum providentia mundus regatur & constet. Ca. xi.
- Quod religio sit; & hominis sit. Ca. xii.
- Quod omnia tam bona quam mala hominis gratia facta sunt. Ca. xiii.
- Cur deus fecerit hominem. Ca. xiiii.
- Vnde ad hominem peccata perveniat. Ca. xv.
- Quae materia sit in deo miserationis gratiae vel irae. Ca. xvi.
- Quod deus administrat mundum; & regit hominum actus; & per consequens irascitur. Ca. xvii.
- Quod sine ira peccata non corriguntur. Ca. xviii.
- Quod homo ex corpore vitia; & ex anima virtutes habeat. Et quod cum velit deus homines bonos eorum vitiis irascitur. Ca. xix.
- Quod malorum felicitas irae dei non contra dicat; & quod sit deus patientissimus. Ca. xx.
- Si deus irascitur; cur hominem irasci prohibeat. Ca. xxi.
- Epilogus & inductio auctoritatum Sibyllae Erithrae ad iram dei probandam. Ca. xxii.
- Auctoritatibus aliarum Sibyllarum iram dei probat. Ca. xxiii.
- Concludit deum amandum; reverendum; honorificandum; & metuendum. Ca. xxiiii.
- Lactantii Firmiani de opificio dei vel formatione hominis Capitula sequuntur.
- Pro Roemiale capitulum ad Demetrianum; in quo narrat cur hoc opus assumeret. Ca. primus
- Quae deus homini; & quae ceteris animantibus dedit. Ca. ii.
- Contra Epicuros disputat qui opera naturae damnabant; & praecipue quod homo ceteris animantibus imbecillior oriatur. Ca. iii.
- Contra Epicuros cogredientes homines morbis imaturae mortis subiectos. Ca. iiii.
- De differentia creationis brutorum animalium; & hominis secundum corpus. Ca. v.
- Contra Epicurum qui ex atomis fortuito concurrentibus compactum fabricatumque

hominia em di spuauit.	Ca. vi.
De dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam.	Ca. vii.
De forma hoīs & omiū mēbrorū habitudie: & specialiter de aurib⁹ & oculis.	Ca. viii.
Contra eos qui sensus falsos esse cōtēdūt.	Ca. ix.
Ad oculorū fabricā redit: & omnium membrorum habitudinem; sed specialiter quæ usq; ad uentrē percutē apparent.	Ca. x.
De uisceribus & intestinis usq; ad membra genitalia.	Ca. xi.
De membris cōceptionis: & ipsius cōceptus physica ratione.	Ca. xii.
Contra illos qui per uoluptatē membris genitalibus abutūtur: & subditorum membrorum forma.	Ca. xiii.
Quod de multis quæ sūt i corpe ratio sciri nequit.	Ca. xiiii.
De obscura uocis ratione.	Ca. xv.
Vbi sit mentis sedes: & qua ratione corpi coniūgatur.	Ca. xvi.
Quod anima sit aeterna & quid sit secūdū philosophorū uarias opinioes;	Ca. xvii.
Vtrum animas & anima sint idem.	Ca. xviii.
De origine animæ: & an sit.	Ca. xix.
Cur deus dedit spiritū tēptatorē.	Ca. xx.
Operis conclusio; & ueritatem superari nō posse.	Ca. xxi.
Lactāti Firmiani errata primi libri quibus ipse deceptus est per fratrem antoniū Raudensem theologum collecta & exarata sunt;	
P Rimus error quādo dicit: & quidem uniuersaliter fieri nō posse; qui omnē qd̄ in aliquādo esse cōperit.	Ca. vii.
Secūdus error est qn̄ ex præcedēti errore credit deū seipsum genuisse & fecisse. Ibidē In secundo libro errata;	
P Rimus error quādo dicit angelos nō statim a mundi principio ad hominū tutelam eē decretos.	Ca. xv.
Secūdus error dū dicit deū angelis præcepisse: ne terra cōtagione maculētur. Ibidē	
Tertius error dū dicit diabolum angelos paulatim ad uitia pelexisse. Ibidē	
Quartus error quando dicit angelos dei mulierū cōgressibus iniquipatos & filios genuisse.	Ibidem
Quintus error qn̄ dicit oēs animas calo creatas esse.	Ca. ix.
Sextus quando dicit cælum steliferū esse supremū: & esse sedem ipsius conditoris; & ibi superos omnes habitare.	Ca. x.
Septimus error quādo dicit deum posuisse solem & lunā in firmamēto.	Ibidem
Octauus quādo dicit animā ex dei substātia esse decisam.	Ca. x. & ca. xiii.
Nonus quādo dicit deū infinitas animas; seu infinitam multitudinē animarum principio procreasse.	Ca. xi.
Pulcra cōtentio inter Ciceronē & Lactantium de materia prima. Ille aeternam esse dicit hic creatam nititur cōprobare.	Ca. ix.
Sequitur incidēs materia de induratione cordis humani de causa quoq; prædestinationis reprobationisq;.	Ca. ix.
Decimus quando dicit deum post diluuiū instituisse ut homines post centum uiginti annos nō amplius uiuerent.	Ca. xiiii.
Arguit Aristotelem qui mundi aeternitatē posuit ipse autem ac deo productam eē testatur: quod cū uerissime dicatur; tamen ista exiletur ita unde aduersus eum philoso	

phum arguitur somniare potius q̄ litigare: ne dicam disputare uideatur. Ca. xi.

Scribit de diluuiō tēpore Deucalionis. & quid antea dixerit de diluuiō obliuiofus eē
(dignoscitur, Ca. xi.

Errata tertii libri.

P Rimus error i philosophia, quādo dicit si antipodes eēnt capita; deorsū habe-
rent; pedes uero sursum. Ex ubi uere sint antipodes; ibi docetur. Ca. xxiii.

Secundus quādo Platōni dat uitio eū audisse dicere matrimonio esse omnia; sed tā
illustrā philosophum; nequaquā intellexit. Ca. xxi.

Sequitur defensio Platōnis aduersus Aristotelem; qui Platōnem ipsum & Socratē re-
prehendit; quod uoluerit uxores eē cōmunes. Ca. xxi.

Item Platōnis alia defensio cōtra Aristotelem; qui illū, & Socratē dānat quod uolue-
rit facultates esse cōmunes. Ca. xxi.

Tertius quādo dixit omnē philosophiam abiiciendam; & eam prolixius insectatur de
laubibus socratis & platōnis Ca. xiiii.

P Rimus quādo spiritus sancti oīno negat substantiā; & ibi incipit tractatus de tri-
nitate personarum. Ca. vi.

Secundus error quādo dicit ex deo deum; scilicet filiū ex ploratione potuisse genera-
ri. Ca. viii, & etiam, xiiii, & Ca. vii.

Tertius error quādo ait q̄ pater filium; & filius patrem facit. Ca. xxi.

Quartus est quādo ait q̄ integrum corpus christi e patibulo tractū est; ne lāsū & mi-
nutū ad resurgendū in habile redderetur. Ca. xxv.

Quintus error est quādo dicit christum in Galileam profectū noluisse iudeis ostē-
dere; ne adduceret eos in pānitentiā; & improbos resanaret. Ca. xx.

Sextus error est cū dicit pilatum in Christū mortis sententiā nequaquā ptulisse. Ca. xviii.

Septimus error cū dicit Christū i principio adoloscētiā a loāne eē baptizatū. Ca. xv.

Octauus error est quando dicit nihil credēdū quod oculis mortalibus cernitur; quia
mortale sit necesse est. Ca. xxiiii.

Nonus error est quādo dicit deū uirtute docere non posse; quia expertus corporis nō
faciet quā docebit. Ca. xxiiii.

Decimus quando dicit Christū soluisse legē Moysi. Ca. xvii.

Libri sexti errata.

P Rimus error est quādo dicit eos eē stultissimos; q̄ cādelas & careos i eccle-
sia succendunt. Ca. ii.

Secundus error est quando dicit nō esse congruens deū in nostrum adiutorium in-
uocari debere. Ca. ultio.

Reprehendit Lactātius Ciceronem, quod dixerit eum uirū bonum eē; qui profit no-
ceat nemini nisi lacesitus iniuria; sed ibi Cicero defenditur, Lactātius uero iure re-
prehēditur. Ca. xviii.

Quartus quādo dicit si quis liberos ob pauperiē nō poterit educare; factius ē ut ab
uxoris cōgressione cōtineat q̄ sceletatis manibus opera corrūpat. Ca. xx.

Disputatio pulcra ubi Lactātius reprehēdit Ciceronē nō recte sensisse de libertate &
hospitalitate; & multis aliis; uerū calūniator est nō ueritatis assertor. Ca. xii.

Errata septimi libri.

P Rimus error ē qn dicit cōpletis sex milibus annorū mūdū desitutū eē. Ca. xiiii.

Secundus dum dicit q̄ oīs expectatio de fine mundi nō amplius a se q̄ ducent
torū uidetur annorum. Eodem loco. & Ca. xxii.

Tertius error: & deridendus est dum dicitur in columi urbe Roma de interitu mundi
 nihil esse metuendum. Ca. xxv.
 Quartus de diuinatione & astrologia multa incidenter & pulcra dicuntur per Lactā
 nium: necitur quo oraculo diuinare praesumpserit. Ca. xv.
 Quintus quādo de fine septimi millesimi: & fine ducentorum annorū sibi met aduer
 satur & contradicit. Ca. xxv.
 Sextus quando mille annos illos famosissimos quibus diabolus carcerandus est: quid
 sibi uelint non intelligit sed delirat. Ca. xxiiii.
 Septimus quādo dicit hoies post iudiciū ad paradysum deliciarū redituros. Ca. xxvi.
 Octauus error est fortasse somniaret quando dicit Romanorum imperium in Asiam
 reuersurū iterum. Ca. xv.
 Nonus quando dicit quod qui in dei iudicii erunt uiui: nequaquā morientur: sed p mille
 annos infinitam multitudinem generabunt. Ca. xxiiii.
 Decimus est quando dicit quod gentes in iudicio nō extinguentur oīno. Ca. xxiiii.
 Undecimus est quando dicit quod peracto iudicio ciuitas sancta pulcherrima a deo i me
 dioterra constituetur. Ca. xxiiii.
 Duodecimus error est quando implicat in suis eloquiis duos in fine mundi Antichri
 stos eē uenturos: nec imprudens errorem suum percipit. Ca. ultimo.
 Decimustertius quando caelum medium in tempesta nocte & nō ex tenebrosa aperiri
 debere quando dominus ad iudicium uenerit. Ca. xix.
 Decimusquartus quando putat dominū Christū comitatibus angelis aduersū Anti
 christū in aerē descēsurū: & quarto praelio illū superari debere: Ca. xix.
 Decimus quintus est quādo credit ante diē iudicii Christū uēturū de caelo cū Antichri
 sto cūflēturū: & ita adueniens duos imprudens ponit ad modū p̄p̄inuos. Ca. xxiii.
 Decimus sextus quia contra Platonem dislere & disputare de mundo contemnit sed
 frivolis & exilibus nimium argumentis. Ca. p̄rio.
 Decimus septimus quando dicit resurrectione uniuersali non erit caro illa quā deus ho
 mini superiecit huic terrenae similis. Ca. xxiiii.
 Decimus octauus quando dicit deū i fine mūdi facturū ne sol p̄ triduū occidat. & de
 Lactānii eloquētia uideat quod seneca multis annis ante praesenserat. Ca. penulti.
 Decimus nonus error est quādo nō a deo iudicādos dicit: sed tantū eos qui in dei reli
 gione uersati sunt. Ca. xxv.
 Vigessimus error ē quādo dicit quod illi quos plena iustitia & maturitas uirtutis i coxit
 ignem iudicii non sentiēt. Ca. xx.
 Vigessimus primus error ē quādo dicit animas usq; ad diē iudicii in una cōmuni cu
 stodia detineri reclusas. eodem loco
 Vigessimus secundus est quando dicit quod qui ab inferis suscitabūtur: hi praerūt uiuē
 tib; ueluti iudices. Ca. xxiiii.
 Vigessimus tertius est quando credit aetatem auream propositam a poetis eē ueram:
 quidem post diē iudicii esse futuram. Ca. ii.
 Vltimus error est quādo dicit duo iudicia uniuersalia: duasq; resurrectiones uniuersa
 les esse futuras: Tēpus autē intermedium eē mille annorum plenum omni iustitia &
 pace: omnibusq; delitiis: quo tempore finito scilicet in fine septimi millesimi soluet
 diabolus & persequetur fideles ut prius. Ca. ultio.

Finis huius tabulae.

In nomine Amen...

Handwritten text in a Gothic script, possibly a church document or manuscript. The text is arranged in several columns and appears to be a formal or legal document.

Ioannis Andree episcopi Aleriensis ad Paulum secundum Venetum pontificem maximum epistola

Aboriosis recognitionibus nostris plures uidemus ueræ humanitatis amore, delectari pater beatissime Paule secunde Venete pontifex maxime. Idcirco aius impendio nobis crescit, uigilantius etiã quã antea laudabili quidẽ incepto nõ deesse; neque prius conatui huiusmodi parcere; quã summus nobis deus dignabitur præstare ut linguæ latine; quibus in facultatibus potuerimus; circulum quod aius; absoluamus. Summã igitur studiosi abs te hoc tempore per nostros ingenuos opifices Lactantiũ Firmianũ semel ab his iterũque impressum prius uõ nullis in locis pfecto ueriorẽ. Hacque opera cæterisque omnibus quicũque futurus est lector; sedulo sit oratus; ut ita de chartis nostris mēdas; si quæ illũ offenderint; beniuolens ac minime cõtumeliosus tollat; ut nos de reliquorũ libris demenda sine omni morfu uirulentiaque curamus. Non enim errorũ imputamus recognitioni ipsi amissorum ante nos codicum. Sed de prauatis exemplaribus culpam; experti satis nos quoque in diemque magis impendio experiẽtes incredibilis opus esse fælicitatis; ut sudoribus nostris exemplorum dentur subsidia; non uulgariũ Collatis pfecto uigiliis nostris ad reliquorum operas; facillime extabit differentia. Tutantum pater beatissime; quod clemētissime facis atque sanctissime; in christiana undique religione pacem perpetuo foue; studiis castis opitulare. Fælicitatẽ numinis tui nominisque hac mercede meritoque diffunde; ut tuto potissimum tempore numerus uirorũ cultissimus omnibus in facultatibus singularium excellenter augeatur. Non enim frustra omnipotens deus tam uberem ac facilem latinis præbuit te tanto pontifice ad cunctas immortales artis & diuina studia facultatem; ita fiet; ut diues sapientiã; diuor catholica religioẽ pontificatus tuus augustissimus; omni sit futuro tempore in animis & linguis mortalium; duraturus apud immortalem deũ æterno regno coronandus illius; ope cuius in terris legitimus es uicarius. Romæ aũo natalis dominici. MCCCCLXX. Pontificatus tui floridissimi anno sexto.

PROOEMIUM
L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIO-
NVM ADVERSVS GENTES DE FALSA RELIGIONE,
LIBRI PRIMI PRAEFATIO AD IMPERATOREM
CONSTANTINVM:

Quanta sit & fuerit semper cognitio ueritatis. Et q̄ nec sine religione sapiētia: nec sine sapientia sit probanda religio. Cap. i.

MAGNO & excellenti ingenio uiri cū sese doctrinae penitus dedis-
sent: q̄ q̄d laboris poterat impendi: contēptis oibus publicis &
p̄riuatīs actōibus: ad iqrēdē ueritatis studiū cōtulerūt: existimā-
tes multo eē praeclarius: humanarū diuinarū rerū iuestigare ac
scire rōnem: q̄ struendis opibus aut cumulādis honoribus iha-
rere. Quibus rebus: (qm̄ fragiles terrenae q̄ sūt: & ad solius cor-
poris pertinent cultum) nemo melior: nemo iustior effici potest:
Erant q̄dem illi ueritatis: cognitione dignissimi: quā scire tā ope
cupiuerunt: atq; ita: ut eam rebus oibus anteponerent. Nā & ab-
ieciisse quosdā res familiares suas: & renunciaisse uniuersis uoluptatibus constat: ut so-
lam nudamq; uirtutem: aut ueritatem nudi expediri sequerentur: tantum apud eos uir-
tutis nomen atq; auctoritas ualuit: ut in ea oē summi boni praeuium praedicarent. Sed
neq; adepti sunt id q̄d uolebāt: & opam simul atq; industriā pdiderūt: quia ueritas id est
arcanū summi dei: qui fecit oia: ingenio ac p̄priis nō pōt sensibus cōprehēdi. alio: quin ni-
hil inter deū hoīemq; distaret: si cōsilia & dispositōes illius maiestatis aeternae: cognitio
assequeretur hūana. Quod quia fieri nō potuit: ut homini p̄ se ipsum rō diuina notefce-
ret: non est passus hoīem deus lumen sapiaē requentem diutius oberrare: ac sine ullo la-
boris effectu: uagari p̄ tenebras inextricabiles: apuit oculos eius aliq̄n: & notionem ue-
ritatis munus suum fecit: ut & humanā sapiam: nullā esse mōstraret: & erranti ac uago
uiam cōsequēdā immortalitatis oñderet. Verū qm̄ pauci utuntur hoc caelesti beneficio
ac munere: q̄ obuoluta in obscuro ueritas lateat: ea q; uel cōtemptui doctis est: q̄a ido-
neis assertoribus eger: uel odio idoctis: ob insitā sibi austeritatē: quā natura hoīum pro-
cliuīs in uitiā pati nō pōt. Nā quia uirtutibus amaritudo p̄mixta est: uitiā uero uolupta-
te cōdita sunt: illa offēdit: hac delinīti: ferunt in p̄ceps: ac honorū specie falsi: mala p̄ bo-
nis amplectūtur. Succurrendū esse his erroribus credidi: ut & docti ad uerā sapiam di-
rigātur: & idocti ad uerā religionē. Quae p̄fessio multo melior: utilior: gloriosior: pu-
tanda ē: q̄ illa oratoria: i qua diu uersati: nō ad uirtutē: sed planē ad argutā malitiā iuue-
nes erudiebamus. Multo q̄ppe nunc rectius de p̄ceptis caelestibus differemus: quibus
ad cultum uere maiestatis mentes hoīum instruere possimus. Nec tā de rebus huma-
nis bene meretur: quā sciam bñ dicēdi assertor: q̄ qui p̄ie: atq; inocēter docet uiuere. iccir-
co maiore in gloria philosophi q̄ oratores fuerūt apud gracos. Illi. n. recte uiuendī do-
ctores sunt existimati: q̄d ē lōgē p̄stabilius: qm̄ bene dicere ad paucos p̄tinet: bene autē
uiuere ad oēs. Multū tñ nobis exercitatio illa fictarum litiū cōtulit: ut nunc maiori co-
pia & facultate dicēdicām ueritatis peroremus. quae licet possit sine eloquētia defendi:
(ut est a multis saepe defensā) tñ claritate ac nitore sermonis illustranda: & quodam mō De quo
differenda est: ut potentius in aīos influat: & ui sua instructa: & luce orationis ornata. sit dictur
De religioē itaq; nobis rebusq; diuinis instituit disputatio. Nā si q̄dā maximī oratores rus

PROOEMIUM

professionis suae quasi ueteranis decursis opibus actionum suarum; postremo se philosophiae tradiderunt eaque sibi regem laborum iustissimam putauerunt; si aios suos i earum rerum quae iucri non poterant inquisitione torquerent; ut non tam otium sibi quam negocium quae sisse uideantur. & quidem multo molestius quam in quo fuerant ante uersati; quanto iustius ego me ad illam piam; ueram; diuinam sapientiam; quasi ad portum aliquem tutissimum conferam; qua omnia dicta praesentia sunt; audita suauia; facilia intellectu; honesta susceptu. Et si quidam prudentes & arbitri aequitatis; institutiones ciuili iuris compositas accepiderunt; quibus ciuium dissidentium lites contentionesque sopirent; quanto melius nos & rectius diuinas institutiones literis prosequemur; in quibus non de stiliicidiis aut aquis arcendis; aut de manu conferendis; sed de spe de uita de salute; de immortalitate; de deo loquemur; ut superstitiones mortiferas erroresque turpissimos sopiamus. Quod opus nunc nominis tui auspicio; inchoamus Constantine imperator maxime; qui primus romanorum principum; repudiatis erroribus; maiestatem dei singularis ac ueri; & cognouisti & honorasti. Nam cum ille dies foelicissimus orbi terrarum illuxisset; quo te deus summus ad beatum imperii culmen euexit; salutarem uniuersis; & optabilem principatum; praeclearo initio auspiciatus es. Cum euersam sublatamque iusticiam reducens; terribilium aliorum facinus expiasti; pro quo factu dabit tibi deus foelicitatem; uirtutem; diuinitatem; ut eadem iusticia qua iuuenis exorsus es gubernaculum reip. etiam senex teneas; tuisque liberis; ut ipse a patre accepisti; tutelam romanis nominis tradas. Nam malis; qui adhuc aduersus iustos & alios terrarum partibus sauiunt quanto serius; tanto uehementius idem omnipotens mercedem sceleris exoluet; quia ut est erga pios indulgentissimus pater; sic aduersus impios rectissimus iudex; cuius religionem; cultumque diuinum cupiens defendere; quem potius appellem; quem alloquar; Nisi eum per quem rebus humanis iusticia ac sapientia restituta est. Omissis ergo huiusce terrenae philosophiae auctoribus; nihil certi asserentibus; aggrediamur uiam rectam; quos quidem si putarem satis idoneos ad bene uiuendum duces esse; & ipse sequerer. & alios ut sequerentur hortarer; sed cum inter se magna concertatione dissideant; secumque ipsi plerumque discordent; apparet eorum iter nequaquam esse directum. si quidem sibi quique ut est libitum; proprias uias impesserunt; confusionemque magnam quaerentibus; ueritatem reliquerunt. Nobis autem qui sacramentum uerae religionis accepimus; cum sit ueritas reuelata diuinitus; cum doctorem sapientiae; ducemque ueritatis deum sequamur; uniuersos sine ullo discrimine uel sexus uel aetatis ad caeleste pabulum conuocamus. Nullius enim suauior animo cibus est quam cognitio ueritatis; cuius asserendae atque illustrandae septem uolumina destinauimus; quibus ea res infiniti pene sit operis; & immensi. ut si quis haec dilatare atque exequi plenissime uelit; tanta illi rerum copia exuperet; ut nec libri modum nec finem reperiatur oratio. Sed nos siccirco breuiter omnia colligemus; quae omnia quae allaturi sumus tam clara sunt & lucida. ut magis mirum esse uideatur tam obscuram uideri hominibus ueritatem; & his praecipue qui sapientes uulgo putantur; uel quae tantummodo instituendi nobis homines erunt. hoc est ab errore quo sunt impliciti; ad rectiorem uiam reuocandi. Quod si fuerimus ut spero assecuti; mitemus eos ad ipsum doctrinae uberrimum fontem ac plenissimum; cuius hauistum atque potum; conceptam uisceribus sitim sedent; ardoremque restinguant. Eruntque illis omnia facilia; prona. manifesta. modo ne pigeat ad percipiendam sapientiae disciplinam legendi uel audiendi patientiam comodare. Multi. n. uanis superstitionibus perstinaciter inhaerentes obdurant se contra manifestam ueritatem; non tam de suis religionibus; quas praue asserunt bene meriti quam de se male; quae cum habeant iter rectum; deuios sequuntur anfractus. planum dese-

Diuisio
opis in se
ptē pres

runt ut per præcipitiū labātur. lucē relinquūt: ut in tenebris cæci ac debiles iaceant
His cōsulēdū est: ne cōtra se pugnēt: uelintq; setādē ab inueteratis erroribus liberari:
qd̄ atiq; faciēt: si qua re sint nati aliquando peruiderint. Hæc. n. prauitatis est cā igno-
ratio sui: quā si quis cognita ueritate discusserit: sciet quo referēda: & quēadmodū si-
bi uita degenda sit. Cuius scientiæ breuiter summam circūscribo: ut neq; religio ulla: si
ne sapientia suscipienda sit nec ulla sine religione probanda sapientia.

De errore philosophorū euacuatū puidētiā: & publica statuētū fide. Cap. ii.

Sceptio igitur illustrādæ ueritatis officio. nō putauī adeo necessariū ab illa
quæstiōe principiū sumere. que uidetur prima eē natura. Sit ne puidētia: que
rebus oībus cōsulat. an fortuito uel facta sint oīa uel gerant. Cuius scientiæ au-
ctor ē Democritus. cōfirmator Epicurus. sed & antea Pythagoras. qui deos in dubium
uocauit. & postea Diagoras qui exclusit. & alii nonnulli qui nō putauerunt deos esse.
quid aliud effecerūt. ut nulla esse prouidentia putaretur: quos tamē cæteri philosophi
ac maxime stoici acerrime retuderunt. dicentes nec fieri mundum sine diuina ratione po-
tuisse. nec constare nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius quī academiæ
disciplinæ defensor eēt. de: puidētia gubernatrice rerum. & multa & sæpe diseruit stoī-
corū argumēta cōfirmās & noua ipse asserēs plurima: quod facit tū in oībus suæ philo-
sophiæ libris: tū maxime in his qui sunt de natura deorū. Nec difficile sane fuit paucorū
hoīum prauē sententiū redarguere mēdacia: testimonio populorū atq; gētū in hac una
re nō dissidētū Nemo ē enī tā rudis: tā feris moribus: q nō oculos suos in cælo tollēs:
tametsi nesciat cuius dei puidētia regatur hoc oē: qd̄ cernitur: aliquā tamē eē intelligat
ex ipsa rerū magnitudine: motu: dispositōe. cōstātia: utilitate. pulchritudine. tēperatiōe
Nec posse fieri quin id qd̄ mirabili rōne cōstat: nisi cōsilio maiore aliquo sit instructū.
Et nobis utiq; facilimū ē exequi hanc p̄tē: quā libet copiose. Sed q̄a multū iter philoso-
phos agitata res ē: & puidētiā tollētibus satis respōsū uidetur ab hominibus argutis
& eloquentibus: & de sollertia diuinæ puidētiæ per totū hoc opus: quod suscepimus:
sparsim. dicere nos necesse est. Omittamus hanc in præsentī quæstiōe. quæ cū cæteris
sic cohæret: ut nihil a nobis differi posse uideatur: ut nō simul de puidētia differatur.

An potestate unius dei mūdus regatur: an multorum:

Cap. iii.

Sit igitur nostri operis exordiū quæstio illa cōsequens ac secūda. Vtrū potestate
unius dei mūdus regatur: an ne multorū: Nemo ē qui deū sapiat: rationēq; se
cū putet. qui nō unū eē intelligat: qui & cōdiderit oīa & eadē quæ cōdidit: uir-
tute moderetur. Quid enī multis opus est ad mūdi regimen sustineo dū: nisi forte arbi-
tremur si plures sint: minus habere singulos neruorū atq; uiriū. Qd̄ quidē faciūt ū qui
eē multos uolūt quia necesse est imbeciles eē: siquidē singuli sine auxilio reliquorū: tā-
ta molis gubernaculū sustinere nō possent. Deus autē qui est æterna mens: ex oī utiq;
parte perfectæ cōsumatæq; uirtutis ē. Quod si uerū est: unus sit necesse ē. Potestas. n.
uel uirtus absoluta: retinet suā p̄priā firmitatē. Id autē solidū extimādum est: cui nihil
decedere: id p̄fectū. cui nihil possit accidere. Quis dubitet potentissimū esse regem: qui
totius orbis habet imperiū: neq; immerito cū illius sint quæ ubique sūt oīa. cū ad eum
solum omnes. undique copie cōgregantur. At si plures p̄tātur orbē: minus certe. opū:
minus uiriū singuli habebunt. cum itra præscriptā portionem se quisque contineat.
Eodē etiā. modo: si dii plures sint minus ualebunt: aliis tantūdem in se habēribus. Vir-
tutis autē perfecta natura nō potest esse nisi in eo in quo totū est: q̄ in eo in quo pars exi-
guade toto est. Deus uero si perfectus est. quia perfectus est (tu esse debet) nō potest

a iii

Democri-
tus epi-
curus
Pytha-
goras
Dyago-
ras nega-
uerūt pro-
uidentiā:
M. Tul-
lius stoy-
cos secura
potu-
it deū reā
pate oīa.

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

esse nisi unus: ut in eo sint omnia. Deorum igitur uirtutes ac ptates infirmiores sint ne
 cesse est: quia tantum singulis deerit quantum in ceteris fuerit: ita quanto plures, tan-
 to minores erunt. Quid q̄ illa summa rerū potestas ac diuina uis ne semel quidē diui-
 di potest: Quicquid enim capit diuisionem: & interitum capiat necesse est. Si autem in-
 teritus procul est a deo: quia incorruptibilis est & aternus: consequens est ut diuidi po-
 testas aeterna nō possit. Deus ergo unus est: si nihil aliud esse potest: quod tantundem
 capiat potestatis. At hi tamē qui multos esse arbitrantur. officia inter se dicunt esse par-
 titos. de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim quod ad praesentem lo-
 cum pertinet: teneo. Si partiti sunt officia inter se. eodem reuoluitur res: ut ex his quili-
 bet. sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iā nō erit qui cessantibus ceteris. nō
 potest omnia gubernare. Ita fit ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis
 opus sit: q̄ inbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non
 posse ab uno regi: fallitur. nec. n. quāta sit uis ptas diuine maiestatis intelligit: si exi-
 stimat singularem deum qui facere mundū potuit. eundē regere nō posse quē fecit. At
 si cōcipiat animo quanta sit diuini huius operis immensitas: cum antea nihil esset. tamē
 uirtute atq; consilio dei ex nihilo esse cōstata. quod opus nisi ab uno inchnari perficiq;
 nō potuit: iam intelliget multo facilius ab uno regi quod est ab uno constitutum. Di-
 cat fortasse aliquis: ne fabricari quidem tam immensum opus mūdi: nisi a pluribus po-
 tuisse. quanlibet multos: qualibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis. po-
 testatis: uirtutis. maiestatisq; posuerit: id totum in unum confero. & in uno esse dico: ut
 tantum in eo sit istarum rerum. quātum nec excogitari: nec dici potest. Quia in re. quō-
 niam & sensu dīcimus: & uerbis. quia neq; tāta intelligentiā lucē: pectus humanum
 neq; explanatioē tantarū rerum capit lingua mortalis: id ipsū intelligere nos oportet. ac
 dicere. Video rursus quidē contrario dici possit. Tales esse illos plures: qualem nos uo-
 lumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest. q̄ singulorum potestas progredi lōgius
 non ualebit: occurrentibus sibi potestatibus ceterorum. Necesse est enim ut suos quis
 q; limites aut transgredi nequeat: aut si transgressus fuerit suis alterum sūibus pellat.
 Non uident qui deos multos esse credūt. fieri posse: ut aliquid diuersum uelint ex qua
 re disceptatio inter eos & certamen oriatur sicut Homerus bellantes inter se deos finxit
 cum alii Troiā capi uellent: alii repugnarent: Vnius igitur arbitrio mundum regi nece-
 sse est. Nisi enim singularum partium potestas. ad unā prouidentiam referatur: non po-
 terit summa ipsa constare unoquoq; curante nihil amplius: q̄ quod ad eum proprie per-
 tineat. Sicut ne res quidem militaris: nisi unum habeat ducem atq; rectorem. Quid si
 in uno exercitu tot fuerint imperatores: quot legiones. quot cohortes: quot cunei. quot
 falax: primum: nec instrui poterit acies. unoquoq; periculum recusante. nec regi facile:
 aut temperari. q̄ suis ppriis consiliis utantur omnes: quorū diuersitates plus noceant:
 q̄ prosint. Sic in hoc rerum naturā imperio: nisi unus fuerit ad quem totius summā cu-
 ra referatur: uniuersa soluentur. & corruent. Dicere autem multorum arbitrio regi mū-
 dum: tale est. quale si quis affirmet: in uno corpore multas esse mentes quoniam multa
 & uaria sunt ministeria membrorum: ut singulos corporis sensus. singulae mentes rege-
 re credantur. Item multi affectus quibus commoueri solemus uel ad iram. uel cupidi-
 tima con-
 futās plu-
 res eē de-
 os

Compa-
 ratio op-
 tima con-
 futās plu-
 res eē de-
 os

LIBER PRIMVS

posse: Quod quia intelligunt isti assertores deorum ita eos præesse singulis rebus: ac parti-
bus dicunt: ut tamen unus sit rector eximius. Iam ergo cæteri dii: non erunt: sed satellites
ac ministri: quos ille unus maximus & potens omnium officiis his præfecerit: ut ipsi eius
imperio ac nutibus seruiant: si uniuersi pares non sunt: non igitur diuitiores sunt. Nec enim potest hoc
id est esse quod seruit. & quod dominatur. Nam si deus est nomen summe potestatis: incorruptibilis esse
debet perfectus. impassibilis: nulli rei subiectus. ergo dii non sunt: quos parere uni ma-
ximo deo necessitas cogit.

Prophetarum asserti testimoniis quod unus tantum sit deus.

Ed quia non frustra falluntur hi: qui hoc putant eam huius erroris paulo post aperie-
mus. Nunc unitatem diuinæ potestatis testimoniis comprobemus. Prophetæ qui
fuerunt admodum multi: unum deum prædicant: unum loquuntur. quippe quod unius dei spi-
ritu pleni: quæ futura essent. pari & consona uoce prædixerunt. At enim ueritatis expertes
non putant his esse credendum. illas enim non diuinas: sed humanas uoces fuisse aiunt: uidelicet
quia de uuo deo præconium faciunt: aut insanii. aut mendaces fuerunt. At qui impleta est in pleris-
que quotidie illorum uaticinia uidemus: & in unam sententiam congruens diuinatione: docet non fu-
isse furiosos. Quis enim mentis semotus: non modo futura præcineret. sed et cohererentia loqui
posset? Nunc ergo fallaces erant qui talia loquebantur: quod his tam longe alienum fuit: quam ratio
fallendis: cum cæteros ab omni fraude cohiberent. Idcirco enim a deo mittebantur. ut &
præcones essent maiestatis eius: & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas
singendi ac mentiendi eorum est. qui opes appetunt. lucra desiderant. quæ res procul dubio
ab illis sanctis uiris absuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt: ut derelictis omnibus
ad tutelam uitæ necessariis: non modo in futurum sed ne in die quidem laborarent: cotenti ex-
porali cibo quæ deus subministrasset. & hi non modo quæ sunt ullum habuerunt: sed etiam cru-
ciatus atque mortem. Amara sunt enim uitiosis ac male uiuentibus præcepta iustitiæ. Itaque
hi quorum peccata arguebantur: & prohibebantur. excruciatos eos acerbissime necauerunt.
Ergo atque quibus absuit studiū lucri. absuit etiam uoluntas & cæca fallendi. quid quod aliqui eorum
principes aut etiam reges fuerunt. in quos cadere non posset suspicio cupiditatis ac frau-
dis: & tamen præconium dei singularis: eadem quam cæteri diuinatione fecerunt.

De testimoniis poetarum.

Ed omitamus sane testimonia prophetarum: ^{ne} minus idonea probatio uideatur esse
de quibus his omnino non creditur. Veniamus ad auctores. & eos ipsos ad ueri pro-
bationem testes citemus: quibus contra nos uti solent: poetas dico ac philoso-
phos: ex his unum deum probemus necesse est. non quod illi habuerint cognitam ueritatem: sed quod
ueritatis ipsius tanta uis est: ut nemo possit esse tam cæcus: qui non uideat ingerentem se oculis
diuinam claritatem. Poetæ igitur quibus deos carminibus ornauerint. & eos res gestas appli-
ca uerint summis laudibus. sæpissime tamen confitentur spiritu uel mente una: contineri regi-
que omnia. Orpheus qui est uetustissimus poetarum: & æqualis ipsorum deorum. siquidem traditur
inter argonautas cum Tyndaridibus & Hercule nauigasse. deum uerum & magnum ^{πρωτογονο}
^{νο}. i. primo genitum appellat: quod ante ipsum nihil sit genitum. sed ab ipso sint cuncta gene-
rata. Eundem etiam ^{φωστηρα}. i. illuminatorem nominat. quoniam cum adhuc nihil esset: primus ex
infinito apparuerit & extiterit. cuius originem atque naturam: quia concipere animo non poterat:
ex aere imenso natum esse dixit ^{πρωτογονοσ φαστεων περιμικροσ ηεροσδιο}. i. principio
genitus a Pheaton longo aere natus. Aliud enim amplius quod diceret: non habebat. Hunc ait
esse omnium deorum parentem: quorum cæca cælum condiderit: liberisque prospexerit. ut haberent ha-
bitaculum sedemque communem ^{εκτισεν αθανατοισ ιχομοναφτιον}. i. condidit immortalibus

diuitiores

Veracitas pphe-
tarum.

ab

Quomo-
do pphe-
te uera di-
xerunt

Orphe-
us de deo
quid sen-
tiat.

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

domū icorruptibilē. Naturā igitur huc rōe ducēte intellexit eē prāstātissimā potentiā cœli ac terræ cōditricē. Nō poterāt enī. Iouem dīcere esse principē rerū: qui erat saturno genitus. neq; saturnū ipsū: qui cœlo natus ferebatur. Cœlam aut tanq̄ deū primū cōstituere nō audebat: quod uidebat esse elementū mūdi. qđ ipsū egerit auctore. Hæc eū ratio perduxit ad illū deū primogenitū: cui assignat & tribuit principatū. Homerus nihil nobis dare potuit: qđ ptineat ad ueritatē: qui humana potius q̄ diuina conscripsit. Hesiod⁹ Potuit Hesiodus. q̄ deorū generationē unius libri opere cōplexus est: sed tamē nihil de dit: nō a deo cōditore sumens exordium: sed a Chao: qđ est rudis inordinata: q; materiæ cōfusa cōgeries: cū explanare añ debuerit chaos ipsū: unde. quādo. quomodo eē aut cō stare cœpisset. Nimirū sicut ab aliquo artifice: disposita. ordinata effecta sūt oīa: sic ipsā materiā fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hāc nisi dominus fecerit: cuius potestati subiacēt omnia: Sed refugit hoc ille dum horret incognitam ueritatē. Nō enī musarum instinctu: sicut uideri uolebat: in Helicone: carmē illud effudit: sed meditatū uenerat & paratus. Nostrorum primus Maro non longe fuit à ueritate: cuius de summo deo: quem spiritum ac mentem nominauit: hæc uerba sunt.

» Principio cœlam ac terras: camposq; liquentes:
 » Lucentemq; glaucum lunæ. titania astra. Spiritus intus alit: totamq; infusa p̄r artus
 » Mens agitat molem: & magno se corpore miscet. Ac ne quis forte ignoret: qui suā esset ille spiritus: q̄ tantū haberet prātis: declarauit alio loco dicens. Deū nāq; ire per omnes:
 » Terrasq; tractusq; maris: cœlūq; pfundū. Hic pecudes. armēta. uiros genus oē serarū

Ouidius⁹ Quenq; sibi tenuis nascentē accēdere uitas. Ouidius quoq; in principio præclarī op̄ris sine ulla nominis dissimulatione: a deo quē fabricatorem mundi: quem rerum opificem uocat: mundum fatetur instructum. Quid si uel Orpheus: uel hi nostri quæ natura ducente senserunt in perpetuum defendissent: eandem quam nos sequimur doctrinā comprehensa ueritate tenuissent. Sed hæcenus de poetis: ad philosophos ueniamus: quorum grauior est auctoritas: certiusq; iudicium: quia non rebus commentitiis sed in uestigandæ ueritati studuisse creduntur. Tales milesius: qui unus ex numero septem sapientium fuit: qui primus oīum quæsisse de causis naturalibus traditur: aquam esse dixit: à qua nata sunt omnia: Deum autē esse mentē: quæ ex aqua cuncta formauerit. Ita materiā oīum rerum posuit in humore: principū cāmq; nascēdi posuit in deo. Pythagoras ita diffiniuit qđ esset deus: animus qui per uniuersas mūdi partes oēmque naturam cōmeās atque diffusus: ex quo oīa quæ nascūtur animalia: uitā capiūt. Anaxagoras de um esse dixit infinitā mētē: quæ per seipsā moueatur. Antisthenes multos quidē eē populares deos: unū tamē naturalē: summæ totius artificē. Cleantes & Anaximenes æthera dicunt esse summum deum: cui opinioni poeta noster assensit

Tum pater oīpotēs fœcūdis hymbribus æther. Cōiungis in gremiū lætæ descendit: & oēs Magnus alit: magno permixtus corpore fœtus. Chrysippus naturalem uim diuinā rōne præditā: interdū diuinā necessitatē deū prædicat. Itē Zenō diuinā: naturalēque legem. Horū. n. oīum sentētia quis sit incerta: eodē tamē spectat: ut puidētiam unam esse consentiant: siue enī natura. siue æther. siue ratio. siue mens. siue fatalis necessitas: siue diuina lex: siue quid aliud dixeris: idem est quod a nobis dicitur deus. Nec obstat appellationū diuersitas: cum ipsa significatione ad unum oīa reuolantur. Aristoteles quis ipse secū dissideat: ac repugnātia sibi & dicat & sentiat: in summū tamē unā mētē mūdo præesse testatur. Plato qui oīum sapiētissimus iudicatur: monarchiā plene apte que defēdit: nec æthera: aut rationē: aut naturā: sed ut ē deū nominat: ab eo mūdū hunc

Philosophi.

Thales
milesius
aquā di-
xit oīum
esse prici-
pium
Pytha-
goras
Anaxa-
goras
Antisthe-
nes
Cleantes
& Anaxi-
menes
Chrysi-
pus
Zenō:
Aristote-
les
Plato

perfectum atque mirabile esse fabricatum. Quod uero Cicero secutus atque imitatus in plurimis Cicero
deum confitetur: ac supremum uocat in his libris: quos de legibus scripsit: ab eoque regi
mundum argumentatur: cum disputet de natura deorum hoc modo. Nihil est praesertim deo;
ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur est naturae obediens aut subiectus deus: omnem
ergo regit ipse naturam. Quid autem sit deus: in consolatione definit. Nec uero deus ipse qui in
telligitur a nobis, alio modo intelligi potest nisi mens soluta quaedam & libera segregata ab
omni concertatione mortali. omnia sentiens: & omnia mouens. Annæus quoque Seneca qui ex ro Seneca
maius uel accerimus stoicus fuit: quae saepe summum deum merita laude persequitur. Nam cum de
imatura morte differeret, non intelligis inquit auctoritatem ac maiestatem iudicis tui: recto
ris orbis terrarum: coelique & deorum omnium dei a quo ista numina quae singula adoramus &
colimus: suspensa sunt. Itaque in exhortationibus. Hic cum prima fundamenta molis pulcher-
rimae iaceret: & hoc ordiretur: quo neque maius quicquam nouit natura: nec melius: ut omnia
sub ducibus suis irent: quis ipse pro toto se corpus intederat: tamen ministros regni sui deos ge-
nuit. Et quae multa alia de deo nostris similia locutus est quae nunc differo: quae aliis locis opportu-
niora sunt. Nunc satis est demonstrare summo ingenio uiros attigisse ueritatem ac pene tenu-
isse: nisi eos retrorsum infucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset: quae & deos alios esse
& colenda credebant.

potentius foris.

De testimoniis prophetarum & philosophorum. &
de testimoniis Cottae pontificis Trismegisti: & de decem Sibyllis Cap. vi.
Vnc ad diuina testimonia transeamus: sed prius unum proferam: quod est simile diuino
& ob nimiam uetustatem: & quod is quem nominabo: ab hominibus inter deos relatus est.
Apud Ciceronem, C. contra pontifem disputans contra stoicos de religionibus & de
uarietate opinionum: quae solent esse de diis: ut more academicorum omnia faceret incerta: quique
fuisse Mercurios ait: & enumeratis per ordinem quatuor: quintum fuisse eum: a quo Argus
occisus sit: ob eaque causam in Aegyptum profugisse: atque Aegyptiis leges ac litteras tradidisse.
Hanc Aegyptii *Ἡροῦλίου* appellant: a quo apud eos primus anni sui mensis, i. septem-
bris nomen accepit. Idem condidit oppidum: quod et nunc graece uocatur Mercurii ciuitas: & Pha-
mata seruatur: & colunt eum religiose. Quia tamen si homo fuerit antiquissimus: tamen & instructissi-
mus omni genere doctrinae. adeo ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisti cognomen Mercurii
imponeretur. Hic scripsit libros & quidem multos: ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes: in
quibus maiestatem summi ac singularis dei asserit: his deque nominibus appellat quibus
nos deum & patrem: ac ne quis nomen eius requeret: *ἄνω γένον* esse dixit: eo quod nominis pro-
prietate non egat: ob ipsam, scilicet unitatem: ipsius haec uerba sunt. *ὁ θεὸς ὁσὸς εἶσ' οἰομαί*
τὸ δὲ ὑπὲρ ὅσ' ἀεὶ τὰ ἰεὶσ' τὶ γὰρ ὁσὸν αὐτὸν ὁνομάσ'. id est. Deus autem unus: unus autem nomine
non eget: quin est sine nomine est. Deo igitur nomen non est: quia solus est: nec opus est pro-
prio uocabulo: nisi cum discrimen exigit multitudo: ut unam quamque personam sua nota:
& appellatione designes. Deo autem quia semper unus est: proprium nomen est deus. Super
est de responsis: carminibus quae sacris testimonia: quae sunt multo certiora proferre.
Nam fortasse hi: contra quos agimus: nec poetis putant esse credendum: tanquam uana
fingentibus: nec philosophis. qui errare potuerunt: quia & hi homines fuerunt. M. Var-
ro, quo nemo unquam doctior: ne apud graecos quidem neque apud Latinos uixit: in Libris
rerum diuinarum. quos ad C. Caesarem scripsit pontificem maximum: cum de quindecim
uicinis loqueretur. sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllae: sed appellari uno no-
mine sibyllinos: quod omnes sceminae uates. Sibyllae sunt a ueteribus nuncupatae: uel ab
unius Delphidis nomine, uel a consiliis deorum denunciandis, *σίουσ' enim deos non ὁνομάσ'*

Stoicus

*opinionibus*Mercurii
useris
magnus
quid de-
deo sciat

DIVINARVM INSTITVTIONVM

& consiliū nō βουλήν sed βουλίαν appellabāt æolico genere *scythois*. Itaq; Sibyllā dictam esse quasi θεοβουλίη. Cæterū Sibyllas decem numero fuisse: easq; omnes enumerauit sub auctoribus: qui de singulis scriptitarunt. Primam fuisse de Persis: cuius mentionem fecerit Nicanor. qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secundam Libycam: cuius meminit Euripides in *Limix* plogo. Tertiam Delphicam: de q; Chrysippus loquit̃ in eo libro: quem de diuinatione composuit. Quartam Cumanam in Italia: quam Neuius i libris belli punici: Piso in annalibus nominat. Quintam Erythræam: quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse ciuem. Eamq; grauis illū pententibus uaticinatam & periturā esse Troiam: & Homerū mendacia scripturū. Sextā famiam: de qua scripsit Erathostenes in antiquis annalibus samiorū reperisse scriptum Septimam Cumanam nomine Amaltheam: quæ ab aliis Demophiletis Herophile nominat̃: eamq; nouem libros attulisse ad regem Tarquiniū Priscum: ac p̃ eis trecentos philippeos postulasset: regem q; asp̃ernatum præciū magnitudinem & derisisse mulieris insaniam illā in cōspectu regis tres cōbussisse: ac p̃ reliq; idē præciū postulasse. Tarquiniū multo magis mulierem insanire putasse. Quæ denuo tribus aliis exultis: cum in eodem præcio perseueraret: motū esse regem: ac residuos trecētis aureis emisse: quorū postea numerus sic auctus: capitolio resecto ex omnibus ciuitatibus & italicis & graecis & præcipue erythreis coacti allatiq; sunt romam: cuiuscunq; Sibylle nomine fuerunt. Octauam Hellepōticam in agro troiano natam uico Marinello circa oppidum Girgithium: quam scribit Heraclides ponticus solonis & Cyri fuisse tēporibus. Nonam Phrygiam: quæ uaticinata sit Anciræ: Decimā Tiburtē noie Albumeæ: quæ Tiburi colit̃ ut dea iuxta ripas amnis Amenis: cuius in gurgite simulachrū eius inuentū eē dicē tenens i manu librū. Cuius sacras senatus i capitoliiū abstullerit. Harū oium sibyllarū carmina & ferunt̃ & habent̃ præterq; Cumeæ: cuius libri a Romanis occulant̃ nec eos nisi a quindecim uiris ispicī fas ē. Et sūt singularū singuli libri: qui quia sibyllæ noie scribuntur: unius eē creduntur: suntq; confusi: nec discerni ac suam cuiq; assignari potest præter erythræa: quæ & nomen suum carmini uerum inseruit: & erythræam se nominatum iri prælocuta est: cū eēt orta Babiloniæ: sed & nos cōfuse sibyllā dicemus sic ubi testimoniis earū fuerit abutēdū. Oēs igit̃ hæ sibyllæ unū deum prædicant: maxime tamē erythræa: quæ celebrior inter ceteras ac nobilior habet̃ siquidē Fenestella diligentissimus scriptor de .xv. uiris dicēs ait. Restituto capitolio rettulisse ad se. C. Curiōnē cō. ut legati erythras mitterentur: q; carmina sibyllæ cōq; sita Romā deportarēt. Itaq; missios eē. P. Gabiniū. M. Octatiliū. L. Valeriū: q; descriptos a priuatis uersus circa mille Romā deportarūt: idē supra ostēdimus dixisse Varronē. In his ergo uersibus quos legati Romā attulerūt: de uno deo hæc sunt testimonia: εἷς θεός οὐ μόνος εἷς ἄλλος οὐδὲ πρὸς ἄλλο. ἰ. unus de⁹ q; solus præcipat̃: isq; amplissim⁹ icreat⁹. Hūc eē solū deū lūmū q; cælū fecerit: lūinibusq; distixerit ἀλλὰ θεός μόνος εἷς ἄλλος ἢ πρὸς ἄλλο οὐδὲ πρὸς ἄλλο. ἰ. sed deus solus unus eminentissimus: qui fecit cælum soleq; & stellas: lunāq; fructiferāq; terrā & aquæ maris fluctus. Quis: quō solus sit ædificator mundi & artifex rerū uel qbus cōstat: uel q; i eo sūt solū colī oportere testat̃ αὐτός τὸν μόνον οὐδὲ πρὸς ἄλλο. ἰ. id est ipsum q; solus est: colite præcipē mūdi: q; solus ē i sæculū atq; a sæculo factus. Item alia Sibylla quæcumq; est. cum p̃ferre se ad homines dei uocem diceret: sic ait. μόνος ἄρα μὴ θεός καὶ ὄν κέσ τῶν θεῶν ἄλλος: id est solus enim deus sum: & non alius. Exe-

Quot si-
cut sibyl-
læ & qui-
bus noi-
bus nun-
cupent̃:

Fenestel-
la auctor

querer nūc testimonia ceterarū. nisi & hac sufficerēt: & illa oportunioribus locis referuarē. Sed cū defendamus cām ueritatis apud eos qui aberrātes a ueritate falsis religionibus seruiūt. quod genus probatiōis aduersus eos magis adhibere debemus: q̄ ut eos deorum suorum testimoniis reuincamus.

De testimoniis Apollinis & deorum.

Pollo enim quem præter ceteros diuinum maximeq; fatidicum existimāt:

Colophonæ respondens quod Delphis credo emigrauerat: amcenitate ductus

Asia: querenti cuidam quis esset: aut quid esset omnino deus: respondit uiginti

Apollo
qd deū eē
dixerit

ti & unū uersibus. quorum hoc principium est ἀντὶ τοῦ φησὶ ἀλλὰ δὲ κτὸς ἀμὶ τῶν ἄστυν
ἐξ ἑξῆς κτὸς δὲ οὐ μὲν οὐ πὶ δὲ λόγῳ ὡς ἄλλοι μὲν νομίζουσιν ἡρώδης ἀπὸ τῶν τειρόσσι μί κρη δέ εἰ οὐ μὲν
ἴριος ἀγγέλοι ἡμῶν: id est. Ex se ortus indoctus sine matre inexpugnabilis nomen: nec uerbo capiendum: in igne habitans modica autē dei portio angeli nos. Nunquid potes suspicari de ioue esse dictum qui matrem habuit & nomen. Quid quod Mercurius illeter maximus: cuius supra mentionem feci. non modo sine matre: ut Apollo: sed sine patre quoq; appellat deum: q; origo illi nō sit aliunde. nec enim potest ab ullo generari: qui ipsi uniuersa generauit. satis ut opinor & argumentis docui: & testibus confirmaui qd̄ per se satis clarū est. Vnū esse regē mundi: unū patrē: unū deū. Sed fortasse quaerit aliquis a nobis idem: illud qd̄ apud Ciceronē quaerit Hortensius. Si deus unus est: que esse beata solitudo queat: tanq̄ nos qui unū eē dicimus desertū ac solitariū dicamus. Habet. n. ministros: quos uocamus nuncios. Et est illud uerū qd̄ dixisse in exhortationib; Senecam supra rettuli: genuisse regni sui ministros deū. Verū hī neq; dii sunt: neq; deos se uocari aut coli uolunt: quippe q; nihil præter iussum ac uoluntatē dei faciant. Nec tamē illi sunt q; uulgo colūtur: quorū & exiguus & certus est numerus. Quod si cultores deorū ipsos eos se colere putant: quos summi dei ministros appellamus: nihil est q; nobis faciāt inuidiā: qui unū dicimus: multos negemus. Si eos multitudo delectat: nō duodecim dicimus: aut trecentos sexaginta quinq; (ut Orpheus) sed innumerabiles eē arguimus eorū errores: q; tam paucos putāt. Sciant tamen quo nomine appellari debeant: ne deam uerum uiolent cuius nomen exponunt dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo: qui eodem illo responso: ut Ioui principatum: sic etiam ceteris diis abstulit nomen. Tertios. n. uersus ostendit dei ministros: nō deos: sed rerū ministros appellari oportere. De se q; dē ille mētius est: q; cū sit e numero dæmonū angelis se dei aggregauit: dū deniq; in aliis responsis dæmonē se esse confessus est. Nam cū interrogaretur quomodo sibi supplicari uellet: ita respondit τῶν ἄστυν ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων κτὸς ἀμὶ τῶν ἄστυν ἰδὲ ἑξῆς κτὸς ἀμὶ τῶν ἄστυν id est oīa sapiens: oīa doctē: qui per cūcta uersaris exaudi dæmon. Itē rursus cum præces in Apollinem sminthium rogatus exprimeret: ab hoc uersu exorsus est: ἀπὸ τῶν ἰν κοστ μὲν φῶς ὁ λὲ καὶ σὺ φῶς ἀπὸ τῶν ἰδὲ ἑξῆς κτὸς ἀμὶ τῶν ἄστυν id est coaptatio mūdi & omnino lucide. & sapiens dæmō. Quid ergo superest nisi ut sua cōfessione uerberibus ueri dei ac poenæ subiacet sempiternæ. Nam in alio responso ita dixit ἀπὸ τῶν ἰδὲ ἑξῆς κτὸς ἀμὶ τῶν ἄστυν καὶ τῶν ἄστυν ἰδὲ ἑξῆς κτὸς ἀμὶ τῶν ἄστυν .i. dæmones qui degunt circa terram & circa pontum indefessi: domantur sub flagellis dei. De utriq; generibus in i. libro differemus. Interim nobis sat est q; dum se honorare uult: & in cælo collocare: cōfessus est id quod: quod res se habet: quomodo sint appellandi q; deo semp assistūt. Retrahant ergo se hoīes ab erroribus & abiectis religionibus prauis: parentem suum: doctissimūq; cognoscant: cuius nec uirtus existimari potest: nec magnitudo p̄spici: nec principium compræhendi: cum ad illum; mentis humanæ intentio & acumen & memo-

Orpheus
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ria p̄tulerit, quæ subactis & consumatis oibus uis substitit. Hæret: deficit. nec est ali-
 quid ulterius quo progredi possit, uerum quia fieri nō potest, quin id quod sit, aliquan-
 do esse cœperit, consequens est, ut qm̄ nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit
 procreatus: ideoq; ab Apollie ἀντὸφνῆος idest ex seortus. A Sibylla ἀντὸ τῆνῆος idest ex
 se genitus: & ἀτῆνῆος. i. ingenitus: & ἀποιν τῆος. i. non factus nominatur. quod Sene-
 ca homo acutus in exortationibus uidit. Nos inquit aliū de pendemus. Itaq; ad aliqū
 respicimus: cui quod est optimum in nobis: debemus: Alius nos edidit: alius nos istru-
 xit: deus ipse se fecit.

Erratū

De cœcitate eorum qui plures deos opinantur: & unde hic error hūit originē: & q; corpus deo non est necessarium: nec propagatio liberorum. Cap. viii.

Plato au-
 ctor

Is igitur tot & tantis testibus cōprobatur unius dei pr̄tate ac prouidentia mū-
 dum gubernari: cuius uim maiestatē quæ tantam esse dicit in Timæo Plato
 ut eā neq; mente concipere: neq; uerbis enarrare quisq; possit ob nimiam & in-
 extimabilem potestatem. Dubitet ergo aliquis an quicq; difficile aut impossibile sit deo:
 qui tanta tamq; mirifica opera prouidentia excogitauit: uirtute cōstituit: ratione perfe-
 cit: nunc autem spiritu sustētet tempestate moderetur: inexcogitabilis: ineffabilis: &
 nulli alii satis notus q̄ sibi. Vnde mihi de tanta maiestate sæpius cogitanti: q; deos colūt
 interdum uideri solent tam cœci: tam incognitabiles: tam excordes: tam non multum a
 multis animalibus differentes: qui credāt eos: qui geniti sūt maris ac fœminæ coitu ali-
 quid maiestatis diuineq; uirtutis habere potuisse cum Sibylla Erythrea dicat:

Sexus ui-
 ri & mu-
 lieris q̄ re-
 iuētus sic

ἢ ἄ τῆ ἀνδρὸς ἐκ μῆτρῶν ἀντῆρῶν τῆ ἑοῦς τῆ τῆ ὑπομῆτρῶς εἰναι: idest non potest ex uiri se-
 moribus & matrice deus formatus esse. Quod si est uerum sicuti est: apparet Hercu-
 lem: Apollinem: Liberum: Mercurium: Iouemq; ipsum cum cæteris homines fuisse
 quando sunt ex duobus sexibus nati. Quod est autem tam remotum a deo: q̄ id opus:
 quod. p̄ se ad propagandam sobolem mortalibus tribuit. & q; sine substantia corpora-
 li nullum potest esse: Diis ergo. si sunt immortales: æterni: quid opus est altero sexu:
 nimirum ut generentur. ipsa progeniæ quid opus est: cū successionē nō egeant: qui fu-
 turi sunt semper. Nam profecto in hominibus cæterisq; animantibus diuersitas sexus
 & coitio & generatio nullam habet aliam rationem: nisi ut oia genera uiuentium: quo-
 nam sunt conditione mortalitatis obitura: mutua possint successiōe seruari. Deo autē
 qui est sempiternus: neq; alter sexus neq; successio necessaria est. Dicit aliquis ut ha-
 beat ministros: uel in quos ipse possit dominari. Quid ergo opus est sexu fœmineo: cū
 deus qui est omnipotens: ut uocatur: sine usu & opera fœminæ possit filios procreare?
 Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit: ut sibi e foliis natos & suauibus
 herbis ore legant: cur existimet aliquis ipsum deum nisi ex permixtione sexus alterius
 non posse generare? Illos igitur quos imperiti & insipientes tanquam deos & nuncu-
 pant & adorant: nemo est tam inconsideratus: qui non intelligat fuisse mortales. Quo-
 modo ergo inquit aliquis: dii crediti sunt? Nimirū quia reges maximi ac potentissimi
 fuerunt: ob merita suarum uirtutum aut munerum aut artium reptarum: cum cari fu-
 issent hīs qbus iperitauerāt. In memoriā sunt cōsecrati. quod si quis dubitet. res eorum
 gestas & facta cōsideret. quæ uniuersa tam poetæ q̄ historici ueteres prodiderunt.

De Hercule & gestu eius atq; ortu eius ex Ioue & Alcmena & morte eius. Ca. ix.

Hercules qui ob uirtutē clarissimus & quasi africanus inter deos habetur. nō
 ne orbē terrarū: quē peragrassē ac purgassē narratur: stupris. libidinibus adul-
 teriis inquinauit: nec mirū: cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tā

LIBER PRIMVS

de potuit in eo esse diuini: qui uis ipse uitiis mancipatus: & mares & feminas contra omnes
 leges infamia: dedecore: flagitio affecit: Sed ne illa quidem quae magna & mirabilia gest
 sit: talia iudicanda sunt: ut uirtutibus diuinis tribuenda uideantur. Quid enim tam ma
 gnificum si leonem aprumque superauit: si aues sagittis deiecit: si regium stabulum egestis: gesta:
 si uirginem uicit: cigulumque detraxit: si equos feroces cum domino interemit: Opera sunt ista
 fortis uiri: hois tamen. Illa. n. quae uicit fragilia & mortalia fuerunt. Nulla est enim: (quod ait
 orator) tanta uis quae non ferro aut uiribus debilitari frangi que possit. At animum uincere:
 iracundiam cohibere. fortissimi est: quae ille nec fecit unquam: nec potuit. Haec qui faciat non
 moro ego cum summis uiris comparo: sed simillimum deo iudico. Vellem abiicisset de libidine Vbi con-
 luxuria: cupiditate: insolentia: ut uirtutem eius impleret: quae similem deo iudicabat. Non sicut ue
 .n. fortior iudicandus est qui leonem: qui uiolentiam & in seipso inclusam feram superat iracundiam: ra forti
 aut qui rapacissimas uolucres deiecit: quam qui cupiditates auarissimas coercet. Aut qui tudo
 Amazonem bellatricem qui libidinem uincit: pudoris ac fame debellatricem: aut qui si
 mum de stabulo: qui uicia de corde suo egerit: quae magis sunt pernitiosa: quia dome
 stica & propria mala sunt: quam illa quae uicari poterant & caueri. Ex quo fit ut ille solus uir
 fortis debeat iudicari: qui temperans & moderatus est & iustus. Quod si cogitet aliquis
 quae sint dei opera: iam haec quae mirantur homines ineptissimi: ridicula iudicabit. Illa enim non
 diuinis uirtutibus quas ignorat: sed infirmitate suarum uirium metiuntur: nam illud quidem ne
 mo negauit. Hercule non tantum Euristheo seruisse regi: quod aliquatenus honestum uideri
 potest: sed impudicam mulierem Omphalem: quae illum uestibus suis indutum sedere ad pedes suos
 iubebat pensa facientes: detestabilis turpitude: sed tanti erat uoluptas: Quid tu inquiet
 aliquis: Poetis ne credendum putas: Quid ni putem: Non enim ista Lucilius narrat: aut Lu Lucilius
 cianus: qui diis & hominibus non pepercit: sed potissimum qui deorum laudes canebant. Er auctor
 go quibus credemus: si fide laudantibus non habemus: Qui hos metiri putat: proferat alios qui Luciano
 bus credamus auctores: qui nos doceant qui sunt isti dii: Quomodo: unde orti: Quae auctor
 sit uis eorum: Qui numerus: Quae partes: Quid in his admirabile: quid cultu dignum: Quid
 deique certius utriusque misterium: nullus dabit. Credamus igitur istis qui non ut reprehende
 ret sunt locuti: sed ut predicarent. Nauigauit ergo cum argonautis: expugnauitque Tro
 iam iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiae salute mercedem. Unde quo tempore fuerit
 apparet. Idem furore atque insania percitus uxorem suam cum liberis interemit: hunc homi
 nes deum putant: Sed Philoctetes eius haeres non putauit: qui facem supposuit arfuros:
 qui artus suos & neruos cremari ac diffuere uidit qui ossa eius ac cineres in Oetheo
 monte sepeliuit: quo munere sagittas eius accepit.

De Aesculapio. Apolline. Neptunno ac Marte & Castore. Polluce: atque Mercurio.

AEsculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus. quid fecit aliud diuinis hono
 ribus dignum: nisi quod sanauit Hippolitum mortem sane habuit clariorem quia a
 deo meruit fulminari. Hunc Tarquinius de illustribus uiris differens ait in cer Tarqui
 tis parietibus natum expositum & a uenatoribus in uentum canino lacte nutritum Chironi tra auctor
 ditum didicisse medicinam: fuisse autem Messenium: sed Epidauri moratum. Tullius Tullius
 etiam Cynosurum ait sepultum. Quid Appollo pater eius non ob amorem quo flagrabat appello
 turpissime gregem pauid alienum: & muros Laomedonti extruxit: cum Neptuno mercede
 conductus: quae illi negari potuit impune: ab eoque rex perfidus quicquid cum diis pepigisset: di
 dicit abnegare. Idem formosum puerum: & dum amat uiolauit: & dum ludit occidit. Homicida Mars
 Mars: & pro gratia & dis crimine ab Atheniensibus liberatus ne uideretur nimis ferus &

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Inanis adulteriū cū Venere cōmisit. Castor & pollux dū aliēas spōsas rapiūt: eē gemi-
 ni deserūt. nā liuore iniuriæ cōcītatus idas alterū gladio trāsuerberauit: & eosdē poe-
 tæ alternis uiuere: alternis mori narrāt: ut iā sint nō deorū tātū: sed oīum mortaliū mi-
 ferrimī: quibus semel moti nō licet. Hos tamē Homerus ābos simpliciter (nō ut poe-
 tæ solēt) mortuos eē testatur. Nā cū faceret i muris assidentē Priamo Helenā cunctos
 græciæ principes recognoscere: solos āt se fratres suos requirere: subiecit orationi eius
 hmōi uersum. Hæc ait: ast illos retinebat terra sepultos. Fur ac nebulo Mercurius qd
 ad famā sui reliquit: nisi memoriā fraudū suarū: Cælo dignus quia palæstram docuit: &
 lyrā primus inuenit. Liberū patrē i senatu deorū sūmæ auctoritatis primæq; esse sēten-
 tiæ necesse ē: quia pter iouem solus oīum triūphauit: exercitum duxit. Indos debellauit
 sed inuictus ille imperator iudicis maximis ob amorem ac libidinem turpissime uictus
 est. Delatus enim Cretā cū semiuiro comictatu nactus est ipudicā mulierem in littore
 ac fiducia uictoriæ inclitæ uir esse uoluit: ne nimīū molis eē uidere: atq; illā patris por-
 ditricē: fratris iterēptricē ab alio relicta: & repudiatam in cōiugium sibi uēdicauit & li-
 beram fecit: & cū ea pariter ascendit i cælum. Quid omnīū horū pater iuppiter qui in-
 selēni præcatione optimus maximus noīatur: Nōne a prima sua pueritiā impius ac pep-
 ne parricida deprehēditur: Cū patrē regno expulit ac fugauit. non expectauit mortem
 decrepiti senis cupiditate regnandi. Et cū paternū solium per uim per arma cepisset: bel-
 lo est a Gitanibus persecutus quod humano generi principium fuit malorū: quibus ui-
 ctis & pace in perpetuū cōparata reliquā sub uitā i stupris adulteriisq; cōsūpsit. Omit-
 to uirgines quas iminuit: id enī iudicari solet tollerabile. Amphitriōnem ac Tindarum
 præterire non possum: quorū domos dedecore atq; infamia plenissimas reddidit: illud
 uero sūmæ impietatis ac sceleris q; regiū puerū rapuit ad stuprū: parū enī uidebatur si
 in expugnandā scēminarū pudicitia: maculosus ac turpis esset: nisi etiā sexui suo iniuri-
 am faceret: hoc est uerum adulteriū quod fit cōtra naturam: hæc qui fecit uiderimus
 an maximus: certe optimus nō ē: quod nomē a corruptoribus: ab adulteris: ab incestis
 abest: nisi forte nos erramus: homines qui talia facientes sceleratos uocamus ac perdi-
 tos: omnibusq; pœnis dignissimos iadicamus. Stultus āt. M. Tullius qui. C. Verrī ad-
 uteria obiecit. Eadē enī iuppiter quē collebat: admisit. Qui. P. Clodio sororis in cæstū.
 At illi optimo maximo eadem fuit & soror & coniunx.

De ipsius Iouis parentibus & ortu & uita eius flagitiosissima morte & sepultura &
 opificio poetarum. Cap. xi.

Vis est igitur tam excors qui hūc i cælo regnare putet qui ne in terra quidem
 debuit: Nō isulse quidam poeta triumphū Cupidinis scripsit quo in libro nō
 mō potētissimū deorū Cupidinē: sed etiam uictorē facit. Enumeratis enī amo-
 ribus singulorū quibus in potestatem cupidinis ditionēq; uenissent: instruit pompā in
 qua iuppiter cum cæteris diis ante currū triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id
 quidem dicitur a poeta figuratū: sed tamē nō multū distat a uero. Qui enim uirtutis ē
 exps: qui cupiditatibus ac libidinibus malis uicitur: nō cupidini ut ille finxit: sed morti
 subiectus est sempiternæ. Sed omitamus de moribus dicere. rem consideremus ut in-
 telligant homines in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare in cælo ioue uulgus
 existimat: id doctis piter & indoctis persuasum ē. Quod & religio ipsa & præcationes
 & hymni & delubra & simulacra demonstrant. Eundem tamē Saturno & Rheā geni-
 tum confitentur. Quomodo potest deus uideri: aut (ut ait poeta) hominum rerumq;
 rector: ante cuius ortum infinita hominum filia fuerunt: Eorum scilicet qui Saturno

Saturnus
 Rheā

regnante uixerunt: ac priores luce quā iuppiter sunt potiti. Video alium deum regem fuisse primis temporibus: alium consequentibus. Potest ergo fieri: ut alius sit postea futurus. Si. n. regnum prius mutatum est: cur desperemus & posterius posse mutari: nisi forte saturnus generare potuit fortio rem: iuppiter nō potest. A. q. diuinum impium aut semper immutabile est: aut si est mutabile: quod fieri non potest: semper utique mutabile est. Potest. n. iuppiter regnum amittere: sicut & pater eius amisit. Ita plane: nā cum idem neque uirginibus neque maritatis unquam pepercisset. abstinuit se tamen una Thetide. quod responsum fuit maiore patre suo futurum quilibet ex illa natus esset. Et primum in eo prudentia non dei: cui nisi Themis futura dixisset: ipse nesciret. Si autem diuinus non fuit: ne deus quidem fuit unde ipsa diuinitas notatur: ut ab homine humanitas. Deinde conscientia ibecillitatis. qui timuit utique maiore: quod qui facit scit utique profecto non esse se maximum: quoniam quod dem potest aliquid maius existere. Idem per stygiam paludem sanctissime iurat: Vna suspitio. aut a quo reddita est: Ergo aliqua potestas maxima est: quae peierantes deos puniat quae tanta formido est paludis infernae: si sunt immortales: quod metuunt eam quam uisuri non sunt: nisi quos mori necesse est: Quid igitur homines oculos suos in caelum tollunt: quod supos deierant: cum ipsi superi ad inferos deuoluantur: Ibi quoque habeant quod uenerentur & adorent. Illud uero quale esse fata: quibus dii omnes & ipse iuppiter pareat. si parcarum tanta uis est: ut plus possint quam caelestes uniuersi: quaque ipse rector ac deus: cur non ille potius regnare dicatur: quarum legibus a statutis parere omnes deos necessitas cogit: Nunc cui dubium est quod is: qui alicui rei obsequitur: maxime non sit. cum alius sit qui non accipiat fata sed faciat. Nunc ad illud quod omiseram: redeo. In una ira quoque sola fuit continentior: cum eam depiret: & non uirtute aliqua sed metu successoris. Quae fortitudo utique eius est qui sit mortalis & ibecillus: & nihil quippe quod potuit: & tunc cum nasceretur extingui: si ut frater eius ante genitus extinguitus est: qui si uiuere potuisset. nunquam minori concessisset impium. Ipse autem furto seruatus: fur timque nutritus: ξυς siue ξηρ appellatus est: non ut isti putant seruire caelestis ignis: uel quod uitae sit dator: uel quod aiantibus inspiret aiam. quae uirtus solius dei est: quam. n. posset inspirare aiam: qui ipse accepit aliunde: Sed quod primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem: si saturnus non fuisset ab uxore delusus. At. n. poetae ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat: illi. n. de hominibus loqua bantur. sed ut eos ornarent: quorum memoria laudibus celebrabant: deos esse dixerunt. itaque illa potius ficta sunt: quae tanquam de diis. non illa quae tanquam de hominibus locuti sunt. quod clarum fiet exemplo quod inferemus Danaen uiolaturus iuppiter aureos nummos largiter in sinum eius infudit. Haec stupri merces fuit. At poetae qui quasi de deo loquebantur. ne auctoritate creditae maiestatis infingerent. finxerunt ipsum in aureo hymbre delapsam eadem figura qua hymbres ferreos dicunt: cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum poeticus color est: sed aut per religionem rapuit cuius insigne aquila est. aut nauis in qua est impositus tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum figuratum cum rapuit & transiit Europam: eodem modo conuertisse in bouem traditur Io inachi filiam: quae ut iram lunonis effugeret. ut erat iam setis obsita. iam bos transisse dicitur mare. in Aegyptumque uenisse: atque ibi recepta pristina forma dea facta: quae nunc Isis uocatur. Quo igitur argumento probari potest nec Europam in tauro sedisse. nec Io factam bouem: quod certus dies habetur in fastis: quo Isidis nauigium celebratur. quae res docet non transisse illam. sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur. quia intelligunt uiuum terrenumque corpus

iuppiter
neque
pluraEunuchus
auctorEunuchus
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Officiū poete

in caelo esse non posse: totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant: non sentiūt i terra: id esse factū: quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerūt poeta: qd si facerent essent uanissimi: sed rebus gestis addiderūt: quendā colorē. Nō. n. obtrectātes illa dicebāt: sed ornare cupientes: hinc hoies decipiunt: maxie q; hęc oīa facta esse arbitrātur a poetis: qd colūt: ignorāt: nesciunt: q sit poetica licētia: modus quo usq; p̄gredi fingēdo liceat: cū officiū poetae sit i eo: ut ea quae gesta sūt uere: in aliquas spēs obliqs figuratōibus: cū dedecore aliquo cōuersa traducant. Totū at̄ qd referas fingere. i. ineptū esse & mendacē potiusq; poetam: sed finxerūt ista: quae fabulosa credūtur. Num ēt illa quae de diis foeminis deorumq; connubiis dicta sūt: Cur gītur sic figurantur: sic colūtur. nisi forte non tm̄ poeta: sed p̄ctores ēt fictoresq; imaginū mentiantur. Si. n. hic est iuppiter qui a uobis dicitur deus: si nō is est q; ex Saturno & ope natus est: nō oportuit nisi solius simulacrū in templis oībus collocari. Quid sibi mulierū effigies uolūt: Quid sexus infirmus: in quē si cecidit hic Iuppiter: cū uero ipsi lapides hoīem facebuntur. Mentitos aiūt esse poetas: & his tm̄ credunt: imo uero nō esse mentitos re ipsa pbant. Ita. n. deorū simulacra cōsiugunt: ut ex ipsa diuersitate sexus appeat uera esse quae dicūt poeta. Nam qd aliud argumentū habet imago cantamiti: & effigies aqlae: cū ante pedes iouis ponūtur in templis & cū ipso pariter adorātur: nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in aeternum. Non igitur a poetis totum fictum est: aliqd fortasse traductum: & obliqua figuratōe obscuratum: quo ueritas inuoluta tegeret: sicut illud de sortitione regnorum. Aiūt enim Ioui caelum obtigisse: Neptuno mare: in neptūnus ferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam uenit: nisi q; in terra gesta res est. Ergo illud in uero est: q; regnum orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperiū Ioui cederet: Plutoni cur cognomen Agesilao fuit: pars occidentis obtingeret. Eo q; plaga orientis. ex qua lux mortalibus datur: superior: occidentis autem inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt: ut ueritas ipsa persuasiōem publica: nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est: cuius regnum tale fuisse dicimus: quale. M. Antonii fuit infinitum illud imperium: cui totius orae maritimae potestatem senatus decreuerat: ut praedones persequeretur: ac mare oē pacaret. Sic Neptuno maritima oīa cum insulis obuenerunt: quomodo id probari potest? Nimirum ueteres historiae docent. Antiquus auctor Eumerus: q; fuit ex ciuitate messana res gestas Iouis ex caeterorum qui dii putantur collegit: historiamq; contexit ex titulis & inscriptionibus sacris quae in antiquissimis templis habebantur: maximeq; in fano iouis. Triphylli: ubi auream columnam positam esse ab ipso ioue titulus indicabat: in qua columna gesta sua perscripsit: ut monumenta essent posteris rerum suarum. Hanc historiam interpretatus est Ennius & lecutus: cuius haec uerba sūt. Ibi iuppiter imperiū neptuno dat maris: ut in suis oībus & quae loca sūt secū mare omnibus regnaret. Vera. sum ergo quae loquūtur poeta: sed obrētū aliquo specieq; uelata. Potest & mōs Olympus figurā poetis dedisse: ut iouē dicerēt caeli regnū esse sortitū: q; Olympus ambiguū nomē est & montis & caeli. In Olympo aut̄ Iouē habitasse docet historia eadē: quae dicit. Eadē tēpestate iuppiter i mōte Olympo maximā partē uitae colebat: & eo ad eū in ius ueniebāt: si quae res in cōtrouersia erāt: itē si quis quid noui inuenerat: quod ad uitā humanā utile esset: eo ueniebat: atq; ioui ostendebat: Multa in hunc modū poetae transferunt: non ut in deos mentiantur: quos colunt: sed ut figuris uersicoloribus uenustatē ac leporē carminibus suis addāt: qui aut̄ nō intelligūt quomō aut quare quidq; figuretur: poetas uelut mēdaces & sacrilegos insequunt: Hoc errore decēpti & philosophi q; ea quae de ioue fuerūt

Iuppiter
neptūnus
pluto

Eumerus
auctor

Ennius
auctor

minime in deum conuenire uidebantur: duos ioues fecerunt: unū naturalē: alterū fa-
bulosum. Viderūt ex parte quod erat uerū: eū scilicet de quo poetæ loquūtur: homi-
nē fuisse. In illo autē naturali Ioue uulgarī cōsuetudinē religionis inducti errauerunt
q̄ i deum nomē hoīs trāstulerūt. qui (ut supra diximus) q̄a solus ē: non indiget noīe
Iouem autem illum esse: qui sit ex Ope Saturnoq̄ natus: negari nō pōt. Vana igit̄
psuasio est eorū: qui nomē iouis summo deo tribuunt: Solent. n. qdā errores suos hac
excusatiōe defendere: q̄ cōiuncti de uno deo cū id negare nō possūt: ipsū se colere af-
firmant. Verū hoc sibi placeret: ut iuppiter noīetur: quo qd absurdus: Iuppiter. n. si
ne contubernio cōiugis filiaq̄ coli nō solet. Vnde qd sit: apparet: nec fas est id nomē
eo trāsferrī: ubi nec Minerua ē ulla: nec Iuno. Quid q̄ huius nominis proprietates nō
diuinā uim exprimit: sed humanā? Iouē. n. iunonēq̄ a iuuando esse dictos Cicero in-
terpretatur. Et iuppiter quasi iuuās pater dī: qd nomen i deū minime cōgruit: quia
iuuare hoīs est: opis aliquid cōferentis in eū: q̄ sit alienus & exigui beneficii. Nemo sic
deum precatur: ut se adiuuet: sed ut seruet: ut uitam salutemq̄ tribuat: quod multo
plus ac maius est q̄ iuuare. Et quoniā de patre loquimur: nullus pater dicitur filios
iuuare: cū eos generat aut educat. Illud enim leuius est: q̄ ut eo uerbo magnitudo pa-
terni beneficii exprimat̄: q̄n id magis inconueniens est deo qui uerus est pater: p̄ que
sumus: & cuius toti sumus: a quo fingimur: animamur: illuminamur. qui nobis ui-
tam impertit salutē tribuit: uictum multiplicem subministrat: non itelligit beneficia
diuina: qui se iuuari tantūmodo a deo putat. Ergo nō imperitus modo: sed & impius
est: qui nomine Iouis uirtutem summā potestatis imminuit. Quare si iouem ex re-
bus gestis & ex moribus hominem fuisse: in terraq̄ regnasse: deprehendimus. Sup-
est ut mortem quoque eius inuestigamus. Ennius in sacra historia de scriptis omni-
bus: q̄ i uita sua gessit: ad ultimū sic ait: Deinde iuppiter postq̄ terras q̄nq̄es circūiit oī
busq̄ amicis atq̄ cognatis suis imperiū diuisit: reliquitq̄ hominibus leges mores: fru-
mētāq̄ parauit. multaq̄ alia bona fecit: immortalī gloria memoriaq̄ affectus. semp-
terna monumēta suis rēliquit: atate pessumata in Creta: uitam commutauit. & ad de-
os abiit. Eumq̄ Curetes filii sui curauerūt. decoraueruntq̄ eum & sepulchrum eius ē
in Creta i oppido Gnosō: & dicitur Vesta hanc urbem creauisse. in qua sepulchro eius
est i scriptum antiquis litteris græcis ξευστρονον: id est latine: Iuppiter Saturni fili-
us. Hoc certe non poetæ tradunt. sed antiquarū rerum scriptores: quæ a deo uera sunt
ut ea sibyllinis uersibus confirmentur. qui sunt tales.
δαμονασ αφυχουσ ηκευον ειδαωακακμον του.
ωυκρητη και χηματαφουσ ηδησ μονοσ εχει: id est dæmones iaies cadauerū si-
mulacra mortuorū: quorum sepulchra habet Creta male peritura. Cicero de natura de
orum cum tres iouis a thelogis nominari diceret: ait tertium fuisse Cretesem Saturni tres dicit
filium. cuius i illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest deus alibi esse fuisse Io-
se uiuus: alibi mortuus. alibi habere templum. alibi sepulchrum? Sciāt ergo romanica ues-
pitolium suum: id est summum caput religiōum suarum publicarum nihil esse aliud
q̄ inane monumentum. Veniamus nunc ad eius patrem: qui ante regnauit: & q̄ for-
tasse plus habet in se: q̄ ex coitu tantorum elemētōrū genitus esse dicatur. Videam⁹
quid in eo fuerit deo dignum. In primis illud q̄ aureū sæculum narratur habuisse q̄
iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquis in eo: quod in eius filio non fuit Quid. n.
tam conueniens deo: q̄ iustum regimē accipiam sæculum? Sed cum eadem ratione na-
tum esse cognitio: non possum putare deum summū: q̄ uideam esse aliqd̄ antiquius
b

transferebat
Iouis in Deo

Ennius
De mor-
te Iouis

Cicero
Cicero
Cicero
Cicero
Cicero

DIVINARVM INSTITVTIONVM

caelum scilicet atque terram. At ego deum quæro: ultra quæ nihil est: oio: qui fons. & origo sit rerum. Hic sit necesse est: quod caelum ipsum condidit: terramque fundauit Saturnus aut si ex his natus est (ut putatur) quæ admodum potest esse deus principalis: qui aliis ortum suum debet. Aut quod præfuit mundo: antequam Saturnus gigneretur. Sed hoc poeticum est (ut dicebat paulo ante) figmentum: nec enim fieri poterat: ut elementa insensibilia: tantoque intervallo separata in unum coirent: ac filium procrearent: aut is qui natus esset: non potissimum genitoribus similis existeret: sed eam formam gereret: quam parentes sui non habebant. Quæram? ergo quod ueritatis sub hac figura lateat. Minutius felix in eo libro: quod cæstius inscribitur sic argumentatur: Saturnum: cum fugatus esset a filiis: Italiaque uenisset: Cæli filium dictumque soleamur eos: quorum uirtutem miremur: aut eos qui repentine aduenerint: de caelo cecidisse: dicere. Terra autem quod ignotis parentibus natos: terræ filios noiemus. Sunt hæc quædam similia ueritatis: non tam uera: quia constat etiam cum regnaret: ita esse habitum. Potuit & sic argumetari. Saturnum cum potentissimum rex esset ad retinendam patrum suorum memoria nomina eorum caelo: terramque indidisse. cum hæc prius aliis uocabulis appellaretur: quæ ratione & montibus & fluminibus noie sunt imposita. Neque enim cum dicunt poetae de progenie Atlantis. aut Inachi fluminis id potissimum dicunt. homines ex rebus sensu carere: potuisse generari: sed eos utique significant: qui nati sunt ex his hominibus qui uel uiui uel mortui: nomina montibus: aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres. maximeque grecos usitatum fuit: sic maria eorum traxisse nomen accepimus. qui deciderant in ea: ut Aegæum: Icarium: Hellespontum: & in Latia auentinus uocabulum monti dedit: in quo sepultus est. Tyberinus uel tiberis amni quo uersus est Non ergo mirandum si nomina eorum caelo terramque attributa essent: qui reges genuerant potissimos. Apparet etiam non ex caelo natum esse. quod fieri non potest sed ex eo homine: cui nomen Vrano fuit: quod esse uerum Trismengistus auctor est: qui cum diceret admodum paucos extitisset in quibus esset perfecta doctrina: in his Vranum. Saturnum. Mercurium cognatos suos nominauit. Hæc ille quia ignorauit: alio traduxit historiam. qui quo potuerit argumetari. ostendit. Nunc dicam. quomodo: ubi a quo sit hoc dictum non enim Saturnus hoc: sed iuppiter fecit. in sacra historia sic Ennius tradit. Deinde paneum deducit in mortem qui uocatur caeli stella. Post eo ascendit contemplatus est latum terras: ibique in eo more aram creat caelo. Primumque in ea ara iuppiter sacrificauit. in eo loco suspexit in caelum: quod nunc nos nominamus. idque quod supra mundum erat: quod æther uocabatur. de sui aui nomine caelo nomen indidit. idque iuppiter quod æther uocatur præcans primum caelum nominauit. terramque hostiam quam ibi sacrauit: totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse iuppiter inuenitur. Cæsar quoque in arato refert Aglaosthenem dicere iouem cum ex insula Naso aduersus Titanas proficisceretur. & sacrificium faceret in litore: aquilam ei in auspiciu aduolasse. quam uictor bono omne acceptam tutelam suam subiugauit. Sacra uero historia & ante cõsedisse illi aquilam in capite: atque illi regnum portendisse testatur. Cui ergo sacrificare potuit iuppiter nisi caelo auo quæ dicit Euhemerus in oceaniam mortuum. & in oppido Aularia sepultum.

Minuti⁹ Quo stoici figmenta poetarum ad philosophicam transferant rationem. Ca. xii.

**Trimegi-
stus** Vniam reuelauimus mysteria poetarum. & saturni patres inuenimus ad

Vranus quod uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in rego fuit primum ex hoc ipso iam de

Saturnus us non est. qui fuit. Denique quod ne iustus quidem fuit. sed impius non modo in

**Mercuri-
us** filios quos necauit uerum et in patrem. cui dicitur abscidisse genitalia. quod forsitan

Ennius uere acciderit. Sed homines respectu elementi quod dicitur caelum. totam fabulam

Paneus

Inppiter

Cæsar

**Euheme-
rus**

Oceania

Alatia

explodūt tanq̄ septissime fictā quā tamē stoici (ue solent) ad rationē physicā conant
 traducere: quorū sententiā Cicero de natura deorū differens posuit. Cælestē iquit; al
 tissimā: æthereāq; naturā: id est igneam quæ p̄ se oīa gigneret uacari uoluerūt ea p
 te corporis: quæ cōiūctione alterius egeret ad p̄creādū. Quæ rō i Vestā potuit cōue
 nire si mas diceret. Iccirco. n. uirginē putāt Vestā q̄ ignis iuiolabile sit elemētū: ni
 hilq; nasciq; possit ex eo: quippe qui oīa quæ corriduerit: absumar. Ouidius in fastis.

Vasta
 Ouidius
 de fastis

Nec tu aliud Vestam q̄ uiuā intellige flāmam
 Nataq; de flāma corpora nulla uides:

Iure igitur uirgo est: quæ semina nulla remittit:

Nec capit: & comites uirginitatis amat. Vulcanēq; id potuit ascirbi: qui quidem pu
 tatur ignis: & tamen poetæ eū nō absciderunt: Potuerunt & soli: i quo ē natura & cāgi
 gnētium: nā sine solis igneo calore neq; nasci quicq; neq; augeri pōt: ut nuli elemen
 to magis opus sit genitalibus: q̄q̄ calori: cuius fœtu cōcipiuntur: nascūt: sustentatur
 oīa postremo etiam si ita licet (ut uolunt) q̄s mas abscisum esse cælum putet q̄ omni
 no sine genitalibus natum: Nam si per se gignit: nō indigebat utiq; genitalibus cū sa
 turnū ipsum procrearet. Si uero habuit: & a filio abscisa sunt: ortus rerū & natura oīs
 interisset. Quid q; ipsi Saturno nō diuinū modo sensum sed humana quoq; adimunt
 cū affirmant eē eum saturnū: qui cursum & cōuersionem spaciōrū ac tēporū cōtinet.
 Eumq; græce id ipsum nomē habere: κρονος enī dicitur quod est idē quod χρονος:
 id est spaciū tēporis: Saturnus enim est appellatus: q; saturet annis. Hæc Ciceronis
 uerba sunt exponētis sententiā stoicorū: quæ q̄ uana sit cuius intelligere prōtissimū
 est. Si enī saturnus cæli est filius quomodo potuit aut tēpus a cælo gigni: aut cælum
 a tēpore abscidi: aut postea tēpus iperio spoliari a filio Ioue? Aut quomodo iuppiter
 natus est ex tēpore: aut quibus annis saturari possit æternitas: cui nullus est finis?

Quomodo poetæ & historici euacuāt stoicorū traditionem de Ioue & Saturno &
 aliis diis. Capi. xiii.

I ergo uanæ sunt istæ rationes philosophorū quid superest nisi ut uere factū
 eē credamus: id est hominū ab homine abscisum: nisi forte aliqs existet deū
 fuisse qui timuit cohæredē: cū siquid diuinitatis habuisset: non patris geni
 talia debuerit amputare sed propria ne Iuppiter nasceretur: qui cū regni possessione
 priuauit idē sororem suam Rheā: quam latine Opem dicimus: cum haberet uxore:
 responso ueritus eē dicit mares liberos educare: q; futurū esset ut a filio pelleret: quā
 rem metuens: natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat:
 quāq; scriptum sit in historia sacra Saturnum & Opem: cæterosq; tunc homines hu
 manā carnem solitos hesitare. Verū primū Iouem leges hoibus moresq; condentem:
 edicto phibuisse ne liceret eo cibo uesci: qd si uerum est: quæ pōt in eo fuisse iustitia?
 Sed fictum sane pūtemus saturnū filios deuorasse mō cū aliq; ratione: Nūc iccirco q;
 ait uulgus: comedis filios suos eum qui extulerit: sepulturaq; mandauerit. Ops aut
 cū Iouē peperisset: subtraxit infantem: eumq; nutriendū furtim misit in Cretā. Rursū
 iprudentiā reprehendēdam necesse est. Cur. n. responsum ab alio accepit potius? Cur
 i cælo constitutus in terra nō uidebat? Cur eū corybātes cymbalis fefellerunt? Postre
 mo cur extitit aliqua uis potentior aut maior quæ illius uinceret potestātē? Nimirū
 senex a iuene facile uictus est ac spoliatus impio. Fugit igit; expulsus: & in Italiā na
 uigio uenit: cum errasset diu sicut Ouidius in fastorū libris refret.

Ops ma
 terria io
 uis ait

Causa ratis superest tuscum raris uenit ad amnem

DIVINARVM INSTITVTIONVM

- Ianus** Ante pererrato falcifer orbe deus. Hunc errantē atq; inopē Ianus excipit: cuius rei argumenta sunt nummi ueteres: in quibus est cum duplici fronte ianus: & i altera parte nauis: sicut idem poeta subiecit:
 At bona posteritas puppim formauit in ære:
 Hospitis aduentū restificata dei. Omnes ergo nō tantū poetæ: sed historiarū quoq; ac rerū antiquatū scriptores: hoiem fuisse cōsentit: q; res eius in italia gestas memoria prodiderūt. Græci diodorus & Tallus. Latini Nepos & cassius & Varro: Nā cū
- Diodorus** agresti quodam more in italia uiueretur:
- Tallus** Is genus indocile ac dispersum montibus altis
- Cassius** Composuit. legesq; dedit: Latinumq; uocari:
- Varro** Maluit: hic quoniam tutus latuisset in oris. Censet ne aliquis deū esset: q; pulsus est: q; fugit: qui latuit: Nemo tā stultus ē: q; n. fugit aut latet: & uim & mortem timeat necesse est. Orpheus qui temporibus eius recentior fuit: aperte saturnū in terra & apud homines regnasse commemorat.
- Orpheus** πρῶτος τὸς μετ' ἀναξέης πικθονίω κρόνος ἀγγρῶν
 ἐκ δ' ἐκρόνοιο γενετ' αὐτὸς ἀνοξ' μέγας εὐστυπ' ἀξέως. i. primus quidē regnauit te-
 restribus saturnus uiris: Ex saturno autē genitus ē rex magnus: & late iuppiter sonās.
- Maro** Item maro noster:
 Aureus hanc uitam in terris saturnus agebat. Et alio loco:
 Aureaq; (ut perhibent) illo sub rege fuere
 Sæcula. sic placida populos: i pace regebat. Neq; supius dixit i cælo regisse uitā: neq; inferi supos i pace rexisse. Vnd' appet illū regē fuisse terrenū qd alibi apt' declarat
 Aurea condet Sæcula: quæ rursus latio regnata per arua
- Ennius** Saturno quondam. Ennius qdē i Euhemero nō primū dicit regnasse saturnum: sed Uranū p̄rem. Initio inq; primus i terris ipium summū cælum hūit. is id regnū una cū fratribus suis instituit atq; parauit. Nō magna dissensio: siquidē maximorū auctorū de filio p̄reque dubitatio ē: sed tñ utrūq; fieri pōt: ut & primus Uranus eminere i rer cæteros potentia cœpit. & p̄cipatū h̄re nō regnū: postea saturnus maiores sibi opes cūparauerit: ac regiū nomē asciuerit. Quid idē Ennius docet i sacra hi. Cap xiiii.
 Vnc quoniā ab his quæ retulimus on̄dim' q̄tū sacra historia dissentit: ap-
 periamus ea quæ ueris lris cōtinēt: ne poerarū septias i accusādis religioni-
 bus seq; ac pbare uideamur hæc. n. uera sunt. Exui saturnus uxorem duxit
 opē Titan qui naior natu erat: postulat ut ipse regnaret: ubi Vesta mater eorū & sorores ceres atq; Ops suadet saturno: ut de regno nō cōcedat fratri. Ibi tiran: q; facie deterior eēt: q; saturnus iccū co & q; uidebat matrē atq; sorores opam dare: ut saturnus regnaret cōcessit ei ut is regnaret. Itaq; pactus ē cū Saturno uti siqd liberorū uiril'is sexus ei natū eēt neqd educaret id eius rei causa fecit ut i ad suos gnatos regnū rediret. Tū Saturno filium qui primus natus est eum necauerūt. Deide posterius nati sunt gemini Iuppiter atq; Iuno. Tū iunonē Saturno i cōspectum dedere atq; iouem clam abscondūt, dātq; eū Vestæ educādū cælantes Saturnū: Itē nep: unū clam Saturno Ops parit: eūq; clanculum abscondit ad eundē modū: Tertio partu Ops parit geminos Plutonē & Glaucam. Pluto latine ē diespiter alli Orcū dicūt ibi Glaucam filiam saturno ostendunt: ac filium Platonem cælant atq; abscondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (uti scripta sunt) iouis fratrumq; eius stirpis aut cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum ē. Item paulo post hæc refert. Deide
- Titan**
- Iuppiter**
- Iuno**
- Pluto**
- Diespit'**
 siue orco
- Glauca**

titā postq̄ rescīuit Saturno filios p̄creatos atq; educatos eē: clā seducit secū filios su-
os q̄ titani uocant: fratresq; suū Saturnū atq; Opē cōprehēdit. eosq; muro circūāgit:
& custodiā his apposuit: Hæc historia q̄ æra sit: docet Sybilla Erythea eadē fere di-
cens nisi q̄ i paucis quæ ad rē non p̄tinet: discerpat. Iuppiter ergo liberat̄ summi scele-
ris crimine: q̄ p̄rem uinxisse copedibus. phibet̄. Id. n. titan patruus fecit: q̄ ille cōtra-
actionē iusq; iurādū mares liberos sustulisset. R. eliq̄ historia sic cōtexit: Iouē adultū
cū audiuisset p̄rem atq; m̄rem custodiis circūseptos atq; i uīcula cōiectos: uenisse cū
magna cretensiuū multitudine: titanūq; ac filios eius pugnādo uicisse: parētes uiculis
ex emisse: patri regnū reddidisse: atq; ita i cretā remeasse. Post hæc in deinde Saturno
datā fortē ut caueret ne filius eū regno expelleret. Illū eleuāde fortis atq; effugiēdi p̄i-
culi grā ifidiatū ioui: ut eū necaret. Iouē cognitis ifidiis regnū sibi denuo uendicasse.
ac fugisse saturnū: q̄ cū iactatus eēt p̄ oēs terras p̄sequētibus armatis: quos adeū cō-
prehendendū uel necādū iuppiter miserat: uixi ita ia locū in quo lateret: inuenit.

Qua ratione homines dii cœperint nominari.

Cap. xv.

Vibus ex rebus cū cōstet illos hoies fuisse: non tamē est obscurū qua rōne
q̄ dii cœperint nominari. Si. n. nulli reges ante Saturnū nel uranū fuerūt p̄pter
hoiū raritatē: q̄ agrestē uita sine ullo rectore uiuebāt: nō ē dubiū: qu illis
tēporibus hoies regē ip̄m totāq; gentē sūmis laudibus ac nouis honorib; iactare cœ-
perit: ut et deos appellaret: siue ob miraculū uirtutis fieri: hoc uer̄ putāt rudes ad huc
& simplices: siue ut fieri solet i adulationē præsētis potentia: siue ob beneficia q̄bus
erāt ad humanitatē cōpositi. Deinde ipsi reges cū cari fuissent his: quorū uitā cōposu-
reant: magnū sui desiderū mortui reliquerunt. Itaq; homines eorū simulacra sinxe-
runt ut hērent aliqd̄ ex imaginū cōtēplatione solatiū. Progressiq; longius per amo-
rē: memoriā defūctorū colere cœperunt: ut & gratiā referre benemeritis uideret̄ &
successores eorū allicerent ad bene impandi cupiditatē: Quod Cicero de natura deo-
rorū docet dicēs: Suscepit autē uita hominū consuetudo cōmunis: ut beneficiis excellē-
tes uiros i cælū fama ac uoluntate tollerent. Hinc Hercules: hinc Castor: hinc Polux.
hinc Aesculapius: hinc Liber. Et alio loco atq; alio & i plar̄isq; ciuitatibus itelligi pōt
acuendā uirtutis gratia: ant quo libentius rei publicæ cā periculū adiret optimus q̄-
q; uirosū fortium memoriā honore deorū imortaliū consecratā: Hac scilicet ratione
Romani Cæsares suos consecrauerūt: & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones
eē cœpere: dū illi primū q̄ eos nouerant: eo ritu suos liberos ac nepotes deinde oēs po-
steros ibuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatē nominis i prouinciis omni-
bus colebantur. Priuati uero singuli populi gentis aut urbis cōditores: seu uiri fortitu-
dine insignes erant: seu sceminæ castitate mirabiles summa ueneratione coluerūt: ut
Aegyptus Isidem: Mauri Iubam: Macedones Gabyrum: Pœni Vranū: Latini Fau-
num: Sabini tantū: Romani Quirinū: Eodē utiq; modo Athenæ Mineruā: Samos
Iunonem: Paphos Venerem: Lemnos Vulcanū: Nasos liberum: Appollinem Del-
phos. Sic per populos atq; regionē uaria sacra suscepta sunt: dum grati hoies eē i su-
os principes cupiunt. Et quos alios honores uita carentibus deserant: iuenire nō pos-
sunt. Præterea pietas eorum qui successerāt: plurimum cōtulit ad errorē: qui (ut diui-
uina stirpe nati uiderent̄) diuinos honores parentibus detulerunt: deferriq; iusserunt
An potest aliquis dubitare quomodo religiones deorū sint istitutæ: cum apud Maro
nem legat Aeneæ uerba lociis imperantis:
Nunc pateras libate ioui: precibusq; uocate

Cicero
unde ho-
mies sint
dii appel-
lati
Hercules
Castor
Pollux
Aesculapi-
us
Liber

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Anchisen genitorem. Cui nō tātū immortalitātē: uerū etiam uētorū tribuit potestātē: Poscamus uentos: atq; hęc mea sacra quot annis

Liber
Pan
Mercuri
us
Mollo.

Urbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. Idē scilicet de Ioue Liber & Pan: & Mercurius & Apollo fecerunt ac postea de his ipsi successores eorū. Afferunt etiā poētæ & cōpositis ad uoluptatē carminibus i cælum eos sustulerunt: sicut faciūt qui apud reges etiam malos panægerycis mendacibus adulant: quod malū a græcis ortū est: quorū leuitas instructa dicēdi facultate & copia incredibile est quātas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos & susceperunt primi sacra illorum: & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatē Sibylla sic eos increpat.

ΕΛΛΑΣ ΔΗΤΙ ΕΠΟΙΤΑΣ ΕΠΑΥΔΡΑΣ ΗΥΕΜΟΗΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΙΔΕ ΔΩΡΑ ΜΑΤΑΙΑ ΚΑΤΑΦΘΙΜΟΙΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣ
ΘΥΕΙΣ ΕΙΔΟΛΙΣ ΤΙΩΟΙ ΕΝ ΝΩ ΠΛΑΝΗΝ ΕΦΑΛΕΝ

M.T.C.

ωσ τεσ εταδε μοιειν μεγπλουθεοιο προσοπουαπο λελειμ μενον: idest Græcia qd confidis in uiros principes: ad qd dona inania mortuis ponis: immolas idolis qs tibi in mentem errorem impoluit: ut hęc pficias magni dei ore relicto. M. Tullius q non tantum pfectus orator: sed philosophus fuit. Siquidem solus exciit Platonis imitator in eo libro quo seipsum de morte filix consolatus est: nō dubitauit diceē deos publice colerentur homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet grauissimum iudicari q; & augurale habuit sacerdotium & eosdem se colere uenerarique testatur. Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filix eodem se modo consecraturū esse profiteretur quo illi a ueteribus sunt consecrati & illos mortuos esse docuit & originem uanæ superstitionis ostendit. Cum uero inquit & mares & fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse uideamus & in eorum urbibus atq; agris augustissima delubra ueneremur assentiam eorū sapientix. quorū ingenii & inuentis oēm uitam legibus & institutis excultam constitutamq; hēmus. Quod si uillum nōq; animal consecrandum fuit illud pfecto fuit si Cadmi aut Amphitritonis pgenies aut Tyndari cælum tollenda fama fuit huic idē honos certe dicandus est quod quidem faciam. Teq; omnium optimā doctissimamq; approbantibus diis immortalibus ipsis i eorum cœtu locatam ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis pro nimio luctu delirasse Ciceronem. Atq; omnis illa oratio & doctrina: & exemplis & ipso loquendi genere perfecta non ægri sed cōstantis animi ac iudiciū fuit. Et hęc ipsa sententia nullū pfert iudiciū doloris Neq; enim puto illum tam uarietate tam copiose: tam ornate scribere potuisse: nisi luctum eius & ratio ipsa: & consolatio amicorum: & tēporis longitudo mitigasset. Quid qdem dicit in libris de republica: idem de gloria: Nam de legibus quo i opere Platonem secutus est leges uoluit ponere: quibus putaret usuram esse iustā: & sapientē ciuitatem. que hret de religione ita sanxit: Diuos & eosq; cælestes habitu sunt: colunto. Et illos quos in cælum merita locauerunt. Herculem: Liberū: Aesculapiū: Pollucem. Castorē. Quir inū. Itē i Tusculanis cum diceret totum pene cælū humano genere cōpletū. Si uiro inqt scutari uetera & ex illis ea quæ sriptores Græcia pderūt eruere conar ipsi illi maiorum gentiū diūq; habent: hinc a nobis pfecti in cælum reperientur. Quare quorum demonstrantur sepulchra in Græcia: reminiscere quoniam es initiatus quæ tradūt mysteriis Tū deniq; q hoc late pateat intelliges. Testatus ē uidelicet Attici conscientia ex ipsis mysteriis itelligi posse q; cōmnes illi homines fuerunt qui coluntur. & de Hercule Libero Aesculapio Castore Polluce icōtan-

Cadmus
Amphri
on
Tynda
rus

LIBER PRIMVS

ter fatentur. De Apolline ac Ioue patribus eorū: item de Neptuno: Vulcano: Matre: Mercurio quos maiorū gentiū deos appellauit: timuit aperte cōfiteri. Et iccirco ait late hoc patere ut idē & Ioue: ceterisq; antiquioribus diis intelligamus: quorū memoriā si eadē ratione ueteres cōsecrauerūt: qua se imaginē nomēq; filiaē consecraturū eē dicit ignosci marentibus pōt: credētibus nō pōt. Quis. n. tā demēs: q; cōsensu & placito innumerabiliū stultorū: aperiri cælū mortuis arbitret: aut aliquē: qd̄ ipse nō habeat dare alteri posse? Apud Romanos deus Iulius: q; hoc scelerato homini placuit Antonio: deus quirinus: q; hoc pastoribus uisum est: cū alter germani fratris extiterit: alter patriā paricida: qd̄ si cōsul nō fuisset Antonius. C. Cæsar p̄ suis i rempublicā meritis: & defuncti hominis honore caruisset. Et quidē cōsilio Pisonis focerit: & L. Cæsar norum ris pp̄inqui. q; uetabāt funus fieri. Et Dolobellæ consulis: qui columnā in foro: id est Antonius titulū eius euertit: ac forum expiauit. Nam Romulū desiderio suis fuisse declarat En C Cæsar nius: apud quē populus amissum regē dolens hæc loquitur: Pifo

O Romule Romule dic

Qualem te patriæ custodem dii genuerunt:

Tu produxisti nos intra luminis oras.

Opatero genitor patriæ: o sanguine dii oriendū. Ob hoc desiderū facilius creditū est Iulio p̄culo mētiēti: q; subornatus a patribus ē: ut nūciaret plebi suæ uidiſſe se regem humano habitu augustiorē: eumq; mādasse ad populū: ut sibi delubrū fieret: se deū esse & quirinum uocari. Quo facto & ipsi populo persuasit Romulum ad deo abiisse & senatum suspitione cædis regiæ liberauit.

Qua ratione dii esse nō possunt: quos secus discernit. Et q; i naturam dei nō accidit aut sexus: aut coitus aut officium generandi:

Oteram his quæ rettuli esse contentus: sed sup̄ sunt adhuc multa suscepto opi necessaria. Nā quīs ipso religionū capite destructo uniuersa sustulerit: libet tamē p̄sequi cætera: & redarguere plenius inueteratā p̄suasione: ut tan dē hoies pudeat suorū ac pœniteat errorū. Magnū hoc opus & hoie dignū. Religio- nū aios nobis exoluere p̄go (ut ait Lucreti⁹ q; qd̄ hoc efficere nō poterat: q; nihil ue ri afferebat. Nostrū ē hoc officiū: q; & uerū deū asserimus: & falsos refutamus. Illi er go q; poetas finxisse de diis fabulas opinā: & deas scēminas eē credūt: & colūt: reuol uunt imprudētes ad id qd̄ negauerāt: coire illos ac parere. Nec. n. fieri pōt: qui duo se- xus generādi cā sint instituti. Recapta uero sexuū aduersitate: nō intelligūt cōsequēs eē: ut cōcipiāt: qd̄ in deū cadere nō pōt: sed ut isti putant: nā & Iouis eē filios dicūt & ceterorū deorū. Nascunt ergo & quotidie qd̄ dii noui: nec. n. uicūt ab hoibus scēcū ditate. Igitur deorum innumerabilē plena sunt oīa nullo scilicet moriente. Nā cum ho minū uix incredibilis numerus sit inextimabilis: que quos tamen secuti nascuntur: mo ri necesse ē: qd̄ deorū eē tandē putemus: q; tot sæculis nati sunt: imortalesq; māserūt: Cur ergo tam pauci colunt: nisi forte arbitramur nō generādi cā sed tantūmodo ca piendæ uoluptatis duos esse sexus deorū: & ea exercere quæ homūculos & facere & pati pūdet. Cum uero dicāt aliq; ex aliq; bus nati: consequens est ut semp nascant: siq; dem aliquando sunt nati: uel si aliquando nasci desierunt: scire nos conuenit cur aut quando desierint. Nō illepide Seneca i libris moralis philosophiæ. Quid ergo est in- q; q; re apud poetas fallacissimus Iuppiter desierit liberos tollere. Vtrū sexagenarius factus ē: q; illi lex Pappia fabulā iposuit: an ipetrauit ius triū liberorū: An tādē illi ue nit in mētē: ab alio expectes: alteri quod fecerit. Et timet nequis sibi faciat: quod ipse

b iiii

Iulius de
us roma-
norum
Antonius
C Cæsar
Piso
L Cæsar
Dolobel
la

Lucreti⁹

Seneca

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Saturno: Attstī q̄ deos: afferunt: uideant quō respondeant huic argumento: qđ ifere-
 Probatio mus. Si duo sunt sexus deorū: sequit̄ cōcubitus. Si coeūt. & domos habeāt necesse ē.
 ex cōcubi Nec. n. carēt uirtute ac pudore: ut hoc p̄miscue aut i p̄patulo faciāt: sicut multa ui-
 tu deū nō demus facere animalia. Si domos habent: cōsequens est ut & urbes habeant: & qđ
 posse ge- auctore. Nasone: qui ait
 nerari Plebs habitat diuersa locis: hac fronte potentes

Cælicolæ clariq; suos posuere penates. Si habent urbes: & agros igit̄ habebūt. Iā
 q̄s nō uidet quæ sequant̄: arare illos & colere: qđ qđ uictus cā sit: ergo mortales sūt:
 quod argumētū retrouersū idē ualet. Si. n. agros nō habent: ne urbes qđē. Si urbes nō
 habēt. ne domos quidē. Si domibus carent: ergo & cōcubitu. Si cōcubitus ab his ab
 est: & sexus scemineus. In diis aut̄ uidemus & sceminas eē: ergo dii nō sunt. Dissolu-
 at hoc argumētum siq; s̄ pōt. Ita. n. res rē seq̄t̄ ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed
 ne qđē illud dissoluet aliq;: ex duob; sexibus alter fortior ē: alter ifirmior. Robustio
 res. n. mares sūt: scemix̄ ibeciliores Imbecillitas at̄ nō cadit i deū: ergo nec scemineus
 sexus. Huic addit̄ superioris argumētī cōclusio: ut dii nō sint: quoniā i diis & scemix̄ sunt.

Quod stoici fidem historiarum & poetarū signenta inani physica ratione peruer-
 tunt: & quæ miserix̄ & turpitudines dediis referant̄. Cap. xvii.

o B has rationes stoici alio uersus deos interpretant̄. Et q̄a non p̄uident quid
 sit i uero: conant̄ eos cū rerū naturalīū rōe coniūgere: quos Cice. secatus de
 diis ac religionis eorum hāc sententiā tulit. Videtis ne igit̄ ut a physicis re-
 bus bene atq; utiliter iuuetibus tractat ratio ad comentitios ac fictos deos: quæ res
 genuit falsas opiniōesq; erroresq; turbulētos: supstitiōes pene aniles: & formæ. n. de
 orū nobis & atates & uestitus ornatuq; nō sunt. Genera p̄terea: cōiugia cognatiōes
 oēs: oiaq; traducta ad similitudinē ibecillitatis humanæ. Quid planius: qđ uerius di
 ci pōt: Romanæ philosophix̄ p̄iceps: & amplissimo sacerdotio p̄dit̄ comēticiōs a fi
 ctos deos redarguit: quorū cultus supstitiōes pene aniles eē testat̄ falsis opinionib;
 erroribusq; turbulētis iplicatos eē hoīes querit̄. Nā totus liber tertius de natura de
 orū oēs fundit̄ religiōes euertit ac delet. Quid ergo a nobis expectat̄ amplius? Nū
 eloquētia supare possumus Ciceronē: minime id qđē: sed fiducia illi de fuit ignorati
 ueritatē: qđ ipse simpliciter in eodē ope confiteat̄. Ait. n. facilius se posse dicere qđ non
 sit qđ sit: hoc est falsa se intelligere: uerane scire. Clarū ē igit̄ homines fuisse illos: qui
 dii putātur. Et eorū memoriā post mortē cōsecratā: eē ideo et̄ atates diuersæ sunt. Et
 certe iagines: singulorū q; i eo habitu & atate singulorū simulacra cōfigurata sūt: in q̄
 quēq; mors deprehēdit: cōsideremus (si placet) erūnas ifælitū deorū. Isis filiū pdidit:
 Ceres filiam expulsam: & p̄ orbē terræ iactatā: Latona uix ifulam paruā: i q̄ pareret i
 uenit. Deū mater & amauit formosum adolescētē: & eundē eū pellice deprehensum
 exsectis uirilibus semiuirū reddidit. Et nūc a gallis sacerdotibus sacra eius celebrat̄.
 Varro Iuno pellices acerrime p̄secuta ē: q̄a parere ipsa nō potuit ex fratre. Insulā Samū scri-
 bit Varro prius pattheniā noiātā q; ibi Iuno adoleuerit ibiq; etiam ioui nūpsit. Itaq;
 nobilissimū & antiquissimū templū eius ē Sami & simulacrū i habitu nubētis figu-
 ratum: & sacra eius anniuersaria nuptiarū ritu celebrant̄. Si ergo adoleuit: si fuit uir-
 go primo postea mulier hoīem fuisse qui nō itelligit: pecudem se fateat̄. Quid loquar
 Venus obscenitatē Venæris oibus p̄stitutā libidinibus: nō deorū tantū sed & hoīum. Hæc
 .n. ex famoso Martius stupro genuit Harmoniā. ex Mercurio Hermaphoditū: qui ē
 natus Androgynus. Ex Ioue Cupidinē. Ex anchisa Aeneā: & ex Bute Erycem. Ex Ado

Isis
 Ceres
 Latona

Varro

Venus

LIBER PRIMVS

ne quidē nullū potuit. qui ē tū puer ab apro ictus occisus ē: q̄ prima (ut i historia sacra continet) artē meretriciā instituit: auctorq; mulieribus i Cypro fuit: uti uulgo corporū quæstum faceret. Quod iccirco iperavit: ne sola præter alias mulieres ipudica & uirorū appetens uideret. Etia ne habet hæc aliquid numinis: cuius plura numerantur adulteriatq; partus. Sed ne illæ quidē uirgines illibatā castitatē seruare potuerūt. Vnde. n. putemus Erichthoniū eē natū. An ex Terra (ut poetæ uideri uolūt) (At res ipse clamat. Nā cū Vulcanus diis arma fecisset: eiq; Iuppiter optionē dedisset p̄mū (q̄d uellet) postulandū: iurassetq; (ut solebat) p̄ femā paludē se nihil negaturum: tū faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic iuppiter optius maximus tanta religione cōstrictus: abnuere nō potuit: Mineruā tamē monuit repugnare pudicitiaq; defende Minerua re. Tū i illa colluctatione Vulcanū in terrā pfudisse aiunt: semen unde sit Erichtho- Erichtho- nius natus. Idq; illi nomē ipositū: ἀποτῆσ ἐρίδος καὶ χθονος: idest ex certamine nius atq; humo. Cur igit uirgo eū puerū cū dracone conclusū & obsignatū tribus uirginibus Cecropidis commendauit euidēs (ut opinor) incæstū: quod nullo mō possit colorari. Altera cū pene amatorem suū pdidisset: qui erat turbatis distractus equis: p̄stā tissimum medicum Aesculapiū curando iuueni aduocauit: eumq; sanatum Secretis alma recondit.

Sedibus: & nymphæ agerix: nemoriq; relegat

Solus ubi in siluis italis ignobilis æuum

Exigeret: uerfoq; ibi nomine uirbius esset. Quid sibi uult hæc tam diligens: tā sollicita curatio: quid secretæ sedes: quid relegatio uel tam longe: uel ad mulierē: uel i solitudinē: quid deinde nois cōmutatio: Postremo quide quorū tā p̄tinax abominatio: Quid significāt hæc oia: nisi cōscientiā stupri: aut amorē minime uirginale. Erat plane cur. tantū laborē p̄tā fideli iuuenē suscipet: q̄ amātinoueræ obsequiū p̄negaret

Quomodo refellant hi qui deos eē factos ex hoibus mentiant. Cap. xviii.

Oc in loco refellendi sunt et hi: q̄ deos ex hoibus esse factos nō tatū fatent

h sed ut eos laudent: etiā gloriantur: aut uirtutis gratia: ut Hercule: aut munerū ut Cererē ac Liberum: aut artium reparaū: ut Aesculapiū uel Mineruā

Hæc uero q̄ ipta sint: quāq; nō digna: pp̄ quæ hoies iexpiable se scelere cōtaminēt: hostesq; deo uero fiant: quo cōrepto mortuorū sacrā suscipiūt: ex singulis rebus ostēdā: uirtutē eē dicūt: quæ hoiem tollat i cælum: nō illā de qua philosophi dixerūt: q̄ posita ē i bonis aī: sed hanc corporalem quæ dicitur fortitudo: quæ quoniā p̄cipua in Hercule fuit: immortalitatem meruisse credit. Quis tam stulte ineptus est: ut corporis uires diuinum uel etiā humanū bonū iudicet: cum sint & maiores pecudibus attributæ & uno morbo sæpe frangant: uel ipsa senectute minuant & corruant. Itaq; idē ille cū deformari ulceribus toros suos cerneret: nec sanari se uoluit: nec senem fieri nequādo seipso minor aut deformior uideret. Hūc ergo qui uiuum seipsum combusserat: ascēdisse in cælum putauerūt eaq; ipse quæ stultissime admirati sūt simulacris & imaginibus exp̄ssa & cōsecrata prosperunt ut in p̄petuum uanitatis eorū monumenta p̄staret qui ob necem bestiarum deos fieri credidissent. Sed hæc græcorū fortasse culpa sit: q̄ res leuissimas pro maximis semp hūerunt. Quid nostri num sapientiores: qui athlætica q̄dē uirtutē cōtēnunt: q̄ nihil obest: sed regia (q̄ late solet nocere) sic admirant: ut fortes & bellicosos duces in deorū cœtū locari arbitret. Nee eē ullā aliā ad immortalitatem uia: q̄ exercitus ducere: aliena uastare urbes delere oppida excidere liberos populos aut trucidā aut subiicere seruituti: uidelicet quo plures hoies afflixerit spo

DIVINARVM INSTITVTIONVM

liauerit: occiderit: eo se nobiliores & clariores putat. & ianis glorię specie capti sceleribus suis nomen uirtutis iponit. Iam malle ut & ferrarum cœdibus deos sibi fingeret: quod in mortalitate tam cruentam pbareret. Si quis unum hominem iugulauerit: per contaminato ac nefario habet: nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putat. Ille autem qui infinita hominum milia trucidauerit. cruore capos iundauerit: flumina infecerit: non modo in templum: sed et in caelum admittit: apud Ennium sic loquitur Africanius: Si faciendo plagas caelestia scandere cuique fas est: mihi soli caeli maxima porta patet. Sicut quia magna parte generis humani extinxit ac perdidit. O quis in tenebris Africane uersatus es: uel potius o poeta qui per caedes & sanguinem patere hominibus in caelum ascensum putaueris. Cui uanitati & Ciceroni assentit. Est uero inquit Africane: nam & Herculi eadem uia ista patuit: tamquam ipse plane cum id fieret: ianitor fuerit in caelo. Equidem statuere non possum: dolendum ne potius an ridendum putem cum uideam & graues & doctos & (ut sibi uidentur) sapientes uiros: in tam miserandis errorum fluctibus uolutari. Si haec est uirtus quae nos immortales facit: mori equidem mali: quam exitio esse plurimis. Si alter parari immortalitas non potest nisi per sanguinem: quod fiet si omnes in concordiam consenserit: Quod certe fieri poterit si pernitioso & impio furore periclitato innocentes esse ac iusti uelint. Num igitur nemo erit caelo dignus: num peribit uirtus: quia hominibus in homines seruire non dabitur. Sed isti qui euerfiones urbium populorumque summam gloriam computant ocium publicum non ferent: rapiet: seruiet & iniuriis insolenter illatis humanae societatis foedus irumpent: ut hinc hostes possint: quem sceleratius deleant quam lacefferint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri ac Libero traditio muerum fecit. Possum diuinis docere litteris uinum atque fruges ante progeniem caeli atque Saturni fuisse in usum hominum sed ab his sane iuentae esse singam? Num potest plus aut minus uideri coill egisse fruges hisque fractis panem facere docuisse aut uuas de uitibus lectas expressisse uinumque fecisse quam fruges ipsas aut uites generasse aut protulisse de terra. Reliquit haec sane deus humanas ingenis eruenda: tamen fieri non potest quoniam ipsius sint omnia quae tribuit sapientiam homini: ut inueniret: & ipsa illa quae possent inueniri: primus inuenit. Artes quoque suis inuentoribus immortalitatem peripisse dicunt: ut Aesculapio medicina: Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos: qui fulgonicam: sutrinamque docuerunt. Cur autem sigillatim reperi honor non habet? An quia isti diuites uasa famam contemunt: Sunt & aliae artes: quarum retores humanae uirae plurimum profuerunt. Cur non etiam illis attributa sunt templa: sed nimirum. Minerua est quae omnes reperit. Ideoque illi opifices supplicat. Ergo ab his sordibus Minerua ascendit in caelum. Est uero causa cur quisque delinquant eum: qui terram cum animantibus: caelum cum astris & luminibus exorsus est: ut eam ueneret: quae telam docuit ordiri: Quis ille qui uulnera in corpibus sanare docuit: Num potest esse prestantior: quam qui corpora ipsa formauit: sentiedi ac uideendi rationem dedit: Herbas denique ipsas & caetera: quibus medendi ars constat: excogitauit ac protulit.

Quare
hoies sunt
dii appel
lati

Aescula
pius me
dicina in
uentor
Vulcanus
fabri
Artis
reptor

Quod deos uanos & deum uerum nemo simul potest colere. Capi. xix.

Tenim dicit aliquis & huic somno qui fecit omnia: & illis qui partim profuerunt: suam uenerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam: ut qui hos colit: etiam deum coluerit: neque fieri potest: quoniam si honor idem tribuitur aliis: ipse omnino non colit cuius religio est illum esse unum ac solum deum credere. Clamat summus poeta eos omnes qui inuentas (uita excoluere) per artes: apud inferos esse ipsumque illum medicinae repertorem talis & artis ad stygias nudas fulmine esse detrusum: ut intelligamus quantum ualeat pater omnipotens qui & deos fulminibus extinguit sed homines ingeniose hanc secum habebant fortasse rationem quia deus fulminari non potest: apparet non esse factum: immo uero quia factum est apparet homi

nē fuisse nō deū. Mendatiū .n. poetarū nō ifacto ē: sed i noie. Metuebant.n. malum si cōtra publicā p̄suasione faterent qd̄ erat uerū. Qd̄ si hoc cōstat iter ipsos ex hoibus deos factos: cur ergo nō credūt poetis: si qñ illorū fugas & uulnera: & mortes: & bella & adulteria describūt. Quibus ex rebus intelligi dat̄: non potuisse ullo pacto fieri deos q̄a ne hoies qd̄e hī p̄bi fuerūt: eaq; iuita sua gesserūt: q̄ mortē pariūt sēpiternā.

De propria Romanorum religione.

Capi. xx.

Enio nunc ad proprias Romanorum religiones: quoniā de cōmunibus diuini: Romuli nutrix Lupa honoribus ē affecta diuinis. Et ferrem si nō animal id ipsum fuisse: cuius figurā gerit: cuius auctor ē Lūius tarētine esse simulacrum & quidē non corporis: sed mentis ac mōrum. Fuit enim Faustuli uxor: & propter uulcani nominis uilitatem Lupa inter pastores. i. meretrix nūcupata est: unde ē lupanar dicit̄ exemplū scilicet Atheniēsiū i ea figurandi: romani secuti sūt: apud quos meretrix quædam nomine Læna cū tyrannū occidisset: quia nefas erat simulacrū cōstitui meretricis in tēplo: animalis effigiem posuerunt: cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monumentum ex nomine: sic isti ex p̄fessione fecerunt. Huius nominis etiā dies festus dicitur: & tarentinalia constituta. Nec hanc solam Romani meretricem colunt: sed Faulam quoq; quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit: iam quanta ista immortalitas putanda sit: quam etiam meretrices assequantur. Flora cū magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset: populū Romanum scripsit hæredem: certam pecuniam reliquit: cuius ex annuo scenore sunt natalis dies celebrare: editione ludorū quos appellant Floralia: Quod quia senatui flagiciosum uidebatur: ab ipso nomine argumentum sumi placuit: ut pudēdæ rei quædā dignitas adderet. Deā finxerunt esse quæ floribus præsit: eāq; oportere placari: ut fruges cū arboribus aut uiribus bene prospereq; florescerēt: Eum colorē secutus i fastis poeta nō ignorabilē nympham narrauit: q̄ sit Cloris uocitata: eāq; zephyro nuptā quasi dotis loco id accepisse muneris a marito: ut hēret omniū florū potestatem. Honeste quidem ista dicuntur sed in honeste turpiterq; creduntur. Non debēt (cum ueritas quærit̄) huiusmodi nos uelamēta decipere. Celebrant̄ ergo illi ludi cū omni lasciuia: conuenientes memoriæ meretricis. Nā præter uerborū licentiā: quibus obscenitas omnis effunditur: exuuntur etiā uestibus populo flagitante meretrices: quæ tunc minorū fungunt̄ officio: & i cōspectu populi usq; ad facietatem ipudicorū luminū cum impudendis moribus detinent̄. Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum. Tatius consecrauit & quia cuius esset effigies ignorabat: ex loco illi nomē iposuit. Paoorem: Pallorēq; Tullus Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicā: nisi dignum fuisse qui semp deos suos (sicut optari solet) præsentēs hēret: Ab hoc illud. M. Marcelli de cōsecratiōe honoris atq; uirtutis honestate nominum differt: re congruit. Eadem uanitate mentem quoq; inter deos collocauit senatus: quā profecto si habuisset: eiusmodi sacra nunq̄ suscipisset: Magnum Cicerō audax cōcilium suscipisse Græciam dicit: q; cupidinum & amorū simulacra in gymnasiis consecrasset: adulatus est uidelicet Attico: & irisit hominē familiarem. Non est enim illud magnum: aut omnino concilium dicendum fuit. Sed ipudicorū hominū perdita & deplorata nequitia: qui liberos suos quos erudire ad honesta deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus flagitiorum deos & in illis potissimum locis: ubi nuda corpora corruptorū liminibus patent & in illa coli ætate uoluerūt: quæ simplex & in puida prius irrite: & in laqueos potest cadere: q̄ cauere. Quid mirum si ab hac gente uniuersa flagitia manarūt: apud quā ipsa uiria religiosa

Lupa nutrix romuli Lūius

Flora

Cloris

DIVINARVM INSTITVTIONVM

sunt: eaque nō mō nō uitant uerū ēt colunt. Et iō huic sniæ tanq̄ græcos prudētia uiceret: adiecit: Virtutes, n. oportere nō uitia cōsecrari. Quod si recipis o, M. tulli: non uides forte irrūpāt uitia cū uirtutibus: q̄a mala bonis adhærent: & i animis hoium potentiora sunt: q̄ si uetas cōsecrari: respondebit tibi illa eadē Græcia se alios deos colere: ut p̄sint: alios ne noceant. Hæc. n. semp̄ accusatio est eorū: q̄ mala sua pro diis hēnt ut Romani Rubriginē ac Febrē. Sic ergo uitia cōsecrāda nō sunt: i quotibi assentior ne uirtutes q̄dē Nō. n. p se sapiunt aut sentiūt: neq̄ itra parietes aut ædículas luto factas: sed intra pectus collocandæ sunt: & iterius cōprehendēdæ ne sint fabulæ: si extra hominē fuerint collocatæ. Itaq̄ præclarā illā legē tuā derideo: quā ponis his uerbis: Ast illa pp̄ quæ dat hominī ascensus in cælū: mētē: uirtutē: pietatē: fidē: earumq̄ laudū delubra sunt. Atq̄ hæc separi ab hoīe nō possunt. Si. n. colenda sūt: i hoīe ipso sint necesse ē. Si aut̄ sunt extra hoīem: qd̄ opus ē ea colere: q̄bus caremus. Virtus colenda ē: nō imago uirtutis & colenda ē nō sacrificio aliquo: aut thure aut p̄catione solēni: sed uolūtates sola atq̄ p̄posito. Nā qd̄ ē aliud colere uirtutē: nisi eā cōprehendere aīo & tenere: Qd̄ unusq̄sq̄ simul accepit uelle cōsequē. Hic sol⁹ uirtutis ē cult⁹ nā religio & ueneratio nulla alia nisi unius deī tenenda est. Quid igit̄ opus ē o uir sapiētissime sup̄uacuis extructionibus loca occupare: quæ possint humanis usibus cedere quid sacerdotes cōstituere uana & insensibilia culturos: quid imolare uictimas: Quid tātos sumptus uel fingendis uel colendis imaginibus impendere: Firmius & icorruptius templū ē pectus humanū: hoc potius ornet̄ hoc ueris illis numinibus impleatur: Has ergo falsas cōsecrationes sequit̄: qd̄ necesse ē. Qui. n. uirtutis sic colunt. i. qui umbras atq̄ imagines uirtutum cōsecrāt ea ipsa q̄ uera sunt tenere nō possunt. Itaq̄ nulla i quoq̄ uirtus: est uitiis utiq̄ dominātib⁹ nulla fides uno oīa p se quoq̄ rapiēte nulla pietas nec cōsanguineis nec parētibus parcēte auaritia & cupiditate i uenēnū & ferrū ruente nulla pax: nulla cōcordia publice bellis sæuentibus: priuatis inimicitias usq̄ ad sanguinē furentibus. Nulla pudicitia libidinibus effrenatis oēm sensū & oēs corpis ptes cōraminantibus: nec tamē desinūt ea colere quæ fugiūt & oderūt Colūt. n. thure ac sūmis digitis: quæ sensibus intimis horrere debuerūt: qui error oīs ex illius p̄cipalis ac sūmi bōi ignoratiōe descēdit. Vrbe a Gallis occupata obsessi i capitolio romani: cū ex mulierū capillis tormenta fecissēt: adē Veneri caluæ fecerūt. Nō igit̄ itelligunt q̄ uanæ sint religiones: uel ex eo ipso q̄ eas his ineptiis cauillant̄. A Lacedæmoniis fortasse didicerāt deos sibi ex euetis fingere. Qui cū Messenios obsiderēt: & illi furti decaptis obsessoribus egressi ad diripiēdā Lacedæmonē cucurrissent: a spartanis mulierib⁹ fugati sūt. Cognitis at̄ hostiū ifidiis lacedæmonii sequebāt̄ His armatæ mulieres obuiā longius exiuerūt q̄ cū uiros suos cernerent parare se ad pugnā: q̄ putarent Messenios eē: corpa sua nudauerūt. At illi uxoribus cognitis: & aspectu i libidinē cōcitatis: sicut erāt armati p̄mixti sūt utiq̄ p̄miscue. Nec. n. uacabat discernere: sic iuuenes ab iisdē antea missi cū uirginibus: ex q̄bus sunt p̄thenii nati. Propter huius facti memoria adē Veneri armatæ simulacrū posuerūt: qd̄ tamen ex causa turpi: tamē honestus uidet̄ armatā Venerē cōsecrassē: q̄ caluā. Eodē tpe Ioui quoq̄ Pistoriara apposita ē: q̄ eos i quiete monuisset: ut ex oī furtimēto qd̄ haberent: panē facerēt: & i hostiū castra iactarēt: neq̄ facto soluta esset obsidio: disperātibus Gallis inopia subigi posse Romanos: quæ ista religionū derisio ē: si eorū defensor essem: qd̄ tam grauius queri possem: q̄ deorū nomē in tātum uenisse cōtentum: ut turpissimis uoibus ludibrio hēat̄. Quis nō rideat Forracē deā: uel potius doctos uiros celebrā

LIBER PRIMVS

dis fornacalibus opati: q̄s cū audias deā Mutā: tenere risum queat: Hanc esse dicū
 ex qua sint nati lates: & ipsam Larā nomināt uel Larundā. Quid prāstare colēti pōt
 quæ loq̄ nō potest: Colit̄ & Cæca quæ Herculi fecit iudiciū de furto bouū: diuinitatē
 cōsecuta: q̄a p̄didit fratē. Et Cumina quæ infantes iconis tuet: ac falcinū sūmouet: &
 Stercutius q̄ stercoreādi rōnem primus iduxit. Et Putinus: cuius sinu putēdo nubē
 tes prāsident: ut illarū pudicitiam prior deus delibasse uideat. Et milla alia portēta:
 ut iam uaniores q̄ hæc colēda suscipere: q̄ ægyptios eē dicamus: q̄ mōstruosa & ridi-
 cula quædā simulacra uenerāt & colunt: hæc tamē hēnt aliquā imaginē. Quid q̄ la-
 pidē colūt informē atq̄ rudē: cui nomē erat Terminus: Hic ē quē p̄ Ioue saturnus di-
 citur deuorasse: nec imerito illi honos tribuit. Nam cum Tarquinius capitolū facere
 uellet: eoq̄ i loco multorū deorū facella eēnt: cōsuluit eos p̄ auguria utrū Ioui cedere
 uellent: & cedentibus cæteris: solus Terminus māsit. Vnde illū poeta capitolī imobi-
 le saxū uocat. Iam ex hoc ipso q̄ magnus iuppiter iuenitur: cui nō cessit lapis: ea fortal-
 se fiducia q̄ illū de paternis faucibus liberauerat Facto itaq̄ capitolio: supra ipsum
 Terminū foramen ē in tecto relicū: ut q̄a nō cesserat: libero cælo fruere: quo ne ip-
 si quidem fruebāt: q̄ lapidē frui putauerūt. Et huic ergo publice supplicatur quasi cu-
 stodi finitū deo: qui nō tantū lapis sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicam:
 qui colunt talia: nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

De sacrificiis & mysteriis eorum.

Cap. xxi.

Idem de diis ipsis q̄ colunt. Nunc de sacris ac mysteriis eorū pauca dicen-
 da sūt. Apud cydrios humanā hostiā Ioui Teuerus imolauit. Idq̄ sacrifici-
 um posteris tradidit qd̄ ē nup̄ Hadriano iperante sublatū. Erat lex apud tha-
 uros i humanā & ferā gentē uti Dianæ hospites imolarēt & id sacrificiū multis tpi-
 bus celebratū est. Galli Esū atq̄ Theutātē humano cruore placabāt. Ne latini qd̄
 huius imanitatis expertes fuerunt. Siquidem latinis Iuppiter & nūc sanguine colitur
 humano. Quid ab his boni precat̄ (q̄ sic sacrificāt: Aut qd̄ tales dii hoibus p̄stare pos-
 sunt quorū p̄ccnis p̄piciāt: Sed de barbaris nō ē adeo mirandū quorū religio cū mo-
 ribus cōgruit. Nostri uero q̄ semp̄ māluetudinīs & humanitatis gloriā sibi uēdicarūt
 nōne sacrilegis his sacris imaniores repperiūt? Hi. n. potius scelerati sunt habēdi qui
 cū sint liberalium disciplinarū studiis expoliti ab humanitate desistūt q̄ q̄ rudes & im-
 periti ad mala facinora bonorū ignoratione labunt. Apparet tamē antiquū eē hūc im-
 molandorū hoium ritū. Siquidē saturnus i Latio eodē genere sacrificiū cultis ē non qd̄
 ut hō ad harā imolare: sed uti i Tyberi de pōte Miluio mitteret. Qd̄ respōso quo
 dā factitatū Varro auctor ē. Cuius respōsi ultius uersus est talis και κεφαλασ κρον
 ιαη και τοπατρι πεμπετερωτα. i. Et capita saturno & patri mittite hoiem. Qd̄
 q̄a ut̄ abiguū & sax̄ illi & hō iaci solet. uerū id gen̄ sacrificiū ab Herc. cū ex Hispania
 rediret d̄r eē subla sū ritu tñ p̄manēte ut p̄ ueris hoib̄ iagies iacerēt ex scyrpo ut Oui.
 Donec in hæc uenit Tiryntius arua quot annis

(i fastis docet

Tristia leucadio sacra putata modo.

Illum stramineos in aquam misisse quirites

Herculis exemplo corpora falsa iace. Hæc sacra uestales uirgines faciūt ut ait idē.

Tum quoq̄ prisorum uirgo simulacra uirorum

Mittere roboreo scyrpea ponte solet. Nā de infantibus q̄ eidem saturno imolabant

pter odium iunonis: quid dicā: Nō inuenio tam barbaros tam immanes fuisse hoies
 ut p̄ricidiū suo. i. terrū atq̄ execrabile humano genere facinus sacrificiū uocarent:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

cum teneras atq; inocentes: aias q̄ maxie est atas parentibus dultior: sine ullo respectu pietatis exstinguere: immanitateq; oium bestiarū: quæ tamē fetus suos amāt: feritate luparēt. O demetriā insanabilē: qd̄ illis isti dii amplius facere possent: si essent iratissimi: q̄ faciūt ppitii: Cū suos cultores paricidiis inq̄nāt: orbitatibus mactāt hūanis sēlibus spoliāt. Quid pōt eē his oibus sancti: Aut qd̄ i p̄fanis locis faciēt: qui iter aras deorum summa scelera cōmittūt: Postennius Festus in libris historiarum p̄ satyram refert carthaginēses saturno humanas hostias solitos imolare: & cum uicti essent ab Agathocle rege siculorum iratū sibi deū putauisse. Itaq; ut diligentius p̄iaculū soluerent: ducentos nobiliū filios imolasse.

Tantum religio potuit suadere malorum:

Quæ pepit scelerosa sepe adq; ipia facta. Cur ergo clementissimi hoies illi sacrificio cōsulebant: cū tātā ptem ciuitatis occiderēt: quātā fortasse Agathocles qd̄ uictor occiderat. Ab isto genere sacrorū nō minoris isaniæ iudicāda sunt publica illa sacra: quorū altera sunt matris deū: i qbus hoies suis ipsi uirilibus litant. Amputato. n. sexu nec uiros se: nec fœcias faciūt. Alia uirtutis quā eādē Bellonā uocāt: in qbus sacerdotes nō alieno sed suo cruore sacrificāt. Sectis nāq; humeris & utraq; manu distinctos gladios exercētēs currūt: efferūt isantūt: Optime iḡr Qui. i. Phanatico: istud iḡt si deus cogit: iratus est: et ne hæc sacra sunt. Nōne satius ē pecudū more uiuere q̄ duos tā ipios: tā p̄fanos: tā sanguinarios colere: sed nude isti errores: & hæc tāta flagitia manauerit: suo loco differētus: interī uideāus cætera: q̄ carēt scelere: ne studio insectādi uideantur eligere peiora. Iydis ægyptiæ sacra sunt: quatenus filium paruulū uel perdidit uel inuenit. Nā p̄rio sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundūt: lamētantur: sicut ipsa cum pdidit: fecerat. Deinde puer p̄ducitur quasi inuentus: & in læticiam lætus ille mutatur: ideo Lucanus:

Quintilianus

Nunquam satis quæsitus Osiris.

Semper enim perdunt: semper & inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei: quæ uera gesta est: quæ profecto (si quid sapimus) declarat mortalem mulierē fuisse: ac pene orbā: nisi unicū repperisset: quod illum ipsum poetā minime fugit: apud quem Pompeius adolescens morte patris audita hæc loquitur.

Euoluam busto iam numen gentibus isin:

Osiris
Serapin
Romul⁹
Quirin⁹

Et tectū ligno spargā puulgu osirin. Hic ē Osiris: quē Serapī & Serapidē uulgu appellat. Solēt. n. mortuis cōsecratis noia imitari: credo nequis putet eos hoies fuisse. Nā & romulus post mortē Quirinus dictus ē: & Læda Nemesis: & Circe Mariæ: & Inoo. postquam se p̄cepitauit Leucothea: materq; Matuta. Et melicertes filius eius Palæmō: atq; Portunus: Sacra uero cereris eleusinæ nō sunt his dissimilia: Nā sicut ibi Osiris puer plāctu matris inq̄riē: ita hic ad icæstū patriū matrimoniu rapta Proserpina: quā q̄a facib⁹ ex Aetnæ uertice accēsis q̄sisset i Sicilia ceres d̄r: iccirco sacra ei⁹ ardētū tædarū iactatiōe celebrāt. Apud Lāpsacū Priapo lætabilis uictia ē a felus. Cuius sacrificiū rō i fastis hæc reddit: Cū dii oēs ad festū matris magnæ cōuenisēt: epulisq; satiati noctē lusib⁹ ducerēt: quēuisse hūi Vestā: somnūq; capisse: ibi Priapū somno ei⁹ ac puditiæ isidiatū: sed illā itē pestiuo clamore a fellis: quo Silenus uehebāt excitatam: libidine uero isidiatoris esse decæptam. Hac de cā Lampfacenos a felū Priapo q̄si iultionē mactare consueuisse. Apud Romanos uero eūdē uestalibus sacris i honorē puditiæ cōseruata panibus coronari. Quid turpius? Quid flagitiosius: q̄ si Vesta beneficio asini uirgo ē: Aut poeta fabula finxit. Nū ergo illud ē uerius

quod referunt: hi; q phænomena cōseripserunt: eū de duabus cancri stelīs loquuntur: quas greci οἰουσ uocant: afe los fuisse: qui liberum patrem trāsuexerint: cum amnē transire non posset: quorū alteri hoc prēmium dederit: ut humana uoce loqueretur. Itaq; inter eum Priapūq; ortum eē eētamen de membri obscœ ni magnitudine: Priapum uictū & iratū interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptū est sed poetis licet quicquid uelint. Non excito tam de forme mysterium: nec priapnm de nudo: nequid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sane poetæ: sed nec necesse ē alicuis maioris turpitudinis tegēdæ gratia ficta sior. Quæ sint ergo quæramus. At ea pfecto manifesta est: Nā sicut Lunæ taurus mactatur: quia similiter habet cornua: & Placat e quo perlis: radis Hyperiora cintum:

Ne datur celeri uictima tarda deo. Ita in hoc quia magnitudo membri uirilīs enormis est: non potuit ei monstro aptior uictima reppiri. q̄ quæ ipsum cui mactatur pos Lyndum ser imitari. Apud Lyndū: quod est oppidū Rhodi. Herculis sacra sunt: quorū a cæte oppidum ris longe diuersis est ritus. Siqdem non Emphemia (ut græci appellant) sed maledictis & exactatione celebrantur. Ea; pro uiolatis habent: si quando inter solēnes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonū uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur: si tamē uel la esse in rebus uanissimis potest. Hercules cū eo delatus esset: famemq; pateretur: aratorē quandā aspexit operantem: ab eo; petere cœpit. ut sibi unum bouem uederet. Enim uero ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colendę terræ. duobus illis iuuenis niteretur. Hercules solita uiolentia usus q̄ unū accidere nō potuit utrūq; substulit. At ille ifœlix cū boues suos mactari uideret: iniuriā suā maledictis ultus est: quod homini eleganti & urbano gratissimo fuit. Nā dū comitibus suis epulas apparet: dumq; alienos boues deuoratrillum sibi amarissime cōiitiantem. cū risu & cachinnis audiebat. Sed postq̄ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ciuibus ei ara posita est. quā de facto βοῦξ ηγρον id est bouis iugum nominauit. ad quā duo iuncti boues immolarentur. sicut illi quos abstulerat aratori eū q; ipsum sibi cōstituit sacerdotem. ac præcepit ut iisdem maledictis semper celebrādis sacrificiis uteretur. q; negaret se unq; epulatum esse iocundius. Hæc iam non sacra sunt. sed sacrilegia in quibus id factum dicitur. quod in aliis si fiat seuerissime uindicatur. Ipsius autem cretici Iouis sacra quid al. ud. q̄ quomodo sit aut subtractus patri aut nutritus ostenditur: Capella enim Amaltheæ nymphæ: quæ uberibus suis aluit infantem. de qua Germanicus Cæsar in arato carmine sic ait: Illaq; puratur Nutrix esse Iouis. si uere iuppiter infans.

Vbera creteę multo sic fidissima capræ.

Sidere quæ claro gratum testatur alumnū. Huius capellæ corio usum esse pro scuto Iouem contra Titanas dimicantē Musæus auctor ē. unde a poetis Aegiochus nominatur. Ita quicquid est gestum in abcondendo puero. id ipsum p̄ imaginē geritur in sacris: sed & matris eius ministerium idem continet. qd̄ Ouidius exponit in fastis.

Ardua iā dudū resonant tinnitibus Idæ.

Tutus ut infanti uagiae ore puer.

Pars clypeos sudibus. galeas pars tundit inanēs.

Hoc curetes habent. hoc corybantes opus.

Res latuit. prisci; manent imitantia facti

Aera deę. comies raucaq; terga mouent.

Cymbala pro galeis. pro scutis tympana pulsanē.

Museus
Iuppiter
Aeglocus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Tibia dat phrygios ut dedit ante modus. Hanc totā opinionem quasi a poetis fictam Salustius respuit: uoluitq; ingeniose interpretari. Cur altores Iouis dicantur curetes fuisse: & sic aires: quia principes itelligēdi diuini fuerūt: uetustate ut exera i maius cōponentē altores iouis celebrauisse. Quātū errauerit hō eruditus: iā res ipsa declarat. Si. n. princeps est Iuppiter. & deorū & religionū: si ante illū dii nulli colebant uulgo qā nōdū nati fuerāt: qui colūtur: apparet Curetes ex diuerso principes fuisse diuini nō itelligēdi: p quos error oīs iductus ē: & dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & caerimoniis itelligere debuerūt hoibus se mortuis supplicare: Nō igit exigo: ut alijs poetarū fictiōibus credet q hoc mētiri putat: pōtifici cū ipsorū scripta cōsideret: & qeqd ē litterarū ad sacra p̄tinentiū reuoluat: plura fortasse q nos afferim⁹ inueniet: in qb⁹ itelligat iania. i: septa: demētia eē oīa: quæ p sanctis habent. Si qs autē p̄cepta sapiētia deposuerit errorē: p̄fecto ridebit ineptias hominū pene demētū: illos dico q uel inhonesto saltatu tripudiant: uel q nudi: uncti: coronati: p̄sonati: aut lu-
Salusti⁹ to obliti currunt: Quid de scutis iā uetustate putridis dicā: quæ cū portāt deos ipsos
Furius se gestare humeris suis arbitrātur Nā Furius Bibaculus inter p̄cipua pietatis exēpla
Bibacu- numerat. Qui cū p̄tor eēt: tamē licitorib⁹ p̄eūtib⁹ ancille portauit: cū haberet ma
lus gistratus officio uacationē. Non ergo ille Furius: sed plane furiosus fuit: q̄ p̄tura hoc ministerio se putauit ornare. Merito igit tū hæc a uiris nō imperitis ac rudibus fiant:
 Lucretius exclamat:

Ostultas hominum mentes: opectora cæca:

Qualibus in tenebris uitæ: quantisq; periculis.

Degitur hoc æui quodcunq; est. Quis hæc ludibria n̄ derideat: qui habeat aliquid

sanitatis: Cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere: quæ si quis faciat:

ilufunimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

Quis auctor prædictarum uanitatū in italia apud Romanos fuerit: & quis apud

alias gentes. Cap. xxii.

Sabinus
 rex
 Aegeria
 dea

Arum uanitatū apud Romanos auctor & cōstitutor Sabinus ille rex: qui maxime animos hominū rudes atq; iperitos nouis sup̄stitionibus iplicauit: qd (ut faceret aliq̄ cū auctoritate) simulauit cū dea Aegeria nocturnos se

habere cōgressus. Erat qdā spelūca peropaca in nemore Aricino: unde riuus perēni fō

te manabat. Huc remotis arbitris se inferre cōsueuerat: ut mētiri posset monitu deæ

cōiugis ea sacra populo se tradere: quæ acceptissima diis eēt: uidelicet astutiā Mino

is uoluit imitari: qui se in ant̄rū Iouis recōdebat: & ibi diu moratus: leges tanq̄ sibi a iō

ue traditas afferebat: ut homines ad parendū nō mō imperio: sed etiā religiōe cōstrin

geret. Nec difficile sane fuit psuadere pastorib⁹. Itēq; pōtifices: flamines: salios: augu

res creauit. deos p̄ familias descripsit sic noui populi feroces aīos mitigauit: & ad stu

dia pacis a rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret seipsum tamen non sefellit.

Nam post annos plurimos Cornelio & Bebīo cōsulibus in agro scribæ Petilii sub ia

niculo arcæ duæ ladidæ sunt reperte a fossorib⁹: quarū in altera corpus Numæ fuit

in altera septē latini libri de iure pōtificio. Itē græci totidē de disciplina sapiæ scripti:

quibus religiōes non eas mō: quas ipse instituerat: sed oēs præterea dissoluit. Quare

ad senatū delata: decretū ē: ut hi libri abolerētur. Ita eos. Q. Petilius p̄tor urban⁹ in

cōcione populi cōcremauit. Insipiēter id quidē: quid enī pfuit libros eē cōbustos: cū

hoc ipsū q sunt iō cōbusti: quia religiōibus derogabāt: mēoria sit traditū. Nemo er-

go tūc in senatu nō stultissimus. Potuerūt enī & libri aboleri. & res tamē in memoriā

Q. Peti
 lius

LIBER PRIMVS

non exire. Ita dum uolunt & posteris approbare quanta pietate defenderint religiones: auctoritatē religionū ipsarū testando minuerunt. Sed et Pōpilius apud Romanos institutor in eptarum religionum fuit. sic ante Pompiliū in Faunus in Latīo: qui & Saturno aut nefaria sacra constituit; & Picum patrem inter deos honorauit; & sororem suam sentam Faunam: eamq; coniugem consecrauit: quam. C. Bassus Fatuam nominatā tradit: q; mulieribus fata canere consueuisset; ut Faunus uis. Eandem Varro scribit rāta pudicitiae fuisse: ut nemo eā (quoad uixerit) prāter uirum suum mas uiderit: nec nomē eius audierit. Iccirco illi mulieres in operto sacrificant; & bonam deam nominant. Et. C. sex. Clodius in eo libro: quem grāce scripsit: refert Fauni hanc uxorem fuisse: quā quia contra morem decusq; regium clam uini ollam ebiberat: & ebria facta erat: uirgīs myrtēis a uiro usq; ad mortem casam. Postea uero cum eum facti sui pēniteret; & desiderium eius forte non posset. diuinum illi honorem detulisse: iccirco in sacris eius obuolutā uini amphorem poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; non parum erroris: quē tū prudentes quinq; perspicunt. Nam Lucilius eorum stultitiam: qui simulacra deos putant esse: deridet his uerbis:

Tetricolas Lamias Fauni quas Pompiliūq; Instituire Numa: tremis hos: hic oīa pōit. Ut pueri infantes credūt signa oīa ab aena Viuere: & esse hoies; sic isti omnia ficta Vera putant: credunt signis cor inesse ab aenis.

Pergula pictorum. Et cetera. Poeta quidem stultos homines infantibus comparauit: at ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse: hi deos. Illos aetas facit putare quod non est; hos stultitia. Illi utiq; breui desinunt falli: horū uanitas & durat: & semper crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in Grāciam priusq; celebrauit in monte Boetiae Thebis: ubi liber natus est proximo: qui cum frequenter Citharā cantu personaret: Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur: in quibus ipse postea dilaceratus & captus est: & fuit per eandem fere tempora: quibus Faunus. Sed quis aetate processerit: dubitari potest siquidē per eodem annos Latinus Priamusq; regnauerunt. Item patres eorum Picus & Laomedon: quo regnante: Orpheus cum Argonautis ad iliensium littus accessit. Procedamus igitur ulterius: & quāramus quis oīo colendorum deorum primus auctor extitit. Didymus in libris εζηνησ εωσ π. ηλ αρικησ. idest expositiois pindaricā ait Melissea cretensium regem primum diis sacrificasse: ac ritus nouos sacrorumq; pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias: Amaltheam & Melissam: quā Iouem puerum caprio lacte ac melle nutrierunt. Vnde poetica illa fabula originem sumpsit: aduolasse apes: atq; os pueri melle cōpleisse. Melissam uero a patre primam sacerdotem matri magnā constitutam: Vnde adhuc eiusdem matris antistites Melissae nuncupantur. Historia uero sacra testat ipsum Iouem postq; rerum potitus est: in tantam insolentā uenisse: ut ipse sibi phana multis in locis constitueret: Nā cū terras circuiret: in quācunq; regionem ueniret: reges: principesue populorū hospitiū sibi & amicitia copulabat: & cuncta quoq; digrederetur: iubebat sibi phanū creati hospitis sui nomine: quasi ita posset amicitiae & foederis memoria conseruari. Sic cōstituta sunt templa ioui Athabyrio: ioui Labriadio. Athabiryus enim & Labryandus hospites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Item ioui Laprio: ioui Molioni: ioui Cassio: & quā sunt in eundem modū: quod ille a tutissimē excogitauit: ut & sibi honorem diuinum: ut & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniunctum. Gaudebant ergo illi & huic imperio eius libenter obsequabantur: & nois sui gratia ritus annuos: & festa celebrabant. Simile quid

Pōpilius
Faunus
C. bassus
Varro
Fauna
quā bōa
dea dicit
C. sextus
Clodius
Lucillius

Orpheus
Citheron
latin⁹ rex
Priamus
rex
Didymus
auctor
Melissea
rex
Melissea
aq millif
se dnr
Iuppiter
Athabyri
us
& labryā
dus lapti
us
Molion
& cassius
dictus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Aenea

dāi Sicilia fecit Aeneas: cū cōditā urbi Acestā hospitis nomē iposuit: ut eā postmo: ū
latus ac libēs Acestes diligeret, augetet, ornaret. Hoc mō religiōem cultus sui p orbē
terrā iuppiter seminauit: & exēplū cæteris ad imitandum dedit. Sicut igitur: a Melisso
(sicut Dydimus tradit) colendorū deorum ritus effluxit. siue ab ipso quoq; ioue: ut Eu
hemerus tradit. De tpe ramen constat: qñ dī colī cœperint. Melisseus quidem nō mul
tum antecessit ætate: quippe qui educāuerit iouem pronepotem. Et iccirco fieri potest
uel ut ante: uel adhuc puero ioue deos colere instituerit: id ē alumnī sui matrem & auā
Tellurē: quæ fuit Vrani cōiūx: patrē Saturnū. Et ipse hoc exēplo atq; instituto iouē ad
tantā superbīā prouexerit: ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

Euheme
r^o auctor

Quo tpe cœperint uanæ superstitiones: qbus sub auctoribus.

Ca. xxiii.

Theophi
l^o auctor

Vne qm uanarum superstitionum originem depræhendimus: superest ut eti
am tpa colligamus, per quæ quinq; fuerint illi: quorū memoria colitur. Theo
philus in libro de temporib; ait Autolicum scripto ait in historia sua Tallum

Bel^o

dicere: q; Belus quem Babylonī & Assyrii colunt antiquior Troiano bello fuisse inueni

Agamen
non

tur. CCC. xxii. annis. Belū autem Saturno æqualē fuisse: & utrūq; uno tempore adole

Achilles

uisse. Quod adeo uerū est: ut ratione ipsa collegi possit. Nā & Agamēnon (q gessit bel

Aiax

lū troicū) Iouis abnepos fuit: & Achilles: Aiaxq; pnepotes: & Vlyxes eodem gradu p

Vlyxes

ximus: Priamus qdem lōga serie. Sed auctores quidā tardaūt & Iasiū Coriti filios fu

Dardan^o

isse: non Iouis. Nec. n. si ita fuisset: ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum

Iasi^o

hære potuisse. Itaq; parentib; illorū quos supra nominaui si cōgruēter annos diuidas:

numerus consentiet. Ab excidio autem troianæ urbis coliguntur anni mille quadringē

ti septuaginta. Ex hac temporum rōe manifestū est ante annos nō āplius q̄ mille octigē

ros natum esse Saturnum: qui & sator oīum deorum fuit. Non ergo isti gloriētur sacro

rum uetustate: quorū & origo: & ratio: & tpa deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua:

quæ ad arguendas religiones falsas plurimū ualeant. Sed iam finem facere libro decre

uimus: ne modū excedat. Ea. n. pleni^o sunt exequenda: q̄ ut oību^o refanatis quæ ueritati ui

deatur obstare hoīes qui honorū ignorātia: uagant^o incerti ad religiōem uerā possimus

ibuerē. Prim^o autē sapientiæ grad^o est falsa itelligere. Secund^o uera cognoscere: Ergo

apud quem hæc prima institutio nostra p̄fecerit: qua falsa deteximus: excitabit^o ad ue

ri cognitionem: quia nulla est hoī iucundior uoluptas: & erit iam sapia cælestis discipli

næ dign^o: qui ad cognoscenda cætera libens ac parat^o accesserit.

Lactantiū Firmiani institutionum diuinarum aduersus gentiles: liber secund^o.

Quod rationis obliuio & ignorantia sui facit hoīes ingratos ueri dei: qui colitur in aduer

sis: & prosperis contemnitur.

Vanq̄ primo libro religiōes deorū falsas esse mōstrauerim: q; hi quorū

uarios dissimilesq; cult^o p̄ uniuersam terrā consensus hoīum stulta per

suasiōe suscepit: mortalesq; fuerit: functiq; uita diuinæ necessitati mor

te cōcesserint tamen nequa dubitatio relinquat^o hic secund^o liber fon

tem ipsū patefaciet errorū causasq; oēs explicabit qb^o decepti hoīes &

prim^o deos esse crediderunt & postmodum inueterata persuasiōe in

susceptis prauissime religionib; perseverauerint. Gestio. n. cōiūctis ianib; & hoīum

impia uanitate detecta singularis dei asserere maiestātē suspiciens utili^o & mai^o effici

um scilicet reuocandi hoīes a prauis itinerib; & in gratiā secū ipsos reducēdi ne sec utq

dam philosophi faciūt: tātōpe despiciāt neue se infirmos & supuacuos & nihil & fru

stra oīonatos putēt quæ opiniō p̄terosq; ad uitiā cōpellit. Nā dum existimant nulli deo

nose e curæ: aut post mortē nihil eē futuros: totos se libidinibus addicūt: & dū licere si
 bi putant: hauriendis uoluptatibus scienter incūbunt: p̄ quas imprudentes in laqueos
 mortis incurrant: Ignorant. n. quæ sit hoīs ratio: quam si terere uellent: in primis deum
 suū agnoscerent: uirtutem: iustitiāq; sequerent: terrenis figmentis aīas suas non sub
 sternerent: mortiferas libidinū uoluptates nō appeterent. Deniq; se ipsos magni æstima
 rent. atq; intelligerent plus esse in hoīe q̄ uidetur: cuius uim: cōditionemq; nō aliter pos
 set: retineri: nisi cultū ueri parentis sui deposita prauitate susceperint. æq; dem sicut oportet
 de summa rerum sapenume ro cogitans: admirari soleo maiestatem dei singularis:
 quæ continet regit oīa: in tantā uenisse obligationē. ut quæ sola coli debeat: sola potissi
 mum negligatur. Homies aut ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos: ut uero ac uno
 deo mortuos anteferant: terrenos at̄ i terraq; sepultos ei qui fundator ipsius terræ fuit:
 & tamen huic impietati hoīum posset uenia concedi: si oīo ab ignorantia diuini noīs ue
 niret hic error. Cum uero ipsos deorum cultores sape uideamus deū summū & confite
 ri & prædica: quā sibi ueniā sperare possint impietatis suæ: qui non agnoscunt cultum
 eius: quem prorsus ignorari ab hoīe fas nō est. Nā & cū iurant: & cū optant: & cū gr̄as
 agunt: nam Iouē aut deos multos: sed deum noīant: adeo ipsa ueritas (cogente natura)
 etiam ab inuitis peccatoribus erūpit. Quod qdē non faciūt in prospis rebus. Nam tū
 maxime deus ex memoria hoīum elabatur: cum beneficiis eius fruētes honorem dare
 diuinæ indulgentiæ debent. At uero si qua necessitas grauis præsterit: tunc deum recor
 dantur. Si belli terror infremuerit: si morborum pestifera uis incubuerit: si alimenta fru
 gibus longa siccitas denegauerit: si sæua tempestas: si grando igruerit: ad deum consu
 giunt: a deo petitur auxilium: deus ut subueniat oratur. Si quis in mari uento sa uiente
 iactatur hunc inuocat. Si quis afflicatur: hunc potius implorat. Si quis ad externā me
 dicandī necessitatem deductus: uictum precibus exposcit: deum solum obrestatur: &
 per eius diuinum atq; unicum nomen hoīum sibi misericordiam quærit. Nunq̄ igitur
 dei meminerunt: nisi dum in malis sūt. Postq̄ metus deseruit: & pericula recesserunt: tū
 uero alacres ad deorum templa concurrunt. His libant: his sacrificant: hos coronant.
 Deo autem: quem in ipsa necessitate implorauerunt: ne uerbo qdē gratias agūt adeo
 ex rerum prosperitate luxuria: ex luxuria uero uicia oīa: sic impietas aduersus deum na
 scitur. Quā nā istud ex causa fieri putemus: nisi esse aliquam peruersam potestatem: q̄
 ueritatis sit semper inimica: quæ humanis erroribus gaudeat. Cui unum ac perpetuum
 sit opus effundere tenebras: & hominum cæcare mentes: ne lucem uideant ut deniq; in
 celum aspiciant: ac naturam corporis suis seruent. Nam cum ceteri animantes pronis
 corporibus in humum spectent: quia rationem ac sapiam non accipunt: nobis stat⁹ re
 ctus: sublimis uultus ab artifice deo dat⁹ sit: apparet istas religiones deorū non esse ra
 tionis humanæ: quæ curuant cæleste aīal ad ueneranda terrena. Parens. n. n̄ ille unus &
 solus cum singeret hoīem. i. aīal intelligens & rationis capax: eū uero ex humo subleua
 tum ad cōtemplationem sui artificis erexit: quod optime ingeniosus poeta signauit
 Pronaq; eū spectent aīantia cætera terram: Os hoī sublimē dedit: cælumq; uidere
 Iussit: & erectos ad sidera tollere uultus. Hinc utiq; ἀνώρωτροσ græci appellauerūt
 q; rursum spectaret. Ipsi ergo sibi renunciant: seq; hoīum nomine abdicāt: q; nō sursum
 aspiciant: sed deorsum: nisi forte idiplū q; recti sumus: sine causa hominī attribūtū putāt
 Spectare nos cælū deus uoluit: utiq; nō frustra nā & aues & ex mutis pene omnia cælū
 uident: sed nobis proprie datū est cælū rigidis ac stantibus uidere: ut religionē ibi quæ
 ramus ut deum cuius sedes illa est: quem oculis nō possumus: aīo cōtemplemur. quod

DIVINARVM INSTITVTIONVM

perfecto non facit. qui aërs aut lapidem: quæ sunt terra uenerat. Est aut prauissimū cū rō corporis recta sit. quod est temporale: ipsum uero aïum qui sit æternus: humilem fieri: cum figura & status nihil aliud significant: nisi mentem hoīs eo spectare oportere: quo uultum & aïum tam rectum esse debere q̄ corpus: ut id cui dominari debet: imitetur uerum hoīs & noīs sui & orationis oblitū. oculos suos ab alto deiciūt: soloq; defigunt: atq; timent opa digitorum suorū quasi quicq̄ esse possit artifice suo maius.

Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra: & q̄ uerissima dei imago est hō. Et q̄ extra se deum nemo fideliter colit.

Væ igitur amentia est: aut ea fingere quæ ipsi postmodum timeant: aut tiere q̄ finxerint. Nō ipsa inquit timem? sed eos ad quorū imaginē ficta: & quorū noībus cōsecrata sūt. Nepe iō timetis: q̄ eos eē in cælo arbitramini. Neq; n. si dī sunt aliter fieri pōt. Cur igitur oculos i cælū nō tollitis: & aduocatis deorū noībus in apto sacrificia cælebratis? Cur ad parietes & ligna: & lapides potissimū q̄ illo spectatis ubi eos eē credatis? Quid sibi tēpla: q̄ dara nolūt? Quid deniq; ipsa simulacra: quæ aut mortuorū: aut absentiu monumēta sunt? Nā oīo fingendarū similitudinū rō iccirco ab hoībus iuenta ē: ut possit eorū memoria retineri: qui uel morte subtracti: uel absentia fuerāt sepati. Deos igit in quorū numero reponemus? Si i mortuorū: q̄s tā stultū ut colat: Si i absentiu: colendi ergo nō sunt: si nec uident quæ facimus: nec audiūt quæ præcamur. Si aut dī absentes esse nō possunt: q̄ (qm̄ diuini sunt) in quacunq; mundi parte sunt: uident & audiūt uniuersa. Supuacua ergo sunt simulacra illis ubiq; præsentib?: cū satis sit audientiu noīa præcibus aduocare. At. n. præsentis non nisi ad imagines suas adsunt: ita plane) quēadmodū uulgus existimat) mortuorū aias circa tumulos & corporum suorū reliquias aberrare. Sed tñ postq̄ deus ille præsto esse cœpit: iā simulacro ei? opus nō ē. Quæro. n. siq; imaginē hoīs peregre cōstituti cōtēplet sapi? ut ex ea solatium capiat absentis: nū idē isanus esse uideat: si eo reuerso atq; præsentē i cōtēplāda imagine pseueret: eaq; poti? q̄ ipsi? hoīs aspectu frui uelit. Minime pfecto. Et tñ hoīs imago necessaria tū uidet: cū pcul abest supuacua futura cū præsto est. Dei aut cuius spūs ac numen ubiq; diffusum abesse nunq̄ pōt: semp utiq; imago supuacua est. sed ueretur ne oīs eorū religio inanis sit & uacua si nihil in pnti uideant. quod adorent. & iō simulacra cōstituunt. quæ qa mortuorum sunt imagines similia mortuis sunt oī. u. sensu carent. Dei aut in æternum uiuentis uiuū & sensibile debet esse simulacrum. Quod si a similitudine id nomē accēpit quō possunt ista simulachra deo similia iudicari quæ nihil sentiūt nec mouent? Itaq; simulacrū dei nō illud est qd̄ digitis hoīs & lapide aut ære aliaue materia fabricatur sed ipse homo qm̄ & sentit & mouet & multas magnasq; actiones habet. Nec intelligunt hoīes ineptissimi q; si sentire simulacra & moueri possent ultro adoratura hoīs fuissent a quib? sunt expolita quæ essent aut incult? & horridus lapis aut materia informis & rudis. nisi fuissent ab hoīe formata. Homo igitur illorum quasi parens putandus est p cui? man? nata sunt p quem speciem figuram pulchritudinem hīe cœperunt. Et iō melior est q̄ fecit q̄ illa quæ facta sunt. Et tamen factorē ipsum nemo suscipit aut ueretur. Quæ fecit timet tāq; plus possit esse in ope. q̄ in opifice. Recte igit Seneca in libris moralib? simulacra inq; deorū uenerant illis supplicat genu posito illa adorant illis p totum assident diem aut astant illis stipem iaciunt. uictimas cædūt & cū hæc tātope suscipiāt fabros q̄ illa fecere cōtēnūt. Quid iter se tā cōtrariū q̄ statuarū dispicere factorē statuā adorare & eū ne in cōuictu quidē admittere qui tibi deos faciat. Quam ergo uim quam potestatem habere possunt cum ipse

Seneca
auctor

qui fecit illa: non habeat: sed ne hæc qd̄ dare his potuit: quæ habebat uidere: audire: loq: moueri: Quisq̄ ne igit̄ tā ineptus est: ut putet aliqd̄ esse in simulacro dei: in quone hoīs qdem quicq̄ est præter umbrā: sed hæc nemo cōsiderat: infecti sunt. n. psualione: ac mentes eorum penitus succū stultitiæ pbiberunt. Adorāt ergo insensibilia: q̄ sentiūt irrationabilia q̄ sapiūt. ex aia q̄ uiuūt: terrena q̄ oriuntur e cælo. Iuuat ergo uelut in aliqua sublimi specula cōstitutū unde uniuersi exaudire possint: Persianū illud proclamare: O curuæ in terras aie: & cælestium manes. Cælū potius intuemini: ad cuius spectaculū uos excitauit ille artifex uer⁹ de⁹. Ille uobis sublimen uultū dedit: uos in terrā curuamini: uos altas mētes & ad patrem suum cū corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis: tanq̄ uos p̄cēteat non quadrupedes esse natos. Pas non est cæleste aial cum terrenis: in terraq; uergentibus uersari. qd̄ nos beneficiis cælestibus orbat: pronique in terrā uestra spōte p̄cūbitis: Humi. n. miseri uolutamini: cū deorsum quaeritis: quod in sublimi quereere debuistis. Nā ista mortaliū digitorum ludicra & fragilia figmenta: ex quolibet materiæ genere formata: qd̄ aliud sunt: nisi terra ex qua nata sūt: qd̄ ergo rebus inferioribus subiaceris: quid capitibus uestris terrā superponitis: Cū ergo uos terræ submititis: humilioreq; facitis ipsi uos ultro ad inferos mergitis: ad mortēq; damnatis: q̄ nihil est ex terra inferius & humilius: nisi mors & inferi: quæ si effugere uelletis subiectā pedibus uestris terrā cōtēneretis: corporis statu saluo. qd̄ iccirco rectū accepistis: quo oculos atq; mētē cū eo q̄ fecit cōferre possētis. Cōtēnere aut̄ & calcare terram nihil aliud ē: q̄ simulacra nō adorete q̄ de terra ficta sunt. Irē diuitias non concupiscere uoluptates corpis spernere: q̄ opes & corpus ipsū cui⁹ hospitiū utimur: terra ē. Viuū colite: ut uiuatis. Moriatur. n. necesse est: qui se: suāq; aiam mortuis adiūdicauit.

Quod Cicero & alii q̄ uidebātur sapiētes: cæteris deterius peccauerūt. Cap. iiii.

Ed quid p̄dest ad uulgas & ad hoies impiros hoc tr. o concionari: cū uideam⁹
 s̄ ēt doctos & prudētes uiros cū religionum intelligant uanitatē nihilominus tñ
 ēt in his ipsis quæ damnant: colendis (nescio qua prauitate) præstare. Intelligebat Cicero falsa esse quæ hoies adorarent. Nā cū multa dixisset: quæ ad euerfionē religionū ualerēt: ait tñ non esse illa uulgo disputanda ne suscipias publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies: q̄ cū errare se sentiat: ultro ipse il lapides impingāt: ut populus oīs offēdat: ipse sibi oculos eruat: ut oēs caeci sint: qui nec de aliis bñ mereatur: quos patitur errare: nec de seipso. q̄ alienis accedit erroribus: nec utitur tandem sapiæ suæ bono: ut factis impleat qd̄ mente p̄cepit: sed prudēs & fiēs pedē laqueo iserit. ut simul cum cæteris quos liberare ut prudērior debuit & ipse capiat: quin poti⁹ si qd̄ tibi Cicero uirtutis ē: experire populū facere sapientē. Digna res est: ubi oēs eloquentiæ tuæ exeras. Non. n. uerendū est ne tibi in tam bona cā deficiat oratio: q̄ sæpe etiam malas copiose ac fortiter defendisti. Sed nimirū Socratis carcerem times: iōq; patrociniū ueritatis suscipe non audes. At mortē ut sapiens cōtēnere debuisti. Erat multo pulchrius: ut ob bene prius dicta: q̄ ob male dicta morereris. Nec tibi laudis plus philippice afferre potuerunt: q̄ discussus error humani generis & mentes hoium ad sanitatē tua diratione reuocare: sed concedamus timiditati: quæ in sapiæ esse non debet. Quid ergo ipse in eodem uersaris errore: Video te terrena & manufacta uenerari. Vna esse intelligis & tamen eadem facis: quæ faciunt ipsi: quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur p̄suis uidisse te ueritatem: quam nec defensurus esses nec secuturus: Sed si libenter errant hi qui errare se sentiunt: quanto magis uulgas indoctum: quod pompis inanibus gaudet: animisq; puerilibus spectat omnia: oblectatur friuolis: & specie simulacrorum ca-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

I acrorum capitur; nec ponderare securum unamquamque rem potest: ut intelligat nihil colendum esse: quod oculis mortalibus cernitur: quia necesse est mortale sit. Nec mirandum esse: si deum non uideant: cum ipse ne quidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectum est: non homo sed hominis receptaculum est: cuius qualitas & figura non ex liniamentis uasculi (quo continetur) sed ex factis & moribus puidetur. Qui ergo colunt simulachra: corpora sunt a fabus carentia: quia se corporalibus dederunt: nec uident plus aliquid mente quam corpore: cum sit a officium ea subtilius cernere: quae acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta grauius accusat: tanquam humiles & abiectos: qui contra naturae suae rationem adueneranda se terrena prosternant. Ait enim.

Et faciunt a los humiles formidine diuum: Depressosque premunt ad terram.

Aliud quidem ille cum hoc diceret. sentiebat: nihil utique esse colendum: quia dii humana non current. Denique alio loco religiones deorum & cultus inane esse officium confitetur. Nec pietas ulla est: uelatum saepe uideri. Vertere se ad lapidem: atque omnes accedere ad aras Et procumbere humi prostratum: & pandere palmas

Ante deum delubra: nec aras sanguine multo

Spargere quadrupedum: nec uotis ne ctere uota.

Quae profecto si casta sunt: non oportet sublimes & excelsos a nos auocari: atque in terram primi sed nihil aliud quam caelestia cogitare. Impugnatae sunt ergo a prudentioribus falsae religiones: quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta uera: quia qualis aut ubi esset ignorabant. Itaque sic huerunt tanquam nulla esset ois: quia ueram non poterant inuenire. Et eodem modo inciderunt in errorem multo maiorem: quam illi qui falsam tenebant. Nam & isti fragilium cultores quis sint inepti: quia caelestia constituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis: aliquid tamen sapientiae retinent & habere ueniam possunt: quia summum hominis officium & si non re ipsa: tamen proposito tenent: siquidem hominum atque mutuum uel solum uel certe maximum in religione discrimen est. Hi uero quanto fuerint sapientiores: quo intellexerunt falsae religionis errorem: tanto facti sunt stultiores: quia esse aliquam ueram non putauerunt. Itaque quoniam facilius est de alienis iudicare: quam de suis: dum aliorum praecipitium uidet: non prospexerunt quid ante suos pedes esset. In utraque igitur parte. & summa stultitia inuenitur: & odor quidem sapientiae: ut possis dubitare quos dicas potissimum stultiores. illos ne qui falsam religionem suscipiunt. an eos qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi posset imperitis: & qui se sapientes esse non fateantur. His uero non potest qui sapientiam professi stultitiam potius exhibent. Non sanam equidem tam iniquus. ut eos putem diuinare potuisse: ut ueritatem per se ipsos inuenirent. quod fieri ego non posse confiteor sed hoc ab his exigo: quod ratione ipsa praestare potuerunt. Facerent enim prudentius si & intelligerent esse aliquam ueram & falsis impugnatam aperte pronunciarent eam: quae uera esset: ab hominibus non teneri Sed mouet eos fortasse illud quod si qua uera esset religio exerceret se ac iudicaret nec pateretur esse aliud quicquam. uidere. nullo modo poterant quare aut quo & quemadmodum religio uera opprimeretur quod est diuini sacramenti & caelestis arcani. Id uero nisi doceatur aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei haec est. Imperiti & insipientes falsas religiones pro ueris habent quia neque ueram sciunt neque falsam intelligunt. Prudentiores uero quia ueram nesciunt aut in his quas falsas esse intelligunt perseverant ut aliquid tenere uideantur aut omnino nihil colunt ne incidant in errorem cum id ipsum maximum sit erroris uitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum uero intelligere est quidem sapientiae sed humanae ultra hunc gradum procedi ab homine non poterit. Itaque

LIBER SECVNDVS

multi philosophorum religiones (ut docui) sustulerunt: uerū autem scire diuina est sapi-
entia. Homo autem per seipsum peruenire ad hanc sapiētiā nō pōt. nisi doceatur a deo
Philosophi quod summū fuit humanæ sapiētiæ assecuti sunt: ut itelligerent: quid non
sit: illud assequi nequuerūt: ut dicerēt quid sit. Nota Ciceronis uox ē: Utinam tā facile
uera inuenire possem q̄ falsa conuincere. Q d' quia uires humanæ cōditōis excedit: ei⁹
officiū facultas nobis est attributa: quibus tradidit deus sciam ueritatis: cui explicandæ
quattuor posteriores libri seruient. Nunc interim falsa ut cœpimus: detegamus.

Quod nil maiestatis & reuerentiæ habeant idola:

Cap. iiii.

Vid igitur maiestatis possunt habere simulachra: quæ fuerūt in homunculi
potestate uel ut aliud fierent: uel ut oīno non fierent: iccirco apud Horatium
Priapus ita loquitur. Olim truncus eram ficulnus inutile lignum.

Horati⁹
auctor

Cū faber incertus scānū faceret nē priapū. Maluit esse deū: deus ide ego furū: auūq;
Maxima formido. Quid nō sit tāto hōe custode securus: Pures enim tam stulti sunt: ut
Priapi rentiginem timeant: cum aues ipsæ quas terrore falcis aut inguinis abigi existi-
mant simulacris fabrefactis: idest hoīum plane similibus isideant: nidificent: inquinēt.
Sed Flaccus ut satyrici carminis scriptor derisit hoīum uanitatē. Verū hī qui faciunt:
seriam se facere rem opinant. Deniq; poeta maximus: hō in cæteris prudens: in hoc solo
non poetice: sed aniliter desipiuit: cum in illis emendatissimis libris ēt fieri hoc iubet
Et custos furum atq; auium cum falce saligna.

Hellepōriaci seruet tutela Priapi. Adorant ergo mortalia aut a mortalibus facta:
fragi. n. cremari possunt ac perire. Nā & rectis uetustate labentibus sæpe cominui so-
lent: & consumpta incendio dilabuntur in cinerem: & plarūq; (nisi sua illis magnitudo
subuenerit: aut custodia diligens sepeferit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur insa-
nia est ea timere: p quibus aut ruina: aut ignes: aut furta timeant: quæ uanitas aliquā
ab his spectare tutelam: quæ ueri semetipsa non possunt: quæ pueritas ad eorum pre-
sidia decurrere: quæ ipsa cum uiolantur: multa sunt: nisi a colentibus uindicerentur: Vbi
ergo ueritas est: ubi nulla uis adhiberi potest religioni: ubi nihil quod uiolari possit ap-
paret: ubi sacrilegium fieri non potest: Quicquid autem oculis manibusq; subiectum
est: id uero quia fragile est: ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igit ho-
mines auro: ebore gemmis deos excolunt & exornant: quasi uero ex his rebus ullā pos-
sint capere uoluptatem. Quis uisus est preciosorū munerum nihil sentientibus: An ille
qui mortuus: Pari. n. ratione defunctorum corpora odoribus ac preciosis uestibus illi-
ta & conuoluta humi condunt qua deos honorant qui neq; cū fierent sentiebāt: neq; cū
coluntur sciunt. Nec. n. sensum consecratione sumpserunt. Non placebant Persio: q;
aurea uasa templis inferantur superuacuum putant esse inter religiones: q; non sancti-
tatis sed avaritiæ sit instrumentum. Illa enim satius est deo: quem recte colas inferre p
munere.

Compositum ius: falsq; animis sanctosq; recessus:

Polyclēis

Mentis: & iocundum generoso pectus honesto. Egregie sapienterq; sensit. Verū illud ri-
diculum subdidit. Hoc ē aurū in tēplis: q; sint ueneri donatæ a uirgine puppæ: quas il-
la omittere fortasse contempsit. Nō uidebat. n. simulacra ipsa & effigies deorū Polycle-
ti & Euphranoris & Phidiæ manu ex auro atq; ebore pfectas nihil aliud esse q̄ grandes
pupas. non a uirginibus quarū lusibus uenia dari pōt sed a barbaris hoībus cōsecratas
Merito igit ēt senum stultitiā Seneca deridet. Non inqt bis pueri sumus (ut uulgo di-
citur) sed semp. uerū hoc interest q; maiora nos ludimus. Ergo his ludicris & ornatis &

Euphra-
nor
Phidia
Seneca
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

grandibus pupis: & ungueta & thura & odores inserunt. His optimas & pingues hostias imolant: quibus est quod deos: sed carent officio dentium. His peplos & indumenta pretiosa: quibus usus velaminis nullus est. His aurum & argentum consecrant. quae tam non habent: qui accipiunt: quae qui illa donarunt. Nec immerito Dionysius Siciliae tyrannus post victoriam Graecia potitus deos tales contempsit: spoliavit illulit. Siquidem sacrilegia sua iocularibus est dictis persequatur. Nam cum Ioui Olympio aureum amictum detraxisset: laneum iussit imponi dicens astate esse grauem aureum hyeme frigidum: laneum vero utique temperatum. Idem auream barbam detrahens Aesculapio incongruens & iniquum esse ait: Cum Apollo pro eius imberbis esset adhuc aculeus: priorem filium quem prorem barbatum uideri. Item pateras & exuias: & pua quadam sigilla: quae simulacrorum portentis manibus tenebantur. detrahebat & accipere se illa: non auferre dicebat. Per quod. n. stultum esse & ingratum: nolle accipere ab his ultro porrigentibus a quibus bona sibi homines praecarent. Nec. n. fecit ipse: quia res & uictor fuit. Quin. n. secuta est eum solita felicitas. Vixit. n. ut quod ad senectutem. regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur quod hostes sacrilegia non poterant: oportuit deos ipsos sui iudices esse: At si humilis quid tale commiserit: huic praesto sunt flagella: ignes: aculei cruces: & quicquid excogitare iratis & fureatibus licet: Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio ipsi de deorum suorum potestate diffidunt. Cur. n. illis potissimum non relinquunt ulciscendi sui locum: si eos posse aliquis arbitrantur? Quin est putant illorum numine accidisse: ut praedones rerum sacrarum deprehensi tenerentur: & sauiunt non tam ira quam metu: ne si deorum iniuriam non uindicauerint: ipsos expectant poenae incredibili. s. uanitate: qui nocituros sibi deos putent ob aliena scelera: qui ipsis a quibus uiolati spoliati que sunt: pro se ipsos nihil nocere poterunt. At. n. saepe ipsi quoque in sacrilegos uindicauerunt: potest id uel casu accidisse quod aliquando non semper. Sed tamen paulo post (quod id acciderit) ostendam: Sed quare cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt: qui non furti. sed palam deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum a templis: a ceremoniis: ab imaginibus suis non arceuerunt? Cur est sacris rebus ablati: prospere nauigauit: quod loco ipso testatus est (ut solebat) Videtis ne inquit comitibus suis naufragium timentibus: quod pro se sacrilegis nauigatio ab ipsis immortalibus tribuatur: Sed hic fortasse a Platone didicerat deos nihil esse. Quid Caius Verres: quem Tullius accusator eius eidem Dionysio & Phalaridi & tyrannis omnibus comparat: nonne omnem Siciliae copulauit: sublatis deorum simulacris: ornamentisque phanoribus: Ociosum est persequi singula unum libet commemorare: in quo accusator omnibus eloquentiae uiribus: omni denique conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere Catinensi uel Aetnensi: quarum alterius tanta fuit religio ut adire templi eius secreta penetralia uiris nefas esset. Alterius antiquas tanta ut omnes historiae loquantur ipsam deam fruges in Aetnae solo primum reppisse: filiamque eius uirginem ex eodem loco raptam. Denique gracchanis temporibus turbata republica: & seditioibus & ostentis cum reptum esset in carminibus Sibyllinis: antiquissimam Cererem debere placari: legati sunt Aetnam missi. Haec igitur Cereres uel religiosissima: quam uideri maribus ne adorandi quod gratia licebat uel antiquissima: quam. s. senatusque populique Romano. sacrificiis donisque placauerat ex arcanis & uetustis penetralibus a C. Verre immixtis latronibus seruibus: ipse sublata est. Idem uero cum affirmaret se a Siculis (ut eam prouinciam susciperet) oratum his uerbis usus est: sese iam ne deos quidem in suis urbibus (ad quos confugerent) habere quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset: quasi uero si uerres ex urbibus delubrisque sustulerat: de caelo quoque sustulerat. Unde apparet istos deos nihil habere in se amplius quam materiam de qua sunt fabricati: nec immerito: Ate. M. Tulli: hoc eademe ipsum hominem. Siculi confugerunt: quoniam triennio sunt experti deos illos nihil ualere. Esset. n. stultissimi

Plato auctor
C. uerres
T. auctor
Ceres

LIBER SECVNDVS

mi: si ad eos ob defendendas iniurias hoium cōfugissent: q. C. Verri nec p se ipsis i: ati esse poterunt. At. n. Verres ob hęc facinora damnatus est. Nō ergo dii vindicauerunt: sed Ciceronis industria qua uel defensores ei⁹ oppōsit: uel gratiæ restitit. Quid q. apud ipsum Verrem non fuit ulla dānatio sed uocato: ut quēadmodū Dionysio deorum spolia gestandi: dii imortales bonā dederant nauigatōem: sic ēt Verri bonam quietē tribuisse uideantur: in qua sacrilegus suis tranquille frui posset. Nā frementib⁹ postea ciuilibus bellis sub obtentu diuinationis ab oī periculo & metu remot⁹: aliorum graues casus & mirabiles exitus audiebat: & qui cecidisse solus oib⁹ stantib⁹ uidebatur: is uero uniuersis cadentibus solus stetit: donec illum & opibus sacrilegio partis & uita satiatū ac senectute confectū pscriptio triumuiralis auferret: eadem scilicet quæ Tulliu uiolatæ deorū maiestatis ultorē. Quin ēt scēlix in eo ipso fuit: q. ante suā mortem crudelissimū exitū sui accusatoris audiuit. Diis uidelicet pudentib⁹: ut sacrilegus ac prædo ille religionum suarū non ante moraret⁹: q̄ solatium de ultione cōpisset.

Quod solus oīum creator uerus de⁹ est: solusq; colend⁹: nec elementa nec corpora cælestia aliqd diuinitatis hnt: in quo & stoici delipiunt: qui stellas deos putant quæ nō sua uoluntate mouent⁹ sed dei: & qua ratione eas sic fieri uoluit.

Ca. v.

Vanto igitur rectius est omiſſis insensibilib⁹ & uanis, oculos eo tendere: ubi sedes: ubi habitatio est dei ueri: qui terrā stabili firmitate suspendit: qui cælū distinxit astris fulgentib⁹: qui solem reb⁹ humanis clarissimū ac singulare lumen in argumentū suæ ac unicæ maiestatis accendit: Terris autē maria circumfudit: flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

Iussit & extendi cāpos: subfidere ualles. Fronte regi siluas lapidosos surgere mōtes. Quæ utiq; oīa non Iuppiter fecit. q. ante annos mille septingentos natus est: sed idem. Ille opifex rerum mundi melioris origo. Qui uocatur deus: cuius principium quoniam non potest comprehendere: quæri debet quidem. Satis est hoi ad plenam perfectamq; prudentiam. si deū esse intelligat: cuius intelligentiæ uis & summa hæc ē: ut suscipiat & honorificet cōem parentem generis humani: & rerū mirabilium fabricatorē. Vnde quidam hebetis obtusiq; cordis elementa quæ & facta sunt & carent sensu: tanq̄ deos adorant: qui cum dei opa mirantur: cælum cum luminibus uariis: terram cū campis & montibus: maria cum fluminib⁹: & stagnis & fontib⁹. earum rerum admiratiōe obstupescit: & ipsius artificis oblitū: quem uidere non poterant: eius opa uenerari & colere cōeperunt: nec unq̄ intelligere quiuerunt: q̄to maior q̄toq; mirabilior sit: q. illa fecit ex nihilo: quæ cū uideant diuinis legibus obsequentia: cōmodis atq; usus hoium perpetua necessitate famulari. Tamen illa deos existimant esse ingrati aduersus beneficia diuina: qui deo p̄i indulgentissimo sua sibi opa prætulerūt. Sed qd mirum: si aut barbari aut impiti hoies errāt: cū & philosophi stoice disciplinæ in eadē sunt opinione: ut oīa cælestia quæ mouentur in deorū numero hnda esse cēseant. Siq̄dē Lucillius stoicus apud Cic. sic loquitur. Hanc igitē in stellis cōstatiā: hanc tantū i tā uariis cursib⁹ in oī æternitate conuenientiā tpum non possum intelligere sine mente: rōne: cōsilio. quæ cum in sideribus esse uideamus: non possum⁹ ea ipsa in deorum numero ponere. Item paulo sup⁹ Restat inquit ut mot⁹ astrorum sit uoluntarius: quæ q. uideat: non indocte solum: uerū ēt impie faciat: si deos esse neget. Nos uero & qdē cōstater negamus. & ac uos o philosophi non solum indoctos & impios: uerū ēt cecos & ineptos delirosq; pbamus: qui ignorantiam imperitorum uanitate uicistis. Illi enim solem & lunam: uos etiam sidera deos putatis. Tradite igitur nobis stellarum misteria: ut aras & templa singulis eriga-

Lucillius auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

mus ut sciamus quo quāq; ritu: quo die colamus: quibus noibus. quibus precibus ad-
 uocemus: nisi forte nullo discrimine tā innumerales: tam minutos deos acruatim cole-
 re debemus. Quid q; argumentum illud: quo colligunt u niuersa caelestia: deos esse in-
 contrarium ualeat. Nā si deos esse iccirco opinant: quia certos & rationabiles cursus ha-
 bent errant. Ex hoc. n. apparet deos non esse: q; exorbitare illis a praestitutis itinerib; nō
 licet. Caeterū si dii essent: huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur: sicut aian-
 tes in terra: quarum (quia liberae sunt uoluntates) huc atq; illuc uagantur ut libet: &
 quo quancq; mens duxerit: eo fertur. Non est igitur astrorum motus uolūtarius sed ne-
 cessarius: quia praestitutis legibus officiiq; deseruiunt. Sed cum disputaret de cursibus
 siderum: quos ex ipsa rerum ac tpum congruentia intelligebat non esse fortuitos exi-
 stimauit uoluntarios esse: tanq; nō possent tam dispositi: tā ordinate moueri: nisi sensus
 illis inesset officii sui sciens. O q; difficilis est ignoratibus ueritas: & q; facilis scientibus.
 Si motus igitur astrorū fortuiti nō sunt: nihil aliud restat nisi ut uoluntarii sint Immo ue-
 ro ut non esse fortuitos manifestū est: ita nec uoluntarios. Quō igitur in conficiendis ite-
 neribus constantiam suam seruant: Nimirum deus uniuersū artifex sic illa disposuit: sic
 illa machinatus est: ut p spacā cæli diuina & admirabili ratione decurrerent: ad efficien-
 das succedentium sibi tpum uarietates. An archimedes siculus concauo ære similitudi-
 nem mundi ac figuram potuit machinari: in quo ita solem ac lunam composuit: ut inæ-
 quales motus & caelestibus similes conuersionibus singulisq; quasi diebus efficeret: &
 non modo decessus solis & accessus uel incrementa diminutionesq; lunæ: uerum et stel-
 larū: uel errantium uel uagarū: dispares cursus orbis ille dum uertitur exhiberet: Deus
 ergo illa uera non potuit machinari & efficere: que potuit solertia hominis imutatione
 simulare. Vtrum ne igitur Stoicus si astrorū figuras in illo ære pictas effictas: quidisset
 suo illa consilio moueri diceret: ac non potius artificis ingenio: Inest ergo sideribus ratio
 ad peragendos meat; suos apta: sed dei est illa rō: q; & fecit & regit oīa. Nō iporū siderū
 quæ mouent: nā si solē stare uoluisset: ppetu; dies utiq; esset. Itē si mot; astra non ha-
 berent: quis dubitet sempiternā noctē fuisse futuram. Sed ut diei ac noctis uices essent
 moueri ea uoluit: & tā uarie moueri: ut nō mō lucis ac tenebrarū mutua uicissitudines
 fierent: q; b; laboris & quietis alterna spacā cōstarēt: sed et frigoris & caloris & diuerso-
 rum tpum uis ac potestas: uel generandis uel maturandis frugib; conueniret. Quam
 solertiam diuinæ potestatis in machinandis itinerib; astrorum (q; philosophi non ui-
 debant) aialia esse sidera putauerunt: tanq; pedib; & sponte non diuina ratione pceder-
 ent. Cur autem excogitauerit illa de;: quis non intelligit. Scilicet ne solis lumine dece-
 dente: nimium cæca nox tetrīs atq; horrentib; tenebris ingrauesceret: uoceretq; uiuen-
 tibus. Itaq; & cælū simul mira uarietate distinxit: & tenebras ipsas multis minutisq;
 luminib; temperauit. Quanto igitur Naso sapienti;: q; illi qui sapiæ studere se putant
 qui sentit a deo lumina illa ut horrorem tenebrarū depellerēt instituta: Is eū librū quo
 phænomena breuiter cōprehendit. his trib; uersib; terminauit.
 Tot numerotaliq; de; simulachra figura Imposuit cælo: p;q; atras sparsa tenebras
 Clara pruinose iussit dare lumina nocti. Quod si fieri non pōt: ut stellæ dii sint: er-
 go nec sol quidem nec luna dii esse possunt: qm luminib; astrorum non ratione differ-
 runt: sed magnitudine. Quod si hi dii non sunt ergo nec cælum quidem in quo illa om-
 nia continentur.
 Quod nec terra: nec aqua nec pars aliqua mundi nec tot; ipse de; est animat; sicut
 stoici mentiuntur qui quod astruunt pariter & euertunt. Ca. vi.

Archime-
des

Naso au-
ctor

LIBER PRIMVS

Imili mō si terra quā calcamus: quā subigimus: & colimus ad uictū: deus nō
 est: ne cāpi qdē ac mōtes dii erunt. Sed hi nō sunt: ergo nō tellus qdē uniuersa
 deus uideri pōt. Itē si aqua quæ feruit animantibus ad usum bibendī aut la
 uandi: deus nō est: ne fontes qdē ex quibus aqua pfluūt. Si fontes nō sunt. ne flumina q
 dem: quæ de fontibus colligunt. Si flumina quoq; dii nō sunt: ergo & mare: qdē ex flu
 minibus constat: sed haberi non pōt. Quod si neq; cælū: neq; terra: neq; mare: quæ mū
 di partes sunt: dii esse non possunt: ergo ne mundus qdem totus deus est: quē idem ipsi
 stoici & aiantem & sapientē esse contendunt. Et ppter ea deū in quo tā icōstātes fuerūt
 ut nihil dictū sit ab his: quod nō ab iisdē fuerit euersum. Sic. n. argumentant: fieri non
 posse ut sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mundus aut generat hoīem: qui est
 sensu præditus: ergo & ipsum sensibile esse. Itē sine sensu esse nō posse: cuius pars hēat
 sensum. Igitur quia hō sensibilis est: et mundo cuius pars hō est: inesse sensum. Pra po
 sitiones qdem ueræ sunt: & sensibile esse: qdē sensu præditum gignat: & hēe sensum: cu
 ius pars sensu aucta sit. Sed assumptōes falsæ: quibus argumenta cōcludunt: quia neq;
 mundus generat hoīem: neq; mundi hō pars est. nā hoīem a principio idem deus fecit.
 q & mūdū: & nō est mundi pars hō: sicut corpis mēbrū. Pōt. n. mundus esse sine hoīe:
 sicut & urbs & domus. Atqui ut domus unius hoīs habitaculū est: & urbs unius populi
 sic & mundus domiciliū totius generis humani: Et aliud est quod incolitur: aliud quod
 colit. Sed illi dum student id quod falso susceperant confirmare: & sensibile esse mūdū
 & deū: argumentorū suorū cōsequētia non uiderūt. Nā si mūdī pars est hō: & sensibilis
 est mūdus: qā hō sentit. Ergo qā mortalis est hō: mortalis sit & mūdus necesse ē: nec tā
 tū mortalis: sed et oibus morbis & passionibus subiectus: & ecōtrario: si deus est mū
 dus: & partes eius utiq; immortales sūt: ergo & homo deus est: quia pars est (ut dicitis)
 mundi. si hō: ergo iumenta & pecudes: & cætera genera bestiarū & auium & pisciū: qm̄
 illa eodem modo sentiunt: & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est. Nam & hæc co
 lunt ægyptii. Sed res eo peruenit: ut & ranæ & culices & formicæ dii esse uideantur:
 qā & ipsis inest sensus: & ex pte mūdī sūt. Ita semp argumenta ex falso petita: ineptos &
 absurdos exitus habent. Quid q; iidē ipsi aiunt deorū & hoīum cā mūdū esse constru
 ctum quasi cōem domum: Ergo nec mundus deus est: nec animans: si constructus est
 animans. n. non constructus sed nascit. Et si est ædificatus: & sic utiq; tanq̄ domus. tanq̄
 nauis: Est ergo aliquis artifex mundi deus: & seorsum erit mundus qui factus est seor
 sum ille qui fecit. Iam illud quidem repugnans & absurdum: q; cum cælestes ignes: cæ
 teraq; mundi elementa deos esse affirmant. Item ipsum deum mūdū dicunt. Quō pōt
 ex deorum multorum aceruo unus deus confici. si astra dii sunt: mundus ergo non de
 us sed domiciliū deorum est. Si uero deus mundus est: ergo oīa illa quæ sunt in eo: dii
 non sunt: sed dei membra quæ utiq; solius dei nomen accipere non possunt. Nec. n. re
 cte quis dixerit membra hoīs unius multos hoīes esse: sed tamen non est similis com
 paratio aialis & mundi. Animal enim quia sensu præditū est: & mēbra eius hnt sensum
 nec nisi a corpore diuulsa putrescunt. Cuius igit rei similitudinem gerit mundus: Ni
 mirū ipsi docent: cū factū esse non diffitētur: ut esset diis & hoibus quasi coīs domus.
 Si ergo est cōstructus ut domus: nec ipse deus ē: nec elemēta quæ sunt partes eius. qā
 neq; domus habere dominiū sui pōt: neq; illa de quibus domus cōstat. Non tm̄ igitur
 ueritate: sed et uerbis suis reuincuntur. Sicut. n. domus in usū habitandī facta perse ni
 hil sentit dominoq; subiecta est: qui eam fecit aut incolit: ita mundus p se nihil sentiens
 factori deo subiaceret: qui eum in usum sui fecit:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Qd' dupliciter peccat insipientes: & q' avaritia sub obtentu religionis colit' praualete
 rōe: traditōe maiorū: & q' fuerit maiores: quorū auctoritas p̄iudicat ueritati. Ca. vii.

Vplīci ergo ratiōe peccatur ab insipientibus. Primū q' elementa id est dei opa
 d deo praeferunt. Deinde q' elementorum ipsorum figuras humana specie com-
 prehensus colunt. Nam solis lunæq; simulacra humanū in modum formant

Item ignis & tetræ & maris quæ illi Vulcanum: Vestam: Neptunum uocant: nec ele-
 mentis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet: ut iam uiliora
 dicantur illa quæ uera sunt: auro scilicet: gemmis & ebore delectantur. Horum pulchri-
 tudo ac nitor præstringit oculos: nec ullam religionem putant ubicunq; illa non fulse-
 rint. Itaq; sub obtentu deorum avaritia & cupiditas colitur. Credunt. n. deos amare qe-
 quid ipsi concupiscunt: quicquid est quod pp furta: & latrocinia. & homicidia quotidie
 fauiunt: propter quod bella per totum orbem populos urbescq; subuertunt. Cōsecrāt
 ergo diis manubias & rapinas suas: quos certe necesse est imbecilles esse ac summæ uir-
 tutis expertes: si subiecti sunt cupiditatibus: cur enim cælestes eos putemus si desiderāt
 aliquid de terra: Vel beatos: si aliqua re indigent: Vel incorruptos: si uoluptati habent
 ea: in quibus appetendis cupiditas hominum non immerito damnatur: ueniunt igitur
 ad deos: non tam religionis gratia: quæ nulla potest esse in rebus male partis & corrup-
 tibilibus: q̄ ut aurum oculis hauriant. nitorem leuigati marmoris aut eboris aspiciant:
 ut insignes lapillis & coloribus uestes: uel distincta gemmis fulgentibus pocula insa-
 tiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa & pulchriora
 simulacra: tanto plus maiestatis habere credantur: a Jeo religio eorum nihil aliud est q̄
 quod cupiditas humana miratur. Hæc sunt religiones quas sibi a maioribus suis tradi-
 tas pertinacissime tueri ac defendere perseverant: nec considerant quales sint sed ex hoc
 probatas atq; ueras esse confidunt: quod eas ueteres tradiderunt: tantaq; est auctori-
 tas uetustatis: ut inquirere in ea scelus esse dicitur. Itaq; creditur ei passim tanquam co-
 gnitæ ueritati. Deniq; apud Ciceronem sic dicit Cotta Lucillo. Habes Balbe quid Cot-
 ta quid pontifex sentiat: fac nunc ego intelligam: quid tu sentias: a te enim philosophiæ
 rationem religionis accipere debeo. Maioribus autem nostris etiam nulla ratione red-
 dita rationis est credere. Si credis: cur ergo rationem requiris quæ p̄t efficere ne cre-
 das. Si rationem requiris & quærendā putas: ergo nō credis. Iō. n. quæris ut eā sequaris
 cū inueneris: docet te ecce ratio nō esse ueras religiones deorum quid facies? Maiores ne
 potius an rationem sequeris? Quæ quidē tibi nō ab alio insinuata: sed a te ipso inuenta
 & electa est cum omnes religiones radicitus eruisi. Si rationē mauis discedere te neces-
 se est ab institutis & auctoritate maiorū: quoniā id solum rectū est: quod ratio præscri-
 bit. Si autē pietas maiores sequi suadet fateri igit' & stultos illos fuisse: qui excogitatis
 cōtra rōnem religionibus seruiūt: & te ineptum qui id colas: quod falsū esse conuince-
 ris. Sed tñ quoniā nobis tantope maiorum nomen opponit: uideamus tñ qui fuerint
 maiores illia quorum auctoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbem conditur⁹

Cicero
 auctor
 Cotta
 Lucillus

Romul⁹

Propertius
 auctor

Buccina cogebat prisca ad uerba quirites Centū: illi in prato sæpe senatus erat.
 Curia prætexto nunc que nitet alta senatu: Pellitos habuit rustica corda p̄es.

LIBR. SECVNDVS

Hi sunt patres: quorū decretis eruditi ac prudētes uiri denotissime seruiebāt. Idq; uerū ac innumerabile oīs posteritas iudicet: q; centū pelliti senes senatū esse uoluerūt. quos tñ (ut i prio libro dictū ē) Pōpilius illexit: ut ēt crederent uera sacra: quæ ipse tradebat. Est uero q; illorum auctoritas tanti habeatur a posteris: quos nemo cum uiuerent: neq; summus neq; infimus affinitate dignos iudicauit.

Quod ratione potius innitendum est: & quæ miracula scripta sunt ad confirmatio-
nem erroris multorum.

Cap. viii.

Vare oportet in ea re maxie: in qua uitæ rō uersat: sibi quēq; considerare: suoq; iudicio ac p̄priis sensibus niti ad inuestigādā & p̄p̄dēdā ueritatē: q̄ credentē alienis erroribus decipi: tanq̄ ipsum rationis expertem. Dedit oibus deus pro uirili portione sapiām: ut & in audita inuestigare possent & audita p̄pendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt: sapientia quoq; antecesserunt: quæ si oibus æqualiter datur: occupari ab antecedentibus nō pōt. Illi habilis est tanq̄ lux & claritas solis: quæ ut sol oculorum: sic sapientia lumen est cordis humani: Quare cū sapere: id est ueritatē quærere omnibus sit inatum: sapiām sibi adimunt. q̄ sine ullo iudicio inuenta maiorum p̄bāt: & ab aliis pecudū more ducūt. Sed hoc fallit: q; maiorū noie posito non putāt fieri posse: ut aut ipsi plus sapiant: quia minores uocantur: aut illi desipuerint: quia maiores noiantur. Quid ergo impedit: quin ab ipsis sumamus exemplum: ut quō illi qui falsa inuenerant: posteris tradiderunt: sic nos qui uerum inuenimus: posterius meliora tradamus. Superst ingēs q̄stio: cuius disputatio nō ab ingenio sed a sciētia uenit: quæ pluribus explicāda erit: ne qd dubiū oīo relinquat. Nā forasse aliquis ad illa cōfugiat q̄ a multis & nō dubiis tradūt auctorib⁹: eos ipsos quos docuim⁹ deos nō eē: maiestātē suā p̄sape oñdiffe & p̄digiis & somnis: & auguriis: & oraculis. Et s̄ae multa enumerari possunt digna miracula. In primis illud qd Actius Nauius summus augur: cū Tarquinum Actius Priscū cōmoneret: ut nihil noui facere inciperet: nisi prius esset iauguratus: ei q; rex artis Nauius eius eleuās fidē diceret: ut cōsultis auibus renunciaret sibi utrū ne fieri posset: d q; ipse Tarquinio cōcepisset: affirmaret q; Nauius posse. Cape igit hanc inqt cotē. ea q; nouacula desiceat ille incontanter accepit ac secuit. Deinde illud quod Castor & Pollux bello latino apud lacū Iuturnæ uisi sūt equorū sudorē abluētes: cū ædes eorū (quæ iuncta fontē erat sua spōte patuisset. Idē bello Macedōico eqs albis insidētes. P. Vatiēno Romam nocte ueniētis: se obtulisse dicūtur: nūciantes eo die regē Persen uictū atq; captū: quod paucis post diebus litteræ Pauli uerū fuisse docuerūt. Illud ēt mirabile: q; simulacrū Fortunæ muliebri nō semel locutū esse traditur. Itē iunonis Monetæ cū captis ueiis ex militib⁹ ad eā trāfferendā missus unus iocabundus ac ludens iteri ogaret: ntrū ne Romā migrare uellet: rñdit uelle. Claudīa quoq; p̄ponit in exēplo miraculi. Nā cū ex libris Sibyllinis Iudæa mater eēt accita: & in uado Tyberini Ruminis nauis (i qua uehebat) hælis set: nec ullo mō aut ulla uī cōmoueretur: Claudīa ferūt q̄ ferūt ipudica esset habita: ob nimios corporis cultus deam submissis genibus orasse: ut si se castā iudicaret suum cingulū sequeretur: Ita nauis quæ ab oī iuuentute nō ualuit cōmoueri: ab una muliere esse cōmota. Illud æque mirum: q; lue s̄auēte Aesculapius Epidauro accitus: uir bē Romā diuturna pestilentia liberasse phibet. Sacrilegi quoq; numerari possunt: quorū p̄sentibus p̄cenis iniuriā suā dii uindicasse credunt. Appius Claudius censor: cum aduersus responsum ad seruos publicos sacra Herculis transtulisset: luminibus orbarus ē: & Potiorū gens quæ p̄didit: intra unius anni tempus extincta ē. Itē censor Fului⁹ cū ex Iunonis Laciniæ templo marmoreas tegulas sustulisset: qbus ædem Fortunæ equestris

Actius
Nauius
Tarquinio
Castor &
Pollux
Perfes
P. Vi
Iuno
Veii
Claudia
Aescula
pius
A. Claudi
us
Fuluius
d

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Erratum (quā Romæ fecerat) tegeter; mente captus est; & amissis duobus filiis Illyrico militā
Turullio tibus; summo ai mcerore cōsumptus ē. Præfectus ē. M. Antonii Turullius cum apud
Pyrrhus Choos euerlo Aesculapii luco classem fecisset. eodē postea loco a militibus Caesaris est
Ceres iterfectus. His exēplis adiungit Pyrrhus; q̄ sublata ex thesauro Proserpinæ Locrensis
 pecunia; naufragiū fecit; ac vicinis deæ littoribus illisus ē; ut nihil præter eā pecuniā in
Alexāder co lume reperiretur. Ceres quoq; Milesia multū sibi apud hoies ueneratōis adiecit. nā
Tyberio cū ab Alexādro capta ciuitas eēt; ac milites ad eā spoliādā irrupissēt; oīum oculos repē
 te obiectus fulgoribus extinxit. Repperiuntur ēt somnia; quæ uim deorum uideantur
A. M. ostendere Tyberionāq; Attinio homini plebeio p̄ quietē obuersatus esse Iuppiter dicit
 & præcepisse ut consulibus & senatui nunciaret ludis circensibus p̄ximis præfultorē
 sibi displicuisse; q̄ Antonius Maximus qdā uerberatū seruū sub furca medio circo ad
 suppliciū duxerat; ideoq; ludos instaurari oportere. Qd̄ cū ille neglexisset; eodē die fi
 lium pdidisse; ipse at̄ graui morbo ē corrept⁹. Et cū rursus eādē imagiū cerneret; q̄ren
 tem satis ne potuarū p̄ neglecto impio pepēdisset; lectica delatus ad cōsules; & oī re in
Cesar senatu exposita recepisse corpis firmitatē; suisq; pedib⁹ domū rediisse. Illud quoq; sōni
A: um non minoris fuit admirationis; quo Caesar Augustus dē esse seruat⁹. Nā cū bello
 ciuili Bruciano iplicitus graui morbo abstinere a prælio statuisset; medico eius Attorio
 Mieruæ species obseruata ē; monēs ne p̄ corporis ibecillitatē castris se cōtineret Caesar.
 Itaq; in aciē lectica platus est. Eodēq; die a Bruto castra capta sūt. Multa præterea exē
 pla similia possunt p̄ferri; sed uereor ne si fuero in p̄positione rerū contrariarū diutius i
 moratus; aut oblitus esse p̄positi uidear; aut crimen loquacitatis incurrā.

Quod p̄ iuidiā diaboli trauit mors; & pullularunt radices errorū. Et q̄ deus ipse na
 tura est; qui materiam primordiale & omnia fecit ex nihilo. Ca. ix.

Xponā igit̄ oīum istorū rōnem; quo facilius res difficiles q̄ obscuræ itelligat̄
 & has oēs simulati nūminis præstigijs reuelabo; q̄bus iducti homines a uerita
 tis uia lōgius recesserūt. sed repetā longe altius; ut siq; ad legēdū exps ueri &
 ignarus accesserit; instituat̄ atq; itelligat q̄ tandē sit caput horū & cā malorū; & lumie
 accepto suos ac totius generis humani p̄spiciat errores. Sicut mater sine exēplo genuit
 auctorem suū sic ineffabiliter pater genuisse credētibus ē cohæterū. De matre nat⁹ ē
 q̄ añiā fuit de patre qui aliqñ non defuit. Hoc fides credat̄ intelligentia non requirat.
 Ne aut nō inuentum putet incredibile aut repertū nō credat singulare. Cū eēt deus ad
 excogitandū prudentissimus ad faciendū solertissimus anteq̄ ordiret̄ hoc opus mundi
 qm̄ pleni & consumati boni fons in ipso erat sicut ē semp ut ab eo bono tanq̄ riuus ori
 retur longeq; p̄flueret p̄duxit similem sui spiritū q̄ esset uirtutibus dei patris prædit⁹
 Quo aut̄ id uoluerit in quarto docere conabimur libro. Deinde fecit alteram in quo i
 doles diuinæ stirpis non p̄mansit. Itaq; suapte inuidia tanq̄ ueneno infectus ē & ex bo
 no ad malū trāscendit suoq; arbitrio qd̄ a deo illi liberū datū fuerat cōtrariū sibi nomē
 adsciuit. Vnde apparet cūctorū malorū fontē eē liuoēr. Inuidit. n. illi at̄cessori suo q̄
 deo patri p̄seueratōtū p̄batus tū ēt carus ē. Hunc ergo ex bono p̄ se malum effectum
 gr̄aci δαφολον appellāt nos criminatorem uocamus q̄ crimina in quæ ipse illi sit ad
 deū deferat. Exorsus igit̄ deus fabricā mūdi iliū primū & maximū filiū p̄fecit opi uni
 uerso. eoq; simul & consiliatore usus est & artifice inexcogitandis ornādīs p̄ficiendisq;
 rebus quoniā is & prudētia & ratione & potestate p̄fectus ē de quo nūc p̄cius q̄ alio lo
 co & uirtus & nomen eius & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat ex quibus ista
 materijs tam magna tam mirifica opa deus fece ret. Oīa. n. fecit ex nihil. Nec audiendū

sunt poetæ: q̄ aiūt chaos in principio fuisse id est cōfusiōē rerū atq; elemētōrū. Postea uero deū dirimisse oēm illā cōgeriē: singulisq; rebus ex cōfuso aceruo separatis in ordi- nēq; descriptis: instruxisse mūdū pariter & ornasse: q̄bus facile ē respondere potestātē dei nō intelligētib;: quē credūt nihil efficere posse nisi ex materia subiacente ac præ parata: in quo errore ēt philosophi fuerūt. Nā Cicero de natura deorū disputans sic ait: primū igit̄ nō est pbabile eā materiā rerū: unde orta sunt oīa: eē diuina puidentiā esse etam. Sed habere & habuisse uim: & naturā suā. Vt igitur faber cū qd ædificaturus ē: non ipse facit materiā: sed ea utitur quæ sit parata: fictorq; item cæra: sic isti puiden- tiæ diuinæ materiā p̄sto eē oportuit: nō quā ipse faceret: sed quā haberet paratā. Quod si non est a deo materia facta: ne terra q̄dem: & aqua: & aer: & ignes a deo factus est. O quā multa sunt uitia in his decē uersibus. Primū q; is q; i aliis disputatōibus & libris fe- re omnibus puidentiæ fuerit assertor: & q; acrimus argumentis ipugnauerit eos: qui puidentiā nō esse dixerunt idem nunc quasi proditor aliquis aut transfuga puiden- tiā conatus est tollere: in quo si contradicere uelis: nec cogitatione opus est: nec labo- re: sua illi dicta recitanda sunt. Nec. n. ab ullo poterit Cicero q̄ a Cicerone uehementi⁹ refutari. Sed concedamus hoc more & instituto acadēmicorū: ut liceat hominibus ual- de liberis dicere ac sentire quæ uelint: nisi ipsi⁹ consideremus. Non est inquit probabi- le materiā rerum a deo factam. Quibus hoc argumentis doces: Nihil. n. dixisti qua- re hoc non sit pbabile: Itaq; mihi e contrario uel maxime probabile uidetur: nec tamen temere uidetur cogitandi plus esse aliquid in deo: quem profecto ad imbecillitatem ho- minis redigis: cui nihil aliud q̄ opificium concedis: Quomodo igitur ab homine diuina illa uis differunt: si (ut homo) sic etiam deus ope indigeat aliena: Indiget autem si nihil moliri potest: nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si sit. imperfectæ utiq; uirtu- tis est: & erit iam potentior iudicandus materiæ institutor. Quo igitur noīe appellabit̄ qui potentia deum uicit: Siquidem maius est propria facere: q̄ aliena disponere. Si autē fieri non pōt: ut sit potentius deo quicq; quem necesse est perfectæ esse uirtutis: pot est a- tis: rationis. Idem igitur materiæ fictor est. qui & rerum ex materia cōstantium (Neq; enim deo non faciente & inuito) esse aliquid: aut potuit aut debuit. Sed probabile est in- quit materiā rerum & habere & habuisse naturam suam & uim: quam uim potuit ha- bere nullo dante: quam naturam nullo generante: si habuit uim ab aliquo eam sum- psit. A quo autem sumere nisi a deo potuit: si habuit naturam: quæ utique a nascen- do dicitur: nata est: a quo autem nisi a deo potuit procreari: Natura. n. qua dicitis orta esse omnia: si consilium non habet: efficere nihil potest. Si autem generandi aut facien- di potens est: habet ergo consilium: & propterea deus sit necesse est. Nec alio nomīe ap- pellari potest ea uis: in qua est & puidentiā excogitandi: & sollertia potestafq; facien- di. Melius igitur Seneca oīum stoicorum acutissimus: qui uidit nil aliud esse naturam q̄ deum. Ergo inquit deum non laudabimus: cui naturalis est uirtus: nec enim illam di- dicit ex ullo: immo laudabimus: quanuis enim naturalis illa ei sit: sibi illam dedit: quo- niam deus ipa natura est. Igitur ortum rerum tribuis naturæ: ac detrahis deo? Cur in eo- dem luto hæsitans: uersuram soluis. A quo enim fieri negas: ab eodem plane fieri muta- to nomine confiteris: sequitur ineptissima cōmpatio: ut faber inqt cum quis ædificatus. est: non ipse facit materiā: sed utitur ea: quæ sit parata: fictorq; item cæra. Sic isti puiden- tiæ diuinæ materiā esse præsto oportuit: non quam ipse faceret: sed quam haberet pa- ratam: immo uero non oportuit. Erit. n. deus minoris potestatis: si ex parato facit: quod est hominis: Faber enim sine ligno nihil ædificat: quia lignum ipsum facere non potest.

Cicero
auctor

Seneca

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Non posse aut̄ ibecillitatis est humanæ: deus uero facit sibi ipse materiã q̄a p̄t. Possẽ
 .n. dei est: nã si nō p̄t: deus nō est. Hō facit ex eo quod est: quia p̄ mortalitatẽ ibecillis
 est: p̄ imbecillitatem definitã ac modicã p̄tãtis. Deus aut̄ facit ex eo quod non est: quia
 p̄ æternitatem fortis ẽ: p̄ fortitudinem p̄tãtis imensa: quã sine ac mō caret: sicut uita fa
 ctoris. Quid ergo mirum si facturus mūdũ deus: prius materie de qua faceret: præpa
 uit ex eo quod non erat: q̄a nefas esset deum aliunde aliqd̄ mutuari: cū in ipso uel ex ipso
 sint oia. Nam si est aliquid ante illum factum: & q̄cquid non ab illo factum est: p̄tãtem
 dei & nomẽ amittet. At .n. materia nunq̄ facta ẽ: sicut deus q̄ ex materia fecit mundum:
 Duo igit̄ cōstituunt̄ æterna: & q̄dẽ iter se cōtraria: qd̄ fieri sine discordia & p̄nicie non
 p̄t. Collidãt .n. necesse ẽ ea: quorũ uis & rō diuersa est: sic utraq; æterna cẽ nō potuerũt
 si repugnant: q̄a supare alterũ necesse ẽ. Ergo fieri non p̄t qn̄ æterni natura sit simplex
 ut inde oia uelut ex fonte descenderint. Itaq; aut deus ex materia ortus est: aut materia
 ex deo: qd̄ horum sit uerius: facile est itelligi. Ex his .n. duobus alterũ sensibile est: alterũ
 caret sensu. Potestas faciendi aliqd̄ non potest esse: nisi in eo qd̄ sentit: quod sapit qd̄ co
 gitat: qd̄ mouet ur. Nec incipi aut fieri: aut cōsumari q̄cq̄ p̄t. nisi fuerit rōne p̄uisum.
 Et quẽadmodũ fiat: anteq̄ est: aut quẽadmodũ cōstet postq̄ fuerit effectũ. Deniq; is fa
 cit aliquid: q̄ habet uoluntatẽ ad faciendũ: & manus ad id qd̄ uoluit implendũ. Quod aut̄
 insensibile est: iners & turpidũ semp̄ iacet: nihil ide oriri p̄t: ubi nullus est motus uolun
 tarius: nã si oẽ aial rōne constat: certe nasci ex eo non p̄t: qd̄ rōne præditũ non est: nec
 aliunde recipi p̄t id: qd̄ ibi aliunde petĩt non est. Nec tñ commoueat aliquẽ: q̄ aialia
 quãdã de terra nasci uident̄: Hæc .n. nō terra p̄ se gignit: sed spiritus dei: sine quo nihil
 gignitur. Non ergo deus ex materia: q̄a sensu præditũ ex insensibili: sapiens ex bruto
 impatibile de patibili: ex pers corpis de corporali: nunq̄ p̄t oriri: sed materia potius ex
 deo est. Quicq̄ .n. est solido & contractabili corpore: accepit externã uim: quod accep
 pit uim dissolubile est: qd̄ dissoluit̄ iteribit: qd̄ iterit: ortũ sit necesse ẽ: qd̄ ortũ est hũit
 fontem unde oriret̄: id est factorẽ aliquẽ sentientẽ p̄uidũ: pitũq; facien di. Is est profe
 cto nec ullus aliq̄ deus. Qui qm̄ sensu: rōne: prudentia potestate: uirtute præditus est
 & animantia & inanimata creare & eff̄cere p̄t: quia tenet quo modo: quidq; sit facien
 dum. Materia uero semper fuisse non potest: quia mutationem non caperet: si fuisset.
 Quod enim semper fuit: semper esse non desinit: & unde absuit principium: ab esse hic
 ẽt finẽ necesse est. Quin ẽt facilius est ut id qd̄ habuit initium: sine careat: q̄ ut habeat
 finem: qd̄ initio caruit. Materia ergo si facta non est: nec fieri ex ea quicq̄ potest. Si fie
 ri ex ea non potest: nec materia quidem erit. Materia enim est ex qua fit aliquid. Omne
 autem ex quo fit: quia recepit opificis manum destruitur: & aliud esse incipit. Ergo quo
 niam finem habuit materia: tum cum factus est ex ea mundus: & initium quoq; habuit
 Nam quod destruitur: ædificatum est: quod soluitur: alligatum: quod finitur: inexc
 ptum est. Si ergo ex commutatione ac sine materia colligitur habuisse principium: a
 quo alio fieri nisi a deo potuit: Solus igitur deus est qui factus nō est: & iccirco destrue
 re alia potest: ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fuit: quia non est
 aliunde generatus nec ortus: nec natiuitas eius ex aliqua alia rependet: quã illum mu
 tata dissoluat. Ex seipso est: ut in primo diximus libro. Et ideo talis est: qualem se esse uo
 luit: impossibilis: imutabilis: incorruptus: beatus: æternus. Iam uero illa conclusio qua
 sententiam terminauit Tullius multo absurdior: q̄ si materia inquit a deo non est facta
 nec terra quidem: & aqua: & aer: & igni a deo factus est. Quod calidã periculum præ
 teruolauit. Sic enim superius illud assumpsit: tanquã probatione non indigeret: cum id

Tullius
 auctor

multo esset incertius q̄ illud: pp̄ qd' assumptū ē. Si nō est inqt a deo facta materia: nec mundus a deo factus ē. Ex falso maluit colligere quod falsum est: q̄ ex uero qd' uerū. Et cū debeāt incerta de certis p̄bari: hic p̄batōem sūpsit ex incerto: ad euertēdū qd' erat certū. Nā diuina p̄uidētia effectum esse mundū: ut taceam de termaximo Trimegisto: q̄ hoc p̄dicat: taceā de carminibus Sibyllarū: quæ idē nūciant. Taceā de prophetis: qui opus mūdi ac opificiū dei uno sp̄ritu ac pari uoce testantur. Etiam inter philosophos pene uniuersos cōuenit. Idē ē pythagorici: stoici: pipatetici: q̄ sunt principales oīum disciplinā. Deniq; a primis illis septē sapiētibus: uti a Socrate usq; ad Platonem p̄ cōfesso & idubitato hī tum est: donec unus multis post s̄culis extitit delirus Epicurus: qui auderet negare id qd' est euidentissimū: studio scilicet inueniendī noua ut nomie suo cōstitueret disciplinā: Et quia nihil noui potuit repp̄ire: ut tñ dissentire a cæteris uideretur: uetera uoluit uertere: in quo illum circumlatrantes philosophi oēs coarguerūt. Certius est igitur mundū p̄uidētia instructū: q̄ materiā p̄uidētia conglobatā. Quare nō oportuit putare iccirco mundū non esse diuina p̄uidētia factū: quia materia ei diuina p̄uidētia facta nō sit: sed q̄a mundus diuina p̄uidētia sic effectus & materiā esse factam diuinitus. Credibilius est. n. materiā potius a deo factam: q̄a deus oīa p̄t: q̄ mundum a deo non esse factum: quia sine mente: ratione cōsilio nihil fieri p̄t. Verum hæc nō Ciceronis ē culpa: sed secta. Cū. n. suscepisset disputatōem: qua deorū naturā tolleretur: de qua philosophi garriebāt: oēm diuinitatē ignorantia ueri putauit esse tollēdā. Itaq; deos potuit tollere: q̄a non erāt. Cum autē p̄uidētiā diuinā quæ est in uno deo conaretur euertere. quia contra ueritatē nit̄i cœperat: deficientibus argumentis: in hanc foueā necessario decidit: unde se extricare nō posset. Hic ergo illum teneo hærentem teneo defixum. quo Lucillius (q̄ cōtra diserebat) obmutuit. Hic est ergo cardo re-
 rū: hic uertunt oīa. Explicet se Cotta si p̄t: ex hac uoragine p̄ferat argumenta: quibus doceat semp̄ fuisse materiam: quam nulla p̄uidētia effecerit. Ostendat quō quicq; p̄derosum & graue aut esse potuerit sine auctore: aut imitari ualuerit ac desierit esse qd' semp̄ fuit: ut inciperet esse quod nunq̄ fuit. Quæ si docuerit tū demū assentiat: ne mūdū qd' diuina p̄uidētia cōstitutū: & tñ sic assentiat: ut aliis illū laqueis teneā. Eodem .n. quo nollet reuoluetur: ut dicat & materiā: de qua mundus est: & mundū qui de materia est: natura extitisse: cū ergo ipsam naturā deū esse cōtendā. Nec. n. p̄t facere mirabilia: id est maxima rōne constantiā: nisi qui habet mentē: p̄uidētiā: potestātē. Ira fiet ut deus fecerit oīa: nec quicq; esse possit oīo: qd' nō originem a deo traxerit. At idem quotiens Epicureus est & nō uulta deo factum esse mundū: quærere solet quibus manibus: quibus machinis: quibus uelutibus: qua molitione hoc tm̄ opus fecerit. Videret fortasse: si eo tempore potuisset esse: quo deus fecit. Sed ne perspiceret homo dei opera noluit eum inducere in hunc mundum: nisi perfectis oībus: sed ne induci quidem poterat. Quomodo. n. subsisteret: cum fabricaretur de sup̄ cælum: terra subtus fundaretur cum fortasse humida uel nimis rigoribus corporata concrederent: uel igneis calorib; incocta & solidata durescerent. Aut quō uiueret sole nondū instituto: nec frugibus nec aialibus natis: Itaq; necesse fuit hoīem postremo fieri: cum iam mundo cæterisq; rebus manus summa esset iposita. Deniq; sanctæ litteræ docet hoīem fuisse ultimum dei op̄ & sic inductum fuisse in hunc mundum: quasi in domum iam paratam & instructam. Illius. n. causa facta sunt omnia. Idem ē poetæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo & uniuersis animalibus figuratis hoc addidit.

Sanctius his aial mentisq; capacius altæ Deerat adhuc: & qd' dñari in cætera posset

Lucillius

Cotta cō

firmatio

qui pone

bat mate

riam inef

fectam

Qua rōe

deus uli

mo homi

nē creauit

Ouidius

auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Hermes
auctor

Natus homo est a deo Nefas extimandum est ea scrutari: quæ deus uoluit esse cæcata. Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat: sed fallendi: quia cõfidebat nemi nem id posse dicere. Quasi uero ex hoc putandum sit non esse hic diuinitus facta: quia quomodo facta sint: non põt puideri. An tu si educatus in domo fabricata & ornata nullam unq̃ fabricã uidiſſes: domum illam putaffes non ab hoie esse ædificatam: quia quõ redificetur. Ignorares. Idem profecto de domo quæres: quã nunc de mundo requiris: quibus manibus: quibus ferramentis homo tanta esset opa molitus: maxime si laxa ingentia: imensa cæmentã: uastas colũnas: opus totum sublime & excelsum uideres: nõ ne hæc tibi humanarũ uirium modũ uiderentur excedere: quia illa non tam uiribus: q̃ rõe atq; artificio facta esse nescires. q̃ si homo in quo nihil pfectum est tamen plus efficit rõe: q̃ uires eius exiguæ patiãtur: quid est cur incredibile tibi esse uideatur: cũ mũdus dicitur factus a deo: i quo (quæ pfectus ẽ) nec sapia põt hñe terminũ: nec fortitudo mensurã. Opa ipsius uidentur oculis: quõ aut ille fecerit: ne mēte qdẽ uidentur: quæ (ut Hermes ait) mortales imorali temporale ppetuo: corruptibile icorrupto ppinquate nõ põt. i. p prius accedere: & itelligẽtia subseq; & iõ terrenũ adhuc aial rerũ cælestiũ pfectõem nõ capit: quæ corpe quasi custodia septũ tenet: quominus soluto ac libero sensu cernat oia. Sciat igit q̃ inepte faciat: q̃ res inarrabiles quærit. Hoc ẽ. n. modũ cõditõis sive trãgre di: nec itelligere quousq; hoĩ liceat accedere. Deniq; cũ apperiret hoĩ ueritatẽ deus: ea sola scire nos uoluit: quæ interfuit hoĩem scire ad uitã cõsequendã. Quæ uero ad curiosã & profanam cupiditatẽ p̃rinebãt: reticuit: ut arcana essent. Quid ergo quæris: quæ nec potes scire: Nec si scias: beatior fias. Perfecta est in hoie sapientia: si & deũ esse unum: & ab ipso essa facta uniuersa cognoscat.

Erratum
primum
erratũ
secũdum.

Quod deus quattuor elemata distixit: & quattuor qualitates & quattuor tpa: & q̃ ex calore & humore sit uita: & quare hoies igne: cætera aialia aqua magis utant. Ca. x. Vnc quoniam refutauimus eos: qui de mũdo & factore eius deo aliter sentiunt n̄ q̃ ueritas habet: ad diuinam mundi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sã ctæ religionis litteris traditur: Fecit igitur deus primum omnium cælum & in sublime suspendit: q̃ esset sedes ipsius dei conditoris: Deinde terram fundauit ac cælo subdidit: quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam uoluit humore circumflui & contineri: suum uero habitaculum distinxit claris luminibus: & impleuit sole scilicet lunæq; orbe fulgenti: & astrorum micantium splendentibus signis adornauit: tenebras autem quod est his contrarium: constituit in terra. Nihil enim per se continet luminis: nisi accipiat a cælo in quo posuit lucem perennem: & superos & uitam perpetuam. Et contra in terra tenebras & inferos & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant: quantum mala a bonis: & uitia a uirtutibus. Ipsius quoq; terræ binas partes contrarias inter se diuersasq; constituit: scilicet orientem occidentemq;: ex quib; oriens deo similis censetur. quia ipse luminis fons & illustrator est rerum: & q̃ ori nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens aut conturbata illi prauæq; menti ascribitur: q̃ lumen abscondat: q̃ tenebras semp inducat. Et q̃ hoies faciat occidere: atq; interite peccatis. Nam sicut lux orientis est: in lucem aut uitæ ratio uersatur: sic occidentis tenebræ sunt. In tenebris aut mors & interitus continetur. Deinde alteras ptes eadẽ ratione dimensusest: meridie ac septentrionem: quæ partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim quæ est solis calore flagrantior: proxima est: & cohæret orienti. At illa quæ rigoribus & perpetuo gelu torpet: eiusdem est cuius extremus occasus. Nam si cuncta contrarij sunt luminij tenebræ: ita frigus calori. Ut igitur calor luminij est proximus

sic meridies orienti. Ut frigus tenebris: ita plaga septentrionis occasui. Quibus singulis partibus suū tps attribuit. Ver scilicet orienti: a statem meridionali plagæ: occidenti autūnus: septentrioni hybernus. In his quoq; duabus partibus: mediolani & septentrionali figura uitæ & mortis continetur: q̄a uita in calore est: mors in frigore. Sicut aut calor ex igne ē: ita frigus ex aqua. Secundū harū partiū dimensionē diē quoq; fecit ac noctem: quæ spatia & orbis t̄p̄m p̄petuos ac uolubiles quos uocamus annos: alterna p̄uices successione conficiant. Dies quē primus oriens subministrat dei sit necesse ē ut oīa quæcunq; meliora sunt. Nox aut quam occidens extremus induxit: eius scilicet quem dei esse æmulū diximus. Quæ duo ē in hoc præsci futuri otū deus fecit: ut exis & ueræ religionis: & falsarum sup̄stitionū imago quædā ostēderetur. Nā sicut sol q̄ oritur in diē: licet sit unus: unde solem esse appellatū Cicero uult uideri: q̄ obscuratis sideribus solus appareat: tamen q̄a uerū ac p̄fectæ plenitudinis lumē ē: & calore potissimo & fulgore clarissimo illustrat oīa: ita in deo licet sit unus: & maiestas & uirtus & claritudo p̄fecta est. Nox aut quā prauo illi antithæo dicimus attributā: eius ipsius multas & uarias religiones p̄ similitudinē demōstrat. Quauis. n. stellæ innumerabiles micare ac radiare uideant: tamen quia non sunt plena ac solida lumina: nec caloris perferūt quicq;. nec tenebras multitudine sua uincunt. Duo igitur illa principalia inueniuntur: q̄ diuersam & contrariam sibi habent potestatem calor & humor quæ mirabiliter deus ad sustentanda & gignenda oīa excogitauit. Nam cum uirtus diē sit in calore & igni: nisi ardorem uim eius admixta humoris ac frigoris materia temperasse: nec nasci quicq; nec coherere potuisset: quia statim conflagratione interiret. quicquid esse cœpisset: unde & philosophi quidam & poetæ discordi cōcordia mundū constare dixerunt: sed rationem penitus non uiderunt. Heraclytus ex igne nata esse omnia dixit. Tales Milleſius ex aqua. Uterq; uidit aliquid: sed errauit tamen uterq;. quod alterutrum si solum fuisset neq; aqua nasci ex igne potuisset: neq; rursus ignis ex aq̄. Sed est uerius simul ex utroq; permixto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest: q̄a sūt utraq; inimica: & si cominus uenerint: alterutrum quod superauerit conficiat alterum necesse est: sed eorum substantiæ permisceri possunt. Sustātia ignis calor est: aquæ humor. Recte igitur Ouidius:

Heraclytus
 Tales
 Milleſius

Quippe ubi temp̄iem sumpserit humorq; calorq;

Concipiunt: & ab his oriuntur cōcta duobus.

Cūq; sit ignis aquæ pugnax: uapor humidus oīs

Res creat & discors concordia sc̄etibus apta est.

Alterū. n. quasi masculinū elemētū est alterum quasi fœmininū alterū actiuū alterum patibile. Iōq; a ueteribus institutū ē ut sacramēto ignis & aquæ nuptiarū fœdera laciāc q̄ fœtus animantium calore & humore corporentur: atque animentur ad uitam. Cum enim constet omne animal ex anima in corpore materia corporis in humore est. animæ in calore. Quod ex auium sc̄etibus datur sc̄iri quos crassi humoris plenos nisi opifex calor fouerit nec humor potest corporari nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici solebat adhuc. n. uidebatur nefas quīs malos tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum quibus uita constat hominum perinde habebatur ac si esset qui eam sententiam exasperat more mulctatus. Adeo ista duo elemēta prima sunt habita ut nec ortum hominis nec sine his uita merediderint posse constare. Horum alterum nobis cōmunæ est cum cæteris animantibus alterū soli homini datum. Hos enim quoniam cæleste atq; immortale animal sumus igne uti

DIVINARVM INSTITVTIONVM

mur: q nobis i argumentū immortalitatis datus est: qm̄ ignis e caelo est: cuius natura (qa mobilis est: & sursum nititur) uitae cōtinet rōnem. Cetera uero aialia qm̄ tota sunt moralia: tantūmodo aqua utuntur: qd' est elementū corporale atq; terrenū. Cuius natura quia mobilis est ac deorsū uergēs: figurā mortis ostendit. Iō pecudes neq; in caelū suspi ciūt: neq; religiōes sentiūt: qm̄ ab his usus ignis alien⁹ est. Vnde aut uel quō deus hāc duo p̄cipalia ignē & aquā uel accēderit: uel eliquauerit: solus scire pōt qui fecit.

Quod creato mundo facta aialia pp̄ hoies sunt: & tandem homo ipse. Et quid sit q; poetae finxerunt Deuaalionem hoies reparasse: & q; Aristoteles falsum putauit mūdū esse aeternum: & quae sunt tres partes. Ca. xi.

Consumato igitur mundo: aialia uariis generis dissimilibus formis & magna & c
minora ut fierēt impauit. Et facta sunt bina: id est diuersi sexus singula: ex quo rū factibus & aer: & terra & maria cōpleta sunt. Deditq; his oib⁹ generati de⁹ alimēta de terra: ut usui homini eē possēt. Alia nimirū ad cibos: alia uero ad uestimētū.

Quae aut magnarū sūt uiriū: ut in excolenda terra iuuarent; unde dicta sunt iumenta. Ita rebus oibus mirabili descriptione cōpositis regnū sibi aeternū parari cōstituit. Et in Erratum primū nūerabiles aias p̄creare: qbus immortalitatē daret. Tū fecit ipse sibi simulacrū sē sibile atq; intelligens. i. ad imaginis suae formā: qua nihil pōt esse p̄fectius: hoiem figurauit ex limo terrae: unde hō nuncupatus est: q; sit factus ex humo. Deniq; Plato humanā formā theoidem esse ait. Et Sibylla quae dicit.

ΕΙΚΩΝΕΣ ΤΑΥΘΡΩΠΟΣ ΕΜΗΛΟΓΟΝ ΑΡΘΟΥΕΧΟΥΣΑ. i. imago est hō mea ratiōem rectā habens. De hac hominis fictione poetae quoq; quis corrupte: tamen non aliter tradiderunt. Namq; hominē de luto a Promethaeo factum esse dixerunt. Res eos non fellit: sed nomen artificis. Nullas enim litteras ueritatis attigerant: sed q; prophetarum uaticinio tradita in sacrario dei continebantur: ea de fabulis & obscura opinione collecta & deprauata: ut ueritas a uulgo solet uariis sermōibus dissipata corrumpi: nullo ad dente aliquid ad id quod audierant carminibus suis comprehenderunt. Et hoc quidem inepte: q; tam mirabilem q; diuinum opificiū homini dederunt. Quid enim opus fuit hominē de luto fingi: cum posset eadem ratione generari: qua ipse Promætheus ex Iapeto natus est: qui si fuit homo: generare hominē potuit: facere non potuit. De diis aut illū non fuisse p̄cna eius in Caucaſo mōte declarat. Sed neq; patrē ipsius Iapetum patrūq; Titana quisq; deos nuncupauit: qa regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris cōsecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poetarū coargui potest. Factum esse diluuiū ad perdam tollēdamq; ex orbe terrae maliciam cōstat inter omnes. Idem enim & philosophi poetae scriproresq; rerum antiquarum loquuntur in eoq; maxime cum prophetarum sermone cōsentiunt. Si ergo cataclysmus a deo ideo factus est: ut malicia (quae per nimiam multitudinē increuerat) perderetur: quomodo fictor hois Promætheus fuit: cui⁹ filium Deuaalionem iidem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruātū: quomodo unus gradus & una progenies orbem terrae tam caeleriter potuit hoibus implere? Sed uide licet hoc quoq; sic corruerunt ut illud supius cum ignorarent in quo tempore cataclif mus sit factus in terra & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereūte saluari & quomodo aut cum qbus seruatus sit quae oia p̄phenie litterae docent. Apparet falsum esse quod de opificio Promæthei narrant. Verum qa poetas dixeram non oio mentiri solere sed figuris inuoluerē & obscurare quae dicant non dico esse mentitos sed primū oium Promæthēū simulacrū hois formasse de pingui & molli luto. Ab eoq; natam esse

Promætheus

primo artem: statuas & simulacra fingendi. Siqdem Iouis temporibus fuit: quibus pri-
 mum tēpla cōstituit: & noui deorū cultus esse cōeperunt: sic ueritas fucata mēdatio est
 & illud quod a deo factum ferebatur: hōi qui opus diuinum imitatus est: cōpōit ascribi.
 Ceterum fictio ueri ac uiui hominis e limo deiecit: quod Hermes quoq; tradit: qui non
 tantum hōiem ad imaginem dei factum esse dixit a deo sed etiam illud explanare tem-
 prauiū q̄ subtili ratione singula quæq; in corpore hōis membra formauerit cum eorum
 nihil sit quod non tantundem ad usus necessitatem q̄tum ad pulchritudinem ualeat:
 Id uero etiam stoici (cum de prouidentia differunt) facere conantur. & secutus eos Ci-
 cero pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam & uberem stricti con-
 tingit quam ego nunc iccirco prætereo quia nuper proprium de ea re librum ad Deme-
 triantem auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum q̄ errantes phi-
 losophi quidam aiunt homines cæteraq; animalia sine ullo artifice orta esse de terra. un-
 de illud Virgilianum est.
 Terra progenies duris caput extulit aruis:
 Et hi maxime fuerunt in ea sentia q̄ esse prouidentiam negant. Nam stoici aiuntium fa-
 bricam diuinæ sollertiae tribuunt Aristoteles aut labore se ac molestia liberauit dicens
 semp̄ mūdum fuisse. Itaq; ut humanum genus & cætera quæ in eo sunt initium non hñe
 sed fuisse semper ac semp̄ fore. Sed cum uideamus singula quæq; aialia quæ añ non fue-
 rant incipere esse & esse desinere necesse est totū genus aliquñ esse cōpōisse & aliquando de-
 siturum esse quia cōpōit. Oia enim tribus temporibus cōtineri necesse est præterito p̄-
 senti futuro. Præteriti est origo præsentis substantia futuri dissolutio. Quæ omnia i sin-
 gulis hominibus apparent incipimus enim cum nascimur & sumus cum uiuimus & de-
 sinimus cum interimus.
 Clotho colūbaulat Lachesis trahit Atropos occat. Vnde etiam tres parchas esse uo-
 luerunt unam quæ uitam hōis ordiatur alteram quæ contextat tertiam quæ rumpat ac
 finiat. In toto autem genere hōium quia solum p̄sens tempus apparet ex eo tamen &
 præteritum idest origo colligitur & futurum idest dissolutio. Nam quoniam est appa-
 ret aliquando cōpōisse. Esse enim nulla res sine exordio potest & quia cōpōit apparet
 quandoq; desitura. Nec enim potest id totum esse immortale quod ex mortalibus con-
 stat. Nam sicut ūniuersi per singulos interimus fieri potest ut aliquo casu oēs simus
 uel sterilitate terrarum quæ accidere uel particulatim solet uel pestilentia ubiq; diffu-
 sa quæ singulas urbes atq; religiones plarūq; populat̄ uel incēdio i orbem missō quale
 iā fuisse sub Phaetōte dicitur uel diluuiō aquarum quale sub Deucalione traditur cum
 præter unum hominem genus omne delatum est. Quod diluuium si casu accidit profe-
 cto potuit accidere ut & unus ille qui superfuit interiret. Si autem diuinæ prouidentia
 nutu (quod negari non potest) ad reparandos hōies reseruatus est apparet in dei pote-
 state esse uel uitā uel interitum generis humani. Quod si uult potest occidere in totum
 quia per partes occidit apparet aliquādo esse ortum & fragilitas initium sic declarat &
 terminum. Quæ si uera sunt non poruit defendere Aristoteles quo minus habuerit &
 mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent & Platoni
 & Aristoteli qui semper fore mundum putauerunt licet sint loquentes ingratis tamē
 idem Epicurus eripiet quia sequitur ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluri-
 bus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Quod non de terra uel sponte nata sunt aialia sed dispositione diuina cuius fecisset
 deus nos conscios si scire expediret. C. xii.

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Iunt certis conuersionibus cæli: & aſtorū motibus maturitatem quandā extiſſe aialium ſerendorū. Itaq; terrā nouam ſemen genitale retinent: folliculos ex ſe quosdam in uterorū ſimilitudinem protuliſſe: de quibus Lucretius: Creſcebant utiri terra radicibus apti. Eoſq; cū maturaſſent: natura cogente ruptos aialia tenera pſudiſſe. Deinde terrā ipſam humore quodam q̄ eſſet lacti ſimilis: exuberariſſe: eoq; alimento animantes eſſe nutritos. Quō aut̄ uim frigoris aut caloris ferre aut uitare potuerūt aut oīo naſci cū ſol exureret frugus adſtrigeret: Nō erāt inquit principio mundi hyems & æſtas: ſed ppetua tēperies & uerax quabile. Cur ergo nihil hoīū fieri ēt nunc uidemus: q̄a ſemel fieri neceſſariū fuit: ut aialia naſcerent̄. Poſtq̄ uero eſſe cœperūt: cōceſſa bis facultate generādi: & terra parere deſiit: & t̄pis cōditio mutata eſt. O q̄ facile ē mendacia redarguere. Primū q̄a nihil pōt eē i hoc mūdo: qd̄ nō ſic pmaneat: ut cœpit Nec. n. ſol & luna & aſtra tūc nō erāt cū eēnt: meat̄ nō hēbant: aut nō diuina moderatio quæ curſus eorū temperat & gubernat. cū ipſis ſimul cœperit. Deinde q̄ ſi ita ſit (ut dicunt) puidentiā eſſe neceſſe eſt: & i idipſū incidūt: qd̄ maxie fugiūt. Nondū. n. natis aialibus aliq; utiq; puidit ut naſcerent̄: ne orbis terræ deſertus atq; icultus horreret. Ut aut̄ de terra ſine officio parentū naſci poſſent: neceſſe eſt magna rōe eſſe puiſum. Deinde ut humor ille cōcretus de terra in uarias i magines corporū fingeret̄. Item ut e folliculis (q̄bus tegebantur) accepta uidendi ſentiēdiq; rōne: tanq̄ ex aluo matrū pſiderent̄: mira inexplicabilisq; puiſio ē. Sed putem̄ id quoq; calu accediſſe: illa terre quæ ſequunt̄ fortuita eſſe nō poſſūt: ut terra continuo lacte manaret: ut aeris tempies eſſet æqualis. Quæ ſi cōſtat iccirco eſſe facta: ut aialia recens edita uel hērent alimentum: uel nō haberēt piculū: neceſſe eſt ut aliq; diuina neſcio qua rōe puideret. Quis at̄ pōt puidere niſi deus? Videamus tamen an idipſum qd̄ dicit̄ fieri potuerit: ut hoīes naſcerent̄ e terra, ſi cōſideret aliq; q̄ diū & q̄bus modis educet̄ infans: itelliget pfecto nō potuiſſe terrigenas illos pueros ſine ullo educatore nutriti. Prit. n. neceſſe q̄ pluribus mēſibus iacere pfectos: donec cōfirmatis neruis mouere ſe: locūq; mutare poſſent qd̄ uix itra unū ani ſpaciū fieri pōt. Iā uide utrū ne infans eodē mō & eodē loco quo eſt effuſus iacere p multos mēſes ualuerit. An nō hūore illo terræ qd̄ al menti gratia miniſtrabat & ſui corpis purgamētis i unū mixtis obrutus corruptuſq; moreret̄. Itaq; nullo mō fieri pōt qn ab aliquo fuerit educatus niſi forte aialia oīa nō tenera nata ſūt ſed ex creta qd̄ ut dicerent nunq̄ uenit in illis mentē. Ois ergo illa rō ipſoſſibilis & uana eſt ſi tamen rō dici pōt qua id agit̄ ut nulla ſit rō. Qui. n. dici oīa ſua ſponte eſſe nata nihilq; diuinæ puidentiæ tribuit hic pfecto rōnem nō aſſerit ſed euertit. Quod ſi neq; quicq̄ ſine rōne neq; naſci pōt: appet̄ diuinā eſſe puidentiā cuius ē p̄priū qd̄ dī rō. Deus igit̄ rerū oīum machinator fecit hoīem quod Cicero quis exps cæleſtiū litterarū uidit tamen q̄ libro de legibus p̄rio hoc idem tradidit qd̄ pphetæ cuius uerba ſubieci. Hoc aial p̄uidum ſagax multiplex acutū memor plenū rōnis & cōſilii quem uocamus hoīem p̄clara quadam cōditōe generatū eſſe a ſummo deo ſolū. Eſt. n. ex tot aiantium generibus atq; naturis particeps rōnis & cogitationis cum cætera ſint oīa exptia. Vides ne hoīem quī longe a ueritatis noticia remotum tñ quoniam imaginem ſapientiæ tuebat̄ intellexiſſe non niſi a deo hoīem potuiſſe generari: Sed tñ diuinis opus eſt testimoniis ne minus humana ſufficiant. Sibylla hoīem dei opus eſſe teſtat̄.

Lucreti⁹

Cicero

οσ μονος εστι θεος κτισ της ακρατητος υπαφλων
 αυτος δεστηριζε τυπον μορφης μεροπωνητε
 αυτος ελιξε φυσικη παντων γενεης φιο τοιο. id est qui solus est deus creator iuict⁹

LIBER SECVNDVS

liber. Ipse nūc statuit figurā formæ hoīum. Ipse miscuit naturā oīum in generatōe uitæ
Eadem tñ sanctæ litteræ cōtinenti Deus ergo ueri patris officio functus est. Ipse corp⁹
effinxit: ipse aīam qua spiramus: infudit. Illius est totum: quicquid sumus. Quomodo
id fecerit: si nos oporteret scire: docuisset sicut docuit cætera: quæ cognitionem nobis &
pristinī erroris & uerī luminis attulerunt.

Quare duo sexus mūdi minoris id est hominis: & quid sit mors eius prima: quid se-
cunda: & de priorū parentum culpa & pœna.

Ca. xiiii.

Vm ergo marē ad similitudinē suā primū finxisset: tū ēt foeminā cōfigurauit
ad ipsius hoīes effigiē: ut duo iter se pmixti sexus: ppagare subolē possent: &
oēm terrā multitudine opplere. In ipsius aut hoīs fictione illarū duarū mate-
riarū: quas inter se diximus esse cōtrarias: ignis & aquæ cōclulit: p̄fecitq; rōnem. Fictio
enim corpore spirauit ei aīam de uitali fonte spiritus sui: qui est pennis: ut ipsius mun-
di ex contrariis constantis elementis similitudinem gereret. Constat. n. ex aīa & corpo-
re. i. quasi e cælo & terrā: qñ quidem aīa qua uiuimus uelut e cælo oritur a deo: corpus
e terra: cuius e limo diximus esse formatū. Empedocles quē nescias utrū ne itēr poetas
an interū philosophos numeres: q̄ de rerū natura uerlibus scripsit: ut apud Romāos
Lucreti⁹: & uarro quatuor elemēta cōstituit. i. ignē: aerē: aquā & terrā: fortasse Trime-
gistrū secutus: q̄ nostra corpa ex his quattuor elemētis cōstituta eē dixit a deo. Habe-
re nāq; in se aliqd ignis: aliqd aeris: aliqd aquæ: aliqd terræ: & neq; ignē esse: neq; aerē:
neq; aquā: neq; terrā: quæ qdē falsa non sunt. Nā terræ rō i carne ē: humoris in sanguie
aeris in spiritu: ignis in calore uitali. Sed neq; sanguis a corpe secerni pōt: sicut humor a
terra: neq; calor uitalis a spiritu: sicut ignis ab aere: a deo rerū oīum duo sola repperiun-
tur elemēta: quorū oīs rō in nostri corpis fictōe cōclusa ē. Ex rebus igit diuersis ac repu-
gnātibus hō factus ē: sicut ipse mūdus: ex luce ac tenebris. ex uita & morte: quæ duo in-
ter se pugnare in hoīe præcepit: ut si aīa supauerit quæ ex deo orit: sit immortalis: & in p-
petua luce uerſet. Si aut corpus uicerit aīam: ditioniq; subiecerit: sit i tenebris sempiter-
nis & i morte. Cuius nō ea uis ē: ut iniustas aīas extiguat oīo: sed ut puniat in æternum
Eā pœnā secundā mortē noīamus: quæ est & ipsa ppetua sicut & immortalitas. Primam
sic diffinimus. Mors est corpis aīæ q̄ seductio: Secundā uero sic. Mors est æterni doloris
ppesio uel ita. Mors est aīarum p meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pe-
cudes non attingit: quarū aīæ nō ex deo cōstātes: sed ex cōi aere morte soluunt. In hac
igit societate cæli atq; terræ: quorū effigies in hoīe expressa est: supiorē partē tenent ea
quæ sunt dei. Anima scilicet quæ dominū corporis hēt. Inferiorem aut ea: quæ sūt dia-
boli. Corpus utiq; qd̄ q̄a terrenū est: aīæ debet esse subiectū: sicut terra cælo: Est enim
terra quasi uasculū: quo tanq̄ domicilio temporali spiritus cælestis utatur utriusq; offi-
cia sunt: ut hoc quod est ex cælo: & deo imperet: illud uero quod ex terra: & diabolo ser-
uiat. Quod qdē non fugit hoīem neq; Salustium: qui ait: Sed omnis nostra uis in ani-
mo & corpore sita est: animi imperio: corporis seruitio magis utimur. Recte si ita uixit-
set ut locutus est. Seruiuit enī foedissimis uoluptatibus: suamque ipse sententiam uitæ
prauitate dissoluit. Quod si anima ignis est (ut ostendimus) in cælum debet eniti sicut
ignis ne extinguatur: hoc est ad immortalitatem quæ in cælo est. Et sicut ardere ac ui-
uere non potest ignis: nisi aliqua pingui materia teneatur: in qua habeat alimentum: sic
animæ materia & cibus est sola iustitia: qua tenetur ad uitam. Post hæc deus hominem
qua expolui ratione generatum posuit in paradiso: id est in horto foecūdissimo & amce-
nissimo: quem in partibus orientis omni genere ligni arborumq; conseruit: ut ex earum

Empedo-
cles
Lucreti⁹
auctor
Varro
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

uariis fructibus aleretur. Experiq; oïum laborum deo patri summa deuotione seruiret. Tum dedit ei certa mandata: quæ si obseruasset: immortalis maneret: si transcendisset: morte afficeretur. Id autem præceptum fuit: ut ex arbore una (quæ fuit in medio paradiso) non gustaret: in qua posuerat intelligentiam boni & mali. Tum criminator ille inuidens operibus dei: omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hoïem intendit: ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit: ut uetitum cibum sumeret: & per eam ipsi quoq; homini persuasit: ut transcenderet dei legem. Peccæpta igitur scientia boni & mali: pudere eum nuditatis suæ capï absconditque se a facie dei: quod antea non solebat. Tum deus sententiã in peccatores lata: eiecit hominem de paradiso: ut uictum sibi labore conquireret: ipsumq; paradisum igni circunualauit: ne homo posset accedere: donec summum iudicium faciat in terra: & iustos uiros cultores suos in eundem locum: morte sublata.

Sicut sacre litteræ docent: & Sibylla erythæa cum dicit:

ΟΙΔΕΘΕΘΗΤΙΜΩΗΤΕΣΑΛΗΘΙΝΟΝΑΕΝΑΟΥΥΕ

ΖΟΗΚΛΗΡΟΧΟΜΟΥΣΙΤΟΥΑΙΘΗΩΣΧΡΟΝΑΝΑΥΤΟΙ

ΟΙΚΟΥΝΤΕΣΠΑΡΑΔΕΙΣΟΝ: ΟΜΑΣΕΡΙΘΙΛΕΑΚΗΠΟΝ: id est: qui autem deum honorant uerum sempiternam utiq; uitã hereditario iure possident sæculi ipsi habitantes ad paradisum similiter florentissimũ hortũ. Verũ qm hæc extrema sunt: tota in extrema operis huius partetractabimus. Nunc ea quæ prima sunt: explicemus. Mox itaq; secuta est hominem secundum dei sententiã: quod etiã Sibylla in carmine suo docet dicens.

ΑΝΥΡΩΠΟΥΠΕΠΛΑΣΤΑΙΘΕΟΥΠΑΛΑΜΑΙΣΕΝΙΑΥΤΟΙΣ

ΟΥΚΑΙΠΛΑΝΗΣΕΘΟΦΙΣΥΟΛΙΟΣΕΠΙΜΟΙΡΑΝΑΗΛΕΘΕΙΥ

ΤΟΥΤΑΝΑΤΟΥΓΙΩΣΙΗΤΕΛΑΦΕΙΥΑΥΑΘΟΥΤΕΚΑΚΟΥΤΕ: id est hominem factũ dei maibus quem etiam seduxit serpens dolose ad fatum ascendere mortis: notionemq; accipere boni & mali uel sic hominem plasmatum dei ipsius palmis quem dolis sefellit serpens ut uim mortis incurreret & scientiã acciperet boni & mali. Sic facta hominis uita est tẽporalis. Sed tamẽ longa: quæ in mille annos propagaretur q; diuinis litteris proditũ & per oẽm scientiã publicariũ: cum Varro non ignoraret: argumentari nixus est: cur putaretur antiqui mille annos uictitasse. Ait. n. apud ægyptios p annis menses haberi ut non solis p duodecim signa circuitus faciat annũ sed lunæ: quæ orbẽ illũ signiferũ. xxx. dierum spat. o lustrat. quod argumentum perspicue fallum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc uero qui ad centesimum perueniunt (quod sit sæpissime) mille certe ac ducentis mensibus uiuũt. Et auctores idonei tradunt ad centum .xx. annos puenire solere. Sed quia ignorabat Varro cur aut qm uita hois esset diminuta ipse diminuit cum sciret mille & .cccc. mensibus posse uiuere hoïem.

Varro

Noe

Quod nõ Liber pater fuit inuentor uini: sed Noe post diluuiũ. Et quæ fuerit origo gentium: & qui primi habuerint sciã astrorũ & ignorãtiã dei. Ca. xiiii.

Eus autem postea cũ uideret orbem terræ malitiã & sceleribus oppletum: statuit humanum genus diluuiõ pdere sed tamen ad multitudinem reparandã delegit unũ: quod corruptis oïbus singulare iustitiæ supererat exemplũ. Hic cum sexcentorum esset annorum: fabricauit arcam sicut præcepit ei deus: in qua ipse cũ coniuge ac tribus filiis totidemq; nutribus reseruatus est cum aqua uniuersos montes altissimos operuisset. Deinde orbe siccato: execratus in iustitiã prioris sæculi deus: nersus longitudo uitæ causa esset excogitandorum malorum: paulatim p singulas pgenies diminuit hois ætatem. Atq; in centũ & .xx. annis metã collocauit: quam transgre-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Hos autem putant deos esse: sciunt illi quidem futura multa: sed non oia. q̄ppe quibus penitus consilium dei scire non liceat. Et iō solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poētæ & sciunt esse demonas & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

Hesiodus

ΤΟΙ ΜΕΝ ΔΑΙΜΟΝΕΣ ΕΙΣ ΙΔΙΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΔΙΑΦΟΥΛΑΣ

ΕΣΘΛΟΙ ΕΠΙΧΘΟΝΙ ΟΙΦΥΛΑΚΕΣ ΘΥΙΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ. i. hi quidem dæmones sunt Iouis magni propter uoluptatem boni terrestris custodes mortalium hominum. Quod iccirco dictum est: quoniam custodes eos humano generi deus miserat: sed ipsi cum sint perditores hominum custodes tñ se uocari uolunt: ut ipsi colantur: & deus non colatur.

Plato

Socrates

Philosophi quoq; de his dixerunt. Nam plato ēt naturas eorum in symposio exprimere conatus est. Et Socrates esse circa se assiduum dæmona loquebatur: q̄ puero sibi adhaesisset: cuius arbitrio & nutu sua uita regeret. Magorum quoq; ars ois ac potentia horū aspirationibus constat: a quibus inuocari uisus hoīum præstigiis obcæcantibus fallūt: ut non uideant ea quæ sunt: & uidere se putent illa. quæ non sunt: Hi ut dico spirit⁹ contaminati ac perditī per omnem terram uagantur: & solatiū pditionis sue pdendis hoibus operantur. Itaq; oia insidiis: fraudibus: erroribus complent. Adhærent. n. singulis hoibus: & omnes hostiatim domos occupant: ac sibi geniorum nomen assumunt: sic. n. latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrāt. His quotidie profundunt: & scientes dæmonas uenerantur: quasi terrestres deos & quasi depulsores malorum: quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui (qm̄ spūs tenues & incomphēbiles) insinuant se corporibus hoīum: & occulte in uisceribus operit: ualitudinē uitiant: morbos citant: omniis aīos terrent: mentes furoribus quatunt: ut homines his malis cogāt ad eorum auxilia decurrere.

Quod hi prodesse putantur: cum nocere desinūt: nec possunt aliqd in eos qui in fide solidati sunt: sed sanctis subiecti eis tanq̄ seruis obediunt. Ca. xvi.

Varum omnium fallaciarum ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse

q̄ .n. eos putant: cum nocere desinunt: qui nihil aliud possunt q̄ nocere. Dicat

fortasse aliquis colendos esse ergo ne nocent: siq̄dem possunt nocere: Nocēt

illi quidem: sed his a quibus timentur: quos manus dei potens & excelsa non protegit: q̄ profani sunt a sacramento ueritatis. Iustos autem. i. cultores dei metuunt: cuius noie adiurati de corporibus excedunt: quorum uerbis tanq̄ flagris uerberati non modo dæmonas se esse confitentur: sed etiam noia sua edunt: illa quæ in templis adorantur. quod plerūq; coram cultoribus suis faciunt: non utiq; in opprobrium religionis: sed honoris sui: quia: nec deo p̄ quem adiurantur: nec iustis quorum uoce torquentur: mentiri possunt. Itaq; maximis sæpe ululatus editis: uerberari se & ardere & iam iamq; exire proclamant. Tñt̄ habet rei cognitio ac iustitia ptātis. Cui ergo noceret possūt: nisi his quos hñt in sua potestate: Deniq; affirmat eos hermes: q̄ cognouerunt deum non tm̄ ab icuribus dæmonū tutos esse: uerum ēt ne fato quidem teneri. μια inquit. φυλακη ευσεφεια. ευσεφουσ γαρ ανθρωπου ουτε δαιμων κακος ουτε ει παρ μενηκρ ατει.

Hermes
auctor

τεος γαρ ρυεται το ευσεφην ελπαντος κακου. γαρ εν καιμοθη εν ανθρωποισ εστι να γα του ευσεφεια: id est una inquit custodia pietas. Pium. n. hominem. nec dæmon malus: nec fatum tenet. Nam deus liberat pium ab omni malo: quod unum & solum in hominibus bonum est pietas. Quid sit autem ευσεφεια: id est pietas alio loco his uersibus testatur dicens: η γαρ ευσεφεια γησισ εστι του ιθου: id est pietas

Aesclepi⁹
auctor

enim notio est dei. Aesclepius auditor eius: eandem sententiam latius explicauit in illo sermone profecto: quem scripsit ad regem. Vterq; uero dæmonas esse affirmat inimi-

cos & uexatores hominum: quos ideo Trimegistus ἀγγέλων πονηρῶν: id est angelos malignos appellat: adeo non ignorauit ex cælestibus deprauatos terrenos esse cœpisse.

Quod hi astrologiā aruspicinā & oēs artes reprobas inuenerunt & psuaserunt cultū idolorum p̄ miracula: & uarias fallaciarū tendiculas. Ca. xvi.

Orū inuenta sunt astrologia: & aruspicina & auguratio: & ipsa quæ dicuntur oracula: & necromātia: & ars magica & quicquid præterea malorum exercent hoies uel palā uel occulte: quæ oīa per se falsa sunt: ut Sibylla erythræa testa-

tur: ἐπει πλανητῶν τὰ τελεῖσθαι πηκτὴν ῥα φρονεῖσθαι ἀνδρῶν ζῆζυρῶν ἰκατομμύων. quia error hæc oīa sunt quæ stulti hoies seruātur quotidie. Sed idem ipsi auctores p̄ntia sua faciunt. n. uera esse credantur. Ita hominum crudelitatem mentita diuinitate ludunt. q̄ illis uerum apperire non expedit. Hi sunt qui imagines & simulacra fingere docuerunt: qui ut hominem mentes a cultu ueri dei auerterent: & fictos mortuorum regum multis & ornatos: exquisita pulchritudine statui consecrariq̄ fecerunt: & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt: Sed eos magi & hi quos uero maleficos uulgius appellat: cum artes suas execrabiles exercent: ueris suis nominibus ciet illis cælestibus: quæ in litteris sanctis leguntur. Hi porro incæsti ac uagi spiritus: ut turbent omnia: & errores humanis pectoribus infundant: serunt ac miscent falsa cum ueris. Iedimā

Ipsi. n. cælestes multos finxerunt esse utrumq̄ regem omnium Iouem eo q̄ multi sunt spiritus angelorum in cælo: & unus parens ac dominus omnium deus. Sed ueritatem mentitis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt. Nam deus (ut principio docui) neq̄ nomine (cum solus sit) eget: neq̄ angeli cum sint immortales: dicise deos aut patiuntur: aut uolunt, quorum unum solumq̄ officium est: seruire nutibus dei: nec omnino quicq̄ nisi iussu eius facere. Sic enim mundum regi a deo dicimus: ut a rectore prouinciā. Cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit: quis illorū ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter iussa rectores: per ipsi ignorantiam: quæ est conditionis humanæ. Ille autem præses mundi & rector uniuersi: qui scit omnia: cuius diuinis oculis nihil septem est: solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem. nec est in angelis quicq̄: nisi parendi necessitas. Itaq̄ nullum sibi honorem tribui uolūt: quorum honor in deo est. Illi autem qui desierunt a dei ministerio: ga sunt ueritatis inimici & præuaticatores: dei nomen sibi & cultum deorum uendicare conantur: non quo illum honorem desiderent. Quis enim honor perditis est: nec ut deo noceant: cui noceri non potest: sed ut hominibus quos nituntur a cultura & noticia ueræ maiestatis auertere: ne immortalitatem adipisci possint: quam ipsi sua nequitia perdididerunt. Offundunt itaq̄ tenebris: & ueritatem caligine obducunt: ne dominum: ne patrem suum norint: & ut illiciant facile in templis se occultant: & sacrificiis ipsis præsto adsunt. Eduntq̄ sæpe prodigia: quibus obstupescit homines fidem commodent simulachris diuinitatis ac numinis. Inde est q̄ ab augure lapis nouacula incisus est: & q̄ Iuno ueniis migrare se Romam uelle respondit: q̄ Fortuna muliebris periculum denunciat: q̄ Claudia manum nauis secuta est: q̄ in sacrilegos & Iuno nudata: & Locrenses Proserpina & Ceres Milesia uindicauit & Hercules de Appio & Iuppiter de Atinio & Minerua de Cæsare. Hinc q̄ serpens urbem Romam pestilentia liberauit Epidauro arcessitus. Nam illuc dæmoniarches ipse in figura sua sine dissimulatione perductus est: siquidem legati ad eam rem missi draconem secum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt: quorum præstigias profani uerita-

Iuno
Veniis
Ceres
Hercules
Iuppiter
Minerua

DIVINAR VM INSTITVTIONVM

te intelligere non possunt. Ideoq; ab illis attribui putant: & impia: & auctoritas & opes
 & euentus prosperos rerū. Deniq; ipsorū nutu saepe republicam periculis iminentibus
 liberatam. Quæ pericula & responsis denunciauerunt: & sacrificiis placati auerterunt.
 Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones dei præsentiant: quippe qui mi-
 nistri eius fuerunt: interponunt se in his rebus: ut quæcūq; a deo uel facta sunt uel fiunt
 ipsi potissimū facere aut fecisse uideantur. Et quotiens alicui populo uel urbi secundū
 dei statum boni quid i pendet: illi se id facturos uel prodigiis: uel sonis uel oraculis pol-
 licentur. si sibi templa: si honores. si sacrificia tribuantur. Quibus datis cum illud acci-
 derit. quod necesse est: summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuentur:
 & nouæ imagines consecrantur: mactantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt
 nihilominus tamen & uita & salus eorum (qui hæc fecerint) imolantur. Quotiens autē
 pericula impendent: ob aliquam se ineptam & leuem causam profitentur iratos: sicut
 Iuno Varroni: q; formosum puerum in templo Iouis ad exuias tenendas collocarat: &
 ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene delatum est. Quod si Iuno al-
 terum Ganymedem uerebatur: cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel si dii tantum mō
 duces curant: ceteram multitudinem negligunt. Cur Varro solus euasit: qui hoc facit
 Et Paulus qui nihil meruit occisus est: Videlicet nil tunc Romanis accidit fati Iuno-
 nis iniq; cum Hannibal duo exercitus populi Ro. & astu & uirtute confecit. Nam Iu-
 no audere non poterat aut Carthaginem defendere: ubi arma eius & currus fuit: aut ro-
 manis nocere: quia progeniem troiano a sanguine duci.
 Audierat: tyrias olim quæ uerteret arces. Sed illorum sunt isti lusus: qui sub nominibus
 mortuorum delitescunt uiuentibus plagas tendunt. Itaq; sine illud periculum quod i-
 minet uitari potest: uideri uoluit id placari auertisse: siue non potest id agunt: ut ppillo-
 rum contemptum accidisse uideatur. Itaq; sibi apud hoies q; eos nesciunt auctoritatem
 ac timorem pariunt. Hac uersutia & his artibus noticiam ueri ac singularis dei apd' oēs
 gentes inueterauerunt. Suis. n. uitis pd' ris scuiunt & crassantur: ut pdant. Iccirco et hu-
 manas hostias excogitauerunt: ipsi hostes hūani generis ut q; multas deuoraret aīas
 Cur deus humano generi sic patiatur illud: & q; tribus de causis uana est eorum
 religio: Ca. xviii.

Icet aliquis: cur ergo deus hæc fieri patit? nec tam malis succurrit errorib; ut
 mala cū bonis pugnent: ut uicia sint aduersa uirtutib;: ut hēat alios quos pu-
 niat: alios quos honoret. Vltimis. n. tēporibus statuit de uiuis ac mortuis iu-
 dicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo donec ueniat tem-
 porum finis: quo effūdat iram suam in potestate ac uirtute cælesti: sicut uatū prædicta
 priorū terribili monitu horrificant: Nūc autem patitur homines errare: & aduersum
 se quoq; impios esse: ipse iustus & miris: & patiens. Nec enim fieri potest: ut non is in
 quo perfecta sit uirtus: sit etiā perfecta patientia. Vnde qdam putant: ne irasci qdem
 deū omnino q; affectib; q; sūt perturbationes animi subiect; non sit. q; fragile est oē
 animal: quod afficit & commouetur. Quæ persuasio ueritatē atq; religionē fūdit; tol-
 lit. Sed se ponatur interim loc; hic nobis de ira dei differend; q; & uberios est materia
 & opera proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spirit; q; s; uenerat; fuerit
 & secut;: nec cælo nec luce potiet;: quæ sūt dei: sed in illis deidet: quæ in distributione
 rerū attributa esse ipsi m̄alorum principi disputauim;: in tenebras: scilicet & inferos: &
 in suppliciū sempiternū. Docui religiones deorū triplici mō uanas esse. Vno q; simula-
 cra ipsa quæ colūtur effigies sint hominum mortuorū. Est autē peruersū & incongruens

LIBER SECVNDVS

ut simulacrum hoīs a simulacro dei colatur. Colit. n. quod est deterius & imbecillius. Tum inexpiabile facinus esse: deserere uiuentem ut defuncturū monumentis seruias. qui nec uitam nec lucem dare cuiq̄ possunt. qua ipsi carent. Nec esse alium quenq̄ deū: præter unum: cuius iudicio ac potestati oīs anima subiecta sit. Altero q̄ ipsæ imagines sacræ. quibus inanissimi homines seruiunt: omni sensu carent. quoniam terra sint. Quis aut̄ non intelligat nefas esse reētū animal curuari: ut adoret terram: quæ iccirco pedibus nostris subiecta est: ut calcanda nobis: non adoranda sit: qui sumus ideo excitati: & ex eo statum sublimen præter cæteras animantes accipimus: ut non reuoluamur deorsum: ne hunc cælestem uultū proiciamus ad terrā. Sed oculo eo dirigamus: quo illos naturæ suæ conditio direxit: nihilq̄ aliud adoremus: nihil colamus: nisi solius artificis parentisq̄ nostri unicum nomen: qui præterea hoīem rigidum figurauit: ut sciamus nos ad superna & cælestia prouocari. Tertio q̄ spiritus præsentis religionibus: condemnari & abiecti adeo per terram uoluentur: qui non tm̄ nihil præstare cultoribus suis possint: qm̄ rerum potestas penes unum est. Verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant: quoniam hoc illis quotidianum est opus: tenebras hominibus obducere ne quæratur ab illis uerus deus. Non igitur colendi sunt: quia sententiæ dei subiacent. Est. n. piaculum maximum addicere te potestati eorum: quibus si iustitiam sequate: potentior esse possis: & eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugate: Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas: quibus docui: manifestum est eos qui uel mortuis supplicant: uel terram spiritibus uenerantur: uel spiritibus impuris aīas suas mancipiant: rationem hoīum non tenere: eosq̄ impietatis ac sceleris sui supplicia pensuros qui rebelles aduersus parentem generis humani deū: susceptis inexpiables sacris fas omne uiolauerunt:

Quod in cultu simulacrorum nulla potest esse religio. Nam a simulatione: id est a fallacia dicta sunt.

Ca. xix:

Ucunq̄ igitur sacramentum hominis tueri rōneriq̄ naturæ suæ nititur obtinere ipse se ab humo suscitet & erecta mente oculos suos tendat in cælū non sub pedibus quærat deum nec a uestigis suis erruat quod adoret quia qcquid homini subiacet infra hoīem sit necesse est: Sed quærat in sublimi quærat in summo quia nihil potest homine maius esse nisi quod fuerit supra hominem. Deus aut̄ maior est hoīe supra ergo non infra est. Nec in ima potius. sed in summa regione quærendus est. Quare nō ē dubiū: qn̄ religio nulla sit ubicunq̄ simulacrū est. Nā si religio ex diuinis rebus: est diuini autem nihil est: nisi in cælestibus rebus. Carent ergo religioe simulacra quia nihil potest esse cæleste in ea re quæ sit ex terra qd' quidē de nomine ipso sapienti apparere potest: Quicquid enim simulatur id falsum sit necesse est nec pōt unq̄ ueri nomē accipere qd' ueritatē suo & imitatione mētutus. Si aut̄ omnis imitatio nō res potissimū seria sed quasi ludus ac iocus est nō religio in simulacris sed minus religionis est. Præferēdū est igit̄ uerū oībus falsis. Calcāda terrena ut cælestia cōsequamur. Ita enī res se habet ut quisq̄ animā suā cuius origo de cælo est ad inferna & ima prostrauerit eo cadat quo se ipse deiecerit. Ideoq̄ oportet rationis ac status memorem nō nisi ad superna niri semper ac tendere. Quod qui fecerit hic plane sapiens hic iustus hic homo hic cælo deoq̄ dignus iudicabitur quē suus parens nō humilem nec ad terrā more quadrupedū abiectum sed stantem potius ac rectum sicut eum fecit agnouerit.

Breuis epilogus quo decet gentibus superatis sibi a philosophis grauius imminere certamen:

Cap. xx.

iii

DIVINARVM INSTITVTIONVM

p
 Eracta est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepti operis portio & maiestate caelesti suggerente nobis dicendi facultatem inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est quorum summa doctrina & eloquentia quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine ac prope consensu omnium gentium praeebatur: ita hic auctoritate praestantium omni genere laudis uirorum. Quis autem nesciat plus esse momenti in paucioribus doctis: quam in pluribus imperitis? Sed non est desperandum istos quoque de sententia deo ac ueritate ducibus posse depelli. Nec tam perinaces esse arbitror: ut clarissimum solem sanis ac parentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit: quod ipsi solent profiteri studio inuestigandae ueritatis se teneri. Efficiam profecto: ut quae si tam ueritatem diu & aliquando inuentam esse credant & humanis ingeniis inueniri non potuisse fateantur.

Lactantii Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes: liber tertius.

Comendatur in primis ueritas: & omni praefertur eloquentia: & quare ea non sint affecti philosophi: aperitur: & quare stilo simplici sacra scribantur eloqua: & quod philosophis tunc maxime credendum est: cum suam ignorantiam proficientur. Ca. primū.

u
 Ellem mihi (quoniam ueritas in obscuro latere adhuc extimatur) uel errore atque imperitia uulgi variis & ineptis superstitionibus seruientis: uel philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius quam illustrantibus etsi non qualis i. M. Tullio fuit (quia praecipua & admirabilis fuit) aliquam tamen proximam eloquentiae contingere facultatem: ut quantum ueritas uel sua propria ualeat tantum ingenii quoque uiribus nixa exerceret se aliquando & discussis conuictisque tam publicis: quam eorum qui sapientes putantur erroribus: humano generi clarissimum lumen inferrer. Quod quidem duabus ex causis fieri uellem: uel quod magis possent credere homines ornatae ueritati qui est mendacio credunt: capti orationis ornatu lenocinioque uerborum: uel certe ut ipsi philosophi suis armis porissimum: quibus placere sibi & considerare solent: oprimerentur a nobis. Sed quoniam deus hanc uoluit esse naturam: ut simplex & nuda ueritas esset luculentior: quia satis ornata per se est. Ideoque ornamentis extrinsecus additis fugata corrumpitur. Mendacium uero specie placet aliena quia per se corruptum uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quaesito circumlitum fuerit ac politum: a quo animo ferre ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiae sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus fortasse maius quam possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim: deo (cuius est hoc munus) adiuuante: ueritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximosque oratores a cauidicis mediocribus saepe uictos: quod tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quamuis in rebus exiguis sua claritate defendat. Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem ac illis desertis uiris: sed tamen falsa dicentibus: oppressum iri putem: ac non illa sinimus oratione nostra: quae de tenui forte admodum ex illis emanat: lumen tamen suo clara & illustris appareat. Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterint: ego etiam illis scientiam ueri cognitionemque concesserim: quam nemo cogitando aut disputando assequi potest. Neque enim nunc reprehendo eorum studium: quod ueritatem scire uoluerunt: quia naturam hominis deus ueri adipsam cupientissimam fecit. Sed in arguendis reuincis: quod honestam illorum & optimam uoluntatem non sit secutus effectus: quia neque quid esset uerum ipsum sciebant: neque quomodo aut ubi aut qua mente quaerendum. Ita deum succurrere humanis erroribus cupiant

ipſi ſe in plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguedi philoſophiam: ſuſceptæ materiæ ordo ipſe deduxit. Nam cum error omnis aut ex religio- ne falſa oriatur: aut ex ſapientia in eo conuincendo neceſſe eſt utrumq; ſubuertere. Cū enī ſit nobis diuinis litteris traditum: cogitationes omnium philoſophorum ſtultas eſſe id ipſum re & argumentis docendum eſt: nequis honeſto ſapientia nomine inductus: aut inanis eloquentiæ ſplendore decæptus humanis malit q̄ diuinis credere: quæ quidē tradita ſunt breuiter ac nude. Nec enim decebat aliter: ut cum deus ad hominē loque- retur: argumentis aſſereret ſuas uoces: tanq̄ fides ei nō haberetur: ſed (ut oportuit) eſt locutus: quali rerum omnium maximus iudex cuius non eſt argumentari ſed pronun- ciare uerum: Ipſe ut deus. Nos autem cum ad res ſingulas teſtimonia diuinæ uocis ha- beamus profecto monſtrabimus quanto cercioribus argumētis poſſint uera defendi cum etiam falſa ſic defendantur: ut uera ſoleant uideri: quare non eſt q; philoſophis tā- tum honoris habeamus: ut eorum eloquentiam pertimeſcamus: Loqui enim bene po- tuerunt ut homines eruditi: uere autem loqui nullo modo: quia ueritatem non didice- rant ab eo qui eius potens eſſet. Nec ſane magnum aliquid efficiemus: q; illos ignoran- tiæ redarguemus quam ipſi ſæpiſſime conſitentur in eo ſolo: quoniam non eis credi- tur in quo ſolo credi debuit: conabor oſtendere nunq̄ illos tam ueridicos fuiſſe q̄ cū ſen- tentiam de ſua ignoratione dixerunt:

¶ Quod ipſo nomine philoſophiæ conuicitur q̄ inanis fuerit gentilitèr philoſophanti- um occupatio. Ca. ii.

Vnc quoniam duobus ſuperioribus libris religionū falſitas demonſtrata eſt: nec nō origo totius erroris expoſita: huius libri munus eſt philoſophiā quoq; oſtendere: q̄ inanis & falſa ſit: ut omni errore ſublato: ueritas patefacta clareſ- cat. Ordiamur itaq; a communi philoſophiæ nomine: ut ipſo capite deſtructo: ſacili- or nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: ſi tamen poteſt corpus uocari: cuius partes ac membra diſcordent: nec ulla compage inrer ſe cohæreant: ſed quali diſſe- cta & diſſipata palpitare potius q̄ uiuere uideantur. Philoſophia eſt ut nomen indicat: Philoſo- ipſiq; definiunt ſtadium ſapientia. Vnde igitur probem magis philoſophiā non eſſe phiā quid ſapientiam: q̄ ex ipſius nominis ſignificatione? Qui enim ſapientia ſtudet: utique non ſit dum ſapit: ſed ut ſapere poſſit ſtudet. In cæteris artibus ſtadium quid efficiat: & quo- tendat: apparet: quas cum diſcendo aliquis aſſecutus eſt: iam non ſtudioſus artificii ſed ar- tificex nominatur. At enim uerecūdiæ cauſa ſtudioſos ſe ſapientia: non ſapientes uo- Pythago- cauerunt. Immo uero Pythagoras qui hoc primus nomen inuenit: cum paulo plus ſa- ras peret q̄ illi priores qui ſe ſapientes putauerunt: intellexit nullo humano ſtudio poſſe ad ſapientiam perueniri. Et ideo non oportere incomprehenſæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quaereretur: quoniam ſe profiteretur. Reſpondit philoſophum: id eſt queſitorem ſapientia. Si ergo philoſophia ſapientia- am quaerit: nec ipſa ſapientia eſt: quia neceſſe eſt aliud eſſe quod quaerit: aliud quod qua- ritur: nec quaeritio ipſa recta eſt: quia nihil poteſt inuenire. Ego uero ne ſtudioſos qui- dem ſapientia philoſophos eſſe conſeſſerim: quia illo ſtudio ad ſapientiam non per- uenitur. Nam ſi facultas inueniendæ ueritatis huic ſtudio ſubiaceret: eſſe eſt id ſtu- dium tanquam iter ad ſapientiam: aliquando eſſet inuenta. Cum uero tot temporibus: tot ingeniis in eius inquilitione contritis: non ſit compræhenſa: apparet nullam eſſe ibi ſapientiam. Non ergo ſapientia ſtudent qui philoſophantur: ſed ipſi ſtudere ſe putant quia illud quod quaerunt: ubi aut quale ſit neſciunt. Siue ergo ſapientia ſtudent: ſiue

DIVINARVM INSTITVTIONVM

non student: sapientes non sunt: quia nunq̄ reperiri potest: quod aut non recte quaerit: aut omnino non quaeritur.

Ex quibus rebus philosophia constet. Et quis fuerit auctor academicæ sectæ: quæ nihil recte definit q̄ solam opinionem esse in philosophia gentilium: qui ideo plus audent quia errores eorum non arguit nisi deus. Ca. iiii.

Ideamus tamen id ipsum possit ne hoc studio reperiri aliquid an nihil. Duabus rebus uidetur philosophia constare: scientia & opinione: nec ulla alia res

Scientia ab ingenio uenire non potest: nec cogitatione comprehendi: quia in seipso habere propriam scientiam: non hominis sed dei est. Mortalis aut natura non capit scientiam: nisi quæ ueniat extrinsecus. Idcirco enim oculos: & aures: & cæteros sensus patefecit in corpore diuina solertia: ut per eos aditus scientia perueniret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere: aut scire uelle sol utrum ne tantus quantus uidetur: an multis partibus maior sit: q̄ omnis hæc terra. Item luna globosa sit: an concava: & stellæ utrum ne cohæreant cælo: an per aerem libero cursu ferantur. Cælum ipsum qua magnitudine: qua materia constet: utrum quietum sit an mobile: an incredibili celeritate uoluatur. Quanta sit terre crassitudo: aut quibus fundamentis librata & sustentata sit. Hæc inquam disputando & coniecturis uelle comprehendere: tale est profecto: quale si differere uelimus: qualem esse arbitramur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem: quam nunquam uidimus: cuiusq; nihil aliud quam nomen audiimus: Si nobis in ea re scientiam uendicemus (quæ non potest fieri) nonne insanire uideamur: qui id affirmare audeamus: in quo reuinci possimus: Quanto magis qui naturalia (quæ sciri ab homine non possunt) si scire se putant: furiosi dementesq; sunt iudicandi. Recte ergo Socrates: & eum secuti academici scientiam sustulerunt: quæ non disputantis sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia: id totum possedit opinatio. Id enim opinatur quisq;: quod nescit. Illi autem qui de rebus naturalibus disputant: opinantur ita esse: ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniam scientia certi est: opinatio incerti. Redeamus ad illud superius exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius: quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est in plano sitam lapideis mœnibus & edificiis sublimibus: uis pluribus magnificis ornatibusque delubris. Describamus (si placet) mores habitumque ciuium. Sed cum hæc dixerimus: alius contraria disputabit: & cum hic quoque perorauerit: surget & tertius & alii deinceps: & opinabuntur multo disparia: q̄ nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus ueri certius: Fortasse nihil. At omnia sunt dicta: quæ in rerum naturam cadunt: ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur quis uerum dixerit: potest fieri: ut omnes ex parte aliqua errauerint: ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus: si hoc disputatione quaeramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat: nosq; pro insanis habeat: qui uelimus id quod nescimus: quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere. Vnde nemo fortasse ueniat qui nos redarguat. Age opinemur quid nunc in foro geratur: quod in curia Longum est id quoque dicamus: interpolito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire: nisi qui audiuerit aut uiderit. Nullus enim audeat id dicere: quia statim non uerbis sed re ipsa præsentis refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi: qui disputant in cælo quid agatur: sed eo id impune facere arbitrantur: quia nullus existit: qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunquam quicq; de his rebus (quas scire non possunt) disputarent. Nec tamen ideo

Socrates

solidus

biop

ta est

bus

um. Sed

rit: surget

ti. Quid

rum naturam

dixerit: potest

Stulti ergo

le sit opinari.

qui nos redarguat.

Age opinemur

est id quoque

interposito uno

nemo potest

nisi qui

audiuerit aut

Nullus enim

quia statim

non uerbis

sed re ipsa

præsentis

refutabitur.

Atqui hoc

idem faciunt

philosophi:

qui disputant

in cælo quid

agatur: sed

eo id impune

facere arbitrantur:

quia nullus

existit: qui

errores eorum

coarguat.

Quod si

existimarent

descensurum

esse aliquem:

qui eos delirare

ac mentiri

doceret: nunquam

quicq; de his

rebus (quas

scire non

possunt) disputarent.

Nec tamen ideo

facilior putanda est eorum imputantia & audacia: quia non redarguuntur: Redarguit enim deus: cui soli veritas nota est: licet conuiuere uideatur: atque hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

Quo Zeno & Socrates rotam philosophiam sustulerunt de medio & quasi quoddam ciuili bello confecta est armis.

Ca. iiii.

Ectē igitur Zeno ac Stoici opinionem repudiarūt. Opinari. n. te scire: quod **Zeno** nescias non est sapientis sed temerarii potius ac stulti. Ergo si neque fieri quicquam potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet ut Zeno tota philosophia sublata est. Quid quod non tantum ab his duobus eueritur: qui philosophiae principes fuerunt sed ab omnibus ut iam uideatur iam pridem suis armis esse confecta: in multas sectas philosophia diuisa est: ut omnes uaria sentiunt. In qua ponimus ueritatem: in omnibus certe non potest: designemus quamlibet: ceteris in omnibus sapientia non erit. Trāseamus ad singulas. Eodem modo quicquid uni dabimus: ceteris auferemus. Vnaquaeque enim secta omnes alias euerit ut se suamque confirmat. Nec ulli alteri sepe concedit ne se desideret fateat sed sicut alias tollit: sic ipsa quoque ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt qui eam stultitiae accusant. Quamcumque laudaueris: ueramque dixeris: a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur unum se suamque doctrinam laudanti a multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Recte ergo sit necesse est quod plurimi sentiunt: quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare: quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse omnibus naturam omnium: aliena ut melius uideant & diiudicent: quam sua. Cum igitur omnia incerta sint: aut omnibus credendum sit: aut nemini. Si nemini: sapientes ergo non sunt: quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur uniuersi hoc modo: & tanquam spartiarum illi poetarum: sic se inuicem iugulant: ut nemo ex omnibus restet. Quod eo fit: quia gladium habent: scutum non habent. Si ergo singulae sectae multarum sectarum iudicio stultitiae conuincuntur: omnes igitur uanae atque inanes reperiuntur. Ita seipsum philosophia consumit & confecit. Quod cum intelligeret Archelilas Academiae conditor reprehensiones omnium inter se colle- **Archelilas** git: confessionemque ignorantiae clarorum philosophorum: armauitque se aduersus omnes. Itaque constituit nouam non philosophandi philosophiam. Eo igitur auctore duo philosophiae genera esse ceperunt. unum illud uetus quod scientiam sibi uendicat: alterum nouum repugnans: quod eam detrahit. In his duobus generibus uideo dissidium & quasi ciuile bellum: sapientiam quae distrahi non potest: in qua parte ponemus. Si natura rerum sciri potest: haec tyronum caterua interibit: si non potest: ueterani conficientur. Si pares fuerint: nihilominus peribit dux omnium philosophia: quia distracta est. Nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrarium. Si autem (ut docui) nulla potest in homine interna & propria scientia: ob fragilitatem conditionis humanae Archelilas manens uicit. Sed ne ipsa quidem stabit: quia non potest omnino nihil sciri.

Contra academicos multa scire & natura rerum: & uitae necessitas cogit. **Ca. v.**

Vnt enim multa quae natura ipsa nos scire & usus frequens & uitae necessitas cogit. Itaque pereundum est nisi scias quae ad uitam sunt utilia ut appetas quae picu-losa ut fugias & uites. Praeterea multa sunt quae usus inuenit. Nam solis ac lunae uarii cursus & meatus siderum & ratio temporum deprehensa est & natura corporum a medicis herbarumque uires & ab agricolis natura terrarum nec non hymbrium futurorum ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est quae non scientia

DIVINARVM INSTITVTIONVM

cōstet. Debit ergo Archelilas (siqd saperet) distinguere; quæ sciri possēt: quæ uel nesciri. Sed si fecisset; ipse se in populum redegisset. Nam uulgius interdum plus sapit; quia tantum quantum opus est; sapit. A quosi quæras utrum sciat aliquid an nihil: dicet se scire quæ sciat; fatebitur se scire quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas; sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia; cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit; ac docuerit eos nihil scire; ipse quoq; nomen philosophi perdidit; quia doctrina eius est nihil scire. Nam qui alios repræhendit; q; nesciant; ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat; quæ peruersitas; quæ uel insolentia est; ob id ipsum se philosophum constituere propter quod ceteros tollat; Possunt enim sic respondere. si nihil eos scire conuinceris; & ideo non esse sapientes; quia nihil sciamus. ergo ne tu quidem es sapiens; quia te confiteris nihil scire. Quid ergo promouit Archelilas nisi q; confectis omnibus philosophis se ipsum quoq; eodem mucrone transfixit.

Quo sapientia in medio errantium fuerit. Et academici contra physicos; & physici contra academicos dimicauerint. Et quæ sint alystatarū exempla quæstionum Et q; rationes cælestium siue naturalium sciri non possint. Cap. vi.

Vtq; ne igitur sapientia est; Immo uero inter philosophos fuit; sed nemo uidit. Alii putauerunt sciri posse omnia; sapientes utiq; non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt. Illi quia plus homini dederunt; hi quia minus.

Confutatio opinio nū philosophorū de summo bono

Vtriusq; in utranq; partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est; ut neque te omnia scire putes quod dei est; neq; omnia nescire quod pecudis. Est enim aliquid mediam quæ sit hominis; id est scientia cum ignorantia coniuncta & temperata; Scientia in nobis ab anima est; quæ oritur e cælo; ignorantia a corpore quod est terra. Vnde nobis & cum deo & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis quorum alterum luce præditum est; alterum tenebris pars nobis data est scientiæ; pars ignorantia; per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet. Nā si illi omnes qui in alteram partem inclinauerunt; aut dextro aut sinistro uersus ceciderunt. Vtraq; autem pars quomodo errauerit dicam. Academici contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt nullā esse scientiam; & exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti amplexi sunt ignorantiam tanq; scientiam totam sustulissent quia in partem sustulerant; Physici contra ex his quæ aperta sunt argumentum traherant omnia sciri posse; contentiq; perspicuis; retinebant scientiam tanquam totam defendere; quia ex parte defenderant. Itaq; neq; hi clara; neq; illi obscura uiderunt; sed utiq; dum solam scientiam confertis manibus uel retinent; uel eripiunt. non uiderunt in medio constitutam fore. quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum archelilas ignorantia; magister. cum Zenoni obrectaret principi stoicorum; ut totam philosophiā euerteret (auctore Socrate) uscepit hanc sententiam; ut affirmaret nihil sciri posse. Itaq; eo arguit æstimationem philosophorum qui putassent ingenii suis erutam esse atq; inuentā ueritatem; uidelicet quia mortalis fuerat illa sapientia; paucisq; ante tēpibus instituta. ad summū iam incrementū puenerat; ut iā necessario cōsenesceret ac pīret; repente extitit acadēmia tanq; senectus philosophiæ; quæ illam conficeret iā deflorescentem. Recte q; uidit archelilas arrogantes uel potius stultos esse; qui putent sciam ueritatis cōiēstura posse cōprehendi. Sed tamen falsa dicentem redarguere nō pōt; nisi qui scierit ante quid sit uerū. Quod Archelilas ueritate nō cognita facere conatus; introdu

LIBER TERTIVS

xit genus philosophiæ αὐτὸ τῶν: quod latine instabile siue inconstans possumus dicere. Vt. n. nihil sciendum sit: aliquid scire necesse est. Nam si omnino nihil scias: id ipsū nihil scire posse tolletur. Itaq; qui uelut sententiæ loco pronunciat nihil sciri: tanq; præceptum profiteretur & cognitum: ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud quod in scholis proponi solet in alystati generis exemplum: somniasse quendam ne somniis crederet. Si. n. crediderit: tum sequitur: ut credendum non sit. Si autem non crediderit: tūc sequitur ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest: necesse est id ipsum sciri: quod nihil sciat. Si aut scitur: posse nihil sciri. Falsum est ergo: quod dicitur nihil sciri posse. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnās. seq; dissoluens. Sed hō uersutus cæteris philosophis uoluit scientiam eripere: ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit: qui aliquid affirmat: ut cæteris adimat: sed nihil agit. Apparet. n. ac furem suum prodit: Quanto faceret sapientius ac uerius. si exceptione facta diceret: causas rationesq; dūtaxat rerum cælestium seti naturalium quia sunt abditæ: nesciri posse: quia nullus doceat nec quæri oporteret: quia inueniri quærendo non possunt. Qua exceptione interposita & phycos admonuisset: ne quærent ea: quæ modum excederent cogitationis humanæ: & se ipsam calumniæ inuidia liberasset: & nobis certe dedisset aliquid quod sequeremur. Nunc autem quum ab his sequendis nos retraxerit: ne uelimus plus scire: q; possimus: non minus a se quoq; ipso retraxit. Quis. n. uelit laborare ne quicq; sciat: aut eius modi suscipere doctrinam: ut et communem scientiam perdat. Quæ si doctrina est scientia constet necesse est. Si non est. quis tam stultus est: ut discendum id putet: in quo aut nihil discitur: aut omnino de discitur: Quare si neq; omnia sciri possunt: quod phyci putauerunt: neq; nihil quod acadæmici: philosophia omnis extincta est.

De morali philosophiā: & quare sicut utilior: ita & cæteris philosophiæ partibus sit facilior: quæ fuerit oīam philosophorū fere sententiæ de summo bono. Ca. vii.

Ranfiamus nunc ad alteram philosophiæ partem: quam ipsi mortalem uocant: in qua totius philosophiæ ratio continetur. Siquidem in illa phycica sola oblectatio est: in hac etiam utilitas: & quoniam in disponendo uitæ statu: formandisq; moribus periculo maiori peccatur: maiorem diligentiam necesse est adhiberi ut sciamus quomodo nos oporteat uiuere. Ille. n. potest uenia concedi: quia siue aliquid dicunt: nihil profunt: siue delirant nihil nocent. Hic uero nullus dissidio: nullus errori est locus. Oēs unum sentire oportet: ipsamq; philosophiam uno quasi ore precipere: quia si quid fuerit erratum: uita oīs euertitur. In illa priori parte: ut periculi minus: ita plus difficultatis est: q; obscura rerum ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi plus: ita minus difficultatis. Quod ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere quid sit uerius: & melius. Videamus ergo utrum ne cōsentiat: aut quid nobis afferat: quo rectius ad uita degatur. Non necesse est oīa circuire. unū eligamus ac potissimum qd est summum ac principale: in quo totius sapiæ cardo uersat. Epicurus sūmū bonum in uoluptate ai esse censeat. Aristippus i uoluptate corporis. Callyphō & Dyanomachus cyrenaiici: honestatē cū uoluptate iunxerunt. Diodorus i priuatōe doloris sūmū bonū posuit. Hieronymus in nō dolendo. Peripatetici aut in bonis ai & corporis & fortunæ. Erilli sūmū bonū est scientia. Zenonis cū natura congruenter uiuere. Quorundam stoicorū uirtutem sequi. Aristoteles in honestate ac uirtute sūmū bonū collocauit. Hæ sunt feræ oīum sententiæ. In tanta diuersitate: quem sequimur? Cui credimus? Par est

Opinio
diuersorū
de sūmo
bono

DIVINARVM INSTITVTIONVM

omnibus auctoritas. Si eligere possumus quod est melius: iā nō est philosophia nobis necessaria: quia sapientes iā sumus: qui de sapientū sententiis iudicemus. Cū uero discē dā sapientia cā ueniamus: qd possumus iudicare: q nūdum sapere cōperimus. Maxime cum prelo assit acadēmicus: qui os palio retrahat: ac uetet cuiq̄ credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Quod uera sapientiā docet sūmū bonū hoīs nō esse animi uel corporis uoluptatem: aut aliquid eorū quā a philosophis sunt pposita. Ca. viii.

Vid ergo superest: nisi ut omīssis litigationibus furiosis ac pertinacibus: ueniamus ad iudicem illū: scilicet datorem simplicis & quietā sapientia: qui nō tantum formare nos ac inducere in uiam possit: uerum etiam de controuersis istorum ferre sententiam. Hęc nos docet: quid sit hominis uerum ac summum bonum de quo priusq̄ dicere incipio: illā omnes sententiā sunt refellendā: ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur: oportet summū sūmū aiālis bonū in eo constitui: quod cōmune cum ceteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes: armentis cornua uolucris pennā propria sunt: sic homini aliquid suum debet ascribi: sine quo rationem suā conditionis amittat: Nam quod uiuendi aut generandi causa datum est omnibus: est quidem bonū naturale: summū tamen nō ē: nisi qd ē unicuiq̄ generi propriū. Sapiens ergo non fuit: qui summum bonum credidit animi uoluptatem: quoniam sine ulla securitas siue gaudium est: communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco: quem corporis semp uoluptatem tuentem nihilq; aliud q̄ uentri & ueneri seruientem: nemini dubium est hominem non fuisse: Sic. n. uixit: ut nihil inter eum pecudemq; distaret: nisi unum: q; loquebatur. Quod si asino aut cani: aut sui facultas loquendi tribuatur: quærasq; ab his quid sibi uelint: cum scemias tam rabide consecantur: ut uix diuelliqueant: cibos etiam potumq; negligant. Cur aut alios mares uiolenter abigant: aut ne uicti quidem absistant. sed a fortioribus sæpe contriti: eo magis infectentur: Cur ne hymbres ne frigora pertinescant: laborem suscipiant: periculum non reculent: Quid aliud respondebunt: nisi summum bonum esse corporis uoluptatem: eam se appetere: ut afficiantur suauissimis sensibus: eosq; esse tantum: ut assequendorum causa nec laborem sibi ullum: nec uulnera: nec mortem ipsam recusanda putent. Ab his ne igitur pcepta uiuendi petemus: qui hoc idē sentiunt: quod animæ rōnis expertes: Aiunt Cyrenaici uirtutē ipsam ex eo ipso esse laudandā: quod sit efficiens uoluptatis. uerum ergo inquit obscenus canis: aut sus ille lutulentus: nam ideo cum aduersatio sūma uirium contēntione depugno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatem cuius exps sim necesse est: si uictus abscessero. Ab his ergo sapere discemus: quos a pecudibus ac bæluis non sententiā sed lingua discernitur: Priuationem doloris summū bonum putare: non plane pipateticorū ac stoicorū: sed cynicorū philosophorū est: Quis. n. non intelligat ab ægrotis & in aliquo dolore positis: esse hoc disputatum: Quid tam ridiculum: q̄ id habere pro summo bono: quod medicus possit dare: Dolendum est ergo: ut fruatur bono: & quidem grauitate ac sæpe: ut sit postea non doleat iocū dus. Miserrimus est igitur qui nunq̄ doluit quia bono caret quem nos felicissimum putabamus quia malo caruit. Ab hac uanitate non longe absuit qui oīo nihil dolere summum bonum dixit. Nam præterq̄ quod oē animal doloris est fugiens quis potest sibi hoc bonum præstare quod nobis ut eueniat nihil aliud possumus q̄ optare: Summum aut bonū non potest efficere quemq̄ beatū nisi semp fuerit in ipsius potestate. Hoc aut non uirtus homini nō doctrina non labor sed natura ipsa cunctis animantibus præstat:

Confutatio opinio nū philosophorū de sūmo bono

Qui uolup
met arpag
ulian stas
qua pū
uend et
Acadēmic
reposit
tū pū
uum bon
pūm s
uobis m
laturā
et acco
deberis
uenerā
et diffin
u. Q. m
lores app
tūmā. A
uicid uol
Quid erg
part. u
ca. Nā u
uis glori
Tantus
Nec im
Et quis
cum al
putatū
quam
rit temp
las rem
uel quis
quæ p
Carer
tio: St
us di
acce
men
tia co
runt
tus i
uirtu
le per
facile

Qui uoluptatē cū honestate iunxerūt: cōmunionē hanc effugere uoluerūt. Sed effice-
 runt repugnans bonū: qm̄ qui uoluptati deditus est: honestate caret necesse est: q̄ ho-
 nestati studet: uoluptate. Peripateticorū bonum nimium multiplex: exceptis aī bonis:
 quæ ipsa quæ sint: magna contentio est: cōe cum bæluis potest uideri. Nā corporis bo-
 na: id est incolumitas: idolentia: ualitudo: non minus sunt mutis: q̄ homini necessaria.
 Ac nescio an etiam magis: quia homo & medelis: & ministeriis subleuari potest: muta
 non possunt. Item quæ appellant fortunæ bona: nam sicut hoī opibus ad uitam tuendā
 ita illis præda & pabulis est opus. Ita inducendo bonum: quod non sit in hoīs potesta-
 te totum hoīem alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus et zenonem. (Nam is interdū
 uirtutem somniat.) Summū inquit est bonū cū natura cōsentanæ uiuere. Bæluarū igi-
 tur nobis more uiuendum est. Nam quæ abesse debent ab hoīe. in his oibus depræhē-
 duntur: uoluptates appetunt: metuunt: fallunt: insidiantur: occidunt: Et quod ad rē ma-
 xime attinet: deum nesciunt. Quid ergo me docet: ut uiuam secundum naturā: quæ ip̄a
 in deterius prona est: & q̄busdā blādimentis lenioribus in uitia præcipitat: sed si aliam
 mutorū: aliā hoīs dicit esse naturā: q̄ hō ad uirtutē se genitus: nō nihil dicit: Sed tñ non
 erit diffinitio summi boni: quia nullum est aīal quod non secundum naturam suam ui-
 uat. Qui sciam summū bonū fecit aliquid hoī proprium dedit: sed sciam alteri⁹ rei gr̄a
 hoīs appetūt: non pp̄ ipsam. Quis. n. scire contentus est: non expectant aliquē fructū
 sciētia: Artes ideo discuntur: ut exerceantur. Exercentur autem: uel ad subsidia uitæ:
 uel ad uoluptatem: uel ad gloriam. Nō est igitur summū bonū: quod non pp̄ se expetit
 Quid ergo interest utrū sciam summū bonum putemus: an illa ipsa quæ sciētia ex se
 parit. i. uictū: gloriā: uoluptatem: quæ non sunt hoī pp̄ria: & ideo ne summa q̄dem bo-
 na. Nā uoluptatis & uictus appetentia non hoī solum: sed et mutis inest. Quid cupidi-
 tatis gloriæ: Non ne in equis depræhenditur: cum uictores exultant: uicti dolent?
 Tantus amor laudum: tantæ est uictoria curæ.
 Nec immerito sūmus poeta expiendum esse ait.
 Et quis cuiq; dolor uictor quæ gloria palmæ: Quod si ea quæ parit snia: communia sūt
 cum aliis animalibus: nō est ergo sūmū bonū sciētia. Præterea non mediocri hui⁹ dis-
 putationis est uitium: q̄ sciētia nuda ponitur. incipient. n. beatiore uideri: qui artē ali-
 quam scierint: immo uero qui & res malas scierint: ut tam beatus sit qui uenena didice-
 rit temperare: q̄ qui mederi. Quæro igitur ad quam rem sciētia referenda sit: si ad cau-
 sas rerum naturalium: quæ beatitudo erit mihi proposita si sciero unde Nilus oriatur:
 uel quicquid de cælo phisici delirant: Quid q̄ earum rerum non est sciētia sed opinio
 quæ pro ingeniis uaria est: restat ut sciētia bonorum ac malorum sūmum bonum sit.
 Cur ergo sciam maluit: q̄ ipsā sapiam summum bonum dicere: cum si utriusq; significa-
 tio: & uis eadem? Nemo tñ usq; adhuc summum bonum dixit esse sapiam: quod meli-
 us dici potuit. Nam scia parum est ad bonum suscipiendum: malumq; fugiendum: nisi
 accedat & uirtus. Multi. n. philosophorum cum de bonis malisq; differerent: aliter ta-
 men q̄ loquebantur natura cogente uixerunt: q̄ uirtute caruerunt. Virtus autē cū scien-
 tia coniuncta est sapia. Superest ut eos et refellamus: q̄ uirtutem summū bonū putau-
 erunt: in qua opinione et. M. Tullius fuit: in quo multum considerati fuerunt. Nō. n. uir-
 tus ipsa est sūmū bonū: sed effectrix & mater est sūmi boni: qm̄ perueniri ad illud sine
 uirtute nō pōt. Vtrūq; itellectū ē facile. Quæro. n. utrū ne an præclarū illud bonū faci-
 le pueniri putet: an cū difficultate ac labore: expediāt acumē suū errorēq; defendant. Si
 facile ad illud ad sine labore pueniri potest: sūmū bonū nō est. Quid. n. nos cruciemus?

DIVINARVM INSTITVTIONVM

qd cōfitemur enitendo diebus & noctibus: Quātoquidē tam in prōptu id quod quærimus iacet ut illud qlibet sine ulla cōtentione ai deprehendat. Sed si cōe quoq; ac meo cre quodlibet bonū nō nisi labore assequimur: qm̄ bonorū natura in arduo posita ē: malorū in præcipiti. Sūmo igitur labore summū bonū assequi necesse est. Quod si uerissimum est: ergo altera uirtute opus est: ut pueniamus ad eā uirtutē: quæ dicitur sūmū bonū: qd est incongruens & absurdū. ut uirtus p seipsam pueniat ad seipsā. Sinon pōt ad unū bonū nisi p laborem perueniri: apparet uirtutē esse per quam perueniatur qm̄ in suscipiendis pferendisq; laboribus uis officiumq; uirtutis est. Ergo summū bonum non potest esse id: pp̄ quod necesse est ad aliud perueniri. Sed illi cum ignorarent quid esset uirtus aut quo tenderet: honestius aut nihil reperirent: substituerunt in ipsius uirtutis noie: quam nullo proposito emolumento appetenda esse dixerunt: ut bonū sibi cōstituerūt: q; bono indigeret. Aristoteles ab his nō lōge recessit: q; uirtutem cū honestate summū bonū putauit. quasi ulla uirtus possit esse inhonestā: ac nō siquid habuerit turpitudinis: uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiat turpiter: & ideo æstimationi hominum seruiendum putauit. Quod qui facit a recto bonoq; discedit: quia non est in nostra potestate: ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est: honestas: nisi honor perpetuus: ad aliquem secundo populū rumore delatus: Quid ergo fiet: si errore ac prauitate hoīum: mala æstimatio subsequatur: Abiciemus ne uirtutem: quia flagitiosa & turpis ab incipientibus iudicetur: Quæ qm̄ inuidia premi ac uexari potest. ut sit ipsum ppriū ac ppetuum bonū: nullo extrinsecus adiumento indigere debet: qn̄ suis p se uirtutibus nitatur & cōstet: nec ullū malū recusandū. Itaq; nec ulli ei ab homine sperandum est.

Quid sit uere sapientis summū bonum. Et q̄ uitiosa fuerit ratio Anaxagoræ ad quid natus sit homo. Ca. ix.

Enio nūc ad ueræ sapientiæ summū bonū: cuius natura hoc modo determinanda est. Primū ut solius hominis sit nec cadat in ullum aliud animal. Deinde ut solius animi nec cōmunicari possit cum corpore. Postremo ut non possit cuiquam sine scientia & uirtute contingere. Quæ circumscrip̄o illas omnes sententias excludit: ac soluit. Eorum enim quæ dixerunt. nihil tale est. Dicā nunc quid sit ut doceam quod institui. Philosophos omnes cæcos atq; insipientes fuisse: qui quod est homini summum bonum constitutum: nec uidere nec intelligere: nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras cum ab eo quæreretur: cuius rei causa natus esset: respondit: solis ac cæli uiuendi. Hæc uocem admirantur omnes ac philosopho dignam iudicant. At ego hunc puto non inuenientem quid responderet: effudisse hoc passim: ne taceret. Quod qdem secum si sapiens fuisset commentatum & meditatū habere debuit: quia si quis rationem sui nesciat: ne homo sit quidem: sed putemus non extempore dictū illud effusum. Videamus in tribus uerbis quot & quanta peccauerit. Primum q; omne hominis officium in oculis posuit: nihil ad mentem referens: sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuisset: officium ne hominis amitteret: quod fieri sine occasu animæ non potest: Quid cæteræ corporis partes: num carebunt suis quoq; muneribus: Quid q; plus est in auribus quam in oculis situm: quoniam & doctrina & sapientia percipi auribus solis potest oculis solis non potest. Cæli ac solis uidendi causa natus es. Quis te in hoc spectaculum induxit: aut quid cælo rerumq; naturæ uisio tua confert: Nimirum ut hoc imensum & admirabile opus laudes: Cōfiteri ergo rerum oīum esse cōstitutorē deū: q; te i hunc mundū quasi testem laudatorēq; tanti sui operis i duxit: Magnū est credis ui

Quid sit
summum
bonum &
ubi constat

LIBER TERTIVS

dere cælum ac solem. Cur ergo gratias non agis ei: qui huius beneficii auctor est? Cur non ipsius uirtutem, prudentiam; potestatem metiris animo: cuius opera miraris? Etenim necesse est: ut multo mirabilior sit: qui mirabilia fecit. Si te quispiam uocasset ad carnem: in ea quoque optime acceptus esses: num sanus uiderere: si pluri faceret ipsam uoluptatem: quam uoluptatis auctorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt: nihil prorsus ad mentem: nec uident amplius: quam quod sub oculis uenit. Atque remotis omnibus officiis corporis in sola mente ponenda est hominis ratio: non ergo ideo nascimur: ut ea quae sunt facta uideamus: sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur: id est mente cernamus. Quare si quis hominem (qui uere sapit) interroget: cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus ac paratus: colendi se dei gratia natum: qui nos ideo generauit: ut ei seruiamus. Seruire autem deo nihil aliud est quam bonis operibus tueri & conseruare iustitiam. Sed ille ut homo diuinarum rerum impitius: rem maximam redegit ad minimum: duo sola deligendo: quae sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset: ut mundum intueretur: quamquam omnia comprehenderet: ac maiori tueretur sono: tamen non impleisset hominis officium: quia quanto pluri est anima quam corpus: tanto pluri est deus quam mundus: quia mundum deus fecit & regit. Non ergo mundus oculis quia utrumque est corpus: sed deus anima contemplanus est: quia deus ut est ipse immortalis: sic animam uoluit esse sempiternam. Dei autem contemplatio est uenerari & colere communitatem parentis generis humani. Quod si a philosophis abfuit: proiectique in terram fuerunt diuina ignorando existimandus est Anaxagoras ad ea quae uidentur natum esse se dixit: nec caelum uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio si sapiat: cuius propria est humanitas: nam ipsa humanitas quid est nisi iustitia? Quid est iustitia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est: quam dei parentis agnitio.

Quod ea quae uidentur hominis esse propria: ceteris quoque animalibus communia sunt: hominis uero proprium est deum noscere & colere. Ca. x.

Vnum igitur bonum hominis in sola religione est. Nam cetera sunt quae putantur esse homini propria in ceteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces proprias inter se notis discernunt atque dignoscunt: colloqui uidentur: ridendi quoque ratio apparet in his aliqua: eum demulsi auribus: contractoque rictu & oculis in lasciuiam resolutis: aut hominem illudunt: aut suis quisque coniugibus ac sociis propriis. Nonne aliquid amoris mutuo & indulgentiae simile impartiant? Iam illa quae sibi prospiciunt in futurum & cibos reponunt: habent utique prouidentiam: rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt: mala cauent: pericula uitant latibula sibi parant in plures exitus disparentia profecto aliquid intelligunt: Potest aliquis negare illis in eam rationem cum hominem ipsum saepe deludant. Nam quibus generandi mellis officium est: cum assignatas incolunt sedes castra muniunt domicilia inenarrabili arte componunt regi suo seruiunt nescio an in his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur utrum ne illa quae homini tribuuntur communia sint cum aliis uiuentibus. Religionis certe sunt expertia. Equidem sic arbitror uniuersis animalibus esse datam rationem sed mutis tantummodo ad uitam tuendam hominem autem ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est sapientia nominatur quae in hoc extremum facit hominem quod soli datum est homini intelligere diuina. Quae de re Ciceronis uera est sententia. Ex tot inquit generibus nullum est animal praeter hominem quod habeat notitiam aliquam dei. Ipsique in hominibus nulla gens est neque tam immatura neque tam fera quae non etiam si ignoret qualem deum haberi deceat tamen habendum sciat. Ex quo efficitur ut is agnoscat deum qui unde ortus sit recorderetur. Qui ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare tollunt etiam religionem & orbant hominem suo proprio

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ac singulari bono: quod est a recte uiuendo atq; ab omni humanitate distat: quia ut deus cuncta uiuentia subiecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est cur iidem ipsi disputent, eo dirigendam esse mentem: quo uultus erectus est? Si. n. nobis in caelum spectandum est: ad nihil aliud utiq; q̄ ob religionem. Si religio tollitur: nulla nobis ratio cum caelo est. Itaq; aut eo est spectandum: aut in terra procumbendum. In terra procumbere si uelimus: quidem possumus: quorum status rectus est. In caelum igitur spectandum est: quo natura corporis prouocat. Quod si constat esse faciendum: aut ideo est faciendum ut religioni seruiamus: aut ideo ut rationem rerum caelestium cognoscamus. Sed rationem rerum caelestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil eiusdem potest cogitatio iueniri: sicut supra docui. Religionem ergo seruandum est: quam qui non suscipit: ipse se prosternit in terra: & uitam pecudum secutus humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti: qui et si errant in religione deligenda. tamen naturae suae conditionisq; meminerunt.

Quod deus fecit hominem cupidum religionis & sapientiae: quorum alterum constare sine altero non potest. Et quod nihil eorum quae mortales appetunt. summum bonum sit. Ca. xi.

Constat igitur totius humani generis consensu religionem suscipi oportere: sed quomodo in ea erretur: explicandum est. Naturam hominis hanc deus esse uoluit: ut duarum rerum cupidus & appetens esset: religionis & sapientiae. Sed homines in falluntur: quod aut religionem suscipiunt omissa sapientia: aut sapientiam soli student omissa religione cum alterum sine altero esse non possit uerum. Cadunt ergo ad multiplices religiones: sed ideo falsas: quia sapientiam reliquerunt: quae illos docere poterat: deos multos esse non posse. Aut student sapientiam sed ideo false: quia religionem summi dei omiserunt qui eos ad ueram scientiam potuit erudire. Sic homines qui alterutrum suscipiunt uitam de uiam maximamq; erroribus plenam sequuntur: quoniam in his duobus inseparabiliter connexum & officium hominis: & ueritas omnis inclusa est. Miror itaque nullum omnino philosophorum extitisse: qui sedem ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt. n. sic quaerere. Quod cumque est summum bonum: necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est quae appetitur a cunctis: sed haec & communis est cum bestialibus: & honesti uim non habet & satietatem affert: & nimia nocet & processu minuitur aetatis: & multis non contingit. Nam qui opibus careant: quorum maior est numerus: et uoluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum: sed ne bonum quidem uoluptas. Quid diuitiae? Multo magis Nam & paucioribus & plerumque casu & inertibus saepe: & non nunquam scelere contingunt & optantur ab his. qui eas iam tenent. Quid regnum ipsum? ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt: & necesse est uniuersos summi boni capaces esse. Quamquam igitur aliquid: quod propositum sit omnibus. Num uirtus? negari non potest: quin & bonum sit: & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest: quia uis & natura eius in maiorum praesentia posita est: non est perfectum summum bonum. Quamquam aliud. At nihil uirtute pulchrius: nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim uicia ob turpitudinem fugienda sunt: uirtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergo? Potest ne fieri: ut quod bonum: quod honestum esse constat mercede ac praemio careat: sitque tam sterile: ut nihil ex se commodi pariat. Labor ille magnus & difficultas & eluctatio aduersus mala quibus haec uita plena est: aliquid magni boni pariat necesse est. Id uero quod esse dicimus: Num uoluptas? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? num potestates? At eam quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At haec omnia non sunt in ipsa uirtute: sed in aliorum aestimatione atque arbitrio posita. Nam saepe uirtus & inuisa est: & malo afficitur. Debet autem id bonum quod ex eo nascitur

ita coherere: ut diuelli atq; distrahi nequeat. nec aliter summum bonum uideri potest: quod si & proprium sit uirtutis: & tale ut neque adici quicquam nec detrahi possit. Quid quod in his omnibus contemnendis uirtutis officia consistunt: Nam uoluptates opes: potentias: honores atque omnia quae pro bonis habentur: non concupiscere: non appetere: non amare: quod certe faciunt uicti cupiditate. id est: perfecto uirtus. Aliud ergo sublimius atque praeclearius efficit: nec frustra his praesentibus bonis reluctatur: nisi quod maiora & ueriora desiderat non despemus inueniri posse. Mox uerset se cogitatio in omnia. Neque enim leuia aut ludicra praemia petuntur.

De duplici pugna corporis & animae. & hostibus utriusque. Et quod uirtus non pro se appetenda est: sed pro uitam aeternam: quae summum bonum est. Et uirtutem necessario sequitur: & in praesenti haberi non potest. Ca. xii.

Ed quaeritur quid sit: propter quod nascimur. quid efficiat uirtus: possumus sic inuestigare. Duo sunt ex quibus homo constat: animus & corpus. Multa sunt propria animi multa propria corporis. Multa utique communia: sicut est ipsa uirtus: quae quotiens ad corpus refertur: discernendi gratia fortitudo nemiatur. Quoniam igitur utrique subiacer fortitudo: utrique propria dimicatio est: & utrique ex dimicatione uictoria. Corpus quia solidum est & comprehensibile: cum solidis & comprehensibilibus confligat necesse est. Animus autem quia tenuis & inuisibilis est: cum his congregitur hostibus: quae uideri tangique non possunt. Qui sunt autem hostes animi: nisi cupiditates: uirtutis peccata: quae si uicerit uirtus ac fugauerit imaculatus erit animus ac purus. Unde ergo colligi potest: quid efficiat animi fortitudo: nimirum ex coniuncto & pari: hoc est ex corporis fortitudine. Quod cum in aliquam congressionem certamenque uenerit: quod aliud ex uictoria quam uitam petit. Siue enim cum homine: siue cum bestia dimicet: pro salute certatur. Ergo ut corpus uincendo id assequitur: ut non intereat: sic etiam animus ut permaneat: & sicut corpus ab hostibus suis uictum morte mulctatur: ita superatus a uitiis animus moriatur necesse est. Quid ergo inteterit inter animi corporisque dimicationem: nisi quod corpus temporalem uitam nitam expetit: animus sempiternam. Si ergo uirtus pro seipsa beata non est: quoniam in praesentibus (ut dixi) malis: tota uis eius est. Si omnia quae pro bonis concupiscuntur negligit: si summus eius gradus ad mortem patet: quando quidem uitam quae optatur a ceteris: saepe respuit mortemque quam ceteri timent: fortiter suscipit: Si necesse est aliquid ex se magni boni pariat: quia sustentati & separati usque ad mortem: labores sine praemio esse non possunt. Si nullum praemium quod ea digna sit in terra reperiretur: quando quidem cuncta quae fragilia sunt & caduca spunt. Quid aliud restat: nisi ut caeleste aliquid efficiat: quid terrena uniuersa contemnit: & ad altiora nitatur: quia humilia despicit. Id uero nihil aliud potest esse: quam immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides: qui fuit conditor megaricorum disciplinae: dissentiens a ceteris id esse summum bonum dixit: quod simile sit & idem semper. Intellexit profecto quae sit natura summi boni: licet id non explicauerit quod sit. id est: immortalitas. Nec aliud omnino quicquam: quia sola nec imminui: nec augeri nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit (ut fatetur) nullum esse aliud uirtutis praemium quam immortalitatem. Laudans enim uirtutem in eo libro: quem de matura morte conscripsit. Vna inquit res est uirtus: quae nobis immortalitatem donare possit: & pares diis facere. Sed & stoici quos secutus est: negant sine uirtute effici queque beatum posse: ergo uirtutis praemium beata uita est: si uirtus (ut recte dictum est) beatam uitam facit. Non est igitur (ut aiunt) pro seipsam uirtus experenda: sed pro uitam beatam: quae uirtute merito necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit: quod esset summum bonum. Haec autem uita praesens & corporalis beata esse non potest: quia malis est subiecta per corpus. Epi

Euclides

Seneca

Aristoteles

Aristoteles

Aristoteles

f

DIVINARVM INSTITVTIONVM

curus deum beatū & incorruptū uocar: quia sempiternus est. Beatitudo. n. pfecta esse debet: ut nihil sit quod eā uexare ac imminuere: aut imutare possit. Nec aliter quicq̄ estimari beatū pōt: nisi fuerit incorruptū. Incorruptū aut̄ nihil ē nisi qd̄ est immortale. Sola ergo immortalitas beata est: q̄a corrupti ac dissolui nō pōt. Quod si cadit in hoīem uirtus: qd̄ negare nullus pōt: cadit & beatitudo. Nō pōt. n. fieri ut sit miser: qui uirtute est præditus. Si cadit beatitudo: ergo & immortalitas cadit in hoīem quæ beata est. Summū igit̄ bonū sola immortalitas inuenitur: q̄a nec aliud aīal: nec corpus attingit. Nec pōt cuiq̄ sine scientiæ uirtute. i. sine dei cognitione ac iustitia puenire. Cuius appetitio q̄ uera: q̄ recta sit: ipsa uitæ huiusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis & labore plenissima: experitur tñ ab oībus & optatur. Hanc. n. tam senes q̄ pueritā reges q̄ infirmi: tam deniq; sapientes q̄ stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagore uisum est) contemplatio cæli ac lucis ipsius: ut quascunq; miseras libeat sustinere. Cū igitur laboriosa hæc & breuis uita non tñ hoīum: sed ēt cæterorum aīantium consensu magnū bonum esse ducat̄. Manifestum est eandē summū ac pfectum fieri bonum: si & sine careat: & oīo malo. Deniq; nemo unq̄ extitisset: q̄ hanc ipsam breuem contēneret: aut subiret mortem nisi spe uitæ longioris. Nā illi q̄ per salutem ciuium uoluntariæ se neci obtulerūt: sicut Thebis Meneochus: Athenis Codrus: Romæ Curtius: & Mures duo Decii: nunq̄ mortem uitæ commodis prætulissent: nisi se immortalitatem opinione ciuium consequi putauissent. Qui tamē si nescierunt immortalitatis uiam: res tñ eos non fefellit. Si. n. uirtus diuitias & opes ideo cōtemnit q̄a fragiles sūt: uoluptates ideo quia breuis: ergo & uitam fragilem breuēq; ideo cōtemnit: ut se lidā & ppetuam cōsequat̄. Ipsa ergo cogitatio pordinem gradens & uniuersa considera: pducit nos ad eximium illud & singulare: cuius causa nascimur bonū. Quod si fecisset philosophi: si non qd̄ semel apprehenderāt: tueri pertinaciter maluissent pfecto peruenissent ad uerū hoc (ut ostendi) mō. Quod si nō fuit eorum qui cælestes aīas una cū corporibus extringuūt: illi tamen q̄ de immortalitate disputant animi: intelligere debuerunt ideo ppositam nobis esse uirtutem: ut pdomitis libidinibus rerumq; terrestrium cupiditate superata: puræ ac uictrices animæ ad deum. i. ad originem suam reuertantur: Iccirco. n. soli animantium ad aspectū cæli erecti sumus: ut summum bonum nostrum in summo deo esse credamus: Ideo religiōem soli capimus: ut ex hoc sciamus humanū spūm nō esse mortale: q̄ deum qui est immortalis & desiderat & agnoscit. Igitur ex oībus philosophis qui aut pro summo bono sciam aut uirtutem sunt amplexi: tenuerunt quidem uiam ueritatis: sed non puenierunt ad summum. Hæc. n. duo sunt: quæ simul efficiat illud quod quæritur. Scientia id præstat: ut quō & quo pueniendum sit: nouerimus: uirtus ut perueniamus. Alterum sine altero nihil ualet. Ex scientia. n. uirtus ex uirtute summum bonum nascitur. Beata igitur uita q̄ philosophi quæsiuerunt semper & quærunt: siue in cultu deorum: siue in philosophia: uulla est. Et ideo ab his non potuit reperiri. quia summum bonum non in summo quæsiuerunt: sed in imo. Summū aut̄ quid est nisi cælū & deus unde animus oritur? Imum quid est nisi terra unde corpus ē? Ita q; licet quidā philosophi summū bonū nō corpori sed animo dederint: tamen quoniam ad illud hanc uitam rettulerunt: quæ cum corpore terminatur ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tps̄ quod transigitur in terra.

Meneochus
Codrus
Curtius
Decii

Vbi sit pfecta beatitudo

Quare nō imerito summū nō cōprehenderunt: q̄a quicq̄ ad corpus spectat & immortalitatis est expers: unum sit necesse est. Non cadit ergo in hoīem beatitudo illo modo quo philosophi putauerunt: sed ita cadit: non ut tunc beatus sit: cū uiuit in corpore: qd̄ utiq; ut dissolueret: necesse est corrumpi: sed tunc cū anima societate corporis liberata

in solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possumus: si minime beati esse uideamur. Si fugientes illecebras uoluptatum soli q; uirtuti seruientes: in oibus laboribus miserisq; uinamus: quæ sunt exercitia & corroboramenta uirtutis. Si deniq; asperâ illâ uiaq; difficilē teneamus: quæ nobis ad beatitudinē patefacta ē. Summū igitur bonū qd̄ beatos facit nō pōt eē: nisi i ea religione atq; doctrina: cui spes immortalitatis adiūcte est.

Quod aīa sit immortalis: & quare diuina traditio logicam non desiderat aut philosophiam, sed ethicam solam: in qua docenda summi philosophi errauerunt. Et quare philosophia non sit dux uitæ & uirtutum parens: expultrix & ultrix uitiorum: quod tamen Cicero & alii astruere conatu sunt.

Ca. xlii.

Es exigere uidet hoc loco: ut qm̄ docuimus immortalitatem esse summum bonū id ipsum immortalem esse aīam cōprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est: nec quicq; tñ explicare aut pbare potuerunt hi: qui uerū sentiebant de aīa expertes huius diuinæ eruditōis: nec argumenta uera qbus uincerent attulerunt: nec testimonia qbus pbarent. Sed opportunius hanc quaestionem tractabimus in ultimo libro: cū de uita beata nobis erit differendū. Superest illa pars tertia philosophiæ: quā uocant logicā, i. rationalem: in qua tota dialectica & oīs loquendi ratio continetur. Hanc diuina eruditio nō desiderat: qā non in lingua sed in corde sapientia est: ne interest quali utatur sermone. Res. n. non uerba querunt. Et nos non de grāmatico aut oratore: quorum scientia est quō loqui deceat. Sed de sapiēte disse rēus: cuius doctrina est quō uiuere oporteat. Quod si neq; physica illa ratio necessaria est neq; hæc logica quia beatos facere non possunt: restat ut in sola ethica totius philosophiæ uis contineatur: ad quam se abiectis oibus Socrates contulisse dicitur: In qua etiam parte quoniam philosophos errare docuit: q summum bonum cuius capie udi gratia generati sunt: non cōprehenderunt appareat falsam & inanem esse philosophiam: quia nec instruit ad iustitiæ munera: nec officium hoīs rationemq; confirmat. Sciant igitur errare se: qui philosophiam putant esse sapiam: non trahantur auctoritate cuiusq; sed ueritati potius: & accedant. Nullus hic temeritati locus est: in æternū stultitiæ pena lubeunda est: si aut persona inanis aut opinio falsa decaperit. Homo aut̄ qualiscūq; est: si sibi credit: hoc est si homini credit: ut nō dicā stultus: q suum nō uideat errorem. Crete arrogans est: q sibi audeat uendicare: quod humana conditio non recipit. Ille ipse Romanæ linguæ summus auctor q̄tum fallatur: licet ex illa scientia puidere: q cum in libris officiorū philosophiam nihil esse dixisset: q̄ studium sapientiæ: psam aut̄ sapientiam rerū diuinarū & humanarum sciam. Tū adiecit cuius studium qui uituperat: haud sane intelligo quidnam sit qd̄ laudandum putet. Nam si oblectatio queritur aī: requiesq; curarū: quæ conferri cū eorum studiis possunt: qui semp̄ aliquid inquirunt: quod spectet & ualeat abene beateq; uiuendū. Si uero rō cōstantiæ uirtutisq; ducit: aut hæc ars est: aut nulla oīo per quam eas assequamur. Nullā dicere maximarū rerū artem esse: cum minimarū sine arte nulla sit: hoīum est parū considerare loquentiū: atq; in maximis rebus errantiū. Si aut̄ est alia disciplina uirtutis: ubi ea queretur: cum ab isto genere discendi discesseris: Equidem tametsi operam dederim: ut quantulacūq; dicendi assequer faculratem pp̄ studium dicendi: tamen eloquens nunq; fui: Quippe qui forum ne attigerim quidē: sed necesse est ipsa me faciat esse bonitas eloquentē: ad quā diferte copioseq; delendendam scientia diuinitatis & ipsa ueritas sufficit. Vellē igitur Cicronē paulisp̄ ab iheris surgere: ut uir eloquentissimus ab homunculo nō diserto doceret. Primū quidnā sit qd̄ laudandū putet: qui uitupat id studiū: qd̄ uocat philosophia. Deniq; neq; illā esse artem

Socrates

DIVINARVM INSTITVTIONVM.

qua uirtus & iustitia discatur: nec aliam ullam sicut putauit. Postremo qm̄ est uis. da. i. disciplina ubi quaerenda sit sit: cum ab illo discendi genere discesseris. quod ille non audiendi discendiq; gratia quaerebat. A quo. n. posset audire. cū sciret id nemo: Sed ut in causis facere solebat: interrogatione uoluit urgere: ad confessionemq; deducere: tanq̄ confidetet responderi prorsus nihil posse: quominus philosophia eēt magistra uirtutis. Q d' qdem in tusculanis disputationibus aperte professus est: ad eam ipsam cōuersa oratiōe tanq̄ se declamatorio dicendi genere iactaret. O uita philosophia dux inquit: o uirtutis indagatrix: epulatrixq; uitiorū qd nō mō nos: sed oīno uita hoīum sine te esse potuisset. Tu inuentrix legu u tu magistra morum ac disciplinā fuisisti. Quali uero aliquid p se ipsa sentiret: ac non potius ille laudā dus esset qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui: quia sine his rebus uita constare non possit in quibus ut sensus ita beneficii nihil est. At qui ut illa corporis alimenta sunt: sic animā sapientia:

Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiam inuentā esse ab boie: & nec datam hominibus a creatore: Et quō Cicero suis uerbis conuincitur: & q; philosophia nec uerum docet: nec ad recte uiuendum instruit. Ca. xiiii.

Lucreti⁹

Ectius itaq; Lucretius cū eum laudat qui sapientiam primus inuenit. Sed hoc inepte: q; ab homine inuentam putauit. Quali uero illam alicubi iacentē homo ille: quem laudabat inuenit: tanq̄ tibias ad fontem (ut poetae aiunt) q; si repertorem sapientiae ut deum laudauit. Ita enim dicit.

Neuo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.

Nam sicut ipsa petit maiestas cognita rerum.

Dicendū est: deus ille fuit: deus in clyte Memmi:

Tñ nō erit si laudā dus deus: q; sapiam inuenit: sed q; hoīem fecerit: qui posset capere sapiam. Minuit. n. laudem qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hoīem laudauit: qui tamen ob id ipsum deberet pro deo haberi: q; sape inuenit: nā sic ait. Nōne decebit. Hūc hoīem diuū nūero dignari esse. Vnde apparet Pythagorā uoluisse laudare q se prim⁹ (ut dixi) philosophum noīauit: aut Milesium Talem: qui de rerum natura prim⁹ traditur disputaſse. Sed dum hoīem quaerit extollere: rem ipsam depressit. Non est. n. magna: si ab homine potuit inueniri. Verum pōt ut poetae dari uenia. At ille idem pfectus orator: summusq; philosophus: ne graecos reprehendā: quorū leuitatem semp accusat & tñ sequitur ipsam sapientiam: quā alias donū: alias inuentū deorū uocat poeticā figuratā laudat in faciem. Grauitet ēt quaeritur extitisse aliquos: q eā uituperaret. Quisq; ne inquit uituperare uitae parētem. & hoc paricidio se inquinare audeat: & tā ipie ingratuſ esse: Nos ne ergo. M. Tullii paricidā sumus: & insuēdi te iudice in culleū: q philosophiam negamus parentem esse uitae. An tu qui aduersus deum tam impie ingratuſ es Non hunc cuius effigiem ueneraris in capitolio se dentem: sed illum qui mundum fecit hominemq; figurauit: qui sapientiam quoq; ipsam intet caetera caelestia beneficia largitus est. Magistram tu uirtutis aut parentem uitae uocas ad quam si quis accesserit. multo sit incertius necesse est: q̄ prius fuerit? Cuius enim uirtutis: quae ipa ubi sit: ad huc philosophi non expediunt cuius uitae: cum ipsi doctores ante fuerint senectute ac morte confecti q̄ constituerint. quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricem p fiteri potes: qui saepe testaris: cum tanta multitudo fuerit philosophorū: sapientē tñ extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa uitae docuit? An ut potentissimū consulem maledictis incesseres: eumq; hostem patriae uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa quae possunt excusari fortunae nomine: Studuisti nemp̄ philosophia:

& quidem sic: ut nullus unquam diligentius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas: sicut
 pise gloriari soles: eamque ipsam latinis litteris illustraueris: imitatoremq; Platonis ostē
 deris. Cedo igitur quod didiceris: aut in qua secta ueritatē deprehenderis. In acadēmia
 scilicet quā secutus es: quā pbasti: at hæc nihil docet: nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te
 libri arguunt: quod nihil a philosophia disci possit ad uitā. Hæc tua uerba sunt. Mibi autē
 nō modo ad sapiam cæci uidemur: sed ad ea ipsa quæ aliqua ex cerni preuideantur hebetes
 & obtusi. Si ergo philosophia est magistra uitæ: cur tibi cæcus & hebes & obtusus ui-
 debare: quem oportuit illa docentem & sentire & sapere: & in clarissima luce uersari? At
 quā confusus fueris philosophiæ ueritatē: docent ad filiū composita præcepta: quibus
 moēs philosophiæ quod præcepta noscenda: uiuendum autē esse ciuilitate. Quid tam repu-
 gnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ: ideo utique noscenda sunt ut re-
 cte sapienterque uiuamus. Vel si ciuilitate uiuendū est: nō est igitur philosophia sapia: si-
 dem melius est ciuilitate quam philosophice uiuere. Nam si sapientia est quæ dicitur philo-
 sophia: stulte pfecto uiuit quod non secundū philosophiam uiuit. Si autē non stulte uiuit: quod
 ciuilitate uiuit: legitur ut stulte uiuat quod philosophice uiuit. Tuo itaque iudicio philosophia
 stultitiæ inanitatisc; dānata est. Idē in consolatione. i. in opere non inoculari. Hanc de phi-
 losophia sniam tulisti. Sed nescio quomodo nos teneat error: aut miserabilis ignoratio uiri. Vbi
 est ergo philosophiæ ministeriū: aut quid te docuit illa uiræ parens si uerū miserabili-
 ter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisc; cōfessio: pene inuito tibi ab intimo pecto-
 re expressa est: cur non tibi aliquando uerū fat earis: philosophiā: quā tu nihil docentē in ca-
 lum laudibus extulisti: magistrā uirtutis esse non posse?

Quod in eodem errore fuit Seneca: & quid philosophia secundū ipsum. Et quod sicut
 deus unus & ueritas una: ita una est & simplex sapientia. Et quomodo philosophorum oratio
 pugnet cum uita.

Ca. xv.

Odē doctus errore Seneca: quis. n. uerā uiam teneret errante Cicerone? Phi-
 e losophia inquit nihil aliud est quam recta uiuendi rō: uel honeste uiuendi scia. uel
 ars rectæ uitæ agēda. Nō errabimus si dixerimus philosophiā esse legē bene
 honesteque uiuendi. Et qui dixerit illā regulā uitæ: suū illi reddidit. Hic plāe nō respexit ad
 cōe philosophiæ nomen: quæ cū sit in pluri sectas disciplinasque diffusa nihilque hēat cer-
 ti: nihil denique de quo uniuersi una mente ac uoce consentiant: quid potest esse tam falsum
 quam regulā uitæ philosophiā uocari. in qua diuersitas præceptorū rectū iter impedit & tur-
 bet: aut legē bene uiuendi cuius capta lōge dissonant: aut sciam uitæ agēda: in qua ni-
 hil aliud efficit cōtraria sæpe dicēdo: quam ut nemo quicquam sciat: quæ rō. n. utiū ne acadēmiā
 philosophiā putet esse an non? Negaturū non arbitror. quod si est: nihil ergo illorū cadit
 in philosophiā: quæ ut oia reddat certa: legē abrogat: artē nullā putat: rōnē subuertit: re-
 gulam deprauat sciam funditus tollit. Falsa igitur illa oia: quæ in rem semp incertā & ad-
 huc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaque rō uel scia uel lex bene uiuendi:
 nisi in hanc unica & uera & cælesti sapientia constituta est: quæ philosophis fuerit igno-
 ra. Nam illa terrena quā fallax est: sit uaria: & multiplex: sibi que tota contraria est: & si-
 cut unus est huius mundi constitutor & rector deus una ueritas: ita unā eē ac simplicē
 sapiam necesse ē: quæ quicquid ē uerū ac bonū: id pfectū esse non potest: nisi fuerit singulare.
 Quod si philosophia uitā posset instruere: nulli alii nisi philosophi eēnt boni. Et quæ eam
 non didicissent: essent omnes semp mali. Cum innumerabiles existant: & semper extiterint
 qui sint aut fuerint: sine ulla doctrina boni. Ex philosophis autem perraro fuerit: qui
 aliquid in uita fecerit laude dignum: quis est tandem: qui non uideat eos homines uir-

Erratum
primum

Barthol.

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tutis; q̄ ipsi egent; nō esse doctores: Nā siqs mores eorū diligenter inquirat: inueniet in a-
cundos; cupidos; libidinosos; arrogantes; proteruos; & sub obtentu sapientiæ sua uitia
cælantes; domi facientes ea: quæ in scolis arguissent. Fortasse mentior accusandi gratia
nonne id ipsum Tullius & fatetur & quæritur: Quotus in q̄sq; philosophorū inuenit;
q̄ sit ita moratus; ta aīo & uita constitutus; ut rō postulat; q̄ disciplinā ueram non osten-
tationā scientiæ; sed legē uitæ putet; qui obtempet ipse sibi & decretis pariat suis: Vide
re aut licet alios tanta leuitate & iactatione ut his fuerit non didicisse melius; alios pecu-
niæ cupidos; alios gloriæ; multos libidinum seruos; ut cū eorū uita & uitis mirabiliter

Cornelius
auctor

puget oratio. Neposq; Cornelius ad eūdē Ciceronē ita scribit. Tantū abest ut ego ma-
gistrā esse putē uitæ philosophiā; beatāq; uitæ p̄fēctricē; ut nullus magis existimem
opus esse magistros uiuendī q̄ plerisq; qui in ea disputanda uersantur. Video. n. magnā

Seneca

libidinū cupiditatibus uiuere. Itē Seneca i exorrationibus. Pleriq; inquit philosophorū
tales sunt disertī in conuiciū suū; quos si audias i auaritiā; in libidinē i ambitionem pero-
rantes; in iudiciū suū putes p̄fessos. Adeo redundant ad ipsos maledicta in publicū mis-
sa; quos nos nō aliter Intueri decet; q̄ medicos; quorū tituli remedia habent pyxides ue-
nena. Quosdā uero nec pudor uitiorū tenet; sed patrociniā turpitudinī suæ fingunt; ut
ēt honeste peccare uideantur. Faciet inquit sapiens idem Seneca ēt quæ non probabit;
ut ēt ad maiora transitum inueniat; nec relinquet bonos mores; sed tempori aptabit; ut
quibus alii utuntur in gloriā aut uoluptatem; utatur agenda rei causa. Deinde paulo-
post. Oīa quæ luxuriosi faciunt; quæq; impiti; faciet & sapiēs; sed nō eodē mō eodēq; p̄-
posito. Atqui nihil interest quo aīo facias; quod fecisse uitiosum est; quia facta cernun-
tur; aius non uidetur. Aristippo Cyrenaicorū magistro cum Laide nobili scorto fuit cō-

Aristip⁹

suetudo; qd' flagitiū grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat; ut diceret multum i-
ter se & cæteros Laidis amato res interesse; q; ipse haberet Laidem; alii uero a Laide ha-
berentur. O præclara & imitanda bonis sapia. Huic uero liberos in disciplinam dares;
ut discerent habere meretricē. Aliqd' inter se ac p̄ditos interesse dicebat. f. q; illi bona sua
p̄derent. Ipsi gratis luxuriaretur. In quo tñ sapientior meretrix; quæ sic philosophū ha-
buit pro lenone; ut ad se oīs iuuentus doctoris exemplo & auctoritate concurreret cor-
rupta sine ullo pudore. Quid ergo interfuit; quo aīo philosophus ad meretricem famo-
sissimam cōmearet; cū eū populus & riuales sui uiderent oibus p̄ditis nequiores. Nec
satis fuit ita uiuere; sed docere ēt libidines cepit; ac mores; suos de lupanari ad scholam
transulit; differens uoluptatem corpis esse summum bonum. Quæ doctrina execra-
bilis & pudenda; non in corde philosophi; sed in sinu meretricis est nata. Nam quid er-
go de Cynicis loquar; quibus in propatulo coire cū coniugibus mos fuit; quid mirū si a
canibus (quorum uitam imitantur) ēt uocabulum nomenq; traxerunt? Nullum igit
in hac disciplina magisteriū uirtutis est; cum ēt illi qui honestiora præcipiunt; aut faciūt
ipsi quæ suadent; aut si faciunt; quod raro accidit non disciplina eos ad rectū; sed natu-
ra p̄ducat; quæ sapius ēt indoctos impellit ad laudem.

Quod recte docentes & male uiuentes teste Cicerōe nō utilitatē ex philosophia; sed
inanem percipiunt delectationem. Et q; sapia seipsam semp exercet in bonis actibus.
Et quare non philosophiæ sed sapiæ iugiter insistendum sit.

Erunt. n. cū se p̄petuæ desidiæ tradant; nullamq; uirtutem capeffant; & oēm
u suam uitam nihil aliud q̄ in eloquentia peragāt; quid aliud q̄ inertes putari de-
bent? Sapiētia at nisi in aliquo actu fuerit; quouim suā exerceat; inanis & fal-

sa est. Recteque Tullius civiles viros qui res gubernant: qui urbes aut novas constituunt
 aut constitutas aequitate tueantur: qui salutem liberarumque civium vel bonis legibus vel salu-
 bribus consiliis: vel iudiciis gravibus conservant: philosophiae doctoribus praefert. Bonos
 .n. facere oportet potiusque inclusos in angulis faciendae praecipere: quam ne ipsi quidem faciunt
 qui loquuntur: & quam se a veris actibus removerunt: apparet eos exercendae linguae
 causa: aduocandi gratia artem ipsam philosophiae reperisse. Qui autem docent tantum
 nec faciunt ipsi praecipitis suis detrahunt pondus. Quis .n. obtemperet cum ipsi praecipto-
 res doceant non obtemperare: Bonum est autem recta & honesta praecipere: sed nisi & facias: me-
 dicium est: & incongruens atque ineptum non in pectore: sed in labiis habere bonitatem. Non ergo
 utilitatem ex philosophia: sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est: pfecto **Cicero**
 niquit ois istorum disputatio quam uberrimos fontes uirtutis & scientiae contineat: tamen **auctor**
 collata cum horum actis pfectisque rebus: uereor ne non tamen uideatur attulisse negociis homi-
 num quantam oblectationem otii. Vereri quidem non debuit: cum uerum diceret: sed quasi ti-
 meret ne periti mysterii reus a philosophis citaretur. Non est ausus confidenter pronunciare:
 quod fuit uerum: illos non ideo disputare ut doceant: sed ut oblectent in otio: qui quoniam au-
 ctiores sunt uerum gerendarum: nec ipsi quocumque gerunt: proloquacibus sunt habendi. Sed pfe-
 cto nihil quia boni ad uitam afferebant: nec ipsi decretis suis obtemperauerunt: nec quisquam
 pro tot saecula inueniendus est: quod eorum legibus uiueret. Abiit igitur ois philosophia
 quia non studendum sapientiae: quod sine ac modo careat: sed sapiendum est & quidem ma-
 ture. Non .n. nobis altera uita conceditur: ut cum quaeramus in hac sapientiam: in illa sape
 possimus: in hac utrumque fieri necesse est. Cito inueniri debet: ut cito suscipi possit: ne quod
 pereat ex uita: cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam disse-
 rens: circumuenitur arguta conclusione: qui cum diceret philosophandum non esse nihil **Hortensius**
 ominus philosophari uidebatur: quoniam philosophi est quid in uita faciendum uel non
 faciendum sit disputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi sumus: qui philosophiam
 tollimus quia humanae cogitationis inuentio est. Sapientiam defendimus: quia diuina
 traditio est. Eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille cum philosophiam tolle-
 ret: nec melius aliquid afferet: sapientiam tollere putabatur: eoque facilius de sapientia pul-
 sus est: quia constat hominem non ad stultitiam: sed ad sapientiam nasci. Praeterea illud quoque
 argumetum contra philosophiam ualet plurimum: quo ideo est usus Hortensius: ex eo posse in-
 telligi philosophiam non esse sapientiam: quod principium & origo eius appareat. Quod non inquit phi-
 losophi esse coeperunt. Thales (ut opinor) prius: recens hanc quidem aetatem. Vbi ergo apud an-
 tiquiores latuit amor iste inuestigandae ueritatis. Idem Lucretius ait. **Thales**
 Denique natura haec rerum: ratioque repta est. **Lucretius**
 Nunc: & hac primum cum primis ipse reptus. **auctor**
 Nunc ego sum in patrias: qui possum uertere uoces. Et Seneca: Nondum sunt inquit **Seneca**
 mille anni: ex quo initia sapientiae mota sunt. Multis ergo saeculis humanum genus si- **auctor**
 ne ratione uixit. Quod irridens Persius: Postquam inquit sapere urbi Cum pipere & **Persius**
 palmis uenit. Tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inuecta: quae si secundum **auctor**
 hominis naturam est: cum homine esse coeperit necesse est. Si uero non est: nec capere
 quidem illam posset humana natura. Sed quia recipit: igitur a principio fuisse necesse est: er-
 go philosophia non a principio fuit. non est eadem uera sapientia: sed uidelicet Graeci qui
 ad sacras ueritatis litteras non attigerant: quemadmodum deprauata esset sapientiam
 nesciuerunt. Et ideo cum uacare sapientia humanam uitam putarent philosophiam con-
 menti sunt: id est latentem atque ignotam sibi ueritatem differendo eruere uoluerunt: quae

DIVINARVM INSTITVTIONVM

studium per ignorantiam veri sapiam putauerunt.

Quæ fuit ipsa doctrina Epicuri quæ moribus omnium appositissima loquebatur Et quomodo Leucippum & democritum habuerit auctores erroris & fabros at hominum & assertores uoluptatis. Ca. xvii.

Ixi de philosophia ipsa quæ breuiter potuimus ad philosophos uenimus; non ut cum eisdem certemus quod stare non possunt: sed ut eos fugientes atque deiectos nostro capto insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit quam ceterorum non quia ueri aliquid afferat. Sed quia multos ad populare nomen uoluptatis inuitat. Nemo enim non inuita prius est. Præterea ut ad se multitudinem contrahat: apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum uerat litteras discere: auarum populari largitione liberat: ignatum prohibet accedere ad rem publicam. pigrum exercere: timidum militare. Irreligiosus audit deos nihil curare: inhumanus & suis commodis seruientibus iubet nihil cuique tribuere. Oia enim sua curare facere sapientem: fugienti turba solitudo laudatur. Qui nimium parcus est: discit aqua & polenta uitam posse tollerari. Qui odit uxorem: huic enumerantur calibatus bona. Habentem malos liberos: orbitas prædicatur. Aduersus ipsos parentes nullum esse uinculum naturæ impatienti ac delicato dolorem esse oium malorum maximum dicitur: forti est in tormentis beatam esse sapientem. Qui claritari ac potestati studet huic præcipitur reges colere. Qui molestiam ferre non potest: huic regiã fugere Ira hominum astutus ex uariis diuersisque modis circulum cogit: & dum studet placere oibus: maiore discordia secum ipse pugnat: quæ inter se uniuersi. Vnde autem disciplina eius tota descendat: quæ originem habeat: explicandum est. Videbat Epicurus bonis aduersa sepe accidere: paupertatem: labores: exilia. carorum amissiones malos contra beatos esse: augeri potestatem: honoribus affici uidebat innocentiam minus tutam: scelera impune committi: uideat sine delectu morum: sine ordine ac discrimine annorum scire re mortem: sed alios ad senectutem peruenire alios: infantes rapi: alios iam robustos interire alios in primo adolescentiæ flore imaturis funeribus extinguere: in bellis potius meliores & uincere & perire. Maxime autem commouebat homines in primis religiosos grauioribus malis affici.

Epicurus

Lucretius auctor

His autem quæ aut deos oio negligenter: aut non pie colerent: uel miora incommoda euenire: uel nulla. Ipsa est templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius quærit cum dicit de deo. Cum fulmina mittat & ædes.

Ipse suas disturbet: & in deserta recedens. Scruiat exercens ætulum: quod sæpe nocentes præterit: exanimatque indignos inque merentes. Quod si uel exigua ueritatis auram colligere potuisset: nunquam diceret ædes illum suas disturbare: cum iouem disturbet: quia non sunt suæ.

Capitolium quod est romanæ urbis & religionis caput summum: non semel sed sæpe fulmine ictu conflauit. Hæc autem ingeniosi quod de hoc existimauerit ex dicto Ciceronis appetit: quod ait diuinitatem extitisse illam sciamus: non quæ terrestre illud domicilium iouis deleteret: sed quod sublimis magnificentiusque deprecaret. Quæ de re et in libris consulatus sui eadem dixit: quæ Lucretius: Nam patere altitonans stellanti nixus olympo

Ipse suas arces atque incluta templa petiuit: Et capitolinis iniecit sedibus ignes. Pertinaci ergo stultitia non modo uim maiestatemque ueri dei non intellexerunt: sed et impietatem sui erroris auxerunt: quæ templum caelesti iudicio sæpe damnatum restituere contra fas omni contenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus: earum rerum uelut iniquitate inductus. Sic enim eam rationemque ignoranti uidebat existimauit nullam esse prouidentiam. Quod cum sibi persuasisset: suscipit etiam descendendum: sic in errores inextricabiles se ipse inclusit. Si enim prouidentia nulla est: quomodo tam ordinate: tam disposite mundus effectus est? Nulla inquit dispositio est: multa enim facta sunt aliter quam fieri debuerunt. Et inuenit homo diuinus quæ

reprehenderet. Quæ singula si uacaret resellere: facile ostenderē nec sapientem hunc fuisse nec sanū. Itē si nulla puidētia est: quō aialium corpora tā puidēter ordinata sūt ut singula quæq; membra mirabili rōe disposita: sua officia cōseruēt: Nihil inqt i pcre andis animalibus puidētiæ rōe molita est. Nā neq; oculi facti sunt ad uidendum: neq; aures ad audiendū: neq; lingua ad loquendū neq; pes ad ambulandum: qm̄ prius hæc nata sunt q̄ esset loqui: audire: uidere: ambulare. Itaq; non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus ē. Si nulla puidētia est cur hymbres cadunt: fruges oriuntur: arbuta frondescunt: Non inquit semper aiantium cā ista fiunt: qm̄ puidētiæ nihil profunt sed oīa sua spōte fieri necesse est. Vnde ergo nascunt: aut quō fiunt oīa: quæ geruntur? Non est inquit puidētiæ opus. Sunt. n. semina p inanē uolitantia: quibus inter se temere conglobatis uniuersa gignuntur atq; cōcrefcūt. Cur igitur illa illa non sentimus: aut nō cernimus? Quia nec colorē habent inqt nec calorē ullū nec odorē: saporis quoq; & humoris exptia sunt: & tā minuta: ut secari ac diuidi nequant. Sic eum quia in principio falsum susceperat: cōsequentiu rerū necessitas ad deliramenta perduxit. Vbi. n. sūt aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unū Leucippū somnauit? A quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sint corpuscula & qdē solida (ut dicunt) sub oculos certe uenire possunt. Si eadē est natura oīum: quō res uarias efficiunt? Vario inqt ordine ac positione cōueniūt sicut litteræ: quæ cū sint pauca: uariarū tñ collocatæ innumerabilia uerba conficiunt. At litteræ uarias formas habent. Ita inquit & hæc ipsa promordia. Nam sunt aspa: sunt hamata: sunt leuia. Secari ergo & diuidi possunt: si aliquid inest illis qd' emineat. Si autē leuia sunt & humoris indgent coherere non possunt. Hamata igitur esse oportet: ut possint inuicem concatenari. Cū uero tam minuta esse dicantur: ut nulla ferri acie defici ualeant: quō hamos aut angulos habent? Quos quia extant: necesse ē posse diuelli. Deinde quo cōedere inter se: qua mente conueniunt: ut ex his aliquid constituatur: si sensu careāt: nec coire tam disposite possunt: quia non potest qcq; rationale perficere nisi rō. Quam multis coargui hæc uanitas potest: sed properat oratio. Hic est ille.

Qui genus humanū ingenio supauit: & oēs Extinxit stellas: exortus at æthereus sol: Quos eqdē uersus nunq̄ sine risu legere possum. Nō. n. de Socrate aut Platone saltem dicebat: q̄ uelut reges habent philosophorum. Sed de homine quo sano & uigente nullus ager ineptus delirauit. Itaq; poeta inanissimus leonis laudibus murē non ornauit: sed obruit & obtriuuit. At idem nos metu liberat mortis: de qua hæc ipsius uerba sūt expressa. Quando nos sumus: mors non est: quādo nos non sumus: mors est: Mors ergo nihil ad nos: q̄ argute nos fefellit. quasi uero trāfacta mors timeatur: quia iā sensus eripus est ac non ipsum mori quo sensus eripiē. Est igit tps aliqd' quo & nos iā nō sumus & mors tñ nondū est. Idq; ipsū uidet miserū esse. q̄ & mors eē incipit & nos esse desinimus. Nec frustra dictū est: mors misera nō ē. Aditus ad mortē ē miser: hoc ē morbo tabescere: ictū ppeti: ferrū corpore excipere: ardere igni: dētibus bestiarū laniari. Hæc sūt quæ timent: non qa mortē afferūt sed qa dolorem magnum. Quin potius effice ne dolor malū sit. Oīum inqt malorū maximū est. Quid ergo nō possū non timere si id quod mortem antecedit aut efficit malū est? Quid q; totū illud argumentum falsum est quia nō intereunt aīa? Vere inqt nā qd' cum corpore nascitur cum corpore intereat necesse est. Iā supius dixi differre hunc locum melius & operi ultimo reseruare ut hæc Epicuri persuasione sine illa Democriti siue Dicearchi sūt argumentis & diuinis testimoniis redarguā. Verum ille fortasse ipūitatem uitis suis spopōdit. Fuit. n. turpissimæ uolupta-

Democritus

Democritus
 Epicurus
 Socrates
 Plato
 Aristotle
 Cicero
 Seneca
 Lucianus
 Plutarchus
 Diogenes
 Crates
 Antisthenes
 Menippus
 Lucius
 Apuleius
 Petronius
 Silius
 Valerius
 Flaccus
 Iuuenalis
 Persius
 Propertius
 Ovidius
 Virgilius
 Horatius
 Propertius
 Ovidius
 Virgilius
 Horatius

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tis assertor: cuius capiendæ cā nasci hoīem putauit. Quis cū hoc affirmari audiat: uitiis & sceleribus abstineat. Nā si pituræ sunt aiæ: appetamus diuitias ut cēs suauitates capere possimus. Quæ si nobis desunt: ab his qui hnt auferamus clā: dolo. u. Eo magis si humanas res nullus deus curat. qñcunq; spes ipunitatis auferit: rapimus: necemus. Sapiens est. n. malefacere: si & utile sit & tutum qm̄ si quis in caelo deus est: non irascitur cuiq;. Aeq; stulti & benefacere: qā sicut ira nō cōmouetur: ita nec gratia tangit. Voluptatibus igitur quoquo mō possumus: seruiamus. Breui. n. tpe nulli erim: us olo. Ergo nullū diē: nullū deniq; tps punctum f uere nobis sine uoluptate patiamur: ne quia ipsi qñq; perituri sumus: id ipsum qd' uiximus pereat. Hæc ille tamen nō dicit uerbo: re tñ ipsa docet. Nā cū disputat oīa sapientem sua cā facere ad utilitatē suā refert oīa q agit. Itaq; qui audit hæc flagitia: nec boni quicq; faciendum putabit: qm̄ benefacere ad utilitatem spectat alienā: uec a scelere abstinendū: quia maleficio præda coniuncta est. Archipyrata quisq; uel latronum ductor: si suos ad grassandū cohortet: quo alio sermone uti pōt: q̄ ut eadem dicat: quæ dicit Epicurus deos nihil curare: Non ira: nō grā tāgit: inferorū penas nō esse metuēdas: q; aiæ post mortē occidant: nec illi oīo sint inferi: uoluptatē esse maximū bonū: nullā esse humanā societate: sibi quēq; cōsulere: neminem esse q alterū diligat nisi sua cā. Mortē nō esse metuendā forti uiro nec ullū dolorē qn̄ est si torqueatur: si utatur: nihil se curare dicat: Est plane cur quisq; putent hanc uocem uiri esse sapientis: quæ pōt latronibus aptissime commodari.

Quomodo pythagoraci & stoici cōtrario epicureis errore desipiant sic animarum immortalitate uoluntates ut eas in uaria corpora transire mentiantur. Et uoluntariam mortem persuaferunt inaniter philosophantibus. Cap. xviii.

Lii autē cōtraria dixerūt superesse animas post mortē & hi sunt maxime pythagorici ac stoici: qbus & si ignoscēdū est: qā uerū sentiūt: nō possum tñ non reprehendere eos: q non scia sed casu inciderūt in ueritatē. Itaq; in eo ipso qd' re ete sentiebant: aliquid errauerunt. Nā cū timerent argumentū illud quo colligitur: necesse ut occidant aiæ cū corporibus quia cū corpibus nascunt dixerūt nō nasci aiās: sed insinuari potius in corpa: & de aliis i alia migrare corpa. Nō putauerūt aliter posse fieri ut sup sint aiæ post corpa: nisi uideātur fuisse ante corpa. Par igitur ac ppe similis error est partis utriusq;. Sed hæc in præterito falsa est: illa i futuro. Nemo. n. uidit qd' est uerissimū & nasci aiās & nō occidere: qā cur id fieret: aut quæ rō esset: hoies nescirēt. Multi ergo ex his q æternas esse aiās suspicabant: tanq̄ in calū migraturi essēt: sibi ipsis manus intulerūt: ut Cleāthes & Chrylippus: ut Zeno & Empedocles: q se i ardētis Aetnæ specū intempesta nocte deiecit: ut cū repente nō apparuisset abuisse ad deos crederet. ex Romanis Cato: q fuit in oī & sua uita Socratica uanitatis imitator. Nā Democritus in alia fuit psuasione. Sed tñ sponte sua laitho caput obuius chulit ipse quo nihil sceleratius fieri pōt. Nā si homicida nefarius est q hoīs extinctor est eidem sceleri obstrictus est q se necat qā hoīem necat. Immo uero maius eē id facinus existimādū est cuius ultio deo soli subiacet. Nā sicut in hāc uita nō nēstra sponte uenimus ita iustus ex hoc domicilio corporis qd' tuendū nobis assignatum est eiusdem iusu nobis recedendum est qui nos in hoc corpus induxit tā diu habituros donec iubeat emitti. Et si uis aliqua inferatur: qua mēte patiēdū est cum extincta sine centis aiā multa esse non possit habeamusq; iudicem magnum cui soli uindicta integra semper est. Homicidæ igitur illi oēs philosophi & ipse romāæ sapientiæ princeps Cato qui anteq se occideret plegisse Platonis librum dicitur: qui est scriptus de æternitate aiarum. Et ad sum. mum nefas philoso-

Cleāthes
Chrylippus
Zeno
Empedocles
Cato

LIBER TERTIVS

phi auctoritate cōpulsus est. Et hic tñ aliquā moriendī cām uidetur habuisse odium ser-
 uitudinis. Quid Ambraciotēs ille: qui cū eundē librū plegisset se: præcipitē se dedit nullā
 aliam ob causam: nisi q̄ Platoni credidit: Execrabilis p̄sus ac fugiēda doctrina: si abi-
 git homines a uita. Quod si scisset Plato: atq; docuisset: a quo: & quō & q̄bus: & quā ob
 facta: & quo tempore immortalitas tribuatur: nec Theombrotum impigisset in mor-
 tem uoluntariā: nec Catonē: sed eos ad uitā & ad iustitiā potius erudisset. Nā Cato ui-
 detur mihi causā quæsisse moriendī: nō tā ut Cæsare fugeret: q̄ ut stoicorū decretis ob-
 temparet: quos sectabat: nomenq; suū grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid ma-
 li accidere potuerit: si uiueret non inuenio. Caius. n. Cæsar ut clamens erat: nihil aliud
 efficere uolebat: etiam in ipso belli ciuilibus ardore: q̄ ut bene mereri de republica uideretur.
 tur: duobus optimis ciuibus Cicerone & Catone seruatis. Sed redeamus ad eos q̄ mor-
 tem pro bono laudant. De uita quæteris quasi uixeris: aut unq̄ tibi ratio constiterit: cur
 oio sis natus. Nonne igitur tibi uerus ille & cōmunis oium pater terentianū illud iure i-
 crepauerit. Prius discere quid sit uiuere: si displicebit uita: cum istoc utitor. Indignaris te
 malis esse subiectū: quasi q̄c̄q̄ merearis bōis: q̄ p̄rem: q̄ dñm: q̄ regem tuū nescis: q̄ quis
 clarissimā lucē intuearis oculis: mente tñ cæcus es: & in pfundis ignorantia tenebris sa-
 ces. Quæ ignorantia effecit: ut quosdā dicere non puderet: iccirco nos esse natos: ut sce-
 lerum pœnas lueremus: quo quid delirius dici possit nō inuenio. Vbi. n. uel quæ scele-
 ra potuimus admittē: q̄ oio nō fuimus: Nisi forte credemus iēpto illi senī: q̄ se in priori
 uita Euphorbiū fuisse mēritus est. Hic credo q̄ erat ignobili genere natus: familiā si-
 bi ex Homeri carminibus adoptauit. Omī tā & singularē Pythagoræ memoriā. Omī
 serā obliuionē nostrū oium: q̄ nesciamus qd ante fueris: sed fortasse nel errore aliquo
 uel gratia sit effectū: ut ille solus lætheū gurgitē nō attigerit nec obliuionis aquā gusta-
 uerit uidelicet senex uanus sicut ociosæ aniculæ solent fabulas tanq̄ infantibus credu-
 lis finxit. Qd si bñ sensisset de his q̄bus hæc locutus est si hoies eos existiaisset nunq̄ sibi
 tā petulanter mentiēdi licentia uēdicasset sed deridēda hoīs leuissimi uanitas. Quid Ci-
 ceroni facimus q̄ eū in principio cōsolatōis suæ dixisset luendorū scelerū cū nasci hoīes
 Iterauit id ipsum postea quasi obiurgās eū q̄ uitā non esse malis plenā putet. Recte er-
 go pfatus est errore ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri.

ambracio
tes
Caius
Cæsar

Quod Cicero & alii sapientissimi immortalitatē aiarū sed infideliter docēt. Et q̄ mala
 uel bona mors sit ponderanda ex antea cta uita & gratia dei. Ca. xix

T illi qui de mortis bono disputant quia nihil ueri sciunt sic argumentantur.
 a si nihil est potest mortem non est malum mors. Aufert. n. sensum malī. Si aut
 super sunt animæ etiam est bonum quia immortalitas sequitur. Quam sen-
 tentiam Cicero de legibus sic explicauit. Gratulemurq; nobis quoniam mos aut lenio-
 rem quam qui est in uita aut certe non deteriore est allatura statum. Nam sine corpo-
 re animo uigente diuina est uita sensu carenti nihil profecto est malī. Argute ut sibi uide-
 retur quasi nihil aliud esse possit. Atquin utrunque hoc falsum est. Docent enim diuinæ
 litteræ non extingui animas sed aut pro iustitia præmio affici aut pœna pro sceleribus
 sempiterna. Nec enim fas est aut eum qui sceleratus in uita sceleriter fuerit effugere
 quod meretur aut eum qui ob iustitiā miserimus fuerit: sua mercede fraudari. Quod
 adeo uerum est ut idem Tullius in consolatione non easdem sedes incolere iustos at-
 que impios prædicauerit. Nec enim omnibus inquit idem illi sapientes arbitrati sunt
 unde cursum in cælo patere: nam uitiis & sceleribus cōtaminatos deprimi in tenebras
 atq; in cœno iacere docuerunt. Castos aut animos puros integros incorruptos bōis et

Cicero
auctor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Studiis atq; artibus expolitos; leui quodā & facili lapsu ad deos: id est ad naturā sui simili
 lem peruolare. Quae sententia superiori illo argumēto repugnat. Illud. n. sic assumptū
 est: tanq̄ necesse sit oēm hoīem naturā immortalitate donari. Quod igitur erit discrimē
 uirtutis ac sceleris: si nihil interest utrum ne Aristides sit aliquis an Phalaris: Vtrū Ca-
 ro an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum soīamq; non sentit: nisi q̄ tenet ueritatē.
 Si quis igitur nos roget: utrum ne mors sit bonum an malum respondebimus qualita-
 tem eius ex uitae rōne pendere. Nā sicut uita ipsa bonū est si cū uirtute uiuatur: malum
 si cum sceleris: ita & mors ex praeteritis uitae actibus ponderanda est. Ita fit ut si uita in
 dei religione transacta sit: mors malum non est: quia trālatio sit ad immortalitatē. Si aliter
 malū sit necesse est: quā (ut dixi) ad aeterna supplicia trāsmittit. Quid ergo dicem⁹: nisi
 errare illos: qui aut mortem appetunt tanq̄ bonum: aut uitā fugiunt tanq̄ malum? Ni-
 si q̄ sunt iniquissimis: qui potiora mala non cōpensant bonis pluribus. Nam cum oēm
 uitam p̄ exquisitas & uarias traducāt uoluptates: mori cupiūt: siquid forte his amaritu-
 dinis superueherit. Et sic hnt tanq̄ illis nunq̄ fuerit bene: si aliquando fuerit male. Dama-
 nant igitur uitam oēm: plenāq; nihil aliud q̄ malis opinantur. Hinc nata est inepta illa
 snia: hanc esse mortem: quā nos uitā puramus: illam uitam quam nos pro morte timea-
 mus. Ita primū bonum esse nō nasci: secundū citius mori. Quae ut maioris sit auctori-
 ratis: Sileno attribuitur. Cicero in cōsolatione. Nō nasci inq̄ longe optimū: nec in hos
 scopulos incidere uitae. Proximum aut si natus sis: q̄ primū mori: tanq̄ ex incendio effu-
 gere uiolentiam fortunae. Credidisse se illi uanissimo dicto: exinde apparet q̄ adiecit ali-
 quid de suo ut ornaret. Quae igitur cui esse optimum putet non nasci: cū sit null⁹ oīo
 qui sentiat? Nam ut bonum sit aliquid aut malum sensus efficit. Deinde cur oīum uitā
 nihil aliud esse q̄ scopulos & incendium putauerit: quasi aut in nostra fuerit potestate
 ne nasceremur: aut uitam nobis fortuna tribuat non deus: aut uiuendi ratio quicq̄ simi-
 le incendio habere uideatur. Non dissimile Platonis illud est: quod aiebat se gratias age-
 re naturae. Primum q̄ homo natus esset potiusq; mutum animal. Deinde q̄ mas potius
 q̄ scem inaq; græcus q̄ barbarus. Postremo q̄ atheniensis non thebanus: & q̄ tempori-
 bus Socratis. Dici non pōt quantam mentibus cæcitatē: quantosq; pariat errores igno-
 ratio ueritatis. Ego plane cōtenderim: nunq̄ quicq̄ dictum esse in rebus humanis deliri-
 us: quasi uero si aut barbarus: aut mulier: aut asinus deniq; natus esset: idem ipse Plato
 non esset: ac nō illud ipsum qd' fuisset Sed Pythagorae uidelicet credidit: qui ut ueta-
 ret homine animalibus uesci: dixit animas de corporibus in aliorum animalium corpora
 commutare: qd' & uanū & impossibile est. Vanum quia necesse nō fuit ueteres aīas in
 uia corpora inducere: cum idem artifex qui primas aliquā fecerat potuerit semp nouas fa-
 cere. Impassibile quia recte rationis animatā immutare naturā status sui nō pōt q̄ ignis
 aut deorsum niti aut in trāuersum fluminis modo flamā suā fondere. Existimauit ergo
 hō sapiens fieri potuisse ut anima quae tunc erat in Platone in aliquod mutum animal inclu-
 deretur essetq; humano sensu p̄dita ut intelligeret ac doleret incōgruenti se corpore one-
 ratam. Quanto sanius faceret si gratias se agere diceret q̄ ingeniosus q̄ decilis natus
 esset: q̄ in his opibus ut liberaliter erudiretur. Nā q̄ athenis natus est: qd' in eo beneficiū
 fuit: An non plurimi extiterūt in aliis ciuitatibus excellenti ingenio atq; doctrina uiri: q̄
 non meliores singuli q̄ oēs athenienses fuerunt? Quanta horum multa fuisse credam⁹
 q̄ & Athenis nati: & temporibus Socratis: indocti tñ ac stulti fuerūt. Non. n. aut parie-
 tes aut locus in quo quisq; ē effusus ex utero conciliat hoī sapientiam. Quid uero atti-
 nuic Socratis se temporibus natum gloriari? Nū Socrates igenia discētib⁹ potuit dare

LIBER TERTIVS

Nō uenit in mētē Platōni Alcibiadem quoq; & Critiā eiusdē Socratis assiduos audito-
res fuisse: quorū alter hostis patriæ acerrimus fuit: alter crudelissimus oīum tyrānorū.

Quod Socrates in eo fuit cordatior cæteris: quia a scrutino cælestium & naturalium
causis disputationem suspendit in quibus temere consumitur ingenium & tempus: sed &
in multis desipuit: quorum subiiciuntur exempla.

Ca. xx.

Ideamus nūc quod in Socrate ipso tā magnū fuerit: ut hō sapiens merito grās
ageret illis tēpibus esse senantum. Non inficior fuisse illū paulo cordatiorē: quā
cæteros qui naturā rerū putauerunt ingenio posse cōprehēdi. In quo illos nō
tām excordes fuisse arbitror. sed et̄ impios: quia in secretis illius cælestis pudentiæ curio-
sus oculos uoluerunt immittere. Romæ et̄ in plerisque urbibus scimus esse quædā sacra
quæ aspici a uiris nefas habetur. Abstinent igitur aspectu quibus illa contaminari non li-
cet: & si forte uel errore uel casu quopiam uir aspexerit: primo pœna eius deinde insta-
tione sacrificiū scelus expiatur. Quid his facias: quia inconcessa scrutari uolūt? Nimirū mol-
to sceleratiorēs quæ arcana mundi & hoc cæleste templum prophanari impiis disputatōi-
bus quærunt: quā qui ædem Vestæ aut bonæ deæ: aut cæreris intrauerit. Quæ penetra-
lia quibus adire uiris non liceat: tām a uiris fabricata sunt. Hi uero non tām impietatis crimē
effugiunt: sed quod est multo indignius: eloquentiæ famā aut ingenii gloriā consequū-
tur. Quid si aliquid inuestigare possent? Sunt. n. tā stulti in asseuerando: quā improbi in
quærando: cū neque inuenire quicquid possint: nec defendere: et̄ si inuenerint. Nā si uerū uel
fortuito uiderint quod sapius cōtingit: cōmittunt ut ab aliis id p̄ falso refellat. Nō. n. de-
scēdit aliquis de cælo qui sniam singulorum opīonibus ferat. quapropter nemo dubita-
uerit eos qui ista conquirant: stultos ineptos: insanos esse. Aliquid ergo Socrates habu-
it cordis humani: quia cū itelligeret hæc nō posse inueniri: ab eiusmodi quæstionibus se re-
mouit. Vereorque: ne in eo solo: multa. n. sunt eius nō mō laude indigna: sed et̄ reprehē-
sione dignissima: in quibus suis suorū simillimus. Ex his unū eilgam: quod ab oīibus sit p̄ba-
tum celebre: hoc puerbiū Socrates habuit. Quod supra nos nihil ad nos. Procumba-
mus igitur i terrā: & manus nobis ad præclara opa datas cōuertamus in pedes. Nihil ad
nos cælū: ad cuius cōtemplatōem sumus excitati nihil denique lux ipsa ptineat. Certe ui-
ctus nostri cælū de cælo est: quod si hoc sensit: nō esse de rebus cælestibus disputandū ne il-
lorum quædam rōnem poterat cōprehendere: quæ sub pedibus habebat. Quid ergo: nū-
errauit i uerbis? Verisimile nō est: sed nimirū id sensit: quod locutus est religioni minie
seruiendū. Quod si apte diceret: nemo pateret. Quis. n. nō sentiat hunc mūdū tam mira-
bili rōe p̄fectū: aliqua pudentia gubernari? Quandoquidem nihil est quod possit sine ullo
moderatore consistere. Si dō mus ad habitatore deserta dilabitur. Nauis sine guberna-
tore abire pessū. Et corpus relictū ab aīa destituit: ne dū putemus tātā illā molē: aut con-
strui sine artifice: aut stare sine rēctore tandiu potuisse. Quod si publicas illas religiōes uo-
luit euertere: nō improbo: quoniam et̄ laudabo: si ipse quod est melius inuenit. Verū idē p̄ canē &
anserē deierabat. O hōiem scurrā (ut ait zeno epicureus) ineptū: p̄ditū desertum: si cauil-
lari uoluit religiōem dementē. Si hoc serio fecit: ut aīal turpissimum pro deo haberet.
Quis iā superstitiones ægyptiorū audeat reprehendere: quas Socrates Athenis auctori-
tate cōfirmauit sua? Illud uero nonne summæ uanitatis: quia ante mortē familiares suos
rogauit: ut Aesculapio gallum quem uouerat: p̄ se sacrarent? Timuit uidelicet ne apud
Rhada mantum receptorem uoti reus fieret ab æsculapio. Dementissimum hominem
putarem: si morbo affectus perisset. Cum uero hoc sanus fecerit: est ipse insanus: qui
eum putet esse sapientem. En cuius tēpibus natum esse se homo sapiens gratuletur.

g

809

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Q d' Plato didicerit a Socrate ea: q̄ si obtineret hūani generis p̄iret societas. Cap. xxi.

Ideamus tñ quid illum Socrates docuerit: q̄ cū totam physicā repudiasset: eo

u se cōtulit: ut de uirtute atq; officio quæreret: Itaq; non dubito quin auditores suos iustitiæ præceptis eruderit. Docēte igitur Socrate nō fugit Platonē iusti-

Socrates tix uim in æqtate cōsistere. Siqdem oēs pari cōdirione nascūtur. Ergo inqt nihil priua-
Plato tiæ proprii habeant: sed ut pares esse possint: qd' iustitiæ rō desiderat: oia in cōe possi-
Erratum deant. Ferri hoc potest: q̄ diu de pecunia dici uidetur. Q d' ipsum q̄ impossibile sit & q̄ in
primum iustum: poterā multis rōibus ostendere. Concedamus tamen ut possit fieri. Oēs. n. sa-
pientes erunt: & pecuniā contemnet. Quo ergo illū cōmunitas ista pduxit: Matrimo-
nia quoq; inquit cōmunita esse debebunt. s. ut ad eandem mulierem multi uiri tanq̄

Erratum expectent ut uicibus tanq̄ lupanar habeant. O mirā Platonis æquitatem. Vbi est igitur
secūdum tur uirtus castitatis: ubi fides coniugalis: quæ si tollas: ois iustitia sublata est: at idē di-
xit beatas ciuitates futuras fuisse si aut philosophi regnarent: aut reges philosopharēt
Huic ergo tam iusto: tam æquo uiro regnum daret: qui aliis sustulisset sua: aliis cōdo-
nasset aliena: pstituisset pudicitia mulierum: quæ nullus unq̄ non mō rex: sed ne tyran-
nus quidem fecit: quam uero intalit rationem pessimi huius consilii: sic inbuit. Ciuitas

Erratum concors erit: & mutui amores constructa uinculis: si oēs omnium fuerit & mariti & pa-
ternum tres: & uxores: & liberi: quæ ista confusio generis humani est: Q uo seruari potest cari-
tertium tas: ubi nihil est certū: quod ametur: quis aut uir mulierem: aut mulier uirū diliget: ni-
si si habitauerint semper una: nisi deuota mens & seruata inuicem fides indiuiduā fecerit
caritatem: quæ uirtus in illa promiscua uoluptate locum non habet: Item si oēs oim
liberi fuerint: quis amare liberostanq̄ suos poterit: cum suos esse aut ignoret: aut doli-
ret: quis honorem tanq̄ patri deferet: cum unde natus sit nesciat: Ex quo fit: ut non tñ
alienum pro patre habeat: sed etiam patre pro alieno: quid q. uxor potest esse cōis: fili-
uero non potest: quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi unī cōmuni-
tas ipsa reclamante natura. Superest ut tantummodo concordix causa uxores uelint esse
cōes. Vt nulla uehementior discordiarum est causa: q̄ unius scēminæ a multis maribus
appetitio. In quo Plato si ratione non poterat: exemplis certe potuit admoneri & muto-
ram aialium quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum qui semper ob eam rem
grauissima inter se bella gesserunt.

Q od dogma Platonis non erat nisi criminis fons & fomes: & uirtutem omnium
exterminium. Ca. xxii.

Estat ut cōmunitio ista nihil aliud habeat præter adulteria & libidines pro-
r pter quas funditus euertendas est uirtus uel maxime necessaria. Itaq; nō iue-
nit concordia quam quærebat: q̄ non uidebat unde oriatur. Nam iustitia in
extra positis nihil momenti habet: nec in corpe quidem sed tota in hois mente uersatur
ui ergo uult hoies adæquare: non matrimonia: non opes subtrahere debet: sed arro-
gantiam: supbiam: tumorem: ut illi potentes & elati pares esse se etiam mendacissimis
sciant. Detracta. n. diuitibus insolentia & iniquitate: nihil intererit utrum ne alii diuites:
alii pauperes sint: cum animi pares sint: quod efficere nulla alias res præter religiōem
dei pōt. P̄uauit igitur se iuenisse iustitiam: cum eam prorsus euerteret: quia non rerum
fragilium: sed mentium debet esse cōmunitas. Nam si iustitia uirtutum oim est na-
ter cum illæ singulæ tolluntur: ipsa subuertitur. Tulit aut Plato ante omnia fragilita-
tem: quæ utiq; nulla est: ubi proprii nihil habetur: Tulit abstinentiam: siqdem nihil fu-

LIBER TERTIVS

erit quo abstinence alienū. Tulit temperantiā: tulit castitatē: quæ uirtutes i utroq; sexu maxime sunt. Tulit uerecūdiā: pudorē & modestiā: si honesta & legitima esse incipiūt quæ solent flagitiola & turpia iudicari. Sic uirtutē cū uult oibus dare: oibus ademit. Nā rerū pprietas: & uitiorū: & uirtutū materiā continet. Communitas at̄ nihil aliud q̄ uitiorū licentiam. Nā uiri qui multas mulieres habent: nihil aliud dici possunt: q̄ luxuriosi ac nepotes. Itē mulieres quæ a multis habentur nō utiq; adulteræ: quæ certū m̄rimoniū nullū est: sed p̄stitutæ ac meretrices sunt necesse ē. Redegit ergo humanā uitā ad similitudinē nō dico mutorū sed pecudū ac bæluarū. Nam uolucres pene oēs faciūt matrimonia: & paria iungūtur: & nidos suos tanq; genital es toros cōcordi mente defēdunt: & foetus suos quæ certi sunt: amant: & si alienos obieceris abigūt. At hō sapiens cōtra morē hoīum: cōtraq; naturā stultiora sibi quæ sequeretur: elegit. Et qm̄ uidebat in cæteris aīalibus officia mariū foeminarūq; nō esse diuisa: existimauit oportere et mulieres militare: & consiliis publicis interesse: & magistratus gerere: & imperia suscipere. Ita q; his arma & equos assignauit. cōsequens est ut lanā & telā uiris infantū gestationes. Nec uidit impossibilia esse quæ diceret: ex eo: quæ adhuc in orbe terræ neq; tā stulta: neq; tam uana ulla gens extiterit: quæ hoc modo uiueret.

De minoribus philosophis: & quatenus inuicem ratione ex rerū contēptu p̄ficiant: & erroris assertores sint. Ca. xxiii.

Vm igit̄ in tanta uarietate ipsi philosophorū p̄cipes deprehēdātur: qd̄ illos c̄ minores putabimus: q̄ nunq; sibi tā sapiētes uideri solēt: q̄ cū pecuniæ cōtēptu gloriāntur. Fortis aīus. Sed exspecto qd̄ faciāt: & quo ille cōtēptus euadat.

Tradita sibi a parētib; patrimonia: tanq; malū fugiūt ac deserūt. Et ne i tēpestate naufragiū faciant in tranquillo se ultro p̄cipitāt. Non uirtute sed puerilo metu fortes: sicut illi q̄ cum timent ne ab hoste iugulentur: ipsi se iugulāt: ut mortē morte deuitent. Sic isti unde possent gloriā liberalitatis acquirere: sine honore: sine gratia pdunt. Laudatur Democritus q; agros suos dereliquit: eosq; pascua publica fieri passus sit. Probarem si donasset. Nihil aut̄ sapienter fit: qd̄ si ab oibus fiat: inutile est ac malū. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille q̄ patrimoniū in nūmos redactū effudit i mare? Ego dubito utrū ne sanus an demēs fuerit. Abite inq; in pfundū malæ cupiditates: ego uos mergā: ne ipse mergar a uobis. Si tantus pecuniæ contēptus ē: fac illā beneficiū: fac humanitatē: largire paupibus. Potest hoc qd̄ pditurus es: multis succurere: ne fame aut siti: aut nuditate moriantur. Imitate insaniā saltē furorēq; Tuditani: sparge populo diripiēda. Potes & pecuniam effugere: & tñ collocare: quæ saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis aut̄ paria peccata q̄ pbat. Sed omittamus id: qd̄ est ab oibus semper irrissū. Illud satis est ad coercendum sariosi hoīs errorē: quæ inter uitia & morbos misericordiā posuit. Admit nobis affectū: quo rō humanæ uitæ pene oīs continetur. Cum. n. natura hoīs ibecillior sit: q̄ cæterorū aīalū: quæ uel ad p̄ferendā uim t̄p̄m: uel ad incurSIONES a suis corporibus arcēdas: naturalib; munimentis p̄uidētia cælestis armauit. Hoī aut̄ quia nihil istorū datū est accipit p̄ istis oibus miseratiōnis affectum: q̄ plane uocatur humanitas: qua nosmet inuicē tueremur. Nā si hō ad cōspectum alteri hoīs effera retur: qd̄ facere uidemus aīantes: quarum natura soliuaga est: nulla esset hoīm societas nulla urbiū cōdendarū uel cura uei rō. Sic neq; uita qdem satis tutta: cū cæteris aīalibus exposita esset imbecillitas hoīum: & ipsi inter semetipsos bæluarum moræ sauirēt. Nō minor in aliis dementia. Quid enim dici potest de illo: qui nigram dixit esse niuem q̄ consequens erat ut etiam picem albam esse diceret. Hic est ille qui se iccirco natum

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Xenophanes esse diceret: ut cælū ac solē uideret: qui in terra nihil uidebat sole lucēte; Xenophanes dicentibus mathematicis orbē lunæ duo de uiginti partibus maiorē eē q̄ terrā: stultissimi me credidit. Et q̄ huic leuitatī fuit cōsentaneū: dixit intra cōcauum lunæ sinū esse aliam terrā: & ibi aliud genus hoīum simili mō uiuere: quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici hoīes alterā lunā: quæ illis nocturnū lumen exhibeat: sicut hæc exōbet nobis. Et forte hic noster orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter stoicos ait: q̄ deliberaret utrū ne soli quoq; suos populos daret inepte. I. q̄ dubitauerit. Quid. n. pderet si dedisset: Sed credo calor deterrebat. ne tantā multitudinē piculo cōmitteret: ne si æstu nimio pissent ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

De antipodibus: quos iō eē finxerūt: q̄a opinati sūt mūdū eē rotūdū. Ca. xxiiii.

Vid illi q̄ eē cōtrarios uestigijs nostris antipodas putāt: Nūqd aliquid loquūtē
q Aut est quisq̄ tā ineptus: q̄ tradit esse hoīes: quorū uestigia sint supiora q̄ capite: Aut ibi quæ apud nos iacēt uniuersa: pedere fruges & arborēs deorsū uersus crescere: pluuias & niues & grādines sursum uersus cadere in terrā. Et miratur aliquis hortos pensiles iter septē mira narrari: cū philosophi & agros: & maria: & urbes: & montes pensiles faciāt: Huius quoq; erroris aperienda nobis origo est: Nā spē eodē mō fallūtur. Cū. n. falsum aliquid in principio sūperint: uerisimilitudine iucti necesse est eos in ea quæ consequuntur currere: Sic incidūt in multa ridicula: q̄a necesse est falsa eē quæ rebus falsis cōgruunt. Cū aut primis habuerint fidē: qualia sunt ea quæ sequūtur non circūspiciunt: sed defendūt: oī mōicū debeāt prima illa utrūne uera sint an falsa ex cōsequentibus iudicare. Quæ igitur illos ad antipodas rō perduxit. Videbant siderum cursus in occasū meantū. Solē atq; lunā in eandē partem semper occidere: atq; oriri semp ab eadem. Cum aut nō pspicerēt quæ machinatio cursus eorum temperaret: nec quomodo ab occasu ad orientem remeat. Cælum aut ipsum in omnes partes putarent esse deuexum. Quod sic uideri propter immensam latitudinem necesse est. Existimauerunt rotundum esse mundum sicut pilam: & ex motu siderum opinati sunt cælū uoluit sic astra solemq; cū occiderint uolubilitate ipsa mūdī ad ortū referri. Itaq; æthereos orbis fabricati sunt: quasi ad figuram mundi eosq; cælarunt portentosis quibusdam simulacris: quæ astra esse dicerent. Hanc igit cæli rotunditatem illud sequebatur: ut terra in medio sinu eius esset inclusa. Quod si ita esset: terrā ipsam globo similē. Neq; n. fieri posset: ut non esset rotundum: quod rotundo teneretur. Si autem rotunda etiā terra esset: necesse est ut in omnes cæli partes eandem faciem gerat: id est montes erigat: campos tendat: maria consternat. Quod si esset: sequebat illud extremum: ut nulla sit pars terræ quæ non ab hoibus cæterisq; animalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cæli rotunditas adinuenit. Quod si quæras ab his qui hæc portenta defendunt: quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cæli partem: Hanc respondet rerum esse naturam: ut pondera in medium serant: & ad medium conuexa sint oīa: sicut radios uidemus in rota. Quæ autem leuia sunt ut nebula: sumus: ignis: a medio deferantur: ut cælum putant. Quid dicam de his nescio: qui cum semel aberrauerint: constanter in stulticia perseuerant. & uanis uana defendunt: nisi q̄ eos interdum puto iocī causa philosophari: aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere: quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant uel ostendant. At ego multis argumentis probare possem nullo modo fieri posse: ut cælum terra sit inferius: nisi & liber iam concludendus esset & adhuc aliqua restare: quæ magis sint præsentī operi necessaria: & quoniam singulorū errores percurrere non est unius libri opus: satis sit pauca enarrasse: ex qb̄ possint

**Erratum
 primum**

LIBER TERTIVS

qualia sint cætera intelligi.

Quot & quanta prædicenda sunt: & alias necessaria gentiliter philosophantibus: ut philosophiam nullus assequatur aut rarus.

Ca. xxv.

Vnc pauca nobis de philosophia in cõi dicenda sunt: ut confirmata cã peroremus. Sũmus ille noster Platonis imitator existimauit philosophiã nõ esse uulgarem: q; eã non nisi docti hoies assequi possent. Est inquit philosophia paucis contenta iudicibus: multitudinem consulto ipsa fugiens. Non est ergo sapia si ab hominũ cetera abhorret. Q m̄ igitur sapientia si hoĩ data est: sine ullo discrimine oibus data est: ut nemo sit. pr̄sus: qui eam capere non possit. At illi uirtutem humano generi datã sic amplexantur: ut soli oĩum publico bono frui uelle uideantur: tã inuidi q̄ si uelint de ligare oculos: aut effodere cæteris ne solem uideant. Nam quid est aliud hoibus negare sapiam: q̄ mentibus eorũ uerũ ac diuinũ lumen auferre? Q d' si natura hois sapiã capax est oportuit opifices & rusticos: & mulieres: & oēs deniq; qui humanam formam gerũt doceri ut sapiant populumq; ea oĩ lingua: & conditione: & sexu: & ætate conflare. Maximum itaq; argumentũ est: philosophiam neq; ad sapiam tendere neq; ipsam esse sapientiam: q; mysterium eius barbã celebratur & pallio. Senserunt hoc adeo stoici: qui & seruis & mulieribus philosophandum esse dixerunt. Epicurus quoq; qui rudes oĩum literarum ad philosophiam inuitat. Item Plato qui ciuitatem de sapientibus uoluit cõponere. Conati qdem sunt illi facere qd' ueritas exhibeat. sed non potuit ultra uerba pcedi. Primum qa multis artibus opus est: ut ad philosophiam possit accedi. Discende literarũ istã cões pp usum legendi: quia in tanta rerũ uarietate nec disci audiendo possunt oĩa nec memoria contineri. Grammaticis quoq; non parum operã dandum est: ut rectam loquendi rationem sciat. Id multos annos auferat necesse est: Nec oratoria quidẽ ignoranda est: ut ea quæ didiceris: proferre atq; eloqui possis. Geometria quoq; ac musica & astrologia necessaria est: q; hæ artes cum philosophia habent aliquam societatem: quæ uniuersa perdiscere neq; sceminae possunt: qbus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt. Neq; serui quibus per eos annos uel maxime seruiendum est: quibus possunt discere: neq; pauperes. aut opifices: aut rustici: quibus indiem uictus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorre a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomo do ergo illa quæ de principiis rerum intelligunt: quæ perplexa & inuoluta uix etiam politi homines assequuntur? In rebus igitur obscuritate implicitis: & ingeniorum uarietate cõfusus: & eloquentiam uirorum exquisito sermone fucatis: quis imperito ac rudi locus est? Denique nunq̄ ullas mulieres philosophari docuerunt: præter unam ex omni memoria Themistea. Neq; seruos præter unum Pythagoram: quem male seruientem redemisse ac docuisse tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem: qui tamen serui non fuerunt sed his seruitus euenerat: sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidã traditur sestertiis octo. Itaq; infectatus est conuitiis redemptorem Seneca: q; Platõem paruo aestimauerit. Furiosus ut mihi quidem uidetur: q homini fuerit iratus: q; non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit tanq̄ pro mortuo Hectore: aut tantum ingerere nummorum: quantum uenditor non poposcit? Ex barbaris uero nullum præter unum Anacharsim scytham: qui philosophiam ne somniasset quidem: nisi & linguam & litteras ante didicisset.

Tullius
auctorThẽistes
Pythago
ras

Quod doctrina cælestis sapientia sola largitur: quam: natura cõis appetit: & qres philosophia nõ inuenit. Et q̄ efficax sit lex dei: & ecclesie sacramenta.

Cap. xxvi.
g iii

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Vod ergo illi postcete natura faciendū eē senserunt. Sed tamē neq; ipsi facere potuerūt; neq; a philosophis fieri posse uiderūt. Sola hoc efficit doctrina caelestis: quae sola sapiētia ē. Illi scilicet psuadere cuiq; potuerūt qui nihil psuadet ēt sibi? Aut cuiusq; cupiditates opprimēt; irā tēpabūt libidinē coercēbūt cū ipsi & cedāt uitiis; & fateātur plus ualere naturā: Dei autē praecepta: q̄a & simplicia & uera sunt quātū ualeāt in aīs hominū: quotidiana expimēta demōstrant. Da mihi uirū: qui sit iracūdus: maledicus: effrenatus: paucissimus dei uerbis: tā placidū q̄ ouē reddā. Da cupidū. auarū: tenacē. Iam tibi eū liberalē dabo: & pecuniā suā propriis manibus largientē. Da timidum doloris ac mortis. Iam cruces & ignes: & pericula: & taurū cōtemnet. Da libidinosum: adulterū: ganeonē. Iam sobriū. castum: continentē uidebis. Da crudelem & sāguinis appetentē. Iam in ueram clāmentīā furor ille mutabitur. Da iniustū insipientē peccatorē cōtinuo & æquus & prudēs & innocēs erit. Vno enī lauacro malitia oīs abolebitur. Tanta diuinae sapientiae uis est: ut in hominis pectus infusa: matrē delictorū stultitiā uno simul impetu expellat. Ad quod efficiendū: nō mercede: nō libris: nō lucubrationibus opus est: Gratis ista fiunt: facile: cito: mō pateant aures: & pectus sapientiam sitiat. Nemo uereatur: nos aquā nō uendimus: nec solē mercede praestamus: Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet cunctis: & hoc caeleste lumen uniuersis oritur: quicūq; oculos habēt. Num quis hāc philosophorū aut unq; praestitit: aut praestare si uelit potest? Qui cū aetates suas in studio philosophiae cōterāt: neq; aliū quenq; neq; se ipsos si natura paululū obstitit: possunt facere meliores: Itaq; sapiētia eorū ut plurimū efficiat: nō excidit uitia: sed abscondit. Pauca uero dei praecepta sic totū hominē imutant & exposito uetere nouum redunt: ut non cognoscas eundem esse.

Quod philosophi saepe recte praecipunt & interdū uident uerū. Et quare nō sit eis credendum: in quo solo nitatur cōditio naturae. Cap. xxvii.

Vid ergo: Nihil ne illi simile praecipūt? Immo p̄ multa: & ad uerū frequenter accedūt. Sed nihil ponderis habēt illa p̄cepta: quia sunt hūana: & auctoritate maiori id est diuina illa carēt. Nemo igitur credit q̄a tā se hoīem putat eēq; audit q̄ est ille qui praecipit. Praeterea nihil apud eos certi est: nihil qd a sciētia ueniat. Sed cū oīa cōiecturis agātur: multa etiā diuersa & uaria p̄ferantur: stultissimi est hominis praecipit eorū uelle parere quae utrū uera sint an falsa dubitabit. Et ideo nemo parat q̄a nemo uult ad incertū laborare. Virtutē esse stoici aiunt quae sola efficiat uitā beatā. Nihil pōt uerius dici. Sed qd si cruciaberis aut dolore afficietur? Poterit ne quisq; inter carnifices beatus eē? Immo uero illatus corpis dolor materia uirtutis est. Itaq; ne in tormentis qdē miser est. Epicurus multo fortius sapiēs inquit semp beatus est: & uel inclusus in Phalaridis tauro hāc uocē emittet: Suaue est & nihil curō: quis eū nō irriserit? Maxime q̄ hō uoluptarius p̄sonā sibi uiri fortis imposuit & quidē supra modū. Nū enī fieri pōt: ut quisq; cruciatus corpis pro uoluptatibus ducat. cū satis sit ad officiū uirtutis implendū p̄ferre ac sustinere. Quid dicitis stoici? Quid tu Epicure? Beatus ē sapiēs ēt cū torquetur. Si p̄pter gloriā: patiētia nō fructur. In tormentis enī fortasse morietur. Si p̄pter memoriā: aut nō sentiet si occidūt animā: aut si sentiet: nihil ex ea cōsequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? Quae beatitudo uitae: ut a quo animo moriat? Bonum mihi affertis unius horae aut fortasse momētis: p̄pter qd nō expedit in tota uita miseris & laboribus confisci. Quantum autem temporis mors occupat: quae cū uenit utrum a quo animo an iniquo eā subieris iam nihil refert. Ita fit ut nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria. Sed hāc aut superuacua & breuis est aut prauis hominū iudici

ciis non sequetur. Nullus igitur ex uirtute fructus est: ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaque quae haec locuti sunt: unbram quandam uirtutis uiderunt: ipsam uirtutem non uiderunt. Deflexi enim fuerunt in terram: nec uultus suos in altum erigebant: ut eam possent intueri: quae se se caeli religionibus ostendebat. Haec causa est cur praecipit eorum nullus obtineret: quoniam aut ad uitia erudiunt: si uoluptatem defendunt: aut si uirtutem asserunt: neque peccato poenae minatur nisi solus turpitudinis neque uirtuti ullum praemium pollicetur: nisi solitus honestatis & laudis: cum dicant non propter aliud: sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormentis sed cum torquetur profunde: pro iustitia: pro deo illa patientia doloris beatissimum facit. Est enim deus qui solus potest honorare uirtutem: cuius merces immortalitas sola est: quam qui non appetunt: nec religionem timent: cui aeterna subiacet uita. Profecto neque uirtutis uim sciunt: cuius praemium ignorat in caelum spectant quod ipsi se facere putant cum res non inuestigabiles quaerunt quia ratio in caelum spectandi nulla alia est nisi aut religionem suscipere: aut hanc animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut deum colendum esse intelligit: aut immortalitatis spe sibi propositam habet: mens eius in caelo est. Et licet id non aspiciat oculis: animam tamen lumine aspicit. Qui autem religionem non suscipiunt: terreni sunt: quia religionem de caelo est. Et qui animam putant cum corpore interire: atque in terram spectant quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uident: quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse fictum: ut recto corpore spectet in caelum: nisi erecta mente deum cernat: & cogitatio eius in spe uitae perpetuae tota uersetur.

Quod fortuna nihil est: quam philosophi non modo dea: sed deum metuntur. Et quomodo hunc errorem daemones imiserint eis: qui deum nesciebant: aut contenebant. Cap. xxviii.

Va propter nihil aliud est in uita: quo ratio: quo conditio nostra nitatur: nisi dei qui nos genuit agnitio: & religiosus ac pius cultus. Unde quoniam philosophi aberrauerunt: sapientes utique non fuerunt. Quae fuerunt illi quidem sapientia: sed quia non rite quaerebant: prolapsi sunt longius: & in maximos errores inciderunt: ut etiam communi sapientiam non tenerent. Non enim tantum religionem asserere uoluerunt: uerum etiam sustulerunt: dum specie uirtutis falsam inducunt: conantur animos omni metu liberare: quae religionis euersio naturae nomen inuenit. Illi enim cum aut ignorarent a quo esset effectus mundus: aut persuadere uellent nihil esse diuinae mentis perfectum: naturam esse dixerunt rerum omnium matrem: quasi dicerent omnia sua sponte esse nata quo uerbo plane imprudenter suam contentur. Natura enim remota prouidentia & potestate diuina prorsus nihil est. Quod si deum naturam uocant: quae peruersitas est naturam potius quam deum nominare. Si autem natura ratio est uel necessitas uel conditio nascendi non est per se ipsum sensibilis: quia necesse est mentem esse diuinam: quae sua prouidentia nascendi principium rebus omnibus praebet. Aut si natura est caelum atque terra: & omne quod natum est non est dei natura sed dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam: quasi deam quandam res humanas uariis casibus illudentem: quia nesciunt unde sibi bona & mala eueniant: Cum hac se compositos ad praeliandum putant nec ullam tamen rationem reddunt a quo & quam ob causam: sed tantum cum fortuna se digladiari monumentis omnibus gloriantur. Iam quicumque alios consolati sunt ob interitum amissionemque carorum: fortunae nomen acerrimis accusationibus prosciderunt nec omnino ulla eorum disputatio de uirtute est: in qua non fortuna uexetur. M. T.
Tullius in sua consolatione pugnas se semper contra fortunam loquitur: eamque a se esse superatam cum fortiter inimicorum impetus retulisset: nec tamen quidem se ab ea fractum: cum domo pulsus patria caruit. Tum autem cum amiserit carissimam filiam: uictum se a fortuna turpiter confitetur. Credo inquit & manum tollo: Quid hoc homine miserius: quae sic iam

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ceat Insuper inquit: Sed q̄ p̄fiter se esse sapientē. Quid ergo sibi uult assūptio noīis
 Quid est contēptus ille rerū; qui magnificis uerbis prætenditur? Quid dispar cæteris
 habitus? Aut cur oīo præcepta sapiæ dantur; si nemo q̄ sapiat adhuc inuentus est? Et q̄
 q̄ nobis inuidiā facit; quia philosophos negamus esse sapientes cū ipsi nec scire q̄c̄q̄ nec
 sapere fateantur: Nā si q̄n̄ ita defecerint: ut ne effingere q̄dem quicq̄ possint: quid faci-
 unt in rebus cæteris. Tū uero ignoratiæ admonentur: & quasi furibundi exiliunt: & ex

anaxago-
 ras
 Empedo-
 cles
 Democri-
 tus
 clamant se cæcos esse & excordes. Anaxagoras p̄nunciat circumfusa esse tenebris oīa.
 Empedocles angustas esse sensuū semitas quæritur: tanq̄ illi ad cogitandū rheda a qua
 drigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodā sic alto ut fūdus sit nullus ueritatē
 iacere demersam: nimirū stultæ ut cætera. Nō. n. tanq̄ i puteo demersa est ueritas: quo
 uel descendere uel ēt cadere illi licebat. Sed tanq̄ in summo mōtis excelsi uerte: uel poti⁹
 in cælo: qd̄ est ueritas in ū. Quid. n. est cur eā potius in imū dep̄sā diceret q̄ in sumū le-
 uatā: nisi forte mētē quoq̄ i pedib⁹ aut i imis calcibus constituere malebat: potius q̄ in
 i pectore aut icapite? Adeo remotissimi fuerunt ab eā ueritate: ut eos ne status quidem
 sui corporis admoneret: ueritatē in summo illis esse quærendā. Ex hac desperatiōe con-
 fessio illa Socratis nata est: qua se nihil scire dixit: nisi hoc unū: q̄ nihil sciat. Hinc aca-
 demicæ disciplinā manauit: si tñ disciplina dici pōt: in qua ignoratio & discitur: & docet
 Sed ne illi q̄dem qui sciam sibi assūpserunt: idip̄sū qd̄ se scire putabant: constanter de-
 fendere potuerūt. Qui qm̄ ratio illis nō quadrabat: p̄ ignorantiam rerum diuinarū: tā
 uariū: tā incerti fuerūt: sibiq̄ sæpe cōtraria differētes: ut qd̄ sentirent: qd̄ uellent: satis sta-
 tuere ac diiudicare nō poss. Quid igitur pugnes aduersus hoīes eos: q̄ suo sibi gladio
 perant? Quid labores ut eos destruas; quos sua ipsos destruit atq̄ afficit oīo? Aristote-
 les inq̄t Cicero ueteres philosophos accusant eos ait aut gloriosos aut stultissimos fuis-
 se. q̄ existimassent philosophiā suis ingeniis esse p̄fectam. Sed se uidere q̄ paucis annis
 magna accessio facta ēt: breuī tpe philosophiā plane absolutā fore. Qd̄ igit̄ fuit illud
 tps̄: quo inore: qm̄ ē: aut a q̄bus absoluta? Nā q̄ ait stultissimos fuisse q̄ putassent igeni-
 is suis p̄fectā esse sapiam uerū est. Sed ne ipse q̄dem satis prudenter: q̄ aut a ueteribus
 cceptam: aut a nouis auctā: aut mox a posterioribus p̄fectū iri putauit. Nunq̄. n. potest
 inuestigari: quod non p̄ uiam suam quæritur.

ARISTO.

Item repetitio de fortuna: & natura & definitione eius.

Ca. xxix.

Ed repetamus id qd̄ omissimus. Fortuna ergo per se nihil est: nec sic hñdum
 s est: tanq̄ sit in aliquo sensus. Siquidem fortuna est accidentiū rerū subitus atq̄
 inopinatus euentus. Verum philosophi ne aliquando non errent: in re resulta-
 uolunt esse sapientes: qui fortunæ sexum mutant: eam non deam sicut uulgus: sed de-
 um esse dicunt. Eundem tamen interdum naturam: interdum fortunam uocant. Quid
 multa inquit idem Cicero. efficiat inopinata nobis pp̄ obscuritatem ignoratiōemque
 causarum. Cum igitur causas ignorent: pp̄ quas fiat aliquid: & ipsum qui faciat: igno-
 rent necesse est. Idem in ope ualde serio: in quo præcepta uitæ deprompta ex philoso-
 phia filio dabit. Magnam inquit esse fortunæ uim in utrāq̄ partem quis nesciat? Nam
 & cum prosp̄o flatu eius utimur: ad exitus puenimus optatos: & cum restauerit affligi-
 mur. Primum qui negat sciri posse quicq̄: sic hoc dixit tanq̄ & ipse & omnes sciat: Dein
 de qui etiam quæ clara sunt dubia conantur efficere: hoc putauit esse clarum: qd̄ illa eē
 debuit uel maximum dubiū: nā sapienti oīo falsum est. Quis inq̄t nescit? Ego uero ne-
 scio. Doceat me (si pōt) quæ sit illa uis: q̄ flatus iste: & q̄ restatus. Turpe igit̄ est hoīem
 ingeniosū dicerē: qd̄ si neges p̄bare non possit. Postremo q̄ is qui dicit assensus esse re-

LIBER TERTIVS

tinendos q̄ stulti sit hoīs rebus incognitis temere Assentire. Is inq̄ plane vulgi & impi-
 torū opinionibus credidit: qui fortunam putant esse quæ hoībus tribuat bona & mala:
 Nam simulacrū eius cū copīa & gubernaculo fingunt: tanq̄ hæc opes tribuat: & hūana
 rum rerū regimen obtineat. Cui opinionī & Virgilius assensit: q̄ fortunam oīpotentem
 uocat. Et historicus qui ait. Sed p̄fecto fortuna in oīre dñatur. Quid ergo cæteris diīs
 loci sup̄est? Cur non aut ipsa regnare dicitur: si plus pōt: aut sola colitur: si oīa uel si tm̄
 mala imittit? Aliquid causæ p̄ferant cur si dea sit: hoībus inuideat: eosq̄ p̄diū occupiat: cū
 ab his religiose colatur. Cur æquior sit malis: iniquior aut bonis? Cur insidietur: affligat
 decipiat & exterminet? Quis illam generis hoīum uexatricē constituit p̄petuam? Cur
 deniq̄ tam malam sortita si p̄tatem: ut res cunctas ex libidine magis q̄ ex uero celebret
 obscuretq̄. Hæc inq̄ philosophos inquirere oportuit: potius q̄ temere innocentē accu-
 sare fortunam: quæ et si sit quæ nihil tm̄ afferri ab his pōt: cum hoībus tam inimica sit:
 q̄ putatur. Itaq̄ ille oēs orationes quibus iniquitatē fortunæ l̄erant: suasq̄ uirtutes
 contra fortunam sup̄bissime iactant: nihil aliud sunt q̄ deliramenta inconsideratæ leui-
 tatis. Quare nō inuideant nobis: q̄bus apuit ueritatem deus: qui sicut scimus nihil esse
 fortunam: ita scimus esse prauū ac subdolum sp̄m: qui sit inimicus bonis hostisq̄ iusti-
 tiz: qui contraria faciat q̄ deus: cuius inuidiæ cām in secundo libro explicauimus. Hic
 ergo insidietur uniuersis: sed eos qui nesciunt deum errore impedit: stultitia obruit: tene-
 bris circumfudit: nequis possit ad diuini noīs puenire notitiam: in quo uno & sapientia
 continetur & uita p̄petua. Eos aut qui deum sciunt dolis & astutia aggreditur: ut cu-
 piditate ac libidine irratat: aut peccati blandimentis deprauatos impellat ad mortem:
 uel si dolo nihil p̄fecerit: uolentia deiicere conatur. Idcirco. n. in primordiis transgressi
 onis non statim ad p̄nam detrusus a deo est ut hoīem malitia sua exerceat ad uirtutem
 quæ nisi agitur: nisi assidua uexatione roboretur: non pōt esse p̄fecta. Siquidē uirtus ē p̄-
 ferādorū malorū fortis ac inuicta patientia. Ex quo sit: ut uirtus nulla sit: si aduersarius
 desit. Huius itaq̄ p̄tatis cū uī sentiret uirtuti expugnātē nomē ignoraret fortūæ
 uocabulū sibi sane finxerūt. Q̄ d̄ q̄ lōge a sapia sit remotū: declarat Iuuenalis his uersib⁹.
 Nullū numē abest si sit prudētia: sed nos — Te facimus fortuna deā. cæloq̄ locamus.
 Stultitia igiē & error & cæcitas: & (ut Cicero ait) ignoratio rerū atq̄ causarum: naturæ
 ac fortune noiā idaxit. Sed ut aduersariū suum nesciūt: sic nec uirtutē quidem sciunt: cui-
 ius scientia ab aduersarii notione descendit: Quæ sic coniuncta est cū sapia: uel (ut ipsi
 aiunt) eadem ipsa sapia est: ignorēt necesse est in quibus rebus sita sit. Nemo. n. pōt ue-
 ris armis instrui: si hostem contra quem fuerit armandus: ignorat. Nec aduersariū uin-
 cere: qui in dimicando non hostem uerū: sed umbram petit. Prosterneatur. n. qui in alio
 intentus uentus uenientē uitalibus suis ictū: nec prouiderit ante nec caruerit.

Epilogus quo docet quō transeundū sit a uanitate philosophorū recedentibus & ad
 uerā sapiam aspirantibus. s. ad uerbū dei: in quo solo ueritas inuenitur: & uirtus: & bea-
 titudo: & ad eis quæ dicta sunt: ad dicenda transitū facit. Ca. xxx.

O cui quantū mea mediocritas: tulit lōge deuiū philosophos itera ueritatē te-
 nuisse. Sentio tamen q̄ multa præterierim: quia nō erat mihi ppria cōtra phi-
 losophos disputatio: Sec huc necessario diuertēdū fuit: ut oñderē tot & tanta
 ingenia in rebus fallis esse cōsumpta: ne qs forte a prauis religionibus exclusus: ad eos
 se cōferre uellet: tanq̄ certi aliqs repturus. Vna igitur spes hoīum: una salus in hac de cōtri-
 na quā defendimus: posita est. Omnis sapia homis in hoc uno est: ut deum cognoscat
 & colat. Hoc nostrum dogma: hæc sententia est. Quanta itaq̄ uoce possum testificor

Virgilius

Iuuenalis

DIVINARVM INSTITVTIONVM

proclamo: denūcio. Hoc ē illud qđ philosophi oēs in tota sua uita quæsierunt: nec unq̄
tñ inuestigare: cōprehendere: tenere ualuerūt: q̄a aut prauā religionē tenuerūt: aut to-
tam penitus sustulerūt. Facestant igitur illi oēs q̄ humanā uitā nō instruūt: sed turbant
Quid. n. docēt: Q uē instruūt: q̄ seiplos nō instruxerunt: Q uē sanare agroti: Q uē re-
gere cæci possunt: Huc ergo nos oēs q̄bus est cura sapiæ cōferamus. An expectabim⁹
donec Socrates aliquid sciat: aut Anaxagoras lumen in tenebris iueniat: aut Democri-
tus ueritatem de puteo extrahat: aut Empedocles dilatet ai sui semitas: aut Archesilas
& Carneades uideant: sentiant: præcipiant: Ecce uox de cælo ueritatem docens & ne-
bis sole ipso clarius lumen oñdens. Quid nobis iniq̄ sum⁹ & sapiam suscipe cūctamur
quam docti hoies contritis in quærendo ætatibus suis: unq̄ reperire potuerunt. Qui
uult sapiens ac beatus esse: audiat dei uocē: discat iustitiā: sacramentum natiuitatis: suæ
norit: humana cōtemnat: diuina uiscipiat: ut summū illud bonū ad quod natus est pos-
sit adipisci. Dissolutis religiōibus uniuersis & oibus quæcunq̄ in earū defensionem dici
uel solebāt uel poterāt refutatis: deinde cōuictis philosophiæ disciplinis: ad uerā religio-
nem sapiamq̄ ueniendū est: qm̄ est (ut docebo) utrūq̄ cōiūctū: ut eā uel argumentis
uel exēplis: uel idōeis testibus asseramus. Et stultitiā quā nobis isti deorū cultores obie-
ctare nō desinūt: ut nullā penes nos: sic totā penes ipsos eē doceamus. Et q̄q̄ prioribus
libris cū falsas arguerē religiōes: & hic cū falsā sapiam tollerē: ubi ueritas sit ostēderim
plani⁹ tamen quæ religio & quæ sapia uera sit: liber pximus indicabit.

Lactantii Firmiani de institutionibus diuinis libri quarti præfatio.

Quomodo unius sæculi error in omnem sit transfusus ætate & orbē occupauerit.
Et Græ ia post gloriam septem sapientem studio pquirendæ ueritatis exarserit: & sta-
diosi eius se maluerit philosophos q̄ sapientes appellari. Ca. primum.

Ogitanti mihi & cū aīo meo sape reputati priorem illū generis huma-
ni statum: & mirū pariter & idignū uideri solet: q̄ uni⁹ sæculi stulticia
religiōes uarias suscipientis: deosq̄ multos esse credentis: in tantā sub-
C to ignorationem sui uentū est: ut ablata ex oculis ueritate: neq̄ religio-
ueri dei: neq̄ hūanitatē rō teneretur: hoibus nō in cælo sūmū quærenti-
bus: sed in terra. Quam ob cām pfecto sæculorum ueterū mutata sælicitas est. Cœpe-
runt. n. relicto parente & constitutore oīum deorū: insensibilia digitorum suorum sigmē-
ta uenerari: quæ priuatas qđ fecerit: qđ malorum attulerit: res ipa declarat: a uersa nāq̄
a summo bono qđ ideo beatum & sempiternum est: quia uideri: tangi: cōprehendi nō
pōt: & a uirtutibus ei bono cōgruentibus quæ sūt æquæ immortales: ad hos corruptos
& fragiles deos lapsi & studentes his rebus q̄bus solū corpus ornatur: aliter mortē sibi
ppetuam cū diis & cū bonis corpilibus quæsierūt: q̄a mortē corp⁹ oē subiectū est. Inse-
cuta ē igit hūmōi religiōis iniustitiā & impietas sicuti fuerat necesse: Desierūt. n. uult⁹ su-
os in cælū tollere: sed deorsū mentes hoīum depressæ terrenis ut religiōibus: sic et bōis
ihærebāt: secutū est dissidiū generis hūani: & fraus & nefas oēs: quia spretis sempiternis
atq̄ incorruptis bonis: quæ sola debent ab hoīe cōcupiscit: temporalia & breuia maluerūt
maiorq̄ ad malum hoibus fides fuit: qui prauum recto quia præsentius fuerat: prætu-
lerunt Sic humanam uitam prioribus sæculis i clarissima luce uersatam caligo & tene-
bræ cōprehenderūt. Et q̄ huic prauitati cōgruens erat: postq̄ sapientia sublata est: tū-
demum sibi hoies sapientum nomen uedicare cœperunt. Tū aut nemo sapiens uoca-
batur: cū oemes erant. Vtinamq̄ nomen illud publicū aliqñ quis ad paucos redactum
tū uim suam retineret. Posset enim fortasse pauci illi uel ingenio uel auctoritate: uel

LIBER TERTIVS

affiduis hortamentis liberare populū uitiis & erroribus: sed adeo in totū sapientia occi-
rat: ut ex ipsa noīs arrogātia nullū eorū q̄ uocarent: apparuit fuisse sapientē. Et tamen
prius q̄ hæc philosophia quæ dicitur: esset inuenta septē fuisse tradunt primū oīum qui
quia de rebus naturalibus quærere ac disputare sunt ausi: sapiētes haberi appellariq; ma-
luerunt. O miserū calamitosumq; sæculum: quo p̄ orbē totū septē soli fuerunt: qui ho-
minum uocabulo cierent. Nemo. n. p̄t iure dici hō: nisi q̄ sapiēs est. Sed si cæteri oēs p̄-
ter istos stulti fuerunt: ne illi q̄dem sapientes: q̄a nemo sapiens esse uero iudicio stulto-
rū p̄t. Adco ab his affuit sapientia: ut postea q̄dem increfcente doctrina: & multis ma-
gnisq; ingeniis in idipsum semp̄tentis non potuerit pfici ueritas & cōprehendi. Nam
post illorū septē sapientū gloriā: incredibile est quāto studio inq̄rende ueritatis Græcia
ois exarserit. Ac primū nomē ipsū sapientiaē arrogās putauerūt: sed q̄a nō sapientes sed
studiosos sapientiaē uocauerunt. Quo facto & illos q̄ temere sapientū sibi nomen ascī-
uerant: erroris stultitiaēq; dānauerunt: & se quoq; ipsos ignorantiaē: quā q̄dem non dif-
fitebant. Nā ubicūq; rerū natura ingeniis eorū quasi manus opposuerat: ne rationē pos-
sent aliquā reddere: testificari solebāt nihil se scire: nihil cernere. Vnde multo sapientio-
res inueniuntur qui se aliqua ex parte uiderunt: q̄ illi qui sapere crediderant.

Quod ubi quærenda est sapia: ubi gentibus est stultitiaē titulus: & quare Pythago-
ras & Plato litterarū p̄secutores non accesserint ad Iudæos.

Cap. ii.

Vare si neq; illi suere sapiētes: q̄ sunt appellati: neq; potentiores q̄ non dubita-
uerunt in sapiētia cōfiteri: quid supest nisi ut alibi sit quærenda sapia: quia nō est
ubi quærebatur inuēta. Quid autē putemus fuisse causa: cur tot ingeniis totq;
tpibus sūmo studio & labore quæ sita nō repiretur: nisi q̄ eā philosophi extra fines suos
quæsierūt? Qui qm̄ pagratis & exploratis oibus nusq; ullā sapiam cōprehenderunt: &
alicubi esse illā necesse est: apparet hic potissimū esse quærendā: ubi stultitiaē populus
apparet: cuius uelamēto deus ne arcanū sui diuini opis in p̄patulo esset: thesaurū sapiaē
& ueritatis abscondit. Vnde equidem soleo mirari: q̄ cum Pythagoras & postea Plato
amore indagandæ ueritatis accensi: ad Aegyptios & Magos & Persas usq; penetrassēt
ut earū gentiū ritus & sacra cognoscerent. Suspiciabantur. n. sapiam in religione uer-
sari: ad Iudæos tm̄ non accesserūt: penes quos tūc solus erat: & quo facilius ire potuissēt.
Sed auersos esse arbitror diuina p̄uidencia: ne scire possent ueritatē: q̄a nondū fas erat
alienigenis ingeniis religionē dei ueri iustitiaēq; cognoscere. Statuerat. n. deus appropi-
quante ultimo tpe ducē magnū cælitus mittere: q̄ eā p̄fidio ingratoq; populo ablatam
exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare: si prius ostende-
ro sapiam cum religione sic cohærente: ut diuelli utrunq; non possit.

Quod sapientia & religio inseparabiliter cohærent: & q̄ necesse est eosdem non di-
uersos esse secretarios sapientiaē & numinis sacerdotes. Et quare contra naturā sit colerē
plures deos. Et quare sicut necessitate natura oportet dominum esse unum unicūq;
sic & patrem unum.

Ca. iii.

Eorū igit̄ cultus in priore libro docui nō h̄re sapiam: nō m̄ o q̄a diuinū aial ter-
renis fragilibusq; substernit: sed q̄a nihil ibi differit qd̄ pficiat ad mores exco-
dos uitāq; formadā. Nec habet inq̄sitionē aliquā ueritatis sed tm̄ m̄ ritū colē-
di: q̄ nō officio mētis sed ministerio corpis cōstat. Et iō nō ē illa uero religio iudicanda:
q̄a nullis iustitiaē uirtutisq; p̄ceptis erudit efficitq; meliores. Itaq; philosophia quia i
illis religionē. i. summā pietatē nō habet: nō ē uera sapia. Nā si diuinitas quæ gubernat
hūc mundū: ic̄dibili beneficio genus hoīum sustētat: & quasi paterna indulgentia fo-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

uet: uult pfecto gratiā sibi referri: & honorē dari. Nec cōstare hōi rō pietatis pōt: si cæ-
lestibus beneficiis extiterit igratus: qd' non est utiq; sapientis. Qm̄ igitur (ut dixi) phi-
losophia & religio deorū disiuncta sunt & longe discreta: siquidem alii sunt pfectores sa-
pientia: p quos utiq; ad deos nō adit: alii religiōis antistites: p quos sapere non discitur
apparet nec illam esse ueram sapiam: nec hanc religionem. Iccirco nec philosophia po-
tuit ueritatē cōprehendere: nec religio deorū rōem sui qua caret: reddere. Vbi autē sapia
cū religiōe inseparabili nexu cohæret: utrūq; uerū esse necesse est: quia & in colēdo sape
debemus. i. scire quid nobis & quō sit colendū: & in sapiendo colere. i. re & actu qd' scie-
rimus implere: ubi ergo sapia cū religione coniungitur: ubi. s. ubi deus colitur unus: ubi
uita & actus oīs ad unū caput & ad unā summam refertur. Deniq; iudē sunt doctores sa-
pientia: qui & dei sacerdotes. Nec tñ moueat quēq; quia sæpe factum est & fieri pōt:
ut philosophus aliq; deorū suscipiat sacerdotiū: qd' cum fit non tñ coniungitur philoso-
phia cum religione: sed philosophia inter sacra cessabit & religio quando philoso-
phia tractabitur. Illa. n. religio muta est: non tñ qd' mutorū est: sed qd' ritus eius in ma-
nu & digitis est nō in corde aut lingua: sicut nostra quæ uera est. Iccirco & in sapia reli-
giōe & in religione sapia est. Ergo nō pōt segregari: qd' sape nihil aliud est nisi deū uerū
iustis ac piis cultibus honorare. Multorū autē deorū cultus non esse secundū naturā: ē
hoc argumento colligi pōt & cōprehendi. Oēm deū q ab hōie colitur: necesse est inter
solēnes ritus & preces patrem nuncupari. Non tantum honoris gratia: sed & rōis
q; & antiquior est hōie: & q; uitam: salutem: uictum præstat ut pater. Itaq; & Iuppiter

Iuppiter
Pater
Saturnus
Ianus
Liber
Lucilius
auctor

a precantibus pater uocatur. & Saturnus: & Ianus: & Liber: & ceteri deinceps: quod
Lucilius in deorum consilio irridet.
Ut nemo sit nostrum: quin & pater optimus diuum:
Aut Neptunus pater: Liber: Saturnus pater: Mars:
Ianus: Quirinus pater sic & hoc dicatur ad unum:
Quod si natura nō patit: ut sint unius hōis plures ptes. Ex uno. n. pcreat: ergo deos ē
multas colere cōtra naturā est cōtraq; pietatē: unus ergo colendus ē: qd' pōt uerus p̄ noīa-
ri. Idē ē dñs sit necesse ē: quare sicut pōt idulgere: ita ēt coercere. P̄ iō appelladus ē. qd'
nobis multa & magna largit. Dñs iō: qd' castigādi & puniēdi hēt maximā ptatē. Dñm
uero eundem esse qd' sit pater: ēt iuris ciuilib rō demonstrat. Quis. n. poterit filios educa-
re: nisi habeat in eos ptatē? Nec imerito pater familias dicitur: licet tñ filios hēat: ui-
delicet nomen patris. Cōplectitur ēt seruos: qd' familia sequitur: & nomē familiae com-
plectitur ēt filios: qd' pater antecedit: unde apparet eundē ipsū & patrem seruorum &
dñm filiorū. Deniq; & filius manumittit tanq; seruus: & seruus liberatus: patroni no-
men accipit tanq; filius: quod si propterea pater familias noīatur: ut appareat eū duplici
potestate p̄ditum: quia & idulgere debet quia pater est: & coercere quia dñs. Ergo idē
seruus est: qui & filius: & idem dominus qui & pater. Sicut igitur naturā necessitate
non pōt esse nisi unus pater: ita nec dominus nisi unus: quid enim faciet seruus: si mul-
ti domini diuersa imperauerint? Ergo cōtra rōnem cōtraq; naturā sunt religiōes mul-
torū deorū. Si quidē nec patres multi possūt eē: nec domini. Deos autē & patres & dōi-
nos nūcupari necesse ē. Teneri ergo ueritas nō pōt: ubi hō idē multis patribus dominif
q; subiectus est: ubi aīus in multa disp̄sus huc atq; illuc diuagatur. Nec habere ullam
firmitatem religio pōt: quando certo & stabili domicilio caret. Cultus ergo deorū ueri
esse nō possunt. Eodem mō quo matrimoniū dici nō pōt: ubi mulier uiros multos ha-
bet: sed hæc aut meretrix: aut adultera nominabitur: aqua enim pudor: castitas: fides:

abest: uirtute careat necesse est. Sic & religio deorum ipudica est & incerta: quia fide caret: quia honos illa instabilis & incertus caput & originem non habet.

Quod sapientia spectat ad filios: religio ad seruos & utriusque fons deus unus solus & uerus: qui ingratum abdicat filium & fugitiuum punit seruum. Cap. iiii.

Vibus rebus apparet quod inter se coniuncta sunt sapientia & religio: sapientia spectat ad filios quod exigit amor: Religio ad seruos quod exigit timorem. Nam sicut illa preem diligere debet & honorare: sic hi dominum colere & uereri: De us autem quod unus est quoniam utraque persona sustinet & patris & domini, & amare eum debemus: quia filii sumus & timere quia serui. Non potest igitur nec religio a sapientia separari nec sapientia a religione secerni: quod idem deus est quod diligere & intelligi debet quod est sapientie & honorari quod est religionis. Sed sapientia precedit religionem sequitur quia prius est deum scire consequens colere. Itaque in duobus nominibus una uis est quod quis diuersa esse uideat. Alterum enim positum est in seculo alterum in actu. Sed tamen si milia sunt duobus nominibus uno fonte manantibus. Fons autem sapientie religionis deus est a quo hi duobus si aberrauerit: arescat necesse est quod quod nesciunt ne sapientes esse possunt nec religiosi. sic fit ut philosophi & qui deos colunt similes sint aut filiis abdicatis aut seruis fugitiuis quia neque illi preem querunt neque hi dominum & sicut abdicati hereditatem patris non assequuntur & fugitiui in punitate. Ita neque philosophi immortalitatem accipiunt quod est regni celestis hereditas. id est sumum bonum quod illi maxime querunt neque cultores deorum poenam seipiterna mortis esugient quod est aduersio ueri domini aduersus fugitiuos suae maiestatis ac nominis. Deum uero esse preem eundemque dominum utriusque ignorauerunt tamen cultores deorum qui ipsi possessores sapientie quia aut nihil colendum opinauerunt aut religiones falsas approbauerunt aut et si uim patet tamen summi dei intellexerunt ut plato quod unum esse fabricatorem mundi deum. Et M. Tullius quod fate tur hominem per clara quod da conditione a summo deo esse generatum: tamen & debitum tantum summo patri non reddiderunt: quod erat consequens atque necessarium. Deos autem neque patres neque dominos esse posse: non tantum multitudo (ut supra ostendit) sed et ratio declarat: quod neque fictum esse ab his hominem tradit neque deos ipsos antecedere originem hominis inuenit. Si quidem fuisse in terra homines antequam Vulcanus & Liber & Apollo & ipse iuppiter nascerentur: apparet. Sed neque Saturno factio hominis: neque Caelo patri eius assignari solet. Quod si nullus eorum quod coluntur: formaliter a principio atque instituisse hominem tradit. Nullus igitur ex his patri hominis nuncupari potest: ita ne deus quod deus. Ergo fas non est uenerari eos: a quibus non sit homo generatus: quia neque a multis potest generari. Vnus igitur ac solus colendus debet: quod Iouem quod Saturnum quod caelum ipsum terramque antecessit. Is enim necesse est hominem figurauerit: quod ante hominem caelum terramque perfecit. Solus pater uocandus est: quod creauerit solus dominus nuncupandus quod regit: qui habet uitam ac necis ueram ac perpetuam potestatem. Quem qui non adorant: & insipientes seruus est qui dominum suum aufugiat: & impius filius: qui suum uerum patrem uel oderit uel ignoret.

Plato
M. T.

Quod oracula prophetarum sollicite inspicenda sunt quos diuinitus esse locutos rerum multo ante predictarum conuincit euentus. Et quo tempore prophetauerit Moyses: Quot annis Iosue rexit populum. Quot profuerit iudices: quod diu regnauerint reges. Quo tempore dominatus sit Cyrus. Quod in prophetis est sapientiae fundamentum. Ca. v.

Vnde quoniam docui sapientiam religionem non posse deduci: superest ut de ipsa religione ac sapientia differam: Sermo quod deus sit difficilis de rebus celestibus disputatio sed tamen audendum est: ut illustrata ueritas pateat. Multique ab errare atque sterilitate liberentur: qui eam sub uelamento stultitiae latentem aspiciunt ac respuunt. Sed prius quam incipiam de deo & operibus eius dicere pauca mihi de prophetis antedicta sunt: quorum testimoniis nunc uti necesse est quod in prioribus libris ne facere tempus: Ante omnia qui ueritatem

DIVINARVM INSTITVTIONVM

studet comprehendere: nō mō intelligendis pphetarū uocibus aīum debet intēdere sed et tēpora per quā quisq; illorū fuerit diligentissime inquirere: ut sciat & q̄ futura p̄dixerint: & post quot annos p̄dicta cōpleta sint. Nec difficultas in his colligēdis est ulla. Testati. n. sunt sub quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus istinctū. Multiq; scriptos libros de tēporibus ediderūt: initiū facientes a ppheta Moyses: qui troianū bellū septingētis fere annis anteceffit: Is at cū p̄ annos quadraginta populū rexisset successorem habuit Iosue: q̄ septē & uiginti annis tenuit p̄cipatū. Exide sub iudicibus fuerūt p̄ annos trecentos septuaginta: tū mutato statu reges habere cōperūt: quibus iperitū tenētibus p̄ annos quadringentos sexaginta usq; ad Sedechiā regnū opugnati a rege Babylónico: captiq; Iudaei diuturnū seruitiū p̄tulerūt. donec septuagesimo post anno Cyrus maior captiuos Iudaeos terris ac sedibus suis redderet: qui p̄ idē tempus i Persas suscepit impiam: quo Romae Tarquinius Superbus. Quare cū oīs tēporū series ex iudaicis & ex graecis romanisq; historiis colligat̄ etiā singulorū pphetarū colligi possunt: quorū tamē ultimus Zachariās fuit quem constat sub Dario rege secundo anno regni eius octauo mense cecinisse. A deo antiquiores eē graecis scriptoribus pphetae reperiuntur. Quae oīa eo p̄fero: ut errorē suū sentiant qui scripturā sacrā conarguerint: tāq; nouā & recens fictā: ignorātes ex quo sōtae sanctae religionis origo manauerit. Quod siq; collectis p̄spectisq; tēporibus fundamētū doctrinae salubriter iecerit: & ueritatē penitus cōprehendat: & errorem cognita ueritate deponet.

Quod de creator oīum coomnipotētē gēuit filiū & p̄ eū creauit uniuersa Testes sūt Sibylla & Trimegistus: oracula cōsona pphētis & sapientissimo Salomoni .ca. vi.

Eus iḡ machinator cōsti autorq; rerū sicuti i secundo libro diximus: anteq; d̄ p̄clarū hoc op̄ador. . . ē sanctū: & icorruptibile: & icōprehensibile spiritum genuit: quē filiū nūcuparūt. Et quis alios postea innumerabiles p̄ ip̄m creauisset quos angelos dicim⁹: hūc tñ solū primogenitū diuini nominis appellatione dignatus est patria. s. uirtute ac maiestate pollentē: esse at̄ summī dei filiū: q̄ sit p̄tate maxima p̄ditus nō tñ cōgruentes i unū pphetarū uoces sed et Trimegisti p̄dicatio: & Sibyllarū uaticinia demonstrāt. Hermes i eo libro: q̄ λογος τελειος i scribit: his usus est uerbis: ο κυριος και των παντων ποιητης ουθεου καλειν νενοηκα μεν επε

ιυδευ τερονε ποιησε θεου ορα τον και ασιοθητον Δελφητι ουδ ιατο αισθεσαι αυτον περ ιγαρ του του ουκεστι ποτερον αυτος αιστοι τοαλλο τιεις αισθισιν υποπεπει και εισ νοουοτι ουν τον τονε ποιησε πρωτον και μορον και εν ακαλοσ δε αυτω εφανη και πκηρεσ τα τοσ παντων η γαθων η γαστη τε και πανυ εφ ιλησ εν ωσ ιδιον το κονη. i. domin⁹ & oīum creator: quē deū uocare cōsem⁹ q̄a scdum deū fecit uisibile & sensibile. Sensibile at̄ aio n̄ ideo: q̄a ip̄e sētit. Hoc .n. n̄ ē utrū ip̄e sentiat: sed q̄a ip̄e i sensū mittit & mētē. Q̄m̄ hūc fecit primū & unū solū. Bonus at̄ ei uisus ē: & plenissimus oīum bonorū: oblectatus ē & ualde amauit q̄si p̄priū filiū. Sibylla erythraea i carminis sui p̄cipio qd̄ a summo deo exorsa ē filij dei ducem & iperatore oīum his uersibus p̄dicat παντροτροφον κτιστην οθισ γλυκυπνευμα απασ ικα τεθε το και ηγη τορα γεθε ων παντων εοιησε. i. oīum nutritorē creatorēq;: q̄ dulcē spiritū oīb⁹ apposuit: ac principem oīum deorū fecit. Et rursus i sine eiusdē carminis αυτον ελωκεθε οσπισ τοις ανδρασι γερανεν. i. eū dedit de⁹ fidelib⁹ uiris honorari: Et alia sibylla p̄cipit hūc oportet cognosci. αυτον οσον γινωσθε ον υιοη οητα. i. ip̄m tuū cognosce deū: q̄ dei filius est. Videlicet & ip̄se est dei filius: q̄ p̄ Salomonem sapientissimū regē diuino spiritu plenū locutus est ea q̄

hermes auctor'

... αυτον περ ιγαρ του του ουκεστι ποτερον αυτος αιστοι τοαλλο τιεις αισθισιν υποπεπει και εισ νοουοτι ουν τον τονε ποιησε πρωτον και μορον και εν ακαλοσ δε αυτω εφανη και πκηρεσ τα τοσ παντων η γαθων η γαστη τε και πανυ εφ ιλησ εν ωσ ιδιον το κονη. i. domin⁹ & oīum creator: quē deū uocare cōsem⁹ q̄a scdum deū fecit uisibile & sensibile. Sensibile at̄ aio n̄ ideo: q̄a ip̄e sētit. Hoc .n. n̄ ē utrū ip̄e sentiat: sed q̄a ip̄e i sensū mittit & mētē. Q̄m̄ hūc fecit primū & unū solū. Bonus at̄ ei uisus ē: & plenissimus oīum bonorū: oblectatus ē & ualde amauit q̄si p̄priū filiū. Sibylla erythraea i carminis sui p̄cipio qd̄ a summo deo exorsa ē filij dei ducem & iperatore oīum his uersibus p̄dicat παντροτροφον κτιστην οθισ γλυκυπνευμα απασ ικα τεθε το και ηγη τορα γεθε ων παντων εοιησε. i. oīum nutritorē creatorēq;: q̄ dulcē spiritū oīb⁹ apposuit: ac principem oīum deorū fecit. Et rursus i sine eiusdē carminis αυτον ελωκεθε οσπισ τοις ανδρασι γερανεν. i. eū dedit de⁹ fidelib⁹ uiris honorari: Et alia sibylla p̄cipit hūc oportet cognosci. αυτον οσον γινωσθε ον υιοη οητα. i. ip̄m tuū cognosce deū: q̄ dei filius est. Videlicet & ip̄se est dei filius: q̄ p̄ Salomonem sapientissimū regē diuino spiritu plenū locutus est ea q̄

LIBER QVARTVS

subiecimus. Deus possedit me in initio suarū uiarū in opa sua añ saecula. Fūdauit me in pri Salomō.
cipio añq̄ terrā faceret: añ q̄ abyssos cōstitueret prius q̄ p̄ p̄dirēt fōtes aquarū: añ oēs
colles gēuit me dñs fecit regōes & terras inhabiles sub cælo. Cū peret cælos aderā illi
& cū secerneret suā sedē: cū sup uentos faceret ualidas nubes: & cū cōfirmatos pōeret
mōtes sub cælo. qñ fortia faciebat fundamēta terræ: erā penes illū disponēs Ego eram
cui ad gaudebat: quotidie at iucundabar ante faciē eius: cū lataret orbe p̄fecto Iccirco
aūt Trimegistus ἀνηχορύγοα του θεου. i. opificē dei dixit. Et Sibylla σουμεφολον. i. cō Trimegi
filiarium appellat: q̄ tanta sapientia sit instructus adeo p̄re: ut cōsilio & manibus utere stus
tur in fabricatione mundi.

Quod nomen filii & angeli aut hoibus sit ignotum licet nomen aliud & aliud hēat
quod ab utrisq; adoratur: & unde dicatur Iesus: & unde Christus. Ca. vii.

Ortasse quærat aliquis hoc loco quis sit iste tam potēs: iā deo carus. & qd̄ no
mē hēt: cuius prima natiuitas nō mō antecessit mūdū: uerū et prudētia dispo
suerit uirtute cōstruxerit. Primū nos scire cōuenit nomē eius ne angelis qd̄e
notū esse: q̄ morat̄ in cælo: sed ipsi soli ac deo p̄ri. Nec añ id publicabit̄: ut est scis litte
ris traditū: q̄ dispensatio dei fuerit iplera. Deinde nec enunciari posse hominis ore sicut

docet Hermes hæc dicens. αἰτιοαλε του του του αιτίοσ ηθουθειου και αγεατου
αγαθου φουλησ ισ ητεον προηνευ κερου του ονομα ου λυναται ανθρωπινωσ

τοματι λαληθηνα. Id est cā at huius causæ diuini & icreati boni uolūtas q̄ deū p̄tu
lit: cuius nomē nō pōt hūano ore dici. Et paulo post ad filiū. εστι γαρτισ ωτεκνον

απορριτοσ λογοσ σοφιασ οσοιοσ περι του κυριου παντων και προουμενου
σθεου ονειπει υπεραυθρωπον εσθαι. i. Est. n. fili secret⁹ qd̄a sermo sapia scūs de so
lo dño oium. Et dei q̄ añ mēte capitur quē dicere supra hoim est. sed quis nomē eius qd̄

ei a p̄cipio p̄ sūm⁹ iposuit: nullud p̄ter ipsū faciat: hēt tñ & iter angelos aliū uocabu
lum: & iter hoies aliud. Iesus q̄ppe inter hoies noiatur. Nā Christus non p̄priū nomen
est: sed nūcpatio ptātis & regni. Sed exponēda huius poīs rō est p̄ ignorantū errorē:
qui eū mutata littera Christus solent dicere. Erat iudæis añ p̄ceptū ut sacrū confi
cerent unguentū: quo p̄gi possent hi q̄ uocabant̄ ad sacerdotiū uel ad regnū. Et sicut

nunc Rōanis indumentū purpuræ iligne est regia dignitatis assūptæ: sic illis unctio sa
cri unguenti nomen ac ptātem regiā cōferebat. Verū qm̄ græci ueteres χρισθαι di
cebant ongī: qd̄ nunc αλειφεισθαι: sicut indicat Hōericus uersus ille quo p̄pitiabant
unxerūt oleo. του λευμωαιλουσ ανκαι χρισθ ανελαιω. i. hūc aūt famulæ lauerūt
& unxerūt oleo. Ob hæe rōnem nos eū Christū nūcpatmns. i. unctū: q̄ hebraice Messi
as dī. Vnde in q̄busdā græcis scripturis: q̄ male de hebraicis in teprata sunt ηλειμ
μνοσ: i. unguendo creatus scriptū iuenit̄ ηλειμμενοσ απο του αλεφεατα. i. ab un
guendo curari. Sed tñ utrolibet hoie rex significat̄. Nō q̄ ille regnū hoc terrenū fuerit
adeptus cuius capiendī nondum tempus aduenit sod q̄ cæleste ac sempiternū est: de
quo differemus in ultimo libro: nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Quod filius bis natus est: aternaliter de p̄re & paliter de uirgine matre: sed natiuita
te inexcogitabili & ineffabili. Et quare dicatur uerbum: & in quo ab aliis angelis differat
& quare illi nō dicatur uerbum dei uel uerba. & quare hoīs spiritus dissolubilis: & qd̄
Dauid & Salomon p̄phetauerint de hoc uerbo. Et q̄ Salomon precesserit Troianum
bellum: & quid Ioannes euangelista de eodem uerbo. Cap. viii.

N primis. n. testificabimur illū bis esse natum: primum in spiritu: postea in car
ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

ne. Vnde apud Hieremiā ita dī. Prius q̄ te formarē in utero: noui te: Et item
i

Hermes
auctor

Erratum
primum
Iesus un
dicitur
χρισθον

DIVINARVM INSTITVTIONVM

apud ipsum. Beatus qui erat anteq̄ nascere: qđ nulli alii cōtingit præter Christo. Qui cum esset a principio filius dei. regeneratus est denuo secundum carnē: q̄ duplex natiuitas eius magnum intulit humanis pectoribus errorem; circumsunditq; tenebras etiam his qui ueræ religiōis sacramenta retinebant. Sed nos id plane dilucideq; mōstrabim⁹ ut amatores sapiæ facilius ac diligentius instituamur: q̄ audit dei filium dici: nō debet tm̄ nefas mente cōcipere: ut existimet ex cōnubio ac pmixtiōe scēminæ alicuius deum p̄ creasse qđ nō facit nisi aial corporale mortiq; subiectū. Deus at̄ cū solus adhuc esset: p̄ misere se potuit aut cū esset tāræ ptātis: ut qcq; uellet efficeret: uiuq; ad creādū societa te alterius nō indigeret: nisi forte existiabimus deū sicut Orphe⁹ purauit: & matrē esse & scēminā q; aliter generare nō quærit: nisi hēt uim sexus utriusq;: quasi ut ipse secum coiret: aut sine coitu non potuerit p̄creare. Sed Hermes in eadē fuit opinione cum dicit αὐτοπατορὰ καὶ αὐτομητορὰ, i. ipsum sui p̄rem & ipsum matrem sui. Quod si ita esset ut a p̄phetis p̄ dr̄: se etiam mater diceret. Quo mō igitur p̄creauit. Primum nec sciri a quoq; possunt nec narrari opa diuina: sed tm̄ sanctæ litteræ docent: in q̄bus cautū est illū dei filiū dei esse sermonē. Itēq; ceteros angelos dei spūs esse. Nā sermo est spūs cum uoce aliquid significante p̄latus. Sed tm̄ qm̄ spiritus sermo diuersis partibus p̄feruntur: siquidē spiritus naribus: ore sermo p̄cedit: magna inter hunc dei filiū ceterosq; angelos differētiæ st. Illi. n. ex deo taciti spiritus exierūt: q̄ nō ad doctrinā dei tradēdā: ad ministeriū dei creabāt. Ille uero cū sit & ipse spiritus: tm̄ cum uoce ac sono ex dei ore p̄cessit: sicut uerbū ea. s. ratione q̄ uoce eius ad populum fuerat usus. i. q̄ ille magister futurus esset doctrinæ dei & cælestis arcani ad hoīs p̄ferendī. Quod ipsū primo locut⁹ est: ut p̄eū ipse ad nos loqueret. Et ille uocē dei ac uoluntatē nobis reuelaret. Merito ergo sermo & uerbū dei dr̄. q̄ p̄cedentē de ore suo uocalē spūm: quē nō utero. sed mente cōcepat: inexcogitabili quadā maiestatis suæ uirtute ad effigiē quæ pp̄rio sensu ac sapientia uigeat: cōp̄rahendit: & alios itē spūs in angelos figurauit. Nostri spiritus dissolubiles sunt: q̄a mortales sumus. Dei autē spiritus & uiuūt & manēt: & sentiunt: q̄a ipse immortalis est: & sensus & uitæ dator. Nostræ uoces licet aure misceant atq; euanescaūt tamen plerūq; manent litteris cōp̄rahensæ: q̄to magis dei uocem credendum est: & manere in æternum: & sensu ad uirtute comitari q̄ de deo patre tanq̄ riuus de fōte traduxit. Quod si quis miratur ex deo deum p̄latōe uocis ac spiritus potuisse generari: si sacras uoces p̄phetarū cognouerit: desinet p̄fecto mirari. Salomonēq; p̄remq; ei⁹ David potentissimos reges fuisse: & eosdem p̄phetas: et his fortasse sit notū: q̄ diuinas litteras nō attingerunt: quorū alter q̄ posterius regnauit. Troianæ urbis excidium centum & quadraginta annis añcessit. Huius p̄ diuinorū scriptor hymnorū in psalmo trigesimo secūdo sic ait. Verbo de cæli solidati sunt: & spiritu oris eius oīs uirtus eorū. Itē rursus i psalmo quadragesimo quarto: Eruētauit cor meū uerbū bonū: dico ego opa mea regi. Cōstat uidelicet nulli alii opa dei esse nota: nisi filio soli: qui est uerbū dei & quē regnare in p̄petuū necesse ē. Itē Salomon ipsum uerbum dei esse demonstrat: cuius manibus opa ista mundi fabricata sunt. Ego inqt ex ore altissimi p̄diui ante oēm creaturā ego cælos feci ut oriretur lumen indeficiens: & nebula texi oēm terram. Ego i altis habitauī. & tro nus me⁹ in colūna nubis. Ioannes quoq; ita tradidit: In principio erat uerbū: & uerbū rat apud deum. Oīa per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil.

Quod melius a græcis logos q̄ a latinis uerbum & qđ de deo senserint gentiles philosophi Zeno & Trimegistus.

Ed meli⁹ græci λογον dicūt q̄ nos uerbū: siue sermonē. λογος. n. & sermonē

Orpheus
hermes

Orpheus
hermes

LIBER QVARTVS

significat & rōnem. quia ille est uox & sapia dei. Hūc sermonē diuinū ne philosophi q- Zeno
de ignorauerūt: sed qdē zenō rerū natura dispositore atq; opificē uniuersitatis λογov
prædicat quē & fatū & necessitatē rerū: & deū & aiūm Iouis nuncupat: ea. s. consuetu- Iouis
dine qua solēt Iouē p deo accipe. Sed nihil obstat uerba: cū sententia cōgruat ueritati
Est. n. spiritus dei: quem ille aiūm nominauit. nā Trimegistus q̄ ueritatē pene uniuersā Trimegi
nescio quo mō inuestigauit: uirtutem maiestatemq; uerbi sæpe descripsit: sicut declarat stus
superius illud exemplū quo fatē esse ineffabilem quendā factūq; sermonem: cui⁹ enar
ratio modū excedat. Dixi de natiuitate prima breuiter ut potui. Nūc de secūda: quoniā
controuersia est in ea maxima: latius differendum est: ut ueritatem scire cupiētibus lu
men intelligentiæ proferamus.

De secunda natiuitate filii quā pphete multo ante prædixerunt. Et quō eductus sit
Israhel ab ægypto: & qbus ingratus beneficiis caput bouis in memoriā Apis dei ægy-
ptiorū figurauerit. Et q̄s ordo publicarū fuerit ptātū usq; ad dñi passionē. Ca. x.

N primis igit scire oportet hoies sic a principio p̄cessisse dispositōem sūmi dei
ut esset necesse appropinquāte sæculo termino dei filiū descendere in terram
ut cōstitueret deo tēplū: doceretq; iustitiā. Verūtñ nō i uirtute angeli ut ptā
te cælesti: sed in figura hois & cōditōe mortali: ut cū magisterio functus fuisset tradere
tur in manus impiorū: mortēq; suscipet: ut ea quoq; p uirtutē domita resurgeret. & hoī
quē induerat: quem regebat: & spē uincendæ mortis afferret: & præmia imortalitatis
admitteret. Hāc ego dispositōem ne q̄s ignoret: docebimus p̄dicta esse oia oia q̄ in chri
sto uidemus esse cōpleta. Nemo asseuerat oī nostræ fidē cōmodet: nisi ostendero pphē
tas ante multā temporū seriē p̄dicasse: fore ut aliquādo filius dei nasceret sicut hō & mi
rabilia faceret: & culcū dei p totā terrā seminaret & postremo patibulo figeret & tertio
die resurgeret. Quæ oia cū pbauero eorū temporū litteris: qui deū suū mortali corpo
re utentē uiolauerūt. Quid aliud obstat: quo minus uerā sapiām clarum sit i hac reli
gione uersari. Nunc a principio totius sacramenti origo narrāda est. Maiores nostri q
erāt principes hebræorū cū sterilitate atq; inopia laborarent trāsierūt in ægyptū rei fru
mentariæ grātib; diutius cōmorantes cū intolerabili seruitutis iugo præmerent tū
misertus eorū deus eduxit eos ac liberauit de manu regis ægyptiorū: post annos trecen
tos triginta duce Moysē: p quē postea illis lex a deo data est in qua eductōe ostēdit uir
turē suæ maiestatis deus. Traiecit. n. populum mediō mari rubro præcedente angelo:
atq; scindente aquā: ut populus psiccum gradi posset: quem uerius ut ait poeta: Cur
uata in mōtis faciem circumstet unda. Qua re audita tyrānus ægyptiorum cū magna
suorū manu insecutus est: & mare adhuc patēs temere igressus coeūtibus aq̄s cum ex
ercitu delet. Hebræi uero egressi in solitudine multa mirabilia uiderunt. Nam cum si
tim paterentur: ictu uirgæ rupe pcassa: psilit fons aquæ populūq; re creauit Quorur
sus esuriēte: cælestis alimentū: pluuia descēdit: qnēt cothurnices i castra eorū uētus i
duxit: ut nō mō pane cælesti: sed ēt instructoribus epulis saturarent. Pro his tā diuinis
bñficiis honorē deo nō reddiderūt: sed depulsa iā seruitute: iam siti fameq; deposita: in
luxuriā p̄lapsi ad pphanos ægyptiorū ritus aios transtulerūt. Cū. n. Moyses dux eorū
ascendisset i mōtē: atq; ibi quadraginta diebus moraret: aureū caput bouis quē uocāt
ip̄si Apin: qd̄ eos signo p̄cederet figurarūt. Quo peccato ac scelere offensus deus impi
um & ingrātū populū p merito penis grādibus affecit: & legit quā p Moysen dederat
subiugauit. Postea uero cum in deserta quadam pte Syriæ cōsedisset: amiserūt uetus Iudei uñ
nomē hebræi: Et qm̄ princeps eorum exanimis Iudæus erat: Iudæi sunt appellati: & ter
sint dicti
h iii

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ra quã icoluerẽ Iudæa. Et primo qdẽ nõ domino sint dicti regũ subiecti fuerũt: sed po-
pulo ac legi ciuiles iudices prædicebant: nõ tñ in annũ cõstituti sũt sicut Romã cõsu-
les: sed ppetua iurisdicõte subnixi. Tũ sublato iudicium noie: ptã regalis inducta ẽ. Ve-
rum regimẽ eorũ iudicibus tenẽtibus prauas religiões sæpe suscipãt: atq; offensus ab
his deus toties alienigenis subiugabat: donec rursus penitẽtia populi mitigatus libera-
ret eos seruitute. Itẽ sub regibus finitimorũ bellis ob delicta uexati postreõ capiti abdu-
ctiq; Babylonẽ pccnas impietatis suæ graui seruitio pepẽderũt: donec Cyrus ueniret ire-
gnũ: q; statim Iudæos restituit edicto. Exinde Tetrarchas habuerũt usq; ad Herodẽ: q
fuit sub impio Tyberii Cæsaris: cuius año qntodecimo. i. duobus geminis cõsulib; añ
diem decimũ calendarum apriliiũ iudæi Christũ cruci affixerũt: hic rerũ exitus: hic ordo
in arcanis sanctarũ litterarũ continetur. Sed prius ostendã qua de cã in terram uenerat
Christus: ut fundamentum diuine religionis & ratio clarescat.

Quæ fuerit causa incarnationis Christi.

Ca. xi.

Vm sæpe iudæi præceptis salutaribus repugnarẽt: atq; a diuina lege desisterẽt
aberrantes ad ipios cultus deorũ: cũ deus iustos & electos sancto spũ iplebat p
phetas i media plebe cõstituẽs p quos peccata ingrati populi uerbis minacibus
icreparet: & nihil hominus ad penitẽtiã sceleris agẽdã hortaret: quam nisi egissẽt: atq;
abiectis uanitatibus ad deũ suũ redissent: fore ut testamentũ suũ mutaret. i. hæreditatẽ
uitæ imortalitatis ad externas cõuerteret natões. Aliũq; sibi populũ fidiõrem ex aliẽi
genis cõgregaret. Illi at a pphetis icrepati: nõ mõ uerba eorũ respuerũt: sed q; sibi pec-
cata exprobarẽt offensi eos ipsos exquisitis cruciatibus necauerũt: quæ oia diuinæ litte-
ræ signata cõseruãt. Dicit. n. ppheta Hieremias. Missi ad uos seruos meos ppheras an-
te lucem mittebam & nõ audiebatis me: neq; itendebatis auribus uestris cum dicerem
uobis. Cõuertebatur unusquisq; a uia sua mala: & a nequissimis affectatõibus uestris
& habitabitis in terra ista: quã dedi uobis & patribus uestris a sæculis usq; i seculũ. No-
lite ambulare post deos alienos: ut seruiatis eis. & ne iciteris me i opibus manuũ uestra-
rum ad dispnẽdos. Hefdras aut ppheta: qui fuit eiusdem cyri tpibus: a quo iudæi sunt
restituti sic loquit: Desciuerunt a te & abiecerunt legẽ tuam post cor suum & pphetas
tuos interfecerunt qui obtestabantur eos ut reuerterentur ad te: Itẽ Helias in libro Basi-
leon tertio: Aemulã æmulatõ sum domino deo oipotẽti: quia dereliquerũt te filii isra-
el & altaria tua demolierũt: & pphetas tuos iterfecerũt gladio: & remãsi ego solitariõ
& q̃runt aiam meã auferre a me. Propter has illorũ impietates abdicauit eos i ppetuũ ita
q; desit pphetas mittere ad deos. Sed illũ filiũ suũ primogenitũ: illũ opificẽ rerũ & cõ-
solatorẽ suũ labi iussit e cælo ut religionẽ sanctã dei trãfferet ad gẽtes. i. ad eos q; deum
ignorabant: doceretq; iustitiã quã pfidus populus abiecerat: qd' iã pridẽ añũciauerat
se eẽ facturũ. Sic Malachias idicat dicẽs: Nõ ẽ mihi uolũtas circa uos dicit dominus: &
sacrificiũ acceptũ nõ habeo ex manibus uestris qm̃ a solis ortu usq; ad occasum clarifi-
cabitur nomẽ meũ apud gentes. Item Dauid in psalmo. xvi. Cõstitues me in caput gen-
tium: populus quẽ nõ cognoui: seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur: Venio colligere
oẽs gẽtes & linguas & ueniẽt: & uidebunt claritatẽ meam: & dimittã sup eos signũ. Et
mittam ex his cõseruatos in gentes: quæ lõge sunt. quæ nõ audierãt gloriam meam: &
nunciabunt claritatẽ meã in gẽtes. Volens igit deus metat orẽ templi sui mittere in ter-
ram: noluit eum in potestate & claritate cælesti mittere: ut ingratis in deum populus i
errorem maximũ induceret: ac pccnas p facinoribus suis lueret: qui dominum ac de-
um suum non recãpisset: qd' olim ppheta cecinerant sic esse facturũ. Esaias enim quẽ

Hefdras

Helias

Malachi-
as

Dauid
Esaias

LIBER QVARTVS

ipſi iudæi ſerta conſectum creduliſſime necauerunt: ita dicit. Audi cælum & p̄cipe auri-
bus terra: qm̄ dominus locutus eſt filios genui & exaltaui: ipſi aut ſpreuerunt me: agno-
uit bos poſſeſſorem ſuū: & aſinus præſepium domini ſui. Iſrael at̄ me non cognouit &
populus meus me nō intellexit. Hieremias quoq; limiter ait. Cognouit tempus ſuum
turtur & hirundo: & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora itroitus ſui: populus at̄ mens
nō cognouit iudiciū domini. Q̄ ūo dicitis ſapientes ſumus: & lex domini nobiſcum eſt
Incaſſum facta eſt metatura falſa. Scribæ cōfuſi ſunt ſapientes trepidauerunt & capti
ſunt: quoniā uerbū domini reprobauerunt. Ergo (ut cœpam dicere) cū ſtatuſſet deus
doctorē uirtutis mittere ad hoīes. renaſci eū denuo in carne præcepit: & ipſi homini ſi-
mitem fieri: cui dux: & comes & magiſter eſſet futurus. Sed tñ quoniā clemens ē & pi-
us erga ſuos deus: ad eos ipſos eū miſit: quos oderat: ne illis in p̄petuū ſalutis uiam clau-
derat: ſed his liberā facultatē ſequēdi deū ut p̄miū uitę adipiſcerent: ſi ſecuti fuiſſet: qđ
plurimi eorū faciūt atq; fecerūt: ut culpa ſua i p̄cena mortis icurrerēt: ſi regē ſuū repudi-
aſſent. Apud illos igiſ & ex eorū ſemine regenerari eū iuſſit: ne ſi fuiſſet alienigena: iu-
ſtā poſſent excuſatōem de lege p̄ndere: q; eum nō ſuſcepſſent ſimul ut nulla oīo gēs
eſſet in terra: cui ſpes immortalitatis negaretur.

De conceptū & partu uirginis prædicto a prophetis. De paſſione: reſurrectione: &
aſcenſione & iudicio.

Ca. xii.

Escēdēs itaq; de cęlo ſpiritus ille dei ſanctā uirginē: cui⁹ utero ſe iſinuaret: ele-
git. At illa diuino ſpiritu hauſto repleta concepit & ſine ullo tactu rei repēte
uirginalis uter⁹ itumuit. Quod ſi aialia quædā uēto & aura cōcipe ſolere oī-
bus notū ē: cur qſq; mirū putet: cū ſpiritu dei cui ē facile q̄cqd uelit: grauata ē uirginē
diciūſ: Quod ſane icredibile poſſet uideri: niſi hoc futurū multa ante ſæcula p̄phetæ
ceciniſſent. Salomō ſic ait iſfirmatus ē uterus uirginis. & accipit ſectū & grauata ē: & fa-
cta ē i multa miſeratione mater uirgo. Itē p̄pheta Eſaiās: cui⁹ uerba ſunt hæc: Propter
hoc dabis deus ipſe ſignū. Ecce uirgo cōcipiet i utero & pariet filiū: & uocabitur nomē
eius Hemanuel. Quid hoc maſteſtius dici pōt: Legebāt iſta iudæi: q; eū negauerūt. ſi
quis nos hæc ſingere arbitrat: ab his reqrat: ab his potiſſimū ſumat. Satis firmū teſtio-
nium eſt ad p̄bandā ueritatē qđ ab ipſis phibet inimicis. Hemanuel nūq; uocatus ē
ſed Ieſus q; latine dī ſalutaris ſiue ſaluator: q; cūctis gētibus ſalutifer uēit. Sed p̄phe-
ta declarauit hoc nomen qđ deus ad hoīes i carne uēturus eſſet. Hemanuel aut̄ ſignifi-
cat nobiſcum deus. ſ. quia illo per uirginem nato confiteri homines oportebat deum ſe
cum eſſe i deſt in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in pſalmo octogēſimo quarto:
Veritas inqt de terra orta ē: q; deus in quo ueritas ē: terrenum corpus accipit: ut ter-
renis uia ſalutis ap̄iret. Itē Eſaiās ipſe. Ipſi at̄ nō crediderūt: & exarcerberūt ſp̄m ſctm̄.
Et cōuerſus ē eis ad inimicitia. Et ipſe expugnauit: & recordās ē dierū ſæculi: q; ſuscita-
uit de terra paſtorē ouium. Quis at̄ futurus eſſet ille paſtor: declarauit alio loco dicēs
Exultent cæli deſup & nubes induant iuſtitiam. ap̄iatur terra & pullulet ſaluator. Ego
enim dominus deus creauī eum. Saluator uero eſt (ut ſupra diximus) Ieſus. Sed alio
loco idem propheta ſic prædicauit: ecce natus eſt nobis puer: & datus eſt nobis fili⁹ cu-
ius imperium ſuper humeros eius: & uocatum eſt nomen eius magni conſilii nuncius.
Iccirco enit̄ miſſus eſt a deo patre: ut uniuēſis gentibus quæ ſub cælo ſunt: ſingula-
ris & ueri dei ſanctum myſterium reuelaret ablatum perfido populo: qui aduerſus deū
ſape deliquit. Daniel quoq; ſimilia prælocutus eſt. Videbām inquit in uiſu noctis: &

Salomon

Hemanu-
el

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ecce in nubibus cæli ut filius hoīs uiuens & usq; ad uetustum dierum peruenit. Et qui assistebant obtulerunt eum: & datum est ei regnum: & honor & impium: & oīs popul⁹ tribus linguæ seruient ei: & potestas eius æterna quæ nunq; transibit: & regnū eius qd nō corrūpetur. Quō igit iudæi & cōsitent & spant Christū dei: qui hūc iccirco reprobauerunt: qā ex hoīe natus est. Nā cū ita sit a deo cōstitutū: ut idem Christus bis ueniat in terrā: semel ut unū deū gentibus nunciaret: deinde rursus ut regnet quō in secundū eius aduentū credunt: q in primū non crediderūt. Atqui ppheta utrosq; aduētus paucis uerbis cōprehēdit. Ecce inqt in nubibus cæli ut filius hoīs ueniēs nō dixit ut fili⁹ dei sed filius hominis: ut ostenderet q; carne indui haberet in terra: ut suscepta hominis figura & cōditōe mortali doceret hoīs iustitiā. Et cū mādati dei functus ueritatē gētibus reuelasset. mulctaret ēt morte: ut iferos ēt uiceret ac resignaret. Atq; ita demū resurgens ut p̄rem pficisceret in nube sublatus. Adiecit. n. ppheta & ait usq; ad antiquū dierū puenit: & oblatu est ei. Antiquū dierū appellauit sūmū deū cuius ætas & origo nō pōt cōprehēdi: qā solus a sæculis fuit: & erit semp i sæcula. Christū at post passionē & resurrectionē ascensurū esse ad deū patrē. Dauid in psalmo cōtestimonio cōtestatus est his uerbis. Dixit dominus domino meo. sede a dextris meis. quoad usq; ponā inimicos tuos suppedaneum pedum tuorū qui ppheta cū rex esset: quē apellare dñm suū posset: qui sederet ad dextrā dei: nisi Christū filiū dei. q est rex regū & dominus dñorum. Quod Esaias aptius ostendit dicens: Sic dicit dominus deus Christo domino meo: cuius tēni dextrā obaudire. Ante cū gentes & fortitudinē regū dirūpā. Ap̄iam Ante illum portas & ciuitates nō claudēt. Ego ante ibo: & mōtes deplanabo: & fores æreas cōterā: & seras ferreas cōfringā. Et dabo tibi thesauros absconditos inuisibiles: ut scias quia ego sum dominus deus q uoco nomen tuum israhel. Deniq; ob uirtutē & fidē quā deo exhibuit i terra: datū est ei regnū: & honor: & impium: & oēs populi tribus linguæ seruiēt ei: & ptās eius æterna: quæ nūq; trāsīt ad regnū eius nō corrūpet. Quod qdem duobus modis intelligi: qā & nunc hēt ppetuā ptatem: cū oēs gentes & oēs linguæ numen eius uenerantur: maiestātē cōsitent doctrinam sequūtur: uirtutē imitant. Habet ipium: habet honorē: cū oēs trib⁹ terræ p̄ceptis eius obtempant. & idē postea eū rursus aduenerit: in ptate ac claritate aut oēm aiām iudicet & iustos ad uitā restituat: tūc ueræ totius terræ regimen obtinebit: Tūc sublato de reb⁹ hūanis oī malo aureū sæculū (ut poetæ uocāt .i. iustum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro differemus cū de secundo aduentu loquemur: nūc de primo (ut cœpimus) explicemus.

Quod filius a patre est secundū deitatem: & qd geminæ substantiæ esse cōiūgitur: tū ex opibus p̄priis: tū ex oraculis pphetarū: & ēt Apollinis Milesii testimonio. & q̄re nec ad Salomonē: nec ad aliū q ad Christū referrī possunt uaticia pphetarū. Ca. xiiii

Vnus igit de⁹ ac parēs oīum cū religionē suā trāsferre uoluisset doctorē iustitię misit e cælo: ut nouis cultorib⁹ nouā legē i eo uel p eū daret. Nō sicut añ fecerat p hoīem: sed tñ nasci eū uoluit tāq hoīem ut p oīa sūmo p̄ri similis existeret. Ipse. n. deus p̄r & origo & principiū rerū qm̄ & parentibus caret: α π α τ ω ρ atq; α μ ι τ ω ρ .i. sine patre atq; m̄re a Trimegisto uerissime noīat: q; ex nullo sit p̄creat⁹. Ic circo ēt filium bis nasci oportuit ut ipse fieret ap̄tor atq; am̄tor: In prima enim natiuitate sæculi am̄tor fuit: quia sine officio matris a solo deo patre progeneratus est. In secunda uero carnali ap̄tor fuit. quoniā sine patris officio uirginali utero procreatus: ut mediam inter deum & hoīem substantiā gērēs nostram hāc fragilem ignebillēmq; naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere: factus ē dei filius p̄ spiritum &

LIBER QVARTVS

hois p̄ carnē. i. & deus & hō: dei uirtus i eo ex opibus quæ fecit: apparuit. Fragilitas ho-
minis ex passiōe quā ptulit: quā cur suscepit paulo post docebor Interi & deū fuisse &
hoiem ex utroq; genere pmixtū pphetis uaticinātib⁹ discius. Esaias deū fuisse testatur
his uerbis: Fatigata ē Aegyptus & negociatio Aethiopū & Saba. Viri alti ad te trāsgre-
diēt: & tui erūt serui: & post te ābulabūt uincti cōpedibus: & adorabūt & te p̄cabunt
qm̄ in te deus ē. Et nō ē alius deus p̄ter te. Tu. n. deus es & nesciebamus: deus israel sal-
uator. Cōfundent⁹ & reuerbunt⁹ oēs q̄ aduersant⁹ tibi: & cadēt in cōfusione. Itē ppheta
Hieremias sic ait: Hic deus nr̄: & nō deputabit⁹ alius absq; illo q̄ inuenit oēm uia pru-
dentia & dedit eā iacob puero suo: & israhel dilecto sibi. Post hæc i terris usus ē: & cū
uerfat⁹ ē. Itē Dauid i psalmo q̄dragesimoquarto: Thron⁹ tu⁹ de⁹ i sæcula sæculorū uir-
ga æq̄tatis: uirga regni tui. Dilexisti iusticiā: & odio habuisti iusticiā p̄pterea unxit te
deus: deus tuus oleo exultatiōis. Quo uerbo & nomen oñdit: siq̄dē (ut supra docui) ab
unctōe appellatus ē. Christus. Deide hoiem fuisse eūdē Hierēias docet dicēs. Et hō est
& qs cognouit eū. Itē Esaias: & mittet eis deus hoiem & lauabit eos iudicans sanabit
eos. Sed & Moyse inumeris ita loq̄t: Orietur stella ex iacob: & exurget hō ex israel.
Propterea Milesius Apollo cōsultus utrū ne deus an hō fuerit: hoc mō respōdit græce

ΘΗΗΥΟΣ ΕΗΗΚΑΤΑ ΣΑΡΚΑ ΣΟΦΟΣ ΤΕΡΑΤΩΔΕΣ ΙΝ ΕΡΓΟΙΣ
ΑΛΑΥΠΟΧΑΛΛΑΙΩΝΚΡΙ ΤΩΝΟΠΛΟΙΣ ΛΑΛΘΕΙΣ
ΥΟΜΦΟΙΣ ΚΑΙ Σ ΚΟΛΟΜΕΣ ΣΙ ΠΙΚΡΗΝ ΑΝΕΠΛΗΣΕ ΤΕΛΕΥΤΗΝ. Idest mortali erat: corpe
mōltrosi opibus: sed sub iudiciis Chaldaeis armis cōp̄r̄ h̄esus: clauis & fustib⁹ ama-
rum finē cōpleuit. Primo qd̄ uersu uerū dixit: sed argute cōsultorē sefellit sacramentū
ueritatis penitus nescientē. Videf. n. negasse illū deū: sed cū fatef̄ secundū carnē fuisse
mortale qd̄ nos ēt̄ p̄dicamus: cōsequēs ē: ut secundū spiritum deus fuerit: qd̄ nos af-
firmamus. Quid. n. fuerat necesse carnis facere mentionē satis esset dicere fuisse morta-
le: Sed ueritate p̄ssus negare nō potuit quēadmodū res se h̄eret sicut illud qd̄ ait fuis-
se sapientē. Quid ad hoc Apollo r̄ndes: Si sapiēs est: ergo doctrina eius sapia est: nec ul-
la alia: & sapientes q̄ sequunt⁹: nec ulli alii: Cur ergo uulgo p̄ stultis & uanis & ineptis
habemur. q̄ sectamur magistrū ēt̄ ipsorū deorū cōfessiōe sapientē: Nā qd̄ ait potentifi-
ca illū opa fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit. assentiri nobis iā uidetur cum
dicit eadē: q̄bus nos gloriamur. Sed colligit se tñ: & ad demōicas fraudes redit: Cū. n.
uerū necessitate dixisset: iā deorū āt̄ sui p̄ditor uidebat⁹ nisi qd̄ ab eo ueritas exp̄sserat
mendacio fallente cælasset. Ait ergo illū fecisse opa miranda: uerū nō diuina uirtute sed
magica. Quid mirū: si hoc Apollo ueritatem ignorantibus psuadit cum iudæi quoque
cultores ut uidebatur summi dei idem putauerint: cū ante oculos eorū quotidie fierent
illa miracula: nec tñ tantarum uirtutū cōtemplatione impelli potuerunt: ut deum cre-
derent quem uidebant: Propterea Dauid quem inter cæteros prophetas uel maxime le-
gūt: in psalmo uigesimo sic eos dānat. Redde illis retributiōem eorum qm̄ non intelle-
xerunt in opibus domini. Ex huius ipsius domo Christū generatum iri secundum car-
nem: & ipse dauid & alii anunciauerunt. Apud Esaiā ita scriptum est: & erit i die illa ra-
dix iesse: & qui exurget principari in nationes: in eum gentes sperabunt & erit requies
eorū in honore: & alio loco. Exiet uirga de radice iesse: & flos de radice eius ascendet: &
requiescet sup eum spūs dei: spiritus sapientia & intellectus: spiritus consilii & fortitu-
dinis spiritus pietatis & implebit illum spiritus timoris dei. iesse autē fuit pater Dauid
ex cuius radice ascensurum esse florem p̄locutus ē eum scilicet: de quo Sibylla dicit:
ΑΝΘΗΤΕΙ ΔΑΗΖΟΣ ΚΑΡΟΝ. Idest florescet autem flos purus. Item in Basileon libro sc̄do

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Propheta Nathā missus est ad dauid uolentē deo tēplū fabricare & fuit uerbū domini ad Nathā dicēs: Vade & dic seruo meo Dauid hæc dicit dominus oīpotens. Nō tu edificabis mihi domū ad inhabitandū: sed cū impleti fuerint dies tui & dormieris cū p̄rib⁹ tuis: suscitabo semen tuū post te & parabo semen eius. Hic ædificabit mihi domū in noīe meo & erigā thronū eius usq; in sæculū: & ego ero ei i p̄rem: & ipse erit mihi in filiū: & si dē cōsequet̄ domus eius usq; in seculū. Sed hæc ut iudei nō itelligerēt illa fuit cā: q; Salomon fili⁹ Dauid deo tēplū ædificauit & ciuitatē quā de suo noīe Hierosolimā nūcupauit. Itaq; ad ipsum quæ a ppheta dicta sunt: rettulerūt. Salomō at̄ ab ipso p̄re suo i perii regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebant̄: q; tū nasceret̄. Postq; Dauid cū p̄rib⁹ suis requeuisset. Præterea salomōis impiūm p̄petuū nō fuit. Annis. n. xxx. regnauit: deinde q; nūq; filius dei dictus sit: sed filius Dauid: & domus quā ædificauit: nō est fidē cōsecrata sicut ecclesia. quæ est uerū tēplū dei qd̄ nō i parietib⁹: sed i corde hoīum ac fide: q; credunt in eū: ac uocant̄ fideles. Illud uero solomoniū tēplū q; manu factum est manu cecidit. Deniq; p̄ eius in psalmo centesimo uigesimo septimo de opib⁹ filii sui pphetauit hoc mō si dominus nō edificauerit domum: sine cā laborant q; edificant eā si dominus nō custodierit ciuitatem: sine causa uigilant qui custodiunt eam.

De æterno Christi sacerdotio: qd̄ ppheta sicut & cætera p̄dixerūt sic exprimentes Iesum Christū: ut oracula nec ad filiū Naue nec ad filiū ioseph ualeant retorqueri: & de uis quas docuit Christ⁹: q; nūq; suū honorē quæsiuit: sed p̄ris. Cap. xiiii.

Vibusex rebus apparet pphetas oēs denuntiasse de Christo fore aliqñ ut ex genere Dauid corporaliter natus cōstitueret æternū tēplū deo: qd̄ appellatur ecclesia: & uniuersas gētes ad religionē uerā dei cōuocaret. Hæc dom⁹ fidelis hoc imortale tēplū i quo siqs nō sacrificauerit imortalitatis præmiū nō habebit. Cuius tēpli & magni & æterni qm̄ Christus fabricator fuit: idē necesse est habeat in eo sacerdotiū sempiternum. Nec pōt nisi p̄ eū qui cōstituit tēplum ad aditū templi & ad cōspectū dei pueniri. Dauid i psalmo ceteresimo nono id ipsum docet dicēs: Ante luciferū gēuī te. Iurauit dominus & nō penitebit eū: tu es sacerdos in æternum secundū ordinē Melchisedech. itē i Basileon li. i. Et suscitabo mihi sacerdotē fidelē: qui oīa quæ sunt i corde meo faciat. & ædificabo ei domū fidelē & transibit i cōspectu meo oibus diebus. Quis at̄ futurus esset: cui deus æternum sacerdotium pollicebat̄: Zacharias ēt noīeposito aptissime docuit. sic. n. dixit: & ostendit mihi dominus deus iesum sacerdotē magnum stantem ante faciem angeli domini: & diabolus stabat ad dextram ipsius: ut aduersaret̄ ei. Et dixit dominus ad diabolum: Impet tibi dominus in te: q; elegit Hierusalem & ecce titio eiectus ab igne: & Iesus erat indutus uestimētis sordibus: & stabat ante faciem angeli: & respōdit & dixit ad circūstātes ante faciem eius: Ferte uestimēta sordida ab eo & induite eū tūica talari: & ponite cidari mūdā sup caput ipsi⁹: & coopuerūt eū uestimēto & iposuerūt cidari mūdā sup caput ipsius. & angelus dñi stabat: & testificabatur ad eū dicēs. Hæc dicit dñs oīpotens: si in uis meis ambulaueris: & præcepta mea seruaeris: tu iudicabis domum meā & dabo tibi qui cōuertentur i medio horū circūstantiū. Audi itaq; Iesu sacerdos magne. Quis nō igitur captos mētibus tū fuisse iudæos arbitretur: q; cum hæc legerent & audirēt. nefādas manus suas deo suo itulerūt. At q; ab eo tpe quo zacharias fuit usq; ad annū q̄ntumdecimum Tiberii Cæsaris: quo Christ⁹ crucifixus ē: anni q̄ngenti numerantur: siquidem Darii & alexandri adoleuit ætate: q; fuerunt nō multo postq; Tarquinius supbus exactus est. sed illi rursus eodē mō falsi decepti sunt: putantes hæc de iesu eē dicta filio Naue qui successor fuit Moysi: aut de sacer-

Zachari
as

Tiberius
caesar

dote Iesu filio Ioseph: in quos nihil cōgruit eorūq̄ p̄feta narrauit. Nō. n. sordidati il
 li unq̄ fuerūt: cū alter eorū princeps potētissimus fuerit alter sacerdos: aut p̄pessi sunt
 aliquid aduersi: ut tanq̄ titio eiectus ex igne putarēt: Aut aliquādo in cōspectu ange
 lorū steterūt: aut p̄pheta de p̄teritis loquebat̄ potius q̄ de futuris. Locut⁹ ē igr̄ de Ie
 su filio dei: ut ostēderet eū primo i humanitate & carne eē uētūrū. Hæc. n. ē uestis sor
 dida: ut pararet tēplū deo & sicut titio igni cōbureret. i. ab hoīb⁹ cruciamēta p̄feret &
 adultimū extingueret. Titionē. n. uulgo appellat extractū loco torrē semiuultū extin
 ctū. Quomō āt & cū q̄bus mandatis a deo mitteret̄ i terrā declarauit spiritus dei p̄
 p̄phetā docens futurū ut cū uoluntate sumi patris fideliter & cōstāter ip̄lesset: acci
 pet iudiciū atq; impium sempiternū. Si in uis meis inq̄ ambulaueris & p̄cepta mea
 seruaueris: tu iudicabis domū meā: Quæ fuerit uia dei: & q̄ p̄cepta eius: nec ambigu
 um nec obscurū ē. Deus. n. cū uideret malitiā & falsorū deorū cultus p̄orbē terræ in
 ualuisse: ut iā nomē eius ex hoīum memoria fuisset pene sublatū. Si q̄dē iudæi quoq;
 q̄bus solis arcanū dei creditū fuerat: relicto deo adcolēda figmēta irratiti: demonum
 fraudib⁹ aberressent nec increpiti p̄ p̄phetas reuertī ad deū uellēt filiū suū p̄cipem
 angelorū legauit ad hoīes: ut eos cōuerteret ab ip̄iis & uanis cultibus ad cognoscēdū
 & colendū uerū deū. Itē ut eorū mentes a stultitiā ad sapiētīā: ab iniquitate ad iustitiā
 opa tra duceret. Hæ sunt uia dei i q̄bus ambulare eum p̄cepit. Hæc p̄cepta quæ ser
 uāda mādauit: ille uero exhibuit deo fidem. Docuit. n. q̄ unus deus sit eūq; solum coli
 oportere: nec unq̄ se deū esse dixit: q̄ nō seruasset fidem: si missus ut deos tolleret: &
 unū assereret: i. duceret alium p̄ter unū. Hoc erat nō de uno deo facere p̄coniū: nec eius
 qui miserat: sed suum p̄priū negociū gerere ac se ab eo quem illustraturus uenerat se
 parare. Propterea q̄ tā fidelis extitit: q̄ sibi nihil p̄fus assumpsit: ut mādata mittē
 tis ipleret: & sacerdotis p̄petuū dignitatē: & regis summi honorē & iudicis potestatē
 & dei nomen accepit.

De batismo Christi & miraculis quæ gessit in carne ante passionē: quæ non modo
 a prophetis p̄nuntiata sunt: sed etiam uaticinio Sibyllarū: sicut Cicerō & Varro testā
 tur: sed oracula ante Christi aduentū nō potuerūt intelligi. Cap. xv.

q̄ Voniā de sc̄da natiuitate dixim⁹: q̄ se hoīb⁹ i carne mōstrauit. ueniam⁹ ad
 illa opa mirāda q̄ cū eēt uirtutis cælestis idicā: magnū Iudæi putauerūt. cū
 primū cœpit adolescere tinct⁹ ē a Ioāne p̄pheta i iordane flumine: ut lauacro spiritali
 peccata n̄ sua: q̄ utiq; n̄ habebat: sed carnis quæ gerebat: aboleret: ut quemadmodū iu
 dæos suscepta circūcisiō: sic ēt gētes baptismo. i. purifici roris p̄fusiōe saluaret. Tunc
 uox de cælo audita ē filius me⁹ es tu: ego hodie genui te. Quæ uox ap̄d Dauid p̄dī
 cta iuenit̄ & descēdit sup̄ eū spiritus dei format⁹ i speciē colūbæ cādidæ. Exinde maxi
 mas uirtutes cœpit opari nō p̄stigiis magicis: q̄ nihil ueri ac solidi ostētāt: sed uī ac
 ptātē cælesti: quæ ēt pridem p̄phetis nūciātibus canebat̄. Quæ opa tā multa sunt: ut
 unus liber ad iplēda oīa satis nō sit. Eūerabo igr̄ illa breuiter & generati sine ulla p̄lo
 narū ac locorū designatione: ut ad exponendam passionis eius crucisq; rationē possim
 puenire quo iam dudum festinat oratio. Virtutes eius fuerunt: quas Apollo portentū
 ficas appellauit: q̄ quacūq; iter faciebat: a gros ac debiles & oī morborū genere labo
 rātes: uno uerbo unoq; momēto reddebat incolumes: adeo ut mēbris oībus capti: re
 ceptis repēte uirib⁹ roborati ip̄i lectulos suos reportarent i q̄b⁹ fuerāt pauloātē dela
 ti. Claudis uero ac pedū uitio afflictis: nō mō gradiēdi: sed ēt currendi dabat facultatē
 Tū quorū cæca lumia altissimis tenebris erāt: eorū oculos i pristinū restituebat aspe

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Etū: Mutorū quoq; linguas in eloquū sermonēq; soluebat. Itē surdorū patefactis au-
rib; insinuabat auditū: pollutos ac aspsos maculis repurgabat. Et hęc oīa nō manibus
aut aut aliq̄ medela: sed uerbo ac iussione faciebat: sicut ēt Sibylla p̄dixerat παντα-
λον ω πρᾶττον πασαν τενοσον θεράπευων. i. oīa uerbo agēs: oēm ifirmitatem
curās Necutiq; mirū q; uerbo faciebat mirabilia: cū ip̄e eēt dei uerbū celestis uirtu-
te ac potestate subnixū. Nec satis fuit q; uires ibecillibus redderet: q; debilib; integrita-
tē: q; agris & languentibus sanitatem: nisi etiā mortuos suscitaret: uelut e somno so-
lutos: ad uitāq; reuocaret Quæ uidētes tūc iudæi: dæmonica potētia fieri arguebāt:
cū oīa sic futura ut facta sunt: arcanæ illorū litteræ cōtinerēt. Legebat quippe tū alio-
rū pphetarū: tū Esaiæ uerba dicentis. Cōfortamini manus resolutæ: & genua debilia
cōsolamini. Qui estis pusilli aī nolite timere: nolite metuere: dominus noster iudiciū
retribuet ipse ueniet & saluos faciet nos. Tunc apient̄ oculi cecorū & aures surdorum
audient. Tūc saliet claudus sicut ceruus: & plana erit lingua mutorū: q̄a rupta est i de-
serto aqua & riuus i terra sitienti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uersibus

νεκρῶν δ' εναστασις εσται, και χωλων ἀρομοσ ωροσ
και κωφοσ ακουσει, και τυφοι φλεψουσι: λαλησουσ ινουλα λευτεσ. i. mor-
tuorū at̄ resurrectio erit & claudorū cursus uelox. surdus audiet: cæci uidebūt: loquent̄
nō loquentes. Ob has eius uirtutes & opa: diuina cū magna illū multitudo sequerēt̄
uel debiliū uel ægrotorū: uel eorū q; cū andos suos offerre cupiebāt: ascendit i mon-
tē quendā desertum: ut ibi adoraret ubi cū triduo moraret̄ ac fame populus labora-
ret uocauit discipulos q̄rens q̄tos secū cibos gestarēt. At illi quinq; panes & duos pi-
sces i perase habere dixerūt. Afferr̄ ea iussit: ac multitudinē p̄ quinq; genos distribuā
discūbere. Quod cū discipuli faciūt: frāgebat ipse panē miouatim: carnēq; pisciū cō-
mīnnebat: & utraq; in manibus eius augebātur. Et cum apponere illa populo disci-
pulis impasser̄: saturata sunt quinq; milia hoīum: & isup̄ duodecim cophini residuis
fragminibus ipleti. Quid aut dici aut fieri pōt mirabilius? At id sibylla futurū cecine-
rat olim his uerbis.

ενάρτοισ αμα πεντε καν χθυεσι λυσιν

ανδρων χιλιαδασ ενερηπωπεωτε κορεσει.

και ξαπερισ σενοντα ληφον μεταελασματα

δωδεκα πηρωσ ει κοφινουσ εισελπιδα πολλον. Id est panib; simul qnq; & pi-
scibus duob;: hominū milia i hereno quinq; satiabit: & reliqas tollēs. xii. cophinos i
plebit i spē multorū. Quæro qd hic potuerit ars magica moliri: cui; pitia ad nihil ali-
ud q̄ ad circumscribendos oculos ualet. Itē se cessurus orandi grā sicut solebat i motē
p̄cepit discipulis ut nauiculā sumerēt: seq; p̄cederēt. At illi urcente iā uespe p̄fecti:
cōtrario uento laborare cœpunt: Cū iā mediū fretū tenerent: tū pedibns mare igres-
sus cōsecutus est eos tāq; i solido gradiens nō ut poete Orionē mentiūt i pelago inci-
dentē qui demersa corpis pre: humero sup̄heminet undas. Et rursus eum obdermuif-
set in nauē: & uentus usq; ad extremum piculum sæuire cœpisset: excitatus somno si-
lere protinus untum iussit & fluctibus qui maximi ferebāt̄ cōquiescere statimq; sub
uerbo eius tranquilitas insecuta est. Mentiunt̄ fortasse litteræ docentes tantā fuisse in
eo potestatem: ut i perio suo cogeret uentos obsequi: maria seruire: morbos cedere: i
feros obedire. Quid q; eedē sibyllæ carminibus suis ante docuerunt: quarū una cu-
ius supra fecimus mentionem: sic ait:

τους ανεμωνσ πανσ ειλογωσ πρωσει δαταλασ

Orion

LIBER QVARTVS

μαῖνομένην: ποσὶν ἐκρήνησ' πισεῖ τεπατισσασ. i. uētos cōpescet: sterneret ātisanū
 mare pedib' fideq; calcans. Et rursus alia quæ dicit,
 κοματαπερευσεῖνοστονάνθρωπωναπολυσε
 ζησειθεόρητοσ' απωσεταιαλγεαποκλοισ'
 εκμιασ'πηγηςαρτουχορτοσ' εσσεται κηδρον. i. flui' pambulabit: morbos ho
 minū resoluet: uiuificabit mortuos arcebit dolores a multis. Ex uiuo fonte potus satie
 tas erit uiris. His testimoniis qdā reuicti solent eo cōfugere: ut aiant nō illa esse carmina
 Sibyllæ: sed a nr̄is ficta atq; cōposita. Quod pfecto non putabit q Cice. Varronemq;
 legerit: aliosq; ueteres: q Erythræam Sibyllā cæterasq; commemorant: ex quarū libris
 ista exēpla pferimus: qui auctores obierunt anteq̄ Christus secūdū carnē nasceretur
 Verū nō dubito: qn illa carmina priorib' t'pibus p deliramēto sint hita: cū ea nō itel
 ligeret: Denūciabūt. n. mōstrosa quædā miracula: quorū nec rō: nec t'ps: nec auctor de
 signabat. Deiq; Erythræa fore ait: ut diceret infana & mendax. Ait. n. φισουσ' ινοσιφου
 λην μαῖνομένην χ' ψεισ' τρία κ' εμεπαν' λευενηται απαν' ατατηνικα μου μηκ'
 μην ποίησετε και ουκετι με ουδεις μαῖνο μενην φησ' εκτηνηθεου με γαλοιο
 προφητην. i. dicent insanā uatem & mendacē me. Cū aut facta fuerint uniuersa tū mei
 meminerint: neq; me iā qsq; mendacē dicet dei magni ppheten. Latuerūt igit' multis se
 culis: postea uero ai aduersa sūt: quæ Christi natiuitas & passio patefecit arcana sicut et
 uoces pphetarū: quæ tū p annos mille quingentos uel eo amplius lecte fuissent a popu
 lo iudæorū: nec tñ intellectæ sunt: nisi postq̄ Christus & uerbo & opibus interpretatus
 est. Illum. n. pphetæ anuciauerunt: nec ullo modo poterant quæ illi loquebantur in
 telligi: nisi fuissent uniuersa completa.

De passione Christi quæ iudæis est scandalo & stultitiæ gentibus: quomodo sum
 mam uirtutem contineat & ueram & singularem sapientiam & ueritatem sicut pphe
 tæ fuerunt prælocuti. Ca. xvi.

Enio nunc ad ipsam passionem: quæ uelut opprobrium nobis oblectari solet
 & hoïem: & ab hoïbus insigni supplicio affectū & excruciatū colam' ut doceā
 u eam passionem ab eo cū magna & diuina rōe susceptā: & in ea sola & uirtutē
 & ueritatē & sapiam cōtineri. Neq; n. si beatissimus in terra fuisset: & p oēm uitā in sū
 ma felicitate regnasset: qsq; illū sapiēs aut deū credidisset: aut honore diuino dignū iudi
 casset qd faciunt ueræ religiōis exptes: q caducas opes: & fragile potentia: & alieni be
 neficii bona non tm suscipiunt: uerū et cōsecrant & sciētes memoriæ mortuorū deser
 uūt: fortunā iā extinctā colentes quā ne uiuā qdem præsentemq; sapientes colendā si
 bi unq̄ putauerūt. Nec: n. pōt aliqd in rebus terrenis esse uenerabile cæloq; dignū: sed
 sola est uirtus: sola iustitia. quæ pōt uerū bonū & cæleste & ppetuū iudicari: qā nec da
 tur cuiq; nec auferē: qā uirtute ac iustitia: quoniam Christus instructus uenit i terrā: im
 mo uero quoniam ipse ē uirtus: & ipse iustitia descēdit: ut eā doceret hoïemq; formaret
 Quo magisterio ac dei legatōe pfectus ob eā ipsam uirtutē quā simul & docuit & fe
 cit ab oib' gētib' & meruit: & potuit deus credi. ergo cū magn' populus ad eū uel ob
 iustitiā quā docebat: uel ob miracula quæ faciebat subinde cōflueret. & præcepta eius
 audiret: & a deo missū deiq; filiū crederet. tū primiores iudæorū & sacerdotes ista stiu
 lati: q; ab eo tāq; peccatores increpabāt. & inuidia deprauati. q; cōfluēte ad eū multitudine
 cōtēni se ac deserui uidebāt: q; caput sceleris illorū fuit stultitia & errore cæcati. & ime
 mores præceptorū cælestiū ac pphetarū coierunt aduersus eū. ipiūq; cōsiliū de eo tollē
 do cruciādoq; cœpunt qd pphetæ multo antescriserāt. Nā & Dauidi pncipio psal
 i

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Salomon

morū suorū puidēs i spiritu q̄tū facin⁹ admissū. i eēt; beatū eē ait. q nō abierit i cōsilio ipiorū. Et Salomō in li. sapiaē his uerbis usus ē. Circūueniamus iustū: qm̄ insuaui ē nobis & exprobat nobis peccata legis: p̄mittit se sciam dei habere: & filiū dei se noiāt: factus est nobis in traductōem cogitationum nostrarū: grauis est nobis ē ad uidendum quoniam dissimilis est aliis uita illiud: & immutatae sunt uiaē illius: tāq̄ nugaces axistimati sumus ab eo: cōtinet se a uiis nostris: quasi ab immundis: & praefert nouissima iustorū: & gloriat^r p̄m se h̄re deū. Videamus ergo si sermones illius ueri sūt: & tētemus quae uentura sūt illi. Cōtumeliis & tormentis iterrogemus eū: ut sciamus reuerentiā illius: & pbemus patientiam illius morte turpissima cōdemnemus eū. Hęc cogitauerūt & errauerunt. Excācauit. n. illos stultitia ipsorū: & nesciuerūt sacramenta dei. Nōne ita descripsit nefariū illud cōsiliū ab ipiis initiū contra deū: ut plane iterfuisse uideat^r? Atq̄ a Salomōe q̄ hęc cecinit usq; ad id tempus quo gesta res mille ac decem anni fuerūt. Nihil nos fugimus: nihil addimus: Habebāt hęc: q̄ fecerūt legebāt i quos hęc dicta sunt sed & nūc heredes nois & sceleris illorū habent: & damnatōem suā p̄phetarū uoce p̄dictam quotidianis lectionibus p̄sonāt. Ne aliq̄n in cor suū quae pars est: & ipsa damnationis admittūr icrepiti. Ergo saepe a Christo iudāi exprobatē illi peccata & iniustitia & a populo pene deserti cōcitati sūt ad necandū. Cuius rei audaciam illis dedit humilitas eius. Nam cū legerent cū q̄ta uirtute & claritate fili⁹ dei uēturus esset e caelo: Iesū aut cernerent humilem: q̄tum sordidū: in formen: nō credebāt filium dei esse: ignorantes duos aduētus eius a p̄phetis esse p̄dictos. Primū in humanitate carnis obscurū. Secundū in fortitudine carnis manifestū. De primo Dauid in psalmo septuagesimo primo sic ait. Descendet sicut pluuia in uellus. & orietur in diebus eius iustitia. & abūdātia pacis dōec extollat^r luna. Sicut. n. pluuia si descēdat in uellus: ai aduerti nō pōt: q̄a strepitum nō facit: ita Christū in terram sine cuiusq̄ suspicionē uenturū esse dixit. ut iustitiam doceret & pacem. Esaia quoq; ita tradidit: Domine q̄s credidit auditui nostro: & brachiū nostrū cui reuelatū ē? Anūciauimus coram ipso sicut pueri. & sicut radix in terra si ticti nō ē figura eius neq; claritas: & uidimus illū & non habuit figurā neq; decorē: sed figura eius sine honore & deficiēs praeter ceteros hoies homo in plaga positus & sciens ferre ibecillitatē: q̄a auersus est: & nō est cōputatus. Hic p̄ca nostra portat: & p̄ nobis bis dolet: & nos putauimus ipsum esse in dolore & in plaga & uexatōe. Ipse aut uulneratus est p̄ facinora nostra. & infirmatus est p̄ peccata nostra: doctrina pacis nostrae super illum: liuore eius nos sanati sumus. Omnes sicut oues errauimus. & deus tradidit illum pro peccatis nostris. Et Sibylla eodem modo locuta est:

οικτῖωσ ἀτιμωσ ἀμορφωσ ἐνοικτῖοισ ἐλπιζαλωσει. i. miserabilis: ignominiosus i formis: ut miserabilius spem praebat. Propter hanc humilitatē deū suum nō agnoscentes inierant cōsiliū detestādum: ut priuarēt eum uita: q̄ ut eos iustificaret: aduenerat.

Quod calūniati sūt eū quasi legis destructorē: & qd̄ p̄figurauerit circūcisio. Et q̄re in illo iussa sit fieri membro. Et quare prohibitum sit carne suilla uesci. Ca. xvii.

Ed ira atq; iuidiā suā quā in cordibus gerebāt intus iclūsā: alias causas praeferebāt: q̄ legē dei p̄ Moysen datā solueret. i. q̄ sabbatis uō uacaret opans i salutē hoīū: q̄ circūcisionē uacue faceret q̄ abstinentiā suille carnis auferret. In quibus rebus iudaicae religionis sacramēta cōsistūt. Ob hęc itaq; cetera ps populi quae nōdū ad Christū secesserat: a sacerdotib⁹ icitabat^r: ut ipiū iudicaret eū: q̄ legē dei solueret cū hoc ille nō suo iudicio: sed ex dei uolūtate & secundū praedicta faceret p̄phetarū Micheas i nouā legē daturū denūtiatū hoc mō. Lex de Syon: & sermo domini ex Hie

LIBER QVARTVS

rusalē; & iudicabit inter plurimos populos & reuicet; & diriget ualidas natōes. Illa. n. p̄ior lex quæ p̄ Moysen data est nō in mōte Syon: sed in mōte Oreb data ē: quā Sibyl la fore ut a filio dei solueret: oñdit. αλλοτὰν ταυτα απαντα τελειωθη απερει πο- νεισ αυτου πασ λυσε ται νομοσ. i. sed qñ hæc oia p̄fecta erūt quæ dixi in ipsū ois lex soluet. Sed & ipse Moyses p̄ quē datā sibi iegē dū p̄tinaciter tueret exciderūt a deo sed deū nō agnouerūt: p̄æ dixerat fore ut p̄pheta maximus mitt eret a deo qui sit supra legem: qui uolūtate dei ad hoies p̄ferat. In Deuteronomio ita scriptū reliq̄t. Et dixit do minus ad me: p̄phetā excitabo eis de fr̄ibus eorū sicut te & dabo uerbū meū i os ei⁹ & loquet̄ ad eos ea quæ p̄æcepto ei⁹: & q̄s non audierit ea quæ loquet̄ p̄pheta ille in no mine meo. ego uīdicabit i eū. Denūciauit. s. dominus p̄ ipsū legiferū: q̄ filiū suū. i. uia p̄æsentēq̄ legē missurus eēt: & illā ueterē p̄ Moysen datā soluturus: ut denuo p̄ eū q̄ esset æternus: legē sanciret æternā. Itē de circūciōe soluēda esaias & p̄phetauit: Hæc dicit dominus uis Iuda q̄ hitāt i hierusalē. Reuocate inter uos nouitatē: & ne semina ueritis in spinis. Cūcidite uos dominō deo n̄ro: & circūcidit te p̄æputiū cordis uestri ne exeat ira mea sicut ignis. & nō sit q̄ extinguat. Itē Moyses ipse. In nouissimis dieb⁹ circundet dominus eor tuū ad dominū deū tuū amandū. Itē iesus Nave successor eius Et dixit dominus ad Iesum. Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos & se de & circun- cide secūdo filios Israel: secunda u circūcisionem futuram esse dixit non carnis sicut fu it prima: qua etiam nunc Iudæi utuntur: sed cordis est i spiritus quam tradidit Christus qui fuit uerus Iesus Nou. n. p̄pheta sic ait. Et dixit Iesus ad me: sed ad Iesum ut ostende ret q̄ nō de se loqueretur: sed de Christo: ad quē tuuc deus loquebatur Christi. n. figu ram gerebat ille iesus: q̄ cū primū a ues uocaretur: Moyses futura p̄ntiens iussit eū iesū uocari: ut dux milia delectus esset aduersus Amalech: q̄ oppugnabat filios israel: & ad uersariū dobellaret p̄ nois figurā: & populū i tetra p̄missionis iduceret. Et iccirco moy sic successit: ut oñderet nouā legē p̄ iesū Christū datā ueteri legi successurā: q̄ data p̄ Moysen fuit Nā illa carnis circūciō caret: utiq̄ rōne: q̄ si deus id uellet: sic a p̄cipio formasset hoiem: ut p̄putiū n̄ h̄ret: sed hui⁹ secū: æ circūciōis figura erat. significās nu dandū eē p̄ctus. i. apto & simplici corde oportere nos uiuere: qm̄ pars illa corpis q̄ cir cuncidiē: habet q̄dā similitudinem cordis & est pudenda: Et ob hanc cām deus nudati eā iussit: ut hoc argumento nos admoneret: ne i uolutū p̄ct⁹ h̄remus. i. ne qd̄ puden dū facinus i tra cōscia secreta nellemus. Hæc est cordis circūciō: de qua propheta lo- quunt̄ q̄ deus a carne mortali ad aiām transtulit: quæ sola mēsurā est. Volens. n. uitæ ac salutis n̄æ p̄ æterna sua pietate cōsulere: p̄cēnitentiā nobis i illa circūciōe p̄posuit: ut si cor nudaueris. i. si peccata cōfessi satis deo fecerimus: ueniā cōsequamur quæ cō tumacib⁹ & admissa sua cælātib⁹ denegat̄ ab eo: q̄ nō faciem sicut hōs: sed itima & arca na pectoris ituet̄. eodem ēt spectat carnis suilla iterdictio: a qua cō deus abstinere iussit id potissimum uoluit intelligi: ut se a peccatis atq̄ imūditis abstinere: est. n. lutulen tū hoc aiāl & imundū: nec unq̄ cælū aspicit & i terra toto corpore p̄iectū & ore uētri sp & pabulo seruit: nec ullū aliū dū uiuit: p̄æstare usum pōt: sicut cætere aiāntes q̄ uel se- dendi uehiculū p̄æbent: uel icultibus agrorū iuuant: uel plaustra collo trahūt. uel one ra tergo gestāt: uel idumentum exuuiis suis exhibent: uel copia lactis exuberāt: uel cu stodiendis domibus i uigilāt. iter dixit ergo ne porcina carne uelceretur. i. ne uitā porco rum imitarētur: q̄ ad mortē nutriunt̄: ne uētri ac uoluptatibus seruiētes: ad faciēdam iustitiam iutiles essēt: ac morte afficerentur. Item ne se foedis libidinibus immergerent si- cut sus: quæ se cœno igurgitat: uel terrenis seruiēt simulachris: ac se luto inquinat lu-

DIVINAR VM INSTITVTIONVM

to enim se obliniunt qui deos. i. qui lutum terramq; uenerant: sic uniuersa p̄cepta iudaice legis ad exhibendam iustitiam spectant; quoniam per ambagem data sunt: ut per carnalium figuram spiritalia noscerentur.

Quæ cā & q̄s fuerit ordo dñice passionis: & q̄b̄ sit p̄nūciata oraculis. Ca. xviii.

Vm igit̄ ea q̄ def̄ uoluit fieri: quæq; p̄ p̄phetas suos multis sæculis añ p̄dixit

Christ̄ impleret. Ob ea icitati & diuicias lras nesciētes coierūt: ut deū suū cōdemnarent. Quod cū sciret futurū: ac subide diceret oportere se pati: ac iterfici p̄

salute multorū: secessit tñ cum discipulis suis: nō ut uiraret qd̄ necesse erat p̄peti ac sustinere: sed ut oñderet q̄ ita fieri oporteret in oī persecutōe: ne sua quis culpa incidisse uideat̄: ac denūciauit fore: ut ab uno eorū p̄deret̄. Itaq; iudas p̄m̄io illectus tradidit filiū dei iudæis. At illi cōp̄r̄hensū ac Pontio Pilato (q̄ tum legatus Syriā regebat) oblatū: cruci affigi postulauerunt; obiiētes ei nihil aliud: nisi qd̄ diceret se filiū dei eē: regē iudæorū. Itē q̄ dixerat: Si solueritis hoc tēplū qd̄ ædificatū est annis. xxxvi. ego illd̄ sine manibus i triduo resuscitabo: significās breui futurā passionē suā: & se a iudæis iterfectū tertio die resurrecturū. ipse erat. n. uerum dei templum. Has uoces eius tanq̄ infaustas & impias insectabāt.

Iudas

Pilatus

Quæ cū pilatus audisset: & ille in defensionē sui nihil diceret; p̄nūciauit nihil eo damnatōe dignū uideri. At iniustissimi accusatores cū populo quē incitauerant: succlamare cœpunt: & crucē eius uiolentis uocib̄ flagitare. Tū potius & illorū clamoribus & Herodis tetrarche instigatōe metuentis ne regno p̄elleret uinctus est. Nectñ ipse suam ptulit: sed tradidit eū iudæis: ut ipsi de illo secundum legem suā iudicaret. Duxerunt ergo eū flagellis uerberatū: & prius q̄ cruci affigerēt illuserunt. indutū. n. coloris p̄uice ueste ac spinis coronatū quasi regē salutauerūt: & dederunt ei cibū fellis: & miscuerūt ei acetū potione. Post hæc cōspuerūt i facie ei: & palmis ceciderūt. Cumq; ipsi carnifices de uestimētis eius cōtenderēt: sortiti sunt iter se de tūca & pallio. Et cū hæc oīa fierent: nulā uocem ex ore suo tanq̄ si mutus esset: Tū suspēderūt eū iter duos maxios mediū. q̄ ob latrocinia damnati erāt: cruciq; affixerūt. Quid ergo in tāto facinore deplorē? Aut q̄bus uerbis tñ nefas cosequar. Non. n. Gabianam crucē describimus: quā. M. Tul. uniuersæ eloquētix suæ uerbis ac uirib̄ uelut effusis totius ingenii fōribus p̄secutus est: facinus indignū esse p̄clamās ciuē Rōanū cōtra oēs leges i cruce eē sublatū. Quis quāuis inocēs fūerit: & illo supplicio idignus: mortalis tñ & ab hoīe scelesto q̄ iustitiā ignoraret: affectus ē. Quid de huius crucis idignitate dicem̄ in qua deus e cultoribus dei suspensus atq; suffixus est: Quis tā facūdus & tanta rerū uerborūq; copia instructus existet quæ oīo tantæ affluentix ueritate decurrens: ut illā crucē merito deplorēt. quā mūdus ipse & tota elemēta iuxerunt: Hæc at̄ sic futura fuisse & p̄phetas uocibus: & sibyllinis carminibus denūciatū ē. Apud Esaiā ita scriptū iuenit. Nō sū cūrumax: neq; cōtradico: dorsū meū posui ad flagella: & maxillas meas ad palmas faciē at̄ meā nō auerti a sceditate sputorū. similiter Dauid i psalmo. xxxiiii. Cōgregata sunt sup me flagella: & ignorauerūt: dissoluti sunt: nec cōpuncti sūt t̄pauerunt mei: & deserierunt derisu: & striderunt dētibus suis sup me: Sibylla quoq; eadē futura monstrauit.

εσ ἀνομονσ χειράσ και απιστωνυσ τερονηξει
 λωσονσ ιδεθωραπισ ματα χερσ ινα αγνοισ
 και στομασιν μιαρουσ ιν πτυσ ματα φαρ μακοητα
 λωσειδεις μας τιγασ απλωσ αγνον τοτε ηωτων. i. i man̄ iniq̄s & ifidelīū postea ueniet dabūt deo alapas māibus icestis: & oribus imūdis expuet saliuas uenenofas

LIBER QVARTVS

Dabit at i uerba oio inocēs dorſū: Itē de filētio eius qđ usq; ad mortē p̄iaciter tenuit. Esaiās sic locutus ē. Sicut ouis ad imolādū duct⁹ ē: & sicut agnus corā tōdētib⁹ sine uoce sic nō aperuit os suum. Et Sibylla supradicta.

καὶ στεφάνου φορέσει του ακανθίνου. i. & collaphos accipiēs tācebit; neq; agnoscat q; uerbū & uñ uenit; ut mortuis loquat⁹: & coronā portabit spineā. De cibo uero & potu quē añq; eū figerēt illi obtulerūt. Dauid i psalmo. lxxviii. sic ait. Et dederūt i escam meā fel & in siti mea potauerunt me aceto. idem hoc futurū ēt Sibylla cōcionata est.

εισ λετοφρο μαχοληνεις διψανθφοσ ελωκκην
τησ αφιλοξενιασ ταυτων δει ξcus ιτραπεζαν. i. in cibū at fel. i. sitim acetū dederūt hospitalitatis hanc mōstrabūt mensā: & alia Sibylla iudæā terram his uerbis increpat; αντιγάρσ υαφωων τοσ ονηνον ουκε νοι ουκενοισ ασ:

παιζοντα θην τοισ ινοιμασ ιν αλλα κανκανταισ
ισ τεψασ στεφανου φορεριντε χολην εκερασασ. i. cū. n. stulta deū tuū nō cognouisti; iudētē mortaliū mētibus; sed & sp̄inis corōasti corōa; horridūq; fel miscuisti. Fore at ut iudæi māus iferrēt deo suo eūq; iterficerēt testimōia pphetarū hęc añcesserūt. apđ

Esdra ita scriptū est. Et dixit Esdras ad populū. Hoc pasca saluator n̄r est: & refugium

Esdra

nostrū cogitate: & ascēdat i cor uestrū. qm̄ hēmus hūiliare eū i signo: & post hęc spabi

mus i eū: ne deserat hic locus i æternū tps dicit dñs: deus uirtutū. Si nō credideritis i eū

neq; exaudieritis anūciatōem eius: eritis derisio i gentib⁹ Vnde appet iudæos nullā ali

am spē h̄re: nisi se abluerit a sanguine: ac spauerint in eū ipsū: quē negauerūt Esaiās cū fa

cinus eorū designat: dicit: In hūiliate eius iudiciū sublatū est. Natiuitatē eius qs enarra

bitur: qm̄ auferē a terra uita eius: a facinoribus populi mei abduct⁹ est ad mortē & da

bo mallos pro sepultura eius & diuites p morte eius qa facius nō fecit: neq; inuentus

est dolus i ore eius. Propterea ipse h̄ditabit multos & fortiū diuidet spolia ppterea q;

tradit⁹ est ad mortē & iter facinorosos deputat⁹ ē: & ipse pcm̄ multorū ptulit: & pp fa

ciōra illorū. Dauid quoq; fecit i psal. xliiii. Captabāt i aiām iusti & sāguinē innocentē con

dēnabūt: & factus est mihi dñs i refugiū. Et Hieremias: Dñe significa mihi & cognos

cā: tūc uidi meditatōes eorū: ego sicut agnus sine macula pductus sū ad uictimā in me

cogitauerūt cogitationem dicentes. Venite mittamus lignū in panem eius: & eradam⁹

e terra uitā eius: & nomen eius nō erit in memoria āplius: Lignū at crucem significat &

panem corpus eius: qa ipse est cibus & uita oium q credunt in carnem quā portauit &

in crucem in qua pependit: de qua tñ aptius ipse Moyses in Deuteronomio ita p̄dica

uit: Et erit pendens uita tua ante oculos tuos: & timebis die ac nocte & non credes uite

tua. Idem rursus in numeris: Non quasi homo dominus suspenditur: neque quasi fili⁹

hois miaspatit Zacharias etiam sic tradidit. Et intuebuntur in me: quem trāstixerūt

Itē Dauid i psalmo. xxi. Effodēt man⁹ meas & pedes meos: dinūerauerūt oia ossa mea.

ipsi at cōtēplati sunt & uiderūt me: & diuiserunt sibi uestimenta mea: & sup uestē meā.

miserūt sorte. Quæ utiq; ppheta nō de se locut⁹ est: Fuit. n. rex & nūq; illa p̄pessus est:

Spūs dei p illū loqbat⁹ q fuerat illa passurus post ānos mille & qnquaginta. Tot. n. col

ligunt⁹ anni a regno Dauid usq; ad crucē Cristi. Sed & Salomō filius eius: q Hierosoli

mā cōdidit: eā ipsā piturā eē i uktionē sācte crucis pphetauit. Quod si auertimini a me

dicat dominus: & nō custodieritis ueritatē meā reiciā istael a terra q dedi illis: & domū

hęc: quā ædificauī illis i noie mō pitia illā omnibus: & erit israel i p̄ditionē & i op̄pbrū

populo: & domus hęc erit deserta: & ois q trāsfibit p illam: admirabit⁹ & dicet. Propter

quam rem fecit dominus terræ huic & domui huic hęc mala: Et dicent. Quia relique

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tunt dominum deum suum: & persecuti sunt regē suū dilectissimum deum: & crucia uerunt illum in humilitate magna: pp hoc importauit deus illis mala hæc.

De miraculis quæ in passione dñi contingerunt: de sepultura & resurrectione: & a quibus testimoniis pphetarum fides roboretur istorum. Ca. xix.

Vidē aplius de facinoribus iudæorū dici pōt: q̄ excecatos tum fuisse atq; ifana bili furore correptos: q̄ hæc quotidie legētes nec itellexerūt: neq; qn facerent cauere uoluerūt. Suspēsus igit atq; affixus excalamauit ad dñm uocē magna & ultro spūm posuit. Eadē hora terrā motus fact⁹ ē. Et uellū templi: qd se pabat duota bernacula: scissum est i duas ptes: & sol repēte subductus ē. & ab hora sexta usq; ad nonam tenebræ factæ sūt. Qua de re Amos ppheta testat⁹: Et erit in die illo dicit dñs occidet sol meridix: & tenebrabit⁹ dies lucis. & conuertā dies festos uros i luctū: & cātica uestra i lamēratione. Itē Hieremias: Exterrita est q̄ parit & teduit aiām: & subiuit sol ei cum adhuc medius dies esset cōfusa est & maledicta: reliquos eorū in gladiū dabo in cōspectu inimicorum. & Sibylla ait.

ΝΑΟΥΔΕΘ ΧΗΤΛΗΣΕΤΑΙ ΑΕΤΑΣ ΜΑΤΑΚΑΙ ΗΜΑΤΙ ΜΕΣΣΩ
 ΝΥΞΕΣΤΑΙΣ ΚΟΤΟΙΣΣΑ ΠΕΛΟΡΙΟΣ ΕΝ ΤΡΙΣΙΝ ΩΡΑΙΣ. Idest tēplū uero scindet⁹ uelū: & medio die nox erit tenebrosa nimis tribus horis. Cū hæc facta eēnt: ne pdigiis qdē caelestib⁹ facin⁹ suū intelligere querūt. Sed qm̄ prædixerat se tertio die ab inferis resurrecturū: metuētes ne a discipulis surrepto & amoto corpore uniuersi resurrexisse eū crederent & fieret multo maior i plebe cōfusio. Detraxerūt eū cruci: & cōclusū i monumēto firmiter militari custodia circūdiderūt. Verū tertio die ante lucem terrā motu facto repēte patefactū est sepulchrū. & custodibus quos attonitos obstupescerāt: pauor nihil uidētibus ieger e sepulchro ac uiuis egressus i Galileā pfectus ē: ut discipulos suos q̄reret In sepulchro uero nihil reptū ē: nisi exuuiæ: qb⁹ iuolutū corpus icluserāt. Illū aut apud iferos nō remāsūrū: sed die tertio resurrecturū ppheta cecinerāt Dauid i psal. xl. Nō derelinques aiām meā apud inferos. nec dabis sātū tuū uidere iteritum Item i tertio: Ego dormiui & somnū cœpi: & resurrexi: quoniā dominus auxiliatus ē mihi. Osee quoq; prim⁹ xii. pphetarū d̄ resurrectione ei⁹ testificat⁹ ē. Hic fili⁹ me⁹ sapiēs: pp quos nūc nō resistet i tribulatione filiorū suorū: & d̄ māu iferorū erua eū. Vbi ē iudiciū tuum mors: aut ubi ē acule⁹ tu⁹. Idē alio loco: Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo Sibylla impositum esse morti terminum dixit post triduum somnum.

ΚΑΙ ΤΟ ΤΑΠΥΦΟ ΙΜΕΝΩΝ ΑΝΑΔΙΣΑΣΕΙ ΣΑΦΑΟΣ ΕΞΕΙ
 ΠΡΩΤΟΣ ΑΝΑΣΤΑΔΕΩΣ ΚΛΗΤΟΙΣ ΑΡΧΗΝ ΥΠΟΔΕΙΞΑΣ. i. morris fatū finiet triū dierū sōno suscepto: & tūc a mortuis egressus i luce ueniet: primus resurrectionis uocatis initiū ostēdēs. uitā. n. nobis acq̄suiuit morte supata. Nulla igit spes alia cōsequēdæ i mortalitatis hōi dat⁹: nisi crediderit i eū & illā crucē portādā patiendāq; suscepit.

Quod pfecto i Galileā domio post resurrectionē discipulis scripturarū referuauit arca Et q̄re lex uet⁹ dicat⁹ testamētū: nec potuerit ielligi arē mortē dōni. Et qd nouum testamētū ueteris adimplectio est. Et quibus hoc arē pdictū sit i testimoniis. Cap. xx.

Rosctus ergo i Galileā uoluit. n. se Iudæis ostendere. ne adduceret eos in p̄ni tētiā atq; ipios referuaret. Discipulis iterū cōgregatis scripturæ s̄ctæ litteras. i. pphetarū arcana patefecit: q̄ anteq̄ pateret p̄spici nullo mō poterāt: q̄ ipsū passionēq; ei⁹ anūtiabāt. Iccirco Moyses & idē ipsi ppheta legē q̄ iudeis data erat: testamētū uocāt: q̄ nisi testator mortuus fuerit. nec confirmari testamētū pōt: nec sciri qd in eo scriptū sit. q̄ clausum et obsignatū est. Ita q; nisi Christus mortem suscepit:

LIBER QVARTVS

set apiri testamentū: i. reuelari & itelligi mysteriū dei nō potuisset. Verū scriptura oīs i duo testamēta diuisa est. Illud qđ aduentū dñi passionēq; aīcessit. i. lex & pphetae ue tur dicit. Ea uero que post resurrectōem eius supra scripta sūt. nouū testamētū noiāf iudai ueteri utunt: nos nouo sed tñ diuisa nō sunt qa nouū ueteris adimpletio est: & in utroq; idē testator est Christus: q; p nobis morte suscepta: nos heredes æterni regni se cic abdicato & exheredato poulo iudæorū sicut Hieremias ppheta testat cum loquit talia. Ecce dies ueniunt dicit dominus: & cōsumabo domū Israel & domū iuda testa mentū nouū nō secūdū testamētū qđ disposui patribus eorū i die qua apphēdi manū eorū: ut illos educerem e terra Aegypti: qa nō pseuerauerūt i testamēto meo: & egone glexi eos: dicit dominus. Itē alio loco similiter ait: Dereliq; domū meā: dimisi hæredita tem meā in manu inimicorū eius. Facta est mihi hæreditas mea sicut leo i silua. Dedit sup me uocē suā. iō odiū eā cū sit hæreditas cælestis regnū. Non utiq; ipsā hæreditatē se occidisse dicit: sed hæredes q; aduersus eū ingrati & ipiū extiterūt. Facta est iqt hære ditas mea mihi sicut leo. i. pda & deuoratio: factu sū hæredibus meis: q; me imolaue runt sicut pecus: dedit sup me uocē suā. i. sniam aduersus me mortis crucisq; dixerunt. Nā q; supius ait cōsumaturū se domū iuda testamentū nouū: ostendit uetus illud te stamentū: qđ p Moysen est datū nō fuisse pfectum: id qđ p Christum dari haberet cō sumatum fore. Domus at iuda & israel nō utiq; iudæos significat: quos abdicauit sed ños qui ab eo cōuocati ex gentibus in illorū locum adoptionemq; successimus: & appel lamur filii iudæorū: quod declarat Sibylla cum dicit: *ιουδαϊστων ακαρπιον θειον γε νοσ ουραν ιωυου*. i. iudæorū beatū diuinū genus cælestiū. Qđ at futurū eēt id Esaias docet: apud quē p̄ sumus ad filiū loq; dicēs. Ego dñs de^o uocaui te ad iustitiā & tene bo manū tuā & cōfirmabo te & deditē i testamētū generis mei i lucē gētiū apire oculos cæcorū pducere ex uinculis alligatos: & de domo carceris sedētes i tenebris. Cū igitur nos antea tanq; cæcis: & tanq; carcere stultitiæ iclusi sederemus in tenebris. ignorantes de nm: & ueritatem illuminati ab eo sumus: qui nos testamento suo adoptauit & libera tos uinculis malis atq; in lucem sapientiæ pductos i hæreditatem regni cælestis asciiuit

De ascensione domini: diuisione discipulorū ad nascentis ecclesie fundamentū iaci endum & roborandum: & miraculis eorū: & quō Petrus & Paulus Romam uenientes pphetauerunt regē in breui uenturū: q; Hierosolimam destrueret: & iudæos deleret: eo dem modo quo postea contigit.

Ca. xxii.

Rdiato uero discipulis suis euāgelio ac noiis sui p̄dicatiōe: circumfudit se repē te nubes eūq; i cælū sustulit quadragesimo post passionē die sicut Daniel fore onderat dicens. Et ecce i nubib⁹ cæli fili⁹ hois ueniēs usq; ad uetustū dierū p uenit. Discipuli uero p puiciās disp̄si fundamēta ecclesia ubiq; posuerūt faciētes & ipsi noiē maḡi dei magna & pene incredibilia miracula: qa descendēs istruxerat eos uirtute ac p̄tate: qua posset nouæ anuñciationis rō fundari & cōfirmari: sed & futura apuit illis oia q; Petr⁹ & Paulus q; Rōe p̄dicauerūt: & ea p̄dicatio in memoriā scripta pmanit i q; cū multa alia miratū eēt hoc futurū eēt dixerunt: ut post bræue tps̄ imieteret de^o regē q; expugnaret iudeos: & ciuitates eorū solo adeq̄ret. Ipsos at fame sitiq; cōfectos obside ret. Tū fore ut corporibus suorū uescerent: & cōsumerent se iuicē. Postremo ut capti uenirēt in manus hostiū & i cōspectu suo acerbissime cōiuges suas uexari cer nērēt: uil lar i ac p̄stitui uirgines: diripi pueros allidi paruulos: omnia deniq; igni ferroq; uastari captiuos in ppetuum terris suis exterminari: eo q; exultauerūt super amantissimum & pbatissimum dei filium: itaq; post illorum obitum: cum eos Nero interemisset: iudæo

DIVINARVM INSTITVTIONVM

rūm gentem & nomen Vespasianus extinxit: fecitq; oīa quæ illa futūra prædixerant.

Quod argumentis reuincendi sunt qui diuinis detrahunt sacramentis & qbus argumentis utantur infideles: ut dominicæ incarnationis fidem euacuent. Ca. xxi.

Confirmata sunt (ut opinor) quæ falsa & incredibilia putantur ab his quos uera cælestium litterarū doctrina nō ibuit: sed tñ ut refellant a nobis et illi q; nimum nō sine malo suo sapiūt: rebusq; diuinis fidē detrahunt: argumentisq; illorū coarguamus errorem: ut tantūdem aliquñ prouideant ita fieri oportuisse: sicut nos ostendimus factum. Et q̄q; apud bonos iudices satis habeant firmitati s: uel testimonia sine argumentis: uel argumenta sine testimoniis: nos tñ non contenti alterutro sumus cū suppeditat nobis utrunq;: ne cui uersi ingenioso aut nō itelligendi: aut contra differendi locū relinquamus: negant fieri potuisse ut naturæ immortalis q̄q; decederet. Negāt deniq; deo idignū: ut homo fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret: ut passioibus: ut dolori: ut morti seipse subieceret: q̄si nō facile illi esset ut circa corpis ibecillitatem se hoib; oñderet: eosq; iustitiā doceret: siq; id uolebat maiore auctoritate (ut aiunt p̄fessi dei) Tūc. n. cūctos fuisse p̄ceptis cælestibus pituros: si ad ea uirtus ac p̄tās dei p̄cipientis accederet. Cur igit; aiūt ad docendos hoies nō ut de; uenit. Cur se tā hūilem ibecillisq; cū sumit; ab hoibus: & cōtēni & p̄cena affici posset cur uim ab imbecilibus & immortalib; passus est cur nō māus hoium aut uirtute repulit: aut diuinitate uitauit: Cur nō maiestatem suā sub ipsa saltē morte patefecit: sed ut inualidus in iudiciū duct; ē: ut nocens dā natus: ut mortalis occisus: Refutabo hæc diligenter: nec quemq; patiar errare. Illa enī magna & mirabili rōne sunt facta: quæ quicunq; p̄ceperit non tātum mirari desinet deum ab hoibus esse cruciatum: uerū etiam facile peruidebit ne deū quidem potuisse credi: si ea ipsa quæ arguit: facta non essent.

Quo p̄ceptoris morū uacillat auctoritas si nō facit ipse qd̄ docet: sicut i phariseis patet: q; cōtra sua p̄cepta uiuebāt: sed Christus primo fecit postea docuit. Ca. xxiii.

Vicūq; p̄cepta dat hoibus ad uitā moresq; fingit aliorū: q̄ro debeat ne ipse facere q; p̄cepit an nō debeat: Si nō fecit: soluta p̄cepta sūt. Si. n. bona sūt q; p̄cipiunt: si uitā hoium in optio statu collocāt: nō se debet ipse p̄ceptor a nūero cœtuq; hoium segregare: ter quos hitat ipse: & ipsi eodē mō uiuēdū eē quo decet esse uiuēdū: ne si aliter uixerit: ipse p̄ceptis suis fidē detrahat: leuiorēq; doctrinā suā faciat: si ipsa resoluat qd̄ uerbis nitat; astringere. Vnusq;sq; n. cū audit p̄cipientem: nō uult sibi ipōi necessitatū parendi tanq; sibi ius libertatis adimat; itaq; rñdebit doctōri hoc modo Nō possū facere q; iubes: qm̄ sunt impossibilia. Vetas me irasci: uetas cupere: uetas libidine cōmoueri: uetas dolorem aut mortē timere: sed hoc adeo cōtra naturā est: ut his affectibus aialia uniuersa subiecta sint: uel si a deo putas repugnari posse naturā: & tu ipse q; p̄cipis: fac ut sciā fieri posse. Cū at; ipse nō facias: quæ insolentia est: ut hoī libero imponere uelis leges: qbus ipse nō pareas: Prius disce q; doces. & anteq; mores aliorū corrigas tuos corrige. Quis neget iustā esse hanc responsionem: quinēt si in cōtēptū ueniet huiusmodi doctōri: & eludet uicissim. q̄a uidebit; & ipse deludere. Quid ergo faciet & ille p̄ceptor: si hæc ei fuerint opposita. quō adimet excusatōem contumacibus. nisi ut præsentibus factis doceat possibilia se docere: Vnde euenit ut philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla q; uerba. quia loqui facile est præstare difficile. Vtinam quidem tam multi bene facerent q; multi loquunt; bene. Sed qui p̄cipiunt nec faciunt: abest ab eis fides. Et si homies fuerint contemnentur ut leues. si deus: oppōet ei fragilitatis humæ excusatio. Superest ut factis uerba firment; qd̄ & phi

LIBER Q VARTVS

lophi facere nequeunt: itaque cum ipsi praecipitores uicant affectibus quos uici praedicant oportere neminem possunt ad uirtutem quam praedicant falso erudire. ob idque eam putant neminem adhuc perfectum esse sapientem. id est in quo summa doctrinae ac scientiae summa uirtus & perfecta iustitia commiserit: quod quidem uerum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit: nisi Christus qui uerbo sapientiam tradidit & doctrinam praesenti uirtute firmavit.

Quod caelestem doctorem perfectum esse oporteat: & quare perfectus esse non possit si corporis assumptione mortalis.

Ca. xxiiii.

Ge nunc consideremus an doctor e caelo missus possit non esse perfectus? Nondum de hoc loquor quem uisisse a deo negat. Figamus e caelo aliquem esse mittendum: qui uita hominum rudimentis uirtutis instituat: ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse quoniam is doctor qui caelestis mittitur tam scientia rerum omnium quam uirtute perfectus: ne nihil iter caelestem terrenumque differat. Nam in homine iterna & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis uisceribus inclusa & tabe corporis impedita: aut comprehendere per se potest: aut capere ueritatem: nisi aliunde doceatur. Et si maxime possit: summam tamen uirtutem capere nequeat: & omnibus uitiis resistere quorum materia in uisceribus continetur. Eo fit ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At uero caelestis cui scientiam diuinitatis: uirtutem immortalitas tribuit: in docendo quoque sicut in ceteris perfectus & consummatus sit necesse est. At id omnino fieri non potest: nisi mortale corpus assumat cur aut fieri non possit ratio clara est. Nam si ad homines ueniat ut deus: ut omnium quod mortales oculi claritatem maiestatis eius percipere ac sustinere non possunt. Ipse certe deus uirtutem docere non poterit quia ex parte corporis non faciet quae docebit ac per hoc doctrina eius perfecta non erit alioquin si uirtus summa dolore propter iustitiam officioque proferre si uirtus est mortalis ipsa & iterata non metueret & illam fortiter sustinere. debet ergo doctor ille perfectus & docere ista praecipiendo: & confirmare faciendo quia quae datur praecipere uicem ad purare debet omnium excusationum uias: ut imitari hominibus praedicta necessitate non aliquid uis: sed pudore: & tamen libertate reliquit ut & praemium sit constitutum praerogatiua: quia poterat non perire si uellet. Quomodo ergo poterit ad purari excusatio: nisi ut qui docet faciat quae docet: & sit quasi prius: & manum porrigat secuturo: quem admodum potest facere qui docet si non sit ei similis: quem docet. nam si nulli subiectus sit passio: potest ei docenti homo sic respondeat. Volo eadem non peccare: sed uiciorum. Indutus sum enim carne fragili & ibecilla: haec est quae irascitur: quae concupiscit: quae dolet: quae mori timet. Itaque uiciorum uiuimus & pecco non quia uolo sed quia cogor. Sentio me esse ipse peccare sed necessitate fragilitatis impellit cui repugnare non possum. Quid ad haec respondebit praecipitor ille iustitiae. quomodo refutabit: ac redarguet hominem: qui delictis suis excusationem carnis omnem daret: nisi & ipse carne fuerit indutus: ut omnem dat esse carnem posse capere uirtutem? Contumacia enim redargui non potest nisi exemplo. Nam haec non possunt quae doceas firmatae nisi ea prior feceris: quia natura hominum per uisum uicium uideri uult non modo cum uenia: sed et cum ratione peccare. Oportet magistrum doctorem uirtutis homini simillimum fieri ut uicem do peccatum doceat hominem uicem ab eo posse peccatum. Si uero sit immortalis exemplum praeposere homini nullo modo potest. Existes enim constantis aliquis ac dicit. Tu quidem non peccas: quia libet es ab hoc corpore: non concupiscis: quia immortalis nihil est necessarium. Mihi uero multis rebus opus est: ut tuear hanc uitam. Mortem non times quia in te ualere non potest. Dolorem contentis quae nullam uisum pati potest. At ego mortalis utrumque timeo: quia cruciatur mihi grauissimos inferunt quos tolerare infirmitas carnis non potest. Doctor itaque uirtutis et hanc excusationem debuit hominibus auferre: neque quod peccat necessitati potest ascribat: quae culpa sua. Ergo ut perfectus esse possit nihil debet opponi ab eo qui docendus est: ut si forte dixerit impossibilia praecipis respondeat: ecce ipse facio at ego eandem carnem gero: & tamen peccatum in me non dominabitur. Mihi opus continere difficile est quae uiuam aliter non potest in hoc corpore. Ecce mihi corpus est & tamen pugno contra omnem

DIVINARVM INSTITVTIONVM

uoluptatē: Nō possū p̄ iustitiā nec dolorē ferre; nec mortē q̄a fragilis sum. Ecce & ime
dolor ac mors hēt ptātem: & ea quæ times uinco ut uictorē te faciā doloris ac mortis
Prior uado p̄ ea quæ sustineri non posse prætedis: si præcipiētē leg nō potes: seq̄re ante
cedētē. Sublata ē hoc mō ois excusatio. & fateri hoīem necesse ē sua culpa iniustū eē q̄
doctotē uirtutis & eūdē ducē nō sequatur. Vides ergo q̄to p̄fectior sit mortalis doctor
q̄a dux esse mortali pōt q̄ immortalis: q̄a paciētīā docere nō pōt q̄a subiectus passiōibus
nō est. Nec hoc tñ eo p̄inet: ut hoīem deo præferā; sed ut ondām neq̄ hoīem p̄fecta do
ctrina eē posse. nisi sit idē deus: ut auctoritate cælesti necessitatē parēdi hoīb⁹ ipōat. ne
q̄ deū nisi mortali corpore iduat: ut præcepta sua factis adimplendo cæteros parēdi ne
cessitate cōstringat. Ligo ergo apparet eū qui uitæ dux & iustitiæ sit magister: corpo
ralē eē oportere; nec aliter fieri posse: ut sit illius plena & p̄fecta doctrina nisi habeat ra
dicē & fundamētū stabilisq̄ apud hoīes ac fixa p̄maneat. Ip̄sum at̄ subire carnis ac cor
poris ibecillitatē: uirtutēq̄ i se recipe doctoris: ut eā simul & uerbis doceat & factis. Itē
subiectū eē morti & passiōib⁹ cūctis qm̄ & in passiōe tolerādā & i morte subeūda uir
tutis officia uersat. q̄ oia (ut dixi) cōsumat⁹ doctor p̄ferre deat: ut doceat posse p̄ferri.

Quod Christus licet mortalitātē n̄rām sūperit: non tñ natus ut alii hoīes sed ex car
ne uirginis: & quare cū immunis esset a culpa spōte subiecit p̄nam. Ca. xxv.

Is cāt igit̄ hoīes & intelligāt quare deus summus cū legatū ac nūciū suū mitte
ret ad erudiēdā præceptis iustitiæ suæ mortalitātē mortali uoluerit eū carne
idui: & cruce affigi: & morte mulctari: Nā cum iustitiā nulla esset in terra do
ctorem misit quasi uiuā legem: ut nomen ac templū nouū conderet. ut uerū ac piū de
lubram p̄ oēm terram uerbis & exemplo seminaret. Sed tñ ut certum esset a deo mis
sum, non ita illum nasci oportuit: sicut hō nascitur ex mortali utroq̄ concretus: sed ut
apparet illum ēt in hoīe esse cælestē: creatus est sine opa genitoris. Habebat. n. spirita
lem p̄rem deū: & sicut p̄ spiritūs eius, deus sine matre: ita mater corpis eius uirgo sine
p̄re fuit. Igit̄ deus & hō inter deum atq̄ hoīem medi⁹ constitutus. Vñ illū græci u. εσ
r̄t̄n̄ uocant: ut hoīem p̄ducere ad deū posset: i. ad immortalitātē: q̄a si deus tñ fuisset (ut
supius dictū est) exēpla uirtutis hoī præbere non posset: si hō tñ, non posset hoīes ad iu
stitiā cogere: nisi auctoritas ac uirtus hoīe maior accederet. Etenim cum constet homo
ex carne & spiritu: & oporteat sp̄m iustitiæ opibus emereri ut fiat æternus. Caro quia
terrena est ideoq̄ mortalis: copulatū sibi sp̄m trahit secū & ab immortalitate ducit ad
mortem. Ergo sp̄s carnis exps dux esse hoī ad immortalitatem nullo pacto poterit: qm̄
caro impedit sp̄m quominus deum sequatur. Est. n. fragilis & subiecta peccato. Pecca
tum at̄ pabulū mortis est. Itaq̄ iccirco mediator aduenit. i. deus i carne: ut caro eū seq̄
posset & eripet morti hoīem: cuius est dānatio in carnē. Ideo carne se induit: ut desideri
is carnis e domitis, doceret nō necessitatis esse peccare: sed p̄positi ac uolūtatis. Vñ a. n.
nobis & magna & præcipua eū carne luctatio est: cuius infinitæ cupiditates præmunt
alam: nec dñm retinere patiunt: sed eā uoluptatibus & illecebris suauib⁹ mancipatam
morte afficiunt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus: deus nobis uia supandæ
carnis & apuit & ostendit. Quæ uirtus p̄fecta & oibus uinculis absoluta: coronam uin
centibus & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impartit:

De mysterio dominicæ crucis. & uirtute & significatōe. eorū q̄ Christus gessit aut
ptulit: Et quō præfiguratus sit imolatione agni legalis. Ca. xxvi.

Ixi de humanitate, & fragilitate, & passione, cur hæc deus subire uoluerit: nūc
ipsius crucis ratio reddenda est: & uis enarranda: q̄ sumus pater à principio

quam

MEGITHS

LIBER QVARTVS

disposuerit: & quemadmodū cuncta quæ gesta sunt: ordinari non tantum diuinitio pphetarum: quæ in Christum uera pcessit: sed e ratio ipsius passionis docet. Quæcūq; .n. passus est non fuerunt inania: sed habuerunt figuram & significationem magnam, sicut et diuina illa opa quæ fecit, quorū uis & potestas ualebāt quidem in præsens, sed declarabant aliud in futurū. Apuit cæcorū oculos uirtus cælestis: & lucē nō uidentibus reddidit. Et hoc facto significauit fore ut cōuersus ad gētes q̄ deum nesciebant: nisi pietium pectora illuminaret lucē sapiētiae & ad ueritatē cōtemplandā oculos cordis aperiret. Vere .n. cæci sunt: qui cælestia nō uidētes: & tenebris ignoratiæ circūfusi: terrena & fragilia uenerātur. Patefecit aures surdorū. Non utiq; hætenus uis illa cælestis opata est sed declarabat breui fore: ut qui erant ueritatis expres, & audirent & intelligerent diuinas dei uoces. Vere .n. surdos dixeris: q̄ cælestia & uera & faciēda nō audiunt: mutorū linguas in eloquium soluit. Admirabilis et cum fieret potentia Sed inerat huic uirtuti alia significatio quæ ostēderet mox futurū ut rerū cælestium nup ignari præcepta sapiētiae discipula de deo & ueritate differerēt. Nā q̄ rōnē diuinitatis ignorat: uerē e linguas & mutus ē: licet sit oīum disertissim⁹. Lingua .n. cū uerū loq̄ cœpit, i. uirtutem maiestatiq; dei singularis iterpretari: tū demū officio naturæ suæ fungit. Quādiu at̄ falsa loquitur: in suo usu nō ē: & iō infans sit necesse ē: qui diuina p̄loqui nō pōt. Pedes quoq; claudorū ad officiū gradiēdi reformauit. Laudabilis diuini opis fortitudo: sed figura id continebat: quod cohibitis erroribus uitæ sæcularis ac deuiā iter ueritatis apiret: p̄ qd̄ grauerent hoīes ad dei grām cōsequēdā. Is .n. uere claudus existimāndus est, q̄ caligine ac tenebris insipitiētiæ iplicatus & quo tendat ignarus offensibilibus & caducis gressib⁹ p̄ uiam mortis iccedat. Itē habes & maculas inquinatōrū corporū repurgauit. Nō exigua imortalis potētiae opa: uerū id portēdebat hæc uis: q̄ peccatorū labib⁹ ac uitiorū maculis inqnatos: doctria eius purificatura eēt eruditōe iustitiæ: leprosi atq; elephāntici debēt haberi: quos uel infinitæ cupiditates ad scelera: uel insatiabiles uoluptates ad flagitiacōpellunt: & dedecorū maculis iniustos labe afficiūt sempiterna. Iacētia mortuorū corpora erexit eosq; noibus ppriis iclamatos à morte reuocauit. Quid cōgruēt⁹ deo? Quid miraculo dignius oīum sæculorū, q̄ decursam uitam resignasse: cōpletisq; hoīum t̄pib⁹ tempora abiicisse p̄petua, arcana mortis reuelasse: Sed hæc inenarrabilis ptās imago uirtutis maioris fuit: quæ demōstrabat tantam uim habituram esse doctrinā suā: ut gētes in orbe toto quæ alienæ deo subiecte morti fuerunt, cognitiōe ueri luminis animatę ad imortalitatis præmia puenirēt. Eos .n. recte mortuos existimaueris q̄ datorem uitæ deū nesciētes: atq; aīas suas à cælo in terram deprimentes: in laqueos æternæ mortis iccurrunt. Quæ igit̄ cū faciebat in præsens imagines erāt futurorū quæ illæsis affectisq; corporibus adhibebat ea spiritaliū figuram gerebat: ut in præsentiuirtutis nobis terrenę opa mōstraret: & i futurū ptātem suæ cælestis maiestatis oñderet. Ergo sicut opa eius significantiam quoq; maioris potestatis habuerunt: ita passio non simplex, nec supuacua: nec fortuna præcessit. Sed ut illa quæ fecit: magnā uirtutē ac ptātem doctria eius significabāt: sic ea q̄ passus ē: odio futurā eē sapiam nūciabāt. Aceti .n. pot⁹ ac felis cibus, acer bitates & amaritudies i hæc uita sectatorib⁹ ueritatis pollicebat. Et q̄ ipsa p se acerba & amara, specimē nobis futurorū tormētōrū dabat: q̄ morātib⁹ nobis i hoc sæculo uirt⁹ ipsa pponit: tñ illius modicibus & potus in os doctōris nostri ueniēs, pressuram nobis laborū ac miseriarū præbebat exēplū^{tam}. Quæ oīa tolerari ac p̄peti necesse est eos, q̄ ueritatem sequuntur: quoniam ueritas est acerba & inuisa oib⁹: qui ueritatis expertes uitam suam moriferis uoluptatibus dedunt. Nam corona spinea ca-

*Sedetiam ratio**Cæcus.**Surdus.**Elinguis.**Claudus.**Leprosi.**Mortui.*

DIVINARVM INSTITVTIONVM

piti eius iposita id declarat fore: ut diuinā sibi plebem de nocētibus cōgregaret. Corona
 in. dicitur circumstans in orbe populus. Nos aut qui ante cognitōem dei fuimus iniusti:
 spina: i. mali & nocētes eramus ignorantes qd esset bonū: & a iustitiā notione atq; opi
 bus alieni, oia scelere ac libidine polluebamus: plecti ergo ex dumis ac sentibus sanctū
 dei caput cingimus: quia conuocati ab ipso & circumfusi undiq; ad eū magistro & do
 ctori assistimus: regēq; illū mundi & oium uiuentium dñm coronamus. Quod uero
 ad crucem spectat: magna in ea uis ac rō est, quam nunc conabor ostendere. Deus nāq;
 (sicut supius exposui) cum statuisset hoīem liberare: magistrū uirtutis legauit in terrā,
 qui & prāceptis salutaribus formaret hoīes ad inocētiam: & opibus factisq; prāfētib;
 iustitiā uia pāderet: qua gradiēs homo & doctore suū sequēs, ad uitā aternā pueniret.
 is igit corporatus ē & ueste carnis indūsus: ut hoī ad quē docēdū uēerat uirtutis & exē
 pla & icitamēta prāberet. Sed eū in oibus ita officiis iustitiā specimē prābuisset: ut
 doloris quoq; patiētiam, mortis cōtēptū: quibus pfecta & consummata sit uirtus, traderet
 homini: uenit in manus ipia: natōis: cum & uitare potuisset scientia futuri quam gere
 bat: & repellere eadē uirtute qua mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus ac uerbe
 ra & spinas. Postremo et mortē suscipe nō recusauit: ut homo illo duce subactam & ca
 thenatam mortē cathenatam mortem cum suis erroribus triumpharet. Cur aut sum
 mus p̄ id potissimum genus mortis eligeret: quo afficiēum sineret: hęc rō est. Dicit. n.
 fortasse aliq;: cur si deus fuit & mori necesse fuit: nō saltē aliquo honesto mortis genere
 affectus ē? Cur potissimū cruce? Cur ifami genere supplicii? Quod et hodie liber quis
 nocenti uideat indignum? Primūq; is q humilis aduenerat: ut humilibus & ifirmis opē
 ferret & i oibus spē salutis oñderet: eo genere afficiēdus fuit: quo hūiles & ifirmi solent,
 neq; esset oio q eū nō posset imitari: Deinde ut integrū corpus eius seruaretur: quē die
 tertio resurgere oportebat. Nec hoc cuiq; ignorādum est: qd ipse ante de sua passione
 prādicans: etiam id notum fecerit, habere se potestatem deponēdi spiritum & resumē
 di. Suffixus itaq; cū spiritum spōte deposuisset: necessariū carnifices non putauerūt of
 fa eius suffringere (sicut mos eorum ferebat) sed tantummodo latus eius pforauerunt.
 Sic integrū corpus patibulo detractū est: & sepulchro diligenter inclusum. Quæ oia
 iccirco facta sunt: ne læsum atq; diminutū corpus ad resurgendū inhabile redderet. Il
 la quoq; prācipua fuit cā, cur deus crucem maluerit: illa exaltari eum fuit necesse: &
 omnibus gētibus passionem dei notescere. Nam qm̄ is qui patibulo suspenditur: & cō
 spicius ē oibus: & ceteris altior: crux potius electa ē: quæ significat illum tam cōspicu
 um: itaq; sublimē futurū: ut ad eū cognoscendum pariter & colendū cunctæ nationes
 ex omni orbe cōcurrēt: Deniq; nulla gens tam inhumana est: nulla regio tam remota:
 cui aut passio eius, aut sublimitas maieftatis ignota sit. Extēdit ergo in passione manus
 suas: orbēq; dimensus est: ut iam tunc ostenderet ab ortu solis usq; ad occasum: magnū
 populū ex oibus linguis & tribubus cōgregatū sub alas suas esse uenturum. & signū
 illud maximū atq; sublime frōribus suis suscepturū: Cuius rei figurā iudæi et nūc exhi
 bent: eum limina sua de cruore agni notent: Deus. n. p̄cussurus Aegyptios: ut ab ea pla
 ga immunes faceret. Hæbreos prāceperat his, ut agnum cādidū sine macula immola
 rent ac signum liminibus suis de sanguine ei⁹ imponeret. Itaq; cū Aegyptiorū primo
 genita una nocte interissent, Hæbræi soli signo sanguinis tuti fuerunt: non quia cruor
 pecudis tantam in se uim haberet: ut hominibus saluti esset: sed imago fuit rerū futura
 rum. Nam agnus candid⁹ sine macula christ⁹ fuit: id est inocens & iust⁹ & sanct⁹: qui
 ab iisdem iudæis immolat⁹, saluti est omnib⁹ qui signis sanguinis. i. crucis qua sāgui

X
quom. 171

LIBER QVARTVS

nē fudit sua in fronte cōscripserūt. Frons. n. lūmū lumē est hoīs: & lignū sanguine deli-
butū crucis significatio est. Dēiq; imolatio pecudis ab his ipsis q; faciunt pasca noiatur
απο του ποσ ειυ: q; passionis est figura: quā deus p̄ssius futurorū tradidit p̄ Moysen
populo suo celebrandā. Sed tñ figura ualuit in p̄nti ad depellendū piculū: ut appareat
quātū ueritas ipsa ualitura sit ad plebem dei p̄tegendā in extrema totius orbis necessi-
tate. Quō autem uel qua plaga tuti hoīs sint futuri: qui signū hoc ueri & diuini san-
guinis in summo corporis sui notauerunt: in nouissimo libro docebo.

De potentia signi crucis quantē efficacit̄ sit inuocatio nois crucifixi: & quantum ad
dæmoniis timeatur signum crucis.

Ca. xxvii.

Vnc satis ē de hulus signi potentia quātū ualeat exponere: quō terrori sit dæmōi-
bus hoc signū, sciet qui uiderit quatenus adiurati p̄ Christum de corpib; q; ob-
sederint fugiāt. Nā sicut ipse, cū iter hoīs ageret, uniuersos dæmōes uerbo fu-
gabat: hominumq; mentes emotas & malis incuribus furiatas: in sensus pristinos re-
ponebat: Ita nunc sectatores eius, eosdem spiritus inq; natos de hoibus & nomine magi-
stri sui & signo passionis excludūt. Cuius rei non difficilis est p̄batio. Nam cū diis su-
is immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant.
Nec respōsa pōt cōsultus reddere uates. Et hæc sæpē cā præcipua iustitiā p̄sequēdi ma-
lis regibus fuit. Cū, n. qdā ministrorū, nostris sacrificiib; dominis assisteret: iposito frō-
tibus signo: deos eorū fugauerūt: ne possēt in uisceribus bestiarū futura depigere. Qd
cū itelligerēt aruspices: istigātibus iisdē dæmonibus quibus p̄secrarāt cōquerētes p̄-
phanos hoīs sacris iteresse: adegerūt p̄cipēs suos i furorē: ut expugnarēt dei templū,
sēq; uero sacrilegio contaminarent: quod grauissimis p̄sequentium p̄cenis expiaretur.
Nec tamē ex hoc ipso cæci hoīs itelligere possunt aut hanc esse uerā religionē; cui ad-
uicēdū tanta uis inest: aut illā falsā quæ subsistere aut cōgredi non pōt. Sed aiunt hoc
deos nō metu, uerum odio facere. quasi q; possit odisse nisi eū: qui aut noceat: aut pos-
sit nocere. immo uero cōgruens maiestati fuit ut eos quos oderant: p̄sentibus p̄cenis
afficerēt potius fugerēt. Sed quoniam neq; accedere ad eos possunt, i quibus cælestē
notā uiderint: nec his nocere quos signū imortale minuerit, tāq; inexpugnabilis murus;
laccessunt eos hoīs & manibus p̄sequuntur alienis: quo profecto si eē cōfitentur: uici-
mus. Neesse est enī hāc eē religionē quæ & rōnem demonū nouit: & astutiam intelli-
git: & uim retūdit: & eos spiritalibus armis domitos ac subātos cedere sibi cogit. Si ne-
gant, testimoniis poetarū ac philosophorū refellant. Quod si esse & malos esse inficial
eunt: qd supest nisi ut alios dicant esse deos: alios dæmones: Exponant igitur differenti-
am generis utriusq;: ut sciamus qd colendū: qd execrandū sit. Habent ne inter se ali-
quod cōfortiū: an uero inimici sūt. Si sunt aliqua necessitudine copulati: quatenus eos
discernē? Aut quō utriusq; generis honorē cultumq; miscbimus? Si aut sunt inimi-
ci: aut dæmones deos nō timent: aut dii dæmones fugare nō possunt: ecce aliquis instin-
ctu dæmonis p̄citus dementit: effert: ifanit: ducamus istum in Iouis optimi maximi tē-
plum: uel quia sanare hoīs Iuppiter nescit in æsculapii uel Apollinis sanū iubeat utrius-
libet sacerdos dei sui noiē: ut nocēs ille spirit; excedat ex hoīe: nullo id pacto fieri potest.
Quæ igit; deorū uis ē, si subiectos sibi dæmōes nō habent? At uero iidē dæmōes adiura-
ti p̄ nomē ueri deip̄tin; fugiunt: Quæ rario ē ut Christum timeāt; Jouem autē non ti-
meant: nisi q; iidē sunt dæmōes quos uulgus deos eē opinat; Deniq; si cōstituatur in
medio & is quem constat icursum dæmonis p̄peti: & Delp̄fici Apollinis uates eodem
modo dei nomē horrebunt; & iam sceleriter excedet de suo uate Apollo: q; ex homine

f. ante 78
sta 8. 11

munierit

k

8. 11

DIVINARVM INSTITVTIONVM

spūs ille dæmonicus: & adiurato fugatoq; deo suo uates in ppetuum cōticescet. Ergo ii dem sunt dæmones: quos fatent̄ execrandos esse: iidem dii quibus supplicant. Si nobis
 Homer⁹ credendum esse non putant: credant Homero: qui summum illum Iouē dæmōibus ag gregauit: sed & aliis poetis ac philosophis: qui eos de mō dæmōas, mō deos nuncupant quorum alterum uerū: alterū falsum est. Illi. n. nequissimi spūs ubi adiuratur: ibi se dæ monas cōfitentur: ubi coluntur: ibi se deos mētuntur: ut errores hoibus imittāt: & aō cētra ueri dei notiōe: p quā solā pōt mors æterna uitari. Idē sunt q; deiciendi hois cāua rios sibi cultus puerfa religiōe cōdiderunt: mētitis tñ assumptisq; noibus ut fallerent: Nā quia diuinitatem p seiplos affectare nō poterāt: ascuerunt sibi noia potentium re gum: sub quorū titulis honores sibi deorū uendicarēt. Qui error discuti pōt & in lucē ueritatis p trahi. Nam siqs studet altius inquirere: congreget eos q; bus peritiā est, cie re ab inferis animas. Euocent Iouem: Neptūnum: Vulcanū: Mercuriū: Apollinem: pa trēq; omniū Saturnū. Respondebunt ab inferis oēs: & interrogati loquētur. & de se & de deo fatebūtur. Post hæc euocēt Christū nō aderit, nō apparebit, quia nō amplius q; bi duo apud inferos fuit. Quid hac probatione certius pferri potest: Ego uero nō dubito
 Trismegi⁹ quin ad ueritatem Trismegistus hanc aliqua ratione pēuenerit, qui de deo patre omnia
 stus & de filio locutus est multa: quæ diuinis continentur arcanis.

Deuera & singulari religiōe & nō dicat̄ religio: uel secūdū Cicero. uel alios. C. xxviii. Væ cum ita se habeant (ut oñdimus) apparet nullam aliam spem uitæ: hoī eē q; ppositam: nisi ut abiectis uanitatibus & errore miserabili deū cognoscat: & deo seruiat: nisi huic tēporali renunciet uitæ: ac se rudimētis iustitiæ ad cultū

Religiō.

religiōis instituat: Hac. n. cōditiōe gignimur: ut generati nos deo iusta & debita obse quia præbeamus: hunc solum nouerimus: hunc sequamur. Hoc uiculo pietatis ob stri cti deo & religati sumus: unde ipsa religiō nomen accepit: non ut Cicero interpretat⁹ ē a religando: qui in libro de natura deorū secundo dicit ita: Non. n. philosophi solū: ue rum ēt maiores nostri superstitionem a religiōe sepauerūt: Nam qui totos dies præca bantur & imolabant: ut sui sibi filii supstitēs eēt supstitiosi sunt appellati. Qui aut oīa quæ ad cultum deorū ptinerent, retractarent & tanq̄ relegerent. hi dicti sūt religiosi ex relegendo: tanq̄ ex eligendo. & eligendo eligentes. & ex deligendo deligentes: & ex in telligendo intelligentes. His. n. oibus inest uis legēdi eadem. quæ in religioso ita factū est: in superstitioso a religioso: alterū uitii nomen: alterū laudis. Hæc interpretatiō q; in epta sit: ex re ipsa licet cognoscere. Nam si in iisdem diis colendis: & religiō & supstitio uersatur: exigua uel potius nulla distantia est. Quid. n. mihi affert causæ cur præcari p salute filiorū semel religiosi & idem decies facere: supstitiosi esse hois arbitret̄: Si. n. se mel facere optimū est: q̄tomagis sapi⁹: Si ^{hora} ora prima: ergo & tota die. Si una hostia pla cabilis, placabiliores utiq; hostiæ plurimæ: q; multiplicata obsequia demerent̄ potius q̄ offendunt. Nō. n. nobis odiosi uident̄ hi famuli: q; assidui ac frequentes ad obsequiū fuerint: sed magis cari. Cur igit̄ sit in culpa & nomen reprehensibile accipiat: qui aut filios suos magis diligit: aut deos satis honorat: Laudetur autem qui minus. Quod ar gumentum ēt ecōtrario ualeat. Si. n. totos dies præcari & imolare criminis ē: ergo & se mel. Si supstitēs filios subinde optare uitiosum est: supstitiosus est igitur ille q; raro id optauerit. Aut cur uitii nomē sit ex eo tractū: quo nihil honestius: nihil iusti⁹ optari pōt Nā q; ait religiosos a religendo appellatos: q; ea retracta: ēt diligēter quæ ad cultū deo rum ptineant: cur illi qui hoc sæpe in die faciunt: religiosorū nomē amittāt: cum multo utiq; diligentius ex assiduitate ipsa religant ea quibus dii coluntur: Quid ergo est:

Nimirū religio ueri cultus: supstitio falsi, Et oīo qd colas iterest: aut qd preceris. Sed qd
 religiosos deorū cultores se putāt: cū sint supstitiosi: nec religionē possūt a supstitioe di-
 scernere: nec significantiā noīū exprere. Diximus nomē religiōis a uinculo pietatis esse
 deductū: qd hoīem sibi deus religauit & pietate cōstrinxerit: qd nos seruire ei ut dño
 & obsequi ut p̄ri necesse est. Eo melius ergo id nomē Lucretius interpretats est: qui ait **Lucreti**
 religionū se nodos soluere. Supstitiosi at uocantur nō qd filios supstitios optant. Oēs. n.
 opramus: sed aut ii qd supstitiē memoriā defunctorū colūt: aut qd parētibz suis supstiti-
 bus colebāt imagines eorū domi tāq̄ deos penates: nā qd novos sibi ritus assumebant i
 deorū uicē mortuos honorarēt: quos ex hoībz in ccelū receptos putabāt hos supstitio-
 sos uocabāt. Eos uero qd publicos & antiquos deos colerent: religiosos noiabant Vnde **Virgili**
 Virgilius: Vana supstitio ueterūq; ignara deorum. Sed cum ueteres quoq; deos iuenia-
 mus eodē mō consecratos esse post obitū: supstitiosi ergo qui multos ac falsos deos co-
 lunt. Nos aut unum deum religiosi qui uni & uero deo supplicamus.

De unitate p̄ris & filii: ut liqat quō uni dei possunt eē cultores: qd duos colūt alterū pa-
 tre: alterū filiū: p̄rem imortalē: filiū mortalē: de quo supius dictū est. **Ca. xxix.**

Ortasse q̄rat aliq; quō cū deū unū nos colere dicamus, duos tñ asseueremus
 deū patrē & deū filiū: quā asseuerati p̄rosq; in maximū ipegit errorē Qui
 bus cum pbabilia uideant esse quā dicimus: in hoc uno laborare nos arbi-
 trant. qd & alterū mortalē deū fatemur. De mortalitate iā dixi: nunc de unitate docea-
 mus. Cū dicimus deū patrē & deū filium: non diuersum dicimus: nec utrūq; secernim;
 qd nec pater sine filio eē p̄r: nec filius a patre secerni: siquidem nec p̄r sine filio nūcupa-
 ri: nec filius p̄r sine patre generari. Cū igit & pater filium faciat: & fili; patrē: una utri-
 q; mēs: unus spiritus: una substātia est: sed ille quasi exuberās fons est: hīc tāq̄ de fluēs
 ex eo riuus ille tāq̄ sol: hīc tāq̄ radius ex sole porrectus: qd qm̄ sūmo patri & fidelis & ca-
 rus est nō separāt: sicut nec riuus a fonte: nec radius a sole: qd & aqua fontis in riuo ē. &
 solis lumē in radio: aque neq; uox ab ore seiungit: oec uirtus aut manus a corpore diuel-
 li p̄r. Cur igit a p̄phetis idem manus dei & uirtus & sermo dicat utiq; nulla dicatur:
 utiq; nulla discretio est qd & lingua sermonis ministra. & manus in qua est uirtus indi-
 uidua sunt corporis portiones: Propiore exēplo uti libet. Cum quis habet filium quem
 unice diligit: qui tamen sit in domo & manu patris licet ei nomen domini potestatemq;
 cōcedit: ciuili tñ iure & domus una & unus dñs noiatur. Sic hīc mundus una dei dom;
 & filius & p̄r: qd unanimes incolūt mundū: deus unus qd & unus est tanq̄ duo & duotā
 qd unus. Neq; id mirū cū & filius sit in patre. qd pater diligit filium. & pater in filio. qui
 uoluntati patris fideliter paret: nec unq̄ faciat aut fecerit nisi quod pater aut uoluit aut
 iussit. Deniq; unū deū esse tā p̄rem qd filiū. Esaias in exēplo qd supius posuimus. osten-
 dit cū diceret. Adorabūt te & p̄cabunt. qm̄ in te deus est. & nō est alius deus prater te.
 Et alio loco similiter ait. Sic dicit dominus deus rex Israel: & qui eruit eum deus ater-
 nus ego prius. & ego nouissimus. & prater me nemo est deus. Cū duas p̄sonas p̄posu-
 set dei regis. i. Christi. & dei patris qd eū post passionē ab iseris excitauit. sicut ostendis-
 se diximus Oseam p̄phetam qd ait. Et de manu iserorū eruam eum. tamen ad utrāq; p̄-
 sonam referēs intulit & prater me nō est deus: cum posset dicere prater nos. sed fas nō
 erat plurali numero sepatōem tante necessitudinis fieri Vnus est enim solus liber deus
 summus carens origine. quia ipse est origo rerū. & i eo simul & filius & omnia continen-
 tur. Quapropter cum mens & uoluntas alterius in altero sit. uel potius in utroq; una.
 merito unus deus uterq; appellatur. quia quicq; d est in patre ad filium transiuit. & qc

DIVINARVM INSTITVTIONVM

quid in filio a patre descendit. Non potest igitur ille summus ac singularis deus nisi per filium coli q̄ solum patrem se colere putat: sicut filiū non colit: ita ne patrem quidē colit. Qui autem filium suscipit: & nomen eius gerit: is uere cū filio simul & patrem colit qm̄ legatus & nūcius & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi ianua ē hic lucis uia: hic dux salutis: hic hostium uita.

De heresibus quas nō mō ppheta: sed etiam Christus & apostoli pdixerūt emerſuras esse uitandas. Et q̄ illa sola ecclesia catholica ē & uera in qua est confessio & medicina peccatorū p̄ penitentiam & fidei sacramenta. Ca. xxx.

Ed qm̄ multæ hæreses extiterunt. & instinctibus demonū populus de scissus est: determinanda est nobis breuiter uarietas: ac ī suo pprio dōcilio collocāda ut siq̄ aquā uitæ cupit aurire: nō ad detritos lacus defera: q̄ non hnt uenam sed uberrimū dei fontē mouerit: quo irrigatus penni luce potiatur. Ante oīa scire nos cōuenit: & ipsum & legatos eius prædixisse q̄ plurimæ sectæ & hæreses haberent existere quæ cōcordiam sancti corpis rumpent: ac nouissimā sūma prudētia caueremus: nequādo in laqueos & fraudes illius aduersarii nostri: cū quo luctari deus nos uoluit: incidere remus: tñ dedisse cerra mādata: quæ impetuū custodire deberemus. Quorū pleriq̄ imitatores deserto itinere cælesti uias libi deuias p̄ anfractus & præcipitia condiderunt per quæ partē plebis scautā: & simplicē ad tenebras mortēq̄ deducerent. Quod quatenus acciderit: exponā. Puerūt qdā nostrorū uel minus stabilita fide: uel minus docti. uel minus cauti: q̄ dissidiū facerent unitatis: & ecclesiā dissiparēt. Sed hi quorū fides lubrica fuit: cū deū nosse se & colere simularēt augendis opibus: & honori studentes affectabant maximū sacerdotiū & a potioribus uicti cadere se cū suffragatoribus suis maluerunt: q̄ eos facere præpositos: q̄bus cōcupierāt ipsi ante præponi. Quidā uero nō satis cælestibus litteris eruditi: cū ueritatis accusatoribus respondere nō possent obuiantibus uel ipossibile uel incōgruēs esse: ut deus in uterū mulieris includeret. nec cælestē illā maiestātē ad rātā infirmitatē potuisse deduci: ut hoibus cōtēptui: derisui cōtumelie & ludibrio eēt. Postremo ēt cruciamēta p̄ferret atq̄ execrabili patibulo figeret. Quæ oīa cū neq̄ ingenio nec doctrina defendere ac refutare possent: nec. n. uirōnēq̄ penitus p̄uidebāt: deprauati sunt ab itinere recto & cælestes litteras corruptunt: ut nouā sibi doctrinā sine ulla radice ac stabilitate cōponerent: Nōnulli at falsorū pphetarū uaticinio illecti: de q̄bus & uere ppheta & ipsa pdixerant: exciderūt a doctrina dei: & traditionē uerā relquerūt. Sed illi oēs dæmonicis fraudibus irratiti: quas p̄spicere & cauere debuerāt: diuinū nomen & cultū p̄ imprudētia pdiderūt. Cū. n. phruges aut nouatiani aut Valētiniani: aut martionitæ: aut Antropiani: aut ariani: seu qlibet alii noiantur christiani esse desierunt hi: q̄ Christi noie amisso: humana & externa uocabula iduerunt. Sola igitur catholica ecclesia est: quæ uerū cultum retinet. Hic est fons ueritatis hoc ē domiciliū fidei: hoc tēplū dei: quo siq̄ nō iurauerit: uel a quo siq̄ exiuerit: a spe uitæ ac salutis alienus est. Neminē sibi oportet p̄tinaci cōcertatione blādiri. Agitur. n. de uia & salute cui nisi caute & diligēter cōsulatur: amissa & extincta erit. Sed tñ q̄ singuli quoq̄ cœtus hæreticorū se potissimū christiāos: & suā esse catholicā ecclesiā putāt: sciēdū ē illā esse uerā ī qua ē: regio cōfessio & penitētia: q̄ peccata & uulnera q̄bus ē su biec̄ta ibe cilitas carnis salubriter curat. Hæc iterim paucis admonēdi gr̄a rettuli: neq̄ errorē fugere cupiēs: maiori iplicet errore. dū penetrare ueritatis ignorat. Postea pleni⁹ & uerius cōtra oēs mēdatorū sectas pprio separatoq̄ ope pugnabius. Sequitur ut qm̄ satis de religione uera & sapia locuti sum⁹ in proximo libro de iusticia desseramus.

LIBER QUINTVS

Lactāti Firmiani institutionū diuinārū aduersū gētes liber qntus. De iustitia p̄cemiū
 Quod iniquū & ipiū est ante dānare uel p̄sonā uel cām: q̄ de merito eius cognosce-
 re. Et quare sapia iungenda sit religiōi. Et quare sapia huius mundi litteras sacras cōtē-
 pserit. Et q̄ eloquentia seruit saculo & plarūq; ut amplius elucescat. ex industria ipu-
 gnat ueritatem: quæ fere sempidoneis assertoribus indiget.

Ca. primū.

Non ē apud me dubiū Cōstāntine impator maxiegn hoc op⁹ nostrū
 quo singularis ille rerū cōditor & hui⁹imēsi opis rector asserit. Si
 q̄s attigerit ex istis ineptæ religiōis: ut sūt nimia supstitōe ipatien-
 tes isectet: et maledictis: ut uix lecto fortasse p̄cipio affligat: p̄i-
 ciat exerceat: seq; inexpiabili scelere cōtaminari atq; astringi putet
 si hæc aut legat patienter: aut audiat: ob hoc tñ si fieri pōt humani-
 tatis iure postulam⁹ ut uō prius dānet. q̄ uniuersa cognouent. nā

si sacrilegis. & pditorib⁹. & uenficis potestas defēdēdi sui dat: nec p̄dānari quēq; icogni-
 ta cā licet. nō iniuste petere uidemur. ut si q̄s erit ille q̄ incidit in hæc. si leget p̄legat si
 audiet sniam differat in extremū. Sed noui hoīum p̄tinaciā: nūq; ipetrabimus. Timēt. n.
 ne a nobis reuicti. manus dare aliqñ clamāte ipsa ueritate cogantur. Obstrepūt igitur
 & intercedūt. ne audiant. & oculos suos opprimunt: ne lumen uideant quod offerimus
 Quo plane ipsi diffidentia suæ pditæ rōni ostendunt: cum neq; cognoscere. neq; cōgre-
 di audient: quia sciunt se facile supari. Et iccirco disceptatione sublata.
 Pellit e medio: sapia ueritur rex (ut ait ennius) & q̄ student damnare tanq̄ nocētes: Ennius
 quos utiq; sciūt inocētes: cōstare de ipsa inocētia nolūt. quasi nō maior iniquitas sit pro-
 batā inocētiā dānasse: q̄ iauditā. Sed (ut dixi) uerent: ne si audierit: dānare non possint
 Et iō cultores dei sūmi hoc est iustos hoīes torquēt: interficiūt. extermināt. nec cās odio
 rū ipsi reddere possūt: q̄ tā uehementer oderunt quia ipsi errāt: irascunt his q̄ uia uerā
 sequūt. & cū corrigere se possint. errores suos insup crudelibus factis coaceruat inno-
 cētiū cruore maculāt & dicat as deo mētes euisceratis corpib⁹ detorquet cū talibus cō-
 gredi & disputare cōtēdius. Hos ad ueritatē ab iep̄ta p̄ualioe traducere: q̄ sanguinē fa-
 cilius hauserit q̄ uerba iustorū. Quod igit? Opam ne pdemus? Minime. Nā si lucrari
 hos a morte: ad quā cōcitissime tēdūt nō potuerim⁹. si ab illo itinere de morte ad uitā
 lucēq; reuocare: qm̄ ipsi salutē suæ repugnāt: nō os tñ confirmabimus: quorū non ē sta-
 bilis ac solidis radicibus fundata & fixa snia. Nurāt. n. plurimi & maxime qui litterarū
 aliquid attigerunt Nā & in hoc philosophi. & oratores & poetæ p̄nciosi sunt. q̄ incau-
 tos aīos facile irratire possunt suauitate sermonis. & carminum dulci moduiatōe currē-
 tium. Ob eāq; cām uolui sapiam cū religione coniungere: neqd studiosis illa inanis do-
 c̄trina possit officere: ut iā scia litterarū non mō nihil noceat religiōi atq; iustitiæ. sed et
 p̄sit q̄ plurimū: si isq; eas didicerit: sit uirtutibus istructior. & ueritate sapientior. Præ-
 terea et si nulli alii: nobis certe proderit: delectabit se cōscia. gaudebit mēs se in ueritatē
 luce uersari: qd̄ ē aīa pabulū incredibili quadā iocūditate p̄fulū Verū nō est despandū
 fortasse nō canimus surdis. Nec. n. tā in malo statu res ē. ut desint desint sane. mētes q̄
 bus & ueritas placeat. & monstratū sibi rectū iter & uideāt & sequant. Circūliniat mō
 poculū cælestis sapiæ melle. ut possint ab iprudentibus amara remedia sine offensiōe
 potari dum illiciens prima dulcedo acerbitatē saporis aspi sub p̄textu suauitatis occul-
 tat. Nā in primis causa est cur apud sapientes: & doctos. & principes huius saculi scri-
 ptura sancta fide careat. q̄ p̄phetæ cōmuni ac simplici sermone ut ad populū sūt locuti
 Cōtēnūt itaq; ab his: q̄ nihil audire uel legere nisi expolitū ac disertū uolūt. nec quiq;

DIVINARVM INSTITVTIONVM

hæere aïs eorū pōt: nisi q̄ aures blandiori sono mulcēt. Illa uero quæ sordida uidentur anilia: inepta: uulgaria existimantur. Ideo nihil uerum purant: nisi quod auditu suaue ē nihil credibile: nisi quod pōt incutere uoluptatem: nemo rem ueritate pōderat sed ornatu. Non ergo credunt diuinis: fūco carent: sed ne illis quidem qui eas interpretantur quæ sunt & ipsi aut oīo rudes: aut certe parum docti. Nam ut plene sint eloquentes: p̄ raro contingit: cuius rei cā in apto est. Eloquentia. n. sæculo seruit: populo se iactare & in rebus malis placere gestit. Siq̄ dē ueritatē sapius expugnare conatur. ut uim suam monstret: opes expetit: honores cōcupiscit: sūmū deniq; gradū dignitatis exposcit. Ergo hæc quali hūilia despicit: arcana tāq; cōtraria sibi fugit: q̄ppe q̄ publico gaudeat: & multitudinem celebritatēq; desideret. Eo fit ut sapia & ueritas idoneis p̄conibus idigeat. Et siq; forte littērorū se ad eā cōtulerūt: defensiōi eius nō suffecerūt. Ex his q̄ mihi noti sunt Minutius scilicet nō ignobilis iter caudicos loci fuit. Huius liber cui Octauio titulus ē: declarat q̄ idoneus ueritatis assertor esse potuisset: si se totū ad id studiū cōtulisset. Septimus quoq; Tertullianus fuit oī genere litterarū pitus: sed in eloquendo parū facilis & minus comptus: & multū obscurus fuit. Ergo ne hic q̄dem satis celebritatis inuenit. Vnus igit̄ præcipuus & clarus extitit Cyprianus: q̄ magnā sibi gloriā ex artis oratoriæ p̄fessione q̄sierat: & ad modū multa cōscripsit in suo genere mirāda. Erat. n. ingenio facilis: copioso: suauis & quæ sermōis maxia est uirtus apto ut discernere neq̄as: ut rū ne ornati or in loquēdo. au. faciliōr in explicando: an. potētior in psuadēdo q̄sq; fuerit. Hic tñ docere ultra uerba sacramētū ignorantibus non pōt: qm̄ mystica sunt q̄ locutus est: & ad id p̄parata: ut solis fidelibus audiant. Deniq; a doctis huius sæculi q̄bus forte scripta eius inotuerunt: derideri solet. Audiuī ego quēdā hoīem disertū sane. q̄ eū imutata una littera Caprianū uocaret quasi q̄ elegās ingeniu & meli oribus rebus aptum: ad aniles fabulas cōtulisset: Quod si accidit hoc ei: cuius eloquētia nō isuauis ē: qd̄ tādem putem? accidere illis quorū sermo ieiunus ē & ingratus: q̄ neq; uim psuadēdi: neq; subtilitatē argumentandi: neq; ullā p̄fus acerbitatē ad reuincendum habere potuerūt:

Q̄ d̄ ex defectu doctorū data ē temerariis hoibus audacia ipugnādi ueritatē ignotā & hoc p̄bat exēplo duorū philosophorū: quos uiderat in Bythinia. Ca. ii.

Rgo q̄a d̄fuerūt apud n̄ros idonei pitiq; doctores: q̄ uehemēter. q̄ acriter errores publicos redarguerēt: q̄ cām oēm ueritatis ornate copioseq; defenderēt p̄ uocauit quosdā hæc ipsa penuria: ut auderēt scribere cōtra ignotā sibi ueritatē. Omitto eos: q̄ prioribus eā tp̄ibus ne q̄q; lacerasset. Ego cū in Bythinia litteras oratorias accitus docerem: cōtigisset q̄ eodē tpe ut dei templum euerteret: duo extiterunt ibidem: q̄ iacenti atq; abiectæ ueritati nescio utrū supbius an iportunius insultarent: quorum alter antistitem se philosophiæ p̄fitebat. Verū ira uiciosus: ut cōtinentiæ magister nō minus auaritia q̄ libidinibus arderet: i uictu tā sumptuosus: ut in schola uirtutis assertor: parsimonix paup̄atisq; laudator: in palatio peius cenaret q̄ domi. tñ uitia sua capillis & pallio: & (q̄d̄ maximum est uelamentum) diuitiis p̄tegebat: quas ut auget ad amicitias iudiciū miro ambitu penetrabat: eosq; sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat: non mō ut eorū sententiam uenderet: uerū etiam ut confines suos: quos adibus agrisq; pellebat: a suo repetendo ac potentia retardabat. Hic uero qui suas disputationes moribus destruebat: uel mores suos disputatōibus arguebat: ipse aduersus se grauis censor: & accusator acerrimus: eodem ipso tempore quo iustus populus nefarie lacerabat tres libros euomuit contra religionem nomenq; christianum. Professus ante oīa philosophi officiu esse erroribus hoīum subuenire: atq; illos ad uerā uia reuocare: id est ad cultus deorum: quorū minime ac maiestate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur.

Lactan: 95.

LIBER QUINTVS

pati hoies imperitos quorū dā fraudib⁹ illicine iplicitatis eorū præde ac pabulo sit hoibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus philosophia dignū: ut pferret non uidentib⁹ lumen sapiæ: nō mō ut susceptis deorū cultibus resanescāt: sed et ut p̄tinaci obstinatōe deposita corporis cruciamēta deuitēt: nec scæuas mēbrorū laceratōes frustra ppetiue lint. Vt at̄ apparet cui⁹ rei grā opus illud elaborasset: effusus est in principum laudes: quorū pietas & prouidentia (ut qdē ipse dicebat) tum in cæteris rebus hūanis: tū præcipue in defendendis deorū religionibus claruisset: cōsultū esse tandē rebus ut cohibita impia & anili supstitōe: uniuersi hoies legitimis sacris uacarent ac pp̄tios sibi deos exp̄rentur. Vbi at̄ religiōis eius cōtra quā porabat infirmare uoluit rōnem ineptus: uanus: ridiculus apparuit: q̄a grauis ille consultor utilitatis alienæ: nō mō quid oppugnāret: ed̄ et quid loqueret̄ nesciebat. Nā siq; nostrorū affuerūt: quīs temporis grā cōticerēt aiō tamen derisere: utpote cū uiderent hoiem p̄fidentē se illuminaturū alios cū ipse cæcus eēt redacturū alios ab errore: cū ipse ignoraret ubi pedes suos poneret: eruditurū alios ad ueritatē: cuius ne scintillā qdē unā uidisset aliqñ q̄ppe cū sapiæ p̄fessor p̄fligere sapiam niteret̄. Oēs tñ id arguebāt: q̄ illo potissimū tpe id opis esset aggressus: quo furebat odiosa crudelitas. O philosophū adulatorē: ac t̄pi seruiētē. Verū hic p̄ sua inanitate cōtēptus est qui & grām quā sp̄auit non est ademptus: & gloria quā captauit: i culpā reprehensionēq; cōuerſa est. Alius eandē materiā mordacius scripsit qui erāt tūc e numero iudiciū: & qui auctor i primis faciēda p̄secutiōis fuit: quo scelere nō contēt⁹ et̄ scriptis eos quos afflixerat ifecutus ē. Cōposuit. n. libellos duos non cōtra christiāos ne inimice insectari uideret̄: sed ad christiāos ut hūanæ & benignæ cōsulere putaret̄ in q̄bus ita falsitate scripturæ sacræ arguere conatus est tanq̄ sibi esset tota cōtraria. nā quædā capita quæ repugnare sibi uidebant̄ exposuit: adeo multa adeo intima enumerans. ut aliquando ex eadem disciplina fuisse uideat̄. Qd̄ si fuit: q̄s eū Demosthenes poterit ab impietate defendere: qui religiōis cui fuerat assensus & fidei cuius nomen induerat & sacramenti qd̄ acceperat p̄ditor factus ē: nisi forte casu i manus eius diuinæ litteræ inciderūt: Quæ igitur temeritas erit id audere dissoluere: q̄ illi nemo interpretat⁹ ē bona qd̄ aut nihil didicit: aut nihil intellexit. Tantū. n. abest a diuinis litteris repugnantia: quantū ille abfuit a ueritate & fide præcipue tñ Paulum Petrūq; lacerauit cæte rosq; discipulos tanq̄ fallaciæ seminatores: quos eosdem tñ rudes & indoctos fuisse testatus est. Nam quosdam eorū piscatorio officio quæstum fuisse: quasi agre ferret. q̄ illā rem non Aristophanes aliquis: aut Aristarchus commentatus sit.

Quod discipulis Christi uoluntas mentiendi abfuit: qui uitam exercebant cōtrariā uitis. Et quod respondendum fuit blaffemæ eorum q̄ Christum magum fuisse mentiti sunt: & sibi ipsis contraria docuerunt.

Ca. iiii.

Bfuit ergo ab his fingendi uoluntas & astutia: quoniam rudes fuerūt. Aut q̄s possit indoctus apta inter se ad coherencia fingere: cū philosophorum doctissimi plato & Aristoteles: & Epicurus & Zenon ipsi sibi repugnantia & cōtraria dixerunt. Hæc est enim mendaciorum natura coherere non possint. Illorum aut traditio quia uera est: quadrat ubiq; ac tota sibi consentit: & ideo psuadet: q̄a constātī rōne suffulca est. non igitur quæstus & cōmodi gratia religionem istam cōmentati sunt quippe qui & præceptis: & ipsa re eam uitā secuti sunt: quæ & uoluptatibus caret & oia quæ habentur in bonis spernit: & qui non tantum mortem pro fide subierint: sed etiam morituros esse se: & scierint & prædixerint: & postea uniuersos qui eorum disciplinam secuti essent: acerba & nefanda passuros. Ipsū autem Christum affirmauit a iudæis fu

DIVINARVM INSTITVTIONVM

gatum: collecta noningentorū hoīum manu latrocinia fecisse. Quis tantæ auctoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane. Nā fortasse illi aut hoc in se mnis apollo aliq̄ nūciauit. Tot sp̄ latrones pierunt: & quotidie pereunt utiq̄ multos & ipse dānasti: q̄s eorū post crucem suam: nō dicā deus: sed hō appellatus ē. Verū tu forsitan ex eo credidisti: q̄a uos homicidā Martē consecrasti ut deū qd' tñ non fecissetis: si illū areopagita in crucē sustulissent. Item cū facta eius mirabilia destrueret: nec tñ negaret: uoluit ostendere Apollinum uel patria: uel ēt maiora fecisse. Mirum q̄ Apulleiū prætermisit cuius solent & multa & mira memorari. Cur igitur o delirum caput: nemo Apolloniū p̄ deo colit: nisi forte tu solus: illo. s. deo dignus: cū quo te in sempiternū uerus deus puniet. Si magus Christus quia mirabilia fecit: p̄tior utiq̄ Apolloni⁹: qui (ut describis) cū Domitianus eū punire uellet repente in iudicio nō cōparuit: q̄ ille q̄ cōprehensus est & cruci affixus. At. n. ex hoc ipso fortasse insolentiā ipsius uoluit arguere q̄ deū se cōstitueret. ut ille uerecundior fuisse uideatur: qui cū maiora faceret: ut hic putat id sibi nō arrogauerit. Omitto nunc ipsa opa comparare: quia in secūdo & sup̄iori libro de fraude ac præstigiis artis magicæ dixi. Nego esse quēq̄: q̄ oportet i primis id sibi post mortē cōtingere: qd' ēt reges maximī cōcupiscūt. Cur. n. hoies sibi sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagines cōparant: cur aliq̄bus factis præclaris: aut ēt morte p̄ciuis suscipra: studeat opiniones hoīum p̄mere. Cur deniq̄ ingenii tui monumentū hoc deestabili stultitia tāq̄ cœno ædificatū cōstitueret uoluit: nisi q̄ immortalitē de memoria nominis sp̄as. Stultū ē igit̄ id putare apolloniū uoluisse: qd' optaret utiq̄ si posset: q̄a nō est: qui immortalitē recuset: & maxime cū eū dicas & adoratū eē a q̄busdā: sicut deū: & simulacrū eius sub herculis Alexiaci noīe cōstitutū: ab Ephesiis ēt honorari nō potuit ergo post mortē deus credi: q̄a & hoīem & magnum fuisse constabat. & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem quia suo nec poterat. nec audebat. Noster uero & poterat deus credi: quia magus nō fuit. & creditus est. quia uerus nō fuit. Nō inq̄ hoc dico iccirco Apolloniū nō habri deū: quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse q̄ mirabilius factis nō statim fidē diuinitatis adiunximus: q̄ uos quia ob exigua portenta deum credidistis: non est mirū si tu qui a dei sapientia longe remotus es. nihil profus inelligis eorū: quæ legisti: cū iudei a qui a principio p̄phetas lectitauerant quibusq̄ sacramentum dei fuerat ob signatū: tū legerent ignorauerunt. Disce igit̄ siqd' tibi cordis ē non iccirco a nobis deū creditū Christū: q̄a mirabilia fecit. sed q̄a uidimus i eo facta eē oīa quæ nobis annunciata sūt uaticinio p̄phetarū: fecit mirabilia. Magum putassemus ut & nos nūcupatis. & iudæi tūc putauerūt: si nō illa facturū Christū p̄phetæ oēs uno sp̄itu prædicent. Ita q̄ deū credimus: non magis ex factis opibusq̄ mirandis: q̄ ex illa ipsa cruce: quā uos sicut carnes lambitis: qm̄ simul & illa predicta est non igit̄ suo testimonio. Cui. n. de se dicenti credi p̄t. Sed p̄phetarū testimonio: q̄ oīa quæ fecit ac passus est: multo ante cecinerūt: fidē diuinitatis accipit. qd' neq̄ Apollonio. neq̄ Apuleio neq̄ cuiq̄ magorū potuit. aut p̄t aliq̄n cōtingere. Cū igit̄ talia ignorariæ suæ deliramenta sudisset. cum ueritatem penitus excidere cōnixus esset ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλανθροσ. i. ueritatis amatores annotare. O cæcum pectus. o mētem cimмериis (ut aiunt) tenebris atriozem. Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuit cui niues attamentum fuerunt: atque eadem cæcitas est. & uero falsitatis & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo sub dolus uoluit lupum sub ouis pelle cælare. ut fallaci titulo posset irratire lectorem. Verum esto insana hoc: non malicia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatem: nisi quod assertor deorum eos

LIBER QUINTVS

iplos ad ultimū pdidisti: Prosecutus. n. sūmi dei laudes: quē regem: quē maximum: opi-
ficem rerū: quē fontē bonorū: quē parentem oīum: quē factore: altorēq; uiuentiū con-
fessus es. Ademisti Ioui tuo regnū: eumq; sūma potestate depulsum: i ministrorū nūerū
rededisti. Epilogus itaq; te tuus arguit stultitiā: uanitatē: erroris. Affirmans deos eē &
illos tñ subiicis: & mancipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Quare hoc opus inceptum sit: & contra quos. & ad qd profit. Ca. iiii.

I ergo de qbus dixi: cū præsente me ac dolēte sacrilegas suas litteras explicaf-
set & illorū supba ipietate stimulat: & ueritatis ipsi cōscia (ut ego arbitrator)
suscepī hoc munus: ut oibus ingenū mei uiribus accusatores iustitiā refutarē
nō ut cōtra bos scriberē: q; paucis obteri poterā: sed oēs q ubiq; idē opis efficiūt: aut ef-
fecerūt: uno simul ipetu pfligarē. Nō dubito. n. qn & alii plurimi: & multis i locis: & nō
mō græcis: sed et latinis litteris: monumentū iustitiā suę struxerūt: qbus singulis qm re-
spondere nō poterā: sic agēdam mihi hāc cām putauī: ut et priores cū oib; suis scriptis
puerterē: & futuris oēm facultatē scribendi aut rñdendi amputarem pbeant mō aures.
Efficiā pfecto ut quicunq; ista cognouerit: aut suscipiat quod ante damnauit: aut quod
est proximū deridere aliqñ desistat. Quāq; Tertulianus eandem cām plene porauerit
ineo libro cui apologatio nomen est tñ qm aliud est accusatibus responderē: qd in de-
fensione: aut negatione sola positū est: aliud instituere: qd nos facimus: in quo necesse ē
doctrinē rotius substantiā continenti: non defugi hunc laborē: ut implerem materiā: quā
cyprianus nō executus est in ea orōne: qua Demetrianū (sicut ipse ait) oblatrantē atq;
obstreptem ueritati redarguere conat: qua materia non est usus ut debuit. Nō. n. scri-
pturā: testimoniū quā ille utiq; uanā: fictam cōmentitiā putabat: sed argumētis & ra-
tione fuerat refellendus. Nā cum ageret cōtra hoīem ueritatis ignarū: dilatis paulisp
diuinis lectōibus: formare hunc a principio tanq; rudem debuit. Eiq; paulatim lucis pri-
cipia monstrare: ne toto lumine abiecto caligaret. Nam sicut infans solidi ac fortis cibi
cape uim nō pōt ob stomachi teneritudinē: sed liquore lactis ac mollitudine alitur: do-
nec firmatis uiribus uesci fortioribus possit: ita & huic oportebat qanondum poterat
cape diuina: prius humana testimonia offerri. i. philosophorū & historicorū: ut suis po-
tissimū refutare auctoribus: Quod qā ille nō fecit: raptus eximia eruditōe diuinarū lit-
terarū: ut his solis cōtentus esset: qbus fides constat: accessi deo inspirante ut ego fa-
cerem: & simul ut iam cæteris ad imitandū pararem. At si hortatu nostro docti hoies ac
diserti huc se conferre cœpint: & ingenia sua uimq; dicendi in hoc ueritatis cāpo iactare
maluerint: euanturas breui religiōis falsas: & occasurā esse oēm philosophiā nemo du-
bitauerit: si fuerit oibus psuasum tum hanc solam religiōem: tum et & solam ueram esse
sapientiam. Sed et agatus sum longius q; uolebam.

De iustitiā quā nō mō philosophi: sed et poeta: q; eos pcesserūt: tātis quæ fierūt uiri-
bus. Et quō puero haberi debeat nō figmento pœtico: q; iustitia terras icolebat regnā
te Saturno. & aurea fuisse sæcula: Sed Ioue regnāte iustitiā eē fugarā. Ca. y.

Vnc reddenda est de iustitiā pposita disputatio: quæ aut ipa sola ē uirtus: aut
sors est ipsa uirtutis: quā nō mō philosophi quæsierūt: sed poeta quoq; q; pri-
ores multo fuerunt. & ante philosophiā nomen p sapientibus habebant. Hi
plane intellexerunt abesse hāc a rebus hūanis: eamq; finxerunt offensam uitūis hoīum
cessisse e terra in cælū: migrasse: atq; ut docerent qd sit iuste uiuere. Solent. n. præce-
pta p ambages dare a Saturni temporibus: quæ illi uocant aurea. repetūt exempla iu-
stitiæ narrantq; in quo statu fuerit uita humana: dum illa in terra moraretur. Quod q

DIVINARVM INSTITVTIONVM

dem non p poetica fictione: sed p uero habendum ē. Saturno. n. regnante nondū deo-
rum cultibus institutis: nec dum illa gente ad diuinitatis opinionē consecrata deus uti-
q; colebat. Et ideo non erāt neq; dissensiones. neq; inimicitia: neq; bella. Nondū uesa-
nos rabies nudauerat enses: ut germanicus Caesar in Arateo loquitur carmine. Nec cōfā
guineis fuerat discordia nota. Immo nec alienigenis qdē: neq; ulli oio gladii q nudarē-
tur: fuerunt. Quis. n. præsente ac uigente iustitia: aut de tutela sui cū nemo insidiaretur
aut de pnicie alterius cogitaret: cū nemo qcq; cōcupisceret. Malebāt: enī cōtenti uiue-
re cultu: ut Cice. i suo narrat: qd est ppiū nræ religiōis. Ne signare qdē aut ptiū limie
cānū. Fas erat in mediū quærebant. Quippe cū deus cōmunem oibus terrā dedisse. ut
cōem degerent uitā: nō ut rabida & furēs auaritia sibi oia uēdicaret: nec ulli deesset: qd
oibus nasceretur. Quod poetæ dictum sic accipi oportet: uon ut existemus nihil oio.
tunc fuisse priuati: sed more poetico figurarum ut intelligamus tam liberales fuisse ho-
mines. ut natas sibi fruges nō includerent: nec solis absconditis incubarent: sed paupes
ad cōmunionem proprii laboris admitterent.

Flumina iā lactis: iā flumina nectaris ibant. Nec mirū cum promptuaria iustorū be-
nigne paterent oibus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina famem sitimq; uulgo fa-
ceret: sed oēs æqualiter abundarent: cum habentes nō habentibus large copiose dona-
rēt. Sed postq; Saturnus a filio pulsus: in Latiumq; delatus est.

Arma Iouis fugiens: & regnis exul adeptis. Cum iā populus uel noui regis metu
uel quia sponte deprauatus deum colere desisset: regemq; pro deo habere cœpisset: cū
ipse propemodum paricida exemplo cæteris esset: ad uiolandā pietatem

Deferuit ppere terras iustissima uirgo. Sed non ut ait Cicero.

Et Iouis in regno cæliq; in parte resedit. Quomodo enim poterat in eius regno reside-
re aut cōmorari: qui patrem regno expulit: bello persecutus ē: exulem toto orbe iacta-
uit: Ille malū uirus serpentibus addit atris.

Prædariq; lupos iussit. i. odiū & inuidiā: & dolū hoibus inseruit: ut essent tanq; serpentes
uenenati: tā rapaces q; lupi. Q d' qdē uere faciunt hi q iustos ac fideles deo psequūt dāt
q; iudicibus sæuēdi aduersus innoxios ptatem. Fortasse aliquid eiusmodi Iuppiter se-
cerit ad expugnandā tollendāq; iustitiam: & ideo efferasse serpētes ac lupos acuisse tra-
tum belli rabies & amor successit habendi. Neq; umerito. Sublata. n. dei religione
boni quoq; ac mali sciam pdiderūt: sic hoibus intercidit cōmunitas uitæ. & direptum ē
fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus inserere cœperunt & insidians & gloriā
sibi ex humano sanguine comparare.

Quod cupiditas fōs malorū oium expulsa iustitias suas. i. iniq;ssimas pmulgauit leges
& quō sub Ioue naturæ cōsortes seruituti subiecerit audax: auara ābitiosa supba & cru-
delis impietas hoium: & aureū expulit seculū: qd sola facit puritas ueræ religiōis. Ca. vi.

Vorū oium malorū fōs cupiditas erat: q. s. ex cōtēptu ueræ maiestatis erupit.
q nō tm. n. nō participabāt aliis hi qbus aliqd effluebat sed aliēa quoq; rapiebāt
ipriuatu lucrū trahētes oia: & q tārā ātea i usus hoium siguli laborabāt: i pau-
corū domos cōferebāt. Vt. n. cæteros seruitio subiugarēt: i primis necessaria uitæ subā
ducere & coligere cœpūt. Ea q; firmiter cōclusa seruare bñficia cælestia facerēt sua n
pp hūanitatē q nulla i ipsiis erāt: sed ut oia cupiditatis & auari tiæ listrumēta cōtraherēt
leges etiam sibi iustitiæ noie munitas iniq;ssimas iniustissimasq; sanxerūt. quibus rapi-
nas & aurritiā suā contra uim multitudinis tuerent. Tantum igitur auctoritate quan-
tum uiribus. aut opibus. aut auaritia præualebant. Et quoniam nullum in his iustitiæ

LIBER QUINTVS

uestigiū fuit: cuius officia sunt humanitas: aequitas misericordia: iam superbia & turni-
da in aequalitate gaudebant: altioresque se ceteris hoibus satellitū comitatu & ferro & i
signi ueste fulgebant. Hinc honores sibi & purpuras & fasces inuenerunt: ut sacrum
gladiorūque terrore subnixi: quasi iure dominorū percussis ac paucis imparent in hac
cōditōe humanā uitā rex ille cōstituit: qui debellato ac fugato parente non regnū: sed
ipā tyrānidē uī & hoib⁹ armis occupauit. Et aureū illud iustūque sēculū sustulit: coe-
gitque hoies malos & ipios fieri: uel ex hoc ipso: quod ipsos auertit a deo adorandū: quod er-
ror insolentissime potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum quem arma cin-
gebāt: quem ferri & gladiorū fulgor insuetus circundabat? Aut qui parceret alieno qui
p̄ri suo quidem peccerat? Quem uero metueret: qui Titanam robustam excellentēque
uirib⁹ gentē bello uicerat: occisione deleuerat? Quid mirū si cōmnis multitudo insolito
metu praessa in unius adultatōem cōcesserat: hunc uerebant: huic honorē maximū re-
ferebāt. Et quā mores ac uitia regis imitari genus obsequi iudicat. Abiecerūt oēs pietatē
ne exprobrare regi scelus uiderent si pie uiuerent. Si assidua imitatione corrupti diui-
nū fas reliquerūt: & paulatim male uiuendi consuetudo mos factus ē. Nec iā quicquid ex an-
tecedentis sēculi pio atque optimo statu mansit: sed explosa iustitia ueritatē secū trahēs
reliquit hoibus errorē: ignorantia: cecitatē. Imprudentes igitur poeta: quae eā ad caelū confu-
gisse cecinerūt. i. Iouis regnū. Si. n. sēculo quod uocāt aureū: iustitia in terra fuit a Ioue
uti que pulsa ē: quae aureū sēculū cōmutauit. Sēculi autē cōmutatio & expulsio iustitię nihil
aliud ut dixi quā desertio diuinę religionis putanda ē: quae sola efficit: ut hō hoīem carū ha-
beat. Eumque sibi fraternitatis uinculo sicut eē cōstrictum: siquidem p̄ridē & deus est oi-
bus: ut dei p̄ris cōmunis beneficia cū his que nō hñt: pariatur nulli noceat: nullū praemat
non fores claudat hospiti: nō autam praecanti: sed sit largus: beneficus liberalis: quas re-
gias esse laudes Tullius existimauit. Hęc ē p̄fecto iustitia & hoc aureū sēculū quod iou-
ue regnante primū corruptū: mox & ipso & oi eius p̄geniā cōsecrata: deorūque multo-
rum cultu suscepto fuerat omne sublatum.

Tullius

De aduentu Christi aureū sēculū restituentis i electis. i. uerā reformātis religionē.
Et quae uirtus innotescat: & p̄batur exercitio uitiorum: ut liquidum sit quare deus mala
esse permiserit.

Ca. vii.

Ed deus ut parēs indulgētissimus: appropinquantē ultimo tempore nunci-
um misit: qui uetus illud sēculū fugatūque iustitiā reduceret: ne humanū
genus maximis: & p̄petuis agitare erroribus. Rediit ergo species illi⁹ au-
rei p̄ris: & reddita quaedam terrā: sed assignata paucis iustitia ē: quae nihil ali-
ud est: quā dei unīcī sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse aliquem cur si hęc
sit iustitia: non oī humano generi sit data: nec in eam multitudo uniuersa cōsenserit ma-
gnā hoc disputatōis est: cur a deo cū iusticiam terrā daret nō sit retenta diuersitas quod
& alio loco declarauit: & ubicunq; opportuna in eiderit explicabitur. nunc designare id
breuissime satis est: uirtutē aut cerni nō posse: nisi habeat uitia cōtraria: aut nō esse p̄fe-
ctā nisi exerceatur aduersis. Hęc. n. deus honorū & malorū uoluit eē distantia: ut qua-
litatē boni ex malo sciamus: lē mali ex bono: nec alterius rō intelligi sublato altero pōt
Deus ergo nō exclusit malū: ut rō uirtutis constare posset. Quō. n. patientia uī suam no-
menque retineret: si nihil eēt quod pati cogere mur. Quomodo laudem mereretur deuota
deo suo fides: nisi eēt aliquis qui a deo uellet auertere? Nam & ideo potiores eē iniustos
p̄misit: ut cogere ad malū possent. ideo plures: ut uirtus esset p̄tiosa quod rata est. Quod Quintili-
anicem ipsū Quintilianus egregie ac breuiter ostendit in capite obuoluto. Nā quae

Quintili-
anus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

inquit uirtus esset innocentia: nisi laudem raritas dedisset. Verū quia natura sic cōparā tam est: ut odium cupiditas: ira: in id qđ incubuerint: agant cæcos: supra hoīem uideat culpa uacare. Alioqn si natura pares oibus effectus dedisset, pietas nihī erat. Hoc q̄ uerum sit: doceat necessitas ipsa rōnis. Si, n. uirtus ē malis ac uitiis fortiter repugnare: apparet sine malo ac uitio nullā esse uirtutē: quā deus ut absolutā pfectāq; redderet retinuit illud qđ erat ei cōtrariū cum quo depugnare posset. Aruitata, n. malis quatientibus stabilitatē caput: & q̄to frequenter ipellit: tanto firmiter roboratur. Hęc nimirū cā esse cit: ut quīs sit hoibus missa iustitie: tñ aureū sæculū nō esse dicatur: q̄a malum nō sustulit ut retineret diuersitatē: quæ sacramentum diuinæ religionis continet sola.

Quare iustitia quæ improbatio est non uideat ab hoibus: & q̄ hō dei templum est non aurum nec lapides. Et q̄ deus uirtutibus colendus ē: nō corruptibilibus donis. Et q̄ oīa mala ex eo pueniunt: q̄ plures dii colunt: q̄a si unus solus uere coleret: oēs iura fraternitatis agnoscerent & exercerent.

Ca. viii.

Vi ergo putant iustū esse neminē: ante oculos habent iustitiam: sed eā nolūt cernere. Quid est, n. q̄ illā uel in carminibus uel in oī sermōe describāt: torquerētes eius absentiā cū sit: facillimū bonos esse si uellent. Quid uobis in iustitiam depingitis: & optatis cadere de celo tanq̄ in aliquo simulachro figuratam. Ecce in conspectu uestro est: suscipite (si potestis) eamq; in domicilio uestri pectoris cōstituite. Nec difficile nec alienū t̄pibus existimetis. Estote æqui ac boni: & sequet̄ uos sua spōte iustitia: quā queritis. Deponite oēm malā cogitatōem de cordibus uestris & statim uobis illud tempus aureū reuertet̄: qđ aliter cōsequi non potestis: q̄ si uerum deum colere cœpitis. Vos aut̄ manēte cultu deorū: iustitiā desideratis i terra qđ fieri nullo pacto pōt: sed ne tum qđem potuit: cū putatis: quia nondum natis diis istis quos ipie colitis: necesse est unius dei cultū fuisse p̄ terrā eius. s. qui exiciat̄ malitiā ex q; bōitatē cuius templū ē: nō lapides aut lutū: sed homo ipse qui figurā dei gestat. Quod templū non auro & gēmarū donis corruptibilibus: sed æternis uirtutū muneribus ornat̄. Discite igit̄ (si qđ uobis reliquæ mētis est) hoies ideo malos & iniustos esse: q̄a dii colunt & iō mala oīa rebus hūanis quotidie ingrauescere q̄a deus huius mundi effector, & gubernator derelictus ē: q̄a susceptæ sunt cōtra q̄ fas est ipiæ religiones. Postremo quia ne coliqđem uel a paucis deū finitis. Quod si solus deus coleret nō essent dissēsiōes & bella. cū scirent hoies se unius dei filios eē: iōq; diuinæ necessitudinis sacro & inuolabili uinculo copulatus nullæ fierēt insidiæ: cū scirent cuiusmodi pœnas deus aīarū interfectores præoaret: qui clandestina scelera & ipsas eēt cogitatōes puidet: nō essent fraudes neq; rapiæ: si deo præcipiente didicisset: & suo puo eē cōtēt: ut fragilibus & caducis solida & æterna pferrent. Nō essent adultera: & mulierū pstitutiōes: & stupra: si eēt notū oibus dānari a deo. Quicqđ appetitur ultra generādī cupiditatē. Nec scēminam necessitas cogeret pudorē suū p̄fanare ut uictum sibi obscenissimū quærat: cū & mares libidinem contemnerēt: & habentiū pia & religiosa collatio nō habētibus subueniret. Non essent igit̄ (ut dixi) hæc oīa in terris mala: si ab hoibus in legem dei cōiurarentur si ab uniuersis fierēt: quæ unus noster populus opatur q̄ beatus esset: quāq; aureus humanarū rerū status si p̄ totū orbē mansuetudo & pietas & pax: & innocentia: & æquitas & temperantia: & fides moraret̄. Deniq; ad regendos homines: nō opus eēt tā multis & tam uariis legibus: cu ad pfectā innocentiam dei lex una sufficeret: neq; carceribus: neq; gladiis præsidium: neq; terrore pœnarū cum præceptorū cælestium salubritas humanis pectoribus infusa ultro ad iustitiæ opera homines erudiret. Nunc aut̄ ma

li hoies sunt ignorantia recti ac boni qd qd Cicerouidit. Disputas. n. de legibus: sicut una iquit eadeq; natura mudus oibus partibus inter se congruentibus coharet: ac nititur. sic oes hoies inter se natura cofusi prauitate dissentiuunt: nec se itelligunt ee consanguineos & subiectos oem sub una eandemq; tutela: qd si teneret: deoru pfecto uita hoies uiueret. Vniuersa igit mala quibus humanu genus seipsu inuice coficit: iustus atq; ipius deorum cultus induxit: nec. n. poterant retinere pietatem: qui communem oium patrem deum tanq; prodigi ac rebelles liberi abnegassent.

Quod iniqui iustiam quam sibi abesse sentiunt omnibus abesse putant: & in eos qui iustiores & innocentissimi sunt: atrocius sauiunt idest in seruos Christi. mensura patrum implentes qui caput omnium iustorum Christum occiderunt. eo q; dissimilitudo uitae criminosa sicut sanguinem innocentium.

Ca. ix.
 Nonnunq; tñ sentiant se malos esse: & ueteru saeculoru statum laudant: & de moribus suis meritisq; coiectat abesse iustitia: qua obuersante oculis suis non tantum non suscipiunt nec agnoscunt: uerū etiam si uiolenter oderunt & psequuntur & exterminare cotendunt: Fingamus hanc interim non esse iustitiam: qua nos sequimur: quo si illa uenerit: qua uera putat: ea recipiet: qui lauant & occidunt eos: quos & ipsi fatent imitatores esse iustorum: q; bona operentur & iusta: cum si tantummodo malos occiderent: digni essent ad quos iustitia non ueniret: cui nulla fuit alia causa liquendi terra q; hūani cruoris effusio. Quanto magis cū pios interficiat: & ipsos iustitia sectatores p hostibus ducat: imo uero plus q; hostibus: q; bus utiq; cū aias eoru & opes & liberos ferro & igni appetat: tñ parcitur uictis: & e locus iter arma clemetia. Aut si adeo saui placuit nihil plus in eos sit. q; ut occidatur: uel i seruitute adducatur. Hoc uero inenarrabile est. qd sit aduersus eos q; malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habent: q; q; sunt ex oibus inocetes. Audent igit hoies improbissimi iustitia facere mentione: q; feras imanitate uincunt: q; placidissimu dei gregē uastat ceu lupi rapaces atra in nebula: quos improba uentris. Exegit cacos rabies. Verū hos non uentis. sed cordis rabies efferauit. nec atra nebula: sed apta pdatōe crassa. nec unq; conscientia sceleru reuocat: ne sanctum ac pium nome iustitia ore illo uiolent qui cruore innocentium tanq; rictus bestiarum mandent. Huius tanti & tam ptnacis odii qua potissimu cam esse dicamus: Vtru ne ueritas odium pariat (ut ait poeta) quasi diuino spiritu instructus: an erubescunt coram iustis & bonis esse nequa. an potius utrunq; na & ueritas io sempiuila e q; is qui peccat. uult habere liberu peccandi locu. nec aliter se putat malefactoru uoluptate securius pfrui posse quasi nemo sit cui delicta non placeat. Ergo tanq; scelerum & malitia suae testes extirpare suditus nitunt & tollere grauesq; sibi putant tanq; uita eoru coarguatur. Cur. n. sint aliqui intepstiuē boni q; corruptis moribus publicis couitiu bn uiuedo faciant. Cur non oes sint aequē mali rapaces: ipudici: adulteri: piri: cupidi: fraudulentis: qn potius auferantur: q; bus corā male uiuere pudet: q; peccantiu fontem & si non uerbis q; tacent: tamen ipso genere uitae dissimili feriunt & uerberant. castigare. n. uidetur q; cunq; dissentit. Nec est magnopere mirandum si aduersus hoies ista fiut: cum aduersus ipsum deum propter eandem causam insurrexit et populus in se constitutus: nec dei nescius sequitur: q; iustos eadem necessitas: qua ipsum iustitia uiolauit auctorem. Vexat ergo & exquisitis pœnarū generibus excruciat: parūq; habent interficere quos oderunt nisi et crudelitas corporibus illudeat. Siqui autē doloris uel mortis metu: uel suapte pfiidia caeleste sacramentum deseruerint: & ad funesta sacrificia consenserint: eos laudant. & honoribus mactant eoru exemplo ceteros illiciāt. Qui autē magni existimauerint

DIVINARVM INSTITVTIONVM

fidem: cultoresq; se de inō abnegauerit: in eos uero totis carnificinā suā uiribus uel in sanguinē sitiāt icumbūt: & despatos uocāt: qā corpori suo minime pcut quasi qcā despatius esse possit q̄ torquere ac dilaniare eū: quē scias inocētē. A deo uero nec pudor ullus apud eos supelst: a quibus abest ois hūanitas: & detorquet i hoies iustos cōuitia sibi cōgruētia. Impios. n. uocāt ipsi. s. pii & ab humano sanguine abhorrentes: cum si & actus suos cōsi derēt: & illorū quos tāq̄ impios dānant: iā itelligāt q̄ mēdaces sint: & his oib; q̄ aduersus bonos aut dicūt aut faciūt digniores. Nō. n. de nrosed de illorū nūero semper existūt: q̄ uias obsideāt armati: maria prædetur uel si palā crassari non licuit uenena clā tēperēt. qui uxores necēt: ut dotes earū lucrētur: aut maritos aut adulteris nubāt: q̄ natos ex se pueros: aut strāgulēt: aut si nīmiū pii fuerint: exponāt q̄ libidines castas nec a filia: nec a sorore: nec a matre: nec a sacerdote cōtineāt qui aduersus ciues suos priamq; cōiurēt: q̄ neq; culeū timeant q̄ deniq; sacrilegia cōmittant: & deorū (quos colūt) templa dispoliēt: & ut quæ leuia sūt atq; inusitata dicamus: q̄ hæreditates captent: testamenta suponāt iustos hæredes uel auferant: uel excludant: q̄ corpa sua libidinibus pstituant q̄ deniq; imemores q̄ nati sūt: cū sceminis patiētia certent: q̄ sanctissimam quoq; corporis sui ptem cōtra fas oē polluat & pphanent: q̄ uirilia sua ferro metant & quod est sceleratius ut sint religionis antistites: q̄ nec uitæ quidem suæ parcant: sed exigendas publice animas uendant: qui si iudices sedeant: aut imeritos pdant mercede corrupti: aut noxios ipunā dimittāt: q̄ cælū quoq; ipsū ueneficiis appetāt: tanquā eorū malitiā terra nō capiat. Hæc inquā & his plura scelera utiq; ab his fiūt: qui deos colunt. Quis inter hæc tot & tanta iusticiæ locus est? Et ego de multis pauca collegi: nō ut arguerē: sed ut ostēderē. Qui uolēt scire omnia: Senecæ libros in manu sumāt qui morū uitiorumq; publicorū & descriptor uerissimus & accusator accerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istā uitā circūscripte breuiterq; depinxit his uersibus.

Seneca.

Nūc uero a mane ad noctē festo atq; pfecto. Tot idē piterq; dies populusq; p̄fesc; Lactare: inde foro & oēs decedere nusq̄ Verba dare: ut caute possit pugnare dolose Vni se atq; idem studio omnes dedere fratri.

Blanditā certāre bonum simulare uirum se
Insidias facere ut si hostes sint oibus omnes. Nostro at̄ populo qd̄ horū pōt obīci cuius ois religio est sine scelere ac sine macula uiuere. Cū igit̄ uideant se ac suos ea quæ diximus gerere: nostros at̄ nihil aliud opari nisi æquū & bonū: poterāt (si qd̄ sapent) ex hoc intelligere: & illos qui bonū faciunt: pios esse: & se ipsos qui nefāda cōmittunt: neq; n. fieri pōt: ut qui i oibus uitæ suæ actibus nō errāt ipsa summa errent. Hoc est i religioe quæ rerum omnium caput est. Impietas. n. suscepta in eo qd̄ est sūmū bonū: p̄ cætera uniuersa frequentatur: eoq; fieri nō pōt: ut ipsi qui errāt in oī uita: non & religioe fallātur: quoniā pietas in sūmo regulā tenens: tenorem suū seruat & i cæteris. Ita fit ut in utraq; pte de cōditione rerū q̄ gerūtur: qualis sit sūma ipsa noscatur.

De impia iniquorū qui deū nesciunt pietate. Et quid & tibi sit uera pietas: quam deorū cultores assequi nequeūt ppter subietas causas. Ca. x.

Perepreciū est cognoscere illorū impietatem: ut ex his quæ clāmenter ac pie faciūt: possint intelligi qualia sint quæ ab his cōtra iura pietatis gerūtur. Ac ne quem uidear inclementer incessere: aliquā mihi psonam poeticā sumāq; sit, uel maximū pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille:

Quo iustior alter
Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Qui nobis documenta iustitiæ protulit.

Vinxerat & post terga manus: quos mitteret umbris.

Inferias caelo, sparsuros sanguine flamas. Quid potest hac pietate clementius quam mortu-
is humanas uictimas imolare: & ignem cruore hominum tanquam oleo pascere? Sed fortasse
hoc non ipsius uictimum fuerit: sed poetae: quod insignem pietatem uiri insigni scelere scedauit
Vbi est ergo poeta illa pietas quam sapissime laudas.

Ecce prius Aeneas

Sulmone creatos.

Quattuor hic iuuenes totidem quos educat Epheus

Viuent es rapit inferias: quos immolet umbris:

Captiuoque rogi profundat sanguine flamas. Cur ergo dicebat eodem ipso tempore quo uictos
ipsum homines ad imolationem mittebat? Equidem & uiuos concedere uellemus quos uiuos
habeat in potestate: uice pecudum iuberet occidi. Sed haec (ut dixi) culpa non illi fuit
quod litteras fortasse non didicerat: sed tua quod cum esses eruditus: ignorasti tamen quid esset pietas
& illud ipsum quod nefarie: quod detestabiliter fecit pietatis esse officium credidisti: uidelicet
ob hoc unum pius uocatur: quia praem dilexit. Quid quod bonus Aeneas haud aspernanda
praecantes trucidauit? A diuratus. n. p. eundem praem: & spe surgentis Iuli: nequaquam peccat
furiis accensus & ira. Quisquam ne igitur putet hunc aliquid in se uirtutis habuisse qui & furo-
re tanquam stipula exarserit: & manum praem pro quem rogabatur oblitus iram frenare non quie-
rit? Nullo igitur modo pius: qui non tamen non repugnantes: sed et praecantes itererit. Dicit hic
aliquis. Quae igitur aut ubi: aut qualis est pietas? Nimirum apud eos quod bella nesciunt: qui
concordiam cum omni ui seruatur: qui amici sunt et inimicis: qui omnes homines pro fratribus diligunt:
qui cohibere iram sciunt: omnemque ad furorem tranquilla moderatio lenire. Quanta igitur
caligo: quanta tenebrarum & errorum nubes hominum pectora obduxit: qui cum se maxime pi-
os putant: tam maxime fiunt impii. Quanto. n. religiosius terrenis istis simulachris serui-
unt: tanto magis scelerati aduersum nomen diuinitatis uerae existunt. Itaque pro merito impietatis
suae grauioribus malis saepe uexantur: quorum causam quod nesciunt: fortunae culpa omni ascribitur
& locum iuenit Epicuri philosophia nihil ad eos pertinere censetis: nec gratia eos tangi: nec ira
moueri: quia & contemtores eorum saepe uideant bonos. & cultores saepe miseros. Quod deo fit
quia cum religiosi uideantur & natura boni: nihil tale credantur mereri: quale saepe pati-
untur. Consolantur se tamen accusatione fortunae: nec consentiunt: quod si esset ulla: cultoribus
suis nunquam noceret. Merito igitur hominum pietatem poena consequitur: & offensa diuinis sce-
lere hominum praeue religiosorum: graui eos infortunio mactat qui licet sanctis moribus
uiuant in summa fide atque innocentia: tamen quia deos colunt: quorum ritus impios ac prophanos
deus uerus odio habet: a iustitia & a numine uerae pietatis alieni sunt. Nec est difficile do-
cere cur deorum cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo. n. sanguine abstinebunt qui
colunt cruentos deos Martem atque Bellonam: quomodo aut parentibus parcent: qui expulso-
re pa-
tris sui Iouem aut natis ex se infantibus: quod colunt Saturnum: quomodo pudicitiam tuebuntur: qui co-
lunt deam nudam & adulteram: & quasi apud deos prostitutam: quomodo se a rapinis & fraudibus
abstinebunt: qui Mercurii furta nouerunt: docentis non fraudis esse decipere sed astutiam: quomodo
libidines coercebunt: quod Iouem: Herculem: Liberum: Apollinem: ceterosque uenerant: quorum ad-
ulteria & stupra in mares & foeminas non tantum doctis nota sunt: sed exprimuntur etiam in
theatris atque cantantur: ut sint omnibus notiora? Possunt ne iter haec iusti esse homines: qui et
si natura sint boni ab ipsis tamen diis erudiantur ad iustitiam? Ad placandum. n. deum quem
colas: his rebus opus est quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit ut uitam colenti-
um deus pro qualitate nominis sui formet: quoniam religiosissimus est cultus imitari.

Quod persecutores christianorum non modo bestiae fuerint: sed ipsis bestiis brutio-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tes & truciore. Quibus & quare tormentis martyres afficiant: Ca. xi.

Igitur hoies q̄ deorū suorū morib⁹ cōgruūt: q̄a grauis ē & acerba iustitia eadē pietatē suā q̄ i ceteris reb⁹ utūt̄ aduersus iustos uolēter exercēt. Nec imerito a pphetis bestia noiant̄ Preclare itaq; M. T. Etenī si nō est igt qn mori malit: q̄ eōuerti i aliquā figurā bestia q̄uis mentē hois hiturus q̄to ē miser⁹ in hois figura aīo esse efferato. Mihi q̄dē tāto ur: quāto est p̄stabilior aius corpe. Aspnantur itaq; corpora baluarū: q̄ bus sunt ipsi s̄uiores: sibi q̄ adeo placēt: q̄ hoies sint nati: quorū nihil nisi liniamēta & sūmā figurā gerūt. nā q̄s Caucasus q̄ India: quā Hyrcania tā imanes tā sanguinarias bestias unq̄ aluit. Quoniā ferarū oīum rabies usq; ad uētris satietatem furit: fame q̄ se data cōquiescit. Illa ē uera bestia: cuius una iussioe sūdit̄ ater ubiq; cruor Crudelis ubiq; luctus: ubiq; pauor & pluriā mortis imago. nō huius tātae baluet manitatē pōt p merito describere q̄ uno loco recubastū p totū orbē dētibus ferreis s̄auit. & nō tm̄ arctus hoīum dissipat: sed & ossa ipsa cōmīuit: & i cineres sūdit: neq; extē sepulturā locus: quasi uero id affectēt: q̄ deū cōfirētur: ut ad eorū sepulchra uēiatur: ac nō ipsi ad deū pueniāt. Quānā illa feritas: q̄ rabies: quā ifana ē: lucē uiuis terrā mortuīs denegasse: Dico igitur nihil eē miserius his oibus quos ministros furoris alieni: quos satellites ipie iussiois necessitas aut iuenit: aut fecit: nō. n. honor ille aut pietio dignitatis fuit: sed oīs dānatio ad carnificinā dei uero ad p̄cā sēpiternā. Quā at p totū orbē singuli gesserit enarrare ipossibile ē. Quis. n. uoluminū nūerus capiet tā ifinitā tā uaria genera crudelitatis: Accepta. n. ptate p suis moribus q̄sq; s̄auit. Alii p̄nimia timiditate plus ausi sūt: q̄ iubebātur. Alii suo p̄prio aduersū iustos odio. q̄dā naturali mentis feritate nōnulli ut placerēt: & hoc officio uia sibi d altiora munit̄. Alii ad occidendū p̄cipites extiterūt: sicut unus i phrygia q̄ uniuersū populū cū ipso pariter eōuētulo cōcremauit. Sed hic quāto s̄uior tanto elamētior iuenitur. Illud uero pessimū gēus est cui clemētia spēs falsa blāditur s̄uior ille grauior ē. carnifex q̄ nēnē statuit occidere Itaq; dici nō pōt hmōi iudices quanta & q̄ grauiā tormentorū genera cogitauerint ne ad effectū p̄positi sui peruenirent. Hæc at nō tantū iō faciunt ut gloriari possint nullū se innocentū peremisse. nā & ipse audiui aliquos gloriante q̄a administratio sua in hac pte fuerit icruenta sed inuidia cā ne aut ipsi uincant̄ aut illi uirtutis suæ gloriā cōsequant̄. Itaq; i cogitandis p̄cēnarū generibus nihil aliud q̄ uictoriā excogitāt. Sciūt. n. certamē illud esse & pugnā. Vidi ego in Bythinia p̄sīdē gaudio mirabiliter elatū tā q̄ barbarorū gentem aliquam subegisset q̄ unus q̄ per biēniū magna uirtute restiterat postremo cadere uisus ē. Cōtendunt igitur ut uincant̄ & exquisitos dolores corporibus immittunt & nihil aliud euitant q̄ ut ne toti moriantur. Quasi uero mors tantum nec beatos faciat ac etiam non tormenta quanto fuerint grauiora tanto maiorem uirtutis gloriā p̄ant. Illi at pertinaci stultitia iubent curam tortis diligenter adhiberi ut ad alios cruciatus mēbra renouēt̄ & parēt̄ nouus sāguis ad p̄cā: Quid tā piū tā beneficiū tā humanū fieri pōt: nō curassent tam sollicitē quos amarent. Hæc est deorū disciplina. Ad hæc opa cultores suos erudiunt hæc sacra desiderāt. Quin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios impia iura condiderunt. nā & constitutōes sacrilegæ & disputationes iurispitorū legunt̄ iniustæ. Domitius de officio p̄cōsulis libro septimo rescripta principum nefaria collegit ut doceret eos q̄ se cultores dei cōfiterentur.

Quo ipsi carnificibus grati facti sunt: qui diligunt inimicos. Et q̄ expetibilis ē esse bonum & malum putari quam malum eē & uideri bonum. Ca. xii.

Vid his faciant qui ius uocant carnificinas ueterū tyrānorum aduersus inpo-

LIBER QVINTVS

tes rabidae sauientiū: Et cū sint iniustitiæ crudelitatisq; doctores iustos esse se tamē ac prudentes uideri uolūt: cæci & hæbetes: ac rerū & ueritatis ignari. Adeo ne uobis opditate mētes inuisa iustitia est: ut eā sūmis scelerib; adequatis. Adeo ne apud uos pit in oētia: ut ne morte quidem simplici dignā iudicetis. Sed supra oīa facinora habeatur nullū facinus admittere: pectusq; purū ab oī sceleris cōtagiōe præstare: Et qm̄ cōmuniter cū deorū cultoribus loqmar: liceat p nos benefacere uobiscum. Hæc est. n. lex nostra: hoc opus: hæc religio. Si uobis sapientes uidemur. imitamini. Si stulti: cōtemnite: aut et uideat si libet. Vobis. n. stulticia nra pdest. Quid latraris: qd affligitis: nō iuidem? sapiæ uestræ. Nā stulticiam maluimus hæc amplectimur: Hoc nobis credimus expedire: ut uos diligamus: & i uos ipsos q odistis oīa cōferamus. Est apd Ciceronē nō adhorrens a uero locus i ea disputatōe: quæ habet a furio cōtra iustitiā. Quæro iqt si duo sint quorū alter optimus uir: & q̄ssim; sūma iustitiā: singulari fide alter isignis scelere & audacia & si in eo sit errore ciuitas: ut bonū illū uirū: sceleratū facinorosū putet. Cōtra aut qui sit i probissimus: existit ut eē sūma pbitate ac fide: proq; hac opiniōe oīum ciuiū bon; ille uir uexet: rapiat: manus ei deniq; auferant: effodiātur oculi: dānetur: uinciatur: uratur exterminetur egeat. Postremo iure et optimo oibus miserrimus eē uideatur contra aut ille improbus laudet: colatur ab oibus diligatur: Oēs ad eū honores: oīa impia: oēs opes oēs deniq; copia: conferantur. Vir deniq; optius oīum æstimatōe: & dignissimus oī fortuna iudicetur. Quis tādē erit tā demēs: q dubitet utrū se esse malit: Profecto quasi diuinaret quæ nobis mala: & quō uentura eēt pp iustitiā: hoc posuit exemplū. Hæc enī populus noster patitur oīa erratiū prauitate. Ecce in eo ē errore ciuitas uel potius orbis ipse totus: ut bonos & iustos uiros tanq malos & ipios psequatur: excruciet: dānet occidat. Nā q; ait neminē esse tā dementem: qui dubitet utrū se esse malit: Ille qdē ut is q cōtra iustitiā differebat hoc sensit male sapientē malū esse cū bona æstimatōe: q bonū cū mala. A nobis ac absit hæc amētia ut falsū uero añponamus. An boni nri qualitas ex populi potius pependit ex roribus q ex cōscia nra. & iudicio dei. Aut aliqua nos scelicitas illiciet unq; ut nō potius uerā bōitatē cū oī malo: q falsā cū oī pspitate malius. Sua sibi habeāt regna reges: suas diuitias diuites (ut loqitur Plautus) suā uero prudētiam prudentes reliquāt nobis stulticiā nram quā uel ex hoc apparet esse sapiam: qā nobis in uident. Quis iam stulto inuideat: nisi qui ipse sit stultissimus: Illi at nō adeo sunt stulti ut stultis inuideāt: sed ex eo q; accurate: q; sollicitæ psequūt: stultos nō eē cōcedunt cur. n. tā crudeliter sauiūt: nisi qā metuūt ne idies iualescēte iustitia cū diis suis uaricosis relinqnt: si ergo cultores deorū sapiētes sūt: nos stulti qd metuūt ne sapiētes illiciat stultis

Quod ex eo patet iustitia christianæ religiōis: & ueritas fidei q; de cultoribus deorum crescit ecclesia sed de ecclesia nec minis nec tormentis cōpelli possint ad cultū deorum: licet qdam sacrificasse ex infirmitate legantur inuiti: qui tñ postea p pœnitentiam in quo nouatiani confutantur: surrexerūt fortiores Et q; paciētia martyru solidissimū est christianæ religionis fundamentum;

Ca. xiiii.

Vm at noster nūerus semp de deorū cultoribus augeat: nūq; uero ne in ipsaq; de psecutōe minuatur: qm̄ peccare hoīs & inquinari sacrificio possūt auertiāt a deo non possūt. Valet. n. in sua ueritas. Quis est tā excors: tāq; cæcus: q nō uideat qā i utraq; sit pte sapiat: Sed illi malitia & furore cæcant ne uideāt stultosq; arbitrant eē: qui cū habeant in sua prāte supplicia uitare cruciari tñ & mori malūt cum possint ex eo ipso puidere nō esse stulticiam: in q uā tāta hoīum milia p orbē totū una. & pari mente cōsentiunt. Si enim fœminæ sexus infirmitate labuntur: nam interdū isti mu-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

liebrū: & anilē supstitōem uocat uiri certe sapiūt: si pueri: si adolescētes iprouidi sunt p
 atatē: maturi certe ad senes habent stabile iudiciū. Si una ciuitas desipit: cetera utiq;
 Innumerabiles stultæ eē nō possūt: si una puincia: una natio puidētia caret: ceteras oēs
 habere itelligētiā recti necesse ē. Cū uero ab ortu solis usq; ad occasū lex diuina susce-
 pta sit: & oēs sexus: oīs ætas: & gens: & regio unis ac parib; aīs deo seruiant: eadem sit
 ubiq; patientiā idē cōtēprus mortis itelligere debuerāt aliquid in ea re esse rōnis quod
 nō sine eā usq; ad mortem defendat: aliqd fundamenti ac soliditatis qd' eā religionē nō
 tantum iniuriis ac uexatione soluat sed augeat semp & faciet firmiorem. Nam & in hoc
 quoq; illorū malitiā cōuincitur: qui euertisse se sūdītus religionē dei opinant: si hoies in
 quinauerint cū & deo satisfacere liceat: & nullus si tam malus dei cultor: qn data facul-
 tate ad placandum deū reuertat' & qd' de deuotōe maiori. Peccati. n. cōscia: & metus pœ-
 ne religiosiorem facit: & semp multo firmior ē fides q̄ reponit pœnitentiā. Si ergo ipsi cū
 deos arbitrant' sibi iratos: tamē donis: & sacrificiis: & odoribus placare eos credūt: qd' ē
 tādē q' deū nostrū tā imitē: tā iplacabilē putent: ut uideat' is iā christian' eē nō posse: q'
 diis eorū coact' inuitusq; libauerit nisi forte cōtaminatos semel putāt aiūm trāslaturos
 ut sua spōte iā facere incipiāt: qd' p' tormēta fecerūt. Quis id officiū libens subeat q' ab
 iniuria capiat? Quis cū uideat laterū suorū cicatrices nō magis oderit deos pp quos æter-
 na pœnarū insignia. & i pressas uiscerib; suis notas gestet ita sit ut data diuinit' pace: &
 q' fuerūt uniuersi redeant: & alius pp miraculū uirtutis nou' popul' accedat. Nā uideat
 uulg' dilacerari hoies uariis tormētōrū generib; & iter fatigatos carnifices iuitā teneē
 paciētiā existimāt id qd' res nec cōsensum tam multorū pseueratiā morientiū uanā esse
 nec ipsā patientiam sine deo cruciatus tātos posse supare latrones & robusti corpis uiri
 eiusmodi lacerationes pferre nequeūt: exclamant: & gemitus edunt. Vicunt'. n. dolore:
 quia deest illis inspirata patientiā. Nri at' (ut de uiris taceam) pueri & mulierculæ torto-
 res suos tacite uincūt: & exprimere illis gemitū nec ignis pōt. Erant rōani & Murioglo-
 rientur: & Regulo. Quorū alter necandū se hostib; tradidit: q' captiuū p' udui uiuere
 Alter ad hostib; depræhensus cū uideret se mortē uitare nō posse: manū loco iiecit. ut p'
 facinore suo satisfaceret hosti quē uoluit occidere eaq; pœna ueniam quā nō meruerat
 accepit. Ecce sexus scemineus & fragilis etas dilacerari se toto corpe utiq; ppetitur nō
 necessitate quia licet uitare si uellent sed uoluntati quia confidunt in deo:

Mutius
Regulus

De uera uirtute xpianorū q' i culmie patia cōstituti philosophos laudatores patia añ
 cedūt uirtute patiādi. Et q' uanū & stultū ē imagiatā terrāq; ut deū colere. Ca. xiiii:
 Ed hæc ē uera uirt' quā philosophi quoq; gloriabūdi nō re sed uerbis in aīb;
 s iactāt differētes nihil eē tā cōgruēs uiri sapientis grauitati atq; constantia: q'
 nullis terrorib; de snia & pposito posse depelli sed tātī eē cruciari & mori. ne
 fidē pdat: ne ab officio discedat ne metu mortis aut dolore acerbo subactō aliqd faciat
 iūstū nisi forte delirā illis uī flaccus i lyricis cū dicit. Istū & tenacē esse ppositū uirtū
 Non ciuium arbor praua iubentium. Non uultus instantis tyranni mente
 Quatit solida. Quo nihil uerius dici pōt si hoc ad eos referat'. q' nullos cruciat' nullam
 mortē recusant: ne a fide iustitiaq; declinent q' nō tyrannicas iussioēs nō p'æsiidiū gladi
 os tremunt quo minus ueram & solidam libertatem cōstanti mente defendant quæ in
 hoc solo tuenda sapia ē. Quis. n. tam insolēs tam clarus q' metuet oculos in cælum tol-
 lere q' iponat mihi necessitatē uel colendi qd' nolim uel qd' uelim nō colendi: Quid no-
 bis iam ulterius relinquē si etiā hoc quod uoluntate fieri oportere libido extorquet
 aliena: nemo istud efficiet siquid nobis ad contemendam mortem doloremq; uirtutis

LIBER QUINTVS

est. Quā cōstantiā si tenemus cur stulti iudicamur: facientes ea q̄ philosophi laudant.
 Recte igit̄ Seneca icōgruētiā hoibus obiectās ait: Sūma uirtus illis ut̄ magn⁹ aīus. Et
 idē: Eū q̄ cōtemnit mortē pfurioso hnt: qd' ē utiq; sūmā pueritatis. Sed hi uanarū reli
 gionū, cultores eadē stultitia id obiciūt: q̄a uerū deū n̄ itelligūt quos Sibylla Erythrāa
 κορυς: και κνοντουσ uocat: surdos. s. & excordes q̄ nec audiāt diuina: nec sentiāt. Sed
 terrā digitis suis imaginatā metuāt & adorēt: q̄ heccā sit i eos q̄ sapientes sūt stultos pu
 tēt: magna rō ē: nec. n. frustra fallunt. Quae nobis diligenter est explicanda: ut errores
 suos tandem (si fieri pōt) agnoscant.

Quasi sapiētes habent̄ p̄ stultis & quō i duab⁹ p̄cipue uirtutib⁹: pietate. s. & aq̄ta
 te i iustitia cōstet: & qd' pietas secundū Trimegistū: & qd' aq̄tas secundū Cic. quarū na
 turā assequi potuerūt Rōani uel grāci: nec aliq̄ nisi christiani. Ca. xv.

i Vltitia suapte natura speciē q̄dā stultitiā hēt: qd' ego & diuinis & hūanis testi
 moniis cōfirmare possū. Sed nihil fortasse apd' istos agem⁹: nisi istos de suis
 doceam⁹ auctorib⁹ nō posse iustū quēq̄ eē qd' ē cōiūctū cū uera religiōe aut sapia: nisi
 idē stult⁹ eē uideat. Carneades academicā sectā philosoph⁹. cui⁹ i differēdo q̄ uis sue
 rit: q̄ eloquētia q̄ acūmē q̄ nescit ex p̄dicatōe Cic. itelliget aut Luciliū: apd' quē differēs
 neptūnus de re difficillia oñdic nō posse id explicare: nec si Carneadē ipsū Orcus remit
 tat. Is cū legat⁹ ab Atheniētib⁹ Rōmā missus eēt disputauit de iustitia copiose: audiēte
 Galba & Catōe cēsoribus maximis tūcoratorib⁹. Sed disputatōem suā postridie cōtra
 rā disputatōe subuertit: & iustitiā q̄ pridie laudauerat: sustulit nō qdā philosophi graui
 tate cuius prudētia firma & stabilis debet esse snia. Sed quasi oratoris exercitu genere i
 utraq; p̄te differēdi. Qd' ille faciebat: ut alios qdlibet asserētes posset refutare. Eā dis
 putatōem qua iustitia subuertit apd' Cic. L. Furi⁹ recordat: credo qm̄ de rep. differe
 bat: ut defensioē laudatōemq; iduceret: sine qua putabat regi nō posse rep. Carneades
 aut ut Aristorelē refelleret ac Platonē iustitiā p̄onos prima illa disputatiōe collegit ea
 oīa: q̄ p̄ iustitia dicebant: ut posset illa sicut fecit euertere: Erāt. n. facillimū iustitiā radi
 ces nō habentē labefactare, ut diceret anhelantē labore q̄a cū nulla i terra: ut qd' eēt
 aut qualis a philosophis diceret. atq; utinā tor ac tales uiri q̄tū eloquētia: q̄tū ai tm̄ ēt
 scia ad implendā defensioē sūmā uirtutis habuissent cui⁹ origo i religiōe: rō in aq̄i
 tate ē. Sed hi q̄ primā illā p̄te nescierūt: ne secūdā qdē tenere potuerūt. Volo at̄ pri⁹ cir
 eūscripte ac breuiter qd' sit oñdere: ut itelligat̄ philosophus ignorasse iustitiā: ne id qd'
 minime nouerāt potuisse defēdere. Iustitia q̄uis eos simul uirtutes aplectat: tñ duae sūt
 oīum principales: q̄ ab illa diuelli separariq; nō possūt: pietas & aq̄tas: nā fides: t̄pantia
 p̄bitas innocētia integritas: & cetera: h̄mōi uel natura: uel institutis parētū possūt in eē
 iisdē hoibus: q̄ iustitiā nesciūt: sicuti semp fuerunt: nā Rōani ueteres: q̄ iustitia gloriari
 solebāt: his utiq; uirtutibus glorificabātur: quae (ut dixi) p̄ficisci a iustitia possūt: & ip
 so fonte secerni. Pietas uero & aq̄uitas uenae sūt eius. His. n. duobus sōribus cōstat tota
 iustitia. Sed caput eius & origo i illo p̄rio ē i secūdo uis oīs ac rō. Pietas at̄ nihil aliud est
 q̄ deī notio: sicut Trimegist⁹ uerissime diffiniuit (ut alio loco dixi) Si ergo pietas ē co
 gnoscere deū cuius cognitōis sūma est ut eū collas: ignorat utiq; iustitiā q̄ religionē deī
 non tenet. Quomodo. n. potest ipsa nosse: qui unde oriat̄ ignorat: Plato quidem multa
 de uno deo locutus est: a quo ait cōstitutū esse mūdū. sed nihil de religiōe: sōniauerat ei
 deū nō cognouerat: qd' si iustitiā defēsiōē uel ipse uel q̄libet ali⁹ implere noluisse: i pri
 mis religiōes deorū euertere debuit: q̄a cōtrarie sūt pietati. Qd' qdē Socrates q̄a facef
 tentauit in carcerē cōiect⁹ ē: ut iā tunc appareret quid esset futurū his hoibus q̄ iustiti

Carnea
des

L. Furius

Trimegist⁹

DIVINARVM INSTITVTIONVM

am uerā defendere: deoq; singulari seruire cōpissent. Altera igit̃ iustitiā ps ē aq̃tas aq̃
 tatē nō dico utiq; bene iudicādi qd̃ ipsū laudabile i hoīe iusto. Sed se cū cāteris coaqua
 di: quā Cice. aequalitatē uocat. Deus. n. q hoīes generat & ispirat oēs a quos. i. pares eē
 uoluit. Eandē cōditōem uiuēdi oibus posuit: oēs ad sapiām genuit oibus imortalitatē
 spopōdit. Nēo. n. beneficiis eius caelestibus segregat. Nā sicut oib; unicū suū lumē aq̃
 liter diuidit: emittit oib; sōtes: uictū sūministrat: q̃ete m somni dulcissimā: tribuit: sic oī
 bus aq̃tatē uirtutēq; largit̃ nēo apud eū seruus ē: nēo dñs. Si. n. cūctis idē p̃r est a quo
 iure oēs liberi sum;. Nēo deo paup̃ ē: nisi qui iustitiā idiget: nēo diues: nisi q uirtutibus
 plenus nēo peniq; egregius: nisi qui bōus & inocēs fuerit: nēo clarissim; nisi q opa mise
 ricordia largiter fuerit nēo p̃f̃ctissim; nisi q oēs grad; uirtutis iplauerit. Quare neq;
 Rōani: neq; greci iustitiā tenere potuerūt: q̃a dispares multis gradib; hoīes hūerunt a
 paupib; ad diuites: ab hūilib; ad potentes: a priuatis deniq; usq; ad regū sublimissimas
 ptates. Vbi. n. nō sūt uniuersī pares: aq̃tas nō est: & excludit in aqualitas iustitiā: cu
 iusuis oīs in eo est: ut pares faciet eos: qui ad huius uitae cōditōem pari sorte uenerunt
 De aq̃litate xpianorū: q̃ philosophi nō hñtes nec iuēire nec defendere potuerūt. Ca. xvi.

Vobis igit̃ illis iustitiā fōtib; imutatis oīs uirtus & oīs ueritas tollit: & ipsa
 iustitiā remigat i cælū. Iō nō ē illud bonū a philosophis reptū: q̃a ignorabant
 uel nū oriet̃: uel qd̃ efficeret: qd̃ nullis aliis p̃ter q̃ nro populo reuelatū est. Di
 cet aliquis: Nōne sūt apd̃ uos alii paupes: alii diuites: alii serui: alii dñi: nōe aliquid inter
 singulos interest? Nihil. nec alia cā ē cur nobis iuicē fratrū factū nomē impriamus: nisi q̃a
 pares nō credimus. nā cū oīa humana nō corpe sed spū metiamur: t̃etli corporū sit di
 uersa cōditio nobis tamen nō sunt: sed eos: & habemus: & dicimus spū fratres: religioe cō
 seruos: Diuitia quoq; nō faciūt insignes: nisi quos possūt bonis opibus facere clariore
 Diuites sūt. n. nō qui diuitias hñt: sed qui utūtur illis ad opa iustitiā: Et qui pauperes ui
 dentur: eo tamen diuites sūt: quia & egent & cōcupiscūt nihil. Cū igitur & liberi seruis:
 & diuites paupibus: hūilitate ai pauperes sumus: apud deū tamen uirtute discernimur
 Tanto quisq; sublimior est: q̃to iustior. Si. n. iustitiā est parem se ēt minoribus facere.
 q̃ hoc ipso p̃cellat: q̃ se inferioribus coaquaui tamē si nō tātū quasi parē: sed ēt qua
 si minorē se gesserit: utiq; multo altiorē dignitatis gradū deo iudice cōsequetur. Nā p
 fecto i hac saeculari uita singulari (quoniam breuia & caduca sūt oīa) & p̃ferūt se altens
 hoīes: & de dignitate cōtendūt: quo nihil foedius: nihil arrogātius: nihil a sapiētis rōne se
 motius. Rebus. n. caelestibus cōtraria sūt ista uniuersa terrena. Sicut. n. sapia hoīum sū
 ma stultitiā ē apd̃ deū: Stultitiā (ut docui) sūma sapia est: sic deo humilis & abiectus ē
 qui fuerit cōspiciuus & sublimis i terra. nā ut taceā q; hac p̃sentia terrā bona: quib; ma
 gnus honor tribuit̃: uirtuti cōtraria sūt: & uigorē mentis eneruant: qua tandē pōt firma
 eē nobilitas: quē opes: q̃ potētia: cū possit deus reges quoq; ipsos inferiores isimis facere:
 Et iō cōsulens nobis deus: iter diuina p̃cepta: illud p̃cipue posuit. Qui se extollit hūi
 liabit̃: & qui se hūiliat exaltabit̃. Cuius p̃cepti salubritas docet: q; qui se apud hoīes pla
 nū fecerit: hūilēq; p̃buerit: hic apd̃ deū p̃cellēs & insignis hēat. nec. n. falsa ē illa Inia
 quae apud Euripidē fertur in hūc modū. Quae hūc mala putant̃: haec sūt in cælo bona.

Quo Carneades & iura p utilitate sancita & uerā in hoibus iustitiā nisi forte stultis
 collegerit inueniri nō posse. Et ciuili iustitiā sapiām quidem habeat: sed iniustā. natu
 ralis aut̃ iustitiā sit utiq; sed sapiētiam omnino non habeat. Ca. xvii.

Xposui cām cur philosophi ne inuenire iustitiā: nec defendere potuerūt. Nūc
 redeo ad illud qd̃ intenderā. carneades ergo quoniā erant infirma: quae a phi

Iosophis differebantur: sūp sit audaciā refellēdi: q̄a refelli posse itellexit. Eius disputati
 onis sūma hęc sūt. Iura sibi hoies p̄ utilitate sanxisse. s. uaria p̄ moribus & apud eos p̄
 epibus sępe mutata: ius at̄ naturale eē nullū. Oēs & hoies & aiantes alias ad utilitates
 suas natura ducente ferri p̄inde aut nullā eē iustitiā: si aut sit aliqua: sūmā esse stultitiā
 quoniā sibi noceret alienis cōmodis cōsulēs: & iferebat hęc argumēta oibus populis: q̄
 florent impio: & Rōanis quoq̄ ipsis: q̄ totius orbis potirentur dño sic iusti uelint esse
 hoc ē si aliena restituant ad cās eē redeundū: & necessitate ac miseris iacēdū tū omissis
 oibus ad ppria ueniebāt. Bonus uir iqt̄ si habeat seruū fugitiuū: uel domū ifalubrē ac
 pestilentem: quæ uitia solus sciat: & ideo p̄scribat ut uendat. utrum ne profitebitur
 fugitiuū seruū ac pestilentē domū se uēdere: an cęlabit emptorē? Si p̄fitebit̄ bonus q̄
 dē: q̄a nō faller. Sed tñ stultus iudicabitur: q̄a uel paruo uēdet: uel oio nō uendet. Si cę
 lauerit: erit qdē sapiens: q̄a rei cōsulet. Sed idē malus: q̄a faller. Rursus si repiat aliquē:
 qui aurichalcū se putet uendere: cū sit illud aurū: aut plūbū cū sit argētū tacebit ne ut
 id puo emat: an id idicabit ut magno? Stultū plane ut emere male magno Vnde itelligi
 uolebat & cū qui sit iustus ac bonus stultū esse & eū q̄ sapiēs malū. Et tamen sine p̄nicie
 fieri posse: ut sint hoies pauprate cōtenti. Trāsbibit ergo ad maiora in q̄bus nemo pōt si
 ne piculo uitæ iustus esse. Dicebat. n. nēpe iustitia ē hoiem nō occidere: alienū p̄fus nō
 attingere. Quid ergo iustus faciet: si forte naufragiū fecerit: & aliq̄s ibecillior uiribus
 tabulā cępit: nōne illū a tabula deturbabit: ut ipse cōscēdat: eaq̄ nixus eua lat? Cū ma
 xime sit nullus medio mari testis si sapiēs est faciet. Ipsi. n. peundū est nisi fecerit. Si at̄
 mori maluerit: q̄ manus ifere alteri: iā nō iustus ē: sed stultus est: q̄ uitæ suæ nō parcat
 dū p̄cit alienæ. Itē si acie suorū fusa hostes inseq̄ cęperint & iustus ille nactus fuerit ali
 quē sauciū equo insidentem ei: ne parcat ut ipse occidatur an deiciet ex equo ut ipse po
 sit hostē effugere. Quod si fecerit sapiēs: sed idē malus. Si nō fecerit: iustus: sed idē stul
 tus sit necesse ē. Ita ergo iustitiā cū i duas partes diuisisset: alterā ciuilem esse dicēs alte
 rā naturalē: utrāq̄ subuertit: q̄ illa ciuilis sapia sit quidē: iustitia non sit. Naturalis at̄ il
 la iustitia sit quidē: sed nō sit sapia. Arguta hęc plane & uenenata sūt: & q̄. M. Tulli nō
 potuerit refellere. nā cū facit Læliū Furio respōdēre: proq̄ iustitia dicentē irrefutata
 hęc tanq̄ foueā est p̄gressus ut uideat̄ idē Lælius nō naturalē q̄ in stultitiæ crimen
 uenerat: se illā ciuilem defendisse iustitiā: quam Furius sapiam quidem eē concesserat:
 sed iniustam. Cōtra Carneadem: q̄ nec stultus pōt esse iustus nec
 sapiēs iniustus. Et q̄ inocētibus & iustis deus semp̄ optie cōsuluit: & necessaria p̄uidet
 q̄ patent ex diffinitōe stultitiæ & sapiæ: & quæ sit cogitatio hois & dei. Ca. xviii.
 Quid ad p̄sentem disputatiōem pertinebat: ostendit quō iustitia similitudi
 nem stultitiæ gerat: ut appareat non sine causa decipi eos: qui putant n̄a: reli
 giōis hoies stultos esse: q̄ talia uideantur facere: qualia illæ p̄posuit. Nūc ma
 ius a me exigē sentio: ut ostendā quare iustitiā deus stultitiæ specie cōuolutā ex oculis
 hoium uoluerit auferre. si prius furio respōdēro: q̄a parū plene respondit Lælius qui p̄
 fecto licet sapiēs fuerit (ut uocabatur) patrociant̄ tamē ueræ iustitiæ nullo mō poterat
 quia caput ipsum fontemq̄ iustitiæ nō tenebat. nobis facilius est ipsa defensio. Quib̄
 cęlesti beneficio familiaris: ac penitus nota iustitia ē: quicq̄ illā nō noie: sed re nouimus
 Nam Plato & Aristoteles honesta quidem uoluntate iustitiā defendere cupierūt ef
 fecissentq̄ aliquid: si conatus eorū bonus: si eloquentiam: si uirtutem ingenii: diuinarū
 quoq̄ rerum doctrina iuuisset. Itaq̄ opus illorum inane atq̄ inut̄le iacuit: nec cuiq̄ ho
 minū p̄suadere potuerunt: ut eorum p̄scriptio uiueret: quia fundamentum a cęlo dī

Plato

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Carneades

Disciplina illa non huius nostrum opus certum sit: necesse est quod deus docuit. Illi enim depigebant uerbis. & imaginabantur iustitiam: quae in conspectu non erat nec partibus exemplis confirmare poterant quae asseriebant. Responderi enim posset ab audientibus non posse ita uiui: sicut illi sua disputatioe prescripserunt adeo ut nulli adhuc extiterint: qui id genus uitae sequerentur. Nos autem non uerbis modo: sed et exemplis ex uero petitis uera esse: quae a nobis dicuntur: ostendamus. Sensit igitur Carneades quae sit natura iustitiae: nisi quod parum alte prospexit stultitiam non esse: quae intelligere mihi uideat qua mente id fecerit. Non enim uera existimauit eum stultum esse: quia iustus est. Sed cum sciret non esse & rationem tamen cur ita uideretur non comprehenderet uoluit ostendere latere in abdito ueritatem ut decretum disciplinae suae tueretur: cuius summa sententia est: nihil percipi posse. Videamus ergo utrum ne iustitia scelus aliquod habere cum stultitia possit. Iustus igitur si aut quum saucio: aut tabulam naufragio non ademerit: ut ipse aiam sui libere: stultus est. Primum omnium nego ullo modo fieri posse: ut homo quod de uere iustus sit: eiusmodi casus ueniat: quia iustus neque cuiquam nato inimicus: nec cuiquam omnino appetit alienum. Cur enim nauiget: aut quod petat ex aliena terra: cui sufficit? Cur autem belligeret: aut se alienis furoribus misceat in cuius animo pax cum hominibus perpetua uersetur? Scilicet peregrinis mercibus: aut humano sanguine delectabitur: quae neque lucrum sciat appetere: cui sufficit uictus? & non modo ipse caedem facere sed iteresse facientibus: ac spectare ducat nefas. Sed omitto ista quum fieri poterit: ut uel iuitus ad hanc subeunda cogatur. Adeo ne iustitiam o Furi: uel potius o Carneade cuius est illa omnis ratio tam inanem: tam supuacua tamque corruptam deo putas: ut nihil possit nihilque habeat in sese: quod ad custodiam sui ualeat. Sed uidelicet quia sacramentum hominis ignorant: ideoque ad hanc uitam temporalem referunt omnia quanta sit uis iustitiae scire non possunt. Nam & cum de uirtute disputant: quamuis intelligunt erumnis ac miseris esse plenissimam tamen expendam esse aiunt sua causa. Eius cum praemia: quae sunt & immortalia nullo modo uident sic rebus omnibus ad hanc praesentem uitam relatis: uirtutem plane ad stultitiam redigunt. Siquidem tantos huius uitae labores frustra & inaniter suscipit. Sed haec alio loco plenius. Interim de iustitia (ut cepimus) cuius tanta uis est. ut cum oculos in caelum sustulerit a deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiae uim: ut ad tutelam sui non egeat nec armis: nec uiribus: quacumque iter fecerit.

Flaccus

Integer uitae: scelerisque purus
Non eget mauri iaculis: nec arcu.
Nec ueuenatis gradia sagittis
Ambit Hydaspes.
rurum alter se tyranno uadem mortis pro altero dedit: alter ad praestitum tempus: cum iam sponsor eius diceret: praesentiam sui fecit: eumque iteruentu suo liberauit: quorum uirtus in tanta gloria non haberet: cum alter pro amico alter et pro fide mori uoluit sed stulti putarent. Denique ob hanc ipsam uirtutem tyrannus hic gratiam rettulit utrumque seruando: & hominis crudelissimi naturam mutata est. quod de praecario esse dicitur: ut se tertium in amicitiam recipient non utique

Siue facturus per inhospitalem
Fulce faretra. Siue per syrtes iter aestuosas.
Caucasum: uel quae loca fabulosa

æquã stultos: sed tãquã bonos & sapiētes uiros. Itaq; nō uideo q̄re cū p'amicitiã & fide
 mori sūma gloria cōputat nō ēt p' inocētia p̄ire sit hoī gloriosū. Ergo stultissimi sūt qui
 nobis crimini dant mori uelle p' deo cū ipsi eū; q' p' hoīe uoluit mori i cælū sūmis laudi-
 bus tollāt. Deniq; ut cōcludā disputationē nō posse eūdē stultū esse ac iustū: & eūdē sa-
 piētē: & iniustū docet ip̄a rō. Qui enī stultus ē qd' sit bonū ac iustū nescit: & iō semp' pec-
 cat. Ducit' enī quasi captiuus a uitiis: nec resistere ullo mō pōt: q'a caret uirtute: quã ne-
 scit. Iustus at̄ ab oī peccato se abstinet: qd' aliter facere nō pōt q' si habeat recti prauiq;
 notitiã. Rectū at̄ discernere a prauo q's pōt nisi sapiēs: Ita sit: ut nūq' possit iust' eē qui
 stultus ē neq; sapiēs q' fuerit iniustus. Q' d' si ē uerissimū manife stū ē cū q' aut naufragio
 tabulã: aut equū: saucio nō ademerit stultū nō eē quia hoc facere peccatū est a quo se sa-
 piēs abstinet. Videri tñ et ip̄e p̄fiteor p'hoīum errorē igōratiū cuiusq; rei p̄prietatē. Itaq;
 oīs hęc q̄stio nō tã argumētis q' definitiōe dissoluit'. Stultitiã igitur est in factis dictisq;
 pignorat̄iã recti ac boni erratio. Ergo stultus nō ē q' ne sibi qdē parcit dūmodo alteri nō
 noceat: qd' ē malū. Q' d' qdē nobis & rō & ueritas p̄scribit. In oībus enī uidemus a falib;
 q'a sapiētia caret: cōciliatricē ē naturã. Nocēt. n. aliis ut sibi p̄sit: nesciūt. n. q'a malū ē
 nocere. Homo uero q' sciētia boni ac mali habet: se abstinet a nocēdo & cū in cōmō suo
 qd' aīal irrationale facere nō pōt. Et iō iter sūmas hoīum uirtutes inocētia numeratur: q'
 bus rebus apparet sapiētissimū eē. qui maluit p̄ire ne noceat ut id officiū quo a mutis
 discernitur: seruet. Nā qui uēdentis errorē nō redarguit ut aurū paruo emat. aut qui nō
 p̄fiteretur seruū fugitiuū: nel pestillētē se domū uēdere lucro & cōmodo suo cōsulēs: nō
 ē ille sapiēs ut Carneades uideri uolebat sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in
 multis quoq; aīalibus sunt: uel cū insidiātur aliis: uel cū insidias aliorū uario genere de-
 ludūt. Sapiētia uero in hoīem solū cadit. Sapiētia enī ē intelligētia uel ad bonū rectūq;
 faciēdū uel abstinetia delictorū factorūq; improborū. Lucro at̄ nūq' sapiēs studet q'a bōa
 hęc terrena cōtēnit: nec quēq' falli patit' q'a boni uiri officiū ē errores hoīum corrigere:
 eosq; in uiam reducere. Siquidem socialis hominis est hac benefica natura: qua sola co-
 gnitionem cum deo habet.

Quod ignoratio immortalitatis & dei ueri prædictorum errorum est: & mortem
 meretur æternam Et q' homo non sit hoīs genitor: sed minister generationis. Et quare
 deus ueram sapientiam uoluit sub specie stultitiæ occultari.

Ca. xix.

Ed nimirū hęc cā efficit: ut stultus eē uideat' q' egere aut mori malit: q' noceat
 uel eripat aliqd' alteri q' hoīem morte deleri putāt. Ex eaq; p̄suasiōe oēs tū uul-
 gitiū ēt philosophorū nascunt' errores. Si enī post mortē nihil sumus: p̄festo
 stultissimi ē hoīs nō huic uitæ cōsulere ut sit q' diuina & cōmodis oībus plena. Q' d' q' sa-
 ciēt: a iustitiæ regula discedat necesse ē. Si at̄ supest hoī uita melior & lōgior qd' & philo-
 sophorū magnorū argumentis: & uatū respōsis & p̄phetarū diuinis uocibus discimus
 Hęc p̄sentē cū suis bonis cōtēnere sapiētis ē cui' oīs p̄ictura immortalitate pensat'. apud
 Cice. idē ip̄e iustitiæ defēsor. Lælius uult inq' plane uirtutis honorē. nec ē uirtutis ulla
 alia merces. Est plane & qdē uirtute dignissima quã tu Lælii nequaq' poteras suspicari
 nihil. n. diuinarū noueras litterarū q' tñ illa iqt accipit facile exigat n̄ acerbe. Erras uehe-
 mēter: si putas ab hoīe p̄miū solui posse uirtuti. Cū ip̄e alio loco uerissime differas hu-
 ic uiro q's diuitias obiciēs: q' ip̄ia: q' regnat: q' ista putat hūana: sua diuina iudicat. Quis er-
 go te sapiētē Læli putet: cū ip̄e tibi loq̄ris cōtraria: Et paulo post adimis uirtuti q' dedi-
 sti Sed uidelicet ignoratiã ueri facit incertã labentēq; sentētiã. Deide qd' adiūgis. Sed si
 aut ingrati uniuersi: aut iuidi multi: aut inimici potētes suis uirtutē p̄miis spoliāt: O quã

DIVINARVM INSTITVTIONVM

fragilem q̄ inānem uirtutem induxisti: si spoliari potest suo premio. Quæ si bona sua diuina iudicas (ut aiebas) q̄ possint existere tā ingratis: tā inuidi: tā potētes: q̄ uirtutem spoliare ualeāt his bonis: q̄ fuerint in eā collata diuinitus. Ne illa se inqt multis solatiis oblectat: maximeq; decore se ipsā sustētat. Quibus solatiis: quo decore: cū in crimē saepe ueniat: & i p̄cā decor ille uertat. Quid enī si (ut Furius dicebat) rapiat: uexetur exterminet: egeat: auferant ei māus: effodiant ei oculi: damnet uinciat: urat miseris ēt modis necet: perdet suū p̄miū uirtus. An potius peribit ipsa. Minime. Sed & mercedē suā deo iudice accipiet: & uiuet: & semp̄ uigebit. Quæ si tollas: nihil pōt i uita hoīum tā in utile. tā stultū uideri eē q̄ uirtus: cuius naturalis bōitas & hōestas docere nos pōt. aiā nō eē mortālē: diuinūq; illi a deo premiū cōstitutū. Sed iccirco uirtutē deus sub p̄sona stultitiæ uoluit eē cælatā. ut mysteriū ueritatis ac religionis suæ eēt arcanū ut has religiōes: sapiētiāq; terenā extollētē se altius: sibiq; multū placētē uanitatis errorisq; dānaret: ut p̄posita dēiq; difficultate per angustissimos tramites ad immortalitatis p̄miū sublimē p̄duceret. Docui (ut opinor) cur populus noster apud stultos stultus haberet. Nā cruciari atq; iterfici male: q̄ thura tribus digitis cōprehensa in focū iactare: tā ineptū uideō q̄ in piculo uitæ alterius aiā magis curare q̄ suā. Nesciūt enī quātū sit nefas adora re aliū p̄terquā deū: q̄ cōdidit cælū: q̄ humanū genus finxit: i spirauit luce donauit. Qd̄ si seruorū nequissimus habet: q̄ dominū suū fuga deserit: i q; uerberibus: uinculis erga stulo & cruce. & oī malo dignissimus iudicat. Et si filius eodē mō æque ipius existimatur: q̄ patrē suū dereliquerit ne illo obsequat: ob eāq; cām dignus putatur: qd̄ sit ex hæres: & cuius nomē in p̄petuū deleatur. Quāto magis q̄ deū deserit: i quē duo uocabula domini & patris æque uenerāda cōueniūt: nā ille q̄ seruū p̄cio cōparat: qd̄ in eū beneficiū cūfert: p̄terquā alimēta: q̄ illi utilitatis suæ gratiā subministrat. Et q̄ filiū generat nō habet potestātē ut cōcipiatur: & nascatur. ut uiuat. Vnde apparet non eē illū patrē sed cātūmodo generādi ministrū. Quibus ergo suppliciis dignus ē desertor eius q̄ domin⁹ uer⁹: & pater ē nisi is q̄ deus ipse cōstituit: q̄ spiritibus i iustis æternū parauit ignem: quod ipse p̄uates suos impiis ac rebellibus comminatur.

De infania eorū: q̄ deos colūt & non audēt rōne contendere cū fidelibus: & quare sacramētōrū suorū silētiū dicāt. Et q̄ religio p̄patiētiā defēdenda est: & ratione potius q̄ sacuitia: ferro: uel igne. Et q̄tū: & i q̄bus differūt religiōis ueræ cultus & falsæ. C. xx.

Isant igitur & suarū & alienarū interfectores aīarū q̄ iexpiable facinus admittāt. Primū q̄ se ipsos iugulāt p̄ditissimis demōibus seruiēdo: quos deus æterna supplicia dānauit: deide q̄ nec ab aliis deū colī patiunt. Sed auertere oēs ad mortifera sacra cōtēdūt: nitūturq; sūma diligētia: nequa sit aiā icolumis i terra q̄ saluo statu suo spectet i cælū. Quid aliud dicā q̄ miseros q̄ p̄ædonū suorū istigatiōnibus parēt quos deos esse opinātur: quorū neq; cōditionē: neq; originē: neq; nomina neq; rationē sciūt. Sed in hærentes p̄suasiōis uulgari libēter errāt & stultitiæ suæ fauet. A quibus si p̄suasiōis eius rationē req̄ras: nullā possint reddere: sed ad maiorum iudicia cōfugiūt. Quod illi sapiētes fuerint illi probauarint: illi sciuerit: quid esset optimū seq; ipsos sensibus spoliāt ratione abdicant. dū alienis erroribus credūt. Sic impliciti rerū ignorātia: nec se: nec deos suos norūt. Atq; utinam soli errare: soli desipere uellēt. Alios etiā in cōfortiū mali sui rapiūt: quasi habituri solatiū de perditione multorū. Sed hæc ignorātia effecit ut ipse quēdis sapiētibus tā mali sint. fingūt se illis cōsultare illos ad bonā inētē uelle reuocare. num igitur hoc sermone aut aliqua ratione reddita facere nituntur. Minime. Sed ut atq; tormētis. Omira & cæca dementia, in his p̄-

LIBER SEXTVS

catur mala mēs esse: qui fidē seruare conātur. In carnificibus autem bonia: in his ne mala mens est: qui cōtra ius humanitatis: cōtra fas cōmne lacerātur: An pctius in his: qui ea faciunt in corporibus innocētium: quā nec sauiissimi latrones: nec iratissimi hostes: nec inanissimi barbari aliquando fecerunt. Adeo ne etiam sibi mentiūtur: ut uicissim bo- ni ac mali nomina transferant: & immutentur: Quid ergo: Num diem noctem uocant solem tenebras? Alioquin eadem imprudentia est bonis malorum nomen imponere: sapientibus stultorum: iustis impiorum: quinimmo si qua illis fiducia est: uel in philoso- phia: uel in eloquentia arment se: ac refellant hęc nostra. Si possunt congregiantur co- minus: & singula quāq; discutiant. Decet eos suscipere defensionem deorum suorum: ne si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cū de lubris suis ac ludibriis deserantur. Et quoniam nihil possunt. Augetur enim illis religio dei quanto magis premitur: ratioe potius & hortamentis agant. Procedunt in medium pōtiffices: seu minores seu maximi flammīnes: augures. Item reges sacrificioli: quīq; sunt sacerdotes: & antistites religio- nū. Conuocēt nos ad cōcionē: cohortētur: nos ad suscipiendos cultus deorū: persuade- ant multos esse quorū munere ac puidencia regantur cōmnia: ostendant origines & ini- tia factorū ac deorū: quo mō sint mortalibus tradita qui fons quā ratio sit explicent: p- ferāt: quā merces in cultu: quā pœna in contēptu maneat: quare ab hoibus se coli ue- lint: quid illis si beati sunt humana pietas conferat. Quā oīa nō asseueratione propria: nec enī ualet quicq; mortalis hoīs auctoritas sed diuinis aliquibus testimoniis cōfirmēt sicut nos facimus. Non est opus uī & iniuria: quia religio cogi nō pōt: uerbis pctius q̄ uerberibus res agenda est ut sit uoluntas dīstringant acie oculorū suorū. Si ratio eo- rū uera est: afferatur: pari sumus audire: si doceāt: tacētibus certe nihil credimus. Imite- tur nos: ut rōne totius rei exponāt: sicut non scētibus quidē credimus. Hos enī nō illicit- mus (ut ipsi obiectāt) sed docēus pbāas. ostēdimus. Itaq; nemo a nobis retinetur inui- tus. Inutilis est enī deo: qui fide ac deuotiōe caret. Et tñ nemo discedit ipsa ueritate reti- nēte. Doceāt isti hoc mō si qua illis fiducia ueritatis est. loquātur: discant: audeāt inquā disputare nobiscū aliquid eiusmodi. Iā pfecto ab aniculis: quas cōtemnūt: & a pueris nostratibus error illorū ac stultitia ridebitur. Cū enim sint peritissimi: deorūq; pge- niē & res gestas & imperia: & interitus: & sepulchra de libris nouerint ipsosq; ritus qui- bus sunt iniciati ex rebus gestis hominū: uel ex casibus: uel etiam ex moribus natos sci- ant: incredibilis demētia est deos putare: quos fuisse mortales negare nō audeāt: uel se- tā imprudētēs fuerint: ut negēt: suā illos ac illorū litterā coarguēt: ipsa deniq; illos sa- crorū initia cōuiacēt. Sciāt igitur ex hoc ipso quātū inter sit inter uerū & falsū: quando ipsi qui sunt eloquentes persuadere nō possunt: imperiti ac rudes possunt: quia res ipsa & ueritas loquitur. Quid ergo: Sauiunt ut stulticiam suam dum munere uolunt au- geant longe diuersa sunt carnificina & pietas nō potest pietas cum uī: aut iustitia cum crudelitate coniungi: sed merito non audent de rebus quicq; docere diuinis: ne & a no- stris rideantur: & a suis deserantur. Nam forte uulgus: cui simplex incorruptumq; iu- diciū est si mysteria illa cognoscat: in memoria mortuorum constituta damnabit: ali- udq; uerius quod colat quæret. Hinc fida silentia sacris constituta sunt ab hominibus callidis: ut nesciat populus quid colat. Cum aut nos in eorū doctrinis uerseremur: cur no- bis aut nostris nō credunt qui utrunq; nouimus: aut inuidēt: quia falsis uerā prætuli- mus: sed defendenda sunt inquit publice suscepta sacra. O q̄ inhonesta uoluntate mi- seri errant. Sentiūt enī nihil esse in rebus humanis religione præstantius: eāq; sūma uī oportere defendi. Sed ut in ipsa religione: sic in defensionis genere falluntur. Defenden-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

da. n. religio ē nō occidēdo: sed monēdo: nō sēuitia: sed patiētia: nō scelere. sed fide. Illa n. malorū sūt: hęc bonorū. Et necesse ē bonū i religioē uerfari nō malū. Nā si sāguine: si tormētis: si malo religionē dēdere uelis: iā nō dēdēt illa: sed polluet & uiolabitur. Nihil ē. n. tā nolūtariū q̄ religio: i qua si aius sacrificantis auersus ē: iā sublata: iā nulla ē. Recta igit̄ rō ē: ut religionē patiētia uel morte dēdas: i qua fides cōsecrata & ipsi deo grata ē: & religioi addit auctoritatē. Nā si is q̄ i hac terrestri militia regi suo fidē seruat i aliquo egregio facinore: si postea uixerit acceptior sit & clarior. Si perierit: sūmā cōseq̄ gloriā: q̄ p̄ duce suo morte occubuerit. Quāto magis ipatori oīum deo fides seruāda ē q̄ nō tātū uiuētibus: sed & mortuis premiū pōt uirtutis exoluere. Igit̄ dei cult⁹ quoniā militiae caelestis ē: deuotionē maximā fidēq; desiderat. Quomō. n. deus aut amabit colētē si ipse nō amet̄ ab eo? Aut praestabit praecati q̄q; dorauerit: cū ad praecādū neq; ex aīo neq; obseruāter accedat? Istiāt cū ad sacrificandū ueniūt: nihil inītiū: nihil propriū neq; obseruāter accedat? Istiāt cū ad sacrificandū ueniūt: nihil inītiū: nihil propriū diis suis offerūt: nō itegritatē mētis: nō reuerētiā: nō timorē. Peractis itaq; sacrificiis inanibus: oēm religionē i tēplo & cū tēplo sicut uenerāt relinquūt: nihilq; secū ex ea neq; afferunt: neq; referunt. Inde est q; eiusmodi religiones nec bonos facere possūt: neq; firme ad imutabiles eē. Traducunt itaq; ab his hoīes facile quia nihil ibi ad uitam nihil ad sapiam: nihil ad fidem dīscitur. Quae est enī supstitio illorū deorū: quae uis? quae disciplinā? quae origo? quae rō? qd̄ sūdāmētū: quae substātia? quo tēdit: aut q̄ pollicet̄: ut ab hoīe possit fideliter seruari fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo: q̄ ritū ad solos digitos prinentē. Nostra uero religio eo firma est: & solida & imutabilis q̄a iustitiā docet: quia nobiscū sp̄ est: q̄a tora i aīo colētis ē: q̄a mētē ipsā p̄ sacrificio hēt. Illic nihil exigit̄ aliud q̄ sāguis pecudū: & fumus: & iēpta libatio. Hic bōa mēs purū pectus: inocēs uita. Illuc ueniūt sine delectu adulterae ipudicae: lenae: procacēs: obscenae meretrices. Veniūt gladiatores latrōes: fures uenefici: & praecāt̄ nihil aliud q̄ ut scelera ipone cōmittāt. Quid enī latro sacrificās: aut gladiator roget: nisi ut occidat. Quid scenerarius: nisi ut fallat. Quid meretrix: nisi ut plurimū peccet? Quid adultera: nisi ut mortem uiri optet: aut ut sua ipudicitia celet? Quid lena: nisi ut multos bōis exuat? Quid fur: nisi ut plura rapiat? Hic uero ē leui cōmuniq; peccato locus nullus ē. Et si q̄s ad sacrificiū nō itegra cōscia uenerit: audit quae illi deus cōminet̄: ille qui latebras cordis uidet: qui pcis sp̄ ifestus ē & exigit iustitiā: q̄ fidē poscit: Quis huic mala: mēti aut malae preci locus ē? At illi ifallices nec ex sceleribus suis itelligunt q̄ malū sit qd̄ colūt quādo quidē flagitiis oibus in quati ueniūt ad praecādū. & se pie sacrificare opināt̄. Si cutē lauerit: tāq; libidinem intra pectus iclusā ulli amnes abluāt: aut ulla maria purificent. Quāto satius est mētē potius eluere: quae malis cupiditatibus sordidat̄ & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitiā depellere: Qd̄ qui fecerit: quēlibet iquinatū ac sordidū corpus gerat: satis prius est.

Quod hostes suos adorat stulta gentilitas: quorū cultus non modo christiani: sed & philosophi & domestici cultores deorum destruunt Cap. xxi.

Stiāt q̄a nesciūt quid uel quo mō sit colēdum caeci & iprudentes in contrarium cadūt. Adorāt itaq; hostes suos: latrones & interfectores suos uictimis placant. Et aīas suas cū thure ipso cremādas aris detestabilibus iponūt. Irascūt̄ ēt miseri q; nō similes aliū peant incredibili mētū cecitate. Quid enim uideat: q̄ solē nō uidēt: quasi uero si dii eēt: indigerēt hoīum auxilio uersus cōtemptores suos: quid ergo nobis irascūtur: si illi nihil possūt: nisi q; ipsi deos suos destruūt: de quorū ptate diffidunt magis in religio: q̄ q; oīno nō colunt: Cicero in suis legibus cū caste ad sacrificia praeciperet ac dere pietatē inq; adhibeto: opes amoueto. O q; secus faxit. Deus ipse uindex erit: Re-

LIBER SEXTVS

de hoc quidē. Neq; enim fas est de spere de deo: quē ideo colas: quia potentem putes. Nā quo mō vindicare colentis iniuriā pōt: qui sua nō pōt. Libet igit̄ ex his quærere: cui potissimū prestare se putent cogēdos iniuros ad sacrificiū. His ne quos cogūt: an nō est beneficium qd' ingerit̄ recusant: sed consulendum est etiam uolentibus: quando quid bonum scit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant: debilitant: cruciant: si saluos esse uolunt. Aut unde pietas tam impia: ut eos miseris modis aut pdant: aut inutiles faciant quibus uelint esse consultum? Aut uero diis præstant: at nō est sacrificium: qd' exprimitur ab iuto: nisi. n. sponte atq; ex animo fiat: execratio est: cum hostes proscriptione: iniuriis: carcere tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti: qui sic collūt: uel ppter hoc solum colendi non sunt: q; sic coli uolunt: digni scilicet detestatiōe hoīum quibus cum lachrymis: cum gemitu: cum sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos cōtra nō expetimus ut deum nostrum: qui est omnium creator: uelit: nolit: colat aliquis i uitus: nec si non coluerit irascimur. Cōfidimus enim maiestati eius: qui tam contemptum sui possit ulcisci: q̄ seruorū suorū labores & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur ne uerbo quidem reluctamur. Sed deo remittimus ultionem: non ut hi faciūt: qui de sensores se esse deorū suorū uideri uolūt: & seruiūt efferate aduersus nō colētes. Ex quo intelligi dat̄: q̄ nō sit bonū deos colere: quoniā bono potius adducendi homines ad bonum fuerant: nō malo. Sed quia illud malū est: etiam officium eius bono caret. At enim puniendi sunt qui destruunt religiōes. Num peius nos destruimus q̄ uario Agyptiorū: qui turpissimas bestiarum ac pecudum figuras colunt: quædam etiam pudenda dicta tanquam deos adorant. Num peius q̄ idem ipsi: qui cum deos se colere dicant tamen eos publice turpiter que derident: de quibus etiam per mimos agi: cū risu & uoluptate pariuntur. Qualis hæc religiō aut quanta maiestas putanda est: quæ adoratur in templis illudatur i theatris. Et qui hæc fecerit: non pœnes uiolati nominis pendunt: sed honorati etiam laudatiq; discedūt. Num peius nos destruimus: q̄ quidam philosophi qui omnino nullos deos esse aiunt. Sed omnia sua sponte esse nata: omnia fortuitu fieri quæ geruntur: Num peius q̄ epicurei: qui esse quidem deos: sed curare quicquam negant: neq; irasci eos: neq; gratia cōmoueri? Quibus dictis utiq; persuadunt colendos omnino non esse. Si quidem nec colentes respiciunt: neq; non colentibus irascuntur. Preterea cum contra metus differunt: nihil aliud efficere conantur: q̄ ut nemo deos timeat: Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & differūt impune.

Quare maligni spiritus instigant cultores suos in persecutionem fidelium: & quare uera religiō uideatur inanis.

Cap. xxiii.

On ergo ideo aduersus nos insaniunt: quia dii non colunt̄ a nobis: a multis enim nō colūtur: sed quia ueritas pœnes nos ē: quæ (ut est uerissime dictum) odium parit. Quid igit̄ existimabimus nisi nescire illos qd' patiāt? Pergit̄ enim cæco & irrationabili furore: quē nos uidemus: illi nesciunt: nō enim ipsi homines persequuntur: qui cām cur irascerentur: innocentibus nō habēt: sed illi spiritus cōraminati ac perditis: quibus ueritas & nota est & inuisa: insinuant se mentibus corū: & instigant nescios in furem. Hi enim quandū pax est in populo dei: iustos fugitant & pauent. Et cum corpora hominū occupant: animasq; diu uexant: adiurant ab his: & in noie ueri dei fugantur. Quo audito tremunt & exclamant: & uti uerberariq; se testantur: & interrogati qui sint quando uenerint: quomodo in hominem irreplerint: confitentur: sic extorti & excruciatu uirtute diuini nois exultant: propter hæc uerba & minas: sanctos & iustos uiros se peroderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt: publicis eos odiis persequuntur:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

quos sibi graues sentiunt: exercēt sauitiā q̄ uiolētissime possunt: ut aut eorū fidē minu-
ant p̄ dolorem: aut si id efficere nō querint: auferāt oīno de terra: ne sint q̄ possint eorum
nequitiam coercere. Nō me fugit quid respōderi ecōtrario possit. Cur ergo deus singu-
laris: ille magnus: quē rerum potentem: quē dominū oīum confiteris. Hæc fieri patitur
nec cultores suos aut uindicat: aut tuef̄. Cur deniq; qui eum nō colunt opulenti & po-
tentes: & beati sunt: & honoribus regnoq; potiuntur: eosq; ipsos ditioni suæ ac potesta-
ti subiectos habent: Reddenda & huius rō est rei: neq; d remaneat erroris. Nā i primis
hæc cā ē cur existimef̄ rō dei uiuū uim nō habere: q; iducāt hoies sæpe terrenorū ac præ-
sentiū bonorū: quæ ad curā mentis nullo mō ptinēt: q; bus quia carere iustos uident: &
affluere iniustos: & dei cultū inanē arbitrant̄: in quo inesse illa nō cernūt: & deorū ritū
existimant ueros: quoniam cultores eorū & diuitiis: & honoribus: & regnis fruunt̄. Ve-
rum hi q; sunt in hac existimatione nō pficiunt alterius uim rōnemq; hois: q; tota nō in
corpore: sed i mēte ē. Nihil. n. uident āplius: q; uidet̄: corpus. s. qd̄ q̄ oculis manuq; tra-
ctabile ē i beciliū: fragile: mortale est: cuius sūt illa oīa bona quæ cupiditati ac miracu-
lo sunt: opes: honores iperia quoniā corpori afferunt uoluptates: & iō tam caduca sunt
q; corpus ipsum. Animus uero in quo solo est hō: quoniam subiectus oculis nō ē: nec bo-
na eius inspicī possunt quæ in sola uirtute sunt posita. & ideo tam stabilis est: & cōstās
& perpetuus sit necesse est: sicut ipsa uirtus: in qua est animi bonum.

Quare deus electos suos tradita impiis potestate uexari patiat̄: Cap. xxiii.

Ongum ē uniuersas uirtutum species pmere ut de singulis doceam q̄ necesse
1 sit sapientē ac iustum uirum longe ab illis bonos abhorrere: quibus qui fruūt̄
ministri deorū cultus ueri: & efficaces eē credūt̄: qd̄ ad præsentē ptinet quæ
stionē satis est si ex una uirtute id pbemus qd̄ intendimus. Nempe magna & præcipua
uirtus est paciētia: quā pariter & uulgi publicæ uoces & philosophi: & oratores sum-
laudibus concelebrant. Q d̄ si negari pōt: quin summa sit uirtus: necesse est iustum &
sapientem uirum in potestate esse hominis iniusti: ut capiat paciētiā. Paciētia est
n. malorū: q; aut iserunt̄: aut accidūt cū æquamine platio. Ergo iustus ac sapiēs: q̄
uirtutē capit: hēt in se paciētiā: qua carebit oīno: si nihil patietur aduersi. Contra qui
in rebus p̄speris agit ipatiens est & uirtute maxima caret. Impatiētē dico: quia nihil pa-
tis innocētiā quoq; seruare pōt quæ & ipsa iusto & sapienti uirō ppria ē uirtus. Sed &
nocet sæpe & cōcupiscit aliena & rapit quæ cupierit p̄ iniuriā: q̄ uirtus exp̄ uitio pec-
tatoq; subiectus ē: & fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. Inde iniusti ac
deū nesciētes: & diuitiis: & potentia: & honoribus floret. Hæc. n. cūcta iniustitiæ præ-
mia sunt: quia & p̄petua esse nō possūt: & p̄ cupiditatem uiolentiāq; quærunt. Iustus
uero ac sapiēs: quia illa oīa hūana sunt (ut ē a Lælio dictū) sua hona diuina idicat. nec alie-
nū quicquā cōcupiscit: ne quē cōtra ius humanitatis lædat oīno: nec ullā potentia ho-
noremue desiderat: ne cui faciat iniuriā. Scit. n. conctos ab eodē deo & eadem cōditioe
generatos iure fraternitatis eē cōinectos. Sed & suo contentus & paruo: quia fragili-
tas suæ mēmor nō amplius quærir: q; unde uitā sustentet: & ex eo ipso: qd̄ hūerit iperti-
tur ēt non labenti quia pius est: pietas etiā sūma uirtus est: & accidit ex eo q; uolupta-
tes caducas uitiosasq; cōtemnit: quarū cā opes appetūt̄: quoniā continens est ac libi-
dinum uictor: & nihil timoris ac insolentiæ gerens non extollit se alius: nec erigit sup-
bum caput. Sed placidus & cōcor: planus: & communis est quia cōditionem suam no-
uit. Cum ergo iniuriā nulli faciat & nec aliena rapiat: nec sua quoq;. Si auferant̄ de-
fendat: cū sciat eē illatā iniuriā moderate facere: quia uirtute præditus est: necesse est iu-

stum hominem subiectum eē: iniustus: & contumeliis ab insipiente affici sapientem: ut
 & ille peccet: quia iniustus est: & hic in se uirtutem habeat: quia iustus est. Siquis autē
 uolet scire cur malos & iniustos deus potētes beatos & diuites fieri sinat: pios cōtra hu
 miles: miseros: inopes esse patiat: sumat eū Senecæ librū: cui titulus ē. Quare bonis ui Seneca
 ris multa mala accidāt: cū sit prudētia: in quo ille multa nō plane ipitāia seculari: sed sa
 piēter ac pene diuinitus locutus. Deus igit hoies p liberis hēt: sed corruptos & uitiosos
 luxuriose ac delicate patit uiaere: qā nō putat emēdatiōe sua dignos. Bonos aut quos di
 ligit: castigat sapiē: & assiduis laborib⁹ ad usū uirtutis exercet: nec eos caducis ac mor
 talib⁹ hois corrūpi ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirū uideri: si p nris saepe de
 lictis castigamur a deo. Immo uero cū uexamur ac p̄mimur: cū maxie grās indulgētissi
 mo patri: q; corruptelā nra nō patit lōgius pcedere: sed plagis ac uerberibus emēdat.
 Ex quo intelligim⁹ nō eē deo curā: qm̄ cū peccamus: irascit. Nā cū posset populo suo
 & opes: & regna largiri. sicut dederat añ iudæis quorum nos successores ac posterī su
 mus: iccirco eē uoluit sub aliena ditiōe atq; ipio degere: ne rerū p̄sperarū fœlicitate cor
 ruptus: in luxuriā laberet: ac dei praecepta cōtēneret. Sicut illi maiores nri: q; saepe terre
 nis ac fragilibus his bonis eneruati: aberrauerūt a disciplina legis uinculaq; rupūt p
 uidit. Ergo q̄tenus cultoribus praearet q̄tē: si mādata seruasset & tñ eos emādaret: si
 praeceptis nō obtēpasset. Itaq; nec tā corrūpent ocio: q̄ p̄es eorū licētia: premi eos ab
 his uoluit: i quorū manibus collocauit: ut & labātescōfirmet: & corruptos ad fortitudi
 nē reparat: & fictos experiat ac tēpet. Quomō enī pōt ipator militū suorū pbare uirtu
 tem: nisi habuerit hostē? Et illi tñ aduersarius exurgit iuito: qā mortalis ē: & uinci pōt.
 Deo aut qā repugnari nō pōt: ipse aduersarios nomini tuo excitat: nō q contra ipsū deū
 repugnet: sed cōtra milites eius ut deuotionē ac fidē suorū uel pbet: uel corroboret: do
 nec praesurā uerberibus desluētē corrigat disciplinā. Est & alia cā cur aduersus nos p
 secutiōes fieri sinat: dei populus augeat. Nec est difficile mōstrare cur aut quō illud fi
 at. Primū fugant a deorū cultoribus plurimū odio crudelitatis. Cur. n. talia sacrificia nō
 horreat: Deinde placet q̄busdā uirtus ac fides ipsa nōnulli suspicant deorū cultū nō si
 ne cā malū putari atā multis hoibus: ut emori malint q̄ id facere: q̄ alii faciūt ut uiuāt
 Aliqui cupiūt scire q̄dnā sit illud bonū: qd̄ ad mortē usq; defendit: quod oibus quæ in
 uita iocūda & cara sūt praesert: a quo nec bonorū: nec lucis amissio: nec dolor corpis: nec
 uiscerū cruciamēta deterrēt. Valēt hęc plurimū: sed illa maxia causā nostrorū nume
 rū setop auxerūt. Audit circūstās populus iter ipsa tormēta dicētes nō sacrificare se la
 pidibus manufactis sed deo uiuo: q̄ sit i celo. Multi hoc uerū eē itelligūt: & in pectus ad
 mittunt. Deinde. aut fieri solet in rebus icertis dum inter se inuicē quærūt: quæ sit hu
 ius praestātia cū multa quæ ad religionē p̄tinent diuulgata: ac p̄mōre uicissim aucu
 pata discunt: quæ qā bona sunt: placeant necesse est. Praeterea ultio secuta sicut semp
 accidit ad credendū uehemēter impellit. Nec qdē leuis cā est: q̄ immundi dæmonum
 sp̄ritus accepta licentia multorū se corporibus imergūt: q̄bus postea reiectis: omnes
 qui resanati fuerint: adhæreant religiōi: cuius potentiam senserunt: ne tot causā in unū
 collata magnā deo multitudinē mirabiliter acquirunt.

Quod bonorū tortores torquebūt: & malas bestias deterra aufert deus. Ca. xxiiii.

Vicquid ergo aduersum nos mali principes moliantur fieri ipse permittit: Et ta
 q̄ men iniustissimi p̄secutores: quibus dei nomen contumeliā ac ludibrio fuit nō
 se putent impune laturos: quia indignationis aduersus non eius quasi ministri
 fuerunt. Punientur. n. iudicio dei: qui accepta p̄tate supra humanū modū fuerint abusi:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

& insultauerint etiã deo supbius: eiusq; nomē æternū uestigijs suis subiecerint ipse nescit. neq; calcādū. Propterea uēdicaturū se eos celeriter pollicet & exterminaturū bestias malas de terra. Sed idē quis populi sui uexatiōes: & hic p̄nti soleat uēdicare: tñ iubet nos expectare patienter illū cælestis iudicii diē. quo ip̄e p̄ suis quēq; meritis: aut honorat aut puniat. Quapp nō sp̄ent sacrilegæ aīæ cōreptos: & multos fore quos sic obterūt. Veniet rabiosis & uoracibus lupis merces sua: q; iustas & simplices aīas nullis facinoribus admissis excruciauerit. Nos tātumō laborem: ut ab hoibus nihil aliud in nob̄ nisi sola iustitia p̄uīat. Dem̄ operā totis uirib; ut mereāur a deo simul & ultionē passiōis & p̄miū Lactantii Firmiani diuinarum institutionum aduersus gentes de uero cultu ad Constantinum imperatorem liber sextus.

Quod innocentia uerissimus dei cultus est: quam rem carnalis homo corpori deditus nescit. Capitulum primum

Quod erat officium suscepti muneris diuino spiritu instruentē: a suffragate ipsa ueritate cōpleuimus. Cuius asserēdæ atq; illustrādæ cā mihi & sciam & fidē ipse dominus noster iposuit: sine quo nec sciri q̄q; p̄t nec explicari. Venio nūc ad ipsū qd̄ est sūmū opis huius: & maximū: ut doceā quo ritu: quoue sacrificio deū coli oporteat. Id. n. ē hoīs offm̄: i eo q; sūma rerū: & oīs beatæ uitæ rō cōsistit qñ qd̄ p̄pterea facti & ispirati ab eo sumus: nō ut cælū uideremus & solē qd̄

Anaxago Anaxagoras putauit Sed ut artificē solis & cæli deū pura & integra mente coleremus
 ras Quāuis at̄ precedentibus libris p̄ ingenii mediocritate defēderim ueritatē tamē ex ritu quoq; ip̄so eluere uel maxime p̄t. Nihil. n. sancta & singularis illa maiestas aliud ab hoīe desiderat: q̄ solā inocētā: q; si q̄s obtulerit dō: satis pie religioseq; litauit. Hoīes at̄ neglecta iustitia: cū sint oībus flagitijs ac sceleribus inq̄nati: religiosos se putāt: si tēpla ac aras hostiarū sanguine cruentauerint: si foco adorauerint: ac ueteris uni pfusiōe madefecerint. Quinetiā sacras dapes apparāt: & exquisitas epulas quasi aliqd̄ idē habituri offerūt. Quicqd̄ aspectu earū: q̄q; dō; e aut odore percipiū ē: & hæc grata esse dijs suis nō ex aliqua diuinitatis ratione: quā nesciūt: sed ex suis cupiditatibus iudicāt: nec itelligūt terrenis opibus deū nō idigere. Nihil. n. sapiūt nisi terrā: bonaq; & mala soli⁹ corporis uoluptate p̄pendūt. Huius arbitrio ut religionē ponderāt sic totius uitæ suæ acta disponūt. Et quoniā se semel a cæli cōteplatiōe auerterūt: sensumq; illū cælestē corpori mācipauerunt: libidinibus frena p̄mittunt: tãq; secū ablaturi uoluptatē: quā momentis oībus cape festinant: cum aīus ministerio corporis: nō corpus ministerio animi uti debeat. Idē maximum iudicant opes: quasi bonis artibus assequi nō p̄nt: malis assequūtur: fraudant: rapiunt: spoliant: insidiant: abiurat. Nihil deniq; moderati aut p̄si habēt d̄m̄ nō auro corruscēt: argēto: gēmis: uestibus fulgeant: auidissimo uentri opes ingerant: stipati familiarum gregibus p̄ domitum populū semp̄ incedant. Sic addicti & seruiētes uoluptatibus: uim uigorēq; mētis extinguunt: & cum uiuere se maxie putant: ad mortem concitatissime properant. Nam sicut in secūdo libro docuimus: cæli ratio in aīo terre autē in corpore est: quia bona negligunt animi corporis appetunt: i tenebris ac morte uersant: quæ sunt terræ atq; corporis: quia uita & lumē de cælo ē: cuius quoniam exptes sunt corpori seruiēdo: lōge absunt ab intellectu rerū diuinarum. Eadē miseris ubiq; cæcitas premit sicut qui sit uerus deus ita q; sit uerus cultori ignorant.

Quod deus nec esurit: nec sitit: nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari: aut uina offerri: uel lumina. Et quare hæc offerant dijs gentium quæ fidem rectam

LIBER SEXTVS

& ueram innocentiam offerre nesciunt: i quibus consistit dei cultus. Et q̄ intra omnia
quæ ad cultum dei pertinent: præstantissimum est homines ad ueritatem & iusticiam
erudire. Et quare nolit ab elementis incipere.

Ca. ii.

Erratum
primu m

Actât igit̄ opimas & pigues hostias deo: quasi esurienti: p̄fundunt uina tēq̄ sicie
m ri accedūt lumina uelut i tenebris agēti. Q d' si suspicari aut p̄cipe aio possēt q̄
sunt bona illa cælestia: quorū magnitudinē terreno adhuc corpore obuoluti sen
su cape nō possumus: iā secū his officiis inanibus stultissimos eē cognoscāt: uel si cæle
ste lumen qd' dicimus solē cōtēplari uelint: iam q̄ nō indigēat lucernis eorū deus: q̄ ip
se in usum hoīs tā cādīdā lucē dedit: & tamē cū in tam paruo circulo: q̄ p̄pter longinq̄
tatē nō āplius q̄ hūani capitis uideat h̄re mēsurā: tantū sit fulgoris: ut eū mortaliū lumi
nū acies nō queat cōtueri: & si paulisp̄ itēderis oculos: caligo ac tenebræ consequantur.
Quid tandem luminis: quid claritatis apud ipsū deū: penes quē nulla uox ē: eē arbitre
mur: q̄ hāc ipsā lucē sic moderatus ē: ut neque nimio fulgor: neq̄ calq̄ uehemēti noce
ret aiāntibus: tāūq̄ istarū rerū dedit eis: quātū mortalia corpora pati possūt: aut frugū
maturitas postulare. Nō igit̄ mētis suæ cōpos putādus ē q̄ auctori & datori luminis:
cādelarū ac cerarū lumē offert p̄ munere. Aliud uero ille a nobis exigit lumē: & quidē
nō fumidū: sed (ut ait poeta) liq̄dum atq̄ clarū: mētis scilicet. Propter qd' a poetis pha
netes nūcupat: qd' exhibēt nō pōt nisi q̄ deū agnouerit. Illotū at̄ dii q̄ terreni sūt egēt
luminibus: ne in tenebris sint quorū cultores quia cæleste nihil sapiūt: et religiōes q̄bus
deseruiunt: ad terram reuocant. In ea enim lumine opus est: quia ratio eius & naturate
nebrosa est. Itaq̄ diis nō cælestē sensum: sed humanū potius attribuunt. Ideoq̄ illis ne
cessaria & grata credūt eē quæ nobis: quibus aut esuriētibus opus est cibo: aut siciēti
bus potu: aut ueste algētibus: aut cum sol decesserit: lumine ut uideat possumus. Nullis
igit̄ ex rebus tā p̄bari & intelligi pōt deos ipsos cū aliquādo uinxerit: mortuos eē q̄ ex
ipso ritu: qui est torus et terra. Quid enim cælestis i se boni pōt habere pecudum sāguis
effusus: quo aras inquināt: nisi forte deo existimant eo uesci qd' homines aspernantur
attingere: Et quisquis illis hanc saginam præstiterit: quanuis ille grafator: adulter: ue
nificus: paricida sit: beatus ac fœlis erit. Hunc diligunt: hunc tuentur: huic omnia op
tauerit: præstant. Merito ergo Perlius huiuscemodi superstitiones suo more deridet. **Perlius**
Qua tu inquit mercede deorum
Emeris auriculas pulmōe & lactib⁹ unctis: Sentiebat uidelicet nō carne opus eē ad pla
candā cælestē maiestātē: sed mēte sancta: & iusto animo: & pectore (ut ipse ait) qd' na
turali sit hōestate generosum. Hæc ē religio cælestis: nō quæ cōstat ex rebus corruptis
sed uirtutibus ai q̄ oriē e cælo. Hic uerus cultus ē: i quo mēs colētis se ipsā deo imacu
latā uictimā sistit. Id ipsum quō cōsequēdū: quō præstādū sit: docebit huius libri dispu
tatio: nihil. n. tā præclarū: hominiq̄ cōueniēs pōt eē: q̄ erudire hoies ad iusticiam. Apud
Ciceronē Catullus i Hortētio philosophiā rebus oibus præferēs: male se dicit uel unū
paruū de officio libellū: q̄ lōgam orationē p̄ seditioso hoīe Cornelio. Quæ sententiā nō
utiq̄ Catulli: qui fortasse illud nō dixit: sed Ciceronis est putāda: qui scripsit credo ut li
bellos quos de officiis erat scripturus cōmēdaret: in quibus ipsius nihil esse testat̄ in oī
philosophia melius & fructuosius: q̄ præcepta uitæ dare. Quod si hoc illi faciunt: qui
bus nō est ueritas cognita quanto magis nos facere debemus: qui a deo eruditi & illu
minati: possumus uera præcipere: nec tñ sic docebimus: ut quasi prima uirtutis elemē
ta tradamus: qd' est infimū. Sed tanq̄ docendum suscipimus eum: qui apud illos iam
p̄fectus uideat. Manentibus enim præceptis eorum: quæ solent ad p̄bitatem recte da

DIVINARVM INSTITVTIONVM

re ignota illis superstruemus ad perficiendam cōsumandamq; iustitiam: quam non tenent. Ea uero quæ possunt cum illis eē communia: pretermittam: nequid ab his uideat mutuari: quorum errores coarguere atq; aperire decreuerim.

De duabus uis: quarū altera uirtutū: altera uitiorū ē: q̄ i lra pythagorica figurant & fidelius tractant a christianis q̄ a philosophis: & de duobus ducibus uiarū. Cap. iii.

Væ sunt uia p̄ quas humanā uitā p̄gredi necesse ē. s. una quæ in celum ferat. Altera quæ ad inferos deprimat: quas & poetæ i carminibus: & philosophi i disputationibus suis induxerūt. Et quidē alteram uirtutū eē uoluerūt: alteram uitiorū: eāq; quæ sit assignata uirtutibus: primō aditu esse arduam & confragosam: i qua si q̄s difficultate supata in sūmū eius euaserit: habere eum de cetero planū iter: amcēnū q; cāpū: & oēs laborū suorū cape fructus uberes atq; iucūdos. Quos at̄ primū aditū difficultas deterruerit: oēs in eā uitiorū uia labi atq; deflectere: quæ primo igressu sit quasi amcēna: multoq; tristior. Deinde cū in eā paulo ulterius p̄cesserint: amcēnitatis eius specie repēte subduci. Exoriri at̄ uia p̄cipitē: nunc saxis aspam: nūc obductā sentibus nūc gurgitibus iterisam: uel torrētibus lapideā: ut laborare: hærere: labi: cadere sit necesse. Quæ oīa eo p̄ferant: ut appareat in uirtutibus capiendis labores eē maxios: i p̄ceptis at̄ maximos fractus. & solidas atq; icorruptas uoluptates. Vitia uero qbus deliniamētis naturalibus allicere aios hoīum & inaniū iucūditatū specie captos: ad acerbias amaritudines miseriasq; perducere sapiēs p̄sus disputatio: si uirtutū ipsarū formas atq; terminos scirēt. Nō. n. didicerāt uel quæ sint: uel qd eas mercedis a deo maneat: qd nos his duobus libris docebimus. Hi uero q̄ ignorabāt aut dubitabant aias hoīum in mortales eē: & uirtutes: & uitia terrenis honoribus aut p̄cenis aestimauerint. Oīs ergo hæc de duabus uis disputatio ad fragilitatē ac luxuriā spectat: Dicūt. n. humanæ uitæ cursū. y. litteræ similit̄: q; unusq; q; hoīum cū primū adolescentiæ limen attigerit: & in eū locū uenerit: ubi se uia scindit i ābas: hærereat nutabūdus: ac nesciat in quā se p̄tē potius iclinet. Si ducē nactus fuerit: q; dirigat ad meliora titubātē: hoc ē si aut philosophiam didicerit: aut eloquētiā: aut aliqd honestæ artis: quo euadat ad bonā frugē: qd fieri sine labore maximo nō pōt honestā ac copiosā uitā disputat̄ pacturū. Si uero doctore frugalitatis nō iuenerit: ad sinistra uia quæ meliorē specie mētiat̄ icedere. i. delidix luxuriæ. ierit: q; se tradere: quæ suauia qdem uident̄ ad tempus uera bona ignorantī. Post at̄ amissa oī dignitate ac re familiarī i oibus miseris ignominiaq; uicturū. Ad corpus ergo & ad hanc uitā: quā i terra: ducimus: fines earū uiarū retulerunt poetæ fortasse melius: q; biuū hoc apud iferos eē uoluerūt. Sed i eo fallūt: q̄ eas uias mortuis p̄posuerūt. Vtriq; ergo uere: sed tñ utriq; nō recte: quia oportuit uias ad uitā: fines earū ad mortē referri. Nos igit̄ melius & uerius: quia duas istas uias cæli & iferorū esse dicimus: q̄ iustis immortalitas: iniustis p̄cena æterna p̄posita est. Quomō at̄ uia ista uel i cælū tollat: uel ad iferna p̄cipitēt explicabo & apiam quæ sint uirtutes: quas philosophi nescierūt: tñ etiā quæ sint p̄mia earū: simul etiā q̄ sint uitia: quæ ue eorū supplicia mōstrabo. Nā fortasse aliquis expectet: ut seperatī de uis: ac uirtutib; dicā: cū de bono ac malo differentibus nobis etiā qd ē contrariū possit intelligi. Siue. n. uirtutes iferas uitia sua sponte decedent: siue uitia eximas: uirtutes ultro subibūt: sic bonorū ac malorū cōstituta natura est: ut se iuicem semp oppugnēt: semp expellāt: ita fit ut neq; uitia retrahī sine uirtutibus possūt: nec uirtutes iferi sine detractōe uitiorū. Has igitur uias longe aliter iducimus: q̄ a philosophis iduci soleant. Primum quod utriq; propositū esse dicimus ducem utrunque immortalē. Sed alterū honoratū: qui uirtutibus ac

LIBER SEXTVS

bonis sit præditus, Alterū damnatū: qui uitiis ac malis. Illi autē i dexteriora tātū uia du-
cē ponūt; neq; unum; neq; pperuū. Siquidē quēlibet doctorē bonæ artis iducunt: quia
desidia reuocet hoies: & frugi eē doceat. Sed neq; igredi faciūt in eam uiam ni i pueros
& adolefcēres: uidelicet q; artes discātur i his ætatibus. Nos autē ois sexus: & generis: &
ætatis i hoc cæleste iter iducimus: q; deus q; eius uia dux ē: immortalitē nulli hoī nato
negat. Forma quoq; uiarū ipsarū nō ita ē ut illi putauerūt. Quid. n. opus ē. y. in reb; cō-
trariis atq; diuersis. Sed altera illa melior cōuersa ē ad solis ortū. Altera illa dteriori ad
occasū: quoniā q; ueritatē ac iusticiā seq; is accepto immortalitatis premio luce potiet:
q; ar illo malo duce illect; prætulit uitiā uirtutis: mēdaciū ueritatis: necesse ē ad occa-
sū & tenebras deferatur. Describā igit; utrāq; & earū pprietates habitusq; mōstrabo.
De uia uirtutis: que in Elysios campos deducere dicitur; & uitiorum quæ ad impia
tartara: & ducibus utriusq;.

Cap. iiii.

Na ē igit; uirtus ac honorū uia: q; fert in Elysios cāpos (ut poetæ loquūt;) Sed
u ad ipsam mundi arcem. Ut leua malorū Exercet pœnas: & ad impia tartara mit-
tit. Est. n. criminatoris illius. q; prauis religiōibus istutis: auertit hoies ab itine-
re cælesti: & in uia pditiōis indacit. Cuius uia species & figura sic ē cōposita i aspectu:
ut plena & potēs oī genere florū atq; fructū delectabilis eē uideat. In ea posuit de; oia:
q; p bonis habētur in terra: opulentia dico: honorē: q; etē: uoluptatē: illecebras oēs. Sed
cū his pariter iniusticiā: crudelitātē: superbiam: pfidiam: libinem: cupiditatē: discordiam
ignorāciam: mēdaciū: stulticiam: cæteraq; uitia: exitus ar talis est uia: cum uentum
fuerit ad extremū: unde iam regredi non licet: cum omni sua pulchritudine tam subito
ræcipitur: ut nō ante quis fraudem pspicere possit q; præcipitatus in altitudinem pro-
fundam cadat. Quisq; n. præsentium honorum specie captus: & in his consequendis
ac fruendis occupatus: nō præuiderit ea quæ post mortē secutura sunt: seq; a deo auer-
terit. Is uero qui ad inferos deiectus: in æternā damnabitur pœnā. Via ergo illa cælestis
difficilis & cliuosa pposita ē: uel spinis horrentibus aspa: uel saxis astātibus ipedita: ut
cōsumo labore ac pedū tritu: cūq; magna cadēdi sollicitudine sit cui gradiendū. In hac
posuit iusticiam: temperantiam: patientiam: fidē: castitatē: abstinentiam: concordiam
scientiam: ueritatem: sapientiā ceterasq; uirtutes sed simul cum his paupertatem igno-
miniam laborē dolorē amaritudines omnes. Quisq; n. spem suam porrexerit longi-
us & maiora maluerit carebit his terre bonis. ut expeditus ac leuis difficultatē uia: su-
per. Nec. n. pōt q; se aparatu regio circumdederit aut diuitiis honorauerit augustias il-
las uel ingredi uel tenere. Vnde intelligit; iccirco malis & iniustis facilius puenire quæ
cupiant quia prona & decliuis est eorum uia. Bonis autem quæ optent. difficile pcede-
re. quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo quoniam durū asperumq; iter
igressus ē: contemptui derisui odio sit necesse est. Oēs. n. quos cupiditas aut uoluptas
præcipites trahit inuident ei qui uirtutem capere potuit & inique ferunt id habere ali-
quem quod ipsi non habēt. Erit itaq; paup. hūilis: ignobilis subiectus iniuriæ & tamē
omnia quæ amara sūt pferēs. Et si sapientiā igem ad summum illum gradum sinem
que præduxerit dabitur ei corona uirtutis & a deo pro laboribus quos in uita propter
iusticiam pertulit: immortalitate donabitur. Hæ sunt uia: quas deus humanæ uitæ affli-
gnauit in quibus singulis & bona ostendit. & mala sed ordine præpostero atq; cōuer-
so. In un an. mōstrauit tēporalia prius mala cum æternis bonis q; ē ordo melior. In al-
tera tēporalia prius bonā cum æternis malis qui est ordo deterior ut quicunq; præse-
tia mala cū iusticia degerit: maiora & certiora bona consequatur q; fuerint illa q; spait

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Quisq; aut pntia bna pposuerit iustitiae in maiora & longiora incidet mala: q̄ fuerit il
 a qua fugit. Hac eni uita tpalis: qa breuis est: iccirco & bna eius & mala breuia sint
 necesse e. Illa uero spualis: qua huic terrenae cōtraria e: qa sempiterna e: iccirco & bna
 eius & mala sempiterna sūt. Ita fit: ut & bonis breuib; mala aeterna. & malis breuib;
 bna aeterna succedat. Itaq; cū simul pposita fuit hoi bna & mala cōsiderat unūquēq; se
 cū decet: q̄to satius sit pro ppetuis bōis mala breuia p̄fere: q̄ p breuib; & caducis bōis
 mala ppetua sustinere. Nā sicut i hoc saeculo cū e ppositū cū hoste certamē: pri laborā
 dū e: sis postmodū i ocio: esuriēdū: sitiēdū: aestus: frigora p̄ferēda: humi q̄scēdū: uigilā
 dū p̄clitādū e: ut saluis pignorib; & domo: & re familiarib; & oib; pacis ac uictoriae bo
 nis p̄frui possis. Sin aut praesēs ocii malueris q̄ laborē malū tibi maximū facias necesse
 e. Praeoccupabit. n. aduersari n̄ resistēt: uastabūt agri: diripiet dom;: ipradā uxor ac
 liberi ueniēt: ipe iterficere ac rapere. Quae oia accidāt: praesens cōmodū differēdū: e ut
 maius lōgiusq; rapiat. Sic i oi hac uita: qa nobis aduersariū de; reseruauit: ut possemus
 corpe uirtutē: omittēdā & praesēs uoluptas: ne hostis oporimat: uigilādū statioes agē
 dae familiares expeditioes obeūdā: sūdēdus ad ultimū cruor. Oia deniq; amara & gra
 uia patiēter ferēda eo qdē p̄mpti;: quo nobis ipator n̄ de; p̄mia p laborib; aeterna cō
 stituit. Et cū i hac terrena militia tm hoies laboris exhausti: aut ea sibi pariāt: q̄ pnt eo
 dē mō p̄ire quo pra sūt: certe nobis nullus labor e recūsād;: quo id acq̄rat: qd nullo mō
 possit amitti. Voluit. n. de; hoies ad hanc militiā genuit: expeditos i acie stare: & inten
 tis acriter aīs ad unius uel iuisibilis hostis insidias: uel aptos ipet; uigilare: q̄ nos sicut p̄iti
 & exercitati duces solēt uariis artib; captat p cuiusq; natura & morib; sauiēs. Aliis. n.
 cupiditatē insatiabilē imittit ut opibus suis tāq; cōpedib; alligatos a uia ueritatis excuti
 at. Alios inflāmat irae stimulis: ut ad nocēdū poti; itētos a dei cōtēplatiōe detorq̄at. Ali
 os imoderatis libidinibus imergit: ut uoluptati & corpi seruiētes ad uirtutē respicere n̄
 possint. Aliis uero ispirat inuidia: ut suis ipsi tormentis occupati: nihil aliud cogitēt: nisi
 eorū quos oderit faelicitatē. Alios inflāmat ambitionib;. Hi sūt q ad gerendos magistra
 t; oēm uitae suae opam curāq; cōuertūt: ut fastos signēt: & annis nomē iponāt. Quorū
 dā cupiditas tēdit altius: nō ut puincias tpali gladio regnāt: sed ut infinita: & ppetua p̄ta
 te dños se dici uelint uniuersi generis humani. Quos at pios uiderit: anibus impleat reli
 giōib;: ut ipios faciat: His uero q̄ sapiētia q̄rūt: philosophiā in oculos ipingit: ut specie
 lucis excacet: ne q̄s cōprehēdat aut teneat ueritatē. Sic hoibus obstruxit adit; oēs & ob
 sepsit oēs uias publicis latas erroribus: quos ut discutere possem;: ip̄sq; auctore malo
 rū uicere: illūinauit nos de; & armauit uera caelestiq; uirtute. de q̄ nihil nūc differēdū e

De falsa definitione philosophiae: quam auctore Lucillio posuerūt philosophi: & ue
 ra differentia scientiae & uirtutis: Cap. v.

Ed prius q̄ singulas uirtutes expōere incipiā determināda e ipa uirt;: quā phi
 losophi nō recte definierūt qd eēt: aut in q̄bus rebus: qd opis quid hēat officii.
 Nomen itaq; solū retinerūt: uim uero: & effectū: & rōnē pdiderūt. Quae cun
 Lucillius q̄ at in definitione uirtutis solēt dicere: paucis uersib; collegit: & enūerat Lucillius: quos
 malo equidem ponere: ne dum multorū sentētiās refello: sim longior q̄ necesse est.
 Virtus Albine e precii p̄soluere rerū. Quis iuerfamur: q̄s minimis rebus pōt esse
 Virtus est homini scire id quod quaeq; res habet
 Virtus scire homini rectum: utile: quod sit honestum:
 Virtus q̄rende rei finem scire: modumq; Virtus diuitiis: praemium p̄soluere posse:
 Virtus id dare: quod re ipsa debetur honor.

LIBER SEXTVS

Hostem esse: atq; inimicum hominū morūq; bonorum.

Contra defensorem hominū: morūq; bonorum.

Hos magnificare: his bene uelle: his uiuere amicū.

Commoda præterea patri sibi prima putare.

Deinde parentum: tertia iam postremaq; nostra.

Ab his definitionibus quas poeta breuiter cōprehendit, M. Tullius traxit officia uiuē M.

di. Penatiū stoicū secutus: eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hęc autē q̄ falsa sūt: mox Tullius

uidebimus: ut appareat q̄tū nobis dignatio diuina cōtulerit: que nobis appuit ueritatē Penatiū

Virtutem esse dixit scire qd sit bonū & malū: quid turpe: quid honestū qd utile: qd phūs

minus breuiusq; facere potuit. Si tantū bonū ac malū diceret: qua nihil pōt esse utile

uel honestum: qd' nō idem bonū sit. Nihil inutile ac turpe: qd' nō idem malū sit. Quod

& philosophis ur: & idē Cicero in tertio supradicti opis libro ostēdit. Verū scia nō pōt

eē uirtus: q̄a nō ē intus in nobis: sed ad nos extrinsecus uenit. Quod at transire ab altero

ad alterū pōt: uirtus nō est: q̄a sua cuiq; est. Scia igit' alieni benefici est: quia posita est I

audiendo. Virtus tota nra est: quia posita est in uoluntate faciendū bona. Sicut ergo in

itinere celebrando nihil prodest uia nōsse: nisi conatus ac uires suppeditent ambulādū:

ita ueri scia nihil prodest: si uirtus ppria deficiat. Nā fere etiā hi q̄ peccāt: et si n̄ pfecte

tū qd sit bonū & malū scitiūt. Et quotiēs aliqd iprobe faciūt: peccare se sciūt: & iō cæla

re nitunt'. Sed cū eos boni & mali natura nō fallat: cupiditate mala uincunt' ut peccēt:

q̄a deest illis uirtus. i. cupiditas recta & honesta faciēdi. Ex hoc igit' appet aliqd eē sciam

boni maliq; aliud uirtutē: q̄a pōt eē scia sine uirtute: sicut in plurimis philosophorum

fuit. In quo quoniā recte ad culpā p̄inet: nō fecisse quæ scieris recte uolūtas p̄ua &

uirtuosus aius: quē excusare ignoratio nō pōt: puniet'. Ergo sicut uirtus nō est bonum ac

malū scire: ita uirtus est bonū facere: malū nō facere. Et tamen scia sic cū uirtute coniū

cta est: ut scia præcedat uirtutem: uirtus sequat' sciam: quia nihil prodest cognitio nisi

& actio subsequatur: Horatius ergo paulo melius definiuit.

Virtus est uirtū fugere: & sapientia prima.

Sed in pte: quia eā cōtrario terminauit: ut si diceret. Bonū est quod malū nō: cum enim

quid sit uirtus nescio: ne uirtū quidē quid sit scio. Vtrinq; igit' indiget definitione: q̄a na

tura rei talis est: ut utrinq; aut intelligi: aut nō intelligi sit necesse. Verū nos faciamus

quod ille debuit. Virtus est irā cohibere: cupiditatē cōpescere: libidinē refrenare: id ē

enī uirtū fugere. Nā fere oia quæ fiunt iniuste atq; iprobe ab his oriunt' affectibus. Si

enī cōmotionis huius: quæ ira dicit': ipetus retundatur: oēs hoīum cōtētionēs malæ so

pirentur: nemo insidiabitur: nemo profilet ad nocēdum: Item si cupiditas temperetur

nemo terra mariq; grassabitur: nemo exercitū ducet ut rapiat & uastat aliena. Item si ar

dor libidinū cōprimatur: omnis ætas & sexus retinebit suā sanctitatē. Nemo quicq; pu

dendū aut patietur: aut faciet. Ergo uniuersa scelera & flagitia his cōmotionibus uir

tute sedatis: ex hoīum uita moribusq; tollentur. Quæ sedatio cōmotionū & affectuū

hanc habet rōnē: ut oia recta faciamus. Omne igitur uirtus officiū est nō peccare quo

pfecto fungi nō potest qui deum nescit: quoniam ignoratio eius a quo bona oriunt' i

prudenter ipingit in uita necesse est. Itaq; ut breuius & significatius utriusq; rei summa

officia determinēs: sciētia ē deum nosse: uirtus colere: i illo sapiētia in hoc iusticia cōticef

Quid philosophi nesciuerunt quid esset bonum aut malum: quia fontem boni lucidū

nesciebant: nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse: & quomodo con

stet Lucillium falso definiuisse uirtutis officia.

Horatius

Cap. vi.

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Ixi quod erat primum scientiam boni non esse uirtutem. Deinde quid sit uirtus
 & in quo sit. Sequitur ut id quoque ipsum quid sit bonum & malum nescisse philo-
 sophos breuiter ostendat: quia pene declaratum est libro tertio cum de summo bono
 disputaret. Qui autem quid esset summum bonum nescierunt & in ceteris bonis malisue quae summa
 non sunt: errauerint necesse est: quod non potest uero iudicio examinare qui fontem ipsum non te-
 net: unde illa descendunt. Fons autem honorum deus est: malorum uero ille. scilicet diuini nominis
 semper inimicus de quo saepe diximus: Ab his duobus principiis bona malaque oriuntur.
 Quae ueniant a deo hanc habent rationem ut immortalitatem parent: quod est summum bonum.
 Quae autem ab illo altero id habent officium ut a celestibus auocantur: terrenisque demersum ad
 poenam interficiant seipsum: quod est summum malum. Non igitur dubium est: quin omnes illi
 quid esset bonum & malum ignorauerint: qui nec deum: nec aduersarium eius scierint
 itaque sine honorum ad corpus: & ad hanc breuem uitam rettulerunt: quod est. scilicet solui & occidere ne-
 cesse est: non sunt progressi longius. Sed omnia praecipua: ut omnia quae inducunt bona terra in-
 herent: & humiliaeet quoniam simul cum corpore quod est terra moriuntur. Pertinet enim non ad
 uitam homini comparanda: sed ad quaerendas uel augendas opes honores: gloriae: potentiam:
 quae sunt uniuersa mortalia: tam. scilicet quae ille quae ut ea sibi contingerent: laborauit. Hinc est illud:
 Virtus quaerenda rei: sine scire modumque. Praecipuum enim quibus modis & quibus artibus res
 familiaris quaerenda sit: quia uidetur male quaeri solere: sed huiusmodi uirtus non est propo-
 sita sapienti. Nec enim est uirtus opes quaerere: quarum: neque inuentione: neque possessio in nostra
 potestate est. Itaque & quaestu & obtentu faciliores sunt malis quam bonis. Non potest ergo uirtus
 esse in his rebus quaerendis: in quarum conceptu uis ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipsa
 transfugiet: quae magno ac excelso animo calcare ac proterere gestit: neque fas est animam caele-
 stibus intentam bonis ut haec fragilia sibi comparet: ab immortalibus suis opibus auocari.
 Sed potissimum in his rebus comparandis: uirtutis ratio consistit: quas nobis nec homo ullus
 mors ipsa possit auferre cum ita se habeant. Illud quod sequitur uerum est.
 Virtus diuitiis precium soluere posse. Qui uersus idem fere significat: quod primi duo sed
 neque ipse neque quicquam philosophorum scire potuit precium ipsum: uel quae uel quod sit idem enim poetae
 & illi omnes quos secutus est putauerunt recte opibus uti hoc est frugum esse non instruere conuiuia
 sumptuose: nec largiri temere: non effundere in res supuacuas aut turpes rem familiarem. Di-
 cet aliquis fortasse. Quid tu: negas ne haec esse ueritatem: non equidem nego: Contraria enim uideo
 probare si neges. Sed uera nego: quia non sit illa caelestis: sed tota terrena: quando quod nihil effi-
 cit nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti & quae sit ex diuitiis fructus petendus
 declarabo aptius cum de pietatis officio loquar: iam cetera quae sequuntur nullo modo uera sunt
 nam improbis inimicitias indicere: aut honorum defensionem suscipere: potest cum malis esse conueniens. quod
 enim probitate ficta uiam sibi ad potentiam muniunt. faciuntque multa: quae boni solent: eo quod prompti-
 us quae fallendi gratia faciunt. Utinam tam facile esset praestare: quam facile est simulare bonitatem. Sed hi cum
 esse coeperint propositi ac uoti sui copotes: & summum potentiae gradum coeperint: tunc uerum simu-
 latione deposita: mores suos detegunt: rapiunt omnia & uexant: eosque ipsos bonos: quorum
 causam susceperant: insequuntur: & gradus per quos ascenderunt: amputant: neque is illos contra
 ipsos possit imitari. Verum tamen putemus hoc officium non nisi boni esse: ut bonos de-
 fendat. At id suscipere facile est implere difficile quia cum te certamini congressionisque
 commiseris: in arbitrio dei: non tua uictoria posita est Et plerumque improbi & numero: &
 conspiratione sunt potentiores quam boni: ut ad eos superandos non tam uirtus quam felicitas neces-
 saria. An aliquis ignorat quotiens melior iustiorque pars uicta sit: Hinc semper domina-
 tiones acerbae in ciues extiterunt. Plena est exemplis omnis historia: sed nos contenti erimus

LIBER SEXTVS

uno. Cn. Pōpeius bonorū uoluit esse defensor: siquidem pro republica p̄ senatu; p̄ liber Cn. Pōpeius
tate arma suscepit. Idē tamē uictus cum ipsa libertate occidit: & a spadonibus Aegy- Pōpeius
ptiis detrūcatus: insepultus abiectus est. Nō est igit̄ uirtus aut hostem malorum: aut
defensorem bonorum esse: quia uirtus in certis casibus non potest esse subiecta.

Commoda pr̄terea patri prima putare. Sublata hominum concordia uirtus nulla ē
omnino. Quae sunt enim patriae commoda: nisi alterius ciuitatis aut gentis incommo-
da. Id est fines ppagare alios uiolenter ereptos: augere iperū: uectigalia facere meliora
Quae omnia non utiq; uirtutes: sed uirtutum sunt euerfiones. In primis enim tollitur
humanae societatis coniunctio: tollit̄ inocētia: tollitur alieni abstinentia: tollitur deniq;
ipsa iustitia: quae dissidium generis humani ferre nō potest: & ubicunq; arma fulserint:
hinc eam fugari: & exterminari necesse est. Verum est Ciceronis illud. Qui at̄ ciuium
rationem dicunt habendam externorum negāt: dirimūt: hi cōmunē generis hūani socie-
tate: qua sublata: beneficentia: liberalitas: iustitia: funditus tollit̄. Nam quō pōt iustus
esse: qui nocet: qui odit: qui spoliat: qui occidit: Quae oīa faciunt: qui patriā p̄desse ni-
tuntur. Id. n. ipsum p̄desse quid sit ignorant: qui nihil putant utile: nihil commodum ni-
si qd̄ teneri manu pōt: quod solum teneri non potest: quia cripi potest. Hae itaq; ut ip-
si appellāt (bona: qui q̄s patriae acquisierit: hoc est qui euerfīs ciuitatibus gentibusque
deletis: arariū pecunia referferit: agros caeperit: ciues suos locupletiores fecerit: hic lau-
dibus fertur in caelum: haec putatur summa & perfecta esse uirtus. Qui error nō mō po-
puli & imperitorum: sed etiam philosophorum est: qui praec̄pta quoq; dant ad iustitiā
ne stultitiae ac malitiae disciplinae q; auctoritatis desit. Itaq; cum de officiis ad rem mili-
tarem p̄inentibus disputēt: neq; ad iustitiā: neq; ad ueram uirtutem cōmodatur illa
ōmnis oratio: sed ad hanc uitam mortēq; ciuile: quam non esse iustitiā: & res indicat
& ipse Cicero testatus est. Sed nos inquit ueri iuris germanae q; iustitiā solidam & ex-
pressam effigiem nullam tenemus. Umbra & imaginibus utimur: easq; ipsas utinam se-
queremur. Feruntur enim ab optimis naturae ac ueritatis exemplis. Umbra est igit̄ &
imago iustitiā: quam illi iustitiā putauerunt. Quid sapientia: nonne idem confitetur
in philosophis eē nullā? Aut cū Fabritius iquit: Aut Aristides iustus nomine: aut ab il-
lis fortitudinis: aut ab hoc iustitiā tanq̄ a sapiente petiē exemplū. Nemo. n. horum sic
sapiens: ut sapientem uolumus intelligi. Nec hi qui sapientes habiti & noiati. M. Cato:
Catullus. Lelius sapientes fuerunt. Nec illi quidem semp̄tem: sed ex mediorem officio
rum frequentia similitudinē: quādā gerebant speciēq; sapientiae. Si ergo & philosophis
ipsorū cōfessioe adēpta sapiētia ē: & his q̄ iusti habiti: sunt adēpta iustitiā est. Omnis
igit̄ illē uirtutis descriptiones falsae sint necesse est: q̄a quae sit uera uirtus scire non pōt:
nisi iustus ac sapiēs. Iustus at̄ ac sapiēs nō ē: nisi quē dñs praec̄ptis caelestib; erudiuit.

Quod in uia erroris est species sapientiae & uirtutis. Et q; uia ueritatis & sapiētia est
simplex: & angusta: & ardua: & deum habet ducem.

Cap. vii:

Amillioēs q̄ per aliorū cōfessam stultitiā sapientes existimantur: specie uirtutis
i inducti: umbras & imagines apprehendunt: nihil uerum. Quod ea sit ratione
quoniam uia nulla mēdax: quae fert ad occasū: multos tramites hēt p̄pter stu-
diorum & disciplinarum uarietates: q̄ sūt in uita hoīum dissimiles atq; diuersae. Nam si
cut illa uia sapientiae habet aliqd̄ simile stultitiae: qd̄ libro praecedente monstrauimus
ita haec cū sit tota stultitiae hēt aliquid simile sapientiae: qd̄ arripiant hi: qui stultitiā pu-
blicam itelligunt: & ut habet uicia manifesta: sic hēt aliqd̄: qd̄ simile esse uideatur uir-
tuti: ut habet apertū scelus: sic imaginē quādā: speciēq; iustitiē. Quomō. n. praecursor

DIVINARVM INSTITVTIONVM

eius uia: cuius uis & potestas ois in fallēdo ē: uniuersos i fraudē posset iducere: nisi uerisimilia hoibus ostētare: Deus. n. ut imortale illud arcanū eius in apto eēt: posuit i uia sua quæ homines p malis & turpibus aspnerēt: ut auersi a sapiētia & ueritate: quā sine duce ullo reqrebant: in idipsum iciderent: qđ uitare ac fugere cupiebant. Itaq; illā perditiois ac mortis uia multiplicē ostēdit: uel q; multa sunt genera uitæ: uel q; dii multi q colluntur. Huius dux præuaricator ac subdulus: ut uideat eē discrimē aliqd falsi & ueri mali ac boni. Alia ducit luxuriosos: alia eos q frugī appellant: alia imperitos: alia doctos: alia inertes: alia strenuos: alia stultos: alia philosophos. Et eos qdem non uno tramite. Illos. n. qui aut uoluptates: aut diuitias nō refugiūt: ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos autē q aut uirtutē seq uolūt: aut cōtemptum rerū: cōsistent: p confragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamē illa oia itinera quæ speciē bonorū ostētant non sunt alia uia: sed diuerticula & semitæ: quæ uident qđē ab illa cōmuni dextro uersum separari: ad eandē tamen & ad unum oēs exitū sub ipso fine referunt. Ibi. n. dux ille coniungit oēs: ubi opus fuerat bonos a malis: fortes ab inermibus: sapientes a stultis separari: in deorū scilicet cultu: i quo ille uniuersos (qa sine ullo discrimē stulti fuerūt) uno mucrōe iugulati & præcipitat in mortē. Hæc at uia quæ est ueritatis: & sapientiæ & uirtutis: & iustitiæ: quorum omnium fons unus est: una uis: una sedes: & simplex ē: qđ paribus animis summaq; concordia unum sequamur: & colamus deū: & augusta: quoniam paucioribus uirtus data est: & ardua: quoniam ad bonum quod summum & sublime est: nisi cum summa difficultate & labore non potest perueniri.

Quare a philosophis ueritas iueniri non poterat: nec ab his q terrenis dediti sunt sed ab electis iuenitur p legem dei cui pōt Ciceronis definitio adaptari. Ca. viii.

Aec est uia: quā philosophi quærūt: sed iō nō iueniunt: qa in terra potius ubi ap
h parere nō pōt quærūt. Errēt ergo uelut i mari magno: nec quo ferant itelligūt qa nec uia cernūt: nec ducē sequunt ullam. Eadem nanq; ratione hanc uitæ uiam quæri oportet: qua i alto iter nauibus qrit. Quæ nisi aliquod cæli lumen obseruet icertis cursibus uagātur. Quisq; at rectū iter uitæ tenere nitit: nō terrā debet aspicere sed cælū: & (ut aptius loquar) non hominem sequi debet: sed deum: non his terrestib; simulachris: sed deo seruire cælesti: nō ad corpus referri oia: sed ad mentem: nō huic uitæ dare operā: sed æternæ. Itaq; si oculos i cælū semp itēdas: & solem qua oritur obserues: eūq; habeas uitæ quasi nauigii ducē: sua sponte in uiam pedes dirrigentur: & illud cæleste lumē qđ sanis mentibus multo clarius sole est: q̄ hic quē in carne mortali uideamus: sic reget: sic gubernabit: ut ad sūmū sapiētia uirtutisq; portū sine ullo errore perducatur. Suscipienda igit̄ dei lex ē: q̄ nos ad hoc iter dirrigat: illa: sancta: illa cælestis: quā Marcus Tullius i libro de repub. tertio pene diuina uoce depixit: cuius ego ne plura dicere uerba subieci. Est qđē lex: recta rō naturæ cōgruens diffusa i oēs: cōstās sempiterna: quæ uocet ad offm iubēdo uetādo a fraude deterreat: q̄ tñ neq; p̄bos frustra iubet: aut uetat: nec i probos iubēdo aut uetādo mouet. Huic legi nec p̄pagari fas ē: neq; drogari ex hac aliqd licet: neq; tota abrogari pōt. Nec uero aut p̄ senatū: aut p̄ populū solui hac lege possum;. Neq; ē q̄ redus explanator aut it̄pres ei; ali;. Nec erit alia lex Romæ: alia Athēis: alia nūc: alia post hāc: sed & oēs gerēs & oī tpe una lex: & sempiterna: & imutabilis cōtēbit. Vnusq; erit cōis q̄ si magister & ipator oium de;: ille legis hui; iutor disceptator: fator: cui q̄ n̄ parebit: ipse se fugiet ac naturā hoīs aspernat: hoc ipō luet maxias pœnas ēt si cætera supplicia q̄ patit effugerit. Quis sacramētū dei sciens tam significāter enarrare legē dei posset: quā illā hō lōge a ueritatis notitia remotus expref

LIBER SEXTVS

lit: Ego uero eos q̄ uera ip̄rudentes loquuntur: sic habendos puto tāq̄ diuino spiritu ali quo instructi. Quod si ut legis sanctæ uim rationēq; peruidit ita illud quoq; scisset aut explicasset: in quibus præceptis lex ipsa consisteret: nō philosophi functus esset officio sed p̄pheta. Quod quia facere ille non poterat: nobis faciēdum est: quibus ipsa lex tradita ē ab illo uno magistro & imperatore omnium deo.

Quod caput religionis & uia ueritatis est deum fideliter noscere & fideliter colere.

Et quare diuersæ leges sunt a gentibus institutæ. Et quis sensuum integritate uigeat: quam gratia largitur potius q̄ natura.

Ca. ix.

Vius legis caput ē primū ipsū deū nosse: solū obtēperare: solū colere. Nō pōt. n. rationē hoīs obtinere: q̄ parētē aīæ suæ deū nescit qd' ē sūmū nefas. Quæ igno ratio facit: ut diis alienis seruiat: quo nihil sceleratius cōmitti pōt. Hinc p̄clūis ē ad malitiā gradus per ignoratiā uerū ac singularis boni: quia deus quē nosse refugit: sōs ē ipse bonitatis. Vel si iustitiā seq̄ uolet deī: diuini tñ iuris ignarus: gentis suæ leges tāq̄ uerū ius amplectit: quas non utiq; iustitia sed utilitas repit. Cur. n. p̄ oēs populos diuersa & uaria iura sunt cōdita: nisi q̄ una quæq; gens id sibi sanxit: qd' putauit rebus suis utile. Quātum at a iustitiā recedat utilitas: populus ipse R. o. docet: qui p̄ faciales bella indicēdo: & legitime iuiurias faciēdo: sempq; aliena cupiendo atq; rapiēdo possessionē sibi totius orbis cōparauit. Verū hi se iustos putāt: si contra leges suas nihil faciāt qd' ē timori ascribi pōt: si præsentū p̄narū metu sceleribus abstineāt. Sed cōcedamus sane ut id natura: uel (ut ait philolophus) sua spē faciāt: qd' legibus facere cogunt. Nū iccirco iusti erūt: q̄ parēt istitutis hoīum: q̄ & ipsi aut errare: aut iniusti eē potuerūt. Sicut illi duodecim tabularū cōditores: q̄ publice utilitati p̄ cōditiōe tēporū ser uierūt. Aliud ē igit' ciuile ius: qd' p̄ moribus ubiq; uariat. Aliud ē uera iustitia: quā uni formē ac simplicē p̄posuit oibus deus: quē qui ignorat: & ipsā iustitiā ignoret necesse ē: sed putemus fieri posse: ut aliq; naturali & igenito bono ueras uirtutes capiat: q̄ lē su isse. Timonē Athenis accēpimus: qui & egētib; stipē dedit: & paupes iuitauit: & nudos idauit. Tamē cū illud unū qd' ē maximū: deest agnitio deī: illa bona oīa supuacua sūt & inania ut frustra in his assequēdis laborauerit. Oīs. n. iustitia eius similis ē humano corpī caput nō habēt: in quo tācti mēbra oīa & locis suis cōstēt: & figura: & habitudine: tñ qm̄ deest id qd' oīum principale: & uita & omni sensu caret. Itaq; mēbra illa formā tātūmō mēbrorū hnt: usū nō hnt. Tā. f. q̄ caput sine corpe cui similis est qui cū deū ignoret: uiuit iniuste: Id. n. solū habet: qd' est sūmū: sed frustra qm̄ uirtutibus tanq̄ membris caret. Itaq; ut sit uiuū ac sensibile corpus: & agnitio deī necessaria est q̄ li caput: & oēs uirtutes quasi corpus: ita fiet hō p̄fectus ac uiuus: sed tñ sūma oīs in capite est qd' quis cōstare nō possit sine oibus sine quibus dātū pōt: Et erit quidē aīal uitiosū ac debile sed tñ uiuet sicut & is q̄ deū nouit & in aliqua re peccat. Dat. n. peccatis uentā deus. Itaq; sine mēbris aliquibus uiui pōt sine capite ullo mō. Hæc res efficit ut philosophi etiā si natura boni sūt tñ nihil sciāt nihil sapiāt. Omnis doctrina & uirtus eorū si ne capite est quia deū nesciūt qui est uirtutis ac doctrinæ caput quē qui n̄ agnoscit licet uideat cecus est licet audiat surd' licet loq̄t' elinguis est. Cū uero cōditore rerū parentēq; cognouerit tūc & uidebit & audiet & loquet'. Habēt. n. caput caput in quo sūt sensus oēs collocari: hoc est oculi auris & lingua nā p̄fecto is uidet qui ueritatē in qua deus est uel deū in quo ueritas est oculis cordis aspexerit. His audit qui diuinas uoces ac præcepta uicā pectori suo affigit his loquit' qui cælestia differens uirtutē ac maiestātē deī singularis enarrat. Quare n̄ est dubiū quin ipius sit quisquis deū nō agnoue

DIVINARVM INSTITVTIONVM

rit: omnesq; uirtutes eius quas habere: aut tenere se putant: in illa mortifera uia reperiuntur: quæ est tota tenebrarū. Quapropter nihil est q; aliquis sibi gratulet: si has ianes uirtutes adeptus est: quia nō tantum miser qui bonis presentibus careat: sed etiā stultus sit necesse est: qui labores in uita sua maximos suscipiat incassum. Nā dempta spe immortalitatis quā deus pollicet in sua religione uersantibus: cuius assequēte gratia uirtus appetenda est: & quicquid malorū acciderit: perferendū est. Maxima erit profecto uanitas obsequi uelle uirtutibus: quæ frustra hominī calamitates afferūt & labores. Nā si uirtus est. eg statem: exilium: dolorem: mortēq; quæ timent a cæteris: pati fortiter ac subire: quid tandē boni in se habet: cum eā philosophi ppter seipsam dicant expetendā. Nimirum supuacuis & inanibus pcedis delectant: quibus licet agere tranquille. Si. n. mortales sunt animæ: si uirtus dissoluto corpore nihil futura est: quid fugimus attributa nobis bona: quasi aut ingrati aut indigni q; diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus: scelerate impieq; uiuēdum est: quia uirtutem id est iustitiam paupertas sequitur. Sanus igitur nō est: qui nulla spe maiori pposita: his bonis qbus cæteri utūt in terra: labores & cruciatūs: & miseras anteponat. Si autē uirtus (ut ab his rectissime dicit) capeseēda est: quæ cōstet ad eā nasci hominē: subesse debet spes aliqua maior: que malorū & laborū quos pferre uirtutis est magnū auferat præclarūq; solatiū: Nec aliter uirtus cum p se dura sit: haberi pro bono pōt: q; si acerbitatē suā maximo bono penset. Aeq; nō aliter his bonis presentibus abstinedū est: q; si sint aliqua maiora: ppter quæ tanti sit & uoluptates omittē: & maladia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi ppetuæ uitæ. Hanc autē præstare quis pōtest: nisi deus q; uirtutem ipsam proposuit. Ergo in dei agnitione & cultu rerum summa uersat: in hoc est spes omnis & salus hominis hic est sapientiæ gradus primus: ut sciamus quis sit nobis uerus pater: eumq; solum pietate debita prosequamur: huic pareamus: huic deuotissime seruiamus in eo promerendo actus omnis & curæ: & opera collocetur.

Quod religio de misericordia hominī debetur. Et quas causas ædificandī ciuitates & conuiuendi socialiter: & inuentionis uerborum falso cōmentī sunt. Ca. x.

Ixi quid debeat deo: dicam nunc quid hominī tribuendū sit: quāquā id ipsū quod hominī tribueris: deo tribuit: quia hō dei simulachrū est. Sed tamen primum officium iustitiæ est coniungi cum deo: secundū cum hominē. Sed illud primum religio dicitur: hoc secundum misericordiā: uel humanitatis noiatur. Quæ uirtus propria est iustorū & cultorū dei: quæ ea sola uitæ cōmunis in se continet rationē. Deus enim q; cæteris animalibus sapientiā nō dedit naturalibus ea munimentis ab incurso & periculo tutiora generauit. Hominem uero gaudum fragilemq; formauit: ut eum sapientia potius instruere: dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum: ut homo hominē tueatur. diligat: foueat: cōtraq; oīa pericula & accipiat: & præstet auxilium. Sūmum igitur inter se hoīum uinculum est humanitas: quod q; disruperit: nefarius & paricida existimādus est. Nā si ab uno hoīe quæ deus finxit: oēs orimur certe cōsanguinei sumus & ideo maximum scelus putandum est odisse hominē uel nocentē. Propterea deus præcepit inimicitias per nos nūquam faciendas semper esse tollēdas. I. ut eos qui sint nobis inimici: necessitudinis admonitos mitigemus: scē si ab uno deo inspirati sumus oēs & animati: quod aliud q; fratres sumus: Et quidem coiunctores animis: quāq; corpibus. Itaq; nō erat Lucretius cum dicit.

Deniq; cælesti sumus omnes semine oriundi.
Omnibus ille idem pater est.

LIBER SEXTVS

Ergo p̄ b̄aluis imanibus sunt habendi: qui hoibus nocent: qui cōtra ius humanitatis & fas omne spoliānt: cruciant: occidūt: extermināt. Ob hanc necessitudinē germanitatis docet nos deus mala nūquam facere: bonū at̄ semp: id at̄ ipsum bene facere quid sit: idē ipse pr̄scribit. Pr̄stare auxiliū depressis & laborātibus: impartiri uictū nō habētibus. Deus. n. quoniā pius est: animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in aliis hominib; nos ipsos cogitare debemus: nō meremur ī piculo liberari: si nō securrimus: nō meremur auxiliū: si negamus. Ad hanc partem philosophorū nulla pr̄cepta sunt: quippe qui falsæ uirtutis specie capti: misericordiam de homine sustulerunt: & dum uolunt sanare uitia uerunt. Et cum idem plerunq; fateantur: societatis humanæ cōmunionem esse retinēdā ab ea plane seipso in humanæ uirtutis suæ rigore dissociant. Conuincendus ergo etiā hic error illorū ē: qui nihil cuiquā ipatiendū putant. Urbis cōdendæ originem atq; causam nō unā intulerunt: sed alii eos hoies qui sint ex terra primitus nati: cū p̄ siluas & cāpos erraticā degerent uitā: nec ullo inter se sermonis aut iuris uinculo cohærent sed frōdes & herbā p̄ cubilibus: spelūcas & antra p̄ dōibus haberēt: bestiis & fortioribus animalibus pr̄dæ fuisse cōmemorāt. Tum eos q; aut laniati effugerāt: aut laniari p̄ximof uiderant admōitos periculi sui: ad alios hoies decurrisse: pr̄sidium implorasse: & primo nutibus uolūtate significasse. Deinde sermōis initia tēperasse: ac singulis q;busq; rebus noīa imprimendo: paulatim loquēdi p̄fecisse rationē. Cum at̄ n̄c multitudinē ipsā uiderent cōtra bestias eētutā: oppida eēt cœpisse munire: uel ut quietē noctis tutam sibi facerent: uel ut incursiones atq; ipetus bestiarū nō pugnando sed obiectis aggeribus arcerēt. O ingenia hoibus indigna: quæ has ineptias p̄tulerūt: miseros atq; miserabiles: qui stultitiā suā litteris memoriæq; mandauerūt. Qui cū uiderent mutis quoq; animalibus ingeniam eēt rōnem: uel conueniendi: uel iuicē appetēdi: uel periculi fugiēdi: uel mali cauēdi: uel cubacula sibi & latibula parāda. Homines autem ipsos existimauerint nō nisi exēplis admoneri ac desipere potuisse: quid metuere sibi: qd cauere: quid facere deberent aut nunquā conuēturos inter se fuisse: nec loquendi rationem reperturos: nisi eos bestia cōmedissent. Hæc aliis delira sunt (ut fuerunt) dixerūtq; nō ferarū laniatas causam fuisse cōeundi: sed ipsā potius humanitatē. Itaq; inter se cōgregatos: q; natura hoium solitudinis fugiēs & cōmunionis ac societatis appetēs eēt nō magna inter eos disputatio est. Siquidem causæ dispares sunt: res eadem est. Potuit utrūq; igit̄ q̄ nō repugnat: sed tamē utrunq; nullo mō uerū ē q̄ nō p̄mōnē terrā nati sunt hoies e terra tanq̄ ex draconis alicuius dentibus seminati (ut poetæ ferunt) sed unus hō a deo factus est: ab eoq; uno oī terra hūano genere cōpleta est eadē. s. rōne: qua rursus post diluuiū: qd certe negare nō possūt. Nulla igit̄ in principio facta est eiusmodi cōgregatio: nec unquā fuisse hoies in terra: q; p̄pter infantia nō loquerent̄: intelligit: cui rō deest. Fingamus tamē illa uera esse quæ ociosi & inepti hoies senes fabulāt̄: ut eos potissimū sensibus: & suis rōnibus refellamus. Si hac de cā sūt hoies cōgregati: ut mutuis auxiliis ibecillitate suā tuerent̄. Succurrēdū est igit̄ homini: qui egeat auxilio. Cū. n. pr̄sidii causa hoies societate cū hoibus inierint & sanxerint: scēdus illud a principio sui ortus inter hoies initiū aut uiolare: aut non conseruare: summum nefas putandum est: Nā qui se a pr̄stando auxilio remouerēt ab accipiēdo se remoueat necesse est: quia nullius ope idigere se putat: qui alteri suam denegat. Huic uero qui se ipse dissociat ac secernit a corpe nō ritu hois sed ferarū more uiuendū est. Quod si fieri nō pōt: retinendū est omni modo uinculum societatis hūanæ: quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Retentio autem societatis est communis: id est auxilium pr̄stare: ut possumus accipere. Sin uero (ut illi

DIVINARVM INSTITVTIONVM

alii disputat) humanitatis ipsius causa facta est hominum congregatio: homo certe hominem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes & adhuc feri homines: & fecerunt nondum constituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitibus: & sermonibus rerumque omnium commercio inter se copulatis esse faciendum: qui assueti hominibus solitudinem ferre non possunt?

In quos praecipue sit humanitatis execranda: & in quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera: & quae impensa praestantis. Ca. xi.

Conseruanda est igitur humanitas: si homines recte uelimus dici. Id autem ipsum conseruare humanitatem: quid aliud est: quam diligere hominem quia homo sit: & id quod nos sumus. Discordia igitur atque dissensio non est secundum hominis rationem.

Verumque est illud Ciceronis quod ait naturae obedientem hominem nocere non posse. Ergo si nocere homini contra naturam est: potest igitur homini secundum naturam sit necesse est: Quod quod non facit: hominis se appellatione dispoliat: quia humanitatis officium est necessitati hominis ac periculo subuenire. Quare igitur ab his qui flexi ac misereri non putant esse sapientibus: si homo ab aliqua bestia comprehensus auxiliium sibi armati hominis imploret: utrumne succurrendum putent an minime? Non sunt tam imprudenter: ut negent fieri oportere: quod flagitat: quod exposcit humanitas: Item si aliquis circumueniatur igni ruina opprimatur: mergatur mari flumine rapiatur: num putent hominis esse non auxiliari: non sunt ipsi homines si putent? Nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus: immo uero & homines & fortis uiri esse dicunt seruare periculum. Si ergo in eiusmodi casibus qui periculum uitae homini afferunt succurrere humanitatis esse concedunt. Quid causa est cur si homo esuriat: sitiatur: augeat succurrendum esse non putent? Quae cum sint parua natura cum illis casibus fortuitis: & una eademque humanitatem desideret: tamen illa discernunt: quia non re ipsa uera: sed utilitate praesentioia metiuntur. Illos enim quos periculo surripiunt sperant sibi gratiam relatuuros. Egentes autem: quia non sperant perire arbitrantur quicquid hominibus impartiant. Hic est illa.

Plauti descendenda sententia. Male meretur qui medico dat quod edat.

Nam & illud quod dat perit: & illi producit uitam ad miseriam. At enim poeta fortasse persona locutus est. Quid M. Tullius in suis officialibus libris: nonne hoc idem persuadet non esse omnino largiendum? Sic enim dixit. Largitio quae fit ex re familiaris: fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitas benignitate tollitur. Quae quoque in plures usus sic minus in multos uti possis: & idem paulo post. Quid autem est stultitius: quam quod libenter facias: curare ut id diutius facere non possis. Videlicet professor sapientiae refrenat homines ab humanitate: monetque ut rem familiarem diligenter custodiant: malintque arcam quam iustitiam conseruare. Quod cum intelligeret inhumanum esse ac nefarium: ex aliquo capite quasi actus poenitentia sic ait: nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum: & saepe idoneis hominibus egentibus de re familiari impartiedum. Quid est idoneis: nempe his qui restituere ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero uiueret exclamarem: profecto Hic hic M. Tulli aberrasti a uera iustitia: eaque uno uerbo sustulisti: cum pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es non idoneis hominibus largiendum est: sed quantum potest non idoneis. Id enim iuste: id pie: id humane fit: quod sine spe recipiendi feceris. Haec est uera illa & germana iustitia: cuius solidam & expressam effigiem nullam tenere nos dicis: ipse pluribus locis clamas mercenariam non esse uirtutem: faterisque in libris legum tuarum liberalitatem gratuita esse his uerbis: nec est dubium: quoniam is qui liberalis benignusque dicitur: officium non fructum sequatur. Cur ergo idoneis potius largiris: nisi ut postea mercedem recipias? Te ergo auctore ac praecipitorem iustitiae quisquam idoneus non erit: nuditate: siti: fameque confiteatur: nec homines copiosi & usque ad delicias abundantes subuenient ultimae necessitati. Si uirtus mer

LIBER SEXTVS

eodem nō exigis: si propter se (ut dicitis) expetēda est ergo iustitia principē matremq;
 uirtutum suo precio nō tuo cōmodo axtima: ei potissimū tribue: a quo nihil spes: quid
 psonas eligis: qd membra ispicis? Pro hoīe tibi habendus est quisq; precatur: ideo quia
 te hoīem putet. Abiice umbras illas imaginesq; iustitiā: atque ipsam uerā & expressā
 tene: largire cæcis: debilibus claudis: destitutis quibus nisi largiari: moriendum est. In
 utiles sunt hoibus sed utiles deo: qui eos retinet: in uita: q; spiritu donat: qui luce dignat
 foue quātum in te est: & animas hoīum ne extinguant: hūanitate sustēta. Qui succur
 rere pituro pōt si nō succurrerit: occidit. Verū isti quare neq; naturā retinēt: neq; premi
 um in eo qd sit sciunt: dū perire timēt: pdunt: & in id qd maxie cauēt: incidūt: ut quic
 qd largiunt: aut pereat oīno: aut ad tēpus breuissimū proficit. Nā qui exiguā stipē mise
 ris negāt qui cōseruare humanitatē sine damno suo uolunt patrimonā sua effundunt:
 ut aut peritura & fragilia sibi cōparent: aut certe suis maximis dānis nihil cōsequāt: qd
 .n. dicendū ē de his q; populari leuitate dicti: uel magnis urbibus suffecturas opes exhi
 bendis muneribus ipēdunt: nisi eos dementes atq; furiosos q; præstent id populo quod
 & ipsi pdant: & nemo eorū quibus præstatur accipiat: Itaq; ut est oīs uoluptas caduca
 & breuis: oculorū maxie & auriū aut obliuiscunt hoīes: & alterius dāna p ingratia ha
 bēt aut ēt offendūt: si nō est libidini uulgi satisfactū: ut ēt hoīes stultissimi malū sibi ma
 lo cōperauerint: aut si adeo placuerint: nihil āplius q; inanē fauorē: paucorūq; dierū fa
 bulas assequunt. Sic quotidie leuissimorū hoīum patrociniā in res supuacuas prodigū
 tur. Nū ergo sapiētius q; utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibent munera: Hi scili
 cet qui publicis operibus extructis: memoria nomini suo quærūt: ne isti quidē recte bo
 na sua in terrā sepeliūt qā nec memoria q; quā mortuis cōfert: nec opa eorū sempiter
 na sunt: siquidē aut uno tremore terræ dissipant & corruūt: aut fortuito cōsumunt in
 cendio: aut hostili aliquo ipetu diriuunt: aut certe uetustate ipsa dissoluta labūtur. Ni
 hil est. n. (ut ait orator) opere & manu factum qd nō cōficiat & consumat uetustas. Ad
 hæc iustitia & leuitas florescit quotidie magis: illi ergo melius: q; tribullib; suis aut cli
 entibus largiūtur. Aliqd. n. prestant hoibus & profunt: sed nō ē illa uera & iusta largi
 tio. Beneficentia. n. nulla ē: ubi cūq; necessitas nō est. Perit ergo quicquid gratiæ causa
 tribuitur non indigentibus: aut cum scēnore redit: & beneficentia non erit. Quod etsi
 gratum ē his quibus datur: iustum tamen non est: quia si non fiat: nihil mali sequitur.

Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium est egentes atq; inuitiles alere.
 A quo sit speranda & expetēda: & quæ & quanta sit ueræ liberalitatis merces & quā
 inanis & nulla falsæ: & qui sunt gradus humanitatis.

Ca. xii.

Aec est illa perfecta iustitia: quæ custodit humanā de qua philosophi loquunt
 h societate. Hic diuitiarū maximus & uerissimus fructus: ē nō uti opibus ad pro
 priā unius uoluptatē: sed multorū salutē: nō ad præsentē suū fructū: sed ad in
 dustriā: quæ sola non interit. Tenendum est igitur oīno ut ab officio misericordiæ spes
 recipiendi absit oīno. Huius. n. opis & officii merces a deo expetenda est solo: nam si ab
 hoīe expetes: iā nō hūanitatis erit illa: sed beneficii remuneratio: nec pōt uideri bene me
 ruisse: q; qd fecit nō alteri sibi præstat: & tamen eo redit: ut qd alteri quisq; præstiterit
 nihil ab eo cōmodi sperans: uere sibi prestat: q; mercedē capiet a deo: Item deus præce
 pit: ut si quādo cenā parauerimus: eos i cōiunctū adhibeamus: q; reuocare non possint
 & uicem reddere ut oīs actus uitæ nostræ nō careat misericordiæ mūere. Nec tamē qf
 quā interdictā sibi putet aut cōmunionē cū amicis: aut caritatē cū pximis: sed notū no
 bis deus fecit: qd sit uerū & iustum dei opus: ita nos oportet cum proximis uiuere: dum

DIVINARVM INSTITVTIONVM

modo sciamus illud ad hoīem: hoc ad deam pertinere. Præcipua igitur uirtus est hospita-
 litas quod philosophi quoque aiunt. Sed eam detorquent a uera iustitia: & ad cōmodū
 rapiunt. Recte inquit, Cicero a Theophrasto est laudata hospitalitas: Est enī (ut mihi
 quidem uidetur) ualde decorū patere domos hoīum illustrium hospitalibus illustribus.
 Eodem modo rursus errauit: quo tum cū idoneis esse diceret largiendū: non enī iusti &
 sapientis uiri domus illustribus debet patere: sed humilibus & abiectis. Nā illustres il-
 li ac potentes nulla re possunt indigere: quos opulentia sua & munit: & honorat: nihil
 a uiro iusto faciendum est: nisi quod sit beneficiū. Beneficiū si referat iterit: atque finit nec
 enī possumus id hāc integrū cuius precium nobis p̄solutū est. In his itaque beneficiis iustitiæ
 rō referuatur: quæ salua & incorrupta p̄manerint. Permanēt autē nō aliter quā si præsten-
 tur his hoībus: qui p̄desse nullo possunt. At ille in recipiēdis illustribus nihil spectauit
 aliud: nisi utilitatem: nec dissimulauit hō ingeniosus: quid ex eo cōmodi speret. At enim
 quid faciat potentē apud externos futurū per grām principū: quos sibi hospitii & ami-
 citiæ iure cōstruxerit: O quā multis argumentis Ciceronis in cōstātia si id agerem: redar-
 gui posset: nec tam nr̄is quā suis uerbis refellerentur: idē quippe ait: ut quisque maxime
 ad suū cōmodum referat quecunq; agit: ita neminē eē uirum bonū: idē etiā negat sim-
 plicis & apti hoīs esse ambire simulare aliud: & prætere aliud agere uideri: cū aliud
 agat: præstare se alteri fingere quod sibi præstet: sed maliciosi potius: & astuti: & fallacis:
 & subdoli. Quō ergo defēderet quo minus am bitiosa illa hospitalitas malitia eēt: Tu
 mihi oēs portas circūcurses: ut aduenientis populorū atque urbū principes domū tuā in-
 uites: ut p̄ eos apud ciues eorū potētia consequare: uelisque te iustū: & humanū: & hospi-
 talē uideri: cū studeas utilitati tuæ. Verū hoc ille nō potius incaute. Quid enī minus i
 Ciceronem cōuenit: Sed ignorantia ueri iuris prudēs ac sciens in hos se laqueos induit.
 Quod ut ei possit ignosci: testificatus est nō ad uerā iustitiā quā non teneat præcepta se
 dare: sed ad urbem imaginēque iustitiæ. Ignoscēdum est igitur umbratico & imaginatio
 præceptoris: nec ab eo ueritas exigenda est qui senescire fateat. Captiuorū redēptio ma-
 gnū atque præclarū iustitiæ munus est: quod idē ipse Tullius approbauit: Atque hæc beni-
 gnitas inquit etiā reipublicæ ē utilis redimi a seruitute captos locupletare tenuiores. Hæc
 ego cōsuetudinē benignitatis largitioni munerū longe antepono. Hæc ē grauiū hoīum
 atque magnorū. Proprium igitur uictorum opus ē: alere pauperes: ac redimere captiuos
 Cū apud iniustos si quæ hæc faciant: graues & magni appellent. His enī maxime laudis ē
 benefacere quos nemo sperauit eē facturos. Nā quæ bonū facit uel consanguineo uel p̄xi-
 mo uel amico: haud nullā uel certe magnā laudē meretur: quia facere debet. Sitque ipi⁹
 ac detestabilis: nisi fecerit id quod ab eo & natura ip̄a & necessitudo exigat: & si facit: nō
 rā gloriæ assequendæ quæ reprehensionis uitandæ causa fecit. Qui autem facit alieno &
 ignoto: is nō dignus est laude: quoniam ut faceret sola ductus est humanitate. Ibi ergo
 iustitia est: ubi ad beneficiendū necessitatis uinculum nullum est. Hoc igitur benigni-
 gnitatis officium non antepone re quidem largitioni numerum debuit: quod est com-
 parantis: & e duobus bonis id quod sit melius eligentis. Illa uero largitio hominum pa-
 trimonia in mari abiicientiū: ianis & leuis: & omni iustitia remotissima est. Itaque ne di-
 ci quidem munera oportet: in quibus nemo accipit: nisi qui accipere non meretur non
 minus magnum iustitiæ opus est: pupillos & uiduas destitutos: & auxilio indigentes
 tueri atque defendere: quod a deo uniuersis diuina illa lex præscribit: quando quidem bo-
 ni quisque iudices ad officium suū iudicant pertinere: ut eos hūanitate naturali foueant
 ac prodesse nitant. Verū hæc opera pp̄ria nostra sunt: qui legem: qui uerba ipsius dei

LIBER SEXTVS

præcipientis accipimus. Nã illi sentiunt natura esse iustũ: tueri eos q̄ tutela carer: sed
 cur ita sit nõ prospiciunt. Deus. n. cuius ppetua clemẽtia e: iccirco uiduas pupillasq; de
 fendi ac tueri iubet: nequis respectu ac miseratiõe pignorũ suorũ retardet: quo minus
 mortẽ p iustitia fidelq; suscipiat: sed icõtanter ac fortiter subeat: cũ sciat se caros suos
 deo relinquere: nec his unq; præsidium defuturũ. Aegros quoq; qbus defuerit q assistat:
 curandos fouedolq; suscipie summae humanitatis & magnæ opationis e. Quod q fece-
 rit hic uiuã hostiã deo acq̄reret & qd alteri dederit ad tps: ipse a deo accipiet in æternũ.
 Vltimũ illud & maximũ pietatis officium e: pegrinorũ & pauperũ sepultura: qd illi uirtu-
 tis iustitiæq; doctores pr̄sus nõ attigerũt. Nec eni poterãt id uidere: q̄ utilitate oĩa of-
 ficia sua metiebant. In cæteris. n. q̄ supra dicta sunt: quãuis uerũ limitẽ nõ tenuerint: ta-
 mẽ quoniã cõmodi aliquid in his deprehenderũt: quasi odore quodã ueritatis retenti p-
 pius aberrauerũt. Hoc aut quia nihil uidere in eo cõmodi poterãt relinquere. Quia etiã
 nõ defuerũt qui supuacaneã facerẽt sepulturã: nihilq; dicerẽt eẽ maliq; iacere in hũatũ
 atq; abiectũ: quorũ impiã sapietiã tã oẽ humanũ genus respuit: q̄ diuinæ uoces que id
 fieri iubent. Verũ illi nõ audet id nõ eẽ faciendũ: sed si forte nõ fiat: nihil eẽ icõmodum:
 Itaq; in ea re nõ tã præcipiẽtiũ q̄ cõsolantiũ fungunt officio: ut si forte id sapienti eue-
 nerit ne se ob hoc miserũ putet. Nos aut nõ quid sapiẽti ferendũ sit dicimus: sed qd fa-
 cere ipse debeat. Itaq; nõ quærimus nũ: utrũ ne tota sepeliendũ rõ sit utilis: nec ne licet
 hæc eẽ si sit inanis (ut illi extimãt) tũ faciẽda e: uel ob hoc solum: q; apud hoies bene &
 humane fieri uideat. Animus. n. querit: & oppositũ põderatur. Nõ eni patiemur figurã
 & figmentũ dei feris ac uolucris in prædã iacere: sed redemus id terræ: unde ortũ e. Et
 quis in hoie ignoto necessariorũ sepulturã nulli negã. Jũ munus ipse bimus: in quorũ lo-
 cũ quia defunt: succedat humanitas & ubicũq; hõ desiderabit: ibi exigi officium nostrum
 putabimus. In quo at magis iustitiæ rõ cõsistit: q̄ in eo: ut qd prestamus nris p affectũ
 præstemus alienis p humanitatẽ: q̄ e multo certior iustiorq;. Cũ iã nõ hoĩ præstatur.
 q̄ nihil scit: sed deo cui carissimũ sacrificiũ e opus iustũ. Dicit aliqs fortasse. Si hæc oĩa
 fecero: nihil hẽbo. Quid. n. si magnus hoium numerus egebit: algebit: capiet: morietur
 ut hæc faciẽtẽ uel uno dei patrimonio exui sit necesse: Perdã ne rem familiarẽ meo aut
 meorũ labore q̄ sitã: ut iã ipi mibi aliena misericordia uiuẽdũ sit: Quid tu tã pusillo aĩo
 paupertatẽ times: quã eẽ uestri philosophi laudãt: nihil hac tutius: nihil trãquillius eẽ re-
 stant: Hoc qd times: sollicitudinẽ portus: An ignoras quod piculis: quot casib; cũ his
 malis opibus subiacet: Quæ tecũ bene agẽt: si sine tuo cruore trãsierit. Tu uero preda
 onustus sedis & spolia geris: quæ irritet aĩos eẽ tuorũ. Quid ergo dubitas bene collo-
 care id qd tibi forsita eripiet aut unũ latrocinium: aut existẽs repete pscriptio: aut hosti-
 lis aliq; direptio: Quid uerere fluxũ: ac fragile bonũ facere sempiternũ: aut thesaurũ tu-
 os custodi deo tradere: ubi nõ furẽ prædonẽq; timeas: nõ rubiginẽ: nõ tyrãnũ: Qui apd
 deũ diues e: paup eẽ nunq; poterit. Si iustitiã tãti putas: sequere abiectis oneribus quæ
 te premũt. Libera te ipsũ cõpedibus & cathenis: ut expeditus ad deũ curras. Magni &
 excelli aĩ est despiciere & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutẽ nõ capis: ut diuitias tuas
 in arcã dei cõferas: ut fragilibus tibi cõpares firmiora: liberabo te metu. Oĩa ista præce-
 pta nõ soli tibi datur: sed oĩ populo: qui mẽte cõiunctus est: & coheret sicut unũ homo.
 Si solus magnis operibus nõ sufficis: pro uirili parte opare iustitiã: sit tamen ut quan-
 tũ diuitiis inter cæteros: tantum opere præcellas. Neq; nunc suaderi tibi putes: ut rem
 familiarẽ tuam minuas uel exhaurias: sed quæ superuacua fueras impensurus: ad me-
 liora cõuertas: Vnde bestias emissas hic captos redime: unde seras pascis: hic paupes ale:

DIVINARVM INSTITVTIONVM

unde hoies ad gladiū cōparas: hinc inocēts mortuos sepelli. Quid pdest pditæ neq̄tiae
bistiarios facere locupletes: & instituere ad flagitia: Transfer ad magnū sacrificiū male
pictura: ut p his ueris muneribus hēas a deo munus aeternū. Magna ē misericordiae mer
ces: cui deus pollicet̄ pctā se oīa remissurū. Si audieris inq̄t precās supplicis tui: & au
diā ego tuas: si misertus laboratiū fueris: & ego in tuo labore miserebor. Si aut̄ nō respe
xeris nec adiuueris: & ego aiūm tuū cōtra te gerā: tuisq̄ te legibus iudicabo.

De p̄hemio & q̄ in necessitate & precibus pauperum quisq̄ teneatur a deo & tribus
gradibus uirtutis. Ca. xiiii.

Votiens igit̄ rogaris: tēptari te a deo crede an sis dignus exaudiri. Circūspice
q̄ cōsciā tuā: & q̄tū potes medere uulneribus: nec tñ qa pctā largitōe tollūe: da
ri tibi licētiā peccādi putes. Abolent̄ enī si deo largiare: qa peccaueras. Nā si si
ducia largiēdi pecces: nō abolent̄. Deus. n. purgari hoies a pctis maxime cupit iōq̄: agi
pniam iubet. Agere at̄ pniam nihil aliud ē q̄ p̄fiteri: & affirmare se ulterius nō peccatu
rū. Ignoscit̄ itaq̄ his q̄ ad peccatū ignorāter: imprudenter iucauteq̄ labūt: ueniā nō hēt
q̄ sciēs peccat. Nec tñ si aliq̄s purificatus fuerit ab oī labe pcti: tēpandū sibi ab ope largi
tionis existimet: qa nō hēat pctā: q̄ delet. Immo uero tū magis iustitiā dēt opari: cū fa
ctus est iustus: ut qd̄ ante medelā uulnerū fecerat: post modū fecit i gloriā laudēq̄: uir
tutis. Eo accidit: q̄ nemo eē sine delicto pōt q̄ diu idumēto carnis ornatus ē. Cuius fir
mitas triplici mō subiaceat dño peccati factis: dcis: cogitatiōibus. Per hos gradus ad sū
mū culmē iustitiā p̄cedit. Primus ē uirtutis gradus malis opibus abstinere: secundus ē
malis uerbis tertius ē cogitatiōe rerū malorū. Qui primū gradū ascēdit: satis iustus ē
q̄ scdm̄ iā p̄fecte uirtutis: si qd̄ neq̄ sermone delinquat: q̄ tertiu is uere similitudinē dei
asssecutus uidet̄. Est enī pene supra humanū modū nei cogitatiōe qd̄ admittere: qd̄ sit
uel factu malū: uel iprobū dictū. Itaq̄ ē iusti hoies q̄ frānare se possūt ab oī ope inu
sto: nōnūq̄ tñ ipsa fragilitate uincūtur: ut uel in ira malū dicāt: uel aspectu rerū dele
ctabiliū tacita cogitatiōe cōcupiscāt. Qd̄ si mortalis cōditio nō patitur hoiem eē ab oī
macula purū debēt ergo p̄petua largitōe peccata carnis aboleri. Vnū est enī sapientis
& iusti: & uitalis uiri opus: diuitias suas in sola iustitiā cōlocare: qua p̄fecto q̄ eget licet
ille Græsum aut crasū diuitis super: hic paup̄: hic nudus: hic mēdicus putādus ē. Dāda
igitur opa est: ut indumēto iustitiā pietatisq̄ uelemur: quos nemo exuat qd̄ nobis sem
piternum p̄ebet ornatum. Nam si deorum cultores simulacra insensibilia excolūt: &
q̄cquid p̄ciosi habēt: in ea: cōferunt: quibus nec uti possunt: nec grās agere: q̄ acce
perint: quāto iustus est & uerius: uiuentia dei simulacra excolere: ut p̄meare iuenire ui
uiuētē. Quod sicut usui habent quicquid acceperint: & gratias agūt: ita deus in cui
cōspectu bonū feceris: & p̄babit: & mercedem pietatis exluet.

Quod philosophi uera caruerint humanitate: qui cum stoicis eam inter morbos ani
mi posuerunt: Ca. xiiii.

I ergo in hominē p̄clarū & excellēs bonū est misericordia: idq̄ diuinis testi
s moniis & bonorū malorūq̄ cōsensu optimū iudicatur: apparet philosophos lō
ge abfuisse ab humano bono: qui neq̄ p̄ceperunt eiufmodi quicq̄: neq̄ fece
runt sed uirtutem quæ p̄pe modum in hominē est singularis: pro uitio semper habue
runt. Libet hic interponere unum de philosophia locum: ut illorū plenius coarguam
errores: qui misericordiam: cupiditatem metum: morbos animi appellat̄. Conat̄ illi
quidem uirtutes a uitiiis disiungere: quod est sane facillimum. Quis enim non posset li
beralē a prodigo seperare (ut illi faciūt) aut purum a sordido: aut quietem a inertia ut

cautum a timido q; hæc quæ sunt bona: fines suos habeant: quos si excefferint: i uicia la-
bunt: ita ut cōstātia nisi p ueritate sit suscepta: sit imprudentia. Itē fortitudo si nulla ne-
cessitate cogēte aut nō p cā honesta certū piculū subierit: i temeritatē cōuertit. Libera-
litas quoq; si alios i se cōtēct: potius q̄ insectatibus resistat: cōtumacia est. Seueritas etiā
nisi se itra cōgruētes cocentiū pœnas coerceat: sit scæua crudelitas. Itaq; dicūt eos qui
mali uideant: n̄ sua spē peccare nec mala poti⁹ eligere: sed bonorū specie lapsos icide-
re in mala: dū bonorū ac malorū discrimē ignorāt. Hæc qdē falsa nō sūt: sed ad corpus
cūcta referūt. Nā parcū eē aut cōstātē: aut cautū: aut getū: aut seuerū: uirtutes sūt qdē
sed hui⁹ rpariæ uitæ. Nos at q̄ hæc uitā cōtēnimus: alias nobis uirtutes ppositas habe-
mus: de qbus philosophi ne suspicari qdē ulla rōne potuerunt. Itaq; & uirtutes quas dā
p uitiis & uicia quæ dā p uirtutibus hūerūt. Nā stoici affect⁹ oēs quorū impulsu aius cō-
mouet ex hoie tollūt: cupiditatē atq; lætitiā metū: mœstitiā: quorū duo priora ex bōis
sunt: aut futuris aut præsētibus: posteriora ex malis. Eodē mō hæc q̄ttuor morbos (ut
dixi) uocāt: nō tā natura isitos q̄ praua opinione susceptos. Et iccirco cēset eos extirpa-
ri posse radicatus: si bonorū malorūq; opinio falsa tollat. Si enī nihil cēseat sapiēs bonū
nihilq; malū: nec cupiditate ardescet: nec lætitiā gestiet: nec metu terrebit: nec agritu-
dine cōtraheet. Mox uidebimus, an efficiāt qd uelint: aut quid efficiāt: interī ppositū ar-
rogans ac pene furiosum: qui se putet mederi: & eniti cōtra uim rōnēq; naturæ.

Quomō peripathetici uincant stoicos: & doceāt affectū naturalīū stimulos euelli nō
posse: sed mitigari. Et q; ea quæ brutis aialibus data sūt singulo hoī insita sūt uniuersa.
Et quō stoici mentis affectiones definiant.

Ca. xv:

Aec enī naturalia eē nō uolūtaria: oīum uiuētīū rō demonstrat: quæ his dē oibus
h quatiē affectib⁹. Peripathetici ergo rectius: qui hæc oīa detrahi posse negant:
qa nobiscū simul nata sūt: & conant ostēdere q̄ puidēter & q̄ necessarie deus si
ue natura (sic enī dicūt) his nos armauerit affectibus quos tñ quia plerūq; uitioli siunt
si nimii sint: posse ab hoie adhibito mō salubriter temperari: ut tantū hoī q̄tū naturæ satis
est: relinquat. Nō isipiēs disputatio: si (ut dixi) oīa nō ad hanc uitā referentur. Stoici er-
go furiosi: qui ea nō tēpant: sed abscondunt: rebusq; a natura isitis castrare hoīem quo-
dāmō nolūt. Q d̄ tale est: quale si uelint aut metū detrahēre ceruis: aut uenenū angui-
bus aut irā feris: aut placiditatē pecudibus. Nā quæ singula mutuis aialibus data sūt:
ea uero uniuersa hoī simul. Q d̄ si ut medici dicūt lætitiæ affectus in splene est ire in fel-
le libidinis in iecore timoris i corde: facilius est inrerficere aīal ipsum q̄ ex corpore aliqd
euellere: quod est animantis naturam uelle mutare. Sed homies prudentes nō intelli-
gunt: cum uicia ex hoie tollūt: etiā uirtutem se tollere: cui soli locū faciūt. Nam si uirt⁹
est in medio ire impetu seipsum cohibere & reprimere: quod negare non possunt: caret
ergo uirtute quisquis ira caret. Si uirtus est libidinē corporis continere: uirtute careat
neceffe est: qui libidinē quā temper: nō habet. Si uirtus est cupiditatē ab alieni appeti-
tione frænare: nullam cerre uirtutē pōt habere qui caret eo: ad quod cohibendū uirtu-
tis usus adhibet. Vbi ergo uicia nō sūt ne uirtuti: locus est quidē: sicut ne uictoriæ qui
dem: ubi aduersarius nullus est: Ita fit ut bonū sine malo esse in hac uitā nō possit. Affe-
ctus igitur quasi ubertas aīorū est naturalis: Nam sicut in sentes ager qui ē natura fce-
cūdus: exuberat: sic animus incultus uitiis sua sponte inualefcētibus: uelut spinis obdu-
citur. Sed cū uerus cultor accesserit: statī cadentibus uitiis fruges uirtutis oirūtur. De-
us itaq; cū hoīem primum fingeret: mirabili puidentiā ingenerauit ei prius istas animi
cōmōtiones: ut posset cape uirtutem: sicut terra culturā. Posuitq; materiā uitiōrū affe-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ctibus: uirtutis in uitiis. Quæ pfecto aut nulla est: aut in usu esse nõ poterit: si defint ea p quæ uis eius aut appareat: aut cõstet. Videamus nũc: idẽ illi q uitia penitus excidũt qd effecerit. Quattuor illos affectus: quos ex opinione bonorũ malorũq nasci putat: qbus euulsus sanadũ eẽ aium sapiẽtis existimãt: qm̃ intelligũt & natura infitos eẽ: & si ne his nihil moueri nihil agi posse alia qdã in eorũ locũ uicẽq supponũt. Pro cupiditate substituũt uolũtatẽ: q si uero nõ multo sit præstabilius bonũ cupe q malũ uelle. Itẽ pro lætitiã gaudiũ: p metu cautionẽ. At in illo quarto imutãdi nois eius ratio defecit. Itaq; ægritudinẽ penitus. i. mcestitiam dolorẽq; ai sustulerũt: qd fieri nequaq; põt. Quis enĩ põt nõ dolore: si patriã aut pestilẽtia exhauerit: aut hostis iuaferit: aut tyrãnus oppres- serit: Põt aliq; nõ dolore: si sublatã uiderit libertatẽ: si p̃ximos: si amicos: si bonos uiros aut exterminatos: aut crudelissime trucidatos: nisi cuius mēs ita obstupuerit: ut sit ei se sus ois ereptus. Quare aut oia tollere debuerũt aut iplẽda fuerat curta hæc & debilis disputatio. i. eẽ p ægritudine aliqd reponẽdũ: qm̃ superiorib; ita ordinatis hoc cõsequẽs erat. Ut enĩ præsertim letamur bonis: sic malis angimur ac dolemus. Si ergo lætitiã q uitiõsã putabãt: nomẽ aliud ididerũt: sic ægritudinẽ: qm̃ & ipsam uitiõsã putabant: aliud uocabulum tribui cõgregabat. Vnde apparet nõ illis rẽ defuisse: sed uerbũ: cuius indi- gẽtia eum totũ affectũ q est uel maximus: cõtra q natura patereẽ auferre uoluerũt: Nã illas noium cõmutatiões poterã coarguere pluribus & ostẽdere: aut sermõis ornãdi au- gẽdãq; copiã grã: multa noia hisdẽ rebus iposita: aut certe nõ multa iter se illa distare: nã & cupiditas a uolũtate icipit: & cautio a metu orit: & lætitiã nihil aliud est q pfugũ gaudiũ. Sed putemus ut ipsi uolũt eẽ diuersa. Nẽpe igit; cupiditatẽ eẽ dicent p̃seueratẽ ac ppetuã uolũtatẽ lætitiã uero isolenter se efferẽs gaudiũ: metũ at nimia & excedẽtem modũ cautionẽ. Ita sit ut ea q tollẽda eẽ censent: nõ tollãt: sed tẽperẽt: si qdẽ noia tantũ nõ imutant: res ipsa manẽt. Eo igit; iprudentes reuoluũtur: p̃ipatici rõne pueniunt ut uitia quoniã tolli non possunt: medio temperanda sint: Errant ergo: quoniã nõ efficiunt quod uolunt: & longo asperoq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Quomodo peripatherici errauerunt: & q bonus usus affectuũ uirtus est: malus uitiũ. Et quod usus ipse ex causã pensandus est. Ca. xvi.

T ego p̃ipatheticos qdẽ accesserit ad ueritatẽ p̃uto: qia uitia eẽ cõcedũt: sed ea me-
a diocriter tempant. Cauendũ eẽ. n. uitiis eẽ mediocribus: qn potius efficiendũ fuit
primũ: ne uitia eẽnt nec enĩ qdẽ uitiõsũ nasci põt: sed uitia fieri si malis utamur
affectibus: uirtutes si bene. Deinde mõstrãdũ est nõ ipsos affect; sed eorũ cãs eẽ mode-
rãdas. Nõ est inquant nimia lætitiã gestiẽdũ: sed modice ac tẽpate. Hoc uero tale eẽ: qle
si dicerent nõ eẽ currẽdũ cõcitare: sed gradiẽdũ moderate. At põt & q gradif errare: &
qui currit rectã uia tenere. Quid si õndero eẽ aliqd: ubi nõ tm̃ modicũ: sed uel punctũ
gaudere uitiõsũ sit: & aliud cõtra: i quo uel exultare lætitiã minime criminõsũ: Quid tã-
dẽ nobis ista mediocritas, pderit: Quæro utrũ ne sapienti lætãdũ putẽt: si quid inimico
suo mali uidẽt accidere: aut utrũ ne lætitiã refranare debeãt: si uictis hostibus aut õps-
so tyrãno libertas & saluis ciuibus parta sit: Nemo dubitat: qui & i illo exigũ lætari: &
in hoc parũ lætari sit maximũ crimẽ. Eadẽ de cæteris affectib; licet dicere. Sed (ut dixi)
nõ in his moderãdis sapiã rõ uerfat: sed i cãis eorũ qm̃ extrifecus cõmouẽt: nec his po-
tissimũ frãnos iponi oportuit: qm̃ & exigui possunt eẽ in maxio crimẽ: & maximi pos-
sunt esse sine crimine. Sed assignãdi fuerunt certis tpibus: & rebus & locis: ne uitia sint
quibus uti recte licet. Sicut. n. recte ambulare bonũ eẽ: errare at malũ: sic moueri affe-
ctibus in rectũ: bonũ est: in prauũ: malũ. Nã libido si extra legitimũ thorũ non euaget

LIBER SEXTVS

licet sit uehemens: tamē culpa caret. Sin uero appetit alienū: licet sit mediocris uitiū
 tamē maximū ē. Nō est ita q; morbus irasci: nec cupere; nec libidine cōmoueri: sed iracū-
 dū ēē morb⁹ ē; Cupidū libidinōsū. q; enim iracūdus est: ēt cui nō debet: aut cū nō oportet
 irasci. Qui cupidus: ēt qd' nō opus est cōcupiscit. Qui libidiosus. ēt qd' legibus
 uetat affectat. Ois ergo rō in eo uersari debuit: ut quoniā earū rerū impet⁹ inhiberi nō
 pōt: nec debet: quia necessario est insitus ad tuēda officia uitae; dirigetur potius in uia
 rectā: ubi ēt cursus offēsiōe ac piculo caret.

Qd' ea quae philosophi uitia putāt: uirtutes sūt: si tamē referantur ad sinē debitū. i. ad
 deū. Et q; infani sunt qui humanam naturā ingenitis affectibus spoliare nitūt. *Ca. xvii*
 Ed euectus sū coarguēdi studio lōgius: cū sit mihi ppositū ea quae uitia phi pu
 s tauerūt: ostēdeēt nō tātū uita nō ēē: uerū ēt magnas ēē uirtutes. Ex aliis docēdi
 grā sumā: q; p̄mer ad rē maximē puto. Metū seu timorē i maximo uitiō ponūt
 sumā: q; ibecilitatē esse ai putant: cui sit contraria fortitudo: q; si sit i hoīe: locū timorē ēē
 nullū. Credit ergo ne aliq; fieri possit: ut idē met⁹ sumā sit fortitudo: Minie. Nequa. n.
 uī cape natura: ut aliquid i cōtrariū recidat. Qui ego nō arguta aliqua cōclusiōe. ut apd
 Platonē. Socrates facit q; eos quos cōtra disputat: cogit ea quae negauerāt: cōfiteri: sed
 simpliciter oñdā sumū metū sumā uirtutē. Nēo dubitat: qn timidi & ibecilli sit ai: aut
 dolorē metuerē: aut egestatē: aut exiliū: aut carcere: aut mortē: quae oīa q; nō exhor-
 uerit: fortissimus iudicat. Qui aut deū metuit: illa uniuersa nō metuit. Ad qd' pbandū
 argumētis opus nō est. Spectata sūt. n. sp: spectāturq; adhuc p̄orbē p̄ene cultorū dei: i
 q; bus excruciatōis noua & iusitata tormētā excogitata sūt. Nā de mortis generib⁹ hor-
 ret aiūs recordari: cū imaniū bestiarū ultra ipsā mortē carnificina sauerit. Has tñ exe-
 crabiles corporū laceratiōes scelix atq; iuicta patiētia sine ullo gemitu ptulit. Hac uir-
 tus oib⁹ populis atq; p̄uicis & ipsis tortorib⁹ miraculū maximū p̄buit: cū patientia
 crudelitas uincere. Atq; hāc uirtutē nihil aliud q; met⁹ dei fecit. Itaq; (ut dicebam) nō
 euellēdus ut stoici: neq; tēpādus timorē: ut p̄ipathetici uolūt. sed i uerā uia dirigēdus est
 auferēdus: sūt metus: sed ita ut his solis reliquāt: q; qm legitim⁹ ac uerus ē: solus efficit
 ut possint cetera nō timeri. Cupitas quoq; iter uitia numerat. Sed si haec quae terrena
 sūt cōcupiscit: uitiū est: uir⁹ at si caelestia. Qui. n. iustitiā: q; deū: quā uita p̄petuā: q; lu-
 cē sempiternā: ea oīa quae deus hoī pollicet cōseq cupit: opes istas & honores & potēta-
 tus & regna ipsa cōtēnet. Dicit fortasse stoicus. Volūrate opus est ad haec cōsequenda
 nō cupiditate: imo uero parū est uelle. Multū. n. uolūt: sed cū dolor uiscerib⁹ accesserit.
 uolūtas cedit: cupiditas p̄seuerat: quae efficit ut cōtēptui sint oīa quae ceteris appetunt.
 sumā uirtus est. Siq; dē cōtinentiā mē est. lōq; potius illud efficere debemus: ut affect⁹
 q; bus prauē uti uitiū est dignamus in rectū iste cōcitatiōes aiōrū iuncto curru similes
 sūt: in quo recte moderādo sumū rectoris offm est: ut uia nouerit: quā si tenebit quāli-
 bet cōcitate ierit: nō offendet. Si aut nō errauerit: licet placide ac leniter eat: aut p̄ cōfra-
 gosa uexabit: aut p̄ p̄cipitia labet: aut certe quo nō opus est: defereēt. Sic cursus illae
 uia: qui affectibus uelut equis p̄nicibus ducit: si rectā uia teneat: funget officio. Me-
 tus igitur & cupiditas si p̄iciātur in terra: uitia fient. Virtutes aut si ad diuina referātur
 parsimoniā cōtra uirtutis loco habent: quae si studiū est habendi: nō pōt esse uirtus qā
 in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autem summū bonum
 non referimus ad corpus: sed omne officium solius animae conuersatione metimur.
 Quod si (ut supra docui) patrimonio minime parcendum est: ut humanitatem iusti-
 tiamq; teneamus: non est uirtus frugi esse: quod nomem uirtutis speciē fallit ac decipit.

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Est eni frugalitas abstinentia qdē uoluptatū: sed eo uitiū quia ex habēdi amore descendit cū sit & uoluptatib⁹ abstinedū: & pecuniæ minime tēpandū. Nā pce. i. mediocriter uti pecunia quasi quædā pusillitas ē ai: aut prætimentis ne sibi desit: aut despantis posse illā reparare: aut cōtēptū terrestriū nō capiētis. Sed illi rursus eū q rei familiari suæ n̄ parcat. p̄digū uocat. Nā ita liberalē distigūta p̄digo: q̄ is liberalis sit: q̄ benemeritis & cū oportet & q̄tū satis ē: largiat. Prodigus uero q̄ & nō meritis cū opus nō ē: & sine respectu rei familiaris effūdat. Quid ergo: Prodigū ne dicemus eū: qui miæ cā tribuit egētibus uictū: At qui multū refert utrū ne scort s pp libidinē largiare: an miseris pp hūanitatē utrū pecūiā tuā p̄ductores: aleatores lenōesq; diripiāt an illā pietati ac deo prætēs: Vtrū ne illā uētri ac gulæ igeras: an i thesauro iustitiæ reponas. Vtrū ergo uitiū ē effūdere i mala ptē: sic i bonā uirtus. Si uirt⁹ ē nō p̄cere opib⁹: quæ possūt repari: ut bonis uitā sustētes: quæ tēpari nō pōt: uitiū igit p̄ simōiā ē. Quare nihil aliud dixerī q̄ illa nos q̄ hoiem mite ac sociale aīal orbāt suo noiē: q̄ euulsus affectibus: quibus oīs cōstā hūanitas: ad imobilē stuporē mētis p̄ducere uolūt: dū studēt aīum a pturbatiōibus liberare & (ut ipsi dicūt) q̄etē trāq̄llū reddere. Q d̄ fieri nō tm̄ nō pōt: q̄a & rō eius nō motu ē: sed ne oportet q̄dē: q̄a sicut aqua quidē sp̄ iacēs & quieta i salubris & magis turbata est: sic aīus imotus ac torpēs iūtilis ē ēt sibi nec uitā ipsā tueri poterit: quia nec faciet q̄c̄q; nec cogitabit: cū cogitatio ipsa nihil aliud sit q̄ mētis agitatio. Deniq; qui hāc immutabilitatē ai asserūt: priuare aīum uita uolūt: quia uita astuosa est: mors q̄eta. Quæ dā etiā recte p̄ uirtutibus habēt: sed earū modū nō tenēt. Virtus est cōstātia nō ut abi ferentibus iniuriā resistamus. His enī cedēdū: qd̄ cur fieri debeat: mox docebo. Sed ut iubētibus facere nos cōtta legē: cōtraq; iustitiā nullius minis aut supplicii terreamur quo minus dei iussione hoīs iussioni prætferamus. Itē uirtus est mortē cōtēnere: non ut appetamus: eāq; ultro nobis iferamus: sicut phōram plurimi & maximi saepe fecerūt: qd̄ est sceleratum ac nefariū. Sed ut coacti deū relinq̄re ac fidē perdere: mortem suscipere maluimus: libertatemq; defendamus aduersus ipotentia stultā uecordemq; uio lentiā: ut oēs sæculi minas atq; terrores fortitudine ai puocemus: Sic ea que alii timēt: excelsa & inseparabili mente dolorem mortemq; calcamus. Hæc est uirtus: hæc est cōstātia: i hoc tuenda & cōseruanda solo: ut nullus mox terror: nulla uis a deo possit auertere Vera igitur Ciceronis illa sn̄a est. Nemo inquit iustus pōt esse: qui mortē: qui dolorē qui exiliū: qui egestatem timet. Item Senecæ in libris moralis philosophiæ dicentis: hic est ille hō hōestus: nō apice purpuræ: nō licitorum insignis ministerio: sed nulla re minor qui cū mortē i uicinia uidet: nō sic pturbat̄ tāq; rem nouā uiderit: qui siue toto corpore tormenta patiēda sūt: siue flāma ore recipiēda est: siue extēdēde p̄ patibulū māus nō q̄rit quid patiat̄: sed quā bene. Qui aut̄ deū colit: hæc patitur: nec timet. Ergo iust⁹ est. His rebus efficit̄: ut neq; uirtutes: neq; uirtutū exactissimos limites nosse aut tenere possit omnino quisquis est religione dei singularis alineus.

Quomodo præcepta dei quibus insitendum est: a philosophicis dissideant institutis & quis sit patientiæ titulus. Cap. xviii.

Ed omittamus philosophos qui aut omnino nihil sciunt: id est ipsum prosumma scientia præ se ferunt aut qui non perspiciunt etiam quæ sciūt: aut qui quoniam se putant scire quæ nesciunt: ineptæ arroganterq; desipiunt. Nos ergo ut ad propositum reuertamur quibus solis a deo ueritas reualata: & cælitus missa sapiētia est: faciamus quæ iubet illuminator noster deus: sustineamus inuicē: & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus. Nec tamen si quid boni fecerimus: gloriā capte-

LIBER SEXTVS

mus ex eo. Monet. n. deus opatorem iustitiæ nō oportere eē iactatē: ne nō tā mādati
 cælestibus obsequēdi: q̄ studio placēdi hūanitatē officio fūctus eē uideat. Habeatq;
 iā praciū gloriæ: qd' captauit: nec pramiū cælestis illius ac diuinæ mercedis accipiat
 Cætera quæ obseruare cultor dei debet: facilia sunt: illis uirtutibus cōprehensis: nō mē
 tiat' unq̄ decipiēdi aut nocēdi cā. Est. n. nefas cum q̄ ueritati studeat: i aliqua re eē falla
 cē: atq; ab ipsa quā seq̄: ueritate discedere. In hac iustitiæ uirtutūq; nium uia: loc⁹ mē
 dacio locus est. Itaq; uiator ille uerus ac iustus nō dicet illud lucillianū. Homini amico
 ac familiari nō ē mēiri meū: sed etiā inimico atq; ignoto existimabit non eē mēiri suū
 Nec aliquādo cōmittet: ut lingua iterpres aī a sensu & cogitatione discordet. Pecuniā
 si qua crediderit: nō accipiat usurā ut & beneficiū icolumē sit qd' succurrit necessitati: &
 absteat se, p̄sus alieno: In hoc. n. genere officii debet suo eē cōtēntus: quem oporteat
 alias ne p̄prio q̄dem p̄ceret: ut bonū faciat: plus at̄ acipe q̄ dederit: i iustū ē. Qd' q̄ facit
 ifidiat' quodā mō: ut ex alterius necessitate p̄adet'. At iustus nūq̄ p̄xermitet quomi
 nus aliqd' misericorditer faciat: nec inquinabit se huiusmodi quæstu: sed efficiet ut sine
 ullo suo damno ipsū qd' cōmodat: iter bona opa numeret. Minus nō accipiet apaupe
 re: si qd' ipse p̄stiterit: eo bonū sit: quo fuerit gratuitū. Maledicenti benedicto respon
 deat: nūq̄ ipse maledicat ne uerbū malū p̄cedat ex ore hoī: q̄ colit uerbū bonū. Quin
 ēt caueat diligēter: ne quādo inimicū sua culpa faciat: & si q̄ sextiterit tā p̄terius q̄ bono
 & iusto faciat iuriā: clementer ac moderate ferat: & ultionē suā sibi nō assumat: sed dei
 iudicio reseruet inocentiā semp & ubiq; custodiat. Qd' p̄ceptum nō ad hoc tātū ua
 let: ut ipse iuriā nō iferat sed ut illatam sibi non uindictet. Sedet. n. maximus & æquil
 simus iudex speculator ac testis oīum. Hunc homini p̄ferat: hūc malit de sua eā p̄nū
 ciare: cuius sententiā nemo effugere potest: nec defensione cuiusq̄ nec gratia. Ita fit ut
 homo iustus contemptui sit omnibus: & quia putabit' semetipsū defendere non pos
 se: habebit' pro segni & inerti. Qui at̄ fuerit ultus inimicū: hic fortis: hic strenuus iudi
 catur: hunc colunt: hunc uerēt'. Bonus uero illi tametsi prodesse omnibus uel pluribus
 possit: illum tamē suscipiunt qui nocere q̄ q̄ p̄desse possit: sed iustum prauitas homi
 nū deprauare nō poterit: quo minus deo studeat obtemperare: malitq; cōtēni: dūmodo
 semper boni fungat' officio: mali nūq; Cicero iisdem illis officialibus. At uero si q̄ suo
 luerit inqt' sui aī complicatam notionem euoluere: iam se ipse doceat: eū uirū bonū esse
 q̄ profit quibus possit: noceat nemini: nisi lacessitus iuriā. O q̄ simplicem ueramq; sen
 tentiā duorum uerborum adiectiōe corrupit. Quid. n. opus fuerat adiungere nisi: laces
 situs iniuria: ut uitiū bono uiro quali causam turpissimam apponeret: patiētiæ quæ om
 niū uirtutū maxima est: facere expertem? Nociturum esse dixit bonum uirum si fuerit
 lacessitus: iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat: si nocebit. Non minus. n. mali est
 referre iniuriam: quā iferre. Nā unde certamina iter homines: unde pugne cōtentiones
 q̄ nascuntur: nisi q̄ improbitati apposita ipatientia: magnas sæpe concitat tempesta
 tes? Quod si patientiam: qua uirtutenihil ē uerius: nihil homine dignius iueniri potest
 improbitati opposueris: extinguetur p̄tinus tanq̄ igni aquā sup̄fuderis. Sin autem pu
 catrix illa improbitas ipatientiam sibi comparem nacta ē: tanq̄ perfusa oleo tantum exci
 tabit incēdium: ut id nō flumen aliquod: sed effusio cruoris extiguit. Magna itaq; pa
 tientia ratio est: quam sapiens ademit bono uiro. Vt. n. nihil malorū fiat: hæc sola effi
 cit: quæ si detur omnibus: nullum scelus: nulla fraus i rebus humanis erit. Quid ergo
 bono uiro potest esse tam calamitosum: tanq; cōtrarium: q̄ ira fræna permittere: quæ
 illum non modo boni: sed etiā hominis appellatione dispoliet: Siquidem nocere alte

DIVINARVM INSTITVTIONVM

ri (ut ipse ait uerissime) non est secundum hois naturā. Nā & pecudes si laceffas: aut calce aut cornu repugnāt. Et serpentes ac ferae nisi persequaris ut occidas negocium nō exhibent: Et (ut ad hoium exempla redeamus) impiti quoq; & insipientes: si quando accipiunt iniurias: cæco & irrationabili furore ducuntur: & his qui sibi nocent: uicem tribuere conant̄. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipientibus differt nisi q; habet inuictam patientiam: qua stulti carēt: nisi q; regere se ac mitigare iram suam nouit quā illi quia uirtute indigent: frenare non possunt. Sed uidelicet hæc illum res fefellit: quia cum de uirtute queritur in quacunq; conditione uinceret: putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo mō potuit hoiem dolori & iræ succumbentē: & his affectibus indulgētē quibus debet potius reluctari. Et ruentem quacunq; i parte puocarit probitas uirtutis officium non tenere. Qui, n. referre iniuriam utitur eū ip̄sum a quo læsus est: gestit imitari. Ita q; malum imitatur: bonus esse nullo pacto pōt. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono & sapiēti uiros: inocentiam patientiamq; detraxit. Sed q; ipse caninam illā faciēdiā: sicut Salustius ab Appio dictum refert: exercuit: uoluit quoq; hoiem canino mō uiuere: ut remordeat laceffitas. Quæ retributio cōtumeliæ q; p̄niciosa sit: & quas edere soleat strages: unde oportunius peteret exemplum: q̄ ex ipsius doctoris tristitissimo casu: qui cū his philosophorū præceptis obtemperare gestit ipse se perdidit. Qui si laceffitus iniuria patiētiā tenuisset si dissimulare: si ferre contumeliā boni uiri esse didicisset: nec illas nobiles orationes alieno titulo iscriptas: ipatientiā & leuitas: & infania pdidisset: nunquam capite suo rostra in quibus ante floruerat: contemisset: nec rēpublicā funditus præscriptio illa delesset. Sapiētis ergo ac boni uiri non est uelle certare: ac se periculo committere: qm̄ & uincere non est in nostra potestate & est anceps omne certamen: sed est sapientis & optimi uiri nō aduersarium uelle tollere qd̄ fieri sine scelere ac periculo non pōt sed certamen ip̄sū qd̄ fieri & utiliter & iuste pōt. Summa igitur uirtus habenda patientia est: quā ut caperet homo iustus: uoluit illum deus (ut supra dictum ē) p̄tinere contemni: nisi, n. contumeliis fuerit affectus: quam tū habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabitur. Si autē laceffitus iniuria lædentē p̄sequi cœperit: uictus est. Si uero motū illum ratione compresserit: hic plane iperatur sibi: & hic regere se potest. Quæ sustentatio sui recte patiētia nominatur: quæ una uirtus oibus ē opposita uitiis & affectibus. Hæc p̄turbatum aīum ac fluctuantem ad trāq̄lilitatē suam reuocat: hæc mitigat: hæc hoiem sibi reddit. Ergo quoniam nature repugnare ipossibile ē & inutile: ut non commoueamur oīo: prius tamen commotio illa p̄siliat ad nocendum quoad fieri potest maturius sopiatur. Præcepit deus non occidere solē super iram nostram ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; .M. Tullius contra suum præceptum: de quo paulo ante dixi obliuionem iniuriarum in magnis laudibus posuit. Spo inquit Cæsar: q; obliuisci mihi soles: nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo: non a cælesti tantū sed a publica quoq; ciuiliq; iustitia remotissimus: quanto magis id nos facere debemus: qui immortalitatis uelamine candidati sumus.

Quod p̄ipathetici stoicis obuiant in defensione affectionum. Et quæ sint tres furia q̄s poete sinxerunt: & quis earum usus sit & abusus. Ca. xix.

Stoici cum affectus ex homine tanquam morbos conatur euellere: p̄ipathetici se opponunt eosq; non modo retinēt sed et defēdūt: nihilq; in hoie eē dicunt quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. Recte id quidem si singularum reum ueros terminos scirent. Itaq; hanc ipsam iram comitem esse dicunt: uirtutis tanquam nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare: nisi fuerit ira concitatus

Quo plane ostēdūt: nec quid sit uirtus scire: nec cur hominī tribuerit irā deus. Quae si nobis ideo data ē: ut ea utamur ad occidendos hoīes: qd imānīus hominē: quid similius feris hāuis existimādū ē: q̄ id afal qd ad cōmunionē & innocētīā deus fecit: Tres sūt igitur affectus: q̄ hoīes in oīa facinora precipites agant: ira: cupiditas: libido. Propterea poetae tres furias esse dixerūt: q̄ mentes hoīum exagitet: ira ultionē desiderat cupiditas opes: libido uoluptates. Sed his oībus deus certos limites statuit: quos si trāscenderit: maioresq; eē cōperint: necesse ē naturā suā deprauēt: & in morbos ac uitia uertantur. Quia autē sint isti limites: nō ē magni laboris ostēdere. Cupiditas ad ea cōparāda nobis data est: quae sunt ad uitā necessaria: libido ad sobolē ppaganda: ira affectus ad coercēda peccata eorū: q̄ sunt in nostra ptāte: id est ut arctiore disciplina minor aetas ad pbītātē iustitiāq; forme: quae nisi in metu cohibeat: licētīa pariet audaciā: quae ad oē flagitiū & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersū minores & iustum est & necessariū: sic & aduersum pares & pnciosam ē & ipiū. Impiū q̄ uiolat humanitas: perniciosū q̄ illis repugnantibus aut pdere necesse est aut perse. Hāc autē quā dixi esse rationē: cur hominī sit irae affectus datus: ex ipsius dei p̄ceptis itelligi pōt: qui iubet uti maledictis & laudentibus nō irascamur. Manus autē nostras supra minores semp habeamus: hoc est ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus: ne amore inutili & indulgētīa nimia educant ad malū: & ad uitia nutriant. Sed rerū iperiti & rationis ignari: eos affectus q̄ sūt hominī ad usus bonos dati exterminauerunt: & latius q̄ ratio postulat: euagant. Inde iniuste atq; ipie uiuūt: utunt ita cōtra pares. Hinc dissidia: hinc expulsiōes: hinc bella: contra iustitiā nata sunt. Vtunt cupiditate ad cogēdas opes. Hinc fraudes: hinc latrocinia: hinc oīa scelerū genera orta sunt. Vtunt libidine ad capiēdas tātū uoluptates. Hinc supra hinc adulteria: hinc corruptela oēs extiterūt. Quicunq; igr illos affectus itra fines suos redegerit: qd ignorantes deum facere nō pnt. Hic paties: hic fortis: hic iustus est.

De quinque sensuum uoluptatibus: & quare plus uoluptatis datum sit hoi a natura q̄ ceteris animantibus. Et primum de uoluptate uisus: & de spectaculis euitandis: & de ludorum & spectaculorum auctoribus. Cap. xx.

Est ut cōtra qnq; sensuū uoluptates dicā breuiter. Nā & ipsius libri mēsurā r iā modū flagitat: quae oēs qm̄ uitiosae ac mortiferae sunt: uirtute superari atq; optimi debēt: uel (qd paulo ante dicebā) de affectibus ad rōnē suā reuocari. Cetera aiantes p̄ter unā uoluptates: quae ad generādū p̄inet: nullā sentiūt. Vtunt ergo sensibus ad naturae suae necessitatē. Vidēt ut appetāt ea: q̄bus opus ē ad uitā rōdā audiūt iuicē seq; dignoscūt: ut possint cōgregari. Quae utilia sunt ad uictū: aut ex odore inueniunt: aut ex sapore p̄cipiunt: utilia respuunt aut recusāt. Edēdi aut bibēdi offm̄ uentris plenitudine meriunt. Homini uero sollertissimi artificis puidētīa dedit uoluptatē ifinitā: & inuitium cadētē: q̄a p̄posuit ei uirtutē: quae cum uoluptate semp tanq̄ cū domestico honeste pugnaret. Cicero in Catone maiore. Stupra uero iquit: & adulteria: & oē flagitiū nullis excitari aliis illecebris nisi uoluptatis. Cūq; hōinī siue natura: siue q̄s deus nihil mēte p̄stabilius dedisset: huic diuino munerī ac dono nihil tā inimicū q̄ uoluptatē. Nec. n. libidine dominante tēperatiā locū eē: neq; in uoluptatis regno uirtutē posse cōsistere: sed contrario deus iccirco uirtutē dedit: ut expugnaret & uinceret uoluptatē: eaq; egredietē fines sibi datos: ifra p̄scriptum coerceret: ne hominē suauitatibus delinītū atq; captum: ditiōi suae subiceret: ac sēpiterna morte mulctaret. Voluptas oculorū uaria & multiplex ē: q̄ capit ex aspectu rerū: quae sunt i usu hoīum: uel natura: uel ope delectabiles. Hāc philosophi rectissime sustulerūt. Aiūt. n. multo eē p̄-

Cicero

DIVINARVM INSTITVTIONVM

clarius & hoīe dignius cælū potius q̄ cælata ituri. Et hoc pulcherrimum opus intermi-
cātibus aſtorū luminibus: tāq̄ floribus adornatū: q̄ picta: & ficta: & gemmis diſtincta
mirari. Sed cū diſerte contemptū terreſtriū nos exhortati ſunt & ad cæli ſpectaculū ex-
citauerūt: tamē ſpectacula hæc publica nō contemnunt. Itaq̄ his & deletant: & liben-
ter inter ſunt: quæ quoniam maxima ſunt irritamenta uitiorum: & ad corrupendos
animos potiffime ualent: tollenda ſunt nobis: q̄a non mō ad beatam uitam nihil confe-
rūt: ſed et nocēt plurimū. Nā q̄ hominē q̄uis ob merita danatū i cōſpectu ſuo iugulare
p uoluptate cōputat: cōſcientiā ſuā polluit: tā ſcilicet q̄ ſi homicidii qd̄ ſit occulte: ſpe-
ctator & princeps fiat. Hos tamē ludos uocant: i quibus humanus ſanguis effunditur.
Adeo longe ab hoibus ſeceſſit humanitas: ut cū animas hoīum interficiāt: ludere ſe opi-
nent: innocētioreſ his oibus: quorū ſanguinem uoluptati habēt. Quæro nūc an poſſit
pii & iuſti hoīes eē: q̄ cōſtitutos ſub ictu mortis miſericordiā deprecantes: nō tātū pa-
tiunt occidi ſed effligitant: ſerūtq̄ ad mortē crudeliā & inhumana ſuffragia: nec uulne-
ribus ſatiati: nec cruore cōtēti: quinetiā p̄cuſſos iacētq̄: repeti iubent: & cadauera icti-
bus diſſipari: neq̄ illos ſimulata morte deludat. Iraſcunt etiā pugnatibus: niſi celeriter
altere duobus occiſis eſt & tāq̄ humanū ſanguinē ſitiant: oderūt moras: alios illis con-
pares dari poſcūt recētioreſ: ut q̄ primū oculos ſuos ſatient. Hac conſuetudine imbuti
humanitatē pdiderūt. Itaq̄ nō parcunt et innocētibus: ſed exercēt in oēs qd̄ i malorū tru-
cidatiōes didicerūt. Huius igit̄ publici homicidii ſocios & participes eē nō cōuenit eos:
q̄ iuſtitia: uia tenere nitunt. Nō. n. cū occidere deus uetat: latrocinari nos tātū phibet
qd̄ ne p̄ leges qd̄e publicas licet: ſed ea quoq̄ ne fiāt: monet: quæ apud homines pro li-
citis habēt. Itaq̄ ne militare iuſto licebit: cuius militia eſt in ipſa militia: neq̄ uero accu-
ſare quēq̄ crimine capitali. q̄a nihil diſtat: utrū ne fero an uerbo potius occidas: quoni-
am occiſio ipſa phibetur. Itaq̄ in hoc dei præcepto nullā p̄ſuſ exceptionē fieri oportet
qn̄ occidere hoīem ſit ſemp̄ nefas: quē deus ſanctū aīal eē uoluit. Ergo ne illud qd̄em
cōcedi aliq̄s exiſtinet: ut recēs natos liceat oblidere: quæ uel maxima ē impietas. Ad ui-
tā enī deus iſpirat animas: nō ad mortē. Verū hoīes ne quod ſit facinus: quo manus ſu-
as polluant: rudibus adhuc & ſimplicibus animis abnegant lucē nō a ſe datā. Expectet
uero aliq̄s: ut alieno ſanguini parcant: q̄ nō parcūt ſuos: ſed hi ſine ulla cōtrouerſia ſcele-
raci & iniuſti. Quid illis quos falſa pietas cogit exponere. Nō poſſunt innocētes exiſti-
mari: q̄ uiscera ſua canibus obiiciūt: & quātū i ipſis ē crudelius necāt: q̄ ſi ſtrāgulāſſe.
Quis dubitet qn̄ ipius ſit: q̄ alienæ miſericordiæ locū nō tribuit: q̄ etiā ſi cōtingat ei qd̄
uoluit: ut alaſ: addixit certe ſanguinē ſuū uel ad ſeruitutē: uel ad lupanar. Quæ autem
poſſint: uel ſoleāt accidere i utroq̄ ſexu: uel p̄ errorē q̄s nō itelligit: q̄s nō ignorat: Qd̄
uel unius Aedipodis declarat exēplū: duplici ſcelere cōſuſſum. Tā igit̄ nefariū ē expō-
re: q̄ necare. At. n. paricidæ facultatū anguſtias cōquerūtur: nec ſe pluribus liberis edu-
cādis ſufficere poſſe prætedūt: quali uero aut facultateſ i poteſtate ſint poſſidentiū: aut
nō quotidie deus ex diuitibus pauperes: & ex paupibus diuites faciat. Quare ſi q̄s libe-
ros ob paupertatē nō poterit educare: ſatius ē ut ab uxoris cōgreſſiōe cōtineat: q̄ ſcelera-
tis manib⁹ dei opa corrupat. Ergo ſi homicidii facere nullo mō licet: nec iter eē oīno: cō-
cedit: ne cōſcientiā pfundat ullus cruor. Si qd̄e populo ſāguis ille præſtat: i ſcanis quo-
q̄: neſcio an ſit corruptela uitioſior. Nā & comicæ fabulæ de ſtupris uirginū loquūtur.
aut morib⁹ meretricū: & quo magis ſūt eloquētes q̄ flagitia illa ſinxerūt: eo magis ſi ſi-
rū elegātia ſuadēt: & facilius ihærēt: audiētū memoria uerſus numeroſi & ornatī. Itē
tragicæ hiſtorix ſubiiciūt oculis paricidia & icæſta regū malorū: & cothurnata ſcelera

demōstrāt. Histrionū quoq; ipudicissimi motus qd aliud nisi libidines docēt & istigāt:
 quorū eneruata corpora: & in mulierū icessū habitūq; mollitu: ipudicitias scēminas ibo
 nestis gestibus mētiūt. Quid de mimis loquar corruptelarū prāferētib; disciplinā:
 qui docēt adulteria: deū fingūt: & simulatis erudiunt ad uera: Quid iuuenes aut uirgi
 nes: faciant: cū & fieri sine pudore: & spectari libēter ab oibus cernūt. Admonēt utiq;
 quid facere possint: & inflāmant libidines: q̄ aspectu maxie cōcitat: ac se q̄sq; p̄ sexu in
 illis imaginibus prāfigurāt: p̄bantq; illa dū ridēt: & adhārentibus uitiis corruptiores
 ad cubicula reuertunt: nec pueri mō: quos prāmaturis uitiis ibui nō oportet: sed ēt se
 nes quos peccare nō decet: i talē uitiorū semitā dilabuūt. Circensiu quoq; ludorū rō qd
 aliud habet: nisi leuitatē: uanitatē: ifaniā. Tanto nāq; ipetu cōcitant: ai in furorē: quāto
 illic ipetu curruūt: ut iā plus spectaculi exhibeāt: q̄ spectādi gratia ueniūt: cū exclama
 ri & offerri: & exilire cōperint. Vitāda ergo spectacula oīa. nō solū neqd uitiorū pecto
 rib; isideat: quā sedata & pacifica eē debēt: sed ne cui; nos uoluptatis cōsuetudo delini
 at & adeo atq; a bonis opibus auertat. Nā ludorū celebratiōes deorū festa sūt siqdē ob
 natales eorū ael tēporū nouorū dedicatiōis sūt cōstituti. Et primitus qdē ueneratiōes q̄
 uocant munerā. Saturno attributā sūt. Ludī at; sanici Libro: circēses: Neptūno. Pau
 lati uero & ceteris diis idē bonos tribui cōcepit: singuliq; ludi nominibus eorū cōsecrati
 sūt. Sic Sifinnius Capito i libris spectaculorū docet. Si q̄s igr̄ spectaculis itereft: ad q̄ re
 ligiōis grā uēit; discessit. a dei cultu: et ad dōs se uoluit: quorū natales & festa celebrauit
 De uoluptate aurium. Et quid sibi uelit diuinorum eloquiorū simplicitas: que omni
 bus carminibus & floribus: pompisq; uerborum perferenda est. Ca. xxi.
 Vriū uoluptas ex uocum & cautuū suauitate pcipitur: que scilicet tā uitiosa
 est: q̄ obiectatio illa de qua diximus oculorū. Quis. n. non luxuriosū: ac nequā
 putet eū: q̄ scenicas artes domi hēat. At q̄ nihil refert utrū ne luxuriā solus do
 mi: an cū populo exerceas i theatro. Sed iā de spectaculis dictū ē: restat unū qd est no
 bis expugnādū: ne capiamur his q̄ ad sensū integrū penetrāt. Nā illa oīa quā uerbis ca
 rē: id est aeris & neruorū suauis soni: possunt facile cōtemnī: q̄ nō adhārent: nec scri
 bi possunt. Carmē aut cōpplītū & oratio cū suauitate decipiēs capit mentes: & quo uo
 luerit ipellit. Inde homines litterati cū ad regionē accesserit dei: ab aliquo iperito docto
 re fundati minus credunt. Assueti enī dulcibus & politis: siue orationibus: siue carmini
 bus: diuinarū litterarū simplicē cōemq; sermonē p̄ sordido aspērant. Id. n. quærunt
 quod sensum demulceat. Persuadet aut quicquid ē suauē: & aio penitus dū delectat: in
 fidit. Nū igr̄ deus & mentis: & uocis: & linguæ artifex diserte loqui nō pōt. Immo ue
 ro summa puidētia carere phuco uoluit ea: quā diuina sunt: ut oēs itelligerēt quā ip
 se oibus loquebat. Ergo qui ueritati studet: qui nō uult ipse se decipere: abiiciat inimi
 citias & noxias uoluptates: quā aiām sibi uinciāt: ut corpus cibi dulces: prāferāt uera
 falsis: aterna breuib;: utilia iucūdis. Nihil aspectu gratū sit: nisi qd pie: qd iuste fie
 ri uideas: nihil auditu suauē: nisi quod alit animā: meliorēq; te reddit. Maximeq; hic sen
 sus nō est ad uitū detorquēdus: q̄ nobis iō datus est: ut doctrinā dei pcipere possē.
 Itaq; si uoluptas est audire catus & carmia: dei laudes canē & audire iucūdū sit. Hęc
 est uoluptas uera: quā comes & socia uirtutis ē. Hęc ē nō caduca & breuis: ut ille q̄s
 appetunt: qui corpori ut pecudes seruiūt: sed ppetua & sine ulla itermisliōe delectans:
 Cuius terminos si quis excefferit: nihilq; aliud ex uoluptate petierit nisi ipsā uoluptatē:
 hic mortē meditat: quia sicut uita ppetua in uirtute est: ita mors in uoluptate. Qui enī
 temporaliam al uerit: carebit aternis: qui terena protulerit: cælestia nō habebit.

DIVINAR VM INSTITVTIONVM

De uoluptate & olfactus & gustus: quam uir prudens euitare debet: ut laqueos & tendi-
culas mortis Cap. xxii.

Duoluptates autē saporis & odoris: q̄ duo sensus ad solū corpus p̄tinēt nihil ē
aliud quod a nobis disputetur. nisi forte q̄s exigūt: ut dicamus turpe eē sapiētī ac
bono si uentri & gulæ seruiat: si unguētis oblitus ac floribus coronatus iccedat
qd̄ q̄ facit: utiq; isipiēs: ineptus: & nihil ē: quem ne odor quidem uirtutis attigent. For-
tasse q̄spiā dixerit. Cur ergo illa facta sunt: nisi ut illis fruamur. At. n. iā sæpe dictum ē
uirtutē fuisse futurā nullā: nisi haberet q̄ opprim̄ ret. Itaq; fecit oīa deus ad istruēdum
certamē rerū duarū. Ergo illecebræ iste uoluptatū arma sūt illius: cuius opus unū ē ex
pugnare uirtutē: iustitiāq; ab oib; excludere. His blandimētis titillat aīa & suauitatib;.
Scit. n. quia mortis & fabricatrix uoluptas. Nā sicut deus hominē ad uitā non nisi per
uirtutem ac laborem uocat: ita ille ad mortē p̄delicias ac uoluptates: sicut ad uerbū bo-
num per fallacia mala: sic ad uerum malū per bona fallacia peruenitur. Cauenda sūt igi-
tur oblectamenta ista tanq̄ laquei & plagæ: ne suauitudinū mollicie capti: subditiōne
mortis cum ipso corpore redigamur: cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus: & quare sit i homine uehementior q̄ in ceteris animalibus: &
quātas per eum diabolus turpitudines ingerat & spicula gehennæ. Et de licito coitu & il-
licito. Et quare intra omnia animantia sola mulier post conceptum sit patiens uiri. Et
quis sit continentiaē uel in continentiaē fructus. Cap. xxiii.

Enīo nunc ad eā percipit ex actu uoluptatē: q̄ sensus est quidē totius corporis.
Sed ego nō de ornāmētis aut uestibus: sed de sola libidine dicēdum mihi puto
quæ maxie coercēda ē: q̄a maxie nocet. Cū excogitasset deus duorū sexum ra-
tionē: attribuit ipsis ut se iuicē appeterēt: & cōiunctione gauderēt. Itaq; ardentissimam
cupiditatē cunctorū animātū admiscuit corporibus: utin hos affectus auidissime rue-
rent: eaq; ratione p̄pagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentiā
in hoīe uehementior & acrior inuenit: uel q̄a hominū multitudinē uoluit esse maiore uel
qm̄ uirtutē soli homini dedit: ut eēt laus & gloria coercēdis uoluptatibus: & sui absti-
nētia. Scit ergo aduersarius ille nōster q̄ta sit uis huius cupiditatis: quā q̄dē necessitatē
dicere maluerūt: eaq; a recto & bono ad malū & prauū trāsserūt. Illicita. n. desideria i-
mittit: ut aliena cōtaminēt: quibus habere p̄pria sine delicto licet. Obicit quippe ocu-
lis irritabiles formas: suggeritq; fomētis: & uitiis papulū subministrat: tū icimis uisceri-
bus stimulos omnes cōturbata & cōmouet. & naturalē illū scitat: atq; inflāmat ardorem
donec irracitū hominē implicatūq; decipiat. At nē q̄s eēt: q̄ p̄carnū metu abstineret alie-
no: lupanaria quoq; cōstituit: & pudorē ifceliciū mulierū publicauit: ut ludibrio habe-
retā eos q̄ faciūt: q̄ quas patinec esse ē. His ob scenitatibus animas ad sanctitatē geni-
tas uelut in cæni gurgite demersit: pudorē extinxit: pudicitiaē fugauit. Idem ē maref ad-
miscuit maribus: & nefandos coitus cōtra naturā cōtraq; institutū dei machinatus ē: sic
ibuit hoīes: & armauit ad nefas oē. Quid. n. p̄r eē sanctū his: q̄ atarē ibecillā & p̄rasi-
dio idigentē: libidini suæ depopulādā scēdādāq; substrauerit. Nō p̄t hæc res p̄ magni-
tudie sceleris enarrari. Nihil āplius istos appellare possū: q̄ ipios & paricidas: quibus nō
sufficiat sexus ad deo datus: nisi & suū sexū p̄phane ac petulanter illudāt. Hæc tamen
apud nos leuīa & quasi honesta sūt. Quid dicā de his qui abominādo nō libidinē sed in-
saniā potius exercēt: Piget dicere. Sed quid his fore credamus: quos nō piget facere: &
tamē dicēdū ē: quia sit. De istis loquor: quorū teterrima libido & execrabilis furor: nec
capit quidē p̄cīt. Quibus hoc uerbis aut q̄ indignationē tātū nefas p̄lequat: uicit offici-

LIBER SEXTVS

am singulari sceleris magnitudo. Cū igitur libido hæc edat opa: & hæc facinora delignet: armandi aduersus eam uirtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frangere non potest: cohibeat eos intra præscriptum legitimum thoris: ut & illud quod auide expetit: assequatur: & tamen peccatum non incidat. Nam quod sibi homines perditum uolunt: Nepe honesta opa uoluptas sequitur: si ipsam per se appetit: iusta & legitima frui licet. Quod si aliqua necessitas prohibet: tum uero maxima adhibenda uirtus erit: ut cupiditati continentia reluctet: Nec tamen alienis thoris que attingere non licet: uerum et publicis uulgatisque corporibus abstinendum deus præcepit. Docetque nos cum duo iter se corpora fuerit copulata: unum corpus efficere. Itaque quod se cæno in miserit: cæno sit oblitus necesse est & corpus quod cito ablui potest: mens autem contagione impudici corporis ignata non potest: nisi ex longo tempore & multis bonis opibus ab ea quae inhæsit: coluuioue purgari. Oportet ergo sibi quæque præponere duorum sexuum coniunctionem generandi causa data esse uiuentibus. Eaque legem his affectibus positam: ut successionem parat. Sicut autem dedit nobis oculos deus: non ut spectemus uoluptatemque capiamus: sed ut uideamus propter eos actus: quæ pertinent ad uitæ necessitatem. Ita genitalis corporis parte: quod nomen ipsum docet: nulla alia causa nisi efficienda sobolis accepimus. Huic diuinæ legi summa deuotione parendum est sint omnes qui dei discipulos se profitebuntur ita morati & instituti: ut sperare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulget: quæ libidini obsequuntur: hi aiam suam corpori mancipant: ad mortemque condennant. Qui se corpori addixerunt in quo hæret mors præterita. Vniuersusque igitur quantum potest formet se ad uerecundiam: pudoremque colat: castitatem mente & conscientia tueatur. Nec tamen legibus publicis pareat: sed sit supra omnes leges: quæ legem dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit: iam pudebit eum in deteriora descendere. Mox placeat recta & honesta quam melioribus iucundiora sunt: quam praua & honesta peioribus. Non dum omnia castitatis officia executus sum quam non modo deus intra priuatos parietes: sed et præscriptio lectuli terminat: ut cum quis hæat uxorem: neque seruam neque liberam habere ipsam uelit sed matrimonio fide seruet. Non enim sicut iuris publici ratio est: sola mulier adultera est quæ hæret alium. Martius autem est si plures hæat: a crimine adulterii solutus est. Sed diuina lex duos in matrimonium quod est in corpus unum pari iure coniungit: ut adulter habeat quæque copagere corporis in diuersa distaxerit. Nec ob aliam causam deus cum cæteras aiantes suscepto foetu maribus repugnare uoluisset: solam omnium mulierem patientem uiri fecit: scilicet ne feminis repugnantibus libido cogeret uiros aliam appeteret: eoque facto castitatis gloriam non teneret. Sed neque mulier uirtutem pudicitiam caperet: si peccare non posset. Nam quis murum aial pudicum esse dixerit: quod suscepto foetu mari repugnat? Quod deo facit: quia necesse est in dolore atque periculum ueniat: si admiserit: nulla igitur laus est non facere quod non possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur: quia non naturalis est sed uoluntaria. Seruanda igitur fides ab utroque alteri est: imo exemplo continentia docenda uxor ut se caste gerat. Iniquum est enim ut id exigas: quod ipse præstare non possis. Quæ iniquitas id effecit profecto: ut essent adulteria foeminis ægre ferentibus præstare se fide: non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla est tam perditum pudoris adultera: quam non hæc causam uitii suis præterdat: iniuriam se peccando non facere sed referre: quod optime Quintilianus expressit. Homo inquit neque alieni matrimonium abstinet neque sui custos: quæ iter se natura conexa sunt. Nam neque maritus circa corruptelas aliorum conjuges occupatus potest uacare domesticæ sanctitati. Et uxor cum in tale incidit matrimonium: exemplo ipso concitata aut imitari se putat: aut uindicari. Cauendum igitur ne occulationem uitii nostram itepantia demus: sed assuescant iuicem mores duorum: & iugum pibus animis inferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iustitiæ summa constitit: ut non facias alteri quod quid ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt quæ ad continentiam precipiunt a deo. Sed tamen quis diuina præcepta circumscribere se putet posse addat illa ut omnis calumnia & occasio frau-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

dis remoueat: adulterū esse q̄ a marito dimissam duxerit: & eū q̄ præter crimen adu-
 rii uxore dimiserit: ut alterā ducat. Dissociata. n. corpus & distrahi deus noluit. Præte-
 rea nō tantū adulterū esse uitandū: sed et cogitationē: neq; aspiciat alienā: & animo cō-
 cupiscat. Adulterā. n. fieri mētem: si uel imaginē uoluptatis ipsa sibi depinxerit. Mens
 est. n. p̄fecto q̄ peccat quæ imoderata libidinis fructū cogitatione cōplectit̄. In hac cri-
 me ē: i hac oē delictū. Nā & si corpus nulla sit labe maculatū: nō constat tñ pudicitia
 rō: si animus incaustus ē: nec illibata castitas uideri pōt: ubi cōsciētia cupiditas inquina-
 uit. Nec uero aliq; existimet difficile eē iponere fr̄nos uoluptati: eāq; uagā & errantē
 castitatis pudicitiaq; limitibus icludere: cū p̄positū sit hoībus oībus etiam uincere: ac
 plurimi beatā atq; icorruptā corpis integritate retinuerūt: multi sint qui hoc cælesti ge-
 nere uitæ sc̄licissimæ p̄fruant̄. Q̄ d' quidē nō ita deus fieri præcepit tanq̄ astringat: q̄
 generari homines oportet: sed tanq̄ sinat. Scit. n. q̄ tam his affectib; iposuerit necessita-
 tē. Si quis hoc inquit facere potuerit: habebit eximiā incōparabilēq; mercedē. Quod
 cotinētia genus quasi fastigiū est oīumq; cōsumatio uirtutū. Ad quā si quis enit̄ atq;
 eluctari potuerit: hūc seruū dominus: hūc discipulū magister agnosceret. Hic terrā triū
 phabit: hic erit cōsimilis deo: qui uirtutē dei cæperit. Hæc quidē difficilia uidentur: sed
 de eo loquimur: cui calcatis omnibus terrenis iter cælum paratur. Nam quia uirtus in
 dei agnitione consistit: omnia grauiā sunt: dū ignores: ubi cognoueris facilia. Per ipsas
 difficultates nobis exeundum est: qui ad summum bonum tendimus

De pœnitētia & fructu eius: & conscientia stimulis: & districtio dei iudicio: ex qui-
 bus sacrificiis: & in qua ara possit placari. Ca. xxiiii.

Et tamen deficiat aliquis: aut de se desperet: si aut cupiditate uictus: aut libidie
 n ipulsus: aut errore deceptos: aut uicoactus: ad iniustitiā uia lapsus ē. Pōt. n. re-
 duci ac liberari si eū pœniteat actorū: & ad meliora cōuersus satis deo faciat: qd̄
 fieri posse. Cicero nō putauit: cuius hæc in academico tertio uerba sūt. Q̄ d' si liceret his
 q̄ i itinere deerrassēt: sic uia deuiā secutos corrigere errorē i pœnitēdo: facilior eēt emē-
 datio temeritatis. Licet plane. Nā si liberos nostros cū delictorū suorū cernimus pœni-
 tere: correptos eē arbitramur: & abdicatos abiectosq; rursus tñ suscipimus: fouemus:
 aplectimur: cur desperemus clemētiā dei patris pœnitendo posse placari. Ergo idē do-
 minus ac parens indulgētissimus remissurū se pœnitentibus pctā p̄mittit: & obliturū
 oēs iniquitates nostras: si iustitiā denuo cœperimus opari. Sicut. n. nihil p̄dest male ui-
 uenti ante acte uitæ p̄bitas: quia superueniēs nequitia iustitiæ opa deleuit: ita nihil of-
 ficiūt peccata uetera correcto: quia superueniēs iustitia labē uitæ priori aboleuit: Quē
 enī facti sui pœnitet: errorē suū pristinū intelligit. Ideoq; græci melius & significantius
 μετανοοσι u dicunt: quē nos latine possumus dicere resipiscētiā. Resipiscit. n. ac suā
 mentē quasi ab insania recipit: quē errati piger: castigatq; seipsum dementia: & cōfir-
 mat animū suum ad rectius uiuendū: tū idipsū maxie cauet: ne rursus in eosdē laque-
 os inducat. Deniq; muta quoq; aialia cum fraude decipiuntur: si aliquo se modo in su-
 gā excitauerint fiunt postmodū cautiōra: uirātq; spea oīa in q̄bus dolos insidiasq; sen-
 serunt. Sic hominē pœnitentia cautū ac diligētē facit ad euitāda peccata: i que semel
 fraude de iecerit. Nemo. n. pōt eē tā prudens: tā circūspectus: ut nō aliquādo labatur.
 Et iccirco deus ibecillitatē nostrā sciēs p̄ sua pietate aperuit nobis apertum salutis:
 ut huic necessitati cui fragilitas carnis subiecta est medicina pœnitentiæ subueniret.
 Ergo quicunq; aberrauerit referet pedem seq; q̄ primum recipiet ac reformet
 Sed reuocare gradum superāsq; euadere ad auras Hoc opus huic labor est.

LIBER SEPTIMVS

Degustatis. n. male iucūdis uoluptatibus: uix diuelli ab his possunt: facilius recta seq̄-
 rent: si earū suauitates nō attingissent: sed si eripiāt se malæ seruituti: cōdonabit̄ his oīs
 error: si errorē suū uitā meliōre: correxerint. Nec lucrari se quisq̄ putet: si dilecti cōsciū
 nō hēbit: sic ille oīa in cuius conspectu uiuimus nec si uniuersos hoīes cælare possumus:
 deū possumus: cui nihil absconditū: nihil pōt esse secretū. Seneca exhortatiōes suas mi
 mirabili snia terminauit. Magnū inquit nescio qd̄ maius q̄ cogitari pōt numē est: cui ui
 uendo operā damus. Huic nos approbemus. Nā nihil pdest iclusā esse cōsciētā: pate-
 mus a deo. Quid uerū dici pōt ab eo: qui deū nosset: q̄ dictū ē ab homine ueræ religiōis
 ignorō: nā & maiestātē dei expressit maiōre esse dicendo: q̄ ut eā cogitatio mentis hūa-
 næ cape posset: & ipsū ueritatit̄ attigit fontē: sentiēdo uitā hominū supuacūā nō eē (ut
 Epicuri uolūt) sed deo ab his operā uiuēdo dari: siq̄ dē iuste ac pie uixerint. Potuit eē ue-
 ras dei cultor: si quis illi mōstrasset ut cōtempssisset: pfecto. Zenonem & magistrū suū
 locionem: si uere sapientiæ ducem nactus esset. Huic nos inqt̄ approbemus. Cælestis
 pr̄sus orō nisi accederet ignoratiæ cōfessio: nihil pdest iclusā hēre cōsciētā: patem⁹
 duo. Nullus ergo mendatio: nullus dissimulatiōi locus ē: quia pietib⁹ oculi hoīum sub
 mouē: dei aut̄ diuinitas nec uiscerib⁹ submoueri pōt: quomin⁹ totū hoīem pspiciat
 & norit: Idem in eiusdem opis priō. Quid agis inquit: qd̄ machinaris: qd̄ abscondis: Cu-
 stos tetuus sequit̄. Aliū tibi pegrinatio subduxit: aliū mors: aliū ualitudo. Hæret hic:
 quo catere nūq̄ potes. Quid locū abditū legis: & arbitriū remoues: Puta tibi cūtigisse
 ut oculos omniū effugias demēs. Quid tibi pdest nō habere cōsciū: habenti cōsciētā
 non minus mirabiliter de cōsciētā & deo Tullius: Meminerit inqt̄ deū se habere testē:
 id est (ut ego arbitror) mentē suam q̄ nihil hoī dedit ipse diuinius. Item cum de bono &
 iusto uiro loq̄retur. Itaq; talis uir inqt̄ nō mō facere: sed ne cogitare quidem quicq̄ au-
 debit: qd̄ nō audeat prædicare. Purgemus igit̄ cōsciētiam: q̄ oculis dei est puia: & (ut
 idem ait) sēpita uiuamus: ut rōnem nobis reddendā arbitremur: pur emusq; nos momē-
 tis oībus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ teatro ab hominib⁹: sed desuper spe-
 ctari ab eo: qui & iudex & testis ipse futurus est: cui rōnem uitæ reposcenti actus suos in-
 ficiari nō licebit. Ergo sanius est aut fugere cōsciētā: aut nos ipsos ultro apire animum
 & perniciem rescissis uulneribus effūdere: quibus nemo alius mederi pōt: nisi solus ille
 qui gressum claudis: uisū cæcis reddidit: maculata purgauit membra: mortuos excita-
 uit. Ille ardorē cupiditatis extinguet: extirpabit libidines: inuidiā distrahet: irā mitigabit
 Ille reddet uerā & ppetuā sanitatem. Appetenda ē hæc oībus medicīna: quoniā maiori
 periculo uexat̄ anima q̄ corpus: & q̄ primū latentibus moribus adhibēda ē curatio. Ne
 q; n. si utatur aliquis oculorū acie clara: membris oībus integris corporis toti⁹ fortissi-
 ma ualitudine: tamen cū dixerim sanū si efferať ira: supbia tumidus infleť: libidini serui-
 at: cupiditatibus in ardescat. sed eū poti⁹ q̄ ad alienā sclicitatē nō attollat oculos: opes
 nō admiretur: alienā mulierē sancte uideat: nihil oīo appetat: nō cōcupiscat alienū: non
 intideat ulli nō fastidiat quenq̄: sit humilis: misericors: beneficus: mitis: humanus: pax
 in animo eius ppetua uersetur. Ille hō sanus: ille iustus: ille pfectus ē. Quisq; igitur his
 omnib⁹ præceptis cælestibus obtemperauit hic est ueri dei cultor: cuius sacrificia sunt
 mansuetudo animi: & uita innocens: & actus boni. Quæ omnia qui exhibet: totiēns
 sacrificat: quotiens bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat uictimam:
 neque muti animalis: neq; mortis ac sanguinis: sed hominis & uitæ. Ad quod sacrifici-
 um neq; uerbenis opus est: neq; febris: neq; cespitibus: quæ sunt utiq; uanissima: sed
 his quæ intimo corde proferuntur. Itaq; in aram dei quæ uere maxima est: & quæ incor-

Seneca

DIVINARVM INSTITVTIONVM

de hoīs collocata conquinari nō pōt sanguine: iustitia iponit: paciētia: fides: Inocentia: castitas: abstinentia. Hic est uerissimus ritus: hęc illa lex dei (ut a Cicerōe ē dictū) preclara & diuina sempq; recta & honesta iubet. Verat praua & turpia cui parentē sanctissime accertissimæ legi iuste ac lagitē necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidē capita posui: q; sū pollicitus ea me tantūmō eē dicturū: q; sūmū fastigiū uirtuti & iustitiæ ipōerēt. Si qs uolet cætera oīa cōphēder ex fōte ipō petat: uñ ad nos riu⁹ iste manauit. De dria doni & sacrifici diuini: & forma laudādi deū: & ofonis forma & fructu. C. xxv.

Vnc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur iquit Plato nō castū donum deo. **Plato** n Quid ergo? Picta scilicet p̄ciosa imo uerō nō castū donū deo quicquid surripit quicquid corrūpi pōt. Sed sicut hoc uidit nō oportere uiuētī offerre aliquid qd sit ex mortuo corpore: cur illud nō uidit nō debere icorpali corpale munus offerri. Q uāto melius & uerius Seneca. Vultis ne uos iquit deū cogitare magnū & placidū: & maiesta te lent uerēdū: amicū & semp in pxio nō imolationibus & sāguie multo colledū. Quæ enī extrucidatiōe imerentiū uoluptas est? Sed mēte pura: bono honestoq; pposito: nō tēpla illi cōgestis in altitudinē saxi struenda sūt: in suo cuiq; cōseruandus est pectore. Vestes igit: gēmas: & cætera quæ habent in precio: si quis putet deo cara: is plane qd sit deus nescit: cui putat uoluptati eē eas res: q; s ēt hō si cōtēpserit: iura laudabit. Quid ergo castū: quid deo dignū nisi qd ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sūt quæ offerri debeāt: donū & sacrificiū: donū i ppetuū: sacrificiū ad tps. Verū apud istos qui nullo mō rōnem diuinitatis itelligūt donū est quicquid auro & argētoq; fabricat. Itē quicquid serico & purpura textit: sacrificiū est uictima: & quæcūq; in ara cremāt. Sed utroq; nō utit deus: quia & ipse icorruptus est: & illud totū corruptibile. Itaq; deo utrunq; icorpale offerendū est: quo utit. Donū ē itegritas ai: sacrificiū laus & hymn⁹. Si. n. de⁹ nō utit ergo his rebus coli debet: quæ nō uident: nulla igit alia religio est uera: nisi quæ uirtute ac iustitia cōstat. Quomō aut deus iustitia hoīs utat: itellectu facile est. Si. n. iustus fuerit hō: accepta imortalitate in æternum deo seruiet. Hoīs at nō nisi ad iustitiā nascitū philosophi ueteres tū etiā Cicero suspicatur: differēs. n. de legibus. Sed oīum iquit quæ in hoīum doctorū disputatiōe uersant: nihil est pfecto præstabilius: q; plane itelligi nos ad iustitiā esse natos. Id ergo solū deo exhibere atq; offerre debem⁹: ad qd capiēdū nos ipse generauit. Hoc at duplex sacrificiū genus q; sit uerissime Trismegistus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscū id est cū philosophis quo sequimur: tū uerbis q; re cōgruit: de iustitia sic locutus ē: Hoc uerbū o fili adora & cole. Cultus aut dei unus est malū nō esse. Itē i alio sermōe pfecto cū exauisset Asclepiū q̄rētē a suo filio: uerū placeret p̄ri eius offerri thus & alios odores: ad sacrificiū dei: exclamauit: Bene bene o mi nate: o Asclepi. Et. n. maxima spietas tale quid de illo uno ac singulari bono in aium i ducere: Hęc & his similia huic nō conueniūt. Omnīū. n. q; cūq; sūt plenus est & oīam minime indigens. Nos uero gratias agentes adoremus. Huius .n. sacrificiū sola benedictio. Et recte. Verbo. n. sacrificari oportet deo: siquidem deus uerbū ē (ut ipse cōfessus est) Saturnus igit colendi rit⁹ est ex ore iusti hoīs ad deū directa laudatiō: quæ tñ ipsa ut deo sit accepta: & humilitate: & timore & deuotione maxia opus est: nequis forte integritatis & innocentiæ fiduciā gerens: tumoris & arrogantia: crimen icurrat: eo q; facta gratiā uirtutis amittat. Sed ut sit deo carus: omniq; macula careat: misericordiā dei sp̄ iploret: nihilq; aliud precetur: nisi peccatis suis ueniā: licet nulla sint. Siquid aliud desiderauit: nō est op⁹ dicto scienti quid uelimus: siquid ei boni euenerit: grās agat: siquid mali: satisfaciāt: & illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse: nihilominus in ma-

Plato

Seneca

Cicero

Trismegistus

LIBER SEPTIMVS

lis gratias agat: & in bonis satisfaciatur: uel idē sit semp & stabilis: & imutabilis: & icōcul
sus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendū: sed & domi & in ipso etiam cū
bili suo. Secum deniq; habeat deum semper in corde suo cōsecratū: quoniam ipse ē dei
templum. Quod si deo patri ac domino hac assiduitate: hoc obsequio: hac deuotiōe ser
uierit: cōsumata & perfecta iustitia est: quā q̄ tenuerit: hic (ut aīte testati sumus) deo pa
ruit: hic religioni atq; suo officio satisfecit.

Lactantii Firmiani diuinōrum institutionum liber septimus: De uita beata.

Quid sit dictum in præcedentibus libris: quid restat dicendum in ultimo: qui sint
crediduri ueritati: & qui non: & quare.

Cap. primum.

Ene habeat: iacta sunt fundamēta (ut ait eximius orator) Verū nos
nō tm̄ fundamēta iecimus: quæ firma & idonea essent opari pficien
do: sed magnis robustisq; molibus ædificiū totū pene usq; ad sumā
pduximus. Restat id qd̄ ē multo facilius: uel tegere uel ornare: sine
quo tamē priora opa inutilia sunt & ingrata. Nā qd̄ pdest aut falsis
religionibus liberari: aut intelligere uerā: Quid aut uanitatē falsæ
sapientiæ puidere: aut q̄ sit uera cognoscere: quid inq; pdest cælestē

illā iustitiā defendere: qd̄ cū magnis difficultatibus cultū de tenere: Quæ est summa uir
tus: nisi eū diuinū præmiū beatitudinis ppetue subsequat: dei q̄ nobis est in hoc libro
differendū: ne priora oīa irrita & infructuosa uideant: si hoc cuius cā illa suscepta sūt: i
scertū reliq̄mus: ne qs̄ forte arbitret̄ tātos labores icassū suscipi: dū eorū cælesti merce
de diffidit: quā deus statuit ei q̄ hæc suauia terre bona p sola nudaq; uirtute cōtempse
rit. Satis & huic parti faciamus: tū testimoniis diuinarū lit̄erarū: tum ēc̄ pbabilibus ar
gumentis: ut æque clarū sit: & futura præsentibus: & diuina terrenis: & ppetua breuib;
ē anteponēda: qm̄ p̄palia sunt præmia uirtuōrum: sempiterna uirtutū: Exponā igitur rōnē
mū li: ut facile possit intelligi qm̄ & q̄ re sit effectus a deo: qd̄ Plato qui de mundi fabri
caciōe disseruit: nec scire potuit: nec explicare: quippe q̄ cælestē misteriū: qd̄ nō nisi p
phetis ac deo docente discit: ignorabat. Ideoq; in ppetuū dixit esse fabricatum: qd̄ lon
ge secutus est qm̄ quicqd̄ est solido ac graui corpore: ut initium cœpit aliquādo: ita finem
capit necesse est. Nā Aristoteles cum nō uideret quē admodū posset tanta rerū magnitudo
iterire: & hāc prescriptionē uellet effugere: semp ait fuisse mundū: ac semp futu
rum: p̄sūs nihil uidit: quia qcqd̄ est: aliquando habuerit principiū necesse est: nec oīo
qcqd̄ pōt esse nisi cœperit: Nā cum terrā: & aquā: & ignē dispire cōsumiq;: extinguiq; u
deamus: quæ sint utiq; mundi partes intelligit̄ totum esse mortale: cuius membra sunt
mortalia. Ita sit: ut natum sit qcquid pōt iterire: sed & omne qd̄ sub uisu oculorum ue
nit: & corporale (ut ait Plato) & solubile sit necesse est. Vnus igitur Epicurus auctore. **Epicurus**
Democritus ueridicus in hac re fuit qui ait & ortū aliquādo: & aliquādo esse p̄iturum.
Nec tamen rōnem ullam reddere potuit: scilicet aut quibus de causis hoc rātum opus
aut quo tpe resoluat. Quod quoniā nobis deus reuelauit: nec cōiecturis id assequimur:
sed traditione cælesti docebimus sedulo: ut tandem studiosis ueritas appareat: nec ui
disse nec cōprehendisse philosophos ueritatē. Sed ita leuiter odoratos: ut tamen unde
eos ille odor sapiētiae tam suauis: tā iucundus afflaret: nullo mō senserit. Interim neces
sariū puto admonere lecturos: q̄ hæc nostra quæ tradimus: prauē uitio seq; mētes aut
omnino non intelligerent: Hebetatur. n. acies eorū terrenis cupiditatibus: quæ sensus
omnes grauant: imbecil̄ esq; reddunt: aut etiam si intelligent: dissimulabūt tamen: &
esse hæc uera nolent q̄ trahunt a mutis: & scientes malis suis fauent: quorū suauitate

AR.

Epicurus

Democritus

utiq;

sedulo;

ut tamen;

interim;

omnino;

aut etiam;

esse hæc;

trahunt;

scientes;

suauitate;

utiq;

sedulo;

ut tamen;

interim;

omnino;

aut etiam;

esse hæc;

trahunt;

scientes;

suauitate;

DIVINARVM INSTITVTIONVM

capiunt: & uirtutis uia deserunt: cuius acerbitate offendunt: nam qui auaritia & opum iexplebili quadam siti flagrant: quia non possunt uenditis aut elargitis quae amant: tenui cultu uitam degere. Sine dubio malum id est affectum: quod desiderii suis renuocere cogunt. Item qui libidinum stimulis incitati (ut ait poeta) in furias ignemque ruunt: utique in credibilia nos afferre dicunt: quae uulnera aures eorum praecipua continentia: quae illos uoluptatibus suis prohibet quibus animam suam cum corpore ad iudicauerunt. Qui uero ambitione inflati: aut amore potentiae inflammati: omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt: ne si solum quidem ipsum gestemus in manibus: fide comodabunt ei doctrinae: quae illos iubet omni potentia & honore contempto humiles uiuere: atque ita humiles: ut & accipere iniuriam possint: & referre nolit si acciperit. Hi sunt homines qui contra ueritatem clausis oculis quoquomodo latrant. Qui autem sani sunt uel erunt id est non ita uitis imersi: ut sanabiles non sint: & credit his & libere accedit: & quae cum dicimus: apta: & plana: & simplicia: & quod maxime opus est: uera & in expugnabilia illis uidebuntur. Nemo uirtuti fauet: nisi qui sequi potest: sequi autem non facile est omnibus. Hi possunt: quos paupertas & rerum indigentia exercuit: & capaces uirtutis effecit. Nam si uirtus est tolerantia malorum: non capiunt ergo uirtute: qui semper in bonis fuerunt: quae mala neque experti sunt neque ferre possunt: assuetudine ac desiderio honorum: quae sola nouerunt. Eo fit: ut pauperes & humiles deo credant facilius: qui sunt expediti quam diuites: qui sunt impedimentis suis implicati: imo cathenati & compediti seruiunt ad nutum diuinae cupiditati: quae illos iextricabilibus uinculis irrauit: nec possunt in caelum aspicere: quam mens eorum in terram praecipua: humique defixa est. Virtutis autem uia non capit magna onera portantes: angustius admodum trames est: per quam iustitia hominem deducit in caelum. Hunc tenere non possunt: nisi qui fuerit expeditus & nudus. Nam ista locupletes multis et ingentibus sarcinis onerati: per uiam mortis incedunt: quae latissima est: quam late perditio diuina. His acerba sunt: his uenena: quae deus ad iustitiam praecipit: quaeque nos dei magisterio de uirtute ac ueritate differimus. Quibus si repugnare audebunt hostes se esse necesse est uirtutis iustitiaeque fateantur. Aggrediar nunc quod superest ut fines operum possit imponi. Id autem superest ut de iudicio dei differamus quod tunc constituet cum dominus noster redierit in terram ut unicuique pro merito aut praemium persoluat aut poenam itaque ut in quarto libro de peccato aduentu eius diximus sic in hoc secundum referamus aduentum quem iudaei quoque constitentur & sperant sed frustra quam necesse est ad eos consolandos reuertatur ad quos conuocandos praedecesserat nam qui uiolarunt imperium humile sentient in praesentia uictore. Ea quae legunt & non intelligunt deo compensante patietur quippe qui peccatis omnibus inquinati & insuper sancto cruore perfusi ab illo ipso cui nefandas mandata intulerunt sint ad aeterna supplicia destinati sed erit nobis contra iudaeos separata materia in qua illos erroris & sceleris conuincemus.

Erratum vigesimum tertium

Quod aureum saeculum: id est felicissimus status futurus est post iudicium. Et quare ratio mundi non potest ab homine apprehendi: & quae ueram sapientiam non assequitur quis beneficio sed gratia. Ca. ii.

Vnignaros ueritatis instruamus dispositione summi dei sic ordinatum: ut in istum hoc saeculum decurso temporum spatio terminum sumat: extinetque primum omni malitia: & piorum animas ad beatam uitam reuocatis: quietum: tranquillum pacificum aureum denique (ut poeta uocant) saeculum: deo ipso regnante floreat. In primis errorum omnium philosophis haec fuit quae ratione mundi quae totam sapientiam continet non comprehenderunt. Ea uero sensu proprio & interna intelligentia non potest comprehendere quod illi sine doctore se ipsos facere uoluerunt: itaque in uarias sibi saepe contrarias sententias iciderunt: ex quibus exitum non haberent & in eodem luto (sicut Comicus ait) haesitauerunt scilicet assumptionibus eorum non respondentem ratione cum assumpsissent quidem uera sed quae

affirmari nō possent sine scientiā ueritatis rerūq; cælestiū: q̄ (ut saepe iā dixi) nō pōt eē i hoīe: nisi deo docere p̄cepta. Nā si pōt hō itelligere diuina: pōt & facere. Nā itelligere ē q̄si euestigio subseq. Nō pōt aut̄ facere q̄ deus: q̄a mortali corpe idutus ē. Ergo nec itelligere q̄ dē pōt quæ fecit deus. Q̄ d̄ aut̄ fieri nō possit: ex imēitate rerū atq; operū diuinorū facile ē unicuiq; metiri. Nam si mundū cū oibus q̄ sunt in eo: cōtēplari uelis: itelliges p̄fecto quātū deo opus hūanis corpibus ante stet. Ita quātū iter opa diuina & humana itere st: tātū distare inter dei hoīs q; sapiētiā necesse ē. Nā q̄a deus icorruptis atq; imortalis: & ideo p̄fectus: q̄a sempiternus ē: sapiētiā quoq; eius p̄inde ut ipsa p̄fecta ē. Nec obstare illi q̄cūq; pōt quia nulli rei deus ipse subiectus ē. Hō aut̄ quia subiectus ē passioni: subiecta ē & sapiētiā eius erroris: & sicut hoīs uitā multæ res ipediūt: quomin⁹ possit esse perpetua: ita sapiētiā quoq; eius multis rebus ipedire necesse est: quomin⁹ in p̄spicienda penitus ueritate p̄fecta sit. Ergo nulla ē humana sapiētiā: si per se ad notionē ueri sciētiāq; nitatur qm̄ mens hoīs cū fragili corpore illigata: & in tenebroso domicilio inclusa neq; liberius euagari: neq; clarius p̄spicere ueritatē pōt: cuius notio diuinæ cōditiōis est. Deo. n. soli opa sua nota sunt: hō aut̄ nō cogitando aut disputādo asseq̄ eā pōt. Sed discendo & audiēdo ab eo q̄ scire solius pōt & docere. Ideo. M. Tullius sententiā socratis de Platōe transferēs dicētes uenisset tēpus ut ipse migraret e uita. Illos aut̄ apud quos causam suā perorabat: agere uita. Vtrū melius sit inquit: diū imortalis sciunt: hominē aut̄ arbitror scire neminē. Quare necesse est oēs philosophia sectas alienas eē a ueritate quia hoīs erant qui eas cōstituerūt: nec ullū fundamentū aut firmitatem possunt habere: quæ nullis diuinarū uocum fulciuntur oraculis.

M. T.
Socrates

Quantum errauerint stoici de ratione mundi & auctore omnium deo: & homine p̄ quem factus mundus: & quā manifeste contra Epicurum rationibus doceatur mundū & omnia quæ in eo sunt: dei prouidentia gubernari.

Ca. iiii.
T quoniam de philosophorū erroribus loquimur stoici naturā in duos diuidūt partes: unam quæ efficiat: alterā quæ se ad efficiendum tractabile præbeat. In illa prima esse uim sentiēdi: in hac materiam: nec alterū sine altero posse. Quo mō idē eē pōt quod tractat: & quod tractat. Si quis dicat idem esse figulum quod lutum: aut lutum idē esse quod figulum: nōne apte insanire uideatur? At isti uno naturæ noīe duas res diuersissimas cūprehenderūt: deum & mundū: artificē & opus: dicuntq; alterū sine altero nihil posse: tanq̄ natura sit deus mundo terminatus: nam interdum sic confundunt: ut sit deus ipse mens mūdi: & mundus sit corpus dei. Quasi uero simul eē cceperint mundus: & deus: ac nō ipse mūdum fecerit quod: & ipsi fatentur alias: cū hominum cā prædicant esse fabricatū: & eē sine mundo si uelit: possit. Si quidē deus ē diuina mens & æterna: a corpore soluta & libera: cuius uim maiestatem quoniam itelligere non poterant: miscuerunt eum mundo: id est operi suo. Vnde est illud Virgilianum: Virgilius
Totamq; insula peractus
Menes agit molem: & magno se corpore miscet.
Vbi est ergo illud: qd̄ uidē ipsi aiunt & factum esse diuina prouidentia: & regit? Si enī fecit mundū: fuit ergo sine mundo. Si regit: nō utiq; sicut mens corpus regit: sed tanq̄ dominus domū: nauiumq; gubernator: auriga currū: nec tamē mixti sunt his rebus: quas regūt. Nam si hæc omnia quæ uidemus dei membra sunt tam insensibilis ab his cōstituitur deus: quoniam membra sensu carent: & mortalis est qm̄ uidemus membra esse mortalia. Possū enumerare quotiens repētinis quassata motibus: uel hauerit retraxerit uel desederit in abruptum quotiens demersæ fluctibus & urbes & insulæ abierūt in profundum frugiferos campos paludes inundauerint flumina & stagna siccauerint mon-

Democritus

DIVINARVM INSTITVTIONVM

tes et uel dedicerint abrupti: uel planis fuerint adequati: plurimas regiones & multo-
 rum fundamēta montium latens & internus ignis absumit. Et hoc parū ē: si mēbris suis nō
 parcit deus: nisi etiā hōi liceat aliqd in dei corpus. Maria extrunt: montes excidunt &
 ad eruendas opes interiora terre uiscera effodiunt. Quid q; ne arari qdem sine lacerati-
 one diuini corporis pōt: ut iam scelerati & impii simus: qn dei mēbra uiolēmus? Pa-
 titur ne ego uexari corpus suū deus: & debile se uel ipse facere: uel ab hōie fieri sinit: ni-
 si forte diuinus ille sensus: qui mūdo & omnibus mundi ptribus pmixtus est: primā ter-
 rā faciem reliq; ac se in ima demersit: neqd doloris de assidua laceratione sentiret. Qd
 si hoc uanū & absurdū est: iam igit ipse eguerunt: q; hęc indigent sensu: qui nō perspe-
 xerūt diuinū quidē spiritū esse ubiq; diffusum: eoq; oīa contineri. Nec tamē ita ut deus
 ipse: qui est incorruptus: grauib; corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergo re-
 ctius quod a Platone sumpserunt: a deo factum esse mundū: & eius puidētia guber-
 nari. Oportebat igit & Platonē: & eos q; idē senserunt docere atq; explicare quā causa:
 quā ratio fuerit tantōp; fabricādū: quare hoc aut cuius gratia fecerit. At idē stoici hō
 minum inquit cā mundus effectus est: audio. Sed Epicurus ignorat ipsos hōies qua
 re aut quis effecerit. Nam Lucretius cum diceret mūdū nō esse a diis constitutū: sic ait
 Dicere porro hominum cā uoluisse parere Præclarā mundi naturā. Deinde intilit:
 Desipere ē: quid. n. imortalib; atq; beatis Gratia nostra q; largiri emolumentū.
 Ut nostra quicq; cā agere aggrediamur? Merito enim nullam ratione afferebant:
 cur humanū genus uel creatū uel institutum eēt a deo. Nostrū hoc officiū est sacramē-
 tū mūdi & hōis exponere: cuius illi exptes sacrarium ueritatis nec attingere: nec uidere
 potuerūt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cōassumpsissent id qd erat uerū: id est mūdū
 a deo factum: & hominū cā esse factū: tamē quoniā eos in cōsequētib; ratio defecit:
 nō potuerūt defendere id quod assumpserant. Deniq; Plato ne dei opus ibecillū & rui-
 nosum faceret: in æternū dixit esse māsūrū. Si hominū cā factus est: & ita factus est: ut
 esset æternus: cur ergo ipsi quorū causa factus est nō sunt sempiterni? Si mortales pro-
 pter quos factus est: ergo & ipse mortalis atq; solubilis. Neq; enim plaris est ipse q; hi:
 quorū gratia factus est: si ei ratio quadraret: intelligeret periturum esse quia factus est:
 nec posse in æternū manere: nisi quod tangit nō pōt: Qui autem negat hominum cau-
 sa factum: hic nullam rationem tenet. Si enim dicit ipsum fabricatorem sua causa tāta
 hęc opera esse molitū: cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi
 uult humani generis: cæterorūq; animantiū fictio? Cur aliena commoda itercepimus?
 Cur deniq; augemur: munimur: interrimus? Quid habet rationis ipsa generatio: qd p-
 petua successio? Nimirū uideri deus uoluit: & suis uariis imaginibus tan q; sigilla cōfin-
 gere: quibus se oblectaret: & nihilominus tamē si ita esset: cu. æ haberet animātes: præ-
 cipueq; hōiem: cuius iperio cuncta subiecit. Qui autē dicunt semp fuisse mundū: omit-
 to illa d: quod eē ipsum sine aliquo principio nō pōt: unde extricare se nequeūt. Sed hoc
 dico si semp mundus fuit: nullam pōt habere rationē: quid eni potuit in eo ratio moliri
 quod nunq; sumpsit exordiū. Nam prius q; fiat aliquid aut struatur: opus est consilio:
 ut disponi possit: quemadmodum fiat: nec incipi quicq; potest sine prouisione rationis.
 Itaq; omne opus ratio præcidit: non habet ergo rationem quod factum nō est. Atqui
 mundus hęc rationem: qua & cōstat & regit. Ergo factus est: & si factus est: & resolu-
 tur. Reddant ergo isti rationē: si possunt cur aut factus in principio sit: aut postea resol-
 uatur: Quod quia docere non poterat Epicurus siue Democritus: sua sponte narū esse
 dixit seminibus inter se passim coeuntibus: quibus iterum resolutis: diffidiū atq; iteri-

Lucretius

Plato

Democri-
tus

LIBER SEPTIMVS

tum secuturum. Corripit ergo qd' recte uiderat: & totā rationē penitus ignorantia rō
nis evertit: redegitq; mundū & oīa quæ in eo gerunt' ad similitudinē cuiusdā somni ua/
nissimi: siquidē rebus humanis nulla rō subsistit. Cū uero mūdū: omnesq; partes eius ut
uidem' mirabilis rō gubernet cū calī tēperātia & æqualis in ipsa ueritate cursus astro/
rū luminūq; celestiu: tēporū cōstās ac mera descriptio: terrarū uaria fecūditas: plana
cāporū monumēta: & aggeres montiu: uiriditas ubertasq; siluarū: fontiu saluberrā eru
pro fluminū oportuna inundatio: maris opulenta & copiosa interfusio: uentorū diuer/
sa & utilis aspiratio. Cæteraq; oīa rōne summa cōstent: quis tā cæcus est: ut existimet si
ne cā esse facta: in qbus mira dispositio puidētissimæ rationis elucet? Si ergo sine cau
sa nec est nec fit qcūq; omnino: si & puidētia summi dei ex dispositione rerū: & uirtus ex
magnitudine: & potestas ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo & in sanis qui p/
uidētiam nō esse dixerunt: Nō improbarē si deos iccirco nō esse dicerent: ut unū dice
rent. Cum autem ideo ut nullum qui eos delirasse nō putat: ipse delirat.

Quod oīs res ad aliquem usum facta est: et illa quæ oīo uidentur esse mala & quare
homo creatus sit corpore fragilis: & capax rationis: Ca. iiii.

Ed de puidētia satis i primo libro dixi: qd' & si est ut apparet: ex mirabilita
te opum suorū: necesse est et hoīem cæterasq; aīantes eadē puidētia creauerit.

Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani: qm̄ constat id quod
stoici dicant: hoīum cā mundū esse fabricatū: qm̄ in hoc ipso nō mediocriter peccent: qd'
non hoīs cā dicunt: sed hoīum. Vnius. n. singularis appellatōe totū cōphendunt huma
num genus. Sed hoc iō: qm̄ ignorant unū hoīem a deo eē formatū: putātq; hoīes in oi/
busterris & agris tanq; fungos eē generatos. At Hermes nō ignorauit hoīem & a deo & Hermes
ad dei similitudinē factū: sed redeo ad ppositū. Nihil ē (ut opinor) qd' sit pp seipsum fa
ctū: sed qcqd' oīo sit: ad usū aliqū fieri necesse ē. Quis ē. n. uel tā septus: uel tā ociosus:
ut aggrediatur facere aliqd' frustra: ex quo nullā utilitatē: nullū cōmodū spet. Qui do
mū ædificat: nō iccirco ædificat ut tīmō domus sit: sed ut in ea possit hītari. Qui nauē
fabricat: nō iō isumit opam ut tīm nauis appareat: sed ut i ea nauigetur. Itē q uas aliqd'
istruit aut format: nō ppterea id facit: ut tīm facile uideatur sed ut uas illud effectum ca
piat aliqd' necessariū. Similiter cætera q cunq; fiūt: nō utiq; supuacuum: sed ad usus ali
quos laborātur. Mūd' igitur a deo fact' ē nō utiq; pp ipsū. Neq; n. aut calore solis: aut
lune: aut aspiratōe uentorū: aut hūore hymbriū: aut alimōia frugū cum sensu careāt
indiget sed ne illud qd' dē dici pōt: q; deus pp seipsum fecerit mundum qm̄ pōt esse sine
mundo: sicut fuit antea. Et his oib' quæ i cælo sunt: quæq; generātur: de ipse nō utitur
Apparet ergo aīantium cā mundum eē cōstructum: qm̄ his rebus qbus cōstat aīantes
fruuntur quæ ut uiuere: ut cōstare possint: oīa his necessaria rēpibus certis submistran
tur. Rursus cæteras aīantes hoīs cā eē factas ex eo clarū ē: q; hoī seruiūt: & tutelæ eius
atq; usibus data sunt: quoniā siue terrenæ sunt: siue aquatiles: nō sentiūt mundi rōnem
sicut hō. Respondēdū ē hoc philosophis: maximeq; Ciceroni: q ait. Cur oīa nostri cā cū
faceret tātā uim nātricū uiperūq; fecerit: cur tā multa pestifera terre mariq; dispserit?
Ingens ad disputādū locus ē: sed ut i trāscursu breuiter stringendus ē. Quoniā hō ex
rebus diuersis ac repugnātibus cōfiguratus ē: aīo & corp' id est cælo atq; terra: tenuit
& cōprehensibili: æterno ac tēporali: sensibili atq; bruto: luce prædito atq; tenebroso:
ipsa rō ac necessitas exigebat. & bona pponi homini & mala: bona qbus utatur: mala
q uitet & caueat. Iccirco. n. data est illi sapiētia: ut cognita bonorū malorūq; natura:
in appetendis bonis & malis declinandis uim suæ rationis exerceat. Nam cæteris aīali

DIVINARVM INSTITVTIONVM

bus quia sapiētia data nō est: munira idumētis naturalibus & armata sunt. Homini autē p his omnibus qd erat p̄cipuū: rōnem dedit suā itaq; nūdū formauit & iermē: ut eū sapiētia & muniret & regeret. Munimēta & ornamēta eius nō foris sed itus: nō incorpore: sed in corde cōstituit. Nisi ergo essent mala q̄ caueret: quae a bonis utilibusq; distingeret: nō esset ei sapiētia necessaria. Sciāt ergo Marcus Tullius aut iō homini datā esse rationē: ut & pisces capet usus sui gratia: & natrices: uiperasq; uiraret salutis suae cā. Aut iccirco bona ei malaq; proposita: q̄a sapiētiā accepat: cuius uis oīs i discernēdis bonis malisq; uersat. Magna igit̄ & recta & admirabilis est uis: & rō: & potestas hominis p̄p̄ quē mundū ipsum & uniuersa quaecūq; sunt: deus fecit: tantūq; illi honoris habuit ut eū p̄ficeret uniuersis: quoniā solus poterat dei opera mirari. Optime igit̄ Asclepides noster de prouidētia summi dei disserēs: in eo libro quē scripsit ad me. Atq; ideo inquit merito quis arbitret̄ p̄ximū sibi locū diuinam prouidētiam dedisse ei: q̄ potuit intelligere ordinationē suā: Nā sol iste est: q̄s eū uidet ita ut itelligat q̄a sol est: & q̄tū gratiae afferat ceteris istituris: Hoc caelū ē: q̄s id suspicit: terra haec: q̄s eā colit: hoc pelagus: q̄s i eonauigat: hic est ignis: q̄s eo utit̄: Instituit ergo summus deus nō p̄pter: se quia nihilo indiget: sed propter hominem qui his congruenter uteretur.

M. T.

Asclepides

Quare homo creatus sit & quare ex cōtrariis sit: constet: & q̄ ei domiciliū constitutū sit i medio: & uita duplex proponit̄: quarū alterā ministrat natura alterā largitur gratia. Et quid significet q̄ homo primum quadrupedibus conformatur: & postea erigit̄ & tandē utitur exercitio rationis.

Cap. v.

Eddamus nūc rationē q̄re hoīem ipsum fecerit. Quod si philosophi fecissent: aut defendissent illa q̄ uera iuenerant: aut i p̄ximos errores nō icidissent. Haec est summa: hic cardo rerū ē: quē q̄ nō tenuerit: ueritas illi oīs elabit̄. Hoc ē deū q̄ efficiat illis nō quadrare rationē: quae si effulsi ser: si sacramētū hoīs oē cognouissent: nunq̄ disputationes eorum & oēm philosophiā de trāuerso academia iugulasset: Sicut ergo mundū nō p̄pter se deus fecit: q̄a cōmodis eius nō idiget: sed p̄p̄ hoīem q̄ eo utit̄: ita ip̄m hoīem p̄p̄ se. Quae utilitas deo i hoīe iquit epicurus: ut eū p̄p̄ se faceret: Scilicet ut eēt q̄ opa eius idigeret: q̄ p̄uidentiā disponēdi: rōnem faciēdi: uirtutē cōsumādī: & sensu admirari: & uoce p̄loqui posset. Quorū oīum summa haec ē ut deū colat. Is. n. colit q̄ haec itelligit: is artificē rerū oīum: is uerū patrē suū debita ueneratione p̄sequit̄: q̄ uirtutē maiestatis eius de suorū opum inuēctione: i captione: p̄fectione metitur. Quod planius argumētū p̄ferri pōt: & mundū hoīs & hoīem sui cā deū fecisse: q̄ q̄ ex oībus aiāntibus solus ita formatus ē: ut oculi eius ad caelū directi: facies ad deū spectans: uultus cū suo parēte cōis sit: ut uideat̄ hoīem deus q̄si porrecta manu alleuatum ex humo: ad cōtēplationē suā excitasse: Quid ergo inq̄t deo cultus hoīs cōfert beato & nulla re indigentī: uel si tantū honoris homini habuit: ut ipsius cā mundū fabricaret: ut instrueret eū sapiētia: ut dominū uiuētū faceret: eūq; diligeret tāq; filiū: cur mortale fragileq; cōstituit: cur oībus malis quē diligebat: obiicit: cū oportet & beatū esse hominē tāq; cōiunctū: & p̄ximū deo: & p̄petuū sicut ipse est: ad quē colendū & cōtēplandum figuratus ē: Quāq; haec fere i prioribus libris sparsim docuimus: tamē quoniam prope id materia nō exigit: quia de uita beata dislerere p̄positū ē: explicāda sunt ista diligētius & plenius: ut dispositio dei: & opus: uolūtasq; noscat̄. Cū posset semp spiritibus suis immortalibus innumerabiles aiās p̄creare: sicut angelos genuit: q̄bus immortalitas sine ullo malorū piculo aut metu cōstat: excogitauit tamē inenarrabile opus quē ad modū iānitā multitudinē crearet aiarū: quas p̄rio ibecillibus fragilibusq; corporib;

alligatas: constitueret inter bonū malūq; medias: ut constantibus ex utriusq; naturæ uirtutē pponeret: ne imo ita talitē delicate assequerēt ac molliter: sed ad illud æternæ uirtutis ineloquibilæ præmiū summa cū difficultate ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut eos grauibus & uexabilibus mēbris idueret: quoniā cōsistere ī medio inanī non poterāt: pōderib⁹ & grauitate corporis deorsum premēte: sedē illis ac domiciliū primo cōdendū esse decreuit. Itaq; ineffabili uirtute ac potentia præclara mūdi opera molitus est suspensis ī altitudinē leuibus elemētis: & grauibus & ima depræssis: & cælestia firmavit: & terrena cōstituit. Nec est necesse nūc exequi singula quoniā ī secūdo libro uniuersa executi sumus. Lumina igit̃ posuit ī cælo quorū moderatio: & claritas: & motus aptissimi: mo ad utilitates uiuentiū tēperatus est. Terræ aut̃ quē sedem uoluit esse: fecunditatem uariā gignendi ac pferēdi dedit: ut abertas frugū: & herbarū: & uirētū pro natura & usu cuiusq; generis alimoniam ministraret. Tum pfectis oibus q̃ ad conditionē mundi p̃tinebāt: hominē finxit ex ipsa terra: quā illi a principio ī habitaculum præparauit: id est spiritū suū terreno corpore iduit: & iuoluit: ut cōpactus ex rebus diuersis ac repugnantibus bonū ac malū caperet: & sicut terra ipsa fecunda est ad fruges parientis ita corpus hominis qd̃ assumptū est e terra: generandi copiam facultatē p̃creandæ solis accipit: ut quoniā fragili materia ormat⁹ ī æternū manere nō poterat: peracto tēporalis uitæ spatio cederet: & illud qd̃ fragile atq; ibecillū gerebat: p̃petua successione renouaret. Cur igit̃ eū mortale finxit atq; fragile: cū illius cā mūdum ædificasset? Primū ut ī finita uis animarū gigneret: omnēq; terram multitudine oppleret: deinde ut pponeret hominī uirtutē: id est tolerantiam malorū ac bonorū: p̃ quā posset præmiū immortalitatis adipisci. Nā quia hō ex duabus rebus cōstat: corpore atq; anima: quorū alterū terrenū est: altū cæleste: duæ uitæ hōi attributæ sunt: una tēporalis quæ corpi assignat̃: altera sempiterna: quæ aīæ subiacet. Illā nascendo accipimus: hanc assequimur laborando: ne immortalitas hōi (ut ante diximus) sine ulla difficultate cōstaret. Illa terrena est: sicut corpus: & iō finit̃. Hæc uera cælestis: sicut aīa: & iō terminū nō hēt. Illam primi nescientes accipimus: hanc secūdā scientes. Virtuti. n. nō naturæ dat̃: quia uoluit nos deus uitā nobis ī uita cōparare. Itaque hanc nobis præsentē dedit: ut illam ueram & p̃petuā aut uitā amittamus: aut uirtute mereamur. In hac corporali nō est summū bonū quoniā sicut necessitate diuina nobis data est: ita rursus diuina necessitate soluetur. Itaq; finē habet: summū bonū nō habet. In illa uero spiritali quam p̃ nos ipsi acquirimus summū bonū continet̃: quia nec malū pōt habere: nec finē cuius rei argumentū natura & rō corporis præbet. Cætera namq; animalia ī hūmū uergūt. quia terrena sunt: nec capiūt ī mortalitate quæ de cælo ē. Nō aut̃ rectus ī cælū spectat: quia p̃posita est illi immortalitas: nec tamē uenit: nisi tribuat̃ hominī a deo. Nā nihil interest inter iustū & iniustū: siquidē omnis hō natus immortalis foret: ergo immortalitas nō sequela naturæ: sed merces præmiūq; uirtutis est. Deniq; homo nō statī quādo natus est: rectus ingreditur. Sed quadrupes primo quia ratio corporis & huius præsentis uitæ cōmunis ē nobis cū mutis animalibus: Post deinde cōfirmatis uiribus errigit̃: & lingua eius ī eloquium soluit̃: & mutū animal esse definit. Quæ rō docet mortale nasci hōiem. Postea uero immortalē fieri: cū ceperit ex duo uiuere: id est iustitiā sequi: quæ cōtinetur ī dei cultu cū excitauerit hōiem deus ad aspectū cæli ac sui. Qd̃ tūc fit: cū homo cælesti lauacro purificatus: exponit infantiam cū omni labe uitæ prioris: & incremento diuini uigoris accepto fit homo pfectus & plenus. Ergo quia uirtutē p̃posuit hominī deus: licet anima & corpus consociata sint: tamen contraria sunt: & ipugnant inuicem: animi bona: mala

DIVINARVM INSTITVTIONVM

sunt corporis: id est opum fuga: uoluptatū interdictio: doloris mortisq; cōtemtus. Itē corporis bona: mala sunt ai: hoc est cupiditas & libido: qbus & opes appetunt: & suauitas uariarū uoluptatū: qbus enaratus animus extinguit. Ideo necesse est iustū & sapientē in oībus malis esse: quoniā malorū uictrix est fortitudo. Iniustos at̄ i diuiris: in honore: in ptate. Hęc. n. corporalia & terrena sunt. Illi aut̄ terrenā uitā agunt: nec, assequi immortalitatē querūt q̄ se uoluptatibus dederūt: quæ sunt uirtutis inimicæ. Itaq; uita hęc tēporalis illi æternæ debet eē subiecta: sicut corpus animæ. Quisq; ergo anime uitā maluerit: uitā corporis cōtemnat necesse est: nec aliter eniti ad summū poterit: nisi quæ sunt ima despexerit. Qui at̄ corporis uitā fuerit amplexus: & cupiditates suas i terrā deiecerit: illā superiorē uitā cōsequi nō pōt. Sed q̄ mauult bene uiuere in æternū: male uiuet ad tēpus & afficiet̄ oībus molestiis & laboribus q̄ diu fuerit i terra: ut hēat diuinū ac cæleste solatiū. Et qui maluerit bene uiuere ad tēpus: male uiuet i æternū: quia dā nabitur dei sentētia ad pcenā: quia cælestibus bonis terrena præposuit: Propterea igit̄ coli se deus expetit & honorari ab homine tanq̄ pater: ut uirtutem & sapientiam teneat q̄ sola immortalitatē parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam pōt quia solus possidet pietatē hoīs. Qui deum honorauerit: hoc afficietur præmio: ut sit in æternū beatus sitq; apud deum & cum deo semper.

Item quare mundus creatus sit: quare homo: q̄ inanis sit cultus deorū. Cap. vi.
Vnc totam rationem breuī circūscriptione signemus iccirco mundus factus ē
n ut nascamur. Ideo nascimur ut agnoscamus factorē mundi ac nostri deū. Ideo
agnoscimus ut colamus. Ideo colimus ut immortalitatē p̄ mercede laborū capiamus: quoniā maximis laboribus cultus dei cōstat. Ideo præmio immortalitatis afficiamur: ut similes angelis affecti sūmo patri ac deo in ppetuū seruiamus. & simus æternū eo regnū. Hęc summa rerū ē: hoc arcanum dei: hoc ministeriū mundi: a quo sūt alieni: qui sequentes præsentē uoluptatē: terrestribus at̄ fragilibus bonis se addixerūt: & aīas ad cælestia genitas: suauitatibus mortiferis tāq̄ luto carnouē demerserūt. Quæramus nūc uicissim an in cultu deorū ratio ulla subsistat: q̄ simulati sunt. Si iō tātū ab hoīs bus colūtur ut præstēt illis opes honores uictorias quæq; alia nō nisi ad præsens ualēt. Si sine cā gignimur si i hominibus pcreandis puidentiā nulla uersatur si calu nobis metip̄s ac uoluptatis nostræ gratia nascimur si nihil post mortē sumus quid pōt eē tā suuacuū tā inane: tā uanū q̄ humana res: & q̄ mūdus iste qui cum sit incredibili magnitudine tā mirabili rōne cōstitutus tā rebus ieptis uacet. Cur. n. uētorū spiritus citēt nubes. Cur emicēt fulgora tonitrua mugiant hymbres cadāt ut fruges terra p̄decat ut uarios foetus alat. Cur deniq; oīs natura rerū labore ne qd̄ desit earū rerū qbus uita hoīs sustinet si est inanis si ad nihilum interimus si nihil ē in nobis maioris emolumentū deo. Qd̄ si ē dictu nefas nec putādū ē fieri posse ut nō ob aliquā maxiā rationē fuerit cōstitutū qd̄ uideamus maxiā rōne cōstare q̄ potest eē rō in his erroribus prauarū religionū & i hac psuasione philosophorū q̄ putāt aīas interire. Profecto nulla. Qd̄. n. habēt dicere. Cur dii hominibus tā diligēter suis quæq; tēporibus exhibeāt. An ut illis far & merū demus: & odorē thuri: & sanguinē pecudum q̄ neq; immortalibus grata esse possunt q̄ sunt fragilia neq; usui eē exptibus corporū q̄ hęc ad usum corporaliū data sūt. Et tamē si ea desiderarēt sibi ipsi possent exhibere cū uellent. Siue igitur intereunt aīas: siue in æternū manēt quā rationē cōtinet cultus deorū: aut a quo mūdus factus ē. Cur: aut quādo: aut quo usq; quatenus hoīs: aut q̄ obrē procreati: Cur nascūtur itereūt succedūt renouāt: Quid dii ex cultibus corū assequuntur qui post mortē nihil futuri sunt:

LIBER SEPTIMVS

Quid præstant? Quid pollicent? Quid minantur aut hoibus aut diis dignum? Vel si manent aia post obitū: qd de his faciūt facturi ue sunt? Quid illis opus est i thesauro ani marū? Ipsi illi ex quo fonte oriunt? Quomodo: aut quare: aut unde multi sunt? Ita fit ut si ab illa rerum summa: quā superius cōprehendimus aberraueris: omnis ratio itere at: & ad nihilum omnia reuoluantur.

Quare philosophi nequiuert cōprehēdere ueritatē integre quā tamen sicut exem pla declarant: p̄ticularim cōprehenderunt totā defendere nequerunt. Cap. vii.

Vam summā q̄ philosophi nō cōprehenderunt: nec ueritatem cōprehēdere po tuerunt: quīs ea fere q̄bus summa ipsa cōstat: & uiderit & explicauerit: sed di uersi ac diuerse oīa illa p̄tulerūt: nō annectentes nec cās rerū: nec consequenti as: nec ratione ut summā illā q̄ cōtinet uniuersa: & cōpingerēt: & iplerēt. Facile ē at do cere pene uniuersam ueritatē p̄ philosophos & sectas esse diuisam. Nō. n. sic philosophi am nos euertimus (ut acadēnici solēt) q̄bus ad oīa respōdere p̄positū ē: qd ē potius calūniari & iniudere: sed docemus nullā sectā fuisse tā deuiā: nec philosophorū quēq̄ tā inauē: q̄ nō uiderit aliq̄ ex uero. Sed dū cōtradicēdi studio isaniūt: dū sua etiā falsa defen dūt: aliorū ēt uera subuertūt: nō tātū illis elapsa ueritas est: quā se q̄rere simulabant: sed ipsi ēt potissimū suo uitio pdiderūt. Qd si extitisset aliq̄s qui ueritatē sparsā p̄ singulos: p̄ sectas q̄ diffusam colligeret i unū: ac redigeret i corpus uis p̄fecto non dissentiret a no bis. Sed hoc nemo facere nisi ueri peritus ac sciēs pōt. Verū aut scire nō nisi eius ē: q̄ sic doctus a deo. Nemo. n. pōt aliter repudiare quā falsa sunt: eligere ac pbare quā uera: sed si uel casu id efficerit: certissime philosophare. Et quīs n̄ posset diuinis testimōiis il la defendere: tamen seipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illorū: q̄ cū aliquā sectā pbauerint: ei q̄ se addixerit ceteras dānant tanq̄ falsas & ina nes. Aarmāt q̄ se ad p̄lūdū: nec qd defendere debeāt sciētes: nec qd refutare: icursant q̄ passim sine delectu oīa q̄ afferūt: quēq̄ dissentiūt. Ob has eorū p̄tinacissimas cōrēti ones nulla extitit philosophia: q̄ aduerū p̄pius acceperet. Nā p̄ticulari ueritas ab his tota cōprehēsa ē. Factū ēē mūdū a deo dixit plato. Idē propheta loquunt. idēq̄ ex Si byllæ carminibus apparet. Errāt ergo q̄ oīa uel sua spōte nara ē: dixerūt: uel minutis seminibus conglobatis: quoniā tanta res: tā ornata: tā magna: neq̄ fieri: neq̄ disponi & ordinari sine aliquo prudētissimo auctore potuit: & ea ipsa rōne qua cōstare ac regi oīa sentiunt: sollertissima mētis artificē cōfitent. Hominū cā mūdū & oīa quā in eo sunt esse facta stoici loquūt: idē nos diuinæ litteræ docēt. Errauit ergo Democritus q̄ uermi culorū mō putauit effusas esse de terra nullo auctore nullaq̄ rōne. Cur. n. formatus sit homo: diuini sacramenti est: quod q̄ ille scire nō poterat: humanā uitam deduxit ad ni hīlum. Ad uirtutē cāpessendam nasci homines Ariston differtit. Idem nos mōemur ac discimus a p̄phetis. Igit̄ falsus Aristippus: q̄ hominē uoluptati idest malo tāq̄ pecudē subiugauit. Immortales esse aīas pherecides & plato disputauerūt. Hæc uero p̄pria est in nostra religione doctrina. Ergo Dicerarchus cū Democrito errauit qui perire cū cor pore ac dissolui argumētatus est. Esse iferos Zeno stoicus docuit: & sedes piorum ab impiis esse discretas: & illos quīetas ac dilectabiles incolere regiōes. Hos ue ro luere p̄nas in tenebrosis locis atq̄ in cæni uoraginibus horrēdis. Idem nobis p̄phe tæ palā faciunt. Ergo epicurus errauit: qui poetarū id esse figmētū putauit: & illas in ferorū p̄nas quā serunt: in hac esse uita interpretatus ē. Totam igit̄ ueritatem & oē diuinæ religionis arcanum philosophi attigerūt. Sed aliis resellētibus defendere id qd inuenerant: nequiuert: quia singulis ratio quadrauit: nec ea quā uera seuserant: in

Plato

Democri tus

Ariston

Aristip pus

Dic ear chus

Zeno

DIVINARVM INSTITVTIONVM

summam redigere poterunt: sicut superius nos fecimus.

De immortalitate animae: & quibus eam argumētis Plato sit cōatus astruere. Ca. viii.

Plato

Nū est igitur summū bonū immortalitas: ad quā capiendā & formati a principio: & u
nati sumus. Ad hanc tendimus: hanc spectat humana natura: ad hanc nos pue
hit uirtus. Quod bonū quā cōprehendimus: superest etiā ut de ipsa immortalita
te dicamus. Platonis argumēta quibus ad rē cōferrāt multū: tamē parū habēt firmitatis
ad pbandā & iplendā ueritatē: quoniam nec rationē mysterii magni totius cōsumauerat
i unūq; collegerat: nec summū bonum cōprehenderat. Nā licet uerū de immortalitate
animæ sentiret: tamē nō ita de illa tanq̄ de summo bono diserebar. Nos igitur certiori
bus signis eligere possumus ueritatē: quā eā nō ancipiti suspitione collegimus: sed diuina
traditione cognouimus. Plato autē sic argumētatus ē immortalitate esse quicquid per se ip
sum & sentit: & semp mouet. Q d. n. principiū motus nō habet: nec finē habiturum: quā
deserit a semetipso nō pōt. quod argumētū etiā mutis animalibus aternitatem daret: ni
si adiectione sapiētiae discreuisset. Addidit igitur ut effugeret hanc comitatē fieri nō pos
se quin sit immortalis animus humanus: cuius miranda sollertia inueniēdi: & celeritas
cogitādi: & facilitas præcipiēdi atq; discēdi: & memoria præteritorū: & prouidētia fu
turorū: & artū plerūq; innumerabiliū scientia: quæ cæteræ careāt animates: diuina &
cælestis appareat: quia & origo animi qui tanta capiat: tanta contineat: nullā reperiatur
in terra: Siquidē ex cōcreatione terrena nihil hēat admixtū: sed necesse ē i terrā resoluī:
quod est in homine ponderosum & dissolubile. Q d. autē tæue ac subtile: id uero esse in
diuiduum: ac domicilio corporis uelut carcere liberatū: ad cælū & naturā suam puolare.
Hæc ferre Platonis collecta breuiter: quæ apud ipsum late copioseq; explicat. In ea
dem sua fuit etiā pythagoras antea: eiusdē præceptor pherecydes quem Cicero tradit
primū de aternitate animarū disputasse. Qui oēs licet eloquētia excelleret: tamen in hac
duntaxat contentione non minus auctoritatis habuerūt: qui cōtra hanc sententiā disse
rebant. Dicearcus primo: deinde Democritus: postremo Epicurus: adeo ut res ipsa de quā
inter se pugnant: in dubiū uocaret. Deniq; & Tullius expositis horū cōm de imor
talitate ac morte sententiis: nescire se quid sit uerū pñciuit. Hæc inquit sententiā
quæ uera: sit deus aliquis uiderit: Et rursus alibi. Quoniam utraq; inq; earū sententiā
dictūsimos habuit auctores: nec quid certi sit diuinari pōt. Verum opus nobis diuinatio
ne non est: quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

Pythago
ras
Pherecy
des

Quæ sit de immortalitate animæ fidelis assertio. Et quæ laborū uirtutumq; finis bea
ta aternitas est. Cap. ix.

Is itaq; argumētis quæ nec Plato: nec ullus alius inuenit: animarū aternitas pba
h
ri ac pspici pōt: quæ nos breuiter collegimus: quoniam pperat oratio ad narra
dū iudiciū dei maximū: quod in terra ppinquāte sæculorū sine celebrabit. Ante
oīa quoniam deus ab homine uideri nō pōt: neq; tamē ex eo ipso putaret deū nō esse: quā
mortalibus oculis nō uideret: inter cætera institutorū suorū miracula: fecit ē multa: quo
rū uis quæde appareret: substantia tamē nō uideret: sicut est uox: odor: uetus: ut harū rerum
argumēto & exēplo: ēt deum licet sub oculos nō uenit: de sua tamē uis: & effectu. & opi
bus cerneremus. Quid uoce clarius: aut uēto fortius: aut odore uiolētius? Hæc tamē
cū p aerē ferunt: ad sensusq; nostros ueniūt: & eos potētia sua ipellunt: nō cernunt acie
luminū: sed aliis corpis partibus sentiunt. Similiter deus nō aspectu nobis alioue fragi
li sensu cōprehēdendus ē: sed mētis oculis intuendus: cū opa eius præclara & miranda
uideamus. Nā illo qui nullū oīo deū esse dixerūt: non mō philosophos: sed ne hoīes qui

LIBER SEPTIMVS

de esse dixerit: q̄ mutis simillimi ex solo corpe cōstiterūt: nihil oīo cernētes aīo & ad sen-
 sum corpis cuncta referente: s; q̄ nihil putabāt esse nisi qd̄ oculis cōtuebāt. Et quia uide-
 bāt aut bonis accedere aduersa: aut malis p̄spera: fortuito geri oīa crediderunt: & natu-
 ra mūdū nō p̄uidētia cōstitutū. Hinc tā p̄lapsi sunt ad deliramēta: q̄ talē sn̄iam neces-
 sario seq̄bant. Qd̄ si est deus & incorporalis: & inuisibilis: & aternus: ergo nō iccirco in-
 terire aīam credibile est: q̄a nō uidet̄ postq̄ recessit a corpe: quoniā cōstat esse aliqd̄ sen-
 tiens ac uigēs: qd̄ nō ueniat sub aspectu. At. n. difficile ē aīo cōprehendere quēadmodū
 possit aīa retinere sensum sine his partibus corpis: in q̄bus inest officiū sentiendi. Quid
 de deo: Nō facile ē cōprehendere quemadmodum uigeat sine corpore? Quod si deo el-
 se credūt: q̄ si sunt: utiq; animæ sunt ex p̄tes corporū: necesse ē humanas aīas eādē ratio-
 ne subsistere: qm̄ ex ipsa ratione ac p̄uidētia itelligit̄ esse qd̄ā in hoīe ac deo si. nilitudo
 Deniq; illud argumētū qd̄. M. Tullius uidit: satis firmū est ex eo aternitatē aīæ posse
 dignosci: q̄a nullū sit aliud aīal: qd̄ habeat noticiā dei aliquā: religioq; sit pene sola: quæ
 hoīem discernat a mutis: quæ cū i hoīem solū cadat p̄fecto testat̄ id affectare nos: id de
 siderare: id colere: quod nobis familiares: quod p̄ximū sit futurū. An aliq; cū cæterarū
 animātū naturā cōsiderauerit: quas pronis corpibus adiectas i terrāq; prostratas: sum-
 mi dei p̄uidētia effecit: ut ex hoc itelligi possit: nihil eas rationis habere cum cælo: pōt
 nō itelligere solum ex oibus cæleste ac diuinū animal esse hoīem: cuius corpus ab hu-
 mo excitatum uultus sublimis: status rectus originē suā quærit: & quasi cōtēpta humi-
 litate terræ ad altū nitit̄: quia sentit sum̄mū bonū in bono sibi esse q̄ redū: memorq; cō-
 ditionis suæ qua deus illū fecit eximiū: ad artificē suum spectat. Quam expectatiōem
 Trismegistus θεωμνηστικῶς rectissime nominauit: q̄ in mutis animalibus nulla est. Cū aut̄
 sapientia quæ solī hoī data est nihil aliud q̄ sit dei noticiā: apparet animā nō interire neq;
 dissolui: sed manere in sempiternū: q̄a deū qui sempiternus est: & q̄rit: & diligit ipsa co-
 gente natura: sentiens uel unde orta sit: uel quo reditura. Præter eā nō exiguū immortali-
 tatis argumētū est: q̄ hō solū cælesti elemēto utat̄. Nā cū rerū natura his duobus ele-
 mētis: quæ repugnātia sibi & inimica sūt: cōstet igne & aq; humorū alterū cælo: alterū
 terræ a scribit̄: Cæteræ animætes q̄a terrenæ mortalesq; sunt: terreno grauiq; utūt̄ ele-
 mēto: hō solus ignē in usu hēt qd̄ ē elemētū leue sublime: cæleste. Ea uero quæ pōdero-
 sa sūt ad mortē de primūt: & quæ leuia sūt ad uitā subleuāt: q̄a uita i summo ē: mors i
 imo. Et ut lux esse sine igne nō pōt: sic uita sine luce. Igit̄ ignis elemētū ē lucis ac uitæ:
 unde apparet hominem qui eo utitur: immortalē fortitū esse cōditionē: quia id illi fami-
 liare est: quod facit uitam. Virtus quoq; homini soli data: magno argumēto est immorta-
 les esse animas: quæ non erat secundum naturam: si anima extinguit̄. Huic enī præsen-
 ti uitæ nocet. Nā uita ista terrenā: quā cōem cum mutis animalibus ducimus: & uolu-
 ptatē expetit: cuius uariis fructibus ac suauitatibus delectat̄: & dolorem fugit: cuius
 asperitas naturam uiuentiū acerbis sensibus lædit: & ad mortem pducere nititur: quæ
 dissoluit animātes. Si ergo uirtus & prohibet his bonis hoīem quæ naturaliter appetū-
 tur: & ad sustinēda mala impellit: quæ naturaliter fugiunt. Ergo malū est uirtus: &
 inimica natura: stultūq; iudicari necesse est q̄ eam sequit̄: quoniā le ipse lædit & fu-
 giendo bona præsentia: & appetendo æque mala sine spe fructus amplioris. Nam cū li-
 ceat nobis iucūdis frui uoluptatibus: nonne sensu carere uideamus: si malimus in
 humilitate in egestate in contēptu i ignomina uiuere aut ne uiuere qdem: sed dolere
 cruciari & mori: Ex q̄bus malis nihil amplius assequamur quo possit uoluptas omis-
 sa p̄sari. Si autē uirtus malū non est facitq; honeste: q; uoluptatis uitiosas turpesq; cō-

M. T.

DIVINARVM INSTITVTIONVM

temnit: & fortiter: q; nec dolorē nec mortē timet ut officiū seruet: Ergo maius aliquod bonū assequat' necesse est quā sunt illa quæ spernit. At uero morte suscepta quod ulterius bonum sperari potest: nisi æternitas.

Item de immortalitate animæ: & q; uirtus semel habita perpetuat': & amitti nō potest. Et q; uita duplex est: & item mortes duæ hominī peponūtur. Ca. x.

Rāseamus nūc uicissim ad ea: q; uirtuti repugnat uetitiā ex his immortalitas animæ colligatur: Vicia oīa t'palia sunt ad præsens. n. cōmouet' irā ipetus recepta uisione sadata: libidinis uoluptas corporis finis ē. Cupiditatē aut' satietas earū rerū q; expetit aut aliorū affectuū cōmōtiōes iterimūt: Ambitio postq; honores quos uoluit adepta est: cōfenscit: Item cetera uicia cōsistere ac pmanere nō possūt: sed ipso fructu quē expētūt finiunt'. Recedūt ergo & redeunt. Virtus aut' sine ulla intermissione perpetua est: nec discedere ab eo pōt: q; ea semel cupit: Nā si habeat iteruallū: si aliquādo ea carere possumus: redibunt p'tinus uicia quæ uirtutē sp'ipugnat. Nō est igit' cōprehēsa si deserit si aliquando secedit. Cū uero sibi domiciliū stabile collocauit i cō actu uer' ari eā necesse est. Nec pōt fideliter depellere uicia & fugare nisi pectus qd' i' sedit ppetua statiōe munierit. Ipsa uirtutis ppetuitas indicat humanū aiū si uirtutem cōeperit pmanere q; & uirtus ppetua ē & solus animus humanus uirtutē capit. Quoniā igit' cōtraria sunt uicia uirtuti oīs rō diuersa & cōtraria sit necesse ē q; uicia cōmōtiōes & p'urbatiōes ai sūt. Virtus ecōtrario lenitudo & trāquillitas ai ē. Quia uicia t'palia & breuia sunt: uirtus ppetua & constans par sibi sp'. Quia uiciorū fructus id ē uoluptates & q; ut ipsa breues t'palesq; sunt. Virtutis ergo fructus ac pramiū sempiternū: quia uiciorū cōmodū in præsenti ē uirtus igit' i futuro. Ita sit ut in hac uita uirtutis pramiū nullum sit quia uirtus adhuc ipa ē. Nā sicut uicia cū i actu suo finiunt' uoluptas & pramia eorū se quūt' ita uirtus cū finita ē merces eius insequitur. Virtus autem nunq; nisi mortē finit' quoniā & in morte suscipiēda sūmū eius officiū est. Ergo pramiū uirtutis ē post mortē. Deniq; Cicero i Tusculanis quīs dubitāter tamē sentit sūmū hōi bonum non nisi post mortē cōtingere. Fidēdi aīo iqt' si ita res feret gradietur ad mortem i q; aut sūmum bonū aut nullū mala esse cognouimus. Mors igit' nō extinguit hōiem sed ad pramiū uirtutis admittit qui aut se ut ait idē uitiis ac sceleribus cōtatu inauerit uoluptatiq; seruerit is uero dānarus æternā luet' p'pnā: quā diuine litteræ secūdā mortē nominauit q; ē ppetua & grauissimis cruciatibus plena. Nā sicut duæ uitæ pposite sunt hōi: quarū altera ē aiā altera corpis: ita & mortes duæ ppositæ sunt una p'tinens ad corpus quacūctos secūdū naturam fungi necesse ē. Altera p'tinens ad aiā quæ scelere acquiritur uirtute uitatur. Ut hęc uita temporalis ē: certosq; terminos habet: quia corporis est sic: & mors æque tēporalis est: certūq; habet finē quia corpus attingit.

Cicero

De resurrectione corporū mortuorū: & morte: & animarū perpetuitate. Ca. xi.

Impletis ergo tēporib' q; deus mortuis statuit: termiabit' ipsa mors. Et q; t'palē uita t'palis mors se iur: cōsequēs ē ut resurgat aiā ad uitā pennē: q; finē mors t'palis accipit. Rursus sicut uita ai sēpiterna ē i qua diuinos & ineloq'biles imortalitatis sue fructus capit ita & mors eius ppetua sit necesse est: i qua pennes p'pnas & ifinitita tormēta p peccatis pēdit. Ergo i ea cōditiōe res posita ē: ut q; beati sūt i hac uita t'pali atq; terrena sp' miseri sint futuri quia iā bonis quæ maluerūt potiti sūt qd' his euenit qui deos adorāt deū negligūt. Deidē qui iusticiā sequentes in hac uita miseri fuerit & cōtēpti: & inopes: & ob ipsā iusticiā cūtumeliis & iniuriis saepe uexati: quia nec aliter uirtus teneri potest: semp beati sūt futuri: ut quia mala iā pertulerūt: etiā bonis fruā.

tur, Quod his utiq; contingit: qui cōtēptis terrestribus diis & fragilibus bonis: caelestē religionē dei sequunt: cuius bonē sicut ipse q; tribuit: sempiterna sunt. Quid opa corporis atq; animi: Nōne indicāt eē animā mortis expertē Nā corpus q; ipm fragile est atq; mortale: quācunq; opa morit: eaq; caduca sunt. Nihil. n. Tullius ait esse: qd sit ma-
 nibus humanis laboratū: qd nō aliquādo ad interitū redigat: uel iniuria hominū: uel ipsa cōfēctrice oīum uetustate. At uero ai opera uidemus aeterna. Nā qcunq; cōtēptūi presentit studētes: in memoriā monumēta īgeniorū factorūq; magnorū reliquerunt: hi plane mentis suae ac uirtutis nomēi delebille quiesierūt. Ergo si opera corporis ideo mortalia sunt q; ipsum mortale ē: sequit ex eo ut aīa immortalis appareat: q; uidemus opera eius nō esse mortalia. Eodē modo desideria quoq; corporis animiq; declarāt alterū esse mortale: alterū sempiternū Corpus. n. nihil. nisi tēpale desiderat: idest cibū: potū indumentū quierē: uoluptatē. Et tamē hāc ipsa sine ui & adminiculo ai nec cupere: nec assequi pōt. Animus aut per se multa desiderat quae ad officiū fructū ue corporis redundent: eaq; nō fragilia sed aeterna sunt: ut fama uirtutis: ut memoria nominis. Nam cultū dei q; cōstet abstinētia cupiditū ac libidinū: patiētia doloris ac cōtēptu mortis: et cōtra corpus anima cōcupiscit. Vnde credibile ē nō interire aīam: sed dissociari a corpore: q; corpus sine aīa nihil pōt animus aut pōt multa & magna sine corpore. Quid q; ea q; uisibilia sunt oculis: & tangibilia manu: q; aeternā uī pati possunt: aeterna eē nō possūt. Ea uero q; neq; sub tactu: neq; sub uisu ueniūt: sed tātū mō uis eorū: & rō: & affect? apparet: aeterna sūt: q; nullā uī patiūt extrinsecus. Corpus at si ideo mortale ē: q; uisui pariter ac tactui subiacet: ergo & aīa iccirco immortalis ē: q; nec tāgi pōt: nec uideri.

Item de immortalitate animae contra Lucretiū & Epicurū. Et de differētia mentis & animae: & corporum resurrectione. Cap. xii.

Vnc argumenta eorū q; cōtradixerūt resellamus: q; Lucretius tertio libro execu-
 tus est: quoniā cū corpore inq; aīa nascit: cū corpore intereat necesse est. At nō ē par utriusq; rō: solidū. n. & cōprehensibile corp? ē: & oculis & manu. Aīa uero tenuis & tractū uisumq; fugiēs. Corpus ex terra fictū atq; cōsolidatū ē: anima i se nihil cōcreat: nihil terreni pōderis hēt (ut plato dissebat) Nec. n. tātā possēt hēre sollertā tātā uim: tātā celeritatē nisi originē traheret a caelo. Corpus igit quoniā fictum ex Plāto pōderoso & corruptibili elemēto: & tāgibile est & uisibile: corrumpit atq; oceidit: nec uim repellere potest: q; sub aspectū & sub tactū uenit. Anima aut quia tenuitate sua omnē tactum fugit: nullo ictu dissolui pōt. Ergo q; uis inter se cōiūcta & sociata nascatur: & alterum quod est de terrena cōcreatione formatū: quasi uasculū fit alterius: qd est a caelesti subtilitate deductum: cum is aliquantūq; discreteuerit: q; discretio mors uocatur: eū utrumq; i naturā suā recedit. qd ex terra fuit: id i terrā resoluit: quod ex caelesti spiritu: id constat ac uiget semper: quoniā diuinus spiritus sempiternus est. Deinde idem lucretius oblitus quid assereret: & quod dogma defenderet hos uersus posuit. Cedit idem retro de terra quod fuit ante
 In terram: sed quod missum est ex aetheris oris:
 Id rursus caeli fulgētia templa receptant. Quod eius non erat dicere qui perire animas cum corporibus dissebat: sed uictus est ueritate & imprudēti ratio uera surrepsit. Præterea id ipsum qd colligit dissolui aīam hoc est simul cum corpore interire: quoniā simul nascat: & falsum est & i contrarium conuerti potest. Non enim simul intererit: sed anima discedente integrum per multos dies manet: & plerumq; medicatum diutissime durat. Nā si ut simul nascitur. simul intererit: nō discederet repente anima cor-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

pūsq; desereret: sed uno tps pūcto utrūq; pariter dissiparetur: & tā celeriter ē corpus adhuc spiritu in eo manente deliquesceret ac pīret: q̄ celeriter aīa discedit. Immo uero dissoluto corpore aīa uanesceret uelut humor factō uase diffusus. Nā si terrenū & fragile corpus post secessum aīa nō statī defluit ī terrāq; tabescit: ex qua illi origo ē. Ergo aīa quæ fragilis nō ē: ī aternū manet: quoniā origo eius aterna est. Quoniā crescit in q̄t sensus in pueris: & ī iuuenibus uiget: & in senibus dimīnuīt: apparet eē mo talem. Primū nō ē idē mens & aīa. Aliud ē. n. qđ uiuimus: aliud qđ cogitamus. Nā cōmīctiū mēs nō aīa sopit: & ī furiosīs mēs extinguit: aīa manet: & ideo non exanimēs: sed de mētes uocāt. Mēs ergo id est intelligētia uel augetur: uel minuit p̄ aetate. Aīa ī statu suo sp̄ ē. Ex quo tpe sp̄andi accepit facultatē: eadē usq; ad ultimū durat: donec emissa corpis claustrō: ad sedē suā reuolēt. Deinde q; aīa quīs a deo sit inspirata tñ q̄a tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa ē: sciētīā nō hēt: q̄ ē diuinitatis. Audit ergo ac discit omnia: & sapiētīā discēdo & audiendo capit: & senectus & minuit sapiētīā: sed auget. Si tñ iuuenilis aetas uirtute decursa est: & si nimīa senectus fregerit mēbra: nō est animæ uitiū: si uisus euauit: si lōga torpuit: si audit⁹ obsurdit: sed corpis. At. n. memoria defecit: qđ mirū si labentis domiciliū ruīna p̄mitur mens: & p̄terita obliuiscit: nō aliter futura diuina q̄ si carcerē quo cohibet effugerit. Verū eadē inq; dolori ac luctui obnoxia est: & ebrietate demētīt: unde fragilis & mortalis appareat iccirco iḡt uirt⁹ & sapiētīa necessaria ē: ut & mōror q; cōtrahit īdīgna patiēdo ac uidēdo: fortitudine repellat & uoluptas nō mō portādi sed ēt ceterarū rerū abstinētia super. Nā si careat uirtute: si uoluptatib⁹ dedita molliat: mortificet obnoxia qm̄ & uirtus (ut docuimus) immortalitatis ē fabricatrix: & uoluptas mortis. Mors at̄ sicut ostēdi: nō funditus pimit ac delet: sed aternis afficit cratiatibus. Nā iterire p̄fus aīa nō pōt: qm̄ ex dei sp̄itu q; aternus ē originē capit. Aīa ē inq; morbū corpis sentit & obliuionē sui patit. Et sicut aegrescit sic ēt saepe sanat. Hoc ēt ergo cur maxīe uirtus adhibēda sit ne illo corpis dolore frāgatur: & obliuioē sui nō aīa sed mēs patiat. Quæ quoniā certa corporis regiōe cōsistit: cū eā p̄tē uis aliqua morbī uitiauerit: mouet loco & q̄si cōq̄ssata de sede sua migrat: reditura. s. cū medela: & sanitas domiciliū suū reformauerit. Nā q̄a aīa ē iūcta cū corpe si uirtute careat cōtagio ei⁹ aegrescit: & ibecillitas de locietate fragilitatis redundat ad mētē. Cū aut̄ dissociata fuerit a corpe uigebit ipsa p̄ senec ulla iā fragilitatis cōditiōne tētabit: q̄a idumētū fragile picit. Sicut oculus iqt euulsus a corpe ac sepatus nihil pōt uidere: ita & aīa sepata nihil scire q̄a & ipsa ps ē corpis. Falsū hoc & dissimile ē. Aīa. n. nō ps corpis: sed icorpe. Sicut id qđ qđ uase cōtinet ualis ps nō ē: nec ea q; ī domo sūt: ptes dom⁹ eē dicūt: ita nec aīa ps ē corpis: q̄a corpus uel uas aīa ē uel receptaculū. Iā illud argumentū multo magis inane ē: qđ qđ ait animā q̄a non citius emittatur e corpore mortale uideri: sed paulatim se ex oībus mēbris explicet a summis pedib⁹ incipiens tāq; si esset aterna uno tps momento erūperet: qđ sit ī his qui ferro intereunt. Quos aut̄ morbus interemit: spiritū diutius exhalant ut paulatī frigescētibus mēbris aīa efflet: quæ cū materia sanguinis cōtineat: sicut lumen oleo: & materia febrīū calore cōsumpta: necesse ē membrorū sūma quæq; frigescere quoniā uenæ exiliores ī extrema corporis porrigūt & extremi ac tenuiores riuī deficiente uena fontis arescunt. Nec tamē q̄a sensus corporis deficit: animæ sensum extingui & occidere putādū ē. Non. n. aīa corpore deficiente: sed corpus aīe decedēte putrescit: quia sensum oēm trahit secū. Cum aut̄ p̄sēns anima sensum tribuat corpori: & uiuere id efficiat: fieri non potest ut non ipsa per se uiuat & sentiat: quoniā ipsa est & sensus & uita. Nā q; ait.

Quod si immortalis nostra foret mens. Nō tam se moriēs dissolui consequeretur. Sed magis ire foras: uel tēq; relinquere ut anguis. Equidē nunq̄ uidi q̄ quererēt se mori dissolui: sed ille fortasse Epicureū aliquē uiderat: etiā dum moritur philosophantē: ac de sua dissolutione i extremo spiritu differētē. Quomodo fieri potest utrū dissolui se sentiat: an corpore liberari: cum in exitu lingua mutescat? Nā dum sentit: & loq̄ potest nondū dissolutus est: ubi dissolutus est: nec sentire iā nec loq̄ pōt. Ita queri de dissolutione aut nōdū pōt: aut iā nō pōt. At. n. prius q̄ dissoluat: intelligit se dissolutū iri. Quid q̄ uidemus plerōsq; morientiū nec dissolui cōquerentes (ut ait) sed exire se & p̄ficisci: & ambulare testantes: idq; aut gestu significāt: aut si adhuc possunt: & uoce p̄nunciant. Vnde apparet nō dissolutionē fieri: sed separationē. q̄ declarat aiām p̄manere: Cetera Epicurei dogmatis argumēta Pythagorā repugnāt differenti migrare aiās de corporibus uetustate ac morte cōfectis. & insinuare se nouis & recens natis. Et easdē tempore nasci: mō in homine: mō i pecude: mō i bestia mō in uolucere: & hac ratione immortales eē: q̄ saepe uariorū ac dissimiliū corporū domicilia cōmutēt. Quā sentētia deliri hominis quoniā ridicula est: & mimo dignior q̄ schola: ne refelli quidē serio debuit. Qd̄ q̄ facit: uidetur uereri ne q̄s id credat. Prætereūda sunt igit̄ nobis ea quæ pro falso cōtra falsum diserebant: satis est ea refutasse: quæ cōtra uerū disputata sunt:

Quibus testimoniis immortalitas animæ approbat: & futurū iudicium dei. Et q̄tum Aristoxenes alios uicerit in errore. Cap. xiiii.

Eclaraui (ut opinor) animā nō esse solubile: sup̄est citare testes quorū auctoritate argumēta firmēt. Neq; nūc p̄phetis i testimoniū uocabo: quorū rō & diuinitio i hoc solo posita est: ut ad cultū dei. & ad immortalitatē ab eo accipiendā creati hoīem doceāt: sed eos potius q̄bus istos qui respuūt ueritatē credere sit necesse. Hermes naturā hoīs describēs ut doceret quēadmodū eēt a deo facti? hæc itulit. **Hermes**
 και το αυτοεξ αμφοτε ρων φυσ ε ωηθησ τε αθανατο και της θηη της μιανηπι
 οι ει φυσ ιη ανθρωπου τον αυτο πημεν αθανατονηηδε τηη του ποιησ ασ και
 του τον φερων εν με σωθειας και αθανα του φυσεωσ και της θηητης και ευ
 με τα φλη του ιδρυτη ιη ανθρω απαντο απαν τα και θαυπαση. Id est & idē ex
 utraq; natura imortalī & mortali unā faciebat naturā hoīs: eūdē: i aliquo at mortālē fa
 ciēs: & hūc ferēs i medio diuinæ & imortalis naturæ: & mortalis mutabilisq; cōstituit:
 ut oīa uidēs oīa miret̄. Sed hūc fortasse aliq; i nūero philosophorū cōputet: q̄uis i deos
 relat? Mercuriinoie ab Aegyptiis honoret̄ nec plus ei auctoritatis tribuat: q̄ platōi aut
 pythagorā Maius igit̄ testimoniū requiramus. Polytes quidā cōsuluīt appolinem mi polytes
 lesimum utrum ne manet anima post mortē: an resoluatur: & respōdit his uerlibus.
 ψυχη μεν μεχρι ουδ εσ μοι σ προσ σωμα κρατη και
 φθαρτα κοουσ απατη θηηταισ αλυηλοσ ιη εικει
 ηη ικαλ ανα λυσιη φροτ ενη μετασω μα μαρανθεν
 ωκισ την ευρηται εσ αι τερασασα φορειται
 αι εν α υηρασ ουσα μενειδεις οσ απανητηρησ
 πρω του οησ γσρ του το θεου γιεταξε προνοια. i. Anima q̄dē quo ad uinculis cor
 pore istenēt: corruptibiles passionēs sentiēs: mortalib; cedit doloribus. Cū uero huma
 nā solutionē uelocissimā post corruptū corp; inuenit: oīs in æthera ferēt nūq; senescēs
 & manet in æternū sine p̄cena. Primogenita etenī hoc diuina disposuit prudētia. Quid
 carmina Sibyllina: Nōne ita eē declarāt: cū fore aliquando denūciāt: ut a deo de uiuis
 ac mortuis iudicēt: quorū exēpla post inferemus, Falsa ē igit̄ Democriti & Epicuri sen

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Aristoxenus tentia: & Dicearchi de aī dissolutiōe: q̄ p̄fecto nō auerēt de interitu alarū mago aliquo p̄sente differeret q̄ sciret certis carminibus ciere ab iseris aīas: & adesse: & p̄bere se humanis oculis uidentas: & loqui: & futura p̄dicere. Et si auerēt: re ipsa & documētis p̄sentibus uincerent. Sed quia nō puidebāt aīe rōnē: q̄ tā subtilis est: ut oculos humanæ mentis effugiat: iterire dixerunt. Quid Aristoxenus qui negauit oīo ullā esse animam: et cū uiuit in corpore: Sed sicut in fidibus ex intēione neruorū effici concordē sonū atque cantū: quē musici harmoniā uocant: ita in corporibus ex cōpage uiscerū ac uigore mēbrorū uim sentiendī existere: quo nīhil dīci delirius pōt. Verum ille oculos quidē habuit incolumes: cor tamē eā cū: q̄a uiuere se & habere mētē qua idipsū qd̄ cogitauerat: nō uidebit. Sed pleriq̄ hoc philosophis accidit: ut putarēt oīo nō eē q̄ quid oculis nō apparet: cū mētis acies multo clarior esse debeat q̄ corporis: ad ea p̄spicienda: quorum uis ac ratio sentitur potius que uidetur.

De fine mundi & errore Chaldeorū. De ætate mūdi. Et q̄ post sex ætates: id est sex mille annorū status mundi mutabit̄ & renouabit̄. Et q̄ mille anni sunt unus dies dei. Et q̄ mille annos regnabunt electi dei in terra post iudiciū. Cap. xiiii.

Voniā de immortalitate diximus animæ: sequit̄ ut doceamus quatenus homini q̄ & quādo tribuatur: ut in hoc quoq̄ prauitatis & stultitiæ suæ p̄spiciant errores q̄ mortales quosdā decretis placitisq̄ mortaliū deos eē factos opināt̄: uel q̄ artes inuenerant: uel q̄ usum quarūdā frugum docuerāt: uel q̄ utilia uitæ hominū p̄uiderāt: uel q̄ imanes bestias iteremerāt. Quæ merita q̄ longe ab immortalitate semota sint: & docuimus in prioribus libris: & nūc docebimus: ut appeat solā esse iustitiā: q̄ uitā homini pariat æternā: & solū deū qui æternæ uitæ p̄miū largiat̄. Nā illi q̄ suis meritis imortales facti esse dicunt̄: quia nec iustitia uec ulla in his uera uirtus fuit: nō immortalitē sibi: sed mortē peccatis ac libidinibus quesierūt. Nec cæleste p̄miū sed iferna supplicia meruerunt: que p̄dēt simul cū his oībus: q̄ eos coluerūt. Cuius iudiciū p̄p̄n-

Plato quare t̄ps ostendā: ut iustis merces digna soluat̄: & p̄cna merita ipiis irroget̄. Plato & multi alii philosophorū cū ignorarēt originē rerū: supremūq̄ illud t̄pus quo mundus esset effectus: multa milia sæcularū fluxisse dixerūt. Ex quo hic pulcherimus mūdi or-

Cicero natus extiterit: secuti fortasse chaldaos: q̄ (ut Cicero tradidit in libro de diuinatiōe primo) quadraginta septuaginta milia annorū monumētis cōprehēsa se habere delirāt in quo se quia posse argui nō putabāt: liberū sibi crediderūt esse mētiri. Nos aut̄ quos diuinæ litteræ ad scientiā ueritatis erudiūt: principiū mūdi finēq̄ cognouimus: de quo nūc in fine opis differemus quoniā de principio in secūdo libro explicauimus. Sciunt igitur philosophi q̄ ab exordio mūdi sæcularū milia enumerant: nōdū sextū milesimum annū esse cōclusū: quo numero expleto: cōsumationem fieri necesse eē: & humanarū rerum statū in melius reformari: cuius rei argumētū prius est enarrandum: ut ratio elucescat. Mundū deus & hoc naturæ admirabile opus (sicut areanis sacræ scripturæ continetur) sex dierum spatio consumauit: diemq̄ septimum quo ab opibus regeuit: s̄xit. Hic est aut̄ dies sabbati: q̄ in lingua Hebreorū a numero nomen accepit: unde septenarius numerus lægitimus & plenus est. Nā & dies septē sunt: q̄bus puicem reuolutis: orbis cōficiunt̄ annorū: & septē stellæ quæ nō occidunt: & septē sydera quæ uocantur errantia: quorū dispares cursus & inæquales motus rerum ac temporū uarietates efficere credit̄. Ergo quoniā sex diebus cuncta dei opa p̄fecta sunt: p̄ sæcula sex annorū id est sex milia manere in hoc statu mundū necesse est. Dies enim magnus dei mille annorum circulo terminatur: sicut indicat p̄pheta dicens. Ante oculos tuos domine mille anni tanq̄ dies

LIBER SEPTIMVS

unus. Et sicut deus sex illos dies itatis rebus faciendis laborauit: ita & religio eius & ue-
 ritas in his sex milibus annorum laborare necesse est: malitia praualete ac dominante. Et rur-
 sus quonia perfectis opibus requieuit die septimo: eumque benedixit: necesse est ut in fine sexti
 milliesimi anni malitia ois aboleatur e terra: & regnet per annos mille iustitia: sitque tran-
 quilas & reges a laboribus: quos mundus iam diu profert. Verum quatenus id eueneat: explica-
 bo suo ordine. Saepe diximus minora & exigua magnorum figuras & praemstrationes
 esse: ut hunc diem nostrum qui ortu solis & occasu finit: diei magni specie gerere: que cir-
 cuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis caelestis po-
 puli praeferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis oibus quae in usum homi-
 nis molitus est deus ipsum hominem sexto die ultimum fecit: eumque induxit in hunc mun-
 dum tanquam in domum iam diligenter instructam. Ita nunc sexto die magno uerus homo uer-
 bo dei fingitur: id est sanctus populus doctrina & praecipis dei ad iustitiam figuratur
 Et sicut tunc mortalis atque imperfectus e terra fictus est. ut mille annis in hoc mundo
 uiueret ita nunc ex hoc terrestri saeculo fingitur homo perfectus: ut uiuificatus a deo in
 hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem consumatio futura sit: &
 qualis exitus humanis rebus impendat: si quis diuinas litteras fuerit scrutatus inueniet
 Sed & saecularium prophetarum congruentes cum caelestibus uoces finem rerum & oc-
 casum post breue tempus annunciant: describentes quasi fatigati & delabentis mundi ul-
 timam senectutem. Quae uero a prophetis & uatibus futura esse dicantur prius quam supue-
 niat extrema illa conclusio: collecta ex oibus & coaceruata subnectam.

Quod submersio pharaonis & Aegyptiorum: & liberatio Hebraeorum de seruitute aegy-
 pti praefigurauit liberationem electorum & reprobationem damnatorum: quae futura est
 in fine mundi. Et quae signa multa sicut illam ita & hanc praecedent liberationem & quae Ro-
 manum imperium ante delebitur. Et quae in Asiam summam potestas oium reuertetur. Et quae
 etatum grauius Roma creuerit & deficiat.

Ca. xv.

Si in arcanis sanctarum litterarum transcendisse in aegyptum cogente iopia rei
 e frumentarie principem Hebraeorum cum ois domo & cognatione. Cuius & posterum
 cum diutius in aegypto commorantes in magna gente creuissent & graui atque
 intolerabili seruitutis iugo premerentur: percussit Aegyptum deus insanabili plaga: &
 populum suum liberauit traductum medio mari discussis fluctibus: & in utraque parte di-
 motis: ut per siccum populus graderetur. Conatusque rex aegyptiorum profugos insequi: coeum
 te in statum suum pelago: cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam clarum tam
 quae mirabile: quis ad praesens uirtutem dei hominibus ostenderet: tamen praefiguratio & fi-
 gura maioris rei fuit: quam deus idem in extrema temporis consumatione facturus est. Liberauit
 enim plebem suam de graui seruitute mundi. Sed quonia tunc una plebs dei & apud unam gen-
 tem fuit: Aegyptus tunc sola percussa est. Nunc autem quia dei populus ex oibus linguis con-
 gregatus: apud oes gentes commoratur: & ab his dominatur & praemit: necesse est uni-
 uersas nationes id est orbem totum caelestibus plagis uerberari: ut iustus & cultor dei po-
 pulus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt: quibus futura clades aegypti ostenderetur
 ita in ultimo fient prodigia mirabilia per omnia elementa mundi: quibus imminens exitus
 uniuersis generibus intelligatur. Propinquantem igitur huius saeculi termino: humanarum re-
 rum statum commutari necesse est: & in deterius nequitia inualecente prolabi: ut iam no-
 stra haec tempora quibus iniquitas & malitia usque ad summum gradum creuit. In illius tamen i-
 sanabilis mali comparatione felicitas & prope aurea possint iudicari. Ita & enim iustitia ra-
 rescet: ita impietas: & auaritia: & cupiditas: & libido crebrescet: ut si qui tum forte sue-

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Erratū
primū

Erratū
sedūdū

Seneca

Hydal-
pex rex

rint boni prædæ sint sceleratis ac diuexentur undiq; ab iniustis soli autē mali opulenti sint. Boni uero i oibus contumeliis atq; in egestate iactēter. Cōfundet oē ius & leges peribūt. Nihil tūc quispiā habebit; nisi aut q̄sitū; aut defensum manu; audacia & ui oī possidebūt. Nō fides i hōib; nō pax; nō hūanitas; nō pudor nō ueritas erit: Atq; ita neq; securitas; neq; regimē; neq; reges a malis ulla. Ois. n. terra tumultuabitur fremēt undiq; bella oīs gētes i armis erunt & se inuicem oppugnabūt. Ciuitates finitimæ iter se p̄ liabūt. Et priā oīum. Aegyptus stultarum superstitionum luet pœnas; & sanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbē mētes oīa; & tanq̄ messem cuncta p̄ sternens. Cuius uastitatis & cōfusionis hæc erit cā q; romanū nomē quo nūc regit orbis orret animus dicere sed dicā q̄ futurū est tolletur de terra & imperium i Asiam reuertet ac rursus oriens dominabitur at occidens seruiet. Nec uirū cuiq; debet uideri si regnū tanta mole sūdātum ac tam diu ptot & tales uiros actum tantis deniq; opibus confirmatum aliquādo tamē corruet. Nihil est hūmāis uiribus laborū qd̄ nō ab hūmāi æque uiribus destrui possit. Quoniā mortalia sunt opa mortaliū. Sic & alia prius regna cū diutius florūissent nihil hominus tamē occiderant. Nā Aegyptios; & persas; & græcos; & assyrios p̄ditū est regimē habuisse terrarū qbus omnibus destructis ad Romanos quoq; rerū sūma puenit. Qui quāto cæteris oibus regnis ante stant tanto maiore decident lapsu q̄ plus habēt p̄deris ad ruinam quæ cæteris altiora. Non in scite Seneca Romanæ urbis tēpora distribuit p̄ætates. Primā. n. dixit infantia sub rege Romulo fuisse a quo & genita & quasi æducata sit Roma. Deinde pueritiam sub cæteris regibus a qbus & aucta sit & disciplinis pluribus institutiq; formata. At uero. Tarquio regnāte cum iā quasi adulta esse cœpisset seruitiū nō tulisse; p̄ reiecto superba dominationis iugo maluisse se legib; obrēperare q; regib; Cūq; esset adoloscētia eius sine puni ci belli terminata tū peniq; confirmatis uiribus cœpisse iuuenescere. Sublata igitur Carthagine quæ diu æmula imperio romani fuit manus suas in totum orbem terra maria porrexit donec regibus cunctis & nationibus subiugatis cum iā bellorum materia deficeret uiribus suis male uteret quibus se ipsa cōfecit. Hæc fuit prima eius senectus cū bellis lacerata ciuilibus atq; intestino malo pressa rursus ad regimen singularis imperii recidit quasi ad alteram infantiam reuoluta. Amissa enī libertate quā. Bruto duce & auctore defenderat ita consenuit tanq̄ sustentare se ipsa non ualeret nisi amminiculo regētiū niteret. Quod si hæc ita sunt quid restat nisi ut sequat interitus senectutē. Et id futurum breui cōciones pphetarū denunciant sub ambage aliorū nominū ne facile q̄s intelligat. Sybillæ tamē aperte interituram esse Romā loquūtur & qd̄ iudicio dei q; nomē eius habuerit inuisum & inimica iustix alumnū ueritatis populū trucidarit. Hydaspes quoq; qui fuit Medorū rex antiquissimus; a quo amnis quoq; nomen accæpit; qui nunc Hydaspes dicit̄ admirabilis omnium sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit sublatum iri ex orbe imperium nomenq; Romanum; multo ante præfatus q̄ illa troiana gens conderetur.

Quomodo iperit uentura sit destructio; & quæ illi signa præcessura sint secundum uaticinia prophetarum & Syhyllæ. Cap. xvi.

Vomodo autē id futurū sit; nequis incredibile arbitret; ostēdā. In primis multiplicabit̄ regnū; & summa rerū potestas ppulrimos dissipata & concisa minuet̄. Tunc discordiæ ciuiles in perpetuum serent; nec ulla requies bellis exitialibus erit; donec & reges decē pariter existant; q; orbē terræ nō ad regendū sed ad consumandum partiantur. Hi exercitibus i imēsum auctis & agrorum cultibus destitutis; quod

LIBER SEPTIMVS

est principiu euerſionis & cladis: diſperdet oia & cominuēt: & uorabunt. Tūc repēte aduerſus eos hoſtis potentiffimus ab extremis finibus plagæ ſeptētrionalis oriēt: qui tribus ex eo numero deletis: q̄ tunc aſiā obtinebunt: aſſumēt in ſocietatem a cæteris: ac p̄iceps oīum cōſtituetur. Hic inſuſtērabili dominatione uexabit orbem: diuina & humana miſcebit: infanda dictu & execrabilia moliet: noua cōſilia i p̄ctore ſuo uoluntabit ut p̄priū ſibi cōſtituat: i p̄erū: leges cōmutabit & ſuas ſanciet: cōtaminabit: diripiet: ſpoliabit: occidet. Deniq; imutato noīe atq; i p̄erū ſede trāſſata: cōfuſio ac p̄turbatio humani generis cōſequet̄. Tam uero deteſtabile atq; abominādū tēpus exiſtet: q̄ nulli hominū ſit uita iucunda. Euertent̄ funditus ciuitates: atq; interibunt nō mō ferro atq; igni: uerū ēt terremotibus aſſiduīs: & eluuiā aquarū: & morbis frequētibus: & fame crebra. Aer. n. uitiabit̄: & corruptus ac peſtilēs fiet: & mō i p̄ortunis i b̄ibus: mō inuili ſiccitate: nunc frigoribus: nūc æſtibus nimis: nec terra homini dabit fructum nec ſeges quicq; nō arbor: nō uitis feret. Sed cū in florem ſpem maximā dederint: i fruge decipient. Fontes quoq; cū fluminibus aſceſcēt: ut ne potus q̄dem ſupperat: & aq̄ in ſanguinē aut amaritudinē mutabunt̄. Propter hęc deſiciēt & in terra q̄ drupedes: & in aere uolucres: & i mari piſces. Prodigia quoq; i cælo mirabilia mentes hominū maximo terrore cōfundent. Et crines cometarū: & ſolis tenebræ: & color lunæ: & cadetiū ſiderū lapſus. Nec tamē hęc uſitato mō fient: ſed exiſtēt ſubito & ignota & inuiſa oculis aſtra: ſol i perpetuū ſuſcabit̄: ut uix iter noctē diemq; diſcernat. Luna iam nō tribus deſiciet horis: ſed perpetuo ſanguine obuſa: meatus extra ordinarios peraget: ut nō ſit homini p̄optū aut ſiderū curſus: aut rationē temporū agnoſcere. Fiet. n. uel æſtas in hyeme: uel hyems i æſtate. Tunc annus breuiabit̄: & mensis minuet̄: & dies i anguſtū coartabit̄. Stellæ uero creberrimæ cadent: ut cælū oē cæcum ſine ullis luminibus appareat. Montes quo altiffimi decident: & planis æquabunt̄ mare inauigabile cōſtituetur. Ac nequid malis hominū terræq; deſit: audiet̄ de cælo tuba: q̄d hoc mō Sibylla de nūciat dicēs: *σ α λ π η ξ ο υ ρ α ν ο θ ο η φ ω ν ι υ π ο λ υ θ ρ η ν ο η α φ η σ ε ι*. Ideſt Tuba de cælo uocē luctuofam emittit. Ita q; trepidabunt oēs: & ad luctuofum ſonitum cōtremiſcent. Tunc uero per irā domini aduerſus homines qui iuſtitiā dei nō agnouerunt: ſæuiet ferrū: ignis: fames: morbus. Et ſuper omnia metus ſemp i pendēs. tunc orabūt deum & nō exaudiet: optabit̄ mors & nō ueniet. Ne nox quidē requiē timori dabit: nec ad oculos ſomnus accedet. Sed animas hominū ſollicitudo ac uigilia macerabit: praebūt & gemēt & dentibus ſtridebūt gratulabuntur mortuis & uiuos plangent. His & aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terra & erit deſormatus orbis atq; deſertus q̄d i carminibus ſybillinis ita dicitur *ε σ τ α ι κ ο σ μ ο σ α κ ο σ μ ο σ α π ο λ λ υ μ ε η ω η α η θ ρ ω π ω η*. Ideſt erit mundus immundus pereuntibus hominibus. Ita enī cōficiet̄ humanū genus: ut uix decima pars hominū relinquat̄ & unde mille proceſſerant: uix p̄diēt cētū. De cultoribus etiam dei quæ partes interibūt: & tertia q̄ fuerit probata: remanebit

De aduentu magni prophetæ qui Helias dicit̄. & quomodo interficietur ab Antichriſto: & reſurget die tertia & aſcendet in cælum: Et de perſecutione eccleſiæ quam i feret antichriſtus: & de miraculis eius.

Cap. xvii.

Ed planius quomodo id eueniat: exponam. Imminente iam temporum cōcluſione: p̄pheta magnus mittetur a deo: qui conuertat homines ad dei agnitiōē & accipiat poteſtatem mirabilia faciendī. Vbicunq; non audierit eum homines. claudet cælum: & abſtinebit hymbres: & aquam conuertet i ſanguinem: & cruciabit illos ſiti ac fame. Et quicūq; conabit̄ eū lædere: p̄cedet ignis de ore eius atq; cō

DIVINRV M INSTITVTIONVM

buret illum His prodigijs atq; uirtutibus conuertet multos ad dei cultum; per acti-
q; operibus eius alter rex orietur ex Syria malo spiritu genitus: euerfor ac proditor ge-
neris humani: qui reliq;as illius prioris mali cū ipso simul debeat. Hic pugnabit aduer-
sus pphetā dei: & uincet: & interficiet eū: & isepultū iacere patiet. Sed post diem ter-
tiū reuiuifcet: atq; inspectatibus & mirantibus cunctis rapietur in cælū. Rex uero ille
deterrimus erit qdem & ipse: sed mēdatorū ppheta & seipfū cōstituet ac uocabit deū
& se colī iubebit ut dei filium. Et dabitur ei potestas: ut faciat signa & pdigia: qbus ui-
sis irratiat homines ut adorent eū. Iubebit ignē descendere de cælo: & solē a suis cursi-
bus stare: & imaginē loqui & fiēt hec sub uerbo eius: qbus miraculis etiā sapientium
plurimi alliciēt ab eo. Tūc eruere dei tēplū conabit: & iustū populū persequet: & erit
priffura & contritio qualis nūq; fuit a principio mūdi. Quicunq; crediderint atq; acces-
serint ei: signabunt ab eo tanq; pecudes. Qui autē recusauerint notā eius: aut in montes
fugient: aut cōprehēsi exquisitis cruciatibus necabunt. Idem iustos homines obuoluet
libris prophetarum atq; ita cremabit: & dabitur ei desolare orbem terræ mēfibus. xlii.
Id erit tempus quo iustitia proicietur: & innocētia odio erit quo mali bonos hostiliter
prædabūtur. Nō lex at ordo aut militiæ disciplina seruabit. Nō cānos quisq; reuerebitur:
Nō officiū pietatis agnoscet. Nō sexus aut infantia miserebitur. Cōfudentur oia:
& miscebūtur cōtra fas cōtra iura natura. Ita quasi uno cōmuni grauiq; latrocinio ter-
ra uniuersa uastabitur. Cū hæc ita erūt tunc iusti & sectatores ueritatis segregabunt se
a malis: & fugiēt solitudines. Quo audito impius rex inflamatus ira ueniet cū exercitu
magno: & admotis omnibus copijs circūdabit montem in quo iusti morabuntur ut eos
comprehendat. Illi uero ubi se clausos undiq; atq; obsessos uiderint exclamabūt ad de-
um uoce magna: & auxiliū cæleste implorabunt: & exaudiet eos deus: & mittet regem
magnum de cælo qui eos eripiat & liberet: omnesq; impios ferro igniq; disperdat.

Quomodo hæc pronunciata sint & uaticinijs prophetarum: & oraculis gentiliū
uatum: & uersibus sibyllinis .Ca. xviii:

Hydal-
pes

Hermes

Aec ita futura esse tum phropheta oēs ex dei spiritu tum etiā uates ex iustictu
dæmonū cecinerunt. Hydaspes, n. quē superius nominaui: descripta iniquitate
sæculi huius extremi pios ac fideles a nocētibus segregatos ait cū flectu & ge-
mitu extensuros ad cælū manus & imploratos fidem iouis. Iouē respecturum ad ter-
ram: & auditorū uoces hoium: atq; ipios exticturū. Quæ oia uera sūt: pter unū q; Iouē
dixit illa facturū: q; deus faciet. Sed & illud nō sine dæmonū fraude subtractū est. Mis-
sum iri tunc a patre filium dei: qui deletis omnibus malis pios liberet: qd Hermes tñ
nō dissimulauit. In eo, n. libro q; λογος τελος iscribit: post enumerationē malorū de q;
bus dixit: subiecit hæc greco sermōe: εωσανθη ταυτα ωδ εγενηται ωσκλησθε
τοτε οκρισσ και πατηρ και θεος και του προτου και ενος θεου Δημ Ιουργουε-
πι φκεψασ τοις γενόμενοις και τیرهαυτου φουλυση του τεστι τοα γαθου
αυτε ρεισασ θαταξια και ανακαλεσ αμενοσ την ωλανην και θα και αν
εκκαθηροσ ωσημενυλατη ωολλω καταλυσασ ωιδε ωυρι οξυτατω διακαυ-
σασ εηιοτεδε πολεμοισ και λοιμοισ εκπρισσασ ηγαγεν εοσι το αρχαιον και
απεκατεστησε τον εαυτου κοσμον. Id est cū hæc ita facta fuerit o asclepi: tūc do-
minus & pater: & deus: & primus: & unius dei creator respiciēs q; facta sūt: & suā uolup-
tatē i huiusmōi bonū opponēs temeritati & erorē reuocās: malitiā purgabit. Parti qdē
aqua nimia dissolaens partim igne rapido cremās: interdū bellis ac pestilētijs percuti-
ēs ad statū pristinū perduxit: suumq; restituit mundum: Sibilla quoq; nos aliter fore

LIBER SEPTIMVS

ostendunt: q̄ ut dei filius a summo patre mittat: qui & iustos liberet de manibus ipio-
rū; & iniustos cum tyrannis seuientibus deleat: e quibus una sic tradidit.

ΗΞΕΙΚΑΙ ΜΑΚΚΑΡΩΝ ΕΘΕΛΩΗ ΠΟΛΙΝ ΕΞΑΛΑΠΑΞΑΙ

ΚΑΙ ΚΕΝΤΗΣ ΘΕΘΕΝ ΦΑΣΙΛΕΥΣ ΠΕΜΦΘΕΙΣ ΕΩΣΙΔΙΟΥ

ΩΣΑΝΤΑΣ ΟΛΕΙ ΦΑΣΙΛΕΙΣ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΦΩΤΑΡ ΑΗΙΣΤΟΥΣ

ΕΙΘΟΥΤΩΣ ΚΡΙΝΕΙ ΚΑΙ ΝΩΑΦΘΗΤΟΥ ΑΗΤΡΟΠΟΙΣΙ. Idest ueniet & beatorū uolēs urbē
expugnare: & qdā a deo missus rex ad suos oēs p̄det reges magnos & uiros optimos
sic iudicabit ab immortalibus hominibus. Item alia Sibylla:

ΤΟΤΕ ΞΗΛΙΟΙΘΕΟΣ ΩΣΕΜ ΦΕΙ ΦΑΣΙΛΙΑΟΣ

ΩΣΑΝ ΥΑΙΑΝ ΩΣΑΝ ΣΕΙ ΕΩΣΘΟΛΕΜΟΙΟ ΚΑΚΟΙΟ.

Tunc ex sole deus mittet regem q̄ omnē terram placabit a bello malo. Et rursus alia.

ΗΜΘΕΡΑΣ ΘΕΡΑΣ ΘΕΞΥΓΟΝΔΟΥΛΕΙΑΣ ΔΥΣΦΑΣ ΘΑΚΡΟΝ ΕΩΣΙ ΑΥΚΕΡΙ ΚΕΙ ΜΕΗΟΝ
ΑΡΕΙ ΚΑΙ ΘΕΣ ΜΟΥΣ ΑΘΕΟΥΣ ΛΥΣΕΙ ΔΕΣ ΜΟΥΣ ΘΕΦΙΑΟΥΣ. Idest iugū nostræ serui-
tutis intolerabile i collo positum tollet: & leges impias soluet: uinculaq; uiolenta.

Quomodo Christus & quibus signis præcedentibus descendet de cælo: ut interfi-
ciat Antichristū; & tyrannos: & impios deleat de terra. Et q; uigiliæ nocturnæ christia-
norum ideo institutæ sunt: q; Christus de nocte uēturus est. Et q; dii & cultores eorū
dabuntur incendio: ut Sibylla prædixit.

Cap. xix.

Presso igit̄ orbē terræ cum ad destruēdā immensarū uiriū tyrannidē huma-
næ opes defecerint: liquidē capto mūdo cū magnis latronū exercitiis incu-
babit: diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Cōmotus igit̄ deus: & an-

cipiti periculo: & miserāda cōploratione iustorū mittet protinus liberatorē. Tunc ape-
rietur cælum medium intempesta nocte & tenebrosa: ut in orbetoro lumen descen-
dētis dei tanquā fulgor appareat: quod Sibylla his uersibus locuta est.

Erratum
primū

ΟΠΟΤΑΝ ΕΛΘΗ ΠΥΡΕΣ ΤΑΙ ΑΚΟΤΟΣ ΕΗΜΕΣ ΗΝ ΥΚΤΙ ΜΕΛΑΙΗΝ.

Idest cū uenerit ignis erunt tenebræ in medianocte obscura. Hæc est nox: quæ a no-
bis pp̄ aduentū regis ac dei nostri per uigil celebrat: cuius noctis duplex est rō: q; in ea

& uitā tū recaptat cū passus est: & postea orbis terræ regnum recapturus est. Hic ē. n.

liberator: & iudex: & ultor: & rex: & deus: quē nos Christum uocamus: qui prius q; de

Erratum
secundū

scēdat: hoc signū dabit. Cadet repēte gladius e cælo: ut sciāt iusti ducē factæ militiæ de

scēsurū & descēdet cōitātib; āgelis i mediū terræ: & p̄cedet eū flāma inextinguibilis: &

uirt; āgelorū tradet in man; iustorū multitudinē illā: q; mōtē circū sederit: & cōciderit

ab hora tertiā usq; ad uesperū: & fluet sanguis more torrētis: deletiq; oibus copiis: ipi

us solus effugiet: & p̄bit ab eo uirtus sua. Hic ē it̄ q; appellat̄ antichristus: sed se ipse

Christū mentiet: & cōtra uerū dimicabit: & uictus effugiet: & bellū sæpe renouabit:

& sæpe uincēt: donec quarto plio eōfectis oibus piis debellatus & c; p̄tus tādē scelerū

suorū luet p̄nas. Sed & ceteri principes tyranni q; cōtriuērūt orbē: sicut cū eo uicti ad

ducenē ad regē: & increpabit eos & coarguet. Et exprobat̄ his facinora ipforū: & dā

nabit eos ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia & impietate cōpressa: rege

scet orbis q; p̄ tot sæcula subiectus errori ac scelerū: nefandā pertulit seruitutē. Nō co

lēf̄ ulterio; dii manu facti: sed a tēplis & puluinarib; suis de turbata simulacra igni da

būt. Et cū donis suis mirabilib; ardebūt: qd̄ ēt Sibylla cū p̄phetis cōgruēs futurū eē

p̄dixit τριφου σιδειδολα φροτοι και ωλουθον απαντα. Idest cōterēt at̄ simula-
cra hoies & dinitias oēs. Erythraa quoq; idē sporōdit. εργαλαχει ροποιητα θεων

ηεκαυσηται. Idest opera autē deorū humanis manibus facta exurentur.

DIVINNRVM INSTITVTIONVM

Quomodo aperientur inferi: & resurgent mortui. Et qui iudicandi sunt: & qui nō.
Et quomodo hæc Sibylla prædixerit. Et qua ratione anima cum immortalis sit patibili
lis esse possit secundum stoicos. Cap. xx.

Ost hæc aperientur inferi: & resurget mortui: de quibus iudicium ma-
gnum ipse idem rex ac deus faciet: cui sumus pater iudicandi & regnandi da-
bit maximam potestatem: de quo iudicio ac regno apud erithræam Sybbil-
lam sic inuenietur in greco eloquio:

ΩΩΤΕΛΕ ΚΑΙ ΤΟΛΑΦΗ ΤΕΛΟΣ ΑΙΣΙΜΟΝΗΔΕ ΦΡΟΤΘΙΣΙΝ

ΑΦΙΞΗΤΑΙ ΥΝΚΡΙΣΙΣ ΑΘΑΝΑ ΤΟΙΟ ΤΕΙΟ

ΗΞΕΙ ΕΠΑΝΘΡΩΟΥΣ ΜΕΓΑΛΗΚΡΙΣΙΣ ΗΔΕ ΚΑΙ ΑΡΧΗ

Idest. Cum autem dies iste finem fatalem accæperit: & ad mortales iudicium immorta-
lis dei uenerit: ueniet super homines magnum iudicium & initium. Denique apud aliã.

ΤΑΡΤΑΡΕ ΟΗΔΕ ΧΑΟΣ ΤΟΤΕ ΔΕΙΞΕΙ ΓΑΙΑ ΧΑΪΝΟΥΣΑ

ΗΞΟΥΣΙΝ ΔΕ ΠΙΦΗΜΑΤΕΟΥ ΦΑΙΛΗΟΣ ΑΠΑΝΤΕΣ

Idest. Tartareum autem chaos tunc ostendet debiscens terra. Venient autem ad tri-
bunal dei reges omnes. Et alio loco penes eandem:

ΟΥΡΑΝΟΝ ΕΙΛΙΞΩ ΓΑΙΗΣ ΚΕΥΘ ΠΩΪΑΣ ΑΚΟΙΞΩ

ΚΑΙ ΤΟΤΕ ΑΝΑΣΤΗΣ ΩΝ ΕΚΡΥΣ ΜΟΙΡΑΝ ΑΠΑΛΥΣΑΣ

ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΑΥΝΗ ΤΡΟΝ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΝ ΕΙΣ ΚΡΙΣΙΝ ΑΞΩ

ΚΡΙΝΟΝ ΕΥΣ ΕΦΕΩΝ ΚΑΙ ΔΥΣ ΕΦΕΩΝ ΦΙΟΝ ΑΝΔΡΟΝ.

Idest. Cælum uolens terræ latebras aperiam: & tunc leuabo mortuos: fatū soluens: &
stimulū mortis: posteaq; i iudiciū ducā iudicās piorū atq; impiorū uitā uirorū. Nec ta-
men uniuersi tūc a deo iudicabūt: sed hitātū q; sunt in dei religione uersati. Nā q; deū
nō agnouerunt: quoniã sententia de his: absolutionē ferri nō potest: iã iudicati damna-
tiq; sunt sanctis litteris cōtestātibus nō resurrecturos esse ipsos ad iudiciū: ludicabunt
ergo q; deū scierunt: & facinorā eorū in mala opa cū bonis collata pōderabuntur: ut si
plura & grauia fuerint bona iustaq; denur ad uitā beatā. Si aut mala superauerint: con-
denent ad pœnā. Hic fortasse dixerit q; piã. Si est immortalis anima quomodo passibi-
lis iudiciū ad pœnā sentiens. Si. n. ob merita puniet: sentiet utiq; dolorē: atq; ita ē mor-
tē. Si mortī nō est obnoxia: nec dolori q; Patibilis ergo nō ē. Huic q; stioni siue argu-
mēto: ita a stoicis occurrit: Animas q; de hominū permanere: nec interuentu mortis in
nihilū resolui: sed eorū q; iusti fuerunt: curas & ipatibiles: & beatas ad sedē cælestē un-
de illis origo ē: remeare: uel i cāpos quosdā fortunatos rapi: ubi fruant miris uoluptati-
bus. Impios uero quoniã se malis cupiditatibus inquinauerūt: mediã quãdã gerere in-
ter immortalē mortālēq; naturā: & habere aliqd ibecillitatis ex contagione carnis: cuius
desideriis ac libidinibus addictæ: in elubilem quẽdã phucū trahant labemq; terrenā

Quæ cū tēporis diuturnitate penitus in hæserit: eius naturæ reddi animas: ut si nō exti-
guibiles i totū quoniã ex deo sūt tamē cruciabiles fiant p corporis maculam: quæ pec-
catis inusta sensum doloris attribuit. Quam sententiam poeta sic explicauit:

Qui & supremo cū lumine uita reliqt: Nō tamē oē malū miseris: nec funditus oēs
Corporeæ excedūt pestes penitusq; necesse ē Multa diu cōcreta modis iolescet miris.

Ergo exercentur pœnis: ueterumq; malorum Supplicia expendunt.

Hæc pmodū uera sunt: Anima. n. cum diuortiu fecit a corpore: ē (ut idē ait poeta)

Par leuibus uentis: uolucrisq; simillima somno.

Quia spiritus est & ipsa tenuitate incomprehensibilis: sed nobis qui sumus corporales

LIBER SEPTIMVS

Deo autem cui subiacet posse omnia comprehensibilis.

De potentia dei quæ pmerito cuiusq; potest & homines. & angelos punire. De carnis immortalitate post resurrectionē. De differentia ignis gehēnalis & ignis comunis Et quid in electis: & quid in reprobis operetur.

Ca. xxi.

Rimū igitur dicimus tantā esse dei potestātē: ut etiam icorporalia cōprehēdat
 p & quēadmodū uoluerit: afficiat. Nā & āgeli deū metuūt: q̄a castigari ab eo possunt inenarrabili quodā modo. Et demones reformidāt quia torquent ab eo & puniuntur. Quid ergo mirū si cū sint immortales animæ: tamen patibiles sint deo Nā cū se nihil habeāt solidū cōtractabile a solidis & corporabilibus nullam uim pati possunt: sed quia in solis spiritibus uiuūt a solo deo tractabiles sunt: cui uirtus: & substantia spiritalis est. Sed tamē docent nos sanctæ litteræ quēadmodū pœnas impij sint latori. Nā q̄a peccata in corporibus cōtraxerūt: rursus carne induent ut in corporibus piaculū soluāt & tñ non erit caro illa quā deus homini supiecerit: huic terrenæ similis sed insolubilis ac pmanens in æternū: ut sufficere possit cruciatibus & igni sempiterno cuius natura diuersa est ab hoc nostro: quo ad uitæ necessaria utimur q̄ nisi alicuius materie fomite alaf extinguit. At ille diuinus per seipsum semper uiuit: ac uiget sine ullis alimētis: nec admixtum habet fumū sed est purus ac liquidus: & i aquæ modū fluidus Nō enim uī aliqua sursum uersus urget: sicut noster: quē labes terreni corpis quo retinetur: & fumus intermixtus exilire cogit: & ad cælestem naturā cū trepidatiōe mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis una eademq; uī atq; potētia & creabit ipios: & recreabit: & quantū e corporibus absument tantū reponet ac sibi ipse æternū pabulū subministrabit quod poetæ i uulturē: & Tytiū trāstulerūt: ita sine ullo reuiuiscētū corporū detrimēto aduret tantū: ac sensum doloris afficiet. Sed: & iustos cum iudicauerit deus etiā igni eos examinabit. Tū quorū peccata uel pōdere uel numero p̄ualuerint: p̄stigētur ac igni atq; amburent. Quos autē plena iustitia: & maturitas uirtutis icoxerit: ignē illū non sentient. Habēt enī aliqd in se dei quod uim flāmæ repellat ac reiciat. Tāta uis est inocētia: ut ab ea ignis ille refugiat innoxius: q̄ accipit a deo hāc potestātē: ut impios urat iustis obtēperet. Nec tamē q̄lq; putet aīas post mortem p̄tinus iudicari. Nā oēs i una cōiō: custodiā detinent donec tempus adueniat quo maximus iudex meritorū faciat examē. Tū quorū fuerit pbata iustitia hi p̄miū immortalitatis accipiēt. Quorū autē p̄ctā & scelera detecta nō r̄surgēt: sed cū ipiis i easdē tenebras recōdēt ad certa suplicia
 Qd hęc a q̄busdā dicūt eē poetica & unde ad notitiā uenerit poetarū: (destinati
 bus de causis corrupint ueritatē: letheū amnē & alia phātaistica iduxerint. Ca. xxii
 Igmēta hęc poetarū qdā putāt ignorātes unde illa poete accepint: ac negāt
 f hęc fieri posse nec mirū ita illis fieri. Aliter. n. q̄ res hēt tradit̄ a poetis q̄ licet sit multo ātiores q̄ historici & oratores & cætera genera scriptorū tamē q̄a mīsteriū d̄ iuini sacramētī nesciebāt & ad eos mētio resurrectionis futuræ obscurorū ore p̄uenerat: eā uero temere ac leuiter auditā in modū cōmētitiæ fabulæ pdiderūt. Et tñ idē testati sūt: nō auctore se certū: sed opinionē seq: ut Maro q̄ ait. Sit mihi fas audita loqui Quāuis igitur ueritatis arcana i pte corrupint: tamē ipsa res eo uerior inuenit: q̄ cū p̄phetis i pte cōfētiūt qd nobis ad pbationē rei satis ē. Errori tamē eorū subest rō nōnull: Nā cū p̄phetæ assiduis cōcionib⁹ p̄dicarēt iudicaturū eē de mortuis filiū dei: & hęc annūciatio nō lateret: quoniā rectorē cæli nō aliū putabāt q̄ louē: iudicare apud ifero: louis filiū tradiderūt. Sed tamē nō Appollinē: aut Liberū: aut Mercuriū q̄ cælestes putant: sed deum q̄ & mortalis fuerit & iustus uel Minoē: Aeacū uel Rhadamanthum.

Erratum primum

Erratum secundū

DIVINARVM INSTITVTIONVM

Corruperunt igitur poetica licentia quod acceperant: uel opinio ueritate per diuersa ora sermo
 nesque uarios dissipata mutauit. Naque pactis apud inferos mille annis: rursus ad uitam resti-
 tui cecinerunt: Marone ita dicente: Has oēs ubi mille rotam uoluere pannos

Lethaeum ad fluuium deus euocat agmine magno
 Scilicet imemores supera incorpora ut conuexa reuifant.

Erratum
 primum

Rursus: & incipiant uelle reuerti. Haec eos ratio sefellit: quod resurgent defuncti non potest
 mille annos mortis suae sed ut restituti rursus in uita mille annis cum deo regnent: Deus
 enim uellet ut orbe hoc ab omni labe purgato rediuiuas iustorum animas corporibus inouatis sed sepi-
 ternam beatitudinem suscitaret. Itaque propter aquam obliuionis uera sunt caetera: quam ideo finxe-
 runt neque illis opponeret. Cur ergo non meminerint se aliquando uixisse aut quod fuerit aut quod
 gesserit: Sed nihilominus tamen uerisimile non putat: & res tota uelut licet & fabulose
 ficta respuit. Vobis autem de resurrectione affirmantibus atque docentibus animas ad alteram uitam
 non oblitae sui: sed in eodem sensu ac figura esse redituras: illud opponit. Tot iam saecula trahi
 erunt: quos unquam unus ab inferis resurrexit ut exemplo eius fieri posse credamus? At enim, resurre-
 ctio fieri non potest dominante adhuc iniustitia. Hoc enim, in saeculo necant homines uel ferro uel
 diis: uenenis afficiunt iniuriis: egestate: carceribus: tormentis: proscriptionibus. Eo accidit
 quod iniustitia inuisa est: quod omnes qui deum sequi uolunt non tantum odio habent: sed uexant omnibus con-
 melius: & excruciant multiplici genere poenarum: & ad ipsos cultus manufactorum deorum
 non ratione aut ueritate: sed nefanda corporum laceratione coguntur. Nunc igitur oportet ad haec
 eadem resurgere ac reuerti homines ad uitam in qua tuti esse non possint: Cum ergo iustitiam uiles
 habeantur: tam facile tollant: quod putemus futurum fuisse: si quis ab inferis rediens uitam post
 liminum recepisset? Aufere profecto ab oculis hominum: ne uiso eo uel audito deos uniuersis
 si relinqueret: & ad unius se dei cultum religionemque conuerteret. Ergo semel fieri resurrecti-
 onem necesse est cum malum fuerit ablatum: quoniae eos qui resurrexerunt: nec mori iam ulterius
 us: nec uiolari ullo modo fas est: ut beatam possint agere uitam: quorum mors resignata est
 Poetae uero cum sciret hoc seculum malis omnibus redudare: obliuionis amnem induxerunt ne la-
 borum ac malorum memores animae reuerti ad superiores recusarent. Vnde Virgilius,

O pater an ne aliquas ad caelum hinc ire putandum est,

Sublimes animas: iterumque ad tarda reuerti,

Corpora: quae lucis miseris tam dira cupido

Plato

Ignorabat enim, quomodo aut quando id fieri deberet. Itaque renasci eas putauerunt: & denuo ad
 uterum renouit: atque ad infantiam regredi. Vnde & Plato de anima differens: ex hoc ait posse
 cognosci animas esse mortales atque diuinas: quod in pueris mobilia sunt ingenia: & ad precipi-
 endum facilia: quod eaque discant: ita celeriter capiunt: uti non tunc primum discedere uideantur
 sed recognoscere atque reminisci: in quo uir sapiens poetis ineptissime credidit.

De resurrectione. Et quod pythagoras & alii philosophi inepte locuti sunt & de anasta-
 si mentientes animas in uaria transire corpora. Ca. xxiii.

Pytha-
 goras
 Chry-
 sippus

Omnia igitur renascuntur: quod fieri non potest: sed resurgunt: & a deo corporibus in-
 daent: & prioris uitae factorumque omnium memores erunt: & in bonis caelesti-
 bus collocati: ac fruente iucunditate innumerabilium copiarum praesenti deo
 gratias agent: quod malum omne deleuerit quod eos ad regnum uitaeque perpetuam suscita-
 rit. Qua de anastasi philosophi quoque dicere aliquid conati sunt tam corrupte quam poete
 Nam pythagoras transire animas in noua corpora disputauit: sed inepte quod ex homi-
 nibus in pecudes: & ex pecudibus in homines & se ipsum ex Euphorbio esse reparatum
 Melius Chrysippus: quem Cicero ait fulcire porticum stoicorum: qui in libris quos de

LIBER SEPTIMVS

providentia scripsit: cum de innouatione mundi loqueret: hac intulit: τουτου Δεου-
 τως εχοντος Δηλονως ουδεη Αδηνα τον και ημας μετα τοτελευτσα πα-
 λιη περιωλιωτη ωνει λημε Νανχρονονη ωνηησ μεη κατασθησα εαισ
 Χημα. Idest. Quod cū ira sit: apparet nil eē impossibile; & nos post excessum nostrū
 rursus spatiis quibusdā reuolutis temporū in hunc statū restitui: in quo nūc esse uide-
 mur. Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla iterum dicit.

Αυποιστον γαρ παη μεροπω ηγενοσ αλλοτανηδη
 κοσ μοη και ορητων εληηκροσ ιη θεοσ αυτοσ
 ποιησ ει κρινωηασ εφεισ θαμαευσ εφεςετε
 και τοτε αυσσεφεασ μεηεπη ξοφοη εν αυρι ωεμψει
 οσ σοι δευσε φουσι παλιν ξησ ουσ επι γαιησ
 τηεν μαθεου δοντοσ τιμηη αμα και φιοη αυτοισ

Idest. Etenī difficiē ad credēdū oē hominū genus. Sed ca iā mundi & mortaliū uene-
 rit iudiciū: quod deus ipse faciet iudicans pios simul & ipios: tūc demū impios qdē in
 ignē & tenebras mittet. Qui autē pietatē tenent: iterū uiuēt i terra: spiritu dei dante ho-
 norē simul & uitā ipsis. Quod si mō pphetā: sed et uates: & poeta: & philosophi ana-
 stalim morturū futurā esse cōsentiūt: nemo quærat a nobis quēadmodum fieri possit.
 Nec. n. diuinorū operū pōt reddi rō. Sed si a principio deus hominē nescio quo uenera-
 bili modo instituit: credamus ab eodē restitui ueterē posse: qui nouum fecit.

Quomodo secundum uaticina Sibyllæ post iudiciū p mille annos regnabit i ter-
 ra filius dei cum electis suis in sancta ciuitate quā cōstituet. Et q̄ diabolus uincet mil-
 le annis: & omnis creatura mansuescet: & ad iucūditatē seruiet hominī. Et q̄ Christus
 ab omnibus coletur ut deus & dominus: Cap. xxiiii;

Vnc reliqua subnectā. Venit igitur summi & maximi dei filius ut uiuos ac
 n mortuos iudicet. dicente Sibylla:

πασ ησ γαρ γαιησ τοτε ορητων συχυσ ισ εσται
 αυτοσ οφαν τοκρατωρο τανη λθη φηματι κριγαι
 ξωντων και ηεκυωη ψυχασ μοηαπαντα

Idest. Totius enī terræ mortaliū cōfusio tūc erit: & ipse oipotēs cū uenerit i tribunali
 iudicare uiuorū mortuorūq; animas & mūdū oēm. Verū ille cū deluerit iustitiā iudici
 q̄ maximū fecerit: ac iustos qui a principio fuerūt: ad uitam restauerit: mille annis inter
 homines uersabitur: eosq; iustissimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans fu-
 rensq; proclamat:

κλευτε δε μου μεροπεσ φασιλευσ αι ωηιοσ αρχει.

Idest. Audite me homines: rex sempiternus dominabitur. Nunc q̄ erūt in corporibus
 uini non morientur: sed p eodem mille annos infinitā multitudinē generabunt: & erit
 soboles eorū sancta & deo cara. Qui autē ab inferis suscitabunt: hi pæerunt uiuenti-
 bus uelut iudices. Gētes uero non extinguetur oio: sed quedā reliquetur i uictoriam
 dei: ut triumphentur a iustis ac subiungentur perpetuæ seruituti. Sub idtempus et
 princeps dæmonū qui est machinator oīum malorum: uincetur chatenis: & erit i custo-
 dia mille annis celestis iperū: quo iustitia in orbe regnabit: nequid malū aduersus po-
 pulum dei moliat. Post cuius aduentum: cōgregabūt iusti ex omni terra: peractosq;
 iudicio ciuitas sancta constituet in medio terra: in qua ipse conditor deus cū iustis do-
 minantibus commoretur: quam ciuitatem sybilla designat cum dicit.

και οσολιν ηηεποησε θεοσ αυτην εωσ οηηδε

Erratum
 primum;
 Erratum
 secundum
 Erratum
 tertium
 Erratum
 quartum
 Erratum
 quintum
 Erratum
 sextum

DE IRA DEI

λαμπρο εραν ασθρων και ηλιον ηδεσεληνησ

Idest urbemq; quam fecit deus eam clariorem fecit astris; atq; sole; lunaq;. Tunc auferentur a mundo tenebrae illae; quibus offendit atq; obcaecat caelum; & luna claritudine solis accipiet; nec minuet ulterius. Sol autem septies tanto q̄ nunc est; clarior fiet. Terra uero aperiet fecunditatem suam; & uberimas fruges sua sponte generabit; rupes montium mille sudabunt; per riuos uina decurrent; & flumina lacte inundabunt. Mundus deniq; ipse gaudebit; & omnis rerum natura letabit; erepta & liberata domino mali; & impietatis; & sceleris; & erroris. Nam bestiae per hoc tempus sanguine alentur; non aues praedam sed quae & placida errant omnia; leones & uituli ad praesepe simul stabunt; lupus ouem non rapiet. Canis non uenabit; ancipitres & aquilae non nocebunt; ifans cum serpentibus ludet. Deniq; tunc fient illa; quae poetae aureis temporibus facta esse iam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus est; quae prophetae futurorum pleraque sic praeserunt & enunciant; quasi iam facta. Visiones enim diuino spiritu offerebant oculis eorum; & uidebant illa in conspectu suo quasi fieri ac terminari. Quae uaticinia eorum cum paulatim fama uulgasset; quoniam prophetae a sacramento ignorabant quatenus dicerent; completa iam esse ueteribus saeculis illa omnia putauerunt; quae utique fieri complerique non poterant homine regnante. Cum uero delictis religionibus impiis; & scelere compresso; subiecta erit deo terra:

Cedet & ipse mari uector; nec nautica pinus. Mutabit merces; omnis feret omnia tellus. Non rastros patietur humus; non uinea saleem.

Rubustus quoque iam tauris iuga soluet arator. Tunc etiam

Molli paulatim flauescet campus arista;	Incultisq; rubens pendebit sentibus una
Et durae quercus sudabunt rosida mella.	Nec uarios discet mentiri lana colores;
Ipse sed in pratis aries iam saepe rubenti	Murice; iam croceo mutabit uellera luto
Sporae sua sandyx pascetes uestiet agnos.	Ipsae lacte domum referent distincta capellae
Vbera nec magnos metuent armenta leones.	

Quae poeta secundum Cumae Sibillae carmina prolocutus est. Erythraea uero sit ait

οιδελυκαι συναρνεσι εν ουρεσ ιν αμαγε εδονται

χορτον παρδαλισ τεριφοισ αμα φοσκησ ονται

αρκτοι συημοσ χοισινομου και ποσι φροθοισι

σαρκαφοροσ τελεων φαγε ται αχυρον παρα φατνιασ

συνφοφισι τεδρακοντεσ αματορσι κοιμησ ονται.

Idest nec lupi cum agnis in montibus dimicabunt. Herbamque lynces pariter cum haedis pascetur. Vrsi cum uitalis simul omnibusque animalibus carnuiorus leo comedet paleas ad praesepia; cumque infantibus dracones; siue matribus dormient. Et alio loco de libertate rerum

και τοτεδηχαραν μεταλην θεοσ ανδραση δωσει

και ταρυη και δεηδρα και ασωετα ορεμματα γαιησ

δουσουση τραπον τον αληθινην ανθρω ποσι

οινου και μελιτοσ γληυητερον λευκουτε γαλακτοσ

και σιτου οπερ και φροτοισι κλισον απαντων

Idest & tunc gaudium magnum deus dabit hominibus. Nam & terra; & arbores; & innumerabilia terrae pecora dabunt fructum uerum hominibus uini & mellis dulcissimi & candidi lactis atque tritici; quod est hominibus optimum omnium. Et alia eodem modo

ευσ φεων λεμονον αγιαχων παντα ταδουση

αμα μελιτοσ αποπερης ηδε απο τητης

και γαλατα φροσις ης ρευσ εισαητεσσι γικαιοισ.

LIBER VNVS

id est piorū aurē sola sancta terra omnia hæc feret fluenta mellis de petra atq; de fonte & lac immortalitatis manabit oibus iustis. Viuēt itaq; hoies tranquillissimam uitā & copiosissimā: & regnabūt cum deo pariter: & reges gētiū uenient cum donis ac munere ut adorent: & honorificēt regem magnum cuius nomē erit præclarum ac uenerabile uniuersis nationibus; quæ sub cælo erūt: & regibus qui dominabantur in terra.

Quod non restant ex quarūdam scripturarū assercione nisi ducenti anni usq; ad rerum inuocationē. Et q; finis nō aderit nisi Roma destructa.

Ca. xxv.

Aec sunt quæ a prophetis dicuntur: quorum testimonia & uerba ponere opus

non esse duxi: quoniam esse infinitum nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet: tã multis uno spiritu similla dicētib; simulq; ne fastidiū le gentibus fieret: si ex omnibus collecta & translata cogerē. Preterea ut ea ipsa quæ dice rem non nostris: sed alienis litteris potissimū confirmarē: doceremq; non modo apud nos uerū etiam apud eos ipsos qui nos insectātur ueritatem consignatam teneri quam recusant agnoscere. Qui autem diligentius uoluerit scire ex ipso fonte hauriat: & plura q̄ nos in his libris cūplexi sumus admirabilia reperiet. Fortasse nunc quispiam requi rat quando ista quæ diximus sunt futura: iam superius ostendī. Completis annorum sex milibus mutationem istam fieri oportere: & iam propinquare illum summam conclu sionis æternæ diem de signis quæ dicta sunt a prophetis licet noscere. Prædixerunt enī signa quibus consumatio temporum expectanda sit nobis in singulos dies: & timenda.

Erratum primum

Quando tamen compleatur hæc summa: docent hī qui de temporibus scripserunt colligentes ea ex litteris sanctis: & ex his uariis historiis quantus sit numerus annorum ab exordio mundi: qui licet uariet: & aliquantulum numeri eorum summa dissentiat omnis tamen expectatio non amplius quam ducentorum uidetur annorum. Etiam res ipsa declarat lapsum ruinamque breui fore nisi quod incolumi urbe. Roma nihil istius uidetur esse metuendum. Ac uero cū caput illud orbis ceciderit πηρῶν eē cœperit quod secundum Sybillæ fore aiunt: quis dubitet uenisse iam finem rebus humanis orbis terrarum. Illa est ciuitas quæ adhuc sustentat omnia: præcandusq; nobis & adorandus est deus caeli si tamē statuta eius: & placita deferrī possūt ne citius quā putemus tyrannus ille abominandus ueniat: quia tantum facinus molitur: ac lumen illud effodiat cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequēda redeamus q̄ deinceps secutura sūt

Erratum

secundum

tertium

quertum

Quod elapsis mille anni aurei sæculi post iudiciū soluetur item diabolus & concitabit gentes: ut sanctam expugnēt ciuitatem & obsidebunt eam & comodo eam omnino deus destruet & pœnis æternis tradet electis hominibus translatis ad gloriam angelorum post resurrectionem secundam.

Ca. xxvi

Ixi paulo ante in principio regni sancti fore: ut a deo principes demoniorū uindictur. Sed idem cum mille anni regni hoc est septem milia experint detestari soluetur denuo & ex custodia missus exibit. Atq; omnes gētes quæ tūc erūt sub ditione iustorū concitabit: ut inferāt bellum sancte ciuitati. Et colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum: & obsidebit & circumdabit ciuitatē tūc ueniet nouissima ira dei super gentes: & debellabit eos usq; ad imū. Ac primum concutiet terrā qua ualidissime & a motu eius scindentur montes. Syriæ & subsident colles in abruptum: & muri omnium ciuitatū concident: & statuet deus solem triduo ne occidat & inflamabit eum: & descendet æstus nimius: & adustio magna supra perduelles & impios populos: & hymbres sulphuris: & grandines lapidum: & guttæ ignis & liquecet spiritus eorum in calore: & corpora conterentur in grandine: & ipsi se inuicem

DE IRA DEI

gladio feriēt replebūt mōtes cadauerib⁹ & cāpi opiet ossib⁹. Popul⁹ at dei trib⁹ illis dieb⁹ sub cūcauisterræ occultatus erit donec ira dei aduersus gēres extremum iudiciū terminet. Tūc exhibūt iusti delatebris suis: & iueniēt oīa cadauerib⁹ atq; ossibus tecta Sed & gen⁹ oē ipiorū radicitus interibit nec erit i hoc mūdo ulla natio āplius prater solā gētē dei tū p annos septē ppetes itactæ erūt syluæ nec excidetur de mōtibus lignum Sed arma gētium cōburēt: & iā nō erit bellū: sed pax: & reges sempiterna: Cū uero cōpleti fuerit mille anni renouabit mūdus adeo: & cælū cōplicabit: & terra mutabit: & trāformabit deus homines i similitudinē angelorū: & erūt cādidi sicut nix: & uersabūt sēp icōspectu oīpotētis: & domio suo sacrificabūt & seruiēt i æternū. Eodē tpe fiet secūda illa & publica omniū resurrectio etiam in qua exterminabuntur impiū ad cruciatu sempiternos. Hi sūt q manufacta coluerūt: q dominū mūdi ac parentem uel nescierūt uel abnegauerūt. Sed & dominus illorū cū ministris suis cōprehēdetur ad pœnāq; dānabit cū quo pariter oīs turba ipiorū p suis facinorib⁹ in cōspectu angelorū atq; iusto rum perpetuo igni cremabit i æternū. Hæc est doctrina scōrū pphetarū quē christiāi sequimur. Hæc sapia nra: quā isti qui fragilia colūt uel inani philosophiā tuēt ē tāquā stultitiā uanitatēq; derident quia nos defēdere hāc publice atq; asserere non solemus Deo iubente ut quieti ac silētes arcanū eius i abscondito atq; intra nostrā cōsciam teneamus. Nec aduersus istos uere pphanos qui nō discēdi sed arguēdi atq; illudēdi gratia inclemēter deū ac religionē eius ipugnauit: ptnaci cōtētione certemus. Abscondi enim tegiq; mysterium q̄ fidelissime oportet: maxime a nobis qui nomē fidei gerimus. Verū illi hāc taciturnitatem nostrā ueluti cōsciam malā crimināt. Vnde etiam quasdā execrabiles opīones de pudicis & innocentibus fingunt: & libenter his quæ finxerint credunt.

Exhortatio ut omnes pperēt ad suscipiēdam cū religione sapiam p quas ad beatissimam puenitur æternæ uitæ beatitudinē. Cap. xxvii.

Voniā decursus ppositi opis septem spatiis ad metā prouecti sumus superest q̄ ut exortemur omnes ad suscipiendam cū uera religione sapientiam cuius uis & officiū in eo uertitur ut contemptis terrestribus quibus antea tenebamur fragilibus seruiētes & fragilia cōcupiscentes ad æterna cælestis thæsaui præmia dirigamur quæ ut capere possimus q̄ primum omittēda sunt huius præsentis uitæ illicibiles uoluptates quæ animas hominum perniciosissima suauitatē deliniunt. Quāta fælicitas existimāda est subtractis his labibus terræ: pficisci ad illū æquissimum iudicem: parētēq; indulgentissimum qui pro laboribus requiem pro tenebris claritatem pro terrenis ac breuibus bonis æterna & cælestia largiatur. Quæ cum mercede acerbitates ac miserix quas perpetimur in hoc mūdo facientes opa iustix conferri & coequari nullo modo possūt. Proinde si patientes: si beati esse uolumus cogitanda ac proponēda nobis sunt non tantū terentiana illa. Molendū eē usq; i pristinum uapulandum habendæ compedes. Sed his multo maiora. Carcer: cathenæ: tormenta patiēda: sustinendi dolores: mors deniquæ ipsa & suscipiēda est: & fereada cum liqueat conscientix nostræ nec fragilem istam uoluptatem sine pœna: ac uirtutem sine præmio foret Vniuersis igitur oportet operam dare ut uel se q̄ primum ad rectam uiam dirigant uel susceptis operatisq; uirtutibus huius uitæ laboribus patienter exactis consolatorem deum habere mereamur. Pater enī noster ac dominus qui condidit firmavitq; cælum qui solem cum cæteris sideribus induxit: qui libratam magnitudine sua terra uallauit montibus mare circūdedit: amnibusq; distinxit: & quicquid in hoc opere mundi con

LIBER VNVS

flauit ac perficit enihilo pfectis erroribus hominū ducem misit qui nobis iustitiæ uia
panderet. Hunc sequamur omnes hunc audiamus huic deuotissime pareamus: quoni
am solus (ut ait Lucretius)

Veridicis hominū purgauit pectora dictis

Et sineu statuit torpedinis atq; timoris:

Expofuitq; bonū sūmū quo tēdim⁹ oēs

Quid foret atq; uia mōstrauit limite pno: Qua possemus ad id recto cōtēdere cursu

Nec mōstrauit tantū sed etiā præcessit ne quis, difficultatis gratia iter uirtutis horreret

Deserat (si fieri) potest uia pditionis & fraudis i qua mors uoloptatis illecebris adapta

ca lat. Et quāto quisq; anniis in senecturē uergētibus appropinquare cernit illū diē quo

sit ei i hac uita migrādum cogitet q̄ purus abcedat q̄ innocēs ad iudiciū ueniat: non

ut faciūt quidā cæcis mētibus nixi qui iā deficiētibus corporis uiribus in hoc admonem

tur instātis ultimæ necessitatis ut cupidius & ardētius hauriēdis libidinibus intendant

Qua ex uoragine liberet se quisq; dum licet dū facultas adest seq; ad deū tota mēte con

uertat ut illū diē seuerus expectet quo præses dominusq; mundi deus de sigulorū fa

ctis cogitationibusq; iudicabit. Q̄ uecūq; hic expetētur nō tantum negligat sed effugi

at potioemq; aiām suam iudicet q̄ bona ista fallacia quorū incerta & caduca possessio ē

Migrant, n. quotidie & multo uelocius exeunt q̄ intrauerant. Et tamē si nobis usq; ad

ultimū liceat istis frui aliis certe relinquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possumus nisi

& tā bene atq; inocēter actā. Ille ad deū copiosus ille opulentus adueniet cū astabūt cō

tinētia misericordia paciētia caritas fides. Hæc est æreditas nostra quæ nec eripi cuiqua

pōt nec trāfferri ad aliū. Et qs ē qui hæc bona parare ac agrere sibi uelit. Veniāt q̄ esuri

unt ut caelesti cibo saturati sepiternā famē ponāt. Veniāt qui sitiunt ut aquā salutarē de

perēni caelesti fonte plenissimis faucibus trahāt. Hoc cibatu atq; potu dei & cæci uide

būt: & sur di audient: & muti loquētur: & claudi ābulabūt: & mortui reuiuifceet & stul

ti sapient & ægroti ualebunt. Quisq; n. corruptelas terræ uirtute calcauerit hunc arbi

ter ille summus & uerax ad lucē uitæq; perpetuā suscitabit. Nemo diuitiis nemo falsi

bus nemno regia potestate cōsilius sit immortalē ista nō faciūt. Nā qcūq; rationē hois ab

iecerit ac præsentia secutus in humū se ipse prostrauerit desertor domini & imperatoris

& patris sui punietur. Intendamus igitur iustitiæ quæ nos inseparabilibus comes ad eū

sola pducet & dū spiritus hos regit arctus ifatigabili militia deo militemus staticnes ui

giliaq; celebremus cōgrediamur cū hoste quē nouimus fortiter ut uictores ac deuicto

aduersario triumphātes præmiū uirtutis quod ipse pmisit a deo cōsequemur.

Lactantii Firmiani diuinarū institutionum libri septimi ac ultimi finis.

Lactantii Firmiani de ira dei ad Donatum liber incipit.

Nima aduertisæpe. Donate plurimos existimare quod etiā nō nulli

philosophorū putauerūt n̄ irasci deū quoniā uel benefica sit tatūmō

natura diuinanec cuiq; nocere pstantissime atq; optie cōgruāt ptātī

uel certe nil curet oīo ut neq; ex beneficētia eius qcquam perueniat ad

nos neq; ex maleficētia quicquā mali. Quorū error quia maximus est

& ad euertendū uitæ hūanæ statū spectat coarguēdus est a nobis: ne

ipse fallaris impulsus auctoritate hoium qui se putāt eē sapiētes nec tamē nos arrogan

tes sumus ut cōprehēlā nro ingenio ueritatē gloriemur. Sed doctrinā dei seqm̄ur q̄ sci

re sol⁹ pōt & reuelat secreta. Cui⁹ doctrīa philosophi exptes existimauerūt naturā rerū

oīum cōfectura posse dephrendī. Quod ne quāq; fieri pōt q̄ mēs hois tenebroso corpis

domicilio circūseptā lōge a dei pfectōe sūmora ē. Et hoc differt ab hūanitate diu itas q̄

hūanitatis ē ignoratio diuitatis scia. Vñ nobis aliquo luie op⁹ ē ad depellēdas tenebras

DE IRA DEI

quibus offusa est hominis cogitatio quoniam in carne mortali agentes nostris sensibus diuinare non possumus. Lumen autem mentis humanæ deus est quem qui cognouerit & in pectus admiserit illum nato corde mysteriū ueritatis agnoscat. Remoto aut deo
 Socrates cælestiq; doctrina omnia erroribus plena sunt. Recteq; Socrates cum esset oīum phi-
 losophorū doctissimus tamen ut cæterorū argueret isciētiā q̄ se aliqd tenere arbitrabā^r
 ait se nihil scire nisi unum q̄ nihil sciret. Intellexit in doctrinā illā nihil h̄re i se certi nihil
 ueri nec ut putabant quidā simulauit doctrinam ut alios refelleret. Sed uidit ex parte
 Plato aliqua ueritatē restatūsq; est ēt in iudicio sicut tradit a Platone q̄ nulla esset humana
 sapientia adeo doctrinam quā philosophi gloriabantur contempsit derisit abiecit
 ut id ipsum p̄ summa doctrina profiteretur q̄ nihil scire didicisset si ergo nulla ē sapiē-
 tia humana ut socrates docuit ut Plato tradidit apparet esse diuinam nec ulli aliq̄ eo
 ueritatis noticiam subiacere. Deus igitur noscendus ē in quo sola ueritas est. Ille mūdi
 parens & conditor rerū qui oculis non uidetur mente uix cernitur. Cuius religio mul-
 tis modis impugnari olet ad his qui ne q̄ ueram sapientiā tenere potuerūt neque ma-
 gni & celestis arcani comprehendere rationem.

De gradibus per quos ad ueritatē ascēdit & qui de ipsis gradibus deiciāt. Cap. ii.

Am cū sint gradus multi p̄ quos ad domiciliū ueritatis ascēdit: nō est facile cui
 n libet euehi ad summū. Caligātibus enī ueritatis fulgore luminibus qui stabilē
 gressum tenere nō possunt: reuoluunt i planū. Prius aut gradus ē intelligere
 falsas religiones & abiicere ipsos cultus hūana māu fabricatos: secūdu uero p̄spicere
 aio q̄ un^o sit deus sūmus: cuius ptās ac p̄uidētia effecerit a p̄cipio mūdu & gubernet
 i posterū tertius cognoscere ministrū eius ac nunciū quē legauit i terrā quo docēte libe-
 rati ab errore quo implicati tenebamur formatiq; ad dei cultū iusticiā discerem⁹. E qb⁹
 oibus gradibus (ut dixi) pnus est lapsus & facilis ad ruinā nisi pedes incōcussa stabili-
 tate figāt. De priō gradu eos excuti uidemus q̄ cū falsa itelligāt tamē uerū nō iueniūt
 cōtempisq; terrenis fragilibusq; simulacris nō ad colendū se deū cōferūt quē ignorāt
 sed mūdi elemēta mirantes cælū: terrā: mare: solē: lunā: cetera quæ astra uenerant. Sed
 ipitiā horū tā coarguimus in secūdo diuinarum institutionū libro. De secūdo uero gradu
 dicimus cadere q̄ cū sentiūt unū esse summū deum idē tamē a philosophis irretiti: & fal-
 sis argumentationibus capti aliter: de unica illa maiestate sentiunt q̄ ueritas hēt q̄ aut
 figurā negant h̄re ullam deū: aut ullo affectu cōmoueri putāt: q̄ sit oīs affectus ibe-
 cillitatis: q̄ i deo nulla est: De tertio uero hi p̄cipiātur. q̄ cū sciāt legatū dei: eū dēq;
 diuini & immortalitē pli cōditorē: tamen aut nō accipiūt eū: aut aliter accipiunt q̄ fides
 poscit: quos ex p̄iā refutauimus i q̄to supradicti opis libro: & refutabim⁹ postea di-
 ligētius cū respondere ad oēs sectas cœpimus: quæ ueritatem dū disputāt pdiderunt.
 Nūc uero eōtra eos differem⁹ q̄ de secūdo gradu lapsi praua de sūmo deo sentiūt. Aut
 n. qdā nec gratificari eū q̄q̄ nec irasci: sed securū & quietū immortalitatis suæ bonis p̄-
 frui alii uero irā tollūt: gratiā relinquūt deo. Naturā. n. sūma uirt⁹ te p̄stantē ut nō ma-
 leficā eē debere: ita oēs philosophi de ira cōfētū: de gratiā discrepāt. Sed ut ad p̄posi-
 tā materiā p̄ordinē descendat oīo: hmōi faciēda nobis & exequēda p̄ritio ē: cū diuersa
 & repugnātia sint: ira & grā. Aut ira tribuēda ē deo & grā detrahēda: aut utrūq; paritē
 detrahēdū. Aut ira demēda ē grā tribuēda: aut neutrū tribuēdū. Aliud amplius p̄ter
 hæc nihil potest capere natura: ut necesse sit i uno istorū aliquo uerum quod querit
 nueniri. Consideremus singula: ut nos ad latebras ueritatis & ratio & ordo deducat.

Quod nullus sseruiti deum irasci: & gratia non moueri.

Cap. iii.

LIBER VNVS

Rimū illud nemo de deo dixit unq̄ irasci eū tantum mō & gratia nō moueri est
 enī discōueniēs deo: ut eius mōi ptāte sit p̄ditus: q̄ noceat & obsit: p̄desse ue
 ro ac benefacere nequeat. Quā igit̄ rō: q̄ spes salutis hoībus p̄posita ē: si malo
 rū tantū mō auctor ē deus: Q̄ d̄ si sit iā maiestas illa uenerabilis: non ad iudicis ptātē:
 cui licet seruare ac liberare: sed ad tortoris & carnificis officiu deducet. Cū at̄ uidea
 mus nō mō mala eē i rebus humanis: sed et̄ bona: utiq; si deus nō ē: auctore eē alterū
 necesse est: q̄ cōtraria deo faciat & det nobis bona. Si ē: quo noīe appellādu ē: Cur no
 bis q̄ malefecit notior ē: q̄ ille q̄ bene? Si autē nihil pōt esse p̄ter deū absurdū ē & ua
 nū putare diuinā ptātē: q̄ nihil ē maius: nihil melius nocere: p̄desse nō posse: & iō ne
 mo extitit: q̄ auderet id dicere: q̄a nec rationē hēt nec ullo mō pōt credi. Q̄ d̄ q̄a cōue
 nit: trāseamus & ueritatem alibi regramus.

Cōtra Epicurū disputat: q̄ negabat deum irasci: gratificari & oīa puiderē. Ca. iiii.
 Vod sequit̄ de schola epicuri: sicut irā in deo nō eē: ita nec gratiā q̄dē. Nā cum
 q̄ putaret epicurus alienū esse a deo malū: q̄d ex affectu iracūdiā plerūq; nascit̄
 ademit ei et̄ beneficiētā quoniā uidebat cōsequēs eē: ut si habeat irā deus: ha
 beat & gratiā. Ita ne illi uitiū cōcederet: et̄ uirtutis fecit ex ptē. Ex hoc inq; beatus & i
 corruptus ē: q̄a nihil curat: neq; hēt ipse negociū neq; alteri exhibet. Deus igit̄ nō est
 si nec mouet: q̄d ē p̄priū uiuētis: nec faciat aliqd̄ ipossibile hoī: q̄d ē p̄priū dei: si oīo
 nullā hēt uoluptatē: nullum actum: nullam deniq; administrationē: q̄ deo digna sit:
 & q̄ maior: & dignior administratio deo assignari pōt: q̄ mūdi gubernatio: q̄ cura ui
 uentiū: maxieq; generis hūani: cui oīa terrena subiecta sūt. Quā igit̄ i deo pōt eē beati
 tudo si sp̄ getus & immobilis torpet: si precātib; surdus: si colētibus cæcus. Quid tā di
 gnū: tā p̄priū deo: q̄ puidentia? Sed si nihil puident: amisit oēm diuinitatē. Qui ergo to
 tā ut: totā deo substātiā tollit: q̄d aliud dicit nisi deū oīo nō eē: Deniq; M. T. a Posside M. T.
 nio refert id epicurū sensisse nullos deos eē: sed ea q̄ de diis locutus sit: depellēdā iui
 diā cā dixisse. Itaq; uerbis illū deos reliq; re: re ip̄a tollere: q̄b; nullū motū: nullū tribu
 it officiu. Q̄ d̄ si irā ē: q̄d deo fallat; q̄d a sapiēte & graui uiro debet eē alienū. Hic ue
 ro si aliud sensit & aliud locutus est q̄d aliud appellandus ē q̄ deceptor biliguīs malus
 & p̄pterea stultus. Sed nō erat tā uersutus Epicurus ut falēdi studio ita loq; ret̄ cū etiā
 scriptis ad eternā memoriā cōsignaret sed ignorantia ueritatis errauit. Inductus. n. apri
 cipio uerisimilitudine unius sentētiaē necessario i ea quā seq̄bāt̄ incurrit. P̄ia enim sen
 tentia fuit irā ideo nō cōuenire. Q̄ d̄ cū illi ureū & iexpugnabile uideret̄ nō poterat cō
 sequentia recusari q̄a uno affectu aputato etiā ceteros affectus adimere deo necessitas
 ipsa cogebat. Ita q̄ nō irascitur utiq; nec gratia mouet̄ q̄d ē ire cōtrariū iā sic non ita i
 eo nec gratia ē: utiq; nec metus: nec lætitia: nec mœror: nec misericordia. Vna ē enī rō
 eūctis affectibus: una cōmotio: q̄ deū cadere nō pōt. Quod si nullus affectus i deo ē q̄a
 q̄cqd̄ afficit̄ ibecillū ē: ergo nec cura illius rei nec puidentia ē i eo. Hucusq; peruenit sa
 piētis hoīs disputatio cetera quā sequunt̄ obtinuit scilicet quia nec cura sit i eo nec pu
 dentia ergo nec cogitationē aliquā nec seorsum i eo eē ullū quo efficit̄ ut non sit oīo. Itaq;
 cū gradatū descendisset in extremo constitit q̄a precipitium uidebat. Sed quid prodest
 reticuisse ac piculū dissimulase. Necessitas illū uel inuitum cadere coegit. Dixit. n. q̄d
 noluit q̄a argumētū sic ordinauit ut ad illud q̄d euitabat necessario deueniret. Vides
 igit̄ quo pueniat irā sublata & deo a lēpta. Dēiq; at̄ nullus id credidit aut admodū pau
 ci & quidē scelerati ac mali q̄ sperāt peccatis suis ipunitatē. Q̄ d̄ si & hoc falsum iueni
 tur nec iram in deo esse nec gratiā: ueniamus ad illud quod tertio loco positū est.

Contra stoicos dicentes in deo esse gratiam; sed nō irā.

Ca. y.

Xiſtimantur ſtoici; & alii nonnulli aliquanto melius de diuinitate ſenſiſſe q̄
 e aiunt gratiam in deo eſſe; iram non eſſe. Fauorabilis ac popularis oratio nō
 cadere in deum hanc animi puſillanimitatem: ut ab illo ſe læſum putet:
 qui lædi non poteſt: ut quieta illa & ſancta maietas concitetur; perturbetur
 inſaniam quod eſt terrenæ fragilitatis. Iram enim comotionem mentis eſſe ac perturba
 tionem; quæ ſit a deo aliena. Quod ſi hominem quoque qui modo ſi; ſapiens & grauis
 ira non deceat. Siquidem cum in animum cuiuſquam incidit; uelut læua poteſtas; tan
 tos excitet fluctus: ut ſtatum mentis immuret; ardeſcant oculi; os tremat lingua titubet
 dentes concrepent; Alterius uultum maculet nunc ſuffuſus rubor; nunc palor albefeſcens
 quanto magis deum non deceat tam ſceda mutatio. Et ſi homo qui habet imperium ac
 poteſtatem late noceat; per iram ſanguinem fundat urbes ſubuertat; populos deleat
 prouincias ad ſolitudinem redigat quanto magis deum qui habeat totius generis hu
 mani & ipſius mūdi poteſtatem perditum fuiſſe uniuerſa credibile ſit ſi iraceſcet? Ab e
 ſe igitur ab eo tam magnum; tam pernicioſum malum oportere; & ſi abſit ab eo ira &
 concitatio; quia & deformis; & noxia eſt; nec cuiq̄ male facit; nihil aliud ſuper eſt niſi ut
 ſit lenis; tranquilluſ; propitiuſ; beneficuſ; conſeruator. Ita enim demum & communis
 omnium pater; & optimuſ maximuſ dici poterit quod expetit diuina cæleſtiſq; natura
 Nam ſi inter homines laudabile uidet̄ p̄deſe potius q̄ nocere uiuificare q̄ occidere; ſal
 uare q̄ perdere; nec immerito innocentia inter uirtutes numeratur & q̄ hæc fecerit dili
 git; præfertur ornatur benedictiſ omnibuſ uotiſq; celebratur. Deniq; ob merita & be
 neficia deo ſimillimuſ iudicatur; quanto magis ipſum deū patrem diuinis perfectiſq;
 uirtutibuſ præcellētem; atq; ab omni terrena labe ſummotū; diuinis & cæleſtibuſ be
 neficiis oē genus hominum promereri. Specioſe iſta populariterq; dicuntur & multoſ
 illiciunt ad credendum. Sed qui hæc conſentiunt; ad ueritatem q̄ dem propius accedūt
 ſed in parte labuntur naturā rei parum conſiderātes. Nam ſi deus non iraceſcit impiis
 & iniuſtiſ nec piſ utiq; iuſtoſq; diligit. Ergo conſtantior eſt error illorū qui & iram ſi
 mul & gratia tollunt. In rebus enī diuerſiſ aut i utranq; partem moueri neceſſe eſt aut
 in neutram. Itaq; qui bonoſ diligit & maloſ non odit nec bonoſ diligit quia & diligere
 bonoſ ex odio maloꝝ uenit; & maloſ odiſſe ex bonoꝝ caritate descendit; nemo
 eſt qui amet uitam ſine odio mortis qui appetit lucem niſi qui tenebraſ fugit. Adeo na
 tura iſta cōnexa ſunt; ut alterum ſine altero fieri nequeat. Si quiſ dominuſ habēs in fa
 milia ſeruoſ bonum ac malum non utiq; aut amboſ odit aut amboſ beneficiis & hono
 re proſequitur quod ſi faciet & iniquuſ & ſtultuſ eſt. Sed bonum & alloq̄tur amice; &
 ornat & domui ac familie ſuiſq; oibuſ rebus præſicit. Malū uero maledictiſ uerberib;
 nuditate fame; ſiti compedibuſ punit; ut & hic exemplo cæteriſ ſit ad nō peccandum
 & ille ad promerendum ut alioſ metuſ coerceat alioſ honor prouocet. Qui ergo dili
 git & odit; qui odit & diligit; ſunt enim qui diligi debeant; ſunt qui odio haberi. Et ſicut
 iſ qui diligit conſert bona in eoſ quos diligit ita qui odit irrogat mala hiſ quos odio ha
 bet quod argumentuſ quia uerum eſt diſſolui nullo pacto poteſt. Vana ergo & falſa
 eſt ſententia eorū qui alterū deo tribuūt alterū detrahūt nō minus q̄ illorū q̄ utrūq;
 Sed illi (ut oſtendimus) ex parte non errant ſed id quod meliuſ eſt ex duobuſ retinent
 Hi uero quos ratio & ueritas argumēti huiuſ inducit falſa omnino ſententia ſulcepta
 in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eoſ argumentari quia deus nō
 iraceſcit ergo nec gratia commouetur. Sed ita quia deus gratia mouetur ergo & iraceſcit

LIBER SEPTIMVS

Si enim certum & indubitatum fuisset non irasci deum: tunc & ad illud alterum ueniri esset necesse. Cū aut magis sit ambigū de ira: pene manifestum de gratia absurdum ē ex incerto certum uelle subuertere: cū sit prōptius de certis incerta firmare.

Quod deus irascitur.

Ca. vi.

Ac sunt de deo philosophorū sētentia. Aliud præterea nihil quisq̄ dixit. Q̄ dñi

h hæc quæ dicta sunt: falsa esse deprehēdimus: unū illud extremū supest in quo solo posit ueritas inueniri: quod a philosophis nec susceptū est unq̄ nec aliq̄ do defensum cōsequēs esse ut irascat deus: quoniā gratia cōmouetur. Hæc tuēda nobis & asserenda sententia est. In eo. n. sūma oīs & cardo religionis pietatisq; uersat neq; ho nos ullus deberi pōt deo: si nihil præstat colenti nec ullus metus si nō irascit nō colenti.

Quod philosophi errāt: & quod homines ab aliis animantibus maxime differūt religione quæ hominis est propria.

Ca. vii.

Vm sæpe philosophi p̄ ignorantia ueritatis a rōne disciuerint atq; i errores i

c derit inextricabiles. Id. n. solet his euenire: qd' uiatori uia nescienti & non fatē

ti se ignoret dū uagetur: dū p̄contari obuios erubescit. Illud tamē nullus phi

lophus asseruit unq̄ nō nihil iter hoīem & pecudē interesse: nec oīo quisq̄ mō sapiens

q̄ uel leuiter rationale aīal cū mutis & irracionabilibus coæquauit: qd' faciūt qdā imperi

ti atq; ipsis pecudibus similes: q̄ cū uentri ac uoluptati se uelint tradere aiunt eadē rōne

se natos: qua uniuersa q̄ spirāt: qd' dici ab hoīe nefas est. Quis. n. tā indoctus ut nesciat:

Quistā iprudens: ut nō sentiat aliqd' inesse in hoīe diuini? Nōdū uenio ad uitutes aī &

ingēniū: quibus hoīs manifesta cognitio ē. Nōne ipsius corpis status & oris figura decla

rat nō esse cū mutis pecudibus æquales? Illarū natura i humū pabulūq; p̄strata ē nec

hēt quicq̄ cōe cū celo qd' non intuet. Homo autē recto statu ore sublimi ad cōreplatio

nē mundi excitatus confert cū deo uultū & rationē rō cognoscit. Propterea nullum est

aīal (ut ait Cicero) præter hoīem: quod hēt aliquā notitiā dei. Solus. n. sapiētia i

stratus est: & religionē solus itelligit: & hæc ē hoīs atq; mutorū uel præcipua uel sola distā

tia. Nā cætera quæ uident' hoī esse p̄pria & si non sint talia in mutis tamē similia uide

ri possunt. Proprius homini sermo est tamē & in illis qdā similitudo sermonis. Nā & di

gnoscut' edunt sonū iurgio similem & cū se ex in teruallo uident gratulādi officiū uoce

declarant. Nobis qdē uoces eorū uident' incognitæ: sicut illis fortasse nostræ. Sed ipsis

q̄ se intelligūt uerba sunt: deniq; i oī affectu certas uocis notas exprimūt q̄bus habitū

mentis ostendāt. Risus quoq; est hoī p̄prius: & tamē uidemus in aliis aīalib' qdā signa

lætitia cū ad lusum gestiunt aures admulcent rictū cūtrahūt frōtē s̄ crenat oculos in

lasciuia resoluūt. Quid tā p̄priū hoī q̄ rō & p̄uidētia futuri. At q̄ sūt aīalia q̄ latibu

lis suis diuersos & plures exitus pādāt ut si qd' piculū inciderit: fuga pateat obsessis: qd'

nō facerēt: nisi inesset illis intelligētia & cogitatio. Alia p̄uidētia futuri: ut igentē for

micæ fartis aceruū Cōportāt: hyemis memores: tectoq; reponūt: ut apes q̄ patriæ solū

& certos mouere penates. Ventureq; hyemis memores: æstate laborē Experiūt: & in

mediū quæ sita reponūt: lōgū ē si exeq uelim q̄ a singulis generibus animalium fieri de

beant humanæ solertia simillima. Qd' si horū oīum quæ ascribi homini solēt in multis

quoq; deprehēdit' similitudo apparet solā esse religionē cuius in mutis uel brutis: nec

uestigium aliquod: nec ulla suspitio inueniri pōt. Religionis. n. ē propria iustitia q̄ nullū

aliud aīal attingit. Homo. n. solus iperatur: cætera sibi conciliata sunt. Iustia autē dei cul

tus ascribitur: quæ q̄ nō suscipit: hic a natura hoīs alienus uitā pecudū sub hūna specie

uiuit. Cū uero a cæteris aīalibus hoc pene solo differamus: q̄ soli oīum diuinam uim po

Cicero

Pyth

Gon

2

Pino

testatēq; sentimus. In illis autē nullus sit intellectus dei; certe illud fieri nō pōt ut in hoc uel muta plus sapiāt: uel humana natura decipiat. Cū homini ob sapientiam & cūcta q; spirāt & omnis: rerū natura subiecta sit. Quare si rō: si uis hoīs hoc præcellit & superat ceteras aīantes q; solus notiam dei cupit apparet religionem nullo modo posse dissolui

Contra Lucrecium religionem subuertentem: & q; religio sit habēda Ca. viii

Issoluitur autem religio si credamus Lucrecio illa dicēti:

d Omnis enim per se diuina natura necesse est.

Immortalis æuo summa cū pace fruatur.

Semota a nostris oculis se iunctaq; longe. Nā priuata dolore omni priuata periculis ipsa suis pollēs opibus nil indigna nostri. Nec bene pro meritis capit nec tangitur ira Quæ cū dicit utrū aliquē cultū deo putat esse tribuendum an euerit oēm religionem Si enī deus nihil unq; boni tribuit si collētis obsequo nullā grām refert: qd tā uanū tā stultūq; tēpla ædificare rem familiarē minuire ut nihil assequamur: At enī naturā excellentē honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil curāti & ingratos An aliqua ratiōe obstricti esse possumus ei qui nihil habeat: cōe nobiscū: Deus igit Cicero si talis ē ut nulla gratia: nulla hominū caritate teneatur: ualeat. Quid enī facere ppitius homini pōt: quid cōtemptius dici potuit in deum Valeat inq; id est abeat & recedat quando pdesse nulli pōt. Quod si negociū deus nec habeat: nec exhibet: cur nō ergo delinquamus quotiens hoīum cōsciētiā fallere licebit: ac leges publicas circūscribere? Vbicunq; nobis larendi occasio arriuerit: auferamus aliena: uel sine cruore uel etiam sanguine si præter leges nihil est amplius qd colendū sit. Hæc dū sentit Lucretius: religionē funditus delet: qua sublata cūfusio ac turbatio uitæ sequitur. Qd si religio tolli non potest ut & sapientiam retineamus: qua cōsuiua sit tutior: quomō religio ipsa sine metu tueri aut custodiri pōt Qd .n. nō metuitur: cōcēnitur: qd cōtēnit utiq; nō colitur. Ita sit ut religio: & maiestas: & honor: & metus constet. Metus autem nō est ubi nullus nascitur. Siue igitur gratiam deo: siue iram: siue utrūq; detraxeris: religionē tolli necesse ē: sine qua uita hominū stulticia: scelere: inmanitate cōpletur. Multū .n. refrænāt hoīes conscientia: si credamus nos incōspectu dei uiuere: si nō tantū quæ gerimus uideri desuper: sed etiā q; cogitam⁹ aut loquimur: audiri ad eo putemus: At enī pdest id credere (ut quida putāt) nō ueritatis gratia: sed utilitate: quoniā leges cōsciētiā punire nō possunt. nisi aliquis desuper error impediat ad cohibēda peccata. Falsa est igitur oīs religio: & diuinitas nulla ē. Sed a uiris prudentibus uniuersa cōfecta sūt: quo rectius innocētiusq; uiuatur. Magna & hæc materia q; pposuim⁹ aliēa questio ē. Sed q; necessaria icidit debet quīs breuiter attigi.

Varias opiniones de mundi opificio & gubernatione enumerat. Ca. ix.

Vm sententiæ philosophorū prioris tēporis de prouidentia cōsensissēt: nec ulla esset dubitatio: quin mundus a deo & rōne esset instructus & ratiōe regeatur

Pythagoras,

Primus oīum Pitagoras extitit temporibus Socratis qui sibi diceret nō liqueat utrū esset aliqua diuinitas nec ne. Quæ disputatio eius a deo impia & cōtra ueritatem: & religionē iudicata ē ut & ipsam Atheniensis expulerint suis finibus: & liberos eius in cōcione quibus hæc cōtinebātur exusserit. De cuius sententiā nō ē opus disputare q; nihil certi pnūciauit. Post hæc Socrates & audiior eius Plato: & q; de scola. Platonis tāq; riuuli diuersas i ptes profluxerunt: & p ipathatici in eadem fuere sententia quæ priores postea nero Epicurus deū quidē eē dixit: q; necesse sit eē aliquid in mūdo præstās & eximū: & beatū prouidentia tamē ullā. Itaq; mundum ipsum nec rōne ulla: nec arte: nec fabrica instructū. Sed naturā rerū quibusdā minutis seminibus & isecabilibus cōgloba

Socrates
Plato

LIBER VNVS

tam: Quo qd repugantius dici possit non video. Et. n. si est deus: utiq; providens est ut deus: nec aliter ei potest diuinitas attribui: nisi & praeterita teneat: & praesentia sciat & futura prospiciat. Cui igitur prouidentia sustulit: etiam deum negauit esse. Cui autem deum esse professus est: & prouidentia simul esse concessit. Alterum enim sine altero nec esse posset nec intelligi potest. Verum his postea temporibus quibus iam philosophia defloruerat: extitit alius quidam. Diagorasq; Diagoras dorus ambo quia nihil noui poterant reperire omnibus iam dictis & inuentis maluerunt contra atheos ueritatem id negare in quo priores uniuersi sine ambiguitate concesserant. Hi sunt qui tot seculis Dyrene & ingenii asserta: atque defensam prouidentiam calumniati sunt. Quid ergo utrum ne istos minus Theodoros & inermes philosophos ratione an uero ueritate praestantium uirorum reuelemus an potius utroque? Sed propterandum est ne longius a materia deuagetur oratio.

Quod mundus deus prouidentia factus sit: & gubernetur.

Ca. x.

Vi uolunt diuina prouidentia factum esse aut principii inter se tenere coeuntibus dicunt esse coeuntibus: aut repetere natura existisse. Natura uero (ut ait Stratō) Straton

habere in se uis gignendi & uiuendi: sed eam nec sensum habere ullum nec figuram ut

intelligamus omnia quasi sua sponte esse generata nullo artifice nec auctore. Vtrumque uanum & impossibile. Sed hoc euenit ignorantibus ueritatem ut quibus potius excogitent quid fecerint quam ratione deponant. Primum minuta illa semina quorum concursu totum esse mundum loquuntur: ubi aut unde sint quero: quis illa uidit unquam? quis sensit? quis audiuit? An solus Leucippus oculis habuit? solus mentem? Quid profecto solus omnium caecus: & excorsus fuit: qui ea loqueretur quae nec aeger quisquam delirare he dormiens posset somnari? Quattuor elementis constant omnia philosophi ueteres differebant. Ille nolluit: ne alienis uestigiis uideretur insistere. Sed ipsorum elementorum alia uoluit esse primordia: quae nec uideri possint nec tangi: nec ulla corporis parte sentiri. Tam minuta sunt inquit: ut nulla sit acies ferri tam subtilis: qua secari ac diuidi possint. Unde illis nomen imposuit atomorum. Sed occurrebat ei quod si una esset omnibus eademque natura: non posset res efficere diuersas tanta uarietate: quanta uidemus inesse mundo. Dixit ergo leuia esse: & aspera: & rotunda & angulata: & amata. Quanto melius fuerat tacere quam in uisus tam miserabiles: tam inanes habere ligula: & quidem uereor ne non minus delirant uideatur quam haec putet resellenda. Respondeamus tamen uelut aliqui dicenti. Si leuia sunt: & rotunda utique non possunt inuicem se apprehendere: ut aliquid corpus efficiat ut si quis milium ueluti unam coagmationem constringere: leuitudo ipsa granorum in massam coire non sinat. Aspera inquit: & angulata sunt & hamata: ut possint cohaerere. Diuidua ergo & se capitilia sunt. Hamos. n. necesse est: & angulos eminere: ut possit amputari: ita quod amputari ac diuelli possit: & uideri poterit & teneri. Haec inquit pro nane irrequietis motibus uolucant: & hac atque illuc ferunt: sicut pulueris minutias uidemus in sole cum per fenestram radios ac lumen miserit. Ex his arbores: & herbae: & fruges oriuntur: ex his aialia: & aqua & ignis: & uniuersa gignuntur: & rursum in eadem resoluuntur. Ferri hoc potest quam diu de rebus paruis agitat ex his etiam mundus completus est. Impleuit numerum praecipue isaniae ut nihil ulterius adici possit: sed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniam est omne inquit infinitum nec potest quicquam uacare: necesse est ergo innumereabiles esse mundos. Quae tanta uis fuerat atomorum: ut moles tam inextimabiles ex tam minutis coglobarentur. Ac primum requiro quae sit istorum seminum: uel ratio uel origo. Si. n. ex illis sunt omnia ipsa igitur unde esse dicemus quae natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos subministrauit: Sed concedamus: ut impune de mundis delirauerit: de hoc loquimur in quo sumus: & quem uidemus. Ait omnia indiuiduis corpusculis fieri: si hoc ita esset: nulla res unquam ui

DE IRA DEI

generis semine indigeret: sine ouis halites nasceret: at oua sine partu. Itē cætera uiuētia si ne coitu arbores & quæ gignūt e terra ppria semina nō haberēt: q̄ nos quotidie tractamus & serim⁹. Cur ex frumēto seges nascit: & rursus ex segete frumētū: Deniq; atomorū coitio & cōglobatio efficeret oīa in aere uniuersa cōcrescerēt: siqdem per inane atomi uolūtāt: cur sine terra: sine radicib⁹: sine hūore: sine semine nō herbe: nō arbor: nō fruges oriri aut generari possunt: Vnde apparet nihil ex atomis fieri: quādo qdē unaquæq; res habet ppriā certāq; naturam suū semen: suam legē ab exordio datā. Deniq; Lucretius quasi oblitus atomorum quos assererat: ut redargueret eos: qui dicūt ex nihilo fieri oīa his argumentis usus est: quæ contra ipsum ualere. sic enim dixit.

Nā si de nihilo fierēt ex oibus rebus: Omne genus nasci posset: nil semine egeret;
 Item postea Nil igitur fieri de nihilo posse putandum est.
 Semine quādo opus est reb⁹ quo quæq; creatæ Aeris i teneras possint pferri auras.
 Quis nūc putat habuisse cerebrū: cū hæc diceret nec uideret sibi esse cōtraria: Nihil, nā paratos fieri exinde apparetq; semine cuiusq; rei certū est: nisi forte ignis & aquæ naturā ex atomis eē credemus. Quid q; durissimi rigoris materiæ si ictu uehemētiore collidant ignis excutit: Nā in ferro aut silice atomi latēt. Quis inclusit: aut cur sua sponte emicāt: aut quō semina ignis in materia frigidissima pmanere potuerūt? Omitto silicē ac ferrum. Orbē uitreū pleatū aquæ si tenueris in sole: de lumine qd̄ ab aqua refulget: ignis accendit: eē in darissimo frigore. Nū ē in aqua ignē esse credendū est: atqui de sole ignis ne æstate qdē accēdi pōt. Si cæra inhalaueris: uel si uapor leuis aliqd attigerit aut crustā marmoris: aut laminā paulatim p minutissimos rores aqua concreuit. Itē de halitu terræ aut maris nebula existitq; aut dispersa humefacit quicqd texerit: aut collecta in arduos mōtes in sublimē uēto rapta: stipatur in nubē atq; hymbres maximos deicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse: Nū in uapore: nū in halitu nū in uento. Atqui nihil pōt cōsistere in eo quod nec tangitur nec uidet. Quid ergo de aialibus loquar: in quorū corporibus nihil sine rōne: sine ordine: sine utilitate: sine specie figuratū uidem⁹? Adeo ut solertissima & diligentissima oīum partiū mēbrorūq; descriptio casum ac fortunā depellat. Sed putēs arctus & ossa: & neruos: & sanguinē de atomis posse concretere. Quid sensus: cogitatio: memoria: ingeniu: quibus seminibus coaugumētari possunt: minutissimis inqt. Sunt ergo alia maiora. Quō igit̄ insecabilia? Deniq; si ex inuisibilibus sint quæ rident: cur igitur nō uidet. Sed siue inuisibilia quæ sunt in homine cōsideret: siue Intactibilia q̄ ueniūt sub aspectū rōne utraq; cōstare q̄s nō uidet. Quō ergo sine rōne coeūtia possunt aliqd efficere rōnale: Vidēus. n. nihil esse in omni mundo: qd̄ nō habeat in se maximā mirabilēq; rationē. Quæ q̄ supra hominis sensum & ingeniu est: cui rectius q̄ diuinæ prouidentia tribuēda est. an si simulachrū hoīs & statuā rō & ars fingit: ipsū hominē de frustis temere cōcurrētibus fieri putabimus? Et qd simile ueritatis in ficto: cū sumū & excellēs artificiū nihil aliud nisi umbrā & extrēa corporis liniamēta possit imitari: Nū potuit humana solertia dare operi suo aut motū aliquē: aut sensum. Omitto sensum uidēdi: audiēdi: odorādi: cæterorūq; mēbrorū: uel apparentiū: uel atentiū mirabiles utilitatēs. Quis artifex potuit aut cor hoīs: aut uocē: aut ipsam fabricare sapientiā. Quisq; ne igit̄ sanus existimat: qd̄ hō rōne & cōsilio facere nō possit: id cōcursu atomorū passim cohærentiū pfici potuisse? Vides in quæ deliramēta inciderūt dū nolūt effectiōnē curāq; rerū deo dare. Cōcedamus tamen his ut ex atomis fiant quæ terrena sunt: nū etiā cælestia? Deos aiut incorruptos: æternos: beatos esse: solisq; dat̄ immunitatē: ne cōcursu atomorū cōcreti eē uideant. Si. n. deos quoq; ex illis cōstituisset

LIBER VNVS

dissipabiles fierent seminibus aliquando resolutis atque in naturam suam reuertentibus. Ergo si
 est aliquid quod atomi non effecerint: cur non cetera eodem modo intelligamus? Sed quaero
 antequam mundum primordia ista generarent: cur sibi diu habitaculum non edificauerunt? Vide li-
 cet nisi atomi coissent caelumque fecissent: adhuc diu per medium iacere penderet. Quo igitur consi-
 lio: qua ratione de confuso acervo se atomi congregauerunt: ut ex aliis in seruis terrae conglaba-
 rent: caelum desuper tenderetur: tanta siderum uarietate distinctum: ut nihil unquam excogitari pos-
 sit ornatus. Tanta ergo quae uideatur & talia: potest existimare nullo effecta esse consilio: nulla per
 uidentia: nulla ratione diuina: sed ex atomis subtilibus exiguis concreta esse tanta miracula.
 Nonne prodigio simile est aut natum esse hominem quae haec diceret: aut extitisse quae crederent: ut
 Democritum: quae auditor eius fuit: uel Epicurum in quem uanitas omnis de Leucippi fonte pflu-
 xit. At, n. (sicut alii dicunt) natura mundus effectus est quae sensu & figura caret. Hoc ue-
 ro multo est absurdus. Si natura mundum fecit: consilio & ratione fecerit necesse est. Is enim fa-
 cit aliquid: quae aut uoluntatem faciendi habet: aut scientiam. Si caret sensu ac figura quomodo potest
 ab ea fieri: quod & sensum habeat & figuram. Nisi forte quae arbitretur naturam aialinam fabrica-
 tam subtile a non sentiente formari animarumque potuisse: aut istam caeli speciem tam prouidentem ad
 utilitates uiuentium temperatam: uescio quo casu: sine conditore: sine artifice subito extitisse.
 Siquid inquit est Chrysippus quod efficiat ea: quae homo licet ratione sit praeditus: facere non possit
 id perfectum est maius: & fortius: & sapientius homine. Homo autem non potest facere caelestia: ergo il-
 lud quod haec efficiet uel effecerit: superat hominem arte: consilio: prudentia: potestate. Quis
 igitur potest esse nisi deus? Natura uero quam ueluti mater esse rerum putat: si mentem non habet
 nihil efficiet unquam: nihil molietur. Vbi, n. non est cogitatio: nec motus est ullus: nec efficacia
 Si autem consilio utitur ad incipiendum aliquid ratione ad disponendum: arte ad efficiendum: uirtute ad
 consummandum: potestate ad rigendum & continendum: cur natura potius quam deus nominetur?
 Aut si concursus atomorum uel carere mente natura ea quae uidemus effecit: quomodo cur face-
 re caelum potuerit: & in urbem aut domum non potuerit: cur mentes marmoris fecerit: colu-
 nas & simulacra non fecerit? At qui non potuerat atomi etiam ad haec efficienda concurrere: si
 quidem nullam positionem relinquunt: quam non experiant. Nam de natura quae mentem non habet
 non est mirandum: quae haec facere oblita sit. Quid ergo est? Vtique deus cum inchoaret hoc opus
 mundi: quo nihil potest esse nec dispositum ad ordinem: nec aptius ad utilitatem: nec ornatissimum
 ad pulchritudinem: nec maius ad mollem: quae fieri ab homine non potuerat fecit: in qui-
 bus et hominem ipsum cui particulam de sua sapientia dedit: & instruxit eum ratione quantum fragili-
 tas terrena capiebat: ut ipse sibi efficeret: quae in usus suos essent necessaria. Si uero in hu-
 ius mundi (ut ita dixerim) republica nulla prouidentia est: quae regat: nullus deus quae ad-
 ministret: nec oio sensus ullus in hac rerum natura pollet. Vnde igitur mens humana
 tam sollers: tam intelligens orta esse credetur. Si, n. corpus hominis ex humo factum est un-
 de homo nomen accepit: Aius ergo qui sapit: rector est corporis: cui membra obsequuntur
 tanquam regi & impatori: quae nec aspici: nec comprehendere potest: non potuit ad hominem nisi a sapiente
 natura peruenire. Sed sicut omne corpus mens & aius gubernat: ita & mundum deus. Nec enim
 uerisimile est: ut minora & humilia regimur habeant maiora & summa non habeant. Denique
 M. Cicero in thufculanis & in consolatione: Aiorum inquit nulla in terris origo inueniri potest M. Cic.
 Nihil est inquam animis mixtum atque concretum: aut quod ex terra natum atque factum esse uideatur
 nihilque humidum quod aut flabile: aut igneum. His, n. naturis nihil interest: quod uim memoriae
 mentis cogitationis habeat: quo & praeterita teneat: & futura prouideat: & complecti pos-
 sit praesentia: quae sola diuina sunt. Nec et inueniuntur unquam unde ad hominem uenire pos-
 sint: nisi a deo. Exceptis igitur duobus tribusue calumniatoribus uanis: cum constet

DE IRA DEI

diuina puidētia mūdū regi sicut & factus ē: nec sit qsq̄ qui Diagoræ Theodoriq; sententiā: uel Leucippi inane cōmētū: uel Democriti Epicurūq; leuitatē præferre audeat auctoritati uel illorū septē priorū: q̄ sūt appellati sapiētes: uel Pythagoræ: uel Socratis Platonis: cæterorūq; philosophorū: q̄ esse puidētiā iudicauerūt. Falsa igit̄ est illa snia: q̄ putant terrores ac metus gratia religionē a sapiētibus istitūtā quo se hoies impīi a peccatis abstinere: quod si uerū sit: ergo derisi ab antiq; sapientibus sumus: quod si fallendi nostri atq; a deo totius generis humani cā commentati sunt religionem: sapientes igitur nō fuerūt: q̄ i sapiēte nō cadit mendaciū. Si fuerit sapientes: quæ tanta lælicitas mentiēdi: ut nō mō indoctos: sed Platonē quoq; ac Socratē fallerēt: & Pythagorā: Zenonē: Aristotelē maximarū sectarū principes tā facile deluderēt. Est igit̄ diuina puidētia ut senserunt hi hoies: quos noīaui cuius ui ac ptate oīa q̄ uidemus: & facta sunt: & regunt. Nec. n. tāta rerū magnitudo: tāta dispositio: tāta in seruandis ordinibus temporibusq; cōstantia: aut olim potuit sine prouido artifice oriri: aut cōstare tot seculis sine incola potētī: aut in ppetuū gubernari sine pito: ac sine rectore: qd' rō ipsa declarat. Quicquid est enī qd' habet rōnē: rōne sit ortū necesse est. Ratio at̄ sentientis sapientisq; natura: nihil aliud pōt esse q̄ deus. Mūdus at̄ qm̄ rationem habet qua & regit̄ & cōstat ergo a deo factus est. Quod si est conditor rectorq; mūdi deus: recte igit̄ ac uere religio constituta est. Auctori. n. rerum parentiq; cōi honos ueneratioq; debetur.

Vtrū unus dei an pluriū deorū puidētia mūdus regat̄ & constet. Ca. xi.

Voniā constitit de puidētia: sequit̄ ut doceāus utrū ne multotū esse credēda sit an potius unius. Satis (ut opinor) ostendimus in nr̄is institutionibus deos multos esse nō posse: q̄ diuina uis ac ptas si distribuatur in plures diminuit ut q̄ & mortalis est. Si uero mortalis nō est: nec minui nec diuidi pōt. Deus igit̄ unus est quo uis & ptas cōsumata est: nec minui pōt nec augeri. Si at̄ sunt multi: dū habent singuli: potestatis aliqd ac numinis: summa ipsa decrescit nec potuerūt singuli habere totū qd' est cōe cū pluribus unicuiq; tātū deerit: quātū cæteri possidebūt. Nō possunt igit̄ in hoc mūdo multi esse rectores: nec in una domo multi dñi nec in nauī una multi gubernatores: nec in armento aut grege duces multi: nec in uno regimē multi reges. Sed ne in caelo quidem multi soles esse potuerūt: sicut ne animæ plures in uno corpore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mundum.

Spiritus intus alit: totaq; ifusa p artus Mēs agit molē: & magno se corpē miscet. Apparet testimonio poetæ unū esse mūdi habitatorē deū. Siqdē corpus oē nisi ab una mēte incolit: regiq; nō pōt. Oē igit̄ diuinā ptatē necesse est in uno esse cuius noctu & impio regatur oīa: & iō tātus est ab hoīe nō possit aut uerbis enarrari: aut sensibus astimari. Vñ igitur ad hoies opinio multorū deorū psuasione puenit. Nimirū in oēs q̄ coluntur: ut dū hoies fuerūt: & idē primi ac maximi reges: sed eos ad uirtutē q̄ pauerant hominū generi: diuinis honoribus affectos esse post mortē aut ob beneficia & inuenta: q̄ bus humanā uitā excoluerāt: immortalitē memoriā cōsecutos q̄ ignorat. Nec tm̄ mares: sed & scēminas. Quod cū uetustissimi Græciæ scriptores: quos illi theologos nūcupant: tū ēt Romani græcos secuti & imitari docent: quorū præcipue Euhemerus ac noster Ennius: q̄ eorū oīum natales: cōiugia pgenies: impia: res gestas: obitus: simulacra demonstrāt. Et secutus eos Tullius tertio de natura deorū libro dissoluit publicas religiones: sed tm̄ uerā quā ignorabat: nec ipse nec alius qsq̄ potuit indicere. A deo & ipse testatus est falsum quidem apparere ueritatem tm̄ latere. Vtinā inqt tam facile uera inuenire possem: q̄ falsa conuincere. Quod quidem nō dissimulanter: ut Academicus sed uere

Euhemerus
Ennius
Tullius

LIBER VNVS

atq; ex animi sententia proclamauit: quia ueritas humanis sensibus erui non potest: quod assequi ualuit humana prouidentia: id assecutus est: ut falsa detegeret. Quicquid enim fictum & com-
mentitium: quia nulla ratione subnixum ad: facile dissoluitur. Vnus est igitur princeps & ori-
go rerum deus: sicut Plato in Timeo & sensit & docuit: cuius maiestatem tantam esse decla-
rat: ut nec mente comprehendi: nec lingua exprimi possit. Idem testatur Hermes: quem Cicero ait
i numero deorum apud Aegyptios haberi: eum scilicet qui ob uirtuti multarumque rerum sci-
entiam Trismegistus nominatus: & erat non modo Platone: uerum Pythagora septemque illis sapie-
tibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates disputans ait formam dei non oportere com-
quiri. Et Plato in legum libris: Quid omnino sit deus non esse quare reddi: quia nec ueniri possit:
nec enarrari. Pythagoras quoque unum deum confitetur: dicens incorporeale esse mentem: quae poem re-
rum naturam diffusa & interita: uitalis sensum cunctis aiantibus tribuat. Antisthenes autem in
physico unum esse naturale deum dixit: quibus gentes & urbes suos habeant populares. Eadem
fere & Aristoteles cum suis peripateticis: & Zeno cum suis stoicis. Logum enim singulorum
sententias ex eo qui licet diuersis nominibus sint abusi: ad unam tantam partem quae mundum regeret: concur-
rerunt: Sed tamen summum deum cum philosophis: & poetis: & ipsi denique quae deos colunt: saepe
fateantur: de cultu tamen & honoribus eius nemo unquam requisit: nemo differuit ea scilicet
persuasionem: qua semper beneficium incorruptumque credentes: nec irasci eum cuiquam: nec ullo cul-
tu indigere arbitrabantur: adeo religio esse non potest: ubi metus nullus est.

Plato
Hermes
Trismegis-
tus
Socrates
apud
Xenopho-
tem
Pythago-
ras
antisthe-
nes
aristo.
Zeno

Quod religio sit: & hominis non sit.

Ca. xii

Nunc quoniam respondimus impiam quorundam detestabilemque prouidentiam uel potius
amantiam redeamus ad propositum. Diximus religione sublata: nec sapientiam teneri
posse: nec iustitiam: dum diuinitatis intellectus quo differimus a beluis: in hinc solo reperiat
iustitia: qua nisi cupiditates nostras deus quae falli non potest: coercuerit: scelerateque impietate ui-
uueremus. Spectari ergo actus nostros a deo: non modo ad utilitatem communi uitae attinet: sed
etiam ad ueritatem: quia religione iustitiaque detracta: uel ad stultitiam pecudum amissa rationis de-
uoluimur: uel ad bestiarum immanitatem: imo uero amplius: siquidem bestiae sui generis animalibus
parcunt. Quid erit in homine truculentius: quod imitius si deo metu superiore: uim legum
aut fallere potuerit: aut contemere? Timor igitur dei solus est: quae custodit hominum iter in so-
cietatem: pro qua uita ipsa sustinet: munit: gubernat. His autem timor aufertur: si fuerit hominis pro
suasum quae irae sit expers deus: quem moueri & indignari non modo cum iniusta fuerit communi utili-
tas: sed et ratio ipsa & ueritas persuadet. Rursus nobis ad superiora redeundum est: ut quae do-
cuimus a deo factum esse mundum: doceamus quare sit effectus.

Quod omnia tam bona quam mala hominis gratia facta sunt.

Ca. xiii.

Incosideret aliquis uniuersam mundi administrationem: intelliget profecto quae uera sit sen-
tentia stoicorum: quae autem nostra causa mundum esse constructum. Omnia enim quibus constat: quaeque
generat ex se mundum: ad utilitatem hominis accommodata sunt. Homo utitur igni ad usum ca-
lescendi: & luminis: & coquendorum ciborum: ferrique fabricandi. Utitur foribus ad potum: & ad
lauacra: fluminibus ad agros irrigandos terminandasque regiones. Utitur terra ad percipiendam
frugum ubertatem: collibus ad conseruanda uineta: montibus ad usum arborum atque lignorum. Utitur
mari non solum ad conuertentiam & copias ex longinquis regionibus ferendas: uerum et ad uber-
tatem omnis generis piscium. Quod si his elementis utitur: quibus est proximus: non est dubium quoniam &
caelo: quoniam & caelestium rerum officia ad fertilitatem terrae ex qua uiuimus: temperata sunt
Sol irrequietis cursibus & spatiis inaequalibus: orbem annuos conficit: & aut orientis diem: pro-
mit ad laborem: aut occidens noctem supducit ad quietem: & tamen abscissu longi ad meridie: tamen
accessu propius ad septentrionem: hyemis & aestatis uicissitudines facit: ut & hybernis hu-

DE IRA DEI

moribus ac pruinis in ubertate terra pigrescat: & aestiuis caloribus ut uel herbida fruges maturitate durent: uel quae sunt in humidis: incocta & serue facta mitescant. Luna quoque nocturni temporis gubernatrix: & amissi ac recepti luminis uicibus mensura spacia moderat: & caecas tenebris horribis noctes fulgore suae claritatis illustrat: ut aestiua itinera: & expeditiones: & opera sine labore ac molestia confici possint. Si quidem.

Nocte leues melius stipulae: nocte arida prata

Todet. Astra etiam caetera uel ortu: uel occasu suo certis stationibus oportunitates temporum subministrat: Sed & nauigijs quominus errabundo cursu per immensum uagant regimen praebet: cum ea rite gubernator obseruat: ad portum: destinati litoris peruenitur. Veterum spiritu attrahunt nubes: ut fata libris irrigent: ut uites fatibus: arbuta pomis exuberent. Et haec per orbem uicibus exhibent: ne desit aliquando quo uita hominum sustineatur. Vt, n. caeteras aiantes eadem terra nutrit: & eiusdem sortu est muta pascunt. Nunc est mortuorum causa deus laborauit. Minime. Quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus & ipsa eodem modo ad usum hominum a deo facta partim ad uelutiu: partim ad operis auxilia: ut clarum sit diuina prouidentia rerum & copiarum abundantia hominum uitam instruere atque ornare uoluisse: ob eamque causam & aerem uolucibus: & mare piscibus: & terram quadrupedibus impleuit. Sed academi contra stoicos differentes solent querere cur si deus omnia hominum causa fecerit: et multa contraria & inimica: & pestifera nobis repiat tam in mari quam in terra. Quod stoici ueritate non respicientes ineptissime reppulerunt. Aiunt, n. multa esse in gignentibus & in numero animalium: quorum lateat utilitas: sed eam processu temporum inueniri: sicut iam plura prioribus saeculis incognita necessitas & usus inuenierit: Quae tamen utilitas potest in muribus: in blattis in serpentes respiri: quae homini molesta & prouidiosa sunt. An medicina in his aliquid lateat: Quae si inueniret aliquando nepe aduersus mala: cum id illi quod est omnino malum. Viperam ferunt exstam in cineremque dilapsam: mereri eiusdem bestiae morsui. Quanto melius fuerat ea prius non esse: quam remedium contra se ab ea ipsa desiderari: Breuius igitur ac uerius respondere potuerunt in hunc modum Deus conformasset hominem ueluti simulacrum suum: quod erat officium summum: inspirauit ei sapientiam soli: ut omnia imperio ac ditioni suae subiugaret: omnibusque mundi commodis uteretur. Proposuit tamen ei & bona & mala: quia sapientiam dedit: cuius onus ratio in discernendis malis ac bonis posita est. Non potest enim quisquam eligere meliora: & scire quod bonum sit: nisi fiat simul reuicere ac uitare quae mala sunt. Inuicem enim sibi alterutrum conexa sunt: ut sublato alterutro: utrumque sit tolli necesse. Propositis igitur bonis malisque: cum demum opus suum peragat sapientia: eadem bonum appetit ad utilitatem: malum reuicere ad salutem. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt homini quibus frui posset: sic etiam mala quae cauere. Nam si malum nullum sit periculumque: nihil denique quod laedere hominem possit: tollitur omnis materia sapientiae: nec erit homini necessaria. Positis enim tantummodo in conspectu bonis: quid opus est cogitatione: intellectu: scientia: ratione: Quocumque porrexerit manum: id naturae aptum & commodum sit: ut si quis uelit apparatusissimam cenam infantibus qui nondum sapiant apponere: utique id appetent singuli: quo unumquodque aut impetus: aut fames: aut etiam calus attraxerit: & quicquid sumpserit: id illis erit utile ac salubre. Quid igitur nocebit eos si cuti sunt permanere: & semper infantes ac nescios esse rerum: Si autem admisceas uel amara: uel inutilia: uel etiam uenenata: decipiuntur utique per ignorantiam boni ac mali nisi accedat his sapientia: puer quae habeant malorum reiectionem bonorumque delectum. Vides ergo magis propter mala opus bonis esse sapientiam: quae nisi fuisset proposita: rationale animal non essemus: Quod si haec ratio uera est: quam stoici posuerunt: dissoluitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus inquit aut uult tollere mala: & non potest

LIBER VNVS

aut pōt & nō uult: aut neq; uult neq; potest: aut & uult & pōt. Si uult & nō pōt ibe-
 cillis ē: qđ in deū non cadit. Si pōt & nō uult: inuidus qđ æque alienū a deo. Si neq; uult
 neq; pōt: & inuidus & imbecillus ē: ideoq; neq; deus. Si & uult pōt: qđ solū deo conue-
 nic: unde ergo sunt mala? Aut cur illa non tollit? Scio plerof p̄ philosophorū q; puidētī
 am defendant: hoc argumēto deturbari solere: & inuitos pene adigi: ut deū nihil cura-
 re fateant. qđ maxime quærit Epicurus. Sed nos ratione p̄specta: formidolosum hoc
 argumētū facile dissoluimus. Deus, n. pōt q̄cqd uelit: & ibecillitas uel inuidia ī deo nul-
 la est pōt igit̄ mala tollere: sed nō uult: nec iō tamē inuidus. Iccirco, n. non tollit: q̄a &
 sapiētīā (sicut docui) simul tribuit: & plus boni ac iucunditatis ī sapiētīā q̄ ī malis mo-
 lestiā. Sapiētīa etiā facit ut deū cognoscamus: & p̄ eā cognitionē immortalitatē asse-
 mur qđ ē summū bonū. Itaq; nisi prius malū agnouerimus: nec bonū poterimus agno-
 scere. Sed hoc nō uidit Epicurus nec alius quisq;: si collāt mala: tolli pariter sapiētīam:
 nec ulla ī homine uirtutis remanere uestigia: cuius rō sustinēda & superāda malorum
 acerbitate consistit. Itaq; p̄p̄ exiguū cōpendiam sublatorū malorū maximo: & ueros
 & p̄prio nobis bono careamus. Cōstat igit̄ oīa p̄p̄ hominē p̄posita tā mala q̄ ēt bona.

Cur deus fecerit hominem.

Cap. xiiii.

Equitur ut ostendam cur fecerit hominē ipsum deus. Sicut mūdū p̄pter ho-
 minē machinatus est ita ipsum p̄p̄ se tāq; diuini tēpli antistitē: spectatorū ope-
 rū rerūq; celestīū. Solus est enim: q; sentiēs capaxq; rōnis itelligere possit de
 um: q; opera eius admirari uirtutē potest atq; p̄spicere. Iccirco enī cōsilio: mēte prudē-
 tia instructus ē. Ideo solus p̄ter ceteras animātes rectus corpore ac statu factus ē: ut ad
 cōtēplationē parētis sui excitatus eē uideat. Ideo sermonē solus accēpit: ac linguā co-
 gitationis interpretē: ut enarrare maiestātē domini sui possit. Postremo iccirco ei cūcta
 subiecta sunt: ut factori atq; artifici deo eēt ipse subiectus. Si ergo deus hominē suum
 uoluit eē cultorē: ideoq; illi tātū honoris attribuit: ut rerū oīum dominaret: utiq; iu-
 stissimū ē: deū uidelicet eū q; tāta p̄stiterit: amare hominē: q; sit nobiscū diuini iuris so-
 cietate cōiūctus. Nec, n. fas est cultorē dei a dei cultore uiolari. Vnde intelligit̄ religio-
 nis ac iustitiæ causa esse hominem figuratum: cuius rei testis est. M. Tullius in libris
 de legibus ita dicens: sed omnium quæ in doctorum hominum disputatione uersant:
 nihil ē profecto præstabilius: q; plaue itelligi nos ad iustitiā esse natos. Quod si est
 uerissimū: deus ergo uult omnes homines esse iustos: id est deum & hominē caros ha-
 bere deum scilicet honorare tanquam patrem: hominem diligere uelut fratrem. In his
 enim duobus tota iustitia consistit. Qui ergo aut deum non agnoscit: aut homini
 nocet: iniuste & contra naturam suam uiuit: & hoc modo irrumpit institutam legem-
 q; diuinam.

Vnde ad hominem peccata perteniāt:

Ca. xv.

Te fortasse quærat aliq; unde ad hoīem peccata p̄uenerūt: atq; qđ prauitas di-
 uini instituti regulam ad peiora detorserit: ut cū sit ad iustitiā genitus: opa-
 tamē efficiat iniusta. Iā sup̄ius explanauī simul deū proposuisse bonū ac ma-
 lū: & bonū quidē diligeri: ac malū qđ huic repugnat odisse. Sed ideo malū præmisisse
 ut & bonū emicaret: qđ alterū sine altero (sicut sæpe docui) itelligimus cōstare non
 posse. Deniq; ipsum mūdū ex duobus elemētis repugnantibus & inuicem copulatis
 esse cōcretū: igneo & humido: nec potuisse lucē fieri: nisi & tenebræ fuissent: q̄a nec su-
 peram pōt esse sine infero: nec oriens sine occidente: nec calidum sine frigido: nec mol-
 le sine duro. Sic & nos ex duobus æque repugnantibus cōpacti sumus: aīa & corpo-

DE IRA D I

re: quorū alterū cælo, ascribit̃: q̃a tenue ē & tractabile: alterū terræ q̃a cōprehensibile ē
 Alterū solidū & æternū ē: alterū fragile atq; mortale. Ergo alteri bonū adhaeret alteri
 malū. Alteri lux: uita: iustitia: Alteri tenebrę mors: iniustitia. Hic extitit i hoib; nature
 suæ deprauatio: ut eēt necesse cōstitui legē: q̃ possent & uitiā phiberi & uirtutis officia
 ipari. Cū igit̃ sint i rebus hūanis bona & mala: quorū rōnē declarauī necesse ē ad utrā
 q; ptē moueri deū: & ad gratiā cū iusta fieri uideri: & ad irā cū cernit iniusta. Sed occur
 rit nob̃ s̃ Epicurus ac dicit: Si etiā deo lætitiæ affectus ad gratiā: & odii ad irā necesse
 ē hēat & timorē: & libidinē: & cupiditatē cæteros affect; q; sūt i becillitatis hūanæ. Nō
 ē necesse ut timeat q; irascit̃: aut mœreat q; gaudet: deniq; iracūdi minus timidi sūt: &
 natura læti minus mœrēt. Quia opus ē de hūanis affectib; dicere: q; b; fragilitas nra
 succūbit: Cōsiderēus diuinā necessitatē. Nolo. n. naturā dicere: q; a deus nūq; credidit̃ na
 tus. Timoris affectus hēt i hoie materiā: i deo n̄ hēt. Hō q; multis casib; piculib; sub
 iectus ē: metuit ne q; uis maior existat q; illū uerberet: spoliēt laceret: affligat: interimat
 de; at̃ i quē nec egestas: nec iūria: nec dolet: nec mors cadit tere nullo pacto pōt quia
 nihil ē qd̃ ei uī possit i ferre: itē libidinis rō i hoie māifesta ē. Nā q; fragilis & moralis ē
 effectus: necesse fuit altrū sexū diuersūq; cōstituit: cuius pmixtione soboles effici pos
 set: ad cōtinēdā generis ppetuitatē. Hæc autē libido i deo locū nō hēt quid & fragilitas:
 & iterit; ab eo alien; ē: nec ulla ē apd̃ eū scēmia: cui; possit cōpulatiōe gaudē nec suc
 cessio ne indiget q; semp futur; ē. Eadē de inuidiā & cupiditate dici possūt q; certis mani
 festib; de causis i hoī cadūt: i deū nullo mō. At uero & gratia: & ira: & miseratio hēt
 i deo materiā: recteq; illis utit̃ sūma illa & singularis potestas ad rerum cōseruatōem

Quæ materia sit in deo miserationis gratiæ uel iræ.

Cap. xvi:

Vari; q; sp̃iā q; sit ista materia: primū accidētib; malis afflictib; hoies ad deū ple
 q; rūq; cōfugiūt: mitigāt obsecrāt: credētes eū posse ab his iuriis ppulsar̃. Hēt igit̃
 cām miserādi nec. n. tā imicis ē hoīum cōtēptor: ut auxiliū laborātib; deneget
 Irē plurimi q; bus psuasū ē deo placere iustitiā eūq; q; sit domin; ac parēs oīum uenerāt
 cū p̃cibus assiduis ac frequētib; uotis dona & sacrificia offerūt nomē eius laudib; ple
 quūt: iustis ac bonis opibus demereri eū laborātes. Ergo ē pp̃ qd̃ deus & possit & de
 beat gratificari. Nā si nihil ē tā cōueniens deo: q; beneficentia nihil at̃ tā alienū q; ut si
 i gratus necesse ē ut officiis optimorū sancteq; uiuētū prestet aliqd̃ ac uicē reddat ne
 sabeat i grati culpā: q; ē et hoī criminosa. Cōtra at̃ sūt alii facinorosi & nefarii: qui libi
 dinibus oīa puluāt: cædibus uexent: fraudēt: rapiāt: peierent: nec cōsanguineis nec pa
 rētib; p̃cāt: leges & ipsū et deū negligāt. Hēt igit̃ ira in deo materiā: nō est. n. fas eū
 cū talia fieri uideat: nō moueri & insurgere ad ultionē sceleratorū & pestiferos nocen
 tesq; delere ut bonis oībus cōsulat. Adeo & in ipsa ira i ē gratificatio: Inania ergo & fal
 sa repiūt argumēta uel corū q; cū irasci deū uolūt gratificari uolūt q; a ne hoc quidam
 fieri sine ira pōt: uel eorum qui nullū ai motū eē i deo putāt. Et quia sūt aliq; affectus
 q; nō cadūt i deū: ut libido: timor: auaritia: mœror: inuidiā: oī p̃sus affectus eū uacare
 dixerūt. His. n. uacat quia uitiōrū affectus sūt: eos at̃ qui sūt uirtutis. i. ira malos: cari
 tas i bonos: miseratio i afflictos: quoniā diuinā ptāte sūt digna: pp̃rios & iustos & ue
 ros hēt. Quæ p̃fecto nisi hēat: hūana uita turbabit̃ atq; ad tātā cōfusiōnē deueniet sta
 tus rerū ut cōtēptis supatib; legibus sola regnet audaciā: ut nemo deniq; tutas eē pos
 sit: nisi q; uiribus p̃ualeat: itaq; q; si cōi latrociniō terra oīs depopulabit̃. Nūc uero qm̃ &
 mali p̃cēnā & hōi grām: & afflictū opē spāt: & uirtutib; loc; & scelera rariora sūt. At. n.
 plerūq; & scelerati faciliores sūt: & boni miseriore: & iusti ab iniustis impune uexāt

LIBER VNVS

Considerabimus postea cur ista fiant. Interim de ira explicemus an sit aliqua in deo
utrū nihil curet omnino: nec moueatur ad ea quæ impie geruntur.

Quod deus administrat mūdū: & regit hoīum actus. Et p̄ cōsequēs irascit̄. *Ca. xviii.*

Eus inqt Epicurus nihil curat: nullam igit̄ habet pt̄atem. Curare. n. necesse
d ē eū: q̄ hēt potestātē: uel si hēt & nō utit̄: quæ tāta est cā: ut ei nō dicā nostrū
genus: sed ē mundus ipse sit uilis. Ideo inqt corruptus ē ac beatus: q̄a semp
getus. Cur ergo: ministratio tantarū rerū cessit: si hæc a deo negligāt quæ uidemus
rōne summa gubernari: Aut quietus esse quo potest qui uiuit & sentit: Nā quietus aut
sūni res est aut mortis: sed nec somnus habet getē. Nā cū soporati sumus: corpus qdē
quiescit: animus autē irrequietus agitat̄: imagines sibi quas cernat: effingit: ut natura
lē suū motū exerceat uarietate uisorū: auocatq; se fallis dū mēbra saturent̄ ac uigorē
capiāt de quiete. Quis igitur sempiterna solius mortis est. Si autē mors deum nō atti
git: deus igitur nunq̄ quietus est. Dei uero actio quæ potest esse: nisi mūdi administra
tio. Si uero mundi curam gerit: curat igitur hominū uitā deus: ac singulorū actus ani
maduertit: eosq; sapiētes: ac bonos eē desiderat. Hæc ē nolūtas dei: hæc diuina lex: quā
qui sequitur: qui obseruat: deo carus est. Necesse est igitur ut ira moueatur aduersus
eum qui hāc æternā diuināq; legē aut uiolauerit: aut spreuerit: si nocet alicui deus: iā
bonus nō ē. Nō exiguo fallūt errore: q̄ censurā siue humanā: siue diuinā acerbatis
noīe ifamāt putātes nocētē dici oportere: q̄ nocētes afficit pœna. Quod si est: nocētes
igit̄ leges habemus quæ peccātibus supplicia sanxerūt: nocētes iudices q̄ scelere conui
ctos pœna capitis afficiūt. Quod si & lex iusta est: quæ & nocenti tribuit qd̄ meret̄ &
iudex integer ac bonus dicit̄: cū malefacta uindicat. Bonorū. n. salutē custodit: q̄ ma
los punit: ergo & deus cū malis obest: nocens nō est ipse est aut nocens: qui aut inocē
ti nocet: aut nocenti parcit: aut pluribus noceat. Licet quærere ab his qui deū faciunt
imobilē. Si quis hēat rē: domū: familiā: seruiq; eius cōtēnētes patiētā domini oīa eius
suaserint ipsi bonis eius fruātur ipsos familia eius honoret. Dominus autē cōtemnatur
ab omnibus derideatur relinquat̄: utrū ne sapiēs: eē possit q̄ cōtumelias non uindictet:
suisq; rebus eos perfrui patiat̄: in quos habeat pt̄atem. Quæ tanta in quoq; pōt patien
tia repiri: si tamen patientia noīanda est: & nō stupor qdē isensibilis. Sed facile est ferre
contemptū. Quid si fiant illa quæ a Cicerone dicūtur. Etenim quero siq; pater famili
as liberis suis a seruo interfectis: uxore occisa: incensa domo: supplicium de seruo nunq̄
accerrimū sumpserit: utrū is clemens ac misericors an ihūanus & crudelissimus eē ui
deat. Quod si eiulmōi facinoribus ignoscere crudelitatis est potius q̄ pietatis nō ē er
go uirtutis in deo: ad ea q̄ iniuste fiūt nō cōmoueri. Nā mūdus tanq̄ dei domus ē: & ho
mines tāq; serui: q̄bus si ludibrio sit nomē eius: q̄lis aut q̄ta patientia ē ut honoribus
suis cedat: praua & iniq̄ fieri uideat & nō idigne: qd̄ p̄priū & naturale eē: cui pecca
ta nō placeāt. Irasci ergo rōnis ē: auferūt licētā: qd̄ utiq; iuste sapiēterq; fit. Sed stoi
ci nō uiderūt eē discrimē: recti & prauit̄: eē iram iustam & iniustam: & q̄a medellā rei nō
iuenibāt: uoluerūt eā penitus excidere Peripathetici uero nō excidēdā sed tēpandā eē di
xerūt q̄b̄ i sexto libro institutionū satis respōdim̄. Nescisse aut̄ philosophos q̄ rō eēt iræ
apparet ex diffinitōib̄ eorū quas Seneca enumerauit i libris: quos de ira cūposuit ira ē
igt̄ cupiditas uicē dæ iuriæ. alii (ut ait possidonius) cupiditas puniēdi eius: a quo re
iniq; putes læsū. Quidā ita definiērūt. ira ē icitatio ai ad nocendū ei q̄ aut nocuit aut
nocere uoluit: Aristotelis definitio nō multū a nostra abest. Ait enī iram esse cupida
tem doloris reprehendi. Hæc est ira de qua superius diximus quæ etiam mutis inest.

Possidoni
us

Quid sit
ira

DE IRA DEI

In homine uero cohibenda ē: ne ad aliquid maximū profiliat p̄ furorē. Hæc in deo esse nō potest: quia illesibilis est: in homine autē quia fragilis est: inuenitur. Inurit. n. læsio dolorē: & dolor facit ultionis cupiditatē: Vbi est ergo illa ira aduersus delinquentes: q̄ utiq; nō est cupiditas ultionis: quia nō præcedit iniuria: nō dico de his qui aduersus leges peccant: quibus & si iudex sine crimine irasci potest. Fingamus tamen eum sedato animo esse debere: cum subiicit p̄cna nocētē: quia legum sit minister nō animi aut potestatis suæ. Sic enim uolunt qui iram conāt̄ euellere: sed de his potissimū dico: qui sunt nostræ potestatis: ut serui: liberi: cōiuges: & discipuli: quos cū delinquere uideamus incitamus ad coercendum: necesse est enī bono ac iusto displicere quæ praua sūt cui malū displicet: mouetur cū id fieri uidet. Ergo surgimus ad uindictā: nō quia læsi sumus: sed ut disciplina seruet̄ mores corrigantur: licētia cōprimat̄: Hæc est ira iusta quæ sicut in homine necessaria est ad prauitatis correctionē: sic utiq; in deo a quo ad hominem peruenit exemplum: nam sicuti nos potestati nostræ subiectos coercere debemus: ita etiam peccata uniuersorum deus coercere debet: quod ut faciat: irascatur: necesse est: quia naturale est bono ad alterius peccatum moueri & incitari ergo definire debuerunt. Ira est motus animi ad coercenda peccata insurgentis: nam definitio Ciceronis: ira ē libido ulciscēdi: nō multū a superioribus distat. Irā at̄ quā possumus uel furorē: uel iracundiā nominare: hæc nō in hoīe q̄dem debet esse quæ tota uitiosa est. Ira uero quæ ad correctionē uitiorū pertinet: nec hoī adimi debet: nec deo potest: quia & utilis ē rebus humanis: & necessaria.

Quod sine ira peccata non corriguntur.

Cap. xviii.

Vid opus ē inquit ira: cū sine hoc affectū peccata corrigi possint: At qui nullus ē: qui peccatorē possit uidere tāq̄lle. Possit fortasse qui legibus præsidet q̄a facinus non sub oculis eius admittitur moueri aduersus eum qui pōt̄ in oēs inueniri. Cumq; detectum facinus in lucē uenerit: iam nō sua sed legū sentētia utitur: pōt̄ concedi ut sine ira faciat: habet. n. quod sequat̄. Nos certe cū domi peccatur a nostris siue id cernimus siue sentimus: indignari necesse est. Ipse enī peccati aspectus indignus ē. Nā qui non mouetur omnino: aut p̄bat delicta quod est turpius & iniustus: aut molestiā castigādi fugit quā sedatus animus & quieta mēs aspernatur ac renuit nisi stimulauerit. Qui autē commouetur tā int̄pestiua leuitate uel sapius q̄ necesse est uel etiā semp̄ ignoscit: is plane & illorum uitam pdit quorū audaciam nutrit ad facinora maiora & sibi ipsi æternam molestiarū materiā subministrat. Vitiosa est ergo in peccatis iræ suæ cohibitio. Laudatur Archyta Tarētinus: qui cum i agro corrupta esse omnia cōperisset: uillici sui culpam redarguēs: Miserū te inquit: quem iā uerberibus necassem: nisi iratus essem. Vnicū hoc exemplū temperatiōis putant: sed auctoritate ducti non uident q̄ inepta & locutus fuerit: & fecerit. Nam (sicut ait Plato) nemo prudēs punit: q̄a peccatū ē: sed ne peccet: Apparet q̄ malū uir sapiēs. p̄posuerit exēplum. Si enim senserint serui dominū sæuire cum nō irascitur suum: tum peccari cū irascitur non peccabūt utiq; leuiter ne uerberentur. Sed q̄tum potuerint grauissime: ut stomachum eius incitent atq; impune discedant. Ego uero laudare: si cum fuisset iratus: dedisset iræ suæ spaciū: ut residente p̄ interuallum t̄pis animi timore haberet modū castigatio. Non ergo p̄pter iræ magnitudinē donanda erat p̄cna: sed differenda: ne aut peccanti maiore iusto dolorem iureret: aut castiganti furorē nūc uero quæ tandē æquitas: aut quæ sapiētia ē: ut aliquis ob exiguū dolorē puniatur: at ob maximū nō puniatur. Quod si naturā rerū causasq; didicisset nunquā tā iportunā cōtinentiā p̄tereret:

LIBER VNVS

ut unq̄ seruus iratū sibi fuisse dominū gratulet. Nā sicut corpus humanū deus multis & uariis sensibus ad usum uitæ necessariis instruxit; sic & aīo uarios attribuit affectus: q̄ bus uitæ rō cōstaret; ut libidinē pducēdæ grā sobolis dedit; sic irā cohibēdorū cā delictorū: Verū tū q̄ nesciūt fines bonorū ac malorū sicut libidine atunt ad corruptelas & ad uoluptates; sic irā & affectū ad nocēdū; dū his quos odio hēt; irascūt et paribus; aut et sup̄iorib⁹. Hic quotidie ad maxima facinora p̄silit; hic tragedia saepe nascūt. Esset igit̄ laudā⁹ Archytas; si eū alicui ciui & pari faciēti sibi iniuriā fuisset iratus; resp̄sisset se tamē; & patiētia furoris ipetū mitigasset. Hæc sui cohibitiō gloriosa ē; qua cōpescit aliqd̄ iminēs magnū malū. Seruorū at̄ filiorūq; peccata nō coercere peccatū ē. Euadēt enī ad maius malū p̄ ipunitatē; hic nō cohibēda ira; sed etiā; si iacet; excitāda ē. Quod autē de hoīe dicimus; sed et de deo; q̄ hoīem similit̄ sui fecit. Omitto de figura dei dicit̄ q̄ stoici negāt h̄re ullā siue aīa deū & igēs alia materia nascit̄ si eos coarguere uelimus; de aīo tantū si deo subiacet cogitare sapere; intelligere; p̄uidere; præstare. Ex oibus aut̄ animalibus hō solus hoc hēt. Ergo ad dei similitudinē factus ē. Sed iō p̄cedit in uiriū; q̄ de terrena fragilitate p̄mixtus; nō p̄t id qd̄ a deo sumpsit; incorruptū p̄rūq; seruare; nisi ab eodē deo iustitiæ præceptis imbuatur.

Quod homo ex corpore uitia; & ex anima uirtutes habeat. Et q̄ cum uelit deus hoīes uirtutes bonos; eorum uitiis irascitur.

Ed quoniā cōpactus est (ut diximus) e duobus; aīo & corpore; altero; uirtutes i altero uitia cōtinēt; & ipugnāt inuicē. Aī. n. bona q̄ sūt i cōtinēdis libidinib⁹ cōtraria sūt corpori; & corporis bona quæ sūt i oī genere uoluptatū; inimica sunt aīo. Sed si uirtus animi repugnauerit uoluptatibus easq; compresserit; erit uere deo similis. Vnde apparet aīam hoīs q̄ uirtutē diuinā capit; nō esse mortalē. Sed discrimen illud ē qd̄ cū uirtus habeat amaritudinē; & sit dulcis illecebra uoluptatis; uincunt plurimi & abstrahūtur ad suauitatē. Hi uero q̄ se corpori rebusq; terrenis addixerunt premūt in terrā; nec assequi possunt diuini numinis gratiam; quia se uitiarum labibus inquinauerūt. Qui aut̄ deo secuti eiq; parētes corporis desideria cōtēpserint; & uirtutē præferētes uoluptatibus innocentia iustitiāq; seruauerint; hos deus ut sui similes recognoscit. Cur igit̄ sanctissimā legē posuerit; uelitq; uniuersos innocētes ac beneficos esse; p̄t ne nō irasci; cū uidet cōtēnni legē suā; abūci uirtutē appeti uoluptatē? Quod si est mūdi administrator; sicut esse debet; nō utiq; cōtēnnit id; qd̄ est in omni mūdo uel maximū. Si est p̄uidus (ut oportet) de⁹; cōsulit utiq; generi humano; quo sit uita nostra & copiosior; & melior; & iūtor. Si est pater; ac deus uniuersorū; certe & uirtutibus hominū delectat; & uitiis cōmoret; ergo & iustos diligit; & impios odit. Odio inq̄t op⁹ nō est; semel. n. statuit bonis p̄miū; & malis p̄cā. Quod si aliqd̄ iuste innocēterq; uiuat; & idē nec colat; nec cūret oīno; ut Aristoteles ceteris philosophorū; cedet ne huic p̄ne? Quod cū legi dei obtēperauerit; ipsū tamē spreuit; ē igit̄ aliqd̄ p̄ qd̄ deus possit irasci; tanq̄ fiducia integritatis aduersus eū rebellādi. Si huic p̄t irasci; p̄pter sup̄biam cur nō magis peccatori q̄ legē cū ipso pariter latore cōtēpserit; iudex peccatis ueniā dare nō p̄t; q̄a uolūratū seruit alienę de⁹ at̄ p̄t; q̄a ē legis suæ ipse disceptator & iudex; quā cū poneret; uō adem̄t sibi om̄nem p̄tatem; sed habet ignoscendī licentiam.

Quod malorū fælicitas iræ dei nō cōtra dicat. Et q̄ si deus aparentissimus. Ca. xx.

I p̄t igit̄ irasci; cur ergo inq̄t; aliqs & q̄ peccāt saepe fælices sūt; & qui p̄ie uiuūt saepe miserī? Quia fugitiui & abdicati libere uiuunt; & qui sub disciplina patris aut domini sūt; strictius & frugalius. Virtus. n. per mala & p̄ba & cō

DE IRA DEI

Stat uicia per uoluptatē: nec tamē ille qui peccat: sperare debet perpetuam impunitatē
 quia nulla est perpetua fœlicitas. Sed scilicet ultima semper.
 Expectāda dies hoī est: dicitq; beatus Ante obitū nemo: supremaq; funera debet.
 Ut ait poeta nō insanus. Exitus est q; arguit fœlicitatem: & nemo iudiciū dei pōt nec ui
 uis effugere: nec mortuus. Habet enī potestātē & uiuos p̄cipitare de summo. & mor
 tuos æternis afficere cruciatibus. Immo iqt si irascit̄ deus statim debuit uindicare: & p
 merito quēq; punire. At enī si id faceret: nemo superesset. Nullus ē enī q; nihil peccet: &
 multa sunt q; ad peccādū irritēt. Aetas: uiolētia: egestas: occasio: premiū. Adeo subie
 cta est peccato fragilitas carnis qua inducti sumus: ut nisi huic necessitati deus parcer
 ret: nimum fortasse pauci uiuerent: propter hanc causam patiētissimus est: & iram suā
 cōtinēt. Nā quia perfecta est in eo uirtus necesse ē patientiā quoq; eius esse p̄fectā quæ
 & ipsa uirtus est. Quā multi ex peccatoribus iusti posterius effecti sunt: ex malis boni
 & ex improbis cōtinētes. Quā multi i ptima ætate turpes & oīum iudicio damnati: post
 modū tamē laudabiles extiterūt: qd utiq; nō fieret: si oē peccatū p̄cna sequerēt. Leges
 publicæ manifestos reos dānant: sed plurimi sunt quorū peccata occultāt: plurimi q;
 delatorē cōprimūt ac p̄cibus aut p̄mio: plurimi q; iudicia eludunt p; gratiā uel potētiā
 Quod si eos oēs q; humanā p̄cna effugiūt: cēsurā diuinā dānaret: cēt homo aut rarus:
 aut nullus i terra. Dēiq; uel una illa cā delēdi generis humani iusta eēt potuisset: q; hoīes
 cōtēpto deo uiuo terrenis fragilibusq; signētis honorē diuinū tāq; cælestibus deserūt
 adorātes opa hūanis digitis laborata. Cūq; illos deus artifex ore sublimi statu recto si
 guaros: ad cōtēplationē cæli & notitiā dei excitauerit: curuare sed ad terrā maluerūt pe
 cudū mō. Humilis. n. & curuus: & p̄nus ē: qui ab aspectu cæli deiq; patris aduersus
 terrā q; calcare debuerat. i. de terra ficta & formāta uenerāt. In tāta igit̄ impietate hoīum
 tātisq; peccatis id assequit̄ patiētia dei: ut se ipi hoies dānatis uitæ prioris erroribus cor
 rigāt. Deniq; & boni sūt iustiq; multi: & abiectis terrenis cultibus: maiestātē dei singu
 laris cognoscūt. Sed cū maxima & utilissima sit dei patiētia: tamē quis sero noxios pu
 nit: nec patitur longius procedere: cum eos inemendabiles esse peruiderit.

Si deus irascitur: cur hominem irasci prohibuit? Ca. xxi.
 Vperest uua & extrema quæstio. Nā dixerit fortasse q; sp̄iā adeo nō irasci deū:
 ut & i p̄ceptis hoīem irasci uetet. Possē dicere q; ira hoīs refrenāda fuerit: q;
 iniuste sæpe irascit̄: & præsentē habet motū: q; tpalis est. Itaq; ne fierēt ea q; faciūt p
 irā: & humiles: & mediocres: & magni reges tēperari debuit furor eius: & comprimi
 ne mētis ipios aliqd̄ inexpiable facinus admitteret. Deus aut̄ & nō ad præsens irascit̄:
 & q; æternus est p̄fectaq; uirtutis: nunq; nisi merito irascit̄. Sed tamē nō ita res se ha
 bet. Nā si oīno phiberet irasci: ipse quodāmō reprehēlor opificii sui fuisset: q; in pri
 cipio irā iecori hoīs ididisset: siq; dē credit̄ causam hūius cōmotionis in humore fellis cō
 tineri. Nō igit̄ totū phibet irasci: q; is effectus necesario datus est: Sed phibet in ira
 pmanere. Ira enī mortaliū debet esse mortalis: nā si maneat: cōfirmāt̄ inimicitia ad per
 niciē sempiternā. Deinde rursus cū irasci q; dē: sed tamen nō peccare præcepit: nō utiq;
 euellit irā radicitus sed tēperauit: ut i oī castigatione modū ac iusticiā teneremus qui
 ergo irasci nos iubet: ipse utiq; irascit̄: qui placari celerius præcepit: est utiq; ipse placa
 bilis. Ea n. præcepit: quæ sunt iusta: & reb; utilia cōibus. Sed q; dixerā nō esse irā dei
 tpalē: sicut hoīs q; p̄sentanea cōmotiōe seruescit: nec facile regere se pōt ppter fragili
 tatē itelligere debem; q; sit æternus deus: irāq; eius in æternū m̄are sed rursus q;
 uirtute sit maxima prædit; in potestate habere irā suā: nec ab ea regis: sed ipsum illā quē

admodū uelit moderari: qđ utiq; nō repugnat superiori. Nā si prorsus immortalis fuisset: ira eius nō esset satisfactioni aut gratiæ post delictū locus: cū ipse hoies ante solis occasū recōciliari iubeat. Sed ira diuina in æternū manet aduersus eos: q; peccāt in æternū. Itaq; deus nō thure: nō hostia: non p̄ciosis muneribus: quæ oia sunt corruptibilia: sed mori emēdatione placat: & qui peccare desinit: irā dei mortale facit. Idcirco, n. non ad præsens noxiū quēq; punit ut habeat hō repiscēdi sui salutem.

Epilogus & iduciō auctoritatū Sibyllæ Erythræ ad irā dei pbandā. Ca. xxii.

Aec habui q̄ de ira dei dicerē Donate carissime: ut scires quēadmodū refelle

h res eos: q; deū faciūt immobilē. Restat more Ciceronis utamur epilogo ad porā dū sicut ille in thufculanis de morte differēs fecit. Ita nos in hoc ope testimo nia diuina: qbus credi possit adhibere debemus: ut illorū p̄suasiōne reuicamus: q; sine ira deū esse credētes: dissoluūt oēm religionē: sine qua (ut ostēdimus): aut immanitate b̄luis: aut stultitiā pecudibus aequamur. In sola, n. religione, i. in dei sūmi notiōe sapiētiā ē. Prophetæ uniuersi diuino sp̄ritu repleti: nihil aliud q̄ de gratia dei erga iustos & de ira eius aduersus ipios loquūt: quorū testimōia nobis qđe satis sūt. Verū his quoniam nō credūt isti q; sapiētiā capillis & habitu iactāt: rōne quoq; & argumētis fuerāt a nobis refellēdi. Sic, n. p̄postere agit: ut humana diuinis tribuāt auctoritatē: cū potius humanis diuina debuerint. Quæ uic sane omittamus: ne nihil apud istos agamus & i finitū materia p̄cedat. Ea igit̄ quæramus testimonia: qbus illi possint aut credere: aut certe nō repugnare. Sibyllas plurimi & maximi auctores tradiderūt: græcorū Aristarchus & Apollodorus Erythræus: nostrorū Varro & Fenestella. Hi oēs præcipuā & nobile præter ceteras Erythræā fuisse cōmemorat. Apollodorus quidem: ut de cuius populari sua gloriaret̄. Fenestella uero ēt legatos Erythræas a senatu esse missos refert ut huius Sibyllæ carmina romā deportarentur: & ea consules Curio & Octauius in capitolio quod tunc erat curante. Quæ Catullo restitutum: p̄ponenda curarent. Apud hanc de summo & conditore rerum deo huiusmodi uersus reperiuntur.

Aristar-
chus
Appollo
dorus
Varro
Fenestel
la

αφάρτος κτιστος αιωνιος ταιθερα ναιων
τοις τακακοις τακακων προφερων οσολυ μειζονα μιστον
τοις δεκακοις αλικοι θεολογη και θυμονεγειρων. i. incorruptibilis & conditor æternus: i aere habitās: bonis bonū p̄ferēs iustis multo maiorem mercedē: iniustis autem & malis iram & furorem excitans. Rursus alio loco enumerans quibus maxime facinoribus incitetur deus: hæc retulit.

φευγε δελατρειασ τανομουσ θειοζοντι λατρευε
μοιχε ιαστεφυλασσε και αρρενοσ ακρι τον ευνην
γιανη γενεαν σαιλων τρεφε μη εφονευε
και γαρ αθανατος κεχολωσεται οσκεναμαρτη. Idest fuge sceleratas religiones & uiuo deo serui: ab adulterio te abstine & masculi p̄mixtione praua: p̄pria generatio nē crea & ne occidas. His, n. deus immortalis irascit: q; hæc agūt: indignat̄ ergo aduersus peccatores. Auctoritatibus aliarū Sibyllarū irā dei probat. Cap. xxiii.

Erum quia plures (ut ostendi) Sibyllæ a doctissimis auctoribus fuisse tradū tur unius testimōiū satis nō sit ad cōfirmādā sicut itēdim̄ ueritatē. Cū meæ qđe uolumina: quibus romanorū facta cōscripta sunt: in arcanis habentur.

Cæteratū tamen fere oīum libelli: quo minus i usu sunt oibus non utant̄. Ex quibus alia denunciāns uniuersis gentibus irā dei ob impietate hominum: hoc modo exorsa est

ερχομενησ οργησ μεγαλησ επικοσμον απαθη

DE IRA DEI

εσχατονεϊς αιωνα θεον μνηματα φερμ
 μαςι προφητευσ ασ ακαταπολινη σνθροποισι. i. Veniet ira magna sup mu-
 du dei pnuciationes enarras oib hoibus iurbis pphetas. Alia quoq per indignatio-
 ne dei aduersus iniustos cataclismu priore saeculo factu ee dixit: ut malitia generis hu-
 mai extiguere: εξου μνησαντος εσουραν ιοιο θε ηακαι ανθρωποισ ινασσα
 σι γηρκαλυ ψεθαλασσα αυταισι πολε εσσι κατακλυσ μοιο ραγεντοδ. i.
 Ex quo irascete caelesti deo ipsas ciuitates cu hoibus cuctis & terra mare coopuit dilu-
 uio rupto. simili mo dflagatione postea futura uaticinata e q iuripietas hoium dlea
 και ποτε την οργην θεον ουκετι πραυνοητα αλλεξε μφριοητα και εξολουοντα
 γενναν ανθρωπαν μαςαν οπεμ ωρις μου περτουζ. Vn apd nasone d loue ita dē

Naso

Esse quoq in fatis reminiscitur affore tempus

Quo mare: quo tellus: corruptaq; regia caeli.

Ardeat: & mundi moles operosa laboret:

Quod tuc fiat necesse e: cu honor & cultus dei sumi apud hoies iterierit. Eade tn pla-
 cari eu pccnitētia factoru & si emēdatōe cōtestas hac addidit αλλεαπκαυη μεταθεσ
 θε φροτοιδημηδε προστοργνη παντοιν αγαυθεθεον μεγαρ. Oēs ergo hoies
 trāsferte uos: neq; ad irā ducite deū magnū. Itē paulo post ουκολεσει ωσανσειδεπα
 λιν χολοηεπαν απαντεστε υσεφε ειν περ ιουμω ενι φρεστιν ασκησθητε: Neq;
 pdet: ira at parcat: cu oēs pietate ex mēte picipiatis. Deide alia Sibylla caelestiu terre-
 noruq; genitorē diligē oportere denūciat: ne ad pdendos hoies indignatio eius infurgat.
 μησοτεθυμοθεισ τεος αφιτοστ εξαλοεση πανγενιοδ αυθρωσων φιοσον
 και φυλον αναιδεδ. λεις τεργεινηγερε τηρα θεον σοφονεοντα. Ne forte iratus i
 corruptibilis deus oē genus hoium pdat: uitā tribuēs iprobā. Oportet n. genitorē de-
 um amari: q; plenus e & sapiēs. Ex his apparet uanas ee rōnes philosophorū: q; deū pu-
 tāc sine: & iter caeteras laudes ei i id ponūt: qd e cōtra ipsā maiestātē. Regnū hoc iperi-
 umq; terrenū nisi metus custodiat: soluit. Aufer irā reginō mō nemo ei parabit: sed ē
 de fastigio picipitabit: imo uero cuilibet humili eripe hūc effectū. Quis eū nō spolia-
 bit: q; nō deridebit: q; nō afficiet iniuria: ita nec idumēta: nec sedē: nec uictū poterit ha-
 bere: aliis q; qd habuerit diripiētibus: nedū putemus caelestis ipiū maiestātē sine ira &
 metu posse cōsistere. Apollo Milesius de Iudeorū religiōe cōsultus: respōso hoc ididit:
 ηδετεον φασιληα γαι γεννητηρα προπαντων νοντρεμεται γαγια και ουρανοδ
 τηδε ταλασσα τάρταροι τε μυχοι και γαιμονεστ αωοφρηττους. i. Regē at
 & genitorē ante oia: quē terra cōtremiscit: cælūq; & mare: & latebra tartarea: & de-
 mones abhorrescūt. Si tamē lenis est: q; philosophi uolūt: quō ad nutū eius nō mō da-
 mōes & mistri tādē potestatis: sed et cælū: & terra & rerū natura ois cōtremiscit. Si enī
 null' alteri seruit nisi coactus: oē igi iperiu metu cōstat: Metus at p irā. Nā si non mo-
 ueat q; aduersus parere nolētē: nec cogi poterit ad obseqū. Cōsulat unusq; q; affectus
 suos: iā itelliget neminē posse sine ira & castigatiōe ipio subiugari. Vbi uero ira n fuerit
 ipiū quoq; n erit. Deus at hēt ipiū: ergo & irā q; cōstat imperiū: habeat necesse est.

apollo

Milesius

Concludit deū amādū: uerē dū: honorificādū: & metuēdū. Ca. xxiiii.

Vapropter nemo uaniloquētia philosophorū inductus: ad cōtentū se deū
 q; diat: qd e maximū nefas. Debemus hūc oēs & amare: q; pater e: & uereri q;
 dominus: & honorificare q; beneficus: & metuere q; seuerus utraq; psona i eo
 uenerabilis. Quis salua pietate nō diligat animae suae parētē? Aut quis ipune contēnat
 eū: qui rerū dominator habeat in oēs uerā & aeternā ptātem? Si patre cōside res: ortū nō

bis ad lucē qua fruimur: subministrat: per illū uiuimus: p̄ illū in hospitium huius mundi intrauimus. Si deū cogites: ille nos i numerabilibus copiis alit: ille sustentat: i huius domo habitamus: huius familia sumus: & si minus obsequēs q̄ decebat: minusq; q̄ officiosa domini & parentis imortalia merita poscebāt: tamē plurimū p̄ficat ad ueniā cōse-
quendā: si cultū eius not ionēq; teneāus: si abiectis humilibus terrenisq; tā rebus q̄ bonis: caelestia & diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possimus: deus nobis se quēdus est: deus adorāndus: quoniā in eo est materia rerū: & rō uirtutū: & fons honorū
Quid enī deo aut potētia maius ē: aut rōne p̄fectus: aut claritate luculētius? Qui quoniā nos ad sapiētia genuit: ad iustitia p̄ creauit: nō est fas hoīem relicto deo sensus ac uita datore: terrenis fragilibusq; famulari: aut quarendis tēporalibus bonis inharētē ab inocētia & pietate discedere. Nō faciūt beatū uiciosae ac mortifere uoluptates: non opulentia libidinū incitatrix: nō inanis ambitio: nō caduci honores: quibus illaqueatus animus humanus & corpori mācipatus: aeterna morte dānat: sed inocētia sola: sola iustitia cuius laegitima & digna merces est immortalitas: quā statuit a principio deus sanctis & icorruptis mētibus: quae se a uitiis & ab omni labe terrena integras uiolataq; cōseruat. Huius praxmii caelestis ac sempiterni p̄cipites eē nō possunt: q̄ fraudibus: rapinis circūscriptionibus cōsciētia suā polluerūt: q̄q; iniuriis hoīum nefariis cōmissis: eluibiles sibi maculas imiserūt. Proinde uniuersos oportet: q̄ sapiētes: q̄ hoīes merito dici uolunt: fragilia cōtēnere: terrena calcare: humilia despiciere: ut possint cū deo beatissima necessitudine copulari. Auferat impietas: discordia: dissensionē: q̄ turbulētā ac pestiferā sopiant: q̄bus humanae societates & publici foederis diuina cōiunctio irrumpitur: dirimit: dissipat. Quātū possumus boni ac beneficii esse meditemur. Siqd nobis opum: siqd sapientia copiatū: nō uoluptati unius: sed multorū salutis ipartiat. Voluptas .n. tā mortalis ē q̄ corpus: cui exhibet ministeriū. Iustitia uero & beneficētia tā imortales q̄ mēs & aīa q̄ bonis opibus similitudinē dei asseget. Sit nobis deus nō in tēplis: sed i corde nostro cōsecratus. Destructibilia sunt oīa q̄ manu fiūt: mūdemus hoc tēplum qd nō fumo: nō puluere: sed malis cogitationibus sordidat: qd nō exreis ardentibus: sed claritate ac luce sapiētiae illuminat. In quo si semp deū crediderimus esse praxsentē: ei diuinitatis potētia ita uiuemus: ut & ppitiū sp̄ humanus: & unq; uereamur iratū:

Lactātiū Firmiani de opificio dei uel forthatioe hoīs liber ad Demetrianū auditorē suū.

Prooemium in quo narrat cur hoc opus assumpserit.

Capit.

Vam minime sim getus etiā summis necessitatibus ex hoc libello poteris existimare: quē ad te rudibus pene uerbis prout igenii mediocritas tulit: Demetriane p̄scripsi: ut & quotidianū studiū meū nosses: & nō deessem tibi p̄ceptor ēt nūc: sed honestioris rei meliorisq; doctrinae. Nā si re i litteris nihil aliud q̄ linguā instructibus auditorē facis strenuū p̄bui-
sti: q̄to magis in his ueris & ad uitā p̄necibus docilior eē debebis: apud quē nūc p̄fite or nulla necessitate uel rei: uel t̄pis impediri: quominus aliqd excudā: quo philosophi nostrae sectae quā tuemur: instructiores doctioresq; i posterū siāt: quīs nūc male audiāt: castigeturq; uulgo: q; aliter q̄ sapiētibus cōuenit: uiuāt: & uitia sub obtētū noīs calēt: q; bus aut mederi oportuit: aut ea p̄fus effugere: ut beatū atq; incorruptū sapiētiae nomē: uita ipsa cū p̄ceptis cōgruēte p̄staret. Ergo tamē ut nos ipsos simul & ceteros instructuā: nullū laborē recuso: Neq; .n. possum obliuisci mei tū p̄fertim cū maxime op̄ sit minimissime: sic ne tu qdē tui: ut spero & opto: Nē licet te publicae rei necessitas a ueris &

in iustis operibus euertat; tamen fieri nō pōt qn subide i cælū aspiciat mēs sici cōscia re-
cti Ergo qdē lætor oīa tibi q̄ p̄ bonis habent: p̄spere fluere: sed ita si nihil de statu mē-
tis imutēt. Vereor enī ne paulatim cōsuetudo uel iucūditas earū rerū (sicut fieri solet)
in animum tuū repat. Iōq; te moneo: & repetens iterumq; moneo: ne oblectamenta
istaterræ pro magnis aut ueris bonis habere te credas: q̄ sunt nō tantū fallacia qa du-
bia: uerū etiā insidiosa qa dulcia. Nam & ille colluctator & aduersarius noster scis q̄ sit
astutus: & idē ipse uolētus: sicuti nūc uidemus. Is hæc oīa q̄ illicere possūt: p̄ laqueis
hēt: & quidē tā subtilibus: ut oculos mēis effugiant: ne possint hoīs puisione uitari.
Sūma ergo prudētia est pededētīm incedere: quoniā utrobīq; saltus insidet: & offensa
cula pedibus latēter opponit. Itaq; res tuas pprias in qbus nūc agis: suadeo ut p̄ tua
uirtute aut cōtēnas si potes: aut nō magnope mireris. Memēto & ueri parentis tui: & i
qua ciuitate nomē dederis: & cuius ordinis fueris: itelligis p̄fecto qd loquar. Nec enī
te supbia arguo cuius in te ne suspicio qdē ulla ē: sed ea quæ dico: ad mētē referēda sūt
nō ad corpus: cuius oīs rō iō cōparata est: ut aīo tanq̄ domino seruiat & regatur nutu
eius. Vas est enī quodāmodo fictile: quo animus idēst homo ipse uerus continetur: &
qdem nō a Prometheo fictū (ut poetæ loquūt) sed a sūmo illo rerū cōditore ac artifice
deo: cuius diuinā p̄uidētīā p̄fectissimāq; uirtutē: nec sensu cōprehendere: nec uerbo
enarrare possibile est. Tentabo tamē quoniā corporis & animi facta mentio est: utrius
q; rōnē q̄rū pusillitas intelligentiæ meæ peruidet: explicare. Quod officiū hac de cau-
sa maxime suscipiendū puto: q. M. Tullius uir ingenii singularis in quarto de republi-
ca libro cū id facere tentasset: nihil prius fecit: materiā late patētē angustis finibus ter-
minauit leuiter sūma quūq; decerpens. Ac ne ulla eēt excusatio: cur eū locū nō tu-
erit executus: ipse testatus ē nec uolūtātē sibi desuisse: nec curā. In libro enī de legibus pri-
mo: cū hoc idē summam stringeret sic ait: Hūc locū satis (ut mihi uidet) in his libris
quos legistis: expressit Scipio. Postea tamē in libro de natura deorū secūdo: hoc idē la-
tius exequi conatus. Sed quoniā nec ibi quidē satis expressit: aggrediar hoc munus:
& summā mihi audacter explicādū: qd hō disertissimus pene omisit intractū. Forsitan
reprehendas: q; in rebus obscuris coner aliqd disputare: cū uideas tanta temeritate ho-
mines exitisse: qui uulgo philosophi nominātur: ut ea quæ abstrusa prorsus atq; ab-
dita deus eē uoluit: scrutarēt ac naturā rerū cælestiū terrenarūq; cōquirerēt: quæ a no-
bis lōge remotæ: neq; oculis cōrectari: neq; tangi manu: neq; percipi sensibus possūt
Et tamen de illarū oīum rōne sic disputant: ut ea quæ asserūt p̄bata: & cognita uideri
uelint. Quid est tandē cur nobis inuidiosum quisq; putet: si rōnem corporis nostri ipsi
cere cōtēplari uelimus? Quæ plane obscura nō est: qa ex ipsis mēbrorū officiis & usi-
bus partiū singularū q̄ra uī p̄uidētīæ quisq; factus sit: intelligere nobis licet.

Quæ deus homini: & quæ cæteris animalibus dedit. Cap. ii.

Edit enim hōi artifex ille noster ac parēs deus sensū atq; rōnē: ut ex eo appare-
ret nos ab eo esse generatos: qa ipse itelligētia: ipse sensus ac rō ē. Cæteris autē
tibus quoniā rōnalē istā uitā nō attribuit: quæ admodū tamē uita eorū tuti-
or esset ante p̄uidit. Oēs enī suis ex se pellibus textit quo facilius: possēt uim pruinarū
ac frigora sustinere. Singulis autē generibus ad ppulsandos iperūs externos sua ppria
munimēra cōstituit: ut aut naturalibus talis repugnēt fortioribus: aut q̄ sūt ibecillio-
ra subtrahāt se periculis p̄nicitate fugiēdi: aut q̄ simul & uiribus: & celeritate indigent
astu se p̄regāt: aut latibulis sapiāt. Itaq; alia eorū uel plumis leuibis in sublime suspē-
sa sūt uel iussulta unguis: uel instructa cornibus: qbusdā i ore arma sūt dentes: aut in

M. T.

pedibus adunci unguis nulliq; munimentū ad tutelā suā deest. Si qua uero & prædam maioribus cedūt: ne ea mē stirps eorū funditus interiret: aut in ea sunt relegata regione: ubi maiora eē nō possunt aut acciperāt uberē generādi fecūditatē: ut & bestiis q̄ sanguine alunē: uicū seppereret ex illis: & illatā tamē clade ad cōseruationē generis multitudo ipsa superaret. Homine autē rōne cōcessa & uirtute sentiēdi atq; eloquēdi data eorū quæ cæteris aīalibus attributa sūt: fecit exptem quia sapientia reddere poterat q̄ illi naturæ conditio denegasset statuit nudū & inermē: quæ & ingenio poterat armari: & rōne uestiri. Ea uero ipsa q̄ mutis data: & homini denegata sunt: q̄ mirabiliter homini ad pulchritudinē faciāt: exprimi nō pōt: Nā si homini ferinos dentes. aut cornua aut unguis: aut ungula: aut caudā aut uariū coloris pilos addidisset: q; nō sentiet q̄ turpe animal esset futurū sicut muta si nuda & inermia fingerent. Quibus si detrabas uel naturalē sui corporis uestiē: uel ea quibus ex se armatur nec speciosa poterūt esse nec tuta: ut mirabiliter si utilitatē cogites: instructa: si speciē ornata uideāt. A deo miro modo cōsentit utilitas cū decore. Homine uero quoniā æternū aīal atq; immortale fingebar: nō foris eus ut cætera: sed interius armauit nec munimētū eius in corpore: sed in aīo posuit quoniā superuacū fuit cū illi quod erat maximū tribuisset corporalibus eū tegere munimentis: cū præsertim pulchritudinē humani corporis impedirent.

Contra Epicureos disputat: qui opera naturæ dābant: & præcipue q; homo cæteris animantibus imbecillior oriatur.

Ca. iii.

Nde ego philosophorū qui Epicurū sequuntur: amētīā soleo mirari: qui naturæ opa reprehēdūt: ut ostēdāt: alla puidētia ictu uictū esse ac regi mundum sed originē rerū insecabilibus ac solidis corporibus assignāt: quorū fortuitis cōcursionibus uniuersa nascūtur & nata sunt. Præterea q̄ ad ipsum mundū uirio dant: in quo ridicule insanūt: id summo: quod ad rē de qua nūc agimus pertinet. Quicūq; hominē nimis imbecillū & fragilē nasci: q̄ cætera aīalia nascūtur: quæ ut sunt ædita ex utero: p̄tinus in pedes suos erigi: & gellire discursibus: statimq; aeri tolerādo idonea esse: q̄ in lucē naturalibus indumētis munita p̄cesserint hominē cōtra nudū & inermē tan q̄ ex naufragio in huius uitæ miserias p̄ici & expelli: qui neq; mouere se loco ubi effusus est: possit: nec alimentū lactis apere: nec iniuriā tēporis ferre. Ita q; naturā nō matrem esse humani generis: sed nouercā: quæ cū mutis tā liberaliter gesserit: hominē uero sic effuderit: ut iops & infirmus: & oī auxiliō indigens: nihil aliud possit q̄ fragilitatis suæ cōditionē ploratu ac fletibus noīari: scilicet cui tantū in uita restet transire malorū. Quæ cū dicūt: uehēmēter sapere credūt: p̄pterea q; unusq; q; icōsiderat suæ cōditioni ingratus ē. Ergo uero illos nunq; magis delipere cōtendo: q̄ cū hoc loquūtur. Cōsiderās enī cōditionē rerū intelligo nihil fieri aliter debuisse: ut nō dicā potuisse: quæ deus pōt oīa: sed necesse est q; illa puidētissima maiestas ita effecerit: quod erat melius & rectius. Libet igit̄ interrogare istos diuinorū opum reprehēsores: qd i hoīe deesset: quæ imbecillior nascitur: credāt. Nū iccirco minus educēt hoīes: nū minus ad sūmū robur ætatis prouehātur: nū imbecillitas aut incremētū ipediat aut salutē: quoniam quæ desunt rō depēdit. At hoīs inquit educatio maximis laboribus cōstat: pecudū scilicet cōditio melior q; hæ oēs eū scētū ediderint: nō nisi pastus sui curā gerūt: ex quo efficitur ut ubi eribus sua spē distētis alimētū lactis fortibus ministret: & id cogente natura sine sollicitudine appetāt. Quid aues quarū rō diuersa est. Nōne maximos suscipiunt educādo labores: ut interdū aliquid humanæ intelligētix habere uideant: Nidos enī aut luto ædificāt: aut uirgultis & frōdibus constrū: & ciborū exptes incubāt oīs: &

DE OPIFICIO DEI

quoniā factus de suis corpibus alere nō datū ē: cibos cōuehūt: & totos dies i huiusmo-
 di discursiue cōsumūt. Noctibus uero defendūt: fouent: p̄tegūt. Quid amplius face-
 re hoies possūt: nisi hoc solū fortasse: q̄ nō expellūt adultos: sed p̄petua necessitudine
 ac uiculo caritatis adiūctos habēt. Quid q̄ auū factus multo fragilior ē q̄ hois: Quia
 nō materno corpore ipsū aīal edūt: sed qd̄ materni corporis factu & calore tepēfactū
 aīal efficiat: qd̄ tamē cū spiritu fuerit aīatū. Id uero iplume: ac tenerū nō mō uolandi:
 sed ambulādi quoq; usu caret. Nū ergo iēptissim⁹: siqs̄ putet male cū uolucibus egis-
 se naturā: primū q̄ bis nascūt: deinde q̄ tam infirmā: ut sint quāsitis per laborem ci-
 bis a parētibus nutriēda. Sed illi fortiora eligūt: i becilliora p̄tereūt. Quāto igit̄ ab
 his q̄ cōditionē pecudū lux̄ p̄ferūt: qd̄ eligāt si deus his deferat optionē: utrū malint
 humanā sapientiā i becillitate: an pecudū firmitatē cū illarū natura. Scilicet nō tā pecu-
 des sunt: ut nō malint uel fragiliorē multo q̄ nūc ē: dūmodo humanā: q̄ illā rōnabilem
 firmitatē: Sed uidelicet prudentes uiri neq; hois rōnē uolūt cū fragilitate: neq; muto-
 rū firmitatē sine rōne. Quod nihil ē tā repugnās tā cōtrariū: q̄ unū quodq; aīal at̄ rō
 iſtruat necesse ē: aut cōditio naturā. Si naturalibus munimētis iſtruat: iū puacua ra-
 tio ē. Quid n. excogitabit: qd̄ faciet: aut qd̄ moliet? Aut i quo lumē illud i genii ostēdet
 cū ea quā possunt eē rōnis: ultro natura cōcedat? Si aut̄ rōne sit p̄dictū: qd̄ opuserit
 i p̄imētis corporis: cū semel cōcessa rō naturā munus possit iplere? Quā qdem tātū
 ualet ad ornādū tuēdūq; hoiem: ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Deniq; cū
 & corporis nō magni hō: & exiguarū uiriū: & ualitudinis sit infirmā: tamen quoniā id
 qd̄ est maius accēpit: & iſtructior est ceteris aīalibus & ornator. Nā cū fragilis i be-
 cillusq; nascat: tamē & a mutis oibus tutus est: & ea oīa q̄ firmiora nascunt: et si uim
 celi fortiter patiunt: ab homine tamē tutā eē nō possunt. Ita sit ut plus homini cōferat
 ratio: q̄ natura mutis: quoniā in illis nec magnitudo uiriū: neq; firmitas corporis effice-
 re pōt: quominus aut opprimāt a nobis: aut nostrā subiecta sint potestati. Pōt nē igit̄
 aliqs̄ cū uideat etiā boues: uaccas cum immanissimis corporibus seruire hoī: queri de
 opifice reo: q̄ modicas uires: q̄ paruū corpus accēpit: nec beneficia in se diuina p̄ me-
 rito aestimat: qd̄ ē iſgrati: aut (ut uerius loquamur) iſlani: melius igit̄ Plato ut hos cre-
 do iſgratos reselleret: naturā gratias egit: q̄ hō natus eēt: qd̄ & ipsū q̄le sit nō ē huius
 materiā pōderare. Quāto melius & sanius q̄ sēlit cōditionē hois eē meliorē: q̄ isti q̄ se
 pecudes natos eē maluerūt: Quos si de⁹ i ea forte cōuerterit aīalia: quorū sortē p̄ferūt
 suā: iā p̄fecto cupiāt remigrā: magnisq; clamorib⁹ cōditionē pristina flagitēt: q̄ nō ē
 tāti robur ac firmitas corporis: ut officio linguā careas: aut auū p̄ aerē libera discursi-
 uo: ut manibus indigeas. Plus enim manus p̄stant: q̄ leuitas ususq; pennarum: plus
 lingua q̄ totius corporis fortitudo. Quā igitur ammentia est ea p̄ferre: quā si data
 sint: accipere detrectes.

Plato

Cōtra Epicureos cōquerētes hoies morbis & imaturā morti subiectos. Ca. iiii.
 Idē querūt hoiem morbis & imaturā morti eē subiectū. Indignāt uidelicet
 i nō deos eē natos. Minime inquit: sed ex hoc ostēdimus hominē nulla p̄ui-
 dētia eē factū: qd̄ aliter fieri debuit. Quod si ostēdero: i d̄ ipsū magna rōne
 p̄uisum esse: ut morbis uexari posset: & uita sua in medio cursus sui spacio rūperetur.
 Cū n. deus animal qd̄ fecerat: sua spōte ad mortē trāsire cognouisset: ut i mortē ipam q̄
 est dissolutio naturā capeere possit: dedit ei fragilitatē quā morti aditū ad dissoluēdū
 animal inueniret. Nā si eius roboris fieret: ut ad eū morbus & a gritudo adire non pos-
 set: ne mors qd̄ posset: qm̄ mors sequela morborū ē. Immatura uero mors quomodo

abesset ab eo: cui esset constituta natura. Nepe nullū hoīem mori uolūt: nisi cū ceterimū
 ætatis cōpleuerit annū: Quō illis in tāta repugnātia rerū rō poterit constare? Ut enī añ
 annos cētū mori q̄sq; nō possit: aliqd' illi roboris qd' sit immortale tribuēdū est. Quo
 cōcesso necesse est cōditioē mortis excludi. Id aut ipsū cuiusmodi pōt eē: qd' hominē cō
 tra morbos & ictus extraneos: solidū atq; expugnabilēq; faciat? Cū enī cōstet ex ossib; &
 & neruis & uiscerib; & languie: q; horū pōt eē tā firmū ut fragilitatē repellat ac mortē?
 Ut igit' hō indissolubis sit añ illud tps: qd' illi putāt oportuisse cōstitui: ex qua ei mate
 ria corpus attribuāt. Fragilia sunt oīa quæ uideri ac rāgi possunt. Super ut aliqd' ex cæ
 lo petāt: qm̄ in terra nihil est: qd' nō sit infirmū. Cū ergo sic hō formāus esset a deo ut
 mortalis eēt aliquādo: & p seipsum mobilis semp sunt res ipsa exigebat: ut terrēo & fra
 gili corpore fingeret. Necesse est igit' ut mortē recipiat quādo libet quoniā corporalis
 est. Corpus enī quodlibet solubile atq; mortale est. Stultissimi ergo sūt q; de morte ima
 tura querunt quoniā naturæ cōditio locū illi facit. Ita cōsequens erit: ut morbis quoq;
 subiectus sit. Neq; enī patit' natura: ut abesse possit infirmitas ab eo corpore: qd' aliquā
 do soluēdū est. Sed putemus fieri posse quēadmodū uolunt: ut hō nō ea cōditiōne nasca
 tur: qua morbo mortue subiectus sit: nisi pacto ætatis suæ spatio: ad ultimā pcesserit se
 nectutē. Nō igit' uidēt si ita sit cōstitutū: q; sequat'. Hoī unq; certo tpe mori nullo mo
 do posse. Sed si phiberi ab altero uictu pōt: mori poterit. Res igit' exigūt: ut hōi qui añ
 certū diē mori nō pōt: ciborū alimētis q̄a subtrahi possunt opus nō sit. Si opus cibo nō
 erit: iā nō hō ille sed deus fiet. Ego (ut supius dixi) qui de fragilitate hoīs queruntur: id
 potissimū querunt: quod nō immortales sempiterni sint nati. Nemo nisi senex mori de
 bet. Nepe iō mori debet quia deus nō est. At qui mortalitas nō pōt cū immortalitate con
 iungi. Si enī mortalis est in sectute: immortalis esse in adolescētia nō pōt. Nec est ab eo cō
 ditio mortis aliena qui quandoq; moriturus est: nec ulla immortalitas est: cui sit terminus
 cōstitutus. Ita sit ut & immortalitas exclusa in pperuū: & ad tēpus recepta mortalitas: ho
 minē cōstituat in ea cōditiōne: ut sit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igit' necessitas
 undiq; nec debuisse aliter fieri: nec fas fuisse. Sed isti rōnē sequētū: nō uident: q; semel
 errauerūt ut in ipsa summa. Exclusa enī de rebus hūanis diuina puidētia: necessario se
 quebat': ut oīa sua sponte sint nata. Hinc inuenerūt illas minorū seminū plagas & cō
 cursiones fortuitas: quia rerū originē nō uidebāt. In quas se angustias cū coniecissent iā
 cogebat eos necessitas existimare aīas cū corporibus nasci: & itē cū corporibus extigui.
 Assumpserāt. n. nihil fieri mēte diuina: qd' ipsam non aliter probare poterāt: q; si onde
 rēt esse aliqua: in quibus uideret' puidētiæ rō claudicare. Reprehēderūt igit' ea: in qui
 bus uel maxime diuinitatē suā puidētia mirabiliter expressit: ut illa q; rettulit: de mor
 bis & immatura morte: cū debuērnt cogitare his assumptis q; necessario sequentur. Se
 quuntur at illa quæ dixi: si morbū non reciperent: neq; tectis neq; uestibus indigerent.
 Quid enim uentos: aut hymbres: aut frigora metuerēt: quorū uis in eo est: ut morbos
 afferant: liccirco enim accipit sapientiam: ut aduersus nocentia fragilitatem suā muni
 at. Sequitur necesse est: ut quoniam retinendæ rationis causa morbos capit: etiam mor
 tem semper accipiat: quia is ad quem mors non uenit: firmus sit necesse est. Infirmitas
 autem habet in se mortis conditionem. Firmitas uero tibi fuerit: nec senectus locum po
 test habere: nec mors quæ sequitur senectutem. Præterea si mors certæ constituta es
 set: ætati: fieret homo insolentissimus: & humanitate omnī careret. Nam fere iura om
 nia humanitatis: quibus inter nos cohæremus: ex metu & conscientia fragilitatis ori
 untur. Deniq; imbecilliora & timidiora quæq; animalia congregantur: ut quoniam

DE OPIFICIO DEI

uiribus tueri se nequeunt: multitudinē tueantur. Fortiora uero solitudines appetūt: quā robore uiribusq; confidūt. Nos quoq; si eodē mō haberet: ad propulsanda pericula sup petēs robur: nec ullius alterius auxilio indigeret: quæ societas esset: quæ ue rō: q̄ humanitas: aut qd esset deterius hoīe: qd efferacius: qd immanius. Sed quā imbecilis est: nec per se pōt sine hoīe uiuere: societatem appetit: ut uita cōis & ornatio fiat & tutior. Vide igit̄ oēm hoīs rōnē in eo maxime stare: q; nudus fragilisq; nascit̄: q; morbis afficitur: q; immatura morte multat̄. Quæ si hoī detrahant̄: rōnē quoq; ac sapietiā detrahi necesse est. Sed minus diu de rebus apertis disputo: cū sic liquidum nihil sine prouidentia nec factū esse unq; nec fieri potuisse. De cuius operibus u nueris (si nunc libeat) disputare p ordinē infinita materia est. Sed ego de uno corpore hoīs tantū institui dicere: ut in eodē uinæ prouidentia potestātē quāta fuerit: ostendā: his dūtaxat in rebus: quæ sunt cōprehensibiles & apertæ. Nā illa quæ sunt animæ: nec subiici oculis nec cōprehendi queunt. Nunc de ipso uale hominis loquimur: quod uidemus.

De differatīa creatiōis aialiuū brutorū & hoīs secūdam corpus. Ca. v.

N principio cū deus fingeret aialia: noluit ea in rotundā formæ speciē cōglobare atq; colligere: ut & moueri ad ambulādū: & flectere se in quā libet partē facillime possent: sed ex ipsa corporis summa pduxit caput. Itē pduxit mēbra quædam lōgius: quæ uocant̄ pedes: ut alternis motibus solo fixa pducerent aial: quo mens tulisset: aut quo petēdi cibi necessitas puocasset. Ex ipso autē uasculo corporis quattuor fecit extantia: bina posterius: quæ sunt in oibus pedes. Itē bina capiti & collo pxima quæ uarios animātibus usus præbēt. In pecudibus sunt posteriores pedes ac similes feris. In hoīe at̄ manus: quæ nō ad ambulādū: sed ad faciendū tēperādūq; sunt natæ. Est & tertiuū genus: in quo priora illa neq; pedes: neq; manus sunt: sed aliæ in quibus pennæ per ordinē fixe uolādi exhibent usum. Ita una fictio diuerfas species & usus habet. Atq; ut ipsam corporis crassitudinē firmiter cōprehenderēt: maioribus & breuibus ossibus colligatis quasi carinā cōpegit: quā nos dicimus spinā. Eāq; noluit ex uno ppetuoq; ossē formare: ne gradiēdi flectēdiq; se facultatem aial nō haberet. Ex eius parte quasi media costæ: id est transuersa & plana ossa porrexit in diuersum: quibus elementer curuatis: & in se uelut in circulum pene cōductis: interna uiscera cōtegant̄: ut ea quæ mollia & minus ualida fieri opus erat: illius solidæ cratis amplexu possent esse munita. In summa uero constructionis eius: quā simile nauis carinæ diximus: caput collocauit: in quo esset regnū rotius animātis. Datūq; illi hoc nomē est: ut quidē Varro ad Ciceronem scribit: q; hinc capiāt iniriū sensus ac nerui. Ea uero quæ diximus de corpore uel ambulandi: uel faciēdi: uel uolādi causa esse pducta: neq; nimiū longis ppter caletē mobilitatē neq; nimiū breuibus ppter firmitatē: sed & paucis: & magnis ossibus constare uoluit. Aut bina sunt: ut in hoīe: aut quaterna: ut in quadrupede: quæ tamē nō fecit solida: nec gradiendo pigritia & grauitas tetardaret: sed cauata & ad uigorē corporis conseruandū medullis intrinsecus plena: eaq; rursus nō æqualiter porrecta finiuit: sed summas eorū partes crassioribus nodis cōglobauit: ut & substringi neruis facilius: & uerti tutius possent. Vnde sunt uertibula nomiuata. Eos nodos firmiter solidatos leui quodā operculo textit: qd̄ dicit̄ cartilago: scilicet ut sine atritu & sine sensu doloris aliquo flecterent: eodem tamen nō in unū modū formauit. Alios enī fecit simplices & in orbem rotundos: in his dūtaxat articulis: in quibus moueri membra in oēs partes oportebat: ut in scapulis: quā manus utrūlibet agirari & contorqueri necessariū est. Alios autē latos & æquales & in unam partem rotundos: & in his utiq; locis: ubi tantummodo curuari membra in

Varro

LIBER VNVS

oēs partes oportebat: ut in genibus & in cubitis & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex eo loco unde oriuntur: ubique uersus moueri speciosum simul & utile fuit: sic perfecto si hoc idē ēt cubitis accideret: & superuacuum esset huiusmodi motus & turpis. Iam n. manus amissa dignitate quā nūc habet: mobilitate nimia p. muscidis similis mirabiliter uideretur essetq; hō plane anguimanus. Quod genus in illa immanissima balaia mirabiliter effectū est. Deus. n. qui p. uidentia & potestate suā multarū rerū mirabili uarietate uoluit ostendere: qm̄ caput eius aialis nō tā lōge porrexit: ut terrā posset ore cōtingere: qd' erat futurū horribile atq; tetrū. Et quia os ipsum profusis dentibus sic armarat: ut ēt si cōtingeret: pascēdi tñ facultatē dētes adimerēt. p. duxit inter eos a summa fronte molle ac flexibile mēbrū: quo p. dēdere: quo tenere quodlibet posset rōnē uictus capiēdi: uel dentiuū prominēs magnitudo: uel ceruicis breuitas nō impediret.

Contra Epicurum: qui ex atomis fortuito concurrantibus compactum fabricatūq; hominem disputauit.

Ca. vi.

Non possum hoc loco teneri: quominus Epicuri stultitiā rursus coarguam. Illius. n. sunt oīa q̄ delirat Lucretius. Qui ut ostenderet aialia nō artificio aliquo diuine mētis: sed ut solet fortuito esse nata dixit in principio mūdi alias quasdam innumerabiles animātes miranda specie magnitudine fuisse natas: sed eas permanere nō potuisse: q; illas aut sumēdi cibi facultas aut cocundi generādiq; rō defecisset. Videlicet ut & atomis suis locū faceret: per infinitū & inane uolūtālibus diuinā p. uidentia uoluit excludere. Sed cū uideret in oībus quæ spirāt: mirabilē p. uidentia inesse rōnē: qd' malū uanitatis erat dicere fuisse aialia p. digiosa: in quibus rō cessasset. Quoniā igit' oīa quæ uidentur: cū rōne nata sunt id enī ipsum nasci efficere: nisi rō nō p. r: manifestū est nihil oīno rōnis expers potuisse generari. At. n. prouisum est in singulis quibusq; fingēdis: quatenus & ministeria mēbrorū ad necessaria uitæ uteretur: & quatenus adiugatis corporibus elata soboles: uniuersas generatim cōseruaret animātes. Nā si peritus architectus cū magnū aliquid ædificiū facere cōstituit primo oīum cogitat quæ summa p. fecti ædificij futura sit: & ante emetiā quē locū leue p. dōdas expectet: ubi magni opis statuta sit moles: quæ colūnarū iterualla: qui aut ubi aquarū cadentiū decursus & exitus: & receptacula: Hæc inq; prius p. uidet: ut quæcūq; sunt p. fecti opīā necessaria: cū ipsis fundamentis pariter ordiatur. Cur deū q̄sq; putet in machinandis aialibus non ante prouidisse quæ ad uiuendū necessaria essent: q̄ ipsam uitā daret? Quæ utiq; cōstare nō posset: nisi prius effecta essent quibus cōstaret. Videbat igit' Epicurus in corporibus aialiuū diuinæ rōnis solertiā: sed ut efficeret: quod ante imprudēter assumpserat: adiecit alius deliramentū superiori cōgruēs. Dixit. n. neq; oculos ad uidendū esse natos: neq; aures ad audiēdum neq; pedes ad ambulādū: qm̄ mēbra hæc prius nata sunt: q̄ esset usus uidendi & audiendi & ambulandi: sed horū oīa officia ex natis extitisse. Vereor ne hmoi portenta & ridicula refutare: nō minus ineptū esse uideatur. Sed libet ineptare: qm̄ cum inepto agim⁹ ne se illenimis argutū patet. Quid ais Epicure? Nō sunt ad uidēdū oculi nati. Cur igit' uidēt? Postea inquit usus eorū apparuit. Vidēdi ergo cā nati sunt: siquidē nihil possunt aliud q̄ uidere. Itē mēbra cætera cuius rei cā nata sunt: ipse usus ostendit. Qui utiq; nullo mō posset existere: nisi essent mēbra oīa tā ordinata: tā p. uidenter effecta: ut usum possent hñe. Quid. n. si dicas aues nō ad uolādū eē natas: neq; feras ad læuiēdū: neq; pisces ad natādū: neq; hōes ad sapiēdū: cū appareat ei naturæ officioq; seruire aiantes: ad qd' ē quæq; generata? Sed uidelicet q̄ summā ueritatis amisit: semp̄ erret necesse est. Si enī nō p. uidentia: sed fortuitis atomorū concursuibus nascūtur omnia: cur nunq; fortuito

Lucreti⁹

DE OPIFICIO DEI

accidit sic coire illa præcipiat ut efficerent aial eiusmodi: quod naribus potius audiret: aut adoraret oculis auribus cerneret. Si. n. primordia nullum genus positionis expertum reliquunt oportuit eiusmodi quotidie monstra generari: in quibus membrorum ordo præpositus: & usus: longe diuersus existeret. Cum uero uniuersa genera & uniuersa quoque membra: leges suas & ordines: & usus sibi attributos tueant: manifestum est nihil fortuito esse factum: quoniam diuinæ rationis dispositio seruat. Verum alias resellemus Epicurum: nunc de prouidentia (ut cepimus) differamus. De dei prouidentia circa uniuersalem hominis fabricam. Ca. viii.

Eus igitur solidamembra corporis quæ ossa dicunt: nodata & adiuncta inuicem neruis d alligauit atque construxit: quibus membra si excurrere aut resistere uelit: tamquam retinaculis uteret: & quidem nullo labore: nulloque conatu sed minimo nutu totius corporis molere temperaret ac flecteret. Hæc aut uisceribus operuit: ut quæcumque locum decebat: utique solida ossa conclusa tegerent. Item uisceribus ipsis uenas admiscuit: quasi riuos per corpus omnem diuisos: per quæ discurrrens humor & sanguis: uniuersa membra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata in eum modum quæ unicuique generari ac loco aptus fuit: superiecta pelle cõtexit. Quam uel sola pulchritudine decorauit: uel setis adoperuit: uel squamis munuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero comentum dei mirabile: quod una dispositio & unus habitus innumerabiles animantium præferat uarietates. Nam in omnibus fere quæ spirant: eadem series & ordo membrorum est. Primum. n. caput & huic annexa ceruix. Item collo pectus adiunctum: & ex eo prominentes armi: adherens pectori uenter. Item uentri subnexa genitalia. Vltimo loco femora pedesque. Nec solum membra suum tenore ac situm in omnibus seruat: sed et partes membrorum. Nam in uno capite ipso certam sedem possident aures: certam oculi: nares item: os quoque & in ore dentes & lingua. Quæ omnia cum sint eadem in omnibus animantibus: tamen infinita & multiplex diuersitas figurarum est: quæ ea quæ dixi: aut productiora: aut contractiora linaemētis uarie differentibus comprehensa sunt. Quid illud? Nonne diuinum quod in tanta uiuentium multitudine unum quodque animal in sui genere & specie pulcherrimum est: ut siquid uicissim de altero in alterum transferatur: nihil impeditius ad utilitatem: nihil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Ut si elephanto ceruicem prolixam tribuas: aut camelo breuem ut si serpentibus pedes aut pilos addas: in quibus porrecti æqualiter: corporis longitudo nihil aliud exhibeat: nisi maculis terra distincti & squamarum leuitate suffulti: in lubricos tractus liuolis flexibus laberent: in quadrupedibus autem idem artifex contextum spinæ a summo capite deductum: longius extra corpus eduxit: & acuminauit in caudam ut obscenæ corporis partes: uel propter sceditatem tegerent: uel propter teneritudinem munient: ut animalia quædam minuta & innocentia motu eius areerent a corpore. Quod membrum si detrahās: imperfectum fit animal ac debile. Vbi autem ratio & manus est: tamen non est id necessarium: quod indumentum pilorum. A deo in suo quaque genere aptissime congruunt: ut neque nudo quadrupede: neque homine tecto excogitari quicquam turpius possit. Cum tamen ipsa nuditas hominis re ad pulchritudinem ualeat non tamen etiam capiti congruebat. Texit ergo illud pilo. Et quam in summo futurum erat: quasi summum ædificii culmen ornauit. Qui ornatus non est in orbem coactus: aut in figuram pilei teres factus: ne quibusdam partibus nudis esset informis sed alibi insusus alibi retractus: pro cuiuslibet loci decencia. Frons ergo uallata per circuitum: & temporibus effusi ante aures capilli: & earum summæ partes in coronæ modum circumcinctæ: & in occipitium omne cõtextum: specie miri decoris ostentat. Iam barba ratio incredibile est quantum conferat ad dignoscendam corporum maturitatem: uel ad differentiam sexus: uel ad decorem uirilitatis ac roboris: ut uideatur omnino non constatura fuisse totius corporis ratio: si quicquam aliter esset effectum.

LIBER VNVS

De forma hominis & omnium membrorum habitudine: sed specialiter de auribus & oculis.

Ca. viii.

Vnc rationē totius hoīs ostendā; singulorūq; mēbrorū; quæ in corpore aperte aut operta sunt: utilitates & habitus explicabo. Cū igitur statuisset deus ex oibus aialibus solū hominē facere caelestē; cetera uniuersa terrena: hūc ad cæli cōtēplationē rigidū erexit: bipedēq; cōstituit: scilicet ut eadē spectaret: unde illi origo ē. Illa uero depressit ad terrā; ut q̄a nulla his immortalitatis exspectatio ē toto corpore ut i hūmū proiecta: uentri pabuloq; seruirent. Hominis itaq; solius recta ratio: & sublimis status & uultus deo patri cōmunis ac proximus: originē suā fictorēq; testatur. Eius prope diuina mens: quia nō tantū animatiū quæ sunt in terra: sed etiā sui corporis est sortita dominatū: in summo capite collocata: tanq̄ in arce sublimis speculatur omnia & cōtuetur. Hanc eius aulā deus nō obductā porrectaq; formauit: ut in mutis aialibus: sed orbī & globo similē: q; orbis rotūditas perfectæ rationis est hac figura. Eo igitur mēs & ignis ille diuinus tanq̄ cælo tegitur. Cuius cū summū fastigiū naturali ueste texisset: priorem partē quæ dicitur facies: necessariis mēbroū ministeriis: & instruxit pariter & ornauit. Ac primū oculorū orbes cōcauis foraminibus cōclufit: a quo foratu frontem nominatā: Varro existimauit: & eos neq; minus neq; amplius: q̄ duos esse uoluit: q; ad specē nūllus est perfectior numerus q̄ duorū: sicut & aures duas: quarū duplicitas incredibile est quātam pulchritudinē præferat: q; tū pars utraq; similitudine ornata est: tum ut ueniētes altrinsecus uoces facilius colligātur. Nā & forma ipsa mirādū in modū ficta: quod earū foramina uoluit esse nuda & inobcepta: quod & minus decorū: & minus utile fuisset: quoniā simpliciū cauernarū angustias præteruolare uox posset nisi & supergī per cæptā per cauos sinus & repercussu retentā foramina ipsa cōueherēt: illis similita uasculis: quibus ippositis solent angustiora uasa cōpleri. Eas igitur aures quibus est iductū nomē a uocibus hauriendis. Vnde Virgilius: Vocēq; his auribus hausi: quia uocem ipsam græci *Virgi.* *ακουη* uocant ab auditu per imutationē litteræ: aures uelut audes sunt noiata. Nolu it deus artifex mollibus pelliculis informare q̄ pulchritudine dement pēdulas atq; flectentes neq; duris ac solidis ossibus: ne ad usum inhabiles essent: immobiles: ac rigētes: sed qd̄ esset horū mediū excogitauit: ut eas cartilago mollior alligaret: & habēt aptā simul & flexibilē firmitatē. In his audiendi tantū officium cōstitutū est: sicut in oculis uidendi. Quorū præcipue inexplicabilis est ac mira subtilitas: q̄a eorū orbes gemarū similitudinē præferentes: ab ea parte qua uidendū fuit: mēbranis prælucentibus textis: ut imagines rerū cōtra positarū tanq̄ in speculo refulgentes ad sensum intimū penetrarent. Per eas igitur mēbranas: sensus ille qui dicitur mēs: ea quæ sunt foris transpicit: ne forte existimes aut imaginum incursione nos cernere (ut philosophi dixerūt) quoniā uidēdi officium in eo debet esse: qd̄ uidet: nō in eo quod uidet aut intentione aeris cū acie: aut effusione radiorū: quoniā si ita esset: radium quē oculis aduertimus uideremus donec intentus aer cū acie: aut effusi radii ad id qd̄ uidendū esset peruenirēt. Cū autē uideamus eodē momēto tēporis plerūq; uero aliud agētes: nihilominus tamē uniuersa q̄ cōtra sunt posita: intueamur. Verius & manifestius est mētē esse q̄ per oculos ea quæ sunt opposita: trāspiciat q̄ p fenestras lucēte uitro aut speculari lapide obductas. Et iccirco mens & uoluntas ex oculis sæpe dignoscit. Quod qd̄ ut reselleret Lucretius ineptissimo usus *Lucreti* est argumēto. Si enī mens inqt per oculos uidet: erutis & effossis oculis magis uideret: qm̄ euulsa cū postib⁹ fores: plus inferūt luminis: q̄ si fuerint obductæ: Nimirū ipsi uel potius Epicuro q̄ eū docuit: effossi oculi erāt: ne uiderēt effusos orbes: & ruptas oculorū

DE OPIFICIO DEI

fibras: & fluentē per uenas sanguine: & crescentes ex uulneribus carnes & obductas ad ultimū cicatrices nihil posse lucis admittere. Nisi forte auribus oculos similes nasci uolebat: ut nō tā oculis q̄ foraminibus cerneremus: quo nihil ad speciem scēdius: ad uisum in utilius fieri pōt. Quātulū. n. uidere possemus: si mēs ab intimis penetralibus capitis p̄ exiguas cauernarū rimulas attēderet: ut siqs uellet transpicere per cicutā: nō plus p̄fecto cernat: q̄ cicutā ipsius capacitas cōp̄ēdat. Itaq; ad uidēdū mēbris potius in orbem cōglobātis opus fuit: ut uisus in latū spargeret: & quæ in primiori facie adhæreret ut libere possint oīa cōtueri. Ergo inestabilis diuinæ p̄uidentiæ uirtus fecit duos similimos orbis: eosq; ita demixit: ut nō in totū conuertī. sed moueri tñ ac flecti cū mō possēt. Orbis at̄ ipsos humoris puri ac liquidi plenos esse uoluit: in quorū media parte scintille luminū conclusæ tenerentur: quas pupillas nuncupamus: in q̄bus puris ac subtilibus cernendi sensus ac ratio continetur. Per eos igitur orbis seipsā mens intendit: ut uideat: miraq; rōne in unū miscetur & cōiungitur amborū luminū uisus.

Contra eos qui sensus falsos esse contendunt.

Ca. ix.

Ibet hoc loco illorū rephendere uanitatē: q̄ dū uolunt ostēdere sensus falsos eē multa colligūt in q̄bus oculi fallātur: inter quæ illud ē: quod furiosis & ebriis oīa duplica uideant. Quasi uero eius erroris obscura sit cā. Ideo. n. fit. q̄a duo sūt oculi. Sed quō id fiat accipe. Visus oculorū intentōe aī constat. Itaq; qm̄ mens (ut supradictum est) oculis tanq̄ fenestris utitur: nō tantum hoc ebriis aut insanis accidit: sed ēt sanis ac sobriis. Nā si aliqd̄ nimis p̄pius admoueas: duplex uidebit̄. Certū est. n. interualum ac spaciū quo acies oculorū coit. Itē si retrorsum auoces aīum: quasi ad cogitandū & intētiōem mētis relaxes: cū acies oculi utriusq; dicūt: tūc singuli uidere icipiūt separati. Si at̄ rursus intenderis acieq; direxeris: coit in unū q̄cquid duplex uidebat̄. Quidergo mirū: si mens ueneno ac potētis uini dissoluta dirigere se nō pōt ad uidendū sicut ne pedes q̄dem ad ambulādū neruis stupescētibus debiles: aut si uis furoris in cerebrū sauiens: cōcordiā disiungit oculorū: Quod a deo uerum est: ut luscis hoībus si aut insani aut ebrii siāt: nullo pacto possit accideret: ut aliquid duplex uideāt. Quare si ratio appareret: cur illi fallūtur: manifestū est nō esse falsos sensus: q̄ aut nō falluntur: si sunt puri & integri: aut si fallūtur: mens tñ non fallitur: quæ illorum nouit errorem.

Ad oculorum fabricam redit & omnium membrorum habitudinem: sed specialiter quæ usq; ad uentrem per cutem apparent.

Ca. x.

Ed nos ad dei opera reuertamus. Ut igitur oculi munitiores essent ab iniuria eos ciliorū tegminibus occultit: unde oculos dictos eē Varroni placet. Nā & ipsæ palpebræ q̄bus mobilitas inest: palpitatio uocabulū tribuit: pilis in ordinæ stātibus uallata: ceptū oculis decētissimū p̄bēt. Quarū motus s̄siduus incōprehēnsibili celeritate cōcurrēs: & uidēdi tenorē nō ipedit: & reficit obtutū. Acies. n. id est mēbrana illa perlucēs: quā sicari & obarescere nō oportet: nisi hūore assiduo tersa puri nitent: obsolescit. Quid ipsa supciliorū fastigia pilis breuibus adornata: Nōne quasi aggeribus & munimētū oculis: neqd̄ superne incidat: & speciem simul præstāt. Ex quorū cōnionasus exortēs: & ueluti equali porectus iugo: utraq; aciem simul & discernit: & munit. Inferius quoq; genarum nō indecens tumor in similitudinē colliū leuiter exurgens ab oi parte oculos efficit tutiores: prouisūq; est ab artifice sumo: ut si quis forte uehementior ictus extiterit: eminet. bus repellat̄. Nasi uero pars superior usq; ad mediū solida formata est. Inferior aut̄ cartilagine adhæret mollita ut ad usum digitorū possit esse tractabilis. In hoc autem quauis simplici membro trita sunt officia constituta: Vnum

LIBER VNVS

ducendi spiritus. Alterū capiendi odoris. Tertiū ut p̄ eius cauernas purgamentā cerebri defluat. Quas ipsas deus q̄ mirabilis; q̄ diuina rōne molitus est: ut tamē hiatus ipse nasci oris speciē nō deformaret. Quod erat plane futurū: si simplex formē pateret. Ad id uelut pariete p̄mediū ducto itersepfit atq; diuisit; fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimū. Ex quo itelligit̄ quātū dualis numerus una & simplici cōpage solidatus: ad rerū ualeat p̄fectionē. Nā cū sit corpus unū: tñ totū ex simplicibus membris cōstare nō poterat: nisi ut partes uel dextrā uel sinistrā. Itaq; ut pedes duo & itē manus: nō rātū ad utilitatē aliq̄ uisusq; uel gradiendi uel faciendi ualent: sed & habitū decorēq; admirabilē cōferūt. Sic & in capite qd' totius diuini opis q̄si culmen est: & auditus in duas aures: & uisus in duas acies: & adoratio in duas nares a summo artifice diuisa est: quā cerebrū in quo sentiēdi rō est: q̄uis sit unū: tamē in duas partes mēbrana interueniente discretū est: sed & cor qd' sapiētix domiciliū uidet̄. licet sit unū duos tñ intrinsecus sinus hēt: q̄bus fontes uīui sanguinis cōtinētur: septo intercedere diuisi: ut sicut in ipso mūdo summa rerū uel de simplici duplex: uel de duplici simplex & gubernat & cōtinēt totū: ita in corpore de duobus uniuersa cōpacta idissociabilē p̄deret unitatē. Oris quoq; species & rictus ex trāuerso patefactus: q̄ utilis: q̄ decens sit enarrari nō pōt: cuius usus in duobus cōstat officiis: sumēdi uictus: & eloquēdi. Lingua intus inclusa: quā uocē motibus suis in uerba distēdit: & est iterpres aī. Nec tñ sola pōt per se eloquēdi munus implere nisi acūmē suū palato ille serit: nisi adiuta uel offensione dētiū: uel cōpressionē labiorū: dētes tñ plus cōferūt ad loquēdū. Nā & infantes nō añ incipiūt sari: q̄ dētes habuerit & senes amissis dentibus ita balbutiūt: ut ad infantīā reuoluri denuo esse uideant̄. Sed hęc ad hoiem solū p̄tinēt: aut ad aues: in q̄bus acuminata & uibrata certis motib⁹ lingua: innumerabiles cātuū flexiones: & sonorū uarios modos exprimit. Habet p̄terea & aliud officiū: quo in oībus: sed tñ solo in mutis utit̄: q̄ cōtrarios & cōmolitos dētib⁹ cibos colligit: & cōglobatos uī sua deprimit: & trāsmittit ad uentrē. Itaq; Varro a ligādo cibo putat linguā nō mē impositū. Bestias ēt potu adiuuat. Portēta. n. cauataq; hauriūt aquā eāq; cōprehensam linguā sinu ne tarditate ac mora defluat ad palatū celeri mobilitate cōplodūt. Hęc itaq; palati cōcauo tāq; restitudine tegit̄: eāq; dētiū ordine deus quasi muro circūualla uit. Dētes at̄ ipsos ne nudi ac restricti magis horrore q̄ ornamento essent: gingiuis molli- bus q̄ a gignēdis dētib⁹ nominant̄: ac deinde labiorū tegminibus honestauit. Quorū durities sicut immolari lapide maior est & asperior: q̄ in ceteris ossibus: ut ad cōtenēdos cibos pabulūq; sufficerēt. Labra ipsa q̄ quasi añ cohærebāt q̄ decēter itercidit: quorū supius sub ipsa medietate uariū: lacuna quadā leui quasi ualle signauit: inferius hōe statis gratia foras molliter explicauit. Nā qd' attinet ad sapore capiēdū: fallit̄ q̄sq; hūe sensum palato inesse arbitrat̄. Lingua est. n. qua sapores sentiuntur: nec tñ tota. Nā partes eius quæ sunt ab utroq; latere teneriores: sapore subtilissimis sensibus trahūt. Et cū neq; ex cibo q̄q; neq; potione minuat̄ tñ inenarrabili mō penetrat ad sensum sapor eadē ratione: qua nihil de quacūq; materia odoris decerpit. Cætera q̄ decora sint: uix exprimi pōt. Deductū clemēter a genis mētū: & ita inferius cōclusum: ut acūmē eius extremū signare uideatur: leuiter ipressa diuisio. Rigidū ac teres collū scapulæ uelut molli- bus iugis a ceruice dimissa: ualida & substricta neruis ad fortitudinē brachia insignib⁹ toris extētū lacertorū ingēs robur utilis ac decens flexura cubitorū. Quid dicā de māibus rōnis ac sapiētix ministris: Quas solertissimus artifex plano ac modice cōcauo sinu fictas: ut si qd' tenēdū sit aperte possit incidere: in digitos terminauit: in quibus difficile est expedire: utrū ne species an utilitas maior sit. Nā & numerus perfectus ac plen⁹: &

Varro

DE OPIFICIO DEI

ordo ac gradus decentissimus: & articularū pariū curuatura flexibilis: & forma unguiū rotūda cōcauis tegminibus digitorū: fastigia cōprehēdēs atq; firmās: ne mollitudo carnis in tenendo cederet: magnū præbet ornatū. Illud uero ad usum miris modis habile: q; unū a cæteris separatus: cū ipsa māu orit̄ & in diuersum maturius findit̄. Qui se uelut obuiū cæteris præbēs: oēm tenēdi faciēdiq; rōnē uel solus: uel p̄cipue possidet: tāq; rector oīum atq; moderator. Vnde ēt pollicis nomen accepit: q; uī & pt̄ate inter cæteros polleat. Duo qdem articulos extātes hēt: nō ut alii ternos: sed unus ad manū carnē necit̄ pulchritudinis gratia. Si enī fuisset tribus articulis & ipse discretus scēda & inde corā species ademisset manibus honestatē. Nā pectoris latitudo sublimis & exposita oculis: mirabile præfert habitū sui dignitatē. Cuius hæc cā est: q; uidet̄ hominē solū deus ueluti supinū formasse. Nā ferre nullū aīal iacere in tergū pōt: Mutas aut̄ animantes quasi alterno latere iacentes linxisse: atq; ad terrā cōpressisse. Iccirco illis angustum pectus: & ab aspectu remotū: & ad terrā uersus subiectū. Hoīs at̄ patēs & rectū: q; ple nū rōnis a cælo datū humile aut indecēs esse nō debuit. Papillæ quoq; leuiter eminetes & sulciōribus ac paruis orbibus coronatæ: nō nihil addunt uenustatis: scēminis ad alendos fœtus datæ: maribus ad solū decus: ne informæ pectus: & quasi mutilū uideretur. Huic subdita est planicies uentris: quā mediā fere umbelicus nō indecenti nota signat: ad hoc fœtus: ut per eum fœtus dum est in utero: nutriatur.

De uisceribus & intestinis usq; ad membra genitalia.

Ca. xi.

Equit̄ necessario ut de internis quoq; uisceribus dicere scipiā: q; bus nō pulchritudo: q; a sūt ab dicta: sed utilitas incredibilis attributa est qm̄ opus fuerat: ut terrenū hoc corpus succo aliquo: de cibis ac potibus aleret̄: sicut terra ipsa hymbribus ac pruinis. Prouidentissimus artifex in medio eius receptaculū cibis fecit quibus cōcoctis & liquefactis: uitaes succos mēbris oībus dispartiret. Sed cō hō cōstet ex corpore atq; aīa: illud qd̄ supra dixi receptaculū soli corpori p̄stet alimētū: aīa uero aliā se dē dedit. Fecit. n. genus quoddā uiscerū molle atq; rarū: qd̄ pulmonē uocāus: in qd̄ spiritus reciproca uicissitudine cōmearet̄: eūq; nō in uteri modū finxit: ne effūderet̄ simul spiritus aut inflaret̄ simul. Ideoq; ne plenū qdē uiscus effecit: sed instabile atq; aeris capax ut paulatim spiritū recipet̄: dū uitalis uentus pillā spargitur raritatē: & eūdē rursus paulatim redderet̄: dū se ex illo explicat̄. Ipsa enī uicissitudo flādi & spirandi respirandiq; tractus: uitā sustētat in corpore. Quoniā ergo duo sunt in hoīe receptacula: unū aeris qd̄ alit animā: alterū ciborū quod alit corpus: ut ceruix flexi ac moueri facile possit: duas eē per collū fistulas necesse est: cibalē ac spiritalē: quarū superior ab ore ad uētrē ferat̄: inferior a naribus ad pulmonē. Quarū rō & natura diuersa est. Ille. n. qui est ab errore trāsitus: mollis effectus est: & qui semper clausus cohæreat sibi: sicut os ipsum qm̄ potus & cibus dimota & patefacta gula: quia corporales sunt: spatiū sibi transmeandi faciūt. Spiritus cōtra qui est incorporalis ac tenuis: q; a spatiū sibi facere nō poterat: accepit uiam patentē: q; uocatur gurgulio. Is cōstat ex ossibus flexuosis ac mollibus: quasi ex annulis cicutæ modū inuicē cōpactis & cohærentibus: patetq; id semper trāsitus. Nullam enī requiēmeādi habere spiritus pōt: q; a is qui semp cōmeāt: demissa utiliter de cerebro mēbri portione: cui uua nomen est uelut occurso quodā refrenat̄: ne aut teneritudinem domiciliū cū impetu ueniens attracta pestilētī aura corrūpat̄: aut totā nocendi uolētā Internis receptaculis perferat. Ideoq; ēt nares breuiter sunt aptæ: quæ iccirco sic nominatur: quia per eas odor: uel spiritus nare non desinit. Tamen hæc fistula spiritalis nō tantum ad nares: uerū ad os quoq; iter patet in extremis palati regionibus: ubi se folles

DE OPIFICIO DEI

fauciū spectātes anā tollere incipiūt in tumorē. Cuius rei causa & rō non obscura est. Loquēdi. n. facultatē nō haberemus: si sicut gulæ iter ad os tantū: ita gurgulio ad nares tantū pateret. Aperuit igit̄ uia uoci diuina solertia ex illa fistula spiritali: ut posset lingua ministerio suo fungi: & uocis ipsius in offensum tenorē: pulsibus suis in uerba cōcidere. Qui meatus si aliquo mō intercēptus sit: murū faciat necesse est. Erat enī pfecto quis quis aliā causam putat cur hoies muti sint. Nō enī (ut uulgo credit̄) uinctā gerunt linguā: sed hi uocalē illū spiritū per nares quasi mugietes pfundūt: q̄ uoci transitus ad os aut nullus oīno est: aut nō sic patēs: ut plenā uocē possit emittere. Quod plerūq; natura fit: aliquādo etiā casū accidit: ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocē nō transmittat ad linguā: faciatq; de loquētibus mutos. Quod cū acciderit: auditū quoq; obstruinecesse est: quia uocē emittere nō pōt ne admittere quidē possit. Loquēdi ergo causa patefactus est hic meatus. Illud quoq; prāstat: ut in lacrimis celebrādis: q̄ nares calorē ferre nō possunt: aer feruēs ore ducat. Itē si forte spiramenta nariū frigoris pituita prācluserit per os aurā trahere possumus: ne obstructa meādi facultate: spiritus strāgulet̄. Cibiuero in aluū recēpti: & cū potus hūore permixti: cū iā calore percocti fuerit: eorū succus in enarrabili mō per mēbra diffusus: irrigat uniuersum corpus & uegetat. Intestino rum quoq; multiplices spirāe ac lōgītudo in se cōuoluta: & uno tamē substrieta uiculo q̄ mirificū dei opus est. Nā ubi maceratos ex se cibos aluus amiserit: paulatim per illos interiorū anfractus extrudūtur: ut q̄cqd̄ ipsis inest succi: quo corpus alie mēbris oibus diuidat̄. Et tñ nequi forte obhæreāt ac resistāt: quod fieri poterat propter ipsorum uolūminū flexiones in se sæpe redeūtes: & fieri sine pernicie nō poterat. Oppleuit ea intrinsecus crassiore succo: ut purgamēta illa uētris ad exitus suos facilius per lubricū niterēt̄. Illa quoq; rō subtilissima ē: q̄ uesica cuius usum uolucres nō habēt: cū sit ab intestinis separata: nec ullā habeat fistulā: qua ex illis utimā trahat: cōpletur tñ & hūore distēdit̄. Id quō fiat notū est difficile peruidere. Intestino rō. n. partes: quæ ab aluo cibū potūq; suscipiūt: patētiores sunt q̄ ceteræ spirāe: & multo tenuiores. Hæ uisicā circūplectuntur & cōtinēt: ad aquas partes cū potus & cibus mixta peruenerit: simū qdē crassius fit & trāsmeat. Hūor at̄ oīs per illā teneritudinē percolat̄: eūq; uesica cui? æque tenuis subtiliq; mēbrana est: absordet & colligit: ut foras quā natura exitū patefecit: emittat.

De mēbris cōceptionis: & ipsius cōceptus physica ratione. Ca. xii.

E utero quoq; & cōceptiōe qm̄ de iternis loquimur: dici necesse ē: neqd̄ p̄terisse uideāur. Quæ quāq; in opto latēt: sensus tñ atq; itelligētiā latere nō possunt.

Vera in marib; q̄ semia cōtinēt: duplex est paulo iterior: q̄ illud hūoris obscœni recēptaculū. Sicut. n. renes duo sunt: itēq; testes: ita & uenæ semiales duæ: in una tñ cōpage coherētes: qd̄ uidēus in corporib; aīaliū: cū iterfecta patefiūt. Sed illa dexterior masculinū cōtinēt semē: sinisterior feminū: & iō in toto corpe pars dextra masculina est sinistra uero feminina. Ipsum semē qdē aiū ex omni corpore ad uenā genitālē cōfluere: ibiq; cōcrescere. Sed hoc hūana mēs quō fiat: nō pōt cōprehēdere, lēi scēminis uterū i duas se diuidit partes: q̄ in diuersum diffusæ ac reflexæ circōplicātur: sicut arietis cornua. Quæ pars in dextrā retorquetur: masculina est: quæ in sinistra scēminia: Cōceptū igit̄ Varro & Arist. sic fieri arbitrātur. Aiū nō tantū marib; inesse semen: uerū etiā scēminis: & inde plerūq; matrib; similes p̄creari: sed earū semē sanguinē esse purgatū. Quid si recte cū uirili mixtū sit: utraq; cōcreta: & simul coagulata iformari. Et primū qdē corhois cōstigi: q̄ in eo sic & uita hoīs: & sapientia. Deniq; totū opus q̄ dragesimo die cōsumari. Ex abortionibus hæc fortasse collecta sunt. In aiū tamē foetibus primū

Varro
Arist.

oculos fingi dubiū nō est: qđ in ouis saepe deprēhēdimus. Vnde fieri nō posse arbitror: qn fictio a capite sumat exordiu. Similitudines at in corporib⁹ filiorū sic fieri putāt. Cū semina iter se pmixta coalescāt: si uirile supauerit: patri simile puenire siue marē seu femina. Si muliebri p̄ualauerit: progeniē cuiusq; sexus ad imaginē respondere maternā. Id at̄ praualet e duobus qđ fuerit uberius. Alterū. n. quodāmo amplectit̄ ac includit. Hinc plerūq; fieri: ut unius tantū liniamēta pratēdat. Si uero aequa fuerit ex pari semēte pmixtio: figuras quoq; misceri: ut sobolles illa cōis aut neutriū referre uideat̄: qa totū ex altero nō hēt: aut utriūq; qa partē de singulis mutata ē. Nā in corporibus aīaliū uide mus aut cōfundi parētū colores: ac fieri tertiū neutri generatiū simile aut utriusq; sic exprimi: ut discoloribus mēbris p̄ oē corpus cōcors mixtura uariet̄. Dispare quoq; naturā hoc mō fieri putant̄: cū forte in leni uteri partē masculinā stirpis semē iciderit: marē qđē gigni opinatio est. Sed qa sit in scēmina parte cōceptus: aliqd in se hēe scēmineū: uel pra q̄ dec⁹ uirile pariat̄: uel formā insignē: uel nimīū cādorē: uel corporis leuitatē: uel at̄tus delicatos: uel staturā breuē: uel uocē gracilē: uel aīum ibecillū uel ex his plura. Idē si partē in dextrā semē scēminini sexus ifluxerit: scēminā qđē p̄creari: se qm̄ in masculina parte cōcepta sit hēe in se aliqd uirilitatis: ultra q̄ sextus rō perimitat̄: aut ualida mēbra aut imoderatio lōgitudinē aut fuscū colorē: aut hyppidā faciē aut uultū indecō. ū aut uocē robustā aut aīum audacē: aut ex his plura. Si uero masculinū in dextrā: scēminū in sinistra puenerit utrosq; fœtus recte puenire: ut & scēminis per oīa naturā suā decus cōstet & maribus tā mēte q̄ corpore robur uirile seruet̄. Illud uero ipsum q̄ mirabile cōstitutū dei: qđ ē ad cōseruationē generū singulorū duos sexus maris ac scēminā iū chinat⁹ est: qbus iter se puoluptatis illecebras copullatis successiua soboles pateret̄: ne oē genus uiuētū cōditio mortalitatis extingueret̄. Sed plus roboris maribus attributū est: quo facilius ad patiētā iugi maritalis scēminā cogereēt̄. Vir itaq; noiatus ē: q; maicri eo uis est q̄ in scēmina: & hic uirtus nomē accēpit. Itē mulier (ut Varro i. e. p̄tat̄) a molicie ē dicta imutata & detracta littera: uelut molier Cui suscepto fœtu cū ptus appropinquare iā cōpit: turgescētes iā māmā dulcibus succis distēdunt̄: & ad nutria ēra nā scētis fontib⁹ lactis fœcūdū pect⁹ exuberat. Nec. n. decebat aliud q̄ ut sapiēs aīa a corde alimōniā duceret. Idq; ipsū solertissime cōparatū est: ut cādēs ac piguis humor tēritudinē noui corporis irrigaret: donec ad capiēdos fortiores cibos: & dentibus instruat̄: & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propositū: ut cetera quā supersunt: breuiter explicemus. Contra illos qui per uoluptatē mēbris genitalibus abutuntur: & subditorum membrorum forma.

Oterā nūc ego ipsorū quoq; genitaliū membrorū mirificā rōne tibi exponere me pudor ab huiusmodi sermōe reuocaret: itaq; a nobis indumēto uerecūdiā q̄ sunt pudēda: uelent̄. Quod ad hāc rē attinet: queri satis est: hoies impios ac p̄phanos lūmū nefas admittēre qđ diuinū & admirabile dei opus ad p̄pagandā successiōnē inexcogitabili rōne puilam: & affectus uel ad turpissimos quātus: uel ad obscōnā libidinis pudēda opa cōuertūt: ut iā nihil aliud re scissima petāt: q̄ inanē & sterilē uoluptatē. Quā reliq; corpis partes nō carēt rōne ac pulchritudinē. Coglobata in nates ca ro q̄ sedēdi officio apta & eadē firmior q̄ in ceteris mēbris: ne prāmente corporis molestibus cederet. Itē scēminū deducta & latioribus toris ualida longitudo: quo facilius onus corporis sustineret: q̄ paulatim deficiētē in angustū genua determināt: quorū decētes nodi flexurā pedibus ad gradiēdū: sedēdūq; aptissimā p̄bēt. Itē crura nō aquali mō ducta: ne indecēs hitudo formaret pedes: sed teretibus suris clemētē extātibus sen

DE OPIFICIO DEI

linq; te auaris: & firma sunt & ornata. In platis uero eadē qdē: sed tñ longe dispar q̄ in manib; rō est. Quae qm̄ totius op̄is quasi sūdamēta sunt mirificae: artifex nō rotūda specie: ne hō stare nō posset: aut aliis ad stādū pedibus idigere: sicut quadrupedes: sed porrectiores lōgiore; q; formauit: ut stabile corpus efficerēt planicie sua. Vnde illis iditū nomē est: dīgiti & que totidē quot in manib; specie magis q̄ usum praeferētes. Ideoq; & iuacti & breues: & gradatim cōpositi. Quorū q̄ est maximus: qm̄ illū sicut in manu discerni a ceteris opus non erat: ita in ordinē redactus est: ut rñ ab aliis magnitudine ac modico interuallo distare uideatur. Haec eorū speciosa germanitas: nō leui adiumento nixū pedū firmat. Concitari, n. ad cursum nō possumus nisi digitis in humū pressis: soloq; nitentibus: impetū saltūq; capiamus. Explicasse uideor oīa: quorū ratio intelligi potest. Nunc ad ea uenio: quae uel dubia uel obscura sunt.

Quod de multis quae sunt in corpore ratio sciri nequit.

Ca. xiiii.

Uta eē cōstat i corpore: quorū uim rōnēq; perspicere nō nisi q̄ fecit: pōt. An aliq; enarrare se putat posse: qd̄ utilitatis: qd̄ effectus habeat tēuis mēbrana illa plucēs: q̄ circūnectit aluus ac regit? Quid rerū gemia similitudo? Quos ait Varro ita dictos: q̄a riuī ab his obsceni hūoris oriānt: qd̄ ē lōge secus: q̄a spinā a trīnse cus spini cōhāret: & sunt ab intestinis separati. Quid splen: qd̄ iecur: qd̄ uiscera quasi ex cōturbato sanguine uident esse cōcreta? Quid fellis amarissimus liquor? Quid globus cordis q̄ unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credēdū putabimus: q̄ affectū iracūdiāe in felle cōstitutū putat: pauoris in corde: letitiā in splene. Ipsius at̄ iecoris officīū uolūt esse: ut cibos in aluo cōcoquat amplexu & calefactu suo: qd̄a libidines rerū tenere arū i iecore cōtineri arbitrant. Primū ista perspicere ac uim hūani sensus nō pōt q̄a horū officia in operto latēt: nec usus suos patefacta demōstrāt. Nā si ita esset: fortasse placidiora quaeq; aīalia uel nihil fellis oīno: uel minus haberēt q̄ fera: timidiora plus cordis solariora plus splenis: lasciuiora plus iecoris habuissent. Sicuti igit̄ nos sentimus audire auribus oculis cernere: naribus adorare: ita pfecto sentiremus nos felle irasci: iecore cupere: splene gaudere. Cū at̄ unde affectus isti ueniāt: minime sentiamus: fieri nō pōt ut aliunde ueniāt: & aliud uiscera illa q̄ suspicamus: efficiāt. Nec tñ cōuincere possumus falsa illos q̄ hāc disputāt: dicere. Sed oīa q̄ ad motus aīaēq; p̄tineāt: tā obscurae alteq; rōnis esse arbitror: ut supra hoiem sit ea liq̄do peruidere. Id tñ certū & indubitātū esse debet res tot tāra uiscerū genera: unū & idē habere officīū: ut animā cōtineant in corpore. Sed quid p̄prie singulis neruis sit iniunctū: quis scire nisi artifex potest: cui soli opus suū notum est.

De obscura uocis ratione.

Ca. xv.

E uoce at̄ quā rōnē reddere possumus? Grammatici qdē ac philosophi uocē esse definiūt: aerē: spiritu uerberatū. Vnde uerba sūt nūcupata: qd̄ p̄spicue falsū ē. Nō. n. uox extrā os gignit: sed intra. Et iō uersimilior est illa snia stipatū spiritū cū obstata fauciu fuerit illi sum sonū uocis exprimere ueluti cū i patentē cicutā labroq; subiectā dimittimus spiritū & is cicutae cōcauo repercussus ac reuolutus a fūdo dū delcē dentē occurso suo reddit: ad exitū nitēs sonū gignit: & in uocalē spiritū resiliēs per se uētus aiatur. Quod quidē an uerū sit: deus artifex uiderit. Videt̄ enī nō ab ore: sed ab intimo pectore oriri. Deniq; & ore clauso: & naribus emittit̄ sonus qualis pōt. Praeterea ex maximo spiritu quo anhelamus: uox nō efficitur: & leui & nō coartato spiritu quotiens uolumus efficitur. Nō ē igit̄ cōprehensum quō fiat: aut qd̄ sit oīno. Nec me nūc i acadēmia sententiā delabi putes: q̄a nō oīa sunt incōprehensibilia. Ut. n. fatēdū est multa nesciri q̄ uult deus itelligentiā hoīs excedere: sic tamē multa esse quae possunt & sensibus per

cipi: & rōne cōprehēdi: Sed erit nobis cōtra philosophos itegra disputatio. Cōfitemur
igit spatiū quo nūc deccurrius. Vbi sit mētis sedes: & q̄ rōne corpī coiūgat. Ca. xvi.

Entis quoq; rōne icōprehēsilē esse q̄s nesciat: nisi q̄ oīno illā nō hēt: cū ipsa
mēs quo loco sit aut cuiusmodi nesciat: Varia ergo a philosophis de natua ei⁹
ac loco disputata sunt. An ego nō dissimulabo qd̄ ipse sentiā: nō q̄a sic eē affir-
mē: qd̄ est insipiētis in re dubia facere: sed ut exposita rei difficultate icelligas quāta sit
diuinorū operū magnitudo. Quidā sedē mētis in pectore esse uoluerūt: qd̄ si ita ē: quā-
to tandē miraculo dignū est rē in obscuro ac tenebroso hitaculo sitā: uī tāta rōnis atq; in-
telligētiae luce uersari tū q; ad eā sensus ex oī corpīs parte cōueniūt: ut ī qualibet regiōe
mēbrorū præsens esse uideat. Alii sedē ei⁹ in cerebro eē dixerūt. Et sane argumētis p̄ba-
bilibus usi sunt: oportuisse scilicet q; totius corporis regimē haberet: poti⁹ in sūmo tāq;
Iarce habitā: nec q̄c̄ esse sublimis: q̄ id qd̄ uniuersum rōne moderet: sicut ipse mūdi
dñs & rector in summo ē. Deinde q; sensus oīs: id est audiēdi: & uidēdi & odorādi minī
stra mēbra ī capite sunt locata: quorū oīum uīa nō ad pect⁹: se ad cerebrū ferāt. Alioq;
neceffe nos eēt tardius sentire donec sentiēdi facultas lōgo itinere p'collū ad pectus usq;
descēderet: Hi uero aut nō multū: aut fortasse nō errāt. Videt. n. mēs q̄ dñatū corpīs te-
net in summo capite cōstituta: tanq̄ in cælo deus. Sed quādo in aliqua sit cogitatione cō-
meare ad pectus: & quasi ad secretū aliqd̄ penetrale secedere: ut cōsiliū tanq̄ ex thesau-
ro recōdito eliciat ac pferat. Iōq; cū intēti ad cogitādū sumus: & cū mēs occupata ī altū
se abdiderit neq; audire q̄ circūsonāt: neq; uidere q̄ obstet solēus. Id uero siue ita ē: admi-
rādū pfecto est quō id fiat: cū ad pectus ex cerebro iter pateat: Siue at nō: hoc tñ nihil
omīnus admirādū est: q; diuina nescio q̄ rōne fiat: ut ita esse uideat. An pōt aliq; nō ad-
mirari: q; sensus ille uiuus atq; cælestis: q; mēs uel aiūs nūcupat: tātā mobilitatis est: ut
neq; qd̄ cū sopitus est cōgescat: tātā celeritatis: ut uno t̄pis pūcto cælū oē collustrat:
si uelit: maria puolet: terras & urbes pagret. Oīa deniq; q̄ libuerit q̄uis lōge lateq; sum-
mota sint: ī cōspectu sibi ipse cōstituāt. Et mirat aliq; si diuina mēs dei p uniuersas mū-
di partes intēta discurrat: & oīa regit: oīa moderat: ubiq; præsens: ubiq; diffusa: cū tanta
sit uis ac ptās mētis hūanæ itra mortale corpus iclusa: ut ne septis qd̄ grauis huius ac
pigri corpīs cui illigata est: coerceri nullo pacto possit: quominus sibi liberā uagādī fa-
cultatē q̄etis ipatiēs largiat. Siue igit ī capite mēs hitat: siue in pectore: pōt ne aliq; cō-
prehēdere q̄ uis rōnis efficiat: ut sensus ille cōprehēsilis aut ī medula cerebri hæreat,
aut ī illo sanguine bibipartito q̄ est inclusus in corde: ac nō ex eo ipso colligat quāta sit
dei ptās: q; aiūs seipsum nō uidet: aut qualis aut ubi sit: nec si uideat tñ perspicere possit:
quo pacto rei corporali res incorpales adiūcta sit: siue ēt mētis locus nullus ē sed p totū
corpus sparsa discurrat: & qd̄ ēt fieri pōt: & a xenocrate platonis discipulo disputatū ē.
Si qd̄ sensus in qualibet parte corpīs præsto est: nec qd̄ sit mēs: nec qualis intelligi pōt
cū sit natura tā subtilis ac tenuis: ut solidis uiscerib⁹ infusa uiuo & quasi ardētī sensu mē-
bris oībus misceat. Illud at̄ caue: ne unq̄ simile ueri putaueris qd̄ Aristoxenus dixit: mē-
tē oīno nullā esse sed quasi armoniā in fidibus ex cōstructione corpīs & cōpagibus uisce-
rū uim sentiēdi existere. Musici. n. intētionē cōcētūq; neruorū in integros modos sine ul-
la offēsiōe cōsonantiū armoniā uocāt. Volūt igitur aīum simili rōne constare in hoīem
qua cōcors modulatio constat in fidibus. s. ut singularū corpīs partiū firma coniunctio
mēbrorūq; omniū cōfētēs in unū uigor motū illū sensibilē faciat aīumq; cōcinnat: sic
ut sunt nerui bene intēti ad cōspirātē sonū. Et sicuti in fidibus cū aliqd̄ aut intercēptū
aut relaxatū est: oīs canēdi rō turbat & soluit: ita in corpore cū pars aliqua mēbrorū du-

xenocra-
tes

Aristoxe-
neus

DE OPIFICIO DEI

xerit vitium destrui uniuersa: corruptisq; oibus atq; turbatis: occidere sensum: eaq; mortē uocari. Verū ille si quicq; mentis habuisset: nō armoniā de fidibus ad hominē transtulisset. Non enī canere sua sponte fides possunt: ut sit ulla in his comparatio ac similitudo uiuentis. Animus autē sua spē & cogitat & mouetur. Quod si quid in nobis armoniā simile foret: ictu moueret externo: sicut nerui manibusq; sine tactu artificis pulsuq; digitorū: muti atq; inertes iacēt. Sed nimirū pulsandus ille manu fuit: ut aliquādo sentiret: quia mens eius ex membris male compacta torpebat.

Quod aīa sit aeterna: & qd sit secūdu philosophorū uarias opiniones. Ca. xvii.

Vpsest de aīa dicere: q̄q; p̄cipi rō eius & natura nō possit. Nec iō tñ immortalē eē aīam nō intelligimus: qm̄ q̄cqd uiget: mouetq; per se semp: nec uideri aut tāgi pōt: aeternū sit necesse est. Quid at sit aīa nōdū inter philosophos cōuenit: nec unq; sortasse cōueniet. Et alii sanguinē dixerūt: alii ignē: alii uentū: unde aīa uel aīus nōmē accēpit: qd̄ gr̄ae uētus ἀνέμωσ dicūt: nec illorū tamē quisq; dixisse aliqd̄ uidet. Nō. n. si aīa sanguine aut p uulnus effusa: aut febrīū calore cōsumpto uidet̄ extingui cōtinuo in materia sanguinis aīa rō pōnēda est: ueluti si eueniat in q̄stionē. Lumē quo utimur qd̄ sit: & respōdeat oleū esse: quo cōsumpto illo lumē extinguit: cū sint utiq; diuersa: sed alterū sit alterius alimētū. Videt̄ ergo aīa similis esse lumini q̄ nō ipsa sit sanguis sed hūore sanguinis alitur: ut lumē oleo. Qui at ignē putauerūt hoc usi sunt argumētē: q; p̄sente aīa corpus caleat: recedēte frigeat. Sed ignis & sensu indiget: & uidet̄: & tactu cōburit. Aīa uero & sensu aucta & uideri nō pōt: & nō adurit. Vnde apparet aīam nescio qd̄ esse deo similē. At illi qui uentū purāt: hoc fallunt: q; ex aere spiritū ducentes: uiuere uideamur. Varro itaq; definit: Aīa ē aer cōceptus: ore deferuefactus: in pulmōne tepēfactus: in corde diffusus in corpus. Hæc apertissime falsa sunt. Neq; n. tā obscurā nobis huiusmodi dico esse rōnē: ut ne hoc qd̄ intelligamus qd̄ uerū esse nō possit. An si mihi qs dixerit aenū eē cælū: aut uitreū (ut Empedocles ait) aerem glaciātū: stotim ne assentiar: quia cælū ex qua materia sit ignorē. Sicut. n. hoc nescio: ita illud scio. Aīa ergo nō est aer ore cōceptus: q̄a multo prius gignit̄ anima q̄ cōcipi aer ore possit. Nō. n. post partū insinuāt̄ in corpus (ut q̄busdā philosophis uidet̄) sed post cōceptū p̄tinus: cū factū in utero necessitas diuina formauit: q̄a adeo uiuit intra uiscera genitricis: ut & in cremēto augeat̄: & cerebrīs pulsiibus gestiat emicare. Deniq; abortū fieri necesse est si fuerit aīa intus extinctū: Ceteræ definitionis partes eo spectat: ut illis nouē mensibus q̄bus in utero fuimus: mortui esse uidemur. Nulla ergo ex his tribus uera scia est. Nec tñ in tātū falsos eē dicēdū est q̄ hæc senserūt: ut oīno nihil dixerit. Nā & sanguinē simūl & calore: & spiritu uiuimus. Sed cū cōstet aīa in corpore oibus adunatis: nō expresserūt proprie quid esset: quia tā non potest exprimi q̄ uideri.

Varro

Empedocles

Vtrum animus & anima sint idem. Ca. xviii.

Equitur alia & ipsa inextricabilis q̄stio. Idē ne sit aīa & aīus: an uero aliud sit illud quo uiuim? aliud at quo sentimus & sapimus. Nō desunt argumenta in utrāq; partē. Qui enī unū eē dicūt: hæc rōnē sequūtur: q; neq; uiui sine sensu possit: nec sentiri sine uita: iōq; esse nō posse diuersum id qd̄ nō pōt separari: sed q̄cqd̄ est illud & uiuēdi officiū: & sentiēdi h̄re rōnē. Iccirco animū & animā indifferēter appellāt duo epicurei poetæ. Qui at dicūt eē diuersa: sic argumētant̄ ex eo posse intelligi aliud eē mētē: aliud eē animā: q̄a incolumi anima mēs possit extingui: qd̄ accidere solet in fanis. Itē q; anima morte sopiat̄: animus somno. Et quidē sic: ut nō tātū quid fiat: aut ubi sit ignoret: sed etiā rerū falsarū cōtēplatione fallatur. Quod quō ipsūm fiat: nō pōt

p̄uideri: cur fiat p̄t, Nā regescere nullo pacto possumus nisi mēs uisionū imaginib⁹ oc-
 cupata teneatur. Latet at̄ mēs oppressa somno tanq̄ ignis obducto cinere sopitus: quē si
 paululū cōmoueris rursus ardescit & quasi euigilat. Auocat̄ ergo simulacris donec mē
 bra sopore irrigata uegetent̄. Corpus. n. uigilāte sensu licet iaceat immobile: tñ nō est ge-
 tū: q̄a flagrat in eo sensus: & uibrat ut flāma & arct⁹ oēs ad se astrictos tenet. Sed postq̄
 mes ad cōtēplandas imagines ab intēctione traducta est: tunc demū corpus oē: resoluē
 in getē. Traducit̄ at̄ mēs cogitatioē cæca cū cogētibus tenebris secūtātūmō esse coepe-
 rit: dū intēta est in ea: de q̄bus cogitat: repēte somnus obrepit: & in species p̄ximas sen-
 sum ipsa cogitatio declinat. Sic ea quæ sibi añ oculos posuerat uidere quoq̄ incipit. De
 inde p̄cedit ulterius: & sibi auocamēta inuenit: ut saluberrimā getē corporis interrūpat.
 Nā ut mēs per diē ueris uisionibus auocat̄: ne obdormiat: ita falsis ne exciteat̄. Nā si nul-
 las imagines cernat: aut uigilare illā necesse ē: aut perpetua morte sopiri. Dormiendi er-
 go eā tributa est a deo rō somniādi: & qd̄ in cōe uniuersis aialibus. Sed illud hōi p̄æ-
 cipue q̄ cū eā rōnē deus getis cā daret facultatē sibi reliq̄t docēdi hōiem futura per som-
 niū. Nā & historia sæpe testant̄ extitisse somnia: quorū p̄sens & admirabilis fuerit eue-
 tus: & responsa uatū nostrorū ex parte somniū cōstitērūt. Quare neq̄ semp uera sunt:
 neq̄ semp falsa Virgilio teste: qui duas portas uoluit esse somniorū. Sed q̄ falsa sunt dor-
 miendi cā uident̄: quæ uera immitūt a deo: ut imminēs bonū aut malū hac reuelatione
 discamus. De origine animæ an sit. Ca. xix.

Illud quoq̄ i q̄stionē uēire p̄t. Vtrū ne aīa ex patre an potius ex matre. An ue-
 ro ex utroq̄ genereat̄. Sed ego id̄ meo iure ab ancipiti uēdico. Nihil. n. ex his tri-
 b⁹ uerū ē: q̄a neq̄ ex utroq̄: neq̄ ex alterutroq̄ serant̄ aīa. Corpus. n. ex cor-
 poribus nasci p̄t: qm̄ confert̄ aliqd̄ ex utroq̄. De aīa aīa nō p̄t: quia ex re tenui & incō-
 prehensibili nihil p̄t decidere. Itaq̄ serendarum animarū ratio unī ac soli deo subiacet.
 Deniq̄ cælesti sumus omnes semine oriundi.

Lucrēt⁹ Oībus idē ille pater ē (ut ait Lucretius) Nā de mortalibus nō p̄t: q̄q̄ nisi mortale ge-
 nerari. Nec putari pater debet: q̄ ransfudisse aut inspirasse aīam de sua nullo mō sentit:
 nec si sentiat qñ tū aut quō id fiat. hēat aīo cōprehēsum. Ea quo apparet nō a parētib⁹ da-
 ri aīas: sed ab uno eodēq̄ oīum deo patre: q̄ legē rōnēq̄ nascēdi tenet solus: siq̄ dē solus
 efficit: nā terreni parentis nihil est nisi ut humorē coporis in quo est materia nascēdi cū
 sensu uoluptatis emittat uel recipiat: & citra hoc etiā opus humoris istius homo resistit
 nec amplius quicq̄ p̄t: ideo nasci sibi filios optāt: q̄a nō ipsi faciūt. Cætera iā deī sunt oīa
 scilicet cōceptus ipse: & corporis informatio: & inspiratio aīa: & partus incolumis & quæ
 cunq̄ deinceps ad hōiem cōseruandū ualēt: illius munus est q̄ spiramus: q̄ uiuimus: q̄
 uigemus: Nā p̄ter q̄ q̄ ipsius beneficio incolumes sumus corpe: & q̄ uictū nobis ex
 uariis rebus subministrat: sapiētīā quoq̄ hōi tribuit: q̄a terrēus pater nullo mō dare po-
 test. Ideoq̄ & de sapiētibus stulti: & de stultis sapiētes sæpe nascūtur: qd̄ quidā fato ac-
 sideribus assignāt. Sed nō est nūc locus de fato differendi. Hoc dicere satis est: q̄ etiā si
 astra efficiētīā rerū cōtinēt: nihilominus oīa a deo fieri: q̄ astra ipsa & fecit: & ordinauit.
 Inepti ergo q̄ hāc ptātē deo dērahūt & operi eius attribuūt. Hoc igīt̄ dei munere cæle-
 sti atq̄ p̄æclaro an utamur in nostra uoluit esse ptātē. Hoc enī cōcessio ipsum hōie uir-
 tutis sacramētis religauit: quo uitā possēt adipisci. Dedit ei & cōstituit aduersarium ne-
 quissimū & fallacissimū spiritū: cū quo in hac terrestri uita sine ulla securitatis requie-
 di p̄icaret. Cur at̄ deus hūc uexatorē generi hominū cōstituit breuiter exponam

Cur deus dedit spiritum tentatorem. Ca. xx.

DE OPIFICIO DEI

Nec oīa diuersitatē uoluit esse: ideoq; uulgo nō aperuit ueritatē: sed eā paucis
a finis reuelauit: quæ diuersitas oē arcanū mūdi cōrinet. Hæc est enī quæ faciat
 uirtutē: quæ scilicet et nō mō esse: sed ne aparere qdē: quæ uirtus esse nō poterit: nī
 si fuerit cōparaliquis. In quo superādouim suā uel exerceat: uel ostēdar. Nā ut uictoria
 constare sine certamine nō pōt: sic nec uirtus qdē ip̄a sine hoste. Itaq; quoniā uirtutē de
 dit hōi statuit et ecōtrario inimicū: ne uirtus ocio torpēs naturā suā perderet. Cuius oīs
 ratio in eo est: ut cōcussa & labefactata firmet: nec aliter ad sūmum fastigiū possit ueni
 re: nisi prudenti manu semp̄ agitata: sed ad salutē sua dimicā di tenore fundauerit. Noluit
 .n. deus hominē ad immortalē illam beatitudinē delicato itinere puenire daturus ergo
 uirtutē: dedit hostē prius: qui animis hominū cupiditates: & uitia imitteret: qui esset au
 ctor errorū malorūq; oīum machinator: ut quoniā deus hominē ad uitā uocat: ille cōtra
 ut rapiat & traducat ad mortē. Hic est qui aut inducit aut decipit eos: qui ueritati studēt
 aut si dolo & studiis nō quiuerit: uirilē gerit animā: quæ sublimiū uigorē labefactare co
 net: infanda dictū & execrabilia molēs: uexat interficit: & tamē ut prosternit multos:
 sic a multis uictus pstratusq; discedit. Magna est enim uis hoīs: magna ratio: magnum
 sacramentū. A quo si quis non defecerit: nec fidē suā deuocionēq; prodiderit: hic beatust
 hic deniq; (ut breuiter sinā) similis deo sit necesse ē: Errat enī q̄s hoīem carne metit.
 Nā hoc corpusculū quo induti sumus: hoīs recaptaculū ē. Nā ipse hō neq; tāgū: neq; af
 picū: neq; cōprehēdi pōt: quia later intra hoc qd̄ uidetur. Qui si delicatus ac tener in hac
 uita aliter fuerit q̄ ratio eius exposcit: si uirtute cōtemptra desideris se carnis adpixerit: ca
 det & p̄metur in terrā. Si autē (ut debet) statū suū quē rectū recte sortitus est: & prom
 te cōstanterq; defenderit: si terræ quam calcare ac uincere debet: nō seruerit: uitam me
 rebitur sempiternam.

Operis conclusio ueritatem superari non posse.

Ca. xxi.

h Acc ad te Demerriane interim paucis & obscuris fortasse q̄ decuit: pro rerum
 ac tēporis necessitate perorauī quibus contentus esse debeas. Plura & melio
 ra laturus: si nobis indulgentia cælitus uenerit: tunc & ego ce ad ueræ philo
 sophiæ doctrinam & planius & uerius cohortabor. Statui enim quam multa potero
 litteris tradere: q̄ ad uitæ beatæ statū spectēt. Et quidē contra philosophos: quoniā sunt
 ad perturbādā ueritatē p̄uiciosi & graues. Incredibilis est enī uis eloquētiæ & argumen
 tādī differēdiq; subtilitas: quā facile deceperat: quos partim nostris armis: partim uero
 ex ipsorum inter se concertatione sumptis reuincemus: ut apareat eos induxisse potius
 errorem q̄ sustulisse fortasse mireris q; tantū facinus audeā. Patiemur ne igit̄ extingui
 aut opprimi ueritatem? Ego uero libentius uel sub hoc onere defecerim. Nā si. M. Tul
 lius eloquentiæ ipsius unicū exemplar ab indoctis & in eloquentibus quia tamen p̄ ue
 ro nitebant: sæpe superatus est. Cur desperemus ueritatem ipsam cōtra fallacem cap
 tiosamq; facundia: sua ppria uī & claritate ualituram? Illi quidem sese patronos uerita
 tis p̄fiteri solent. Sed quis potest eārē defendere: quā nō didicit: aut illustrare apud ali
 os quā ipse non nouit? Magnū uideor polliceri: sed cælesti opus est munere nobis fa
 cultas ac tēpus ad p̄posita psequēda tribuat. Quod si uita est optanda sapienti: p̄fecto
 nullā aliā ob causam uiuere optauerim: q̄ ut aliquid efficiam: quod uita dignum sit: &
 quod utilitatem legentibus. Et si non ad eloquētiā: quia tenuis in nobis facundia riuus
 est: ad uiuēdū tamen afferat: quod est maxime necessariū. Quo p̄fecto: satis me uixisse
 arbitror & officium hominis implexisse: si labor meus aliquos homines ab erroribus
 liberatos: ad iter cæleste direxerit.

DE PHOENICE

Lactatū firmianī de phœnice carmina: Incipit illa sacri modulamīa fūdere cātus
 St locus ī primo fœlix oriēte remot⁹ Et miralucē uoce ciere nouam.
 Qua patet aterui maxia porta poli Quā nec iulex uoces: nec tibia possit
 Nec tm̄ a stiuos hyemisq; ppiqu⁹ ad ort⁹ Musica cyrrhais assimilare modis.
 In quo sol uerno fundit ab axe diē. Sed neq; dolor moriēs imitari nosse putat
 Illic planicies tractus diffundit apertos: Nec cylleneæ fila canore lyra:
 Nec tumulus crescit: nec caua uallis hiat Postq̄ Phœb⁹ equos ī apta refudit olympi
 Sed nostros mōtes: quorū iuga celsa putā Atq; orbē totū ptulit usq; means.
 Per bis sex ulnas eminent ille locus. (tur Illa ter alarum repetito uerbere plaudit:
 Hic solis nemus ē: & cōstitus arbore multa Non errabilibus nocte dieq; sonis.
 Lucus: pperuæ frondis honore uirens. Atq; eadē celeres ēt discriminat horas:
 Cū phaetōræ: s flagrasset ab ignibus axis: Igniferūq; caput ter uenerata silet.
 Ille locus flāmī inuiolatus erat. Antistes nemorū luce ueneranda sacerdos
 Et cū diluuiū merlisset fluctibus orbem: Et sola arcanis conscia phœbe tuis:
 Deucalionæas exuperauit aquas. Quā postq̄ uitæ iā mille pegerit annos:
 Nō hūc exāgues morbi: nō agra senectus At se reddiderint tpa lōga grauem.
 Nec mors crudelis: nec metus āsper adit. Vt reparat lassum spatiiis urgētibus euū:
 Nec scelus ifandū: nec opū uesana cupido: Assueti nemoris dulce cubile fugit.
 Aut metus: aut ardēs cædis amore furor. Cūq; renascendi studio loca sancta reliq̄t
 Luct⁹ acerb⁹ abest: & egestas obsita pānis Tūc petit hūc orbē: mors ubi regna tenet
 Et curæ ī fōnes: & uiolēta fames. Dirigit in Syriā celeres lōga uolatus
 Nō ibi tēpestas: nec uis furit horrida uenti Phœnicis nomē cui dedit ipsa uetus:
 Nec rigido terrā rore pruina tegit. Secretosq; petit deserra per auia lucos:
 Nulla super cāpos tēdit sua uellera nubes Hic ubi per saltus silua remota later.
 Nec cadit ex alto timidus humor aqua. Tum legit aereo sublimem uertice palma
 Sed fons ī medio est: quē uiuū noie dicunt Quā gratū phœnix ex aue nomē habet.
 Perspicuus lucens: dulcibus uber aquis. Quā nec dēte potēs aial pūmpere possit
 Qui semel erumpēs p singula tpa mēsūm Lubricus aut serpēs: aut auis ulla rapax
 Duodecies undis irrigat oē nemus. Tū uētos claudit pēdentibus aeolus antris
 Hic genus arboreū pro cero stipite surgēs Ne uiolent flabris aera purpureum
 Non lapsura solo mitia poma gerit. Neu concreta notho per inania cæli.
 Hoc nem⁹ hos lucos auis icolit unica phœc Sūmoueat radios solis: & obsit auis.
 Vnica sic uiuit morte refeçta sua. Cnix Cōstruit inde sibi seu nidū: siue sepulcrum
 Paret: & obseq̄t Phœbei mēorāda satelles: Nam perit ut uiuat: se tamen ipsa creat:
 Hoc natura parēs munus habere dedit. Colligit hinc succos: & odores diuite silua
 Lutea cū primū surgēs aurora rubescit Quos legit assiri⁹: quos opulētus arabs.
 Cū primum rosea sidera luce fugat. Quos aut Pygmææ gētes: aut India carpit
 Ter quater illa pia: imergit corpus ī undas Aut molli generat terra Sabæa sinu
 Ter quater euiuo gurgite libat aquam. Cinama dehic aurāq; pcul spirātis amomi
 Tollitur: ac sūmo cōfedit in arboris altæ Congerit: & mixto balsama cū folio.
 Vertice: quæ totū despiciit una nemus. Nō ealæ mitis: nō olentis uimen achanti
 Et cōuerfa novos Phœbi nascētis ad ortus Nec thuris lachriæ: utraq; pinguis abest
 Expectat radios: & iubar exoriens: His addit teneras nardi pubentis aristas:
 Ast ubi sol pepulit fulgētis lumina portæ Et sociat myrrhæ pascua grata nimis.
 Et primū emicuit luminis aura leuis. Protinus in strato corpus mutabile nido:

DE PHOENICE

Vitaliq; thoro membra quieta locat: Albicat insignis mixto uiridate smaragdo.
 Oreq; dehis succos mēbris circūq; supraq; Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
 Inicit exequiis immoritura suis: Ingētes oculos credas: gēiosq; hiacynthos
 Tūc inter uarios animā comēdat odores Quorū de medio lucida flamma micat.
 Depositi tanti nec timet illa finem. Aequatur toto capiti radiata corona
 Interea corpus genitali morte peremptū Phœbei referens uerticis alta decus.
 Aestuat: & flāmas protulit ipse calor: Crura tegūt squāmē flauo distincta metallo
 Aereoq; pcul de lumine concipit ignem: Ast unguis roseus pingit honore color:
 Flagrat: & ambustū soluitur in cinerem. Effigies inter pauonis mixta figuram:
 Hos uelut i massā cineres i morte coactos Cernitur & mixtā phalidis inter auem
 Cōstat: & effectū seminis instar habet Magniciē terris arabum quæ gignit ales
 Hic aial primū sine mēbris fertur oriri: Vix æquare pōt: seu fera: seu sit auis.
 Sed fertur uermis lacteus esse color: Nō tñ ē tarda ut uolucres: q; corpe magno
 Creuerit i mensam subito cū tēpore certo Incessus pigros p graue pondus habent.
 Seq; oui teretis colligit in speciem. Sed leuis & uelox regali plena decore:
 Inde reformatur qualis fuit ante figura: Talis in aspectu se præbet usq; hominū.
 Et phœnix ruptis pullulat exuuiis. Cōuenit Aegyptus tati ad miracula uisus:
 Ac uelut agrestes cū filo ad faxa tenentur: Et rarā uolucrem turba salutat ouans.
 Mutari pēnæ papilionē solent. Protinus isculpūt sacrato i marmor formā
 Non illi cibus est nostro concessus in orbe Et signat titulo remq; diemq; nouo.
 Nec cuiq; iplumē pascere cura subest. Cōtrahit in coctū sese genus oē uolantū.
 Ambrosios libat caelesti nectare rores: Nec prædæ memor ē ulla: nec ulla met⁹
 Stellifero teneri qui cecidere polo. Alitiū stipata choro uolat illa per altum:
 Hos legit: his mediis alit in odoribus ales: Turbaq; prosequit munere læta pio.
 Donec maturā proferat effigiem. Sed postq; puri pueni: ad ætheris aurās
 Ast ubi primæua cœpit florere iuuenta: Mox redit ista suis cōditor ille locis.
 Euolat ad patrias iam reditura domos. Hæc fortunatæ sortis: natisq; uolucris:
 Ante tamē proprio qecq; de corpore restat Cui de se nasci præstitit ipse deus:
 Ossaq; uel cineres: exuuiasq; suas. Fœmīa sit: uel mascul⁹ hæc: forteq; neutrū
 Vaguē balsameoq; mirrhaq; & thur solū Fælix q; Veneris fœdera nulla colit.
 Cōdit: & in formā cōglobat ore pio. Mors illi Venus ē: sola ē i morte uoluptas:
 Quā pedibus gestās cōtēdit solis ad ortus Vt possit nasci: hæc appetit ante mori.
 Inq; ara residens promit in æde sacra. Ipsa sibi ples: suus est p̄: & suus hærest
 Mirandā sese præstat: præbet q; uehenti: Nutrix ipsa sui: semper alumna sibi:
 Tātus ibi decor est: tātus abundat honor Ipsa q; dē sed nō eadē: q; est ipsa: nec ipa est
 Principio color est: qualis sub sidere cæli: Aeternā uitā mortis adepta bono.
 Mitia quē croceo punica grana legunt. Ouidius methamorpho. de phœnice.
 Qualis inest foliis quæ fert agreste papa. Eetñ ex aliis generis primordia ducit
 Cū pēdēs uestit sole rubēte polus. Vna ē q; repet: seq; ipsa se seminet ales
 Hoc hūeri pectusq; decēs uelamie fulgēt: Assyrii phœnica uocāt: n̄ fruge nec herbis
 Hoc caput: hoc cruix: sūmaq; terga nitēt Sed lachrymis thuris: & succo uiuit amo
 Caudaq; porrigit fuluo distincta metallo: Hæc ubi gnq; suæ cōpleuit secula uitæ (mī
 In cuius maculis purpura mixta rubet. Illicis in ramis: tremulæq; cacumie primæ
 Clarū inter pēnas i signe desuper iris: Vnguibus ac puro nidū sibi cōstruit ores
 Pingere cœu nubem desuper alta solet Quo simul ac calias: & nardi leuis aristas

DE RESVRRECTIONE DOMINI

Quassaq; cū sulua substrauit cinama mir   Omnia cū domino dona redisse suo.
 Se sup ipōit: sinitq; i odoribus æuū. (cha   Nāq; triūphāti post tristia tartara Christo
 Inde ferūt totidē quæ uiuere debeat annos   Vndiq; frōde nemus: gramia flore fauēt.
 Corpe de primo uolucrē phœnica renasci   Legibus iferni oppressis: sup astra meantē
 Dantes   Laudāt rite deū lux: polus: arua: fretum.
 c Ossi per li gran saui se confessa   Qui crucifixus erat deus ecce poia regnat
 Che la phœnice muore: e poi renasci   Dantq; creatori cuncta creata precem.
 Che al cinquecenteno anno se rapressa   Mobilitas anni. mēs sum. lux alma nīerum
 Herba ne biada in sua uita nō pasce: Horarū splendor. stridula: cūcta fauent.
 Ma sol de incenso lachrymæ & amomo   Hic tibi silua comis: plaudit quoq; cāp?ari
 Enardose mirrha son le ultime phasce.   Hic grates tacito palmitē uitis agit. (stis
 Lactātū fir. de resurrectiōis dñice die.   Hic tibi nūc auū resonāt uirgulta sulurro
 Alue festa dies. toto uenerabilis æuo   Has inter nimio passer amore canit.
 Qua deus ifernū uicit: & astrā tenet   Christe salus rerū: bone cōditor atq; redē
 Tēpora florifero rutilāt diuincta sereno   Vnica progenies ex deitate p̄ris   (ptor
 Et maiore poli lumine porta patet.   Irrecitabiliter manans de corde parentis:
 Altius igniuomum solē cæli orbita ducit   Verbum subsistens: & patris ore potens.
 Qui uagus oceanas exit & intrat aqas.   Aequalis concurs: socius: cū patre coæuus
 Armatus radiis elemēta liquētia lustrans   Quo sumpsit mūdas p̄cipe principiū.
 Hac in nocte breui tendit in orbe diem.   Aethera suspēdis: sola operis: æquora fūdīf
 Splēdida sincerro producūt æthera uultu   Quæq; locis habitāt: q̄ moderata uigent
 Læticiamq; suā sydera clara probant.   Qui gen? humanū cernēs misisse p̄fūdo
 Terra ferax uario fundit munuscula cultu   Vtq; hoīem eripes: es quoq; fact? homo.
 Cū bene uernarit. reddit & annus opes.   Nec nostro tantū uoluisti e corpore nasci:
 Mollia purputeū pingunt uiolaria campū   Sed caro quæ nasci pertulit atq; mori.
 Prata uirēt herbis: & micat herba comis.   Funeris exegas pateris nouus auctor: & or
 Paulatim subeūt stellātia lumina florum: Intra mortis iter dādo salutis opē.   (bis:
 Floribus aridēt gramina cuncta suis   Tristia cessarū infernæ uincula legis:
 Semine deposito late seges exilit aruis   Expauitq; chaos luminis ore premi.
 Spōdens agricolę uincere posse famem.   Depeunt tenebræ Christi fulgore fugatæ:
 Catidice deserto lachrymat sua gaudia pal   Aeternæ noctis pallia crassa cadunt.
 Vñ merū tribuat dat mō uitis aquā (mel   Sollicitā: sed redde fidē precor: alma ptās:
 Cortice de matris tenera lanugine surgēs   Tertia lux redit: surge sepulte meus
 Preparat ad partū turgida gēma sinuth.   Nō decet ut uili tumulo tua mēbra tegāt
 Subq; hyemis tēpus filiorū crine reuulso   Nō precium mundi uilia saxa premant.
 Iam reparat uiridās frōdea tecta nemus: Indignū est cuius claudūc cūcta pugillo
 Mixta salix: abies: coril? siler: uulnuis: acer.   Vt regat iuclusum rupe uetante lapis.
 Plaudit q̄q; suis arbor amœna cōis (nux   Litea tolle precor: sudana lique sepulchro
 Cōstructura suos apis hic aluearia liquēs   Tu satis es nobis: & sine te nihil est:
 Floribus instrepitās poplite mella rapit   Solue cathenatas inferni carceris umbras:
 Adcātus reuocat auis: quæ carmie clauso.   Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
 Pigrior hyberno frigore muta fuit.   Redde tuā faciē: uideāt ut sacula lumen
 Hinc philomena suis attēpat organa cānis   Redde diem: qui nos te moriente fugit.
 Fitq; repulso dulcior aura melo.   Sed plāe iplesti remeās pie uictor olympi
 Ecce renascētis testatur gratia mundi.   Tartara pressa iacent: nec sua iura tenēt

NEPHYTHOMON

Inferius ifaturabiliter caua guttura pēdēs Addit hac fælix cōcors mercede sacerdos
 Qui raperet semper sit tua præda deus. Qui dare uult domino dupla talēta suo.
 Eripis innumerū populū de carcere mortis: Ad meliora trahēs gentili errore uagātes:
 Et sequitur liber, quo suus autor abis. Bestia ne raperet munit ouile dei.
 Euomit absortā pauidā fera bælua plebē: Quos pri⁹ eua nocēs fecerat: hos mō red
 Et fauce lupi subtrahit agnus oues. Ecclesiæ pastor ubere lacte sinu. Cdit
 Hic tumulū repetēs post tartara carne fū FINIS
 Belliger ad cælos āpla trophea r̄fers (pta Arguit hic hominū sectas Lactancius oēs
 Quos hūit pœnale chaos: iā reddidit iste: Septeno falsas codice uera docēs.
 Et quos mors peteret: hos noua uita tenet Siue deū tangat turbato lumine cernēs:
 Rex sacer ecce tuī radiat p̄ magna trophēi Ira furor: gemino pernotat inde libro,
 Cū puras animas sacra lauacra beant. Et uolucrū phœnix uersu cōprehēdit una
 Cādīdus egredit nītidis exercitus undis. Quæ nostro nunq̄ pascit alma solo:
 Atq; uetus uitiū purgat in amne nouo. Hicq; redēptoris nostri nō carmīa desunt:
 Fulgētes aīas uestis quoq; cādīda signat: Quæ positū e tumulo dulce canēdo uocat
 Et grege denūeo grauida pastor habet. Prefferat hūc pri⁹ mūdi caput iclyta rama
 Post regina premit qppe colēda maris.

Nephythomon Lactancii Firmiani incipit.

Am si iustitia est ueri dei cultus: quid enim tam iustum ad æquita-
 tem: tam piūm ad honorem: tam necessarium ad salutem: q̄ deum
 cognoscere ut parentem: uenerari ut dominum: eiusq; legi aut præ-
 ceptis obtemperare? Nescierunt ergo iustitiam philosophi: quia
 nec ipsum deum agnouerunt: & ideo refelli putauerunt a Carneades
 de: cuius hæc fuit disputatio nullum esse ius naturale. Itaque om-
 nes animantes ipsa ducente natura commoda sua defendere: & ideo
 iustitia si alienis utilitatibus consulat suas negliget: stultitiam esse dicendam. Quod si
 omnes populi penes quos sit imperium: ipsiq; Romani: qui orbem totum possedere: iu-
 stitiam sequi uelint ac suum cuiq; restituere: quod uī & armis occupauerunt ad casas
 & egestatem reuertentur. Quod si fecerint: iustos dicemus equidem: sed tamen stultos
 iudicare necesse est: qui ut aliis proliat: sibi nocere contendunt. Deinde si reperiat aliq; Carneades
 hominem: qui aut aurum pro auricalco: aut argentum pro plumbo uendat per errorē:
 atq; id tenere necessitas cogit: utrū dissimulabit & emet paruo: an potius iudicabit iu-
 stus utiq; dicetur: quia non sefellit: sed idem stultus qui alteri fecerit lucrū: sibi damnū
 sed facile de danno est. Quid si uita eius i periculum ueniet: ut eum aliquando necesse
 sit aut occipere: aut mori: quid faciet? Potest hoc euenire: ut naufragio facto inueniat
 aliquem imbecillum tabula inhaerentem: aut uicto exercitu fugiens: reperiet aliquem
 uulneratum equo insidentem: utrum ne aut illum tabula: aut hunc equo deturbabit:
 ut ipse possit euadere? Si uoluerit iustus eē nō faciet: sed idem stultus iudicabitur: q̄ dū al-
 terius uitæ parcat: suam perdet. Si faciet q̄dem sapiens uidebitur: quia sibi cōsulet: sed
 & idem malus: q̄ nocebit. Acuta ista sane: sed respōdere ad ea facere possumus. Immita-
 tio enī uominū facit ut sic eē uideatur. Nam & iustitia imaginē habet stultitiæ nō tamē
 est stultitia. Et malitia imaginem sapientiæ: non tamen sapientia est. Sed sicut malitia
 ista i cōseruandis utilitatibus suis intelligens redargui uidetur quia non sapientia: sed
 calliditas & asturia est: ita & iustitia non debet stultitia: sed innocentia nominari: quia

necesse est iustum esse sapientē: & eū qui sit stultus: iniustus. Nā neq; rō: neq; natura ip-
 sa permittit: ut is qui iustus est: sapiens nō sit: quoniā iustus nihil utiq; facit: nisi qd re-
 ctum & bonū ē: prauū & malū semp fugit. Quis autē discernere bonū & malū: prauū
 & rectū noterit: nisi qui sapiens fuerit: Stultus autē malefacit: quia bonū & malū qd sit
 ignorat: ideo peccat: quia nō pōt praua & recta discernere. Igitur neq; stulto iustitiam:
 neq; iniusto sapiētiā cōuenire. Ergo stultus non est qui nec tabula naufragū: nec equo
 sauciū deiecerit: quia se abstinuit a nocēdo quod est peccatū: peccatū autem uitare sapi-
 entis est. Sed ut stultus prima facie uideat illa res efficit qui extinguit animā cū corpo-
 re existimāt: iccirco omne cōmodū ad hanc uitā referūt. Si enī post mortē nihil est: utiq;
 q; stulte facit: qui alterius animā parcat cū dispendio suā: aut q alterius lucro magis q̄
 suo consuleret: si mors animā delet. Danda est opera: quo iustius cōmodiusq; uiuamus
 Si ac uita post mortē superest aeterna & beata: hāc utiq; corporalē cū oibus terrā bonis
 iustus ac sapiens cōtēnet: quia sciet qualē a deo premiū sit recepturus. Teneamus igit
 innocentia: teneamus iustitiā: subeamus imaginē stultitiā: ut uerā sapiētiā tenere pos-
 simus. Et si hoibus uideat ineptū ad stultū torqueri: & mori uellet q̄ liberā discet abire
 si innoxia. Nos tamē omni uirtute omniq; patientia fidem deo exhibere nitamur. Non
 mors terreat: nec dolor flagrat: quominus uigor animi & cōstātia icōcussa seruet. Stul-
 tos nocent: dūmodo ipi stultissimi sint: & cæci: & hebetes & pecudibus æquales: q non
 intelligant eē mortiferū relicto deo uiuo prosternere se: atq; adorare terrena: qui nesci-
 unt ex illis aeternā pōnā manere: qui signēta insensibilia fuerint uenerati: & eos q nec
 tormēta: nec mortē pro cultu & honore ueri dei recusauerint: uitam ppetuā cōsecutu-
 ros. Hæc est fidelissima: hæc est uera sapiētiā: hæc perfecta iustitiā. Nihil ad nos atti-
 nec: quid iudicent stultū: quid homunculi sentiāt. Nos iudiciū dei expectare debemus:
 ut quos postmodū: q de nobis iudicauerit: iudicemus. Dixi de iustitiā quid esset: sequit
 ut ostendam quid sit uerū sacrificiū dei: quis iustissimus ritus colendi: ne quis arbitret
 aut uictimas: aut odores: aut dona præsentia desiderari a deo: a quo si fames: si sitis: si al-
 gor: si omnium rerū terrenarūq; cupiditas abest: non ergo utitur his oibus: quæ tem-
 plis aliisq; fictilibus inferūtur: sed sicut corporalibus corporale: sicuti incorporalibus i
 corporale sacrificiū necessariū est. Illis quæ in usum tribuit hoī deus: ipse nō indiget. Est
 omni terra ipsius sub potestate: nō indiget tēplo: cuius domiciliū mundus est: nō indi-
 get simulacro: qui est & oculis: & mēte incōprehensibilis: nō indiget terrenis luminibus
 qui solem cū cæteris astris in usum hoibus potuit accēdere. Quid igitur ab hoīe desi-
 derat deus: nisi cultū mentis: qui est primus & sanctus. Nā illa quæ aut digitis fiūt aut
 extra hoīem sunt: hoc sacrificiū uerū nō ē: nec quod ex arca: sed qd ex corde profertur:
 nō quod manu: sed quod mēte libatur. Hæc acceptabilis uictimæ est: quā de seipso ani-
 mus imolat. Nā quid hostiæ: qd thura: qd uestes: qui aurū: quid argētum quid precio-
 si lapides conferūt: si colētis pura mēs non est. Sola ergo iustitiā est quā deus expetit.
 In hac sacrificiū: in hac dei cultus est: de quo nunc mihi differēdū est: docendūq; in qui-
 bus operibus iustitiā necesse sit contineri.

Vas eē humanæ uitæ uias: nec philosophis ignotū fuit: nec poetis: sed eas uti-
 q; diuerso modo iduxerūt philosophi. Alterā industriā: alterā inertia eē uolue-
 re: sed hoc minus recte: cū eas ad solius uitæ cōmoda rettulerūt: melius poe-
 ta: alterā iustorū: alterā ipiorū esse dixerūt. Sed in eo peccāt: qui eas nō in hac uita: sed
 apud inferos esse aiunt. Nos utiq; rectius: qui alterā uitæ: alteram mortis: & hic tamē
 has uias esse diximus. Sed illa dexterior: quæ iusti sunt gradientes nō in elysium ferret

NEPHITOMON

has uias esse diximus. Sed illa dexterior: qua iusti sunt gradientes non in elysium fere: sed in caelum. Immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum. Aeternis enim cruciatibus abducuntur iusti. Veneranda est a nobis iustitiae uia: quae ducit ad uitam. Primum aut iustitiae officium & deum cognoscere & parentem: eumque metuere ut dominum: diligere ut patrem. Is est enim qui nos genuit: qui uitali spiritu animauit: qui alit: qui saluos facit. Habet in hos non modo ut pater: uerum etiam ut dominus licentiam uerberandi: & uitae ac necis potestatem: unde illi ab homine duplex honos: id est amor cum timore debetur. Secundum iustitiae officium est hominem agnoscere uelut fratrem. Si enim idem deus fecit: & uniuersos ad iustitiam: & ad uitam aeternam: pari conditione generauit. Fraternali utique necessitudine cohaeremus: quam qui non agnoscit: iniustus est.

Sed origo huius mali: quae societas inter se hominum: quo necessitudinis uinculum dissoluitur: est quae ab ignorantia ueri dei nascatur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat: bonus esse nullo modo potest. Inde est quod ex eo tempore: quo multi dii consecrati ab hominibus colique coeperunt: fugata est (sicut poetae aiunt) iustitia: sic direptum est omne foedus: directa societas iuris humani cum sibi quisque consulere: ius in iuribus computare: nocere inuicem: fraudibus aggredi: dolis circumscribere: commoda aliorum incommodis adaugere: non cognatis: non liberis: nec parentibus parcere: ad necem hominum pocula temperare: obsidere cum ferro uias: mari confestare: libidini autem quo furor duxerit fræna laxare: nihil denique sancti habere: quod cupiditas infanda non uiolaret. Cum hæc fierent: tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate communi: ut se interim tutos ab iniuriis facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat: sed licentia submouebat. Poterant enim leges delicta punire: conscientiam punire non poterant. Itaque quae ante palam fiebant: clam fieri coeperunt. Circumscribi etiam siquidem ipsi praesides legum praemiis muneribusque corrupti uel in remuneratione malorum: uel pernicie iustorum sententias uendicabant. His accedebant dissensiones: & bella: & mutuae depredationes: & oppressis legibus saeuendi potestas licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanae res: miseratus est nostri deus. Reuelauit se nobis: & ostendit ut in ipso religionem: fidem: castitatem: misericordiam disceremus: legemque diuinam: quae humana cum caelestibus copulauit tradere ipso domino sumeremus qua lege uniuersi: quibus irratiti sumus: errores cum uanis & impiis superstitionibus tollerentur. Quid enim homini debeamus: eadem illa lex praescribit: quae docet quicquid homini praestiteris: deo praestare. Sed radix iustitiae: & omne fundamentum aequitatis est illud. Vnde ut ne facias ulli: quod pati nolis: sed alterius animum de tuo metieris: si acerbum est iniuriam ferre: & qui eam fecerit: uidetur iniustus. Transfert in alterius personam quod in te sentis: & in tuam quod de altero iudicas: & intelliges tam te iniuste facere: si alteri noceas: quam alterum: si tibi. Hæc si mente uoluemus: innocentiam tenebimus: in qua iustitia uelut in primo gradu consistit. Primus est enim non nocere proximo: sed officere: prodesse. Et sicut in rudibus agris prius quam serere incipias: euulsis sentibus & omnium stirpium radicibus amputatis: arua purganda: sic de nostris animis prius uicia detrahenda: & tunc demum uirtutes inserenda: de quibus seminatae per uerbum dei fruges immortalitatis oriantur. Tres affectus uel (ut ita dicam) tres furcae sunt: quae in animis hominis tantas perturbationes ciunt: & interdum cogunt ita delinquere: ut nec fame: nec periculi sui respectu: tuta habere permittant: circa quae uindictam cupit a natura: quae desiderat: opes libido quae appetit uoluptates. His uitiis resistendum est: hæc stirpes erueda: ut uirtutes feri possint. Hos affectus stoici amputandos: peripatici temperandos

putant. Neutri eorum recte: quia neque detrahi possunt: si quidem natura insiti habet certam magis quam rationem: neque bonum quoniam si mala sunt: cendum est: etiam temperandum mediocribus: si bona integris ad utendum est. Nos uero neque detrahendos: neque minuendos esse dicimus. Non enim per se mala sunt quae deus homini rationabiliter conseruat: sed cum sint utique natura bona: quoniam ad tuendam uitam sunt attributa male utendo fiunt mala: sicut si fortissime pro patria dimices: bonum est: si contra patriam malum. Sic & affectus si ad usus bonos habeas uirtutes erunt: si ad malos uitia dicentur. Ira igitur ad coheritionem peccatorum: id est ad regendam subiectorum disciplinam data est a deo: ut metus licentiam comprimat & compescat audaciam. Et qui terminos eius ignorat: irascitur paribus aut fortioribus. Inde ad immania facinora profilitur: inde ad caedes: inde ad bella confurgitur. Cupiditas ad desideranda & conquirenda uitae necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines eius: insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena hinc circumscriptiones: hinc falsa testimonia: hinc omnium fraudum genera erumpent. Libidinis autem affectus ad procreandos filios insitus & natus est: sed qui limites eius animo non tenent: utantur eo ad solam uoluptatem. Inde illicitae iam opes: id est adulteria & stupra: inde omnes corruptelae oriuntur. Redigendi ergo sunt isti affectus in fines suos & in uiam rectam redigendi: in qua & si sunt uehementes: culpam tamen habere non possunt.

Ohibenda est ira cum patimur iniuriam: & ut malum comprimatur: quid ex certamine impendet: & duas maximas uirtutes innocentiam: patientiam teneamus. **A**natura frangitur: cum habemus: quod satis est. Quis enim furor est in his congerendis laborare: quae aut latrocinio: aut furore: aut proscriptione: aut morte ad alios acer sit peruenire? Libido extra legitimum thorum non euagetur: sed creandis liberis seruiat. Appetentia enim nimia uoluptatis: & periculum parit: & insaniam generat. Et (quod est maxime cauendum) mortem accurit aeternam. Nihil est enim tam inuisum deo: quam mens incaesta & animus impurus. Nec hac sola uoluptate abstinendum sibi putet: quae caditur ex foemine corporis copulatione: sed & ceteris uoluptatibus sensum reliquorum: quia & ipsa sunt uitiosa: & eiusdem uirtutis est eas continere. Oculorum uoluptas percipitur ex rerum pulchritudine. Aurium de uocibus canoris & suauioribus. Narium de odore iucundo saporis de cibis dulcioribus: quibus his omnibus uirtus repugnare fortiter debet: ne his illecebris irretitus animus: a caelestibus ad terrena: ab aeternis ad temporalia: a uita immortali ad perpetuam poenam deprimatur. In saporis & odoris uoluptate hoc periculum est: quod trahere ad luxuriam poterit. Qui enim fuerit his deditus: aut non habebit ullam rem familiarem aut si habuerit: assumet: & aget post modum uitam detestabilem. Qui autem rapitur auditu: ut raceam de cantibus: qui sensus ita saepe deliniant: ut etiam status mentis furore perturbentur compositis ceteris orationibus: numerosisque carminibus: aut argutis disputationibus ad ipsos cultus facile traducunt. Inde est quod scriptis caelestibus: quae uidentur incompta: non facile creduntur: quia aut ipsi sunt disertissimi: aut diserta legere uolunt: non quaerunt uera: sed dubia: imo illis haec uidentur uerissima esse: quae auribus blandiunt: ita respuunt ueritatem: dum sermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero quae spectat ad uisum: multiformis est. Nam quae percipitur ex rerum praeciosarum pulchritudine: auaritia concitat: quae aliena esse debet a sapiente atque iusto. Quae autem capitur de specie mulierum in alteram capit uoluptatem: de qua iam superius locuti sumus.

NEPHITOMON

Vperest de spectaculis dicere quæ quoniã potētia sunt ad corrupendos ani-
 mos uitãda sapientibus & contēnenda sunt taliter: q; ad celebrandos deorū ho-
 nores inuenta memorãt. Nã munerū additiones. Saturno factæ sūt. Scena li-
 beri patris est. Ludī uero circeales Neptunno dicati putant. ut iã qui spectat interest: re-
 licto dei cultu: ad p̄fanos ritus transisse uideatur. Sed ego de re malo dicere: q̄ de origine
 Quid tã horribile: tã tetrū: q̄ hoīs trucidario: Ideo sãuerissimis legibus uita nostra mul-
 ctatur. Ideo bella execrabilia sunt inuenta: tamē cōsuetudo quatenus homicidiū sine bel-
 lo ac legibus faciãt: & hoc ut scelus iudicat. Quod si intereste homicidio sceleris consciētia
 est & eodē facinore spectator obstrictus est: cui & admissor: ergo & his gladiatorum sce-
 leribus nō minus cruore pfundit qui spectat q̄ ille qui facit: nec p̄or eē immunis a sangui-
 ne: qui uoluit effundere: aut uideri nō interfecisse: qui interfectori & fauet: & præmiū po-
 stulauit. Quid scena: Num sanctior: in qua comœdia de stupris & amoribus. Trage-
 dia de incæstis & parricidis fabulatur. Istrionici etiã ipudici gestus: q̄bus infames scœmi-
 nas imitatur libidines: quas saltando exprimūt docent: nō minus corruptelarū disciplina
 rū est: in quo sicut per imaginē: quæ nō sunt: ut fiãt sine pudore quæ uera sunt. Spectat
 hæc adolescentes: quorū lubrica ætas quæ frenari ac regi debet: ad uitia & peccata his
 imaginibus eruditur. Circus nō innocentior æstimat: sed maior hic furor est: siquidem
 mentes spectantiū tanta feruntur insania: ut nō mō incōuitia: sed etiã in rixas: nec nō &
 in prælia & cōtentiones sæpe cōsurgāt. Fugienda igit̄ oīa spectacula: ut trãquillū men-
 tis statū tenere possimus. Renūciandū noxiis uoluptatibus: ne delinēti suauitate pestife-
 ra: in mortis laqueos incidamus. Placet sola uirtus: cuius merces immortalis ē: cū uice-
 cerit uoluptatē. Suppositus aut̄ affectibus: & p̄domitis uoluptatibus: facilis in cōprimē-
 dis cæteris labor ē ei: q; sit dei ueritatē: q; sectaturus: nō maledicēt unq̄: q; spectabit a deo
 benedictionē. Hinc iurabit ne deū ludibrio hēat: sed ne iurabit qd̄ ne qn̄ uel necessitate
 uel cōsuetudine in piuriū eadat. Nihil subdole: nihil dissimulãter loquet̄: neq; abnega-
 bit quod sponderat: neq; promittet qd̄ facere nō possit: nō inuidebit cuiq; qui de suo
 cōtētus: nec detrahet: aut male alteri uolet: in quē forsità beneficia dei p̄nora sunt. Nō
 furabit: nec oīnō q̄c̄q; cōcupiscet alienū: non dabit i usura pecuniã. Hoc ē enī de alienis
 malis lucra captare: nec tñ negabit: si qd̄ necessitas cogit mutuari. Nō erit asper in filiū:
 nec in seruū meminerit: q; ipse patrē habeat ac dominū. Ita cū his aget: quẽ admodū se-
 cū agi uellet. Munera supabūdantia nō recipiet à tenuioribus: nec enim iustū est augeri
 patrimonia locupletū p̄ dāna miserorū. Vetus præceptū est nō occidere: qd̄ sic accipi de-
 bet: nō tãq̄ iubeamur ab homicidio tātū: qd̄ ēt legibus publicis uideretur manus absti-
 nere nec iussione interposita: nec uerbo licebit piculū inferre: nec infantem necare: aut expo-
 nere: nec seipsum uoluntaria morte dānare. Idem nō adulterare: sed hoc p̄cepto nō solum
 corrūpere alienū matrimoniū phibet: qd̄ etiã cōi gētiū iure dānatur: uerū etiã p̄stitutis
 corporibus abstinere. Supra leges lex enī dei est: ea quoq; q̄ pro lucris habēt uetat: ut iu-
 stitiã cōsumet. Eius dē legis est falsum testimoniū nō dicere: qd̄ & ipsum latius patet: si
 falsum testimoniū mēdacio nocet ei: cōtra quē dicit: & fallit eū apud quē dicit. Nunq̄
 igit̄ mētiendū est: q̄ mendaciū sēp aut falit: aut nocet. Nō est uir iustus: q̄ nō sine no-
 xa uitioso sermone mentitur. Hinc uero adulari licet: pernitiōsa est enim ac deceptra
 adulatio: sed ubique custodiãt ueritatem: quæ licet ad præsens sit insuauis: tamen cum
 fructus eius atque utilitas apparuit: non odium pariet (ut ut ait poeta) sed gloriam.

Idē de his quæ uetantur: dicam nunc breuiter quæ iubent. Innocētia proxima est
 misericordiã. Illa enim malum nō facit: & hæc bonū operat̄. Illa ichoat iustitiã

hæc cōplet. Nā cū inbecillior sit hominū natura q̄ cæterarū animātium: quas deus & in-
structas ad inferendā: & munitas ad uim repellendā figurat: affectum nobis misericordiæ
dedit: ut oē præsidium uitæ nostræ in mutuis auxiliis poneremus. Si. n. facti ab uno deo:
& orti ab uno hoīe cōsanguinitatis iure sociamur. Oēs igitur hominē diligere debemus
Itaq; nō tātū inferre iniuriā nō oportet: sed ne illatā quidem uīdicare: ut sit i nobis perfe-
cta innocētia. Ideo iubet nos deus etiā pro inimicis precē facere semper. Ergo animal cōe
at cōsors esse debemus: ut nos inuicem præstandis recipiendisq; auxiliis muniamus. In
multis enim casibus & incōmodis fragilitas nostra subiecta est. Speres tibi accidere: q;
alteri accidit. Ita demē exciraberis ad opē ferēdā: si sumpseris eius animū: qui opē tameo
in malis cōstitutus implorat. Si quis uictu indiget impartiamur. Si quis apotentiori in-
iuriā sustinet: eruamus Pateat domiciliū nostrū: uel pelegrinis: uel indigentibus tecto:
Pupiliis defensio: uiduis tutela nostra nō desit. Redimere ab hoste captiuos magnū nu-
mine opus est. Aegros paupes uisitare: atq; fouere inopes: aut pauperes (si obierint) non
patiamur insultos iacere. Hæc sunt opa hæc officia misericordiæ quæ si quis perfecit
uerū & acceptū sacrificiū deo imolabit. Hæc latabilior uictima est apud deū qui nō pec-
cudū sanguine: sed hoīs pietate placatur: quē deū (quia deus ē) suam & ipsam lege sua
& cōditione persequitur: miseretur ei quē uiderit misericordē. Iræxabilis ē ei: quē precā
tibus cernit imitē. Ergo ut hæc oīa quæ deo placent: facere possimus: contennenda est
pecunia: & ad cælestes transferenda thesauros: ubi furor non est nec rubigo cōsumet nec
tyrannus eripiat. Sed nobis ad æternā opulentiā deo custode seruetur.

Ides quoq; magna iustitiæ pars est: quæ maxime a nobis qui nomē fidei geni-
mus: cōseruāda est præcipue in religione: qui deus prior est & potentior q̄ hoī.

Et si est gloriosus pro amicis: pro parētibus: pro liberis. i. pro hoīe suscipe mor-
tem & qui hoc fecerit: diurnā memoriā laudēq; cōsequitur: q̄to magis pro deo: qui po-
test æternā uitā pro temporali morte præstare. Itaq; cū iciderit huiusmodi necessitas: ut
discedere a deo: atq; ad ritus gentiū transire cogamur: nullus nos metus: nullus terror
inflectat quo minus tradat amico: his fidē custodiamus. Deus sit ante oculos: sit in cor-
de cuius interno auxilio dolor uiscerū: & adhibita corpori tormenta superentur. Nihil
tunc aliquid q̄ uitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facile & dissipandi aut utendi artus
fuerint tolerabilibus quæ in nos tyrānicæ dominationis amētia molietur. Postremo ip-
sam mortē nō inuiti aut timidi: sed libenter & iterriti subire nitamur: ut sciamus qualis
apud deū gloria sumus futuri triūphato sæculo ad pmissa ueniētes. Quibus bonis: q̄ta
beatitudine breuia hæc pœnarū mala: & huius uitæ dāna p̄semus. Quod si facultas hu-
ius gloriæ deerit: habebit fides etiā in pace mercedē. Teneatur ergo i oibus uitæ officiis
teneatur in matrimonio. Non enim satis est: si aut alieno thoro: aut lupanari abstineas.
Qui habet coniugē: nihil querat extrinsecus: sed contentus ea sola castiget. In uiolati cu-
bilis sacramēta custodiat. Adulter enī deo & pro incæstus qui abiecto iugo uel in liberā
uel in seruā peregrina uoluptate luxuriat: Sed sicut scemina castitate uinculis obligata
est: & ne aliud cōcupiscat: ita uir eadem lege teneatur: quo deus ex uiro uxorē unius cor-
poris cōpage solidauit. Ideo præcepit nō dimitti uxorem: nisi crimine adulteri deuictam
& nunq̄ cōiugalis fœderis uinculum: nisi ruperit resoluatur. Illud quoq; ad consuman-
dam pudicitiam iungitur: ut non modo peccatum absit: uerum etiam cogitatio. Pollui
enim mentem: quīs inani cupiditate manifestum est. Itaq; iustum hominem qui scit se
nec facere oportere: nec uelle: Pugnanda est igitur conscientia: quam deus peruidet: qui
falli non potest. Euacuetur omni labe pectus: ut templum dei esse possit: quod nō aut

NEPHITOMON

nec eboris nitor: sed fidei & castitatis fulgor illustrat. Sed in hac oīa difficilia sunt homini nec patitur cōditio fragilitatis naturæ quæ sine macula. Vltimū ergo remedium illud est: ut cōfugiamus ad penitentiā: quæ nō minimum locū inter uirtutes habet: quia sui correctio est ut cū forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus: statim resipiscamus: ac nos deliquisse fateamur: oremusq; a deo ueniā: quā pro suā misericordia nō negabit: nisi p̄ se uerabimus in errore. Magnū est penitentiæ auxiliū: magnū solatiū. Illa est uulnerum peccatorumq; sanatio: illa spes: illa portus salutis: quā qui tollit uia uitæ sibi amputat quia nemo esse tā iustus pot̄ ut nunq̄ sit ei penitentiā necessaria. Nos uero & si nullum sit peccatū: cōfiteri nō debemus: & pro debitis nostris identidē deprecari: gratias agere etiam in malis. Hoc enim semper obsequium domino deferamus.

Vmilitas enī cara & amabilis deo est: qui cū magis suscipiat peccatōrē cōfitem: quē in regnis cælestibus faciat pro humilitate sublimari. Hæc sūt quæ debet cultor dei exhibere. Hæ sunt uictimæ: hoc sacrificiū placabile. Hic uerus ē cultus: cum homo mentis sua pignora in aram dei cōfert: summa illa maiestas hoc cultore letatur. Hūc ut filium suscipit sibi: quia domum immortalitatis impartit unde quæ nunc mihi differendū est: & arguēda est psuasio eorum qui extingui animas cū corporibus putauerūt: qui quia nec dum sciebāt: nec arcanū mūdi perspicere poterāt. ne hominis quidē animæ quæ rationē cōprehēderit. Quomodo enim possent sapientia prouidere: qui scientiam nullo modo habent. Negātes ergo nullā prouidentia utiq; deū q̄ sōns & caput eorū est: negauerūt: sequebatur ut ea quæ sunt aut semper fuisse dicerēt: aut sua sponte esse nata. aut minorū seminū cōglobatione concreta semper fuisse dici poterēt: quod testes uī subiacerēt: quia ipsum enim esse sine aliquo uitio nō potest sua spē: aut i his nasci potest: nulla est sine ratione natura. Semina enī principalia quomodo esse poterunt: cū & semina exordiis oriant: & uicissim res ex seminibus. Nullū igitur semen est quod originē nō habet. Sic factū est ut cū putaret mundū nulla prouidentia factū ne hūc minē quidē putaret aliqua ratione generari. Quod si nulla esset in fingēdo homini ratio uersata: immortalē igitur animā esse posse. Alii uero ex aduerso & deū esse unū: & ab eo mūdū factū: & hominē eū factū & animas esse imortales existimauerunt. Sed cū ea senserūt huiusmodi: nō tanti diuini operis atq; consilii: nec causas: nec ratione: nec exitus perspexerunt: ut omne ueritatis arcanū cōsumarent: atq; ueluti sine cōcluderēt. Sed quæ illi facere nō potuerūt quia ueritatē perpetuo nō tenebāt: nobis faciendū est qui eam cognouimus: deo anūciante. Cōsideremus igitur quæ ratio fuerit huius tanti tamq; immē si operis fabricandi. Fecit deus mundū sicut Plato existimauit: sed cur fecit non ostendit quia bonus inquit: & inuidēs nulli fecit quæ bona sunt. Aut cū uidemus in rerū natura & bona esse & mala. Potest ergo existere peruersus aliquis qualis fuerit. Atheus ille: & Theodorus & platonī respondere: immo quia malus est fecit quæ mala sūt. Quō illū redarguet: si quæ bona sunt defecit. Vnde igitur in mala eruperūt: quæ plerūq; etiā praua lent in materia inquit cōtinebantur. Si mala igitur & mala ut aut nihil fecerit deus: aut si bona tantū fecit: æterniora sunt mala quæ facta nō sunt q̄ bona quæ habuerunt exordium. Finē igitur habebūt quæ aliquādo cœperūt: & permanebūt quæ semper fuerūt. Mala igitur potiora sunt. Si autē potiora esse nō possunt: ne æterniora quidem possunt. Ergo aut utraq; semper fuerunt: aut deus ociosus: aut utraq; ex uno fonte fluxerunt. Est enim conueniens ut deus oīa fecerit potius: qui nihil ergo secūdū sententiā Platonis. Ideo deus & bonus est quia bona facit & malus quia mala. Quod suffieri nō potest: appareat non ideo factū esse mundū: quia mundus bonus ē: quoniam enī cōplexus & bona & ma

De 111

la: nec fecit propter se quicquid sed propter aliud. Domus. n. edificatur non hoc ad solum ut sit domus: sed ut suscipiat & tueatur habitatem. Item nauis fabricatur non ad hoc: ut nauis uideatur: sed ut in ea possint homines nauigare. Vasa autem sunt non ut uasa sint: solum sed ut capiatur quae sunt usui necessaria. Sic & mundus deus ad usum aliquem fecerit necesse est. Stoici autem causa hominum factum esse & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis quae mundus in se continet. Sed ipsi homines cur facti sunt: aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidentia non explicat. Immortales esse animas idem. Plato affirmat: sed cur aut quando aut quomodo: aut per quem immortalitatem assequatur aut quid non tantum illud mysterium cur hi qui sunt immortales futuri: prius mortales nascantur. Deinde decurso temporis uita: spatio atque abiectis fragiliu corporu exuuiis. ad aeternam illam beatitudinem transferantur: non comprehendit deus: nec iudicium dei: nec discrimen iusti & iniusti explicauit: sed animas quae se sceleribus immeritis: haec aeternam condempnare putauit: ut in pecudibus renascantur: & ita peccatoru suoru luerent: donec rursus ad figuras hominum reuertantur. Et hoc fieri semper nec circa finem transmeandi ludum mihi nescio quem inducit somnio similem: cui nec ratio ulla: nec dei gubernatio nec consiliu aliquod inesse uideatur.

Idem nunc quae sit illa sententia: quam ne hi quidem qui uera dixerunt: collatis in unum causis atque factionibus conectere potuerunt. Factus a deo mundus: ut homines nascerentur. Nascuntur autem homines ut deum parentem agnoscant: ut colant in quo iustitia est. Colunt ut mercedem immortalitatis accipiant. Accipiunt immortalitatem: ut in aeternum deo seruiant. Vides ne quemadmodum sibi conexa sint: & prima cum mediis: & media cum extremis? Inspiciantur singula & uideamus utrum ne illis ratio quoque subsistat? Fecit ergo deus mundum propter hominem. Hoc qui non uidet: non multum distat a pecude. Quis caelum suscipit nisi homo? Quis solem? Quis astra? Quis opera dei miratur: nisi homo? Quis colit terram? Quis ex ea fructum capit? Quis nauigat mare? Quis pisces? Quis uolantia? Quis quadrupes habet in potestate: nisi homo? Cuncta igitur propter hominem deus fecit: quia usui hominum cuncta cessere. Recte ergo uiderunt philosophi: sed illud quod sequitur: non uiderunt: quod ipsum hominem propter se fecerit. Erat enim consequens & necessarium: & pius: & cum hominis causa totam operam molitus sit. cum tantum illi honoris tantum illi potestatis: ut dominetur mundo: & homo agnosceretur: dominum tantorum beneficiorum auctorem fecit: & mundum propter ipsum: & ei cultum & honorem debitum redderet. Haec plato aberrauit: hic perdidit quam primum: arripuerit ueritatem: cum de cultu eius dei que conditor rerum ac parentem fatebatur: obtinuit: nec intellexit hominem deo potestatis uinculis esse religatum: unde ipsa religio notatur. Et hoc est solum: propter quod immortales animae fiunt. Sensit tamen aeternas esse: sed non per gradus ad eam sententiam descendit. Amputatis enim mediis: incidit totius in ueritatem: quasi per abruptum aliquod praecipitium nec ulterius progressus est: quoniam casu ad eam: non ratione peruenit. Colendus est igitur deus: ut per religionem quae eadem iustitia est accipiat homo immortalitatem: nec est ullum aliud praemium pietatis: quae si est inuisibilis non potest ab inuisibili deo nisi inuisibili mercede donari. Plurimi uero argumentis colligi potest aeternas esse animas. Plato ait quod se ipsum mouet neque principium motus neque finem non habere. Animum autem hominis per se semper mouet: quia sit ad cogitandum mobilis: ad inueniendum solers: ad percipiendum facilis: ad discendum ea pax & qui praeterita teneat praesentia comprehendat: futura prospiciat: multarumque rerum & artium scientiam complectatur. Immortale esse siquidem nihil habeat in se terreni potestatis labe concrerit. Praeterea ex uirtute aut uoluptate intelligitur aeternitas animae: uoluptas: omnium communis animalibus. Virtus solius est hominis. Illa uitiola est: haec honesta. Illa secundum na-

NEPHYTOMON

turam: hæc aduersa naturæ. Nisi anima immortalis est: uirtus enim pro fide: pro iustitia nec eget: nec timet: nec exiliū metuit: nec carcerem perhorrescit: nec dolorē reformidat: nec mortem recusat. Quæ quia natura cōtraria sunt: aut stultitia est uirtus: si & cōmoda impedit: & uiræ nocet. Aut si stultitia nō est ergo anima immortalis est: & ideo præsentia bona contēnit: alia quia sunt alia potiora quæ post dissolutionem sui corporis assequatur. Illud autem maximū argumentū immortalitatis: quo deum solus homo agnoscit. In matris nulla suspitio religionis: quia terrena prospiciunt. Homo ideo rectus cælum aspiciat: ut deum quærat. An potest ergo esse mortalis: qui imortalem desiderat? Non potest esse solubilis: qui cū deo & uultus: & mente cōmunitus est. Deniq; cælesti elemento qd' ē ignis homo solus utitur. Si enī lux per ignem: uita per lucem: apparet eum qui usum ignis habet nō esse mortalem: quoniā id illi proximū id familiare est: sine quo nō potest nec lux nec uita constare. Sed quid argumentis colligimus æternas esse animas: cū habemus testimonia diuina: Id enī sacræ literæ ac uoces prophetarū docēt. Quod si cui parum uideatur: legat carmina Sybillarū. Apollinis quoq; Milesii responsa consideret: ut intelligat delirasse Democritū: & Epicurū & Dicearcū: qui soli omnium mortaliū: quod est euidentis negauerūt. Confirmata immortalitate: superest dicere a quo ei tribuatur cū cætera & cōstituta diuinitus tempora cōpleri: cœperint: interitū & consumationem rerū fieri necesse est ut innouetur a deo mundus. Id uero tempore in proximo est: quantum de numero annorum: deq; signis quæ prædicta sunt a philosophis colligi potest. Sed cum sit innumerabilia quæ de fine sæculi & consumatione temporū dicta sunt: ea ipsa quæ dicunt nuda ponenda sunt: quoniā (ut testimonio utamur) immensum est: si quis illa desiderat: aut nobis minus credit: adeat ad sacrarium cælestium literarum: quarum fide instructior errasse philosophos sentiat: qui aut æternum esse hunc mundum: aut infinita esse annorum milia putauerunt: ex quo fuerit instructus. Nondum enim sex milia completa sunt: quo numero consumato: totum demum malum omne tolletur: ut regnet sola iustitia: quod quate nuseuenturum sit: paucis explicabo.

Acc aut probatis sed a uatibus futura dicuntur: cū cœperit mūdo finis ultimus p
h pinquare: malitia inualescet: oia uiciorū & fraudū genera crebrescēt. Iustitia interibit: fides: pax: misericordia: pudor ueritas non erit. Vis & audacia p̄ualebit. Nemo quicq; habebit: nisi male partū: manuq; defensum. Si qui erūt boni: prædæ ac ludibrio habebunt. Nemo pietatē parentibus exhibebit. Nemo infantis aut senis miserebitur: auaritia libido uniuersa corrūpet: Erunt cædes & sāguinis effusiones. Erunt bella nō mō externa & finitima: uerū etiā intestina. Ciuitates inter se belligerabunt. Ois sexus & ois ætas arma tractabunt. Non imperii dignitas cōseruabitur. Nō militiæ disciplina: sed more latrocinii deprædatio & uastatio fiet. Regnū multiplicabitur & decē uiri occupabunt orbē: & patient: & uorabunt: & existet longe potērior ac nequior. Qui tribus delictis Asiam possidebit: cæteris in potesta. e sua redactis & alcisis: uorabit oēm terrā: leges nouas statuet: ueteres abrogabit. Rempu. suam faciet: nomē imperii sedemq; mutabit. Tunc erit tēpus infandum & execrabile: quonemini libeat uiuere. Deniq; in eū statū res cadet: ut oēs uiuos lamētatio: mortuos gratulatio sequat. Ciuitates & oppida interibūt: mō ferro & igni mō terremotibus crebris: mō aquarū inuudatione: mō pestilentia & fame. Terra nihil feret aut rigoribus nimis. aut caloribus sterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem: partim in amaritudinem uitiabitur: ut nihil sit nec ad cibos utile nec ad potum salubre. His malis accident prodigia hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo squalore fuscabitur. Lunam color sanguinis obumbrabit:

Trismegistus.

nec amissa lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident: nec temporibus sua ratio cōstabit: hyeme ac æstate cōfusis. Tūc & annus: & mēsis & dies breuiat: & hāc esse mundi senecturē & defectiōē Trismegistus elocutus est: quæ cum uenerit: adesse tempus sciēdum est: quo deus ad cōmutandū sæculū reuertatur: Inter autē hęc mala surget rex impius nō modo generi hominū: sed etiā deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyrāni cōteret: cruciabit: uexabit: interimet. Tunc etiam lachrimæ, lugēs & gemitus præpotes: & ad eum cassæ preces: nulla requies ad formidinem: & somnus ad quietem. Dies cladem nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum pene ad solitudinem hominum redigetur. Tunc impius iustos homines ac diuites deo duobus & quadraginta mensibus persequetur: & se colī iubebit ut deus. Se enim dicet esse deum cum sit antichristus: qui ut erit aduersarius: & ut ei possit accipiet potestatem mirabilia faciendi: ut ignis descendat de cælo ut sol resistat a cursu: ut imago quā posuerit: loquatur. Quibus prodigiis allicet multos ut adorēt eū signūq; eius in manu aut fronte suscipiāt. Et qui nō adorauerit: signūq; susceperit: exquisitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit: tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille ueteri uia implicabili sarens abducat exercitum & obsidebit montem: quo iusti confugerint. Qui cū se uiderint circumfossos: implorabunt auxilium dei uoce magna: & audiet eos deus: & immet eis liberatorem. Tunc cælum in tēpesta nocte patefiet & descēdet Christus i uirtute magna: & antecedit eū claritas ignea: & uirtus inestimabilis angelorū: & extinguetur omnis illa multitudo impiorum: & torrentes sanguinis current: & ipse ductor effugiet: atq; exercitu sæpe reparato: q̄tū præliū faciet: quo captus eū cæteris tyrānis tradetur exultioni. Sed & ipse dæmonum priiceps auctor & machinator mælorū: cathenis igneis alligatus custodia dabitur: ut pacem mundus accipiat: ut uexata sæculis terra requiescat. Pace igitur parata: compressoq; omni malo: rex ille iustus & uictor: iudicium magnū de uiuis & mortuis faciet super terrā: & uiuentibus quidē iustis tradet in seruitutē gentes uniuersas. Mortuos autem ad æternā uitā suscitabit: & in terra cū his ipse regnabit: & condet sanctā ciuitatē. Et erit regnū iustorum mille annis. Per idem tēpus stellæ candidiores erūt: & claritas solis augebitur: & lunā nō patietur diminutionē. Tunc descēdet a deo pluuia benedictionis matutina & uespertina: & omnem frugem terra sine labore hominū procreabit: Stillabunt mella de rupibus: lactis & uini fontes exuberabunt. Bestiæ deposita seritate mansuescent. Lupus inter pecudes errabit innoxius. Vitulus cū leone pascetur. Colūba cū accipitre cōgregabitur. Serpens uirus nō habebit. Nullū animal uiuet ex sanguine. Omnibus enim deus copiosum: atq; innocentē uictum dabit. Peractis uero mille annis: ac resolutō dæmonū principis: rebellabit gētes aduersus iustos: & ueniet innumerabilis multitudo ad expugnandā delendāq; sanctorū gētē. Cōcuciet. a. a fūdāmētis suis terrā: & corruēt ciuitates: & pluet super ipsos ignē cū sulfure & grādine: & ardebūt: & se iuicē trucidabūt. Iusti uero paulisp sub terra latebūt: donec p̄ditio fiat gētū: & exhibūt post diē tertiū: & uidebūt cāpos cadaueribus opertos. Tunc fiet terremotus: & sindent se mōtes & subsidēt iū altitudine uallis profunda & cogerent in ea corpora mortuorū: & uocabitur nomē eius Polyandrum. Post hęc renouabit mundū: & transformabit iustos & in figurā angelorū: ut immortalitatis ueste donati: seruiant deo in sempiternū. Tunc enim impii resurgent nō ad uitā: sed ad pœnam: eisq; secūda resurrectio facta deū excitabit: ut ad perpetua tormēta damnet æternis ignibus traditi merita pro sceleribus suis soluant. Hęc oīa uera: omnium consona ad ministratiōe prædicta cū eadem Trismegistus: eadem Idaspes: eadem Sybillæ concinunt: dubitari non potest. Curæ spes omnes uitæ: ac salutis in sola religione dei sit posita.

NEPHYTOMON

Iraque nisi homo susceperit: quē deus ad liberationē misit: qui missus est: nisi summum deum per eū cognouerit: mādata eius legesque seruauerit: in eas incidet pœnas de quibus locuti sumus. Proinde fragilia contemnenda sunt: ut solida cōsequamur. Spernenda terrena: ut cœlestibus honoremur. Temporalia fugiēda: ut ad æterna ueniamus. Erudiat se quisque ad iusticiam: si met ad continentiam præparet ad agonem: instruat ad uirtutem: ut si forte aduersarius indixerit bellū: nulla ui: nullo terrore: nullis cruciatibus a recto & bono diuellatur. Nō se substernat insensibilibus sigmentis: sed uerum & solum deū rectus cognoscat. Abiiciat uoluptates: quarum illecebris anima sublimis deprimatur ad terrā. Teneat innocentiam. Profit̄ q̄ plurimis. Incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat: ut possit deo iudice pro uirtutis suæ meritis uel coronā fidei: uel præmiū immortalitatis adipisci.

Lactantii Firmiani in Ephyromon tractatus finit.

Impressum Venetiis per Simonem Beuilaquā papientem. Anno incarnationis dñi. M.cccc.l.xxxvii. Die quarto Aprilis.

Registrum huius operis sic se habet: cuius qualitas utrisque litterarum dedit.

<p>^a LACTANTII L.COELII runi ut posse ^b minime in explodunt titam post ter fatentur ^c non exire nes esse qui fecit ^d Hi sunt sunt poetæ multo esset ^e di non licet affirmat ut simalachram ipsi se in</p>	<p>^f ita coherere in solo & quidem ^g non uenit erit quo qualia sunt ^h abest subiecimus significat ⁱ rusalem Dabit ^k nem sudit Nimirum Lactantii</p>	<p>^l li homines Vinxerat tes rabidæ ^m catur mala cte hoc quidē uolet ⁿ uno. Cn. sic: Ego Ergo cedem non ^o Quo plane demonstrant um singula ^p tum secuturū alligatas Quid pstant</p>	<p>^q unus est principium ostendunt Deo autem ^r Si enim tā. Quo quid dissipabiles ^f ut nunq̄ admodum bis ad lucem pedibus ^t faucium sim q, xerit uitium ^u has uias s Vperest nec eboris</p>
--	--	--	---

(1497)

... hinc est ...

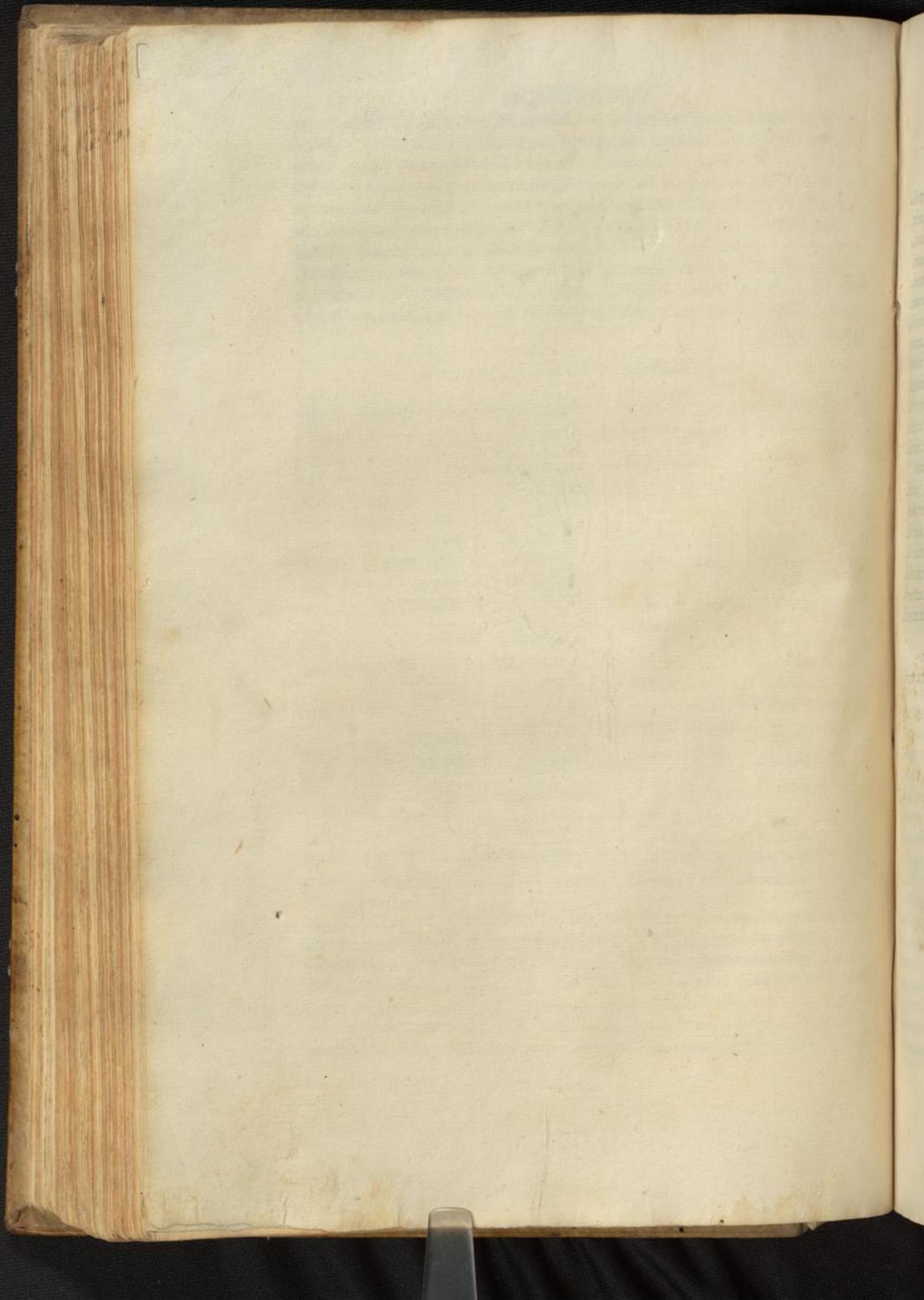
Lactantii Pimianii Ephyron tractatus ...

Regium hinc opus de hinc ...

LACTANTI	na coherere	liberitate	ultra
L. COELLI	in celo	Vincere	est principium
...	et quidem	res sapient	estendunt
...	non acce	cat mala	Si enim
...	est quid	de hoc quid	est quid
...	qualitas	nostr	distipulit
...	adest	proca	utrum
...	subiectus	in ego	admodum
...	significat	ego	pro lacem
...	...	cedemnon	probus
...	...	Quo place	facium
...	...	denoniam	in p
...	...	am angula	...
...	...	tem lectum	...
...	...	aligars	...
...	...	Quid place	...

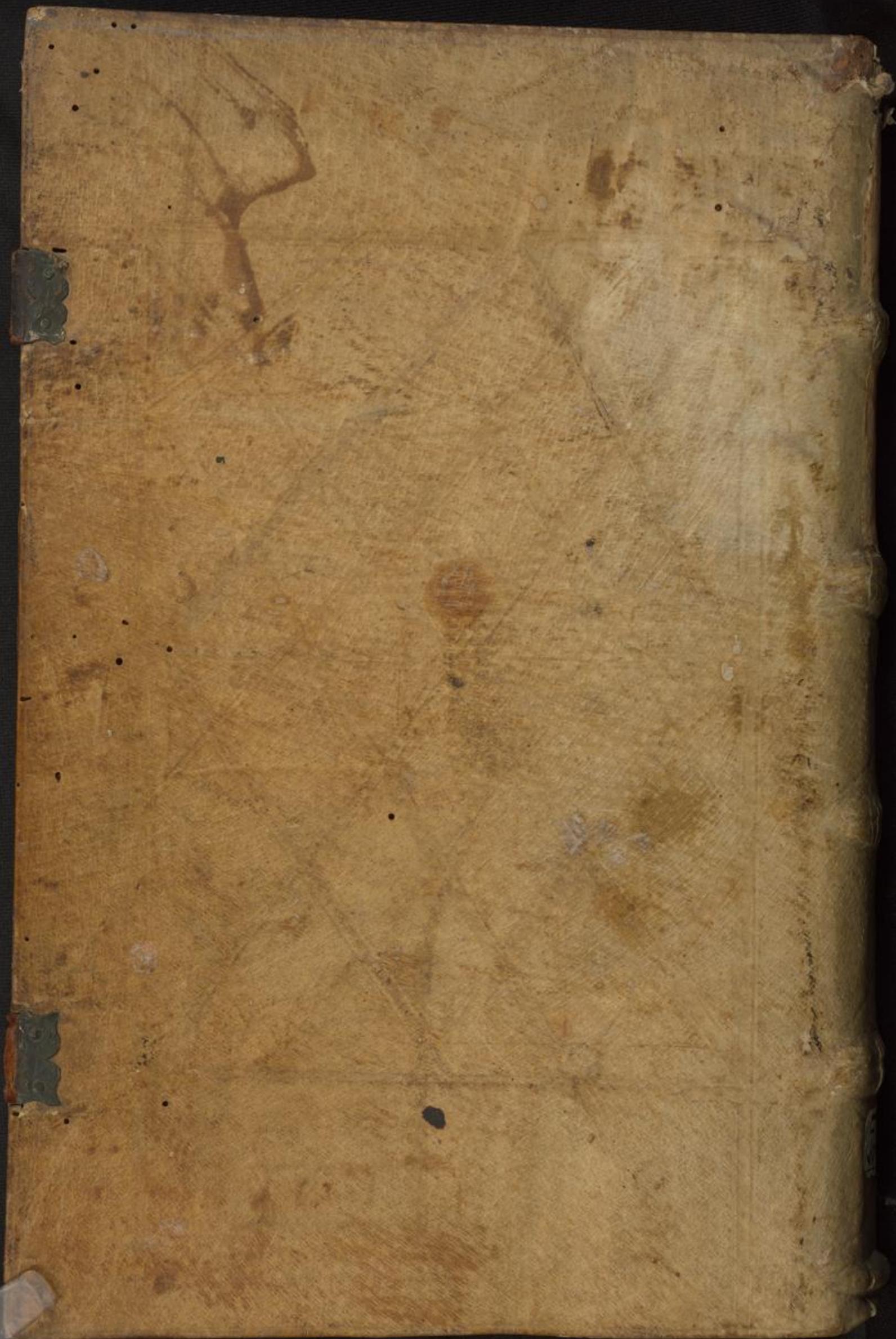
[Faint handwritten text]

B. XIV. 6.

Handwritten text, possibly a library stamp or note, partially obscured by a tear in the paper.

B. XIV. 6.

